1926. ANUL XVIII — OCTOMBRE. No. 10

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri 3

1926

Viaţa Romînească apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 700 lei.—Jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numărul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10-12.

ANUL XVIII

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an,—trimiţînd suma *prin mandat poștal.*

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1926 este:

IN ŢARĂ:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi și întreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 400 lei
Pe jumătate an . . . . 200 „
Un număr . . . . 40 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an . . . . 600 lei
Pe jumătate an . . . . 300 „
Un număr . . . . 60 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul și 72 lei anual costul recomandării pentru ţară și 180 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 și 1923, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1924 și 1925 cu lei 300 colecţia.—

Administraţia.

Viaţa Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LXVIII

ANUL XVIII

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA „VIAŢA ROMÎNEASCĂ"

1926

RODICA *

Cine, şi de cite ori în viaţa sa, nu s'a hotărît să devie „alt om", convins că această renaştere sau substanţială prefacere, atîrnă de suprimarea unui fapt extern, sau de împlinirea unei dorinţe cu magice făgăduinţi?

— De Luni suprim tutunul, şi devin alt om!—suspină energic fumătorul ahtiat, care, pe lingă afecţiunile de rinichi şi ficat datorite nopţilor albe, pe lingă insomniile cu sudori reci, datorite abuzului de cafele negre şi de cotidiană muncă, pe lingă panicele inimii, datorite nervilor, ipocondrismului, şi pe lingă alte multe beteşuguri reale şi imaginare, mai e ameninţat şi de o anghină pectorală.

Acel Luni izbăvitor, la începutul fiecărei săptămîni situat la începutul săptămînii următoare, fuge ca un hoţ urmărit. Mulţi renunţă să-l mai ajungă:

— O viaţă are omul! Eee!...

Alţii, mai perseverenţi, îl ajung. Cei mai mulţi constată cu surprindere că n'au devenit „alţi oameni", dar că şi-au suprimat o plăcere. Alţii, mai puţin lucizi, predică întinerirea, vivifiarea, fortificarea, purificarea, datorite acestei abstinenţe, fără să-şi dea seamă că decînd nu mai fumează au devenit mult mai acri; că pofta de mîncare, fanfaron exagerată, nu are alt re-

* Fragment din romanul *Drumuri*, seria „La Medeleni", în curs de tipărire la editura „Cartea Romînească".

zultat decît să-i umfle, puhăvindu-i, vădind mai lămurit blegirea ţesuturilor, decît severa slăbiciune; că absenţa fumului prietinos, care, oricît, le făcea suportabilă şi singurătatea, îi constringe să accepte orişice tovărăşie, cordiala plictiseală în doi sau trei, fiind preferabilă ritului lugubru în unul singur; că, într'un cuvînt, sînt oameni noi faţă de ce erau înainte de-a suprima tutunul, exact în măsura în care o haină întoarsă pe dos e o haină nouă.

Romînii, în preajma vîrstei de treizeci şi cinci—patruzeci de ani, mai ales, exclamă deseori, după ce-au constatat şi înfierat lapidar, incuria socială a ţării lor şi endemia de mahalagism barbar, care o bîntue:

— Ah! De m'aşi vedea la Paris! Numai o lună... Să-i respir... Alt om, etc...

La Paris, constată cu melancolie cît s'a prefăcut Parisul amintirilor.

— In tinereţea mea...

Se întorc dela Paris, mahmuri ca după un chef prea lung, sau melancolici ca după revederea fetiţei care-a fost întâia dragoste, devenită mamă, înstrăinată de dragoste şi de trecut, chiar dacă a rămas frumoasă: altfel frumoasă, se înţelege, decît atunci cînd se inroşea pentru o privire, plîngea pentru un gest, şi proastă, spunea prostii, cu buze fermecătoare...

Alţii, ponţi ghinionişti la masa verde, pîndind „o serie", exclamă către moşierul cu portofoliul plin şi obrajii pigmentaţi de soare, abia sosit dela moşie, ale cărui mîini brune contrastează viguros cu paloarea febrilă a celorlalte:

— Ah! De m'aşi vedea şi eu la ţară! Să răsuflu o clipă! Linişte. Singurătate. Aer curat. Lapte fără apă; apă fără vin...

La ţară, constată că Depărăţeanu—„Locuinţa mea de vară e la ţară, acolo aşi vrea să mor..."—e un cretin; că Duiliu Zamfirescu—„Viaţa la Ţară"—e un mieros măsluitor de adevăr; că e preferabil să bei laptele—chiar îndoit cu apă—fără să vezi mîinile cărămizii şi dubioase care-l mulg; că poeticul lătrat al cîinilor e suportabil numai cînd îl auzi într'un roman rustic, pe cînd afară ţirie claxoanele şi scrişnesc tramvaele; că e mai acceptabil chiar implacabilul zornăit al deşteptătorului—aranjat deceseară să sune la oră fixă—decît faimosul „cucurigu" al cocoşilor care confundă miezul nopţii cu dimineaţa, şi răsăritul soarelui cu isprăvitul somnului musafirilor: că turmele cu ciobanul şi măgarul de rigoare, au haz venind pe foile netede ale unui volum de Francis Jammes, dar pe şosea, în nori de colb, cu putoarea lor compactă, prezidată de a ciobanului, n'au nici un haz; că luna plină, fără de lăutari, dame, şampanie şi lumină electrică—stinsă oportun—e ca un somnifer farmaceutic fabricat în ţară: nici nu te adoarme complect; că muşte sînt, dar hîrtie de muşte nu-i; că Grigorescu ar trebui vîndut cu gramul la cofetărie drept esenţă de sirop; că „Rodicele" lui Alecsandri, cu obrajii ca cireşele şi sînii ca merele domneşti, ar face mai bine

să-şi spele cămeşile, părul şi picioarele; şi că moşierul care-i invitase la el, e demn de compătimit pentru viaţa pe care-o duce departe de oraş...

Şi totuşi nimeni nu renunţă de a deveni alt om, atunci cînd e blazat, jenat, scîrbit, umilit sau îngrozit de celace e. Sinuciderile pe această bază sînt extrem de rare.

De asta, Dănuţ era în viaţă deşi nu devenise alt om.

In clipa de teatrală amintire, cînd coborîse treptele casei dela Sălcii lichidînd cu o vorbă tare, două femei deodată, şi cu un calificativ necruţător, pe Dănuţ de până atunci,—fusese convins că va începe o viaţă nouă. Vacanţa nu se isprăvise: era pe la mijlocul ei. Un efort numai, şi cele două caete dăruite de Monica puteau să primească poamele tuturor livezilor sufleteşti, lăsate pe seama păsărilor până atunci, hărăzite culesului, de atunci înainte.

Dela Sălcii până la Medeleni, galopul lui Zdup, subt cerul nou, şi pe pămîntul tînăr, avuse semnificaţia unui trufaş arc de triumf pentru o altă intrare în viaţă.

Caetele îl aşteptau, severe şi sincere ca o conştiinţă clară, —dar, după cum se ştie din toate poveştile uitate, feciorii de împăraţi, porniţi călări să 'nfrunte viaţa, întîlneau Balauri, Zmei, Zmăoaice, păduri carnivore, zîne viclene şi multe alte ispite sau primejdii, de care, fireşte, autorul basmului îi mîntuia.

Pe Dănuţ îl aştepta Rodica.

Autorul basmului devenise romancier.

Rodica—pe care lectorul o judecă probabil cu severitatea mamei sau părintelui de familie, afară de cazul că e tînăr sau frivol—era predestinată să fie muleta roşie cu care toreadorii atrag galopul cornut.

Căci după cum glăsueşte înţelepciunea apocrifă, viaţa e viaţă şi omul e om!

* * *

Din lecturile ei în limba franceză, Rodica reţinuse un adagiu pe care-l servea—uneori ca protestare, alteori ca stimulare—mai tuturor cunoscuţilor ei de genul masculin, după cum erau prea temerari sau prea timoraţi.

— Jeu de mains, jeu de vilain! Fi, le vilain!

Finalul, corolar oarecum, era dela ea: nici cînd reproducea vorbele altora nu-i plăcea să fie servilă.

Primul gest pe care-l ai văzînd o floare e să te apropii şi să o miroşi. In schimb, cînd vezi un fruct robust în carne şi culoare, vrei să-l apuci.

Rodica făcea parte din a doua categorie. Adagiul era util căci Rodica era coaptă.

Vaporoasele cununiţe de roşeli, priviri stîngace, mîini abea strînse, bătăi de inimă, tăceri străvezii, şi imateriala, unica să-

rutare, pe care dragostea idilică le împletește cînd fata e floare —sau pare—și tînărul e timid sau romanțios, păreau fade cu și alături de Rodica.

— Jeu de mains, jeu de vilain!

In „idila floare", întâia sărutare—mai degrabă umbra zborului unei sărutări sperioase—înseamnă întâia îndrăzneală cu ochii închiși, a timidității, și închee un ciclu: cel imaterial.

In „idila fruct", întâia sărutare—uneori mușcătoră—înseamnă întâia sfadă viguroasă, și deschide un ciclu: al mînilor.

Dănuț o sărutase pe Rodica pe gît; Rodica-l pălmuise pe obraz. Dar mai voinic decît Rodica, o apucase în brațe, așa că Rodica, deși se zbătuse—sport pe care-l făcea mai bine decît pe celelalte—fusese sărutată încă odată, pe gură, fără ca să poată replica:

— Fi, le vilain!

Restul conversației urmase pe romînește.

De atunci, Dănuț o sărutase de multe ori, dar Rodica nu-l sărutase niciodată. Pe Puiu ea începuse să-l sărute; de Dănuț se apăra. Ca și politica statelor europene, alta față de marile puteri, alta față de cele mărunte, politica Rodicăi varia în raport cu vîrsta protagonistului: agresivă față de Puiu, devenea defensivă față de Dănuț. Rezultatul era același. Adică:

— Fi, le vilain!

Pe romînește, în aceleași condiții, și chiar în mai grele, Sevastița ar fi spus:

— Da' șăzi ghinișor!

Lectorul va remarca desigur avantajele pe care le oferă limba franceză, oricui și oricînd.

*

Intîlnirile cu fata pe care o iubești se cheamă „plimbări", și sînt: pe aleile pămîntului și ale sufletului.

Intîlnirile cu celelalte „domnișoare" sau doamne, se cheamă „rendez-vous"-uri.

La oraș „rendez-vous"-urile în deobște sînt diurne și situate de preferință—cu rari excepții—în orele cînd părinții, soții sau soțiile au treabă.

La țară, „rendez-vous"-urile sînt nocturne cași plimbările, dar nu din aceiași cauză. Plimbările caută singurătatea, misterul și reculegerea, pe care le găsesc în noapte; „rendez-vous"-urile găsesc în nopțile rurale, gratis, ceiace la oraș se cumpără scump: clandestinitatea.

Mixtă, Rodica juca tenis cu Puiu în timpul zilei—adică dupăamiaza, căci dimineața și-o petrecea în pat, dormind,—și avea „rendez-vous"-uri cu Dănuț în timpul nopții, după ce toate luminile casei erau stinse. Sihăstria Monicăi, absențele, din ce în ce mai prelungite ale Olguței—care prezida dezbaterile contra-

dictorii ale războiului european la „Clubul Burlacilor"—discreția lui Mircea, viața cu știut program a doamnei Deleanu și somnul brusc și durabil al lui Puiu,—înlesneau Rodicăi plecările din odae și revenirile tîrzii, deseori pe geam—a la Boccacio—rareori pe ușă: imprudent.

Intâiul „rendez-vous" fusese provocat de Rodica, chiar în noaptea zilei cu pugilatul primei sărutări.

Dănuț nu se culcase încă. Se lungise îmbrăcat pe pat, fără să asculte concertul de ocarine al broaștelor, nici țiterile tremolate ale greierilor, nici miile de sunete și zvonuri ale nopții.

Fuma, gîndindu-se la femei. Privea colecția de picioare o clipă dezvelite, în ciorapi multicolori, sau fără de ciorapi; colecția de sîni mici sau puternici, puținei sau opulenți, bombați sau plați și totuși feminini prin capetele care colorează bluza cu o roză impunsătură; colecția de spinări îndoite mlădios sau robust în spiralele patinajului; colecția de subțiori, cuibare descoperite în gesturi și haine de vară, cu o pată de soare pe umbra sau lumina lor ușor adîncită; colecția de șolduri, unele lung ovale pentru șerpuirea în brațele care string, altele scurt arcuite, încordate parcă să avînte plosca fără toarte a pîntecelui,—colecții deținute de toți oamenii în amintirile lor și pe care, cînd le privesc fiind singuri, au atitudinea și congestia liceenilor cînd trag cu ochiul prin gaura cheii, să vadă cum se dezbracă o femee.

Nu se gîndea la Rodica.

Rodica, prea impersonală, îndruma gîndul și pofta, după ce le stîrnea—în absența ei—asupra femeilor în genere. Poate că de asta Rodica, fără să-și dea samă, căuta să fie cît mai mult prezentă lîngă băeții cu care flirta. Prezența ei avea darul să concretizeze într'un trup substanțial, pofte care în absența ei se răspîndeau în generalități.

— Cu—cu!

— Cine-i?

Eu.. da' să știi că-s supărată pe dumneata!

— Aa! Rodica!

— *Domnișoara* Rodica.

— Măria sa domnișoara Rodica.

— Degeaba faci spirite! Nu-mi trece-așa ușor! Prea ești obraznic! N'ai nici-o măsură!

— Scuze nemăsurate!

— Nu primesc.

— Sărutări.

— Obraznicule!

De pe marginea ferestrei, o sărutase. Ar fi putut fugi, dar nu fugise.

— Jos mînile!

— Sus sărutările.

— Tare mai ești obraznic! Să știi că plec!

— Nu cred!

— Ai să vezi!
— Te prind.
— Incearcă!
— La dispoziție, dela genunchi în jos!
Știa să fugă și mai tare Rodica. Cu toate că-și ridicase rochia ca pentru fugă serioasă, Dănuț o prinsese lîngă poartă.
— Nu mai pot! Uf!—palpitase Rodica.
— In brațele mele!
— Lasă-mă. Nu profita!
— Odihnește-te.
— Dă-mi pace!
— Nu fac nimic. Cuminte ca o bancă!
— Ce apucături de „băiat" ai!
— Cu-așa ceva în brațe nu-i de mirare!
— Vai, ce limbaj!
— Vai, ce bluză!
— Să știi că mi-o rupi!
— Trăiască acul de cusut!
— Am să-ți cos buzele!
— Cu ce?
— Cu acul.
— Unde-i?
— Vai, să știi că țip!
— Fii discretă!
— Iar ești spiritual?
— Preferi brutalitatea?
— Lasă-mă 'n pace!
— Ai să te plictisești!
— Vai, ce impertinent ești!
— Ți-a căzut pelerina
— Ridic-o, ești cavaler.
— Nu fugi?
— Ridic-o ș'ai să vezi!
O prinsese de un picior, ridicîndu-i cu cealaltă mînă pelerina întunecată ca umbra unui copac.
— Poftim pelerina.
— Lasă-mi piciorul!
— A căzut: vreau să-l ridic!
— Nu te obrăznici!
— In genunchi în fața piciorului!
— Il meriți, știi unde!..
— Știu numai că-l merit.
— Să-l lustruești botina!
— Și cizmele de călărie chiar, nu numai botina: botinele-s mai joase!
— Vai, ce obraznic! Lasă-mă!
— Am găsit un genunchiu!
— Lasă-l!

— Nu pot. Imi intră perfect în palmă! Parcă-i făcut pe măsură! Să știi că eu l-am pierdut!
— Să știi că țip... tare!
O sărutase pe gură, în plin.
— Miroși a tutun!
— Am și gust de tutun: nu?
— Nu știu, nu mă interesează!
— Incăodată.
— Du-te!
— Vino.
— Să știi că nu-ți mai vorbesc!
— Da. Mă săruți.
— Eu!?
— Facem o experiență.
— Lasă-mă!
— Cu ce te pudrezi?
— Eu???
— Da-da! Am simțit în colțul gurii gust de pudră.
— Vai, ce mincinos! N'ai decît să mă ștergi cu batista!
— Te-am șters cu buzele!
— Numai obrăznicii spui!
— Și fac.
— Incearcă!
— Mulțumesc.
— Ce om! Parcă ești un copil!
— Puiu?
— Te rog să nu mă ofensezi! Nu știi să te porți cu femeile!
Se zmuncise și plecase, dar nu înspre casă. O apucase către sat, foarte grăbită. Pe o distanță mai lungă, toate supărările au vreme să se convertească. Mai ales că Rodica nu putea suporta tăcerea. Irezistibil, ca o pasăre obligator limbută, deschisese gura, hârțăgoasă:
— Să știi că nu te pot suferi!
— Fii calmă, te rog!
— Iar ești obraznic!
— Narav!
— Te-au nărăvit „doamnele" dumitale!
— Nu toate! Rodica, de exemplu...
— Nu mă tutui. Fii respectuos! Eu nu-s a dumitale!
— Domnișoara Rodica, de exemplu...
— Lasă ironiile fără sare!
— O fată dela Humpel...
— Așa se vorbește?
— O elevă dintr'a șasea...
— Dintr'a șaptea!
— O elevă din cursul superior...
— Uf! Plicticos mai ești!

— Să ne întoarcem.
— Întoarce-te!
— Nu ți-e frică singură?
— Nu.
— Dacă es lupii?
— Vai, ce demodat ești!
— De ce? Oițele nu mai sînt la modă, lupii da.
— Vai-vai! Ce impertinență! Ți se văd urechile...
— De ce nu-mi spui măgar curat?
— Fiindcă-s bine crescută.
— Și măgarii cînd duc oițele, sînt foarte bine crescuți!

Începută și continuată pe acest ton, discuția fusese lungă și anostă. Totuși, Dănuț se distra cum te distrezi după masă înfuriind un sifon deșert. Își congediase creerul dela începutul discuției. Se simțea la același nivel cu Rodica. Replicile scurte săreau ca broaștele de pe șosea în gigantica flacără delicată a luminii de lună.

Pe la două de noapte, întorcîndu-se acasă, Rodica îi adusese la cunoștință motivul venirii ei:

— Să nu crezi c'am venit la dumneata ca să te văd!
— Nu mă îndoesc! De asta ai venit prin întuneric!
— Nu poți fi serios o clipă?
— Noaptea, nu.
— Te rog taci!
— Am, ai, a...
— Am venit să te rog să-mi împrumuți o carte de cetit.
— Îți mai trebue?
— Sigur? De ce-am venit!
— O carte de filozofie?
— Nu fi obraznic!
— Romînească?
— Nu-mi trebue!
— Roman?
— Sigur.
— Prost?
— Iar te obrăznicești!
— Cu poze?
— Mi-e indiferent!
— Depinde de poze!
— Mi-e indiferent!
— Hai și-ți alege.
Ai înebunit?
— De ce?
— Eu să intru la dumneata? Noaptea??
— Spuneai că nu te temi de lupi!
— Nu mă tem de nimeni!
— Atunci?

— „Nu se face". Și nu vreau.
— Ai să fii originală.
— Mersi! N'am poftă!
— O capeți... Știi proverbul!..
— Asta nu! Aștept aici.
— Ce să-ți aduc?
— O carte nostimă.
— Ce numești „nostim"?
— Ce-mi place.
— Atunci ia-mă pe mine!
— Iar te obrăznicești!
— Am propus!
— Nu accept.
— Păcat! Te-ai cultiva!
— Te rog!
— Să-l scol pe Pulu?
— Așa?... Să nu mai vorbești cu mine!

Plecase iremediabil, fără să-și uite nici pelerina, nici batista. Adouazi dormise până la douăsprezece. După dejun dormise iar, și jucase tenis cu Pulu. Iar noaptea, după ce adormiseră toți, se înființase din nou la fereastra odăii lui Dănuț ca să-i ceară o carte.

— Allo!
— A-a-a! Ce surpriză! Ce eveniment!
— Dă-mi o carte. Cu dumneata personal nu vorbesc!

Dănuț o tratase cu un forte dicționar Latino-Romîn. Rodica îl luase, făcuse cîțiva pași, și se înapoiase:

— Ești un măgar!
— Mulțumesc, dar spune-mi-o pe latinește ca să-mi arăți că nu ești numai bine crescută ci și cultă!
— Îmi dai o carte sau plec?
— Dacă n'ai încredere în mine!
— N'o meriți!
— Dar o inspir!
— Nici!
— Din cauza întunericului! Par mai negru! Uite...

O ridicase de subțiori, zmuncînd-o pe fereastră în odae.

— Știi că nu ești ușoară!
— Obraznicule!
— Uită-te la mine să mă vezi mai bine!
— Ești în pijama?
— N'ai încredere nici în pijama?
— Lasă-mă să plec! Nu ești convenabil!
— Abea ai intrat!
— Vai, ce cochet ești! Ai pijamale de mătasă!
— Vrei să 'ncerci una?
— Nici să n'aud!
— Mătasă bună! Dezmiardă pielea!

— Nu mă interesează!
— Nici n'ai încăpea! Eşti... mai plină decît mine!
— Vai, ce mincinos!
— Eu n'am sîni!
— Obraznicule!
— De mine vorbeam!
— Opreşte-te la vreme!
— M'am oprit la sîni.. Mai sînt şi alte rotunzimi!
— Spuneai că n'ai!
— Nu mă crezi?
— Nu mă interesează!
— N'ai făcut încă „Anatomia"?
— Nu-ţi mai răspund!
— Noroc că nu-s profesor!
— Eşti un...
— ...măgar. Asta-i răspuns la Zoologie!
— Vai, ce pedant eşti!
— Vai, ce haz ai!
— Atunci plec.
— Incearcă!
— Să ştii că ţip dacă nu mă laşi!
— Te-aude Mircea şi te compromiţi!
— Nu eşti cavaler deloc!
— Nu-s ambiţios!
— Plec!
— Pe geam?
— Ba pe uşă!
— Cheia-i în buzunarul dela pijama.
— Dă-mi-o.
— Ia-o!
— Crezi că mi-e frică?
— Mă abţin de a te jigni!
— Ce faci?
— Ţi-am sechestrat o mînă.
— Dă-mi drumul.
— Ce căutai în buzunarul meu?
— Cheia!
— Nu-i.
— Mincinosule!
— „Maître Corbeau, sur un arbre perché, tenait dans son bec un morceau de frommage..."
— Dă-mi drumul!
— ...„Maître Renard, par l'odeur alléché, lui tint à peu prè: ce langage.."
— Lasă-mă!
— Cu ce te parfumezi?
— Nu te priveşte!
— Am un nas experimentat!

— Lăudărosule!
— Te parfumezi prea tare!
— Auzi impertinenţă!
— E plăcut, dar...
— Dar?
— ...nu-i prudent! Mine dimineaţă Gheorghiţă va mirosi cine a fost la mine!
— Asta-i!
— Şi Mircea.
— Te rog! El nu ştie cu ce mă parfumez!
— Te-a întrebat?
— Crezi că toţi sînt rău crescuţi ca dumneata!
— Da! Imi fac iluzii!
— Iţi faci cam multe iluzii!
— Tinereţele! Tinereţele!
— Fumurile! Fumurile!
— Focurile! Focurile!—intonase Dănuţ cuprinzînd-o.

Cu unele femei lupta corp la corp, e un preludiu,—spirală răsucită perpendicular pe apropiata orizontală baso-reliefată.

Cu unele fete, lupta corp la corp e o trintă erotică: un dans modern, cu paşi mai aritmici, mai variaţi, mai violenţi, şi mai caşti; căci ritmul lasciv al trupurilor alăturate şi atente—sau beate—oricît de sprinţar şi de săltăreţ ar fi dansul, duce până departe carba erotică,—pe cîtă vreme trînta, oricît de strîns înlănţuite ar fi trupurile tinere, tocmai fiindcă sînt tinere şi altuţe, devine până la sfîrşit luptă curată, fără de nici-un alt scop, din ce în ce mai sinceră, mai animalică.

Puterea unui bărbat niciodată nu-i deplină, cînd luptă cu o femee. Fară să vrea, e amuzat de rezistenţa fiinţei mai slabe, şi fără să ştie, ocroteşte, îngădue, temerităţile celuilalt trup. Femeia luptă ambiţioasă să-şi valorifice puterea—o nouă cochetărie cu o armă luată din mînile bărbatului.

Bărbatul se joacă—leu indolent—bucuros să fie maltratat, măgulit de valul îndărătnic şi întărtat, care-i dovedeşte că e stîncă. In aceste lupte, bărbatul rîde—deseori gîdilit—femeia răsuflă din greu, încordată, cruntă, dîrză, totdeauna serioasă. Uneori, la sfîrşit, femeile plîng—de ciudă c'au rămas femei—alteori rîd cu obrajii aprinşi ca după un înot prin valuri mari. Unele aşteaptă să fie consolate la sfîrşit—ca să reintroneze aspectul dominator al feminităţii până atunci vasale,—altele doresc să reînceapă lupta, convinse că au biruit realminte, setoase de victorii bărbăteşti. Dar toate—mai ales fetele—după astfel de lupte, sînt frumoase, bicilitor înflorite în grădinele ambigui: cu ochii poleiţi, obrajii proaspăt coloraţi, buzele umede ca după muşcături, părul atît de ciufulit că pare creţ, şi neorîndulala vestmintelor ca a frunzişorilor în vînt puternic.

Aceste lupte, pentru tineri şi pentru fete, au semnificaţia ploilor de vară. Repezi, impetuoase, după ele rămîne zîmbetul

salivat, ca un curcubeu. Tot ce tăcerile enervate, şi penumbra vorbelor şi lecturilor cu două înţelesuri, acumulaseră, ele descarcă, odihnind şi ostenind altfel decît vorbele, lecturile şi tăcerile. După ele urmează—deşi s'ar părea ciudat—clipe de camaraderie, fără de nici un echivoc. Glumele, robuste şi familiare, deoparte şi de alta, sînt întocmai ca ale băeţilor după o partidă sportivă. Minile şi trupurile nu păstrează amintirea trupului potrivnic, decît din punct de vedere combativ: o forţă clocnită de altă forţă. Oricît de intime ar fi fost apucăturile din cursul trintei, trupurile, devenite egale prin luptă, le-au acceptat fără rezerve, comentarii şi pudori, dîndu-le o valoare pur atletică. O simplă stringere de mînă, cu joc de epidermă, este mai aţîţătoare decît o statornică şi deplină alipire în luptă,—după cum fotografia unei femei goale în întregime se numeşte nud, pe cîtă vreme, fotografia unei femei goale cu pantofi şi ciorapi lungi, e de cele mai de multe ori, indecentă, trivială sau pornografică.

După luptă şi Rodica şi Dănuţ osteniseră. Şi cum tăcerile Rodicăi erau ca o sală de spectacol după reprezentaţie, Dănuţ cascase, Rodica îl imitase; Rodica plecase la culcare; Dănuţ se culcase. Amindoi dormiseră bine,—ca după muncă.

Cîtăva vreme, subt pretextul cărţii de cetit, îşi serviseră regulat duşul écossaise nocturn. Începuseră să-şi spue pe nume, fără ca Rodica să mai protesteze. O complicitate permanentă, cu caracter sportiv şi licenţios, şi poate romanţios într'un fel, îi familiarizase.

Dănuţ se simţea deajuns de bine. Fără să-l preocupe, Rodica-l ocupa, înlocuind tenisul, călăria, patinajul, boxul, floreta, flirtul, cinematograful, glumele cu băeţii şi plimbările pe Calea Victoriei sau la „Şosea", cînd ochii iau aperitive de feminitate,—făcîndu-i tolerabilă o castitate păstrată dela începutul vacanţei.

Dar sufletul, caşi înainte, nu mai „suna". Orişice vibraţie amorţea brusc tăiată, ca a unui cristal acoperit cu mîna. Nu scria nimic. Privea, uneori răsfoia chiar, cele două caete dela Monica, intrigat, uimit şi înfricoşat puţin. Cum izbutise oare să „umple" un caet întreg, în vacanţa trecută? De unde, atîtea reflecţii, emoţii, metafore, fantezii, născociri, împărechieri? De unde?... Zburdălnicie juvenilă, probabil. Fermentaţia mustului. Desigur că toţi băeţii treceau prin aceasta! Evident! Care băiat nu face versuri, literatură? Unii cu mult talent, alţii cu mai puţin, alţii fără. Dar toţi scriu, fiindcă toţi simt nevoia de-a scrie, de-a exprima, de-a expulza prea-plinul sufletesc. Nici metafore nu mai făcea, în vorbă, natural! La scris nici nu se mai gîndea! Adică avea la îndămînă metafore, cum avea şi Olguţa, cum aveau şi atîţea alţii. Metafore confecţionate cu mintea, gîndul,—dar metaforele cu parfum de adînc sufletesc nu mai veneau. Într'adevăr, acelea „veneau". Răsăreau involuntar din funduri opace, uneori străvezii, fragil închegate, împăenjenite de

somn şi tăcere, ca înserarea înflorită a stînjeneilor; altele izbucneau zvîcnind, grele, ca jocul delfinilor în val şi soare; altele îl făceau să clipească zîmbind, ca bulgărul de lumină pe care un copil ţi-l aruncă în ochi cu oglingioara de buzunar; altele, nesimţite, vesteau parcă printr'o respiraţie prezenţa lor, ca blîndele fete ale adolescenţei, cînd îşi apleacă bărbia şi genele pe umărul tău, să vadă dacă nu-i prea trist versul pe care-l ceteşti; altele răspîndeau triste nostalgii de tinereţă ca boschetele de lilieci cu parfum de colb şi ploae; altele tropăiau, copilăroase şi ireverenţioase, ca un copil desculţ pe lespezile unei catedrale; altele tremurau ca lacrima pe capăt de geană; altele iradiau ca zîmbetul în curcubeele clăbucilor de săpun; altele înfricoşau ca fîlfîirea unei sutane preoţeşti în noapte; altele îmbărbătau ca senzaţia muşchilor tari; altele răspîndeau soare şi frăgezime ca o fată între cernite maici; altele îngreuiau imens şi delicat ca umbra unui munte; altele, gest viu de izvoare, luminau o fugă; altele, gest vast de fluvii, profetizau o tăcere...

Pe atunci—împărtăşise şi Monicăi această impresie—îşi simţea uneori sufletul ca o mare întindere de neguri cu un foc îndepărtat, roşu întunecat, spre care înaintau mulţimi...

Adina!

Ioana!

Rodica!

Adina intrase în el, dar eşise şi nu uitase nimic, sau se mutase el *definitiv din spaţiile ocupate de Adina*.

Ioana: o mînă întinsă pe fereastră. Mînă prea parfumată. Dătătoare de migrene. Închizi fereastra şi deschizi altă fereastră: Rodica. Nici atît! Rodica era în casa de peste drum. Distracţie de seară. Schimb de mimică, de gesturi. Tragi cu ochiul cînd vecina se dezbracă, închizînd—ea—la timp, lumina. Dacă vecina mai rămîne e o distracţie gratuită,—dacă nu... vine altă vecină în locul celeilalte, sau nu te mai uiţi peste drum. Nici nu-ţi trece prin cap să cobori scările casei tale şi să le urci pe ale casei de peste drum. Flirt între două odăi ale unor case deosebite, aşezate faţă'n faţă. Întîmplare! Pierdere sau trecere de vreme!

Un om îşi pierduse umbra; el îşi pierduse sufletul. Apucaseră pe două drumuri osebite, şi se rătăciseră.

Ah! Să-ţi întîlneşti sufletul deodată, faţă'n faţă! Senzaţia mării—vast, vast, vast—după ce-ai stat între ziduri! Să-ţi dilaţi plămînii în faţa sufletului, şi să ştii că-i al tău!

Nu! *Moment exuberant şi credul* al tinereţii, şi nimic mai mult! Trebuia să renunţe la marea nelinişte pe care o numea talent: vibraţie necontenită a sufletului; cadenţă statornică de mare lîngă ţărmuri stîncoase; vînt sărat irizat de spumă; blestemul orgolios al belşugului... Era Dan Deleanu, elev în clasa opta modernă. Încă un an de şcoală. Mircea îşi prepara clasa opta în vacanţă. El nu era în stare să înveţe.

Clasa opta, apoi... Nu-şi simţea nici-o preferinţă, nici-o aptitudine, nici-o vocaţiune. Crezuse că literatura... Laoparte!

Rămînea în picioare diagnosticul chiromancienei Ioana. Echilibru perfect. Viaţă liniată ca o foae de caligrafie, în care zilele vor avea acelaşi curbă, acelaşi grosime, acelaşi calm aplicat din care neprevăzutul era exclus. Burghez! Soţie, copii, bătrîneţă: viaţă ortografică.

Nu! Avea mai curînd siguranţa ratajului. Lipsă de egalitate a energiei, absenţele ei prelungite ca ale unui musafir într'o casă plicticoasă unde nici nu-s femei frumoase; lehamite de tot; nevoe de huzur trîndav; repulsiune pentru efort; lene, dorinţă de lene—„da muiaţi ţi-s posmagii?"—orientalism cu gura cascată după fructe îndatoritoare; somnolenţă, fum de ţigară în plafonul casei sau al cerului; lipsă de cochetărie a voinţei..

În fond nu-l interesa nimic! Dela începutul vacanţei, creerul nu ceruse—şi el nu-i dase—nimic, romanele senzaţionale nu le putea socoti hrană! Ca o cămilă răbdătoare la flămînzeală sau sătulă cu lunile, creerul rumega vechituri, fără să protesteze. Nimic nou. Nu-l interesa nici politica, nici sociologia—dramatizată de războiul european,—nici filozofia—pare-se atît de necesară minţii, la vrîsta lui,—nimic, nimic! Se simţea ignorant, sau, mai rău, semidoct.

Deviza lui ar fi fost: „Lăsaţi-mă în pace! Fiţi voi deştepţi, culţi, triumfători, puternici. Mie daţi-mi pace! Nu sînt singurul imbecil de pe lume! Dar şi imbecilii să-mi dea pace! Să-şi caute toţi de treaba lor. Nu-mi trebue nici ajutor, nici bunăvoinţă, nici sfaturi, nici dojane, nici experienţa altora, nici înţelepciunea lor.."

Bietul Herr Direktor! Ce deziluzie! El care-l vedea pe Dănuţ întocmit după chipul şi asemănarea lui, să ştie conţinutul acestui aspect bărbătesc, însufleţit de o energie sportivă, elegant şi cu aventuri!... Renunţase—poate cu o nemărturisită strîngere de inimă—să-l vadă pe Dănuţ inginer, cînd, la sfîrşitul clasei a patra, Dănuţ alesese—liber, cum vroia Herr Direktor—secţia modernă în locul celei reale. Herr Direktor fusese convins că alegerea făcută de Dănuţ, era un act conştient, deliberat, o atitudine în faţa vieţii şi a viitorului. Cînd colo, Dănuţ alesese moderna aşa într'o doară, cum alegi între două străzi care duc spre casă, pe strada X fiindcă-i mai puţin antipatică decît strada Z care-i plină de cîni răi, în timp ce strada X, pe lîngă dulăi, mai are şi o casă unde zăreşti uneori o fată nostimă.

Bietul Herr Direktor! Pătruns de certitudini ştiinţifice asupra rolului unei anumite educaţii! Convins că floreta, mănuşile de box, patinele, călătoriile şi auto-guvernarea cu vag supra-control, pot atletiza un suflet moştenit dela alţii!

Se simţea identic cu celace era pe cînd Olguţa îl numea Buftea, plus Adina & Ioana, Rodica & Comp.

Da! Asta era. Hotel locuit de femei. La No. 1, etajul întăiu, stă Roza; dela No. 25, etajul al doilea, a plecat Olimpia; la No. 3, Marta cîntă canţonete; la No. 9, Nineta se sfădeşte cu Madama; etc... Şi proprietarul hotelului, sau proprietăreasa, de o grăsime asexuată, cu ţigară şi cafeluţă, aşteaptă clienţii şi guvernează domnişoarele, cu gesturi pline de inele false şi vorbe pline de locuţiuni...

Ce minciuni! „Farmecul tinereţii! Ah, unde-i tinereţea? Dă-mi cei optsprezece ani: să vezi atunci!.." La fel cu dragostea!

Dar ia să ai curajul să le spui: „Tinereţa? Te plictiseşti întocmai ca la bătrîneţă, numai că toată lumea îţi spune—cu exclamaţii mai ales—că eşti fericit, că eşti demn de invidiat. Unii cred. La bătrîneţă te plictiseşti la fel, cu diferenţa că nimeni nu te felicită şi nici nu te invidiază. Parcă-i mai preferabil!"

„Dragostea? Mănîncă şi te satură. Dar nu cere la friptură muzică de Wagner—fiindcă-i pasionată,—nici nu te scobi în dinţi cu acorduri de Beethoven! Porcii sînt mult mai porci—n'au primit nici-o educaţie—dar sînt mai puţin cabotini: iarăşi lipsa de educaţie".

Încercă să le împărtăşeşti astfel de reflecţii naturale ca strănutul şi cascatul: te lapidează, te internează la balamuc, sau îţi spun că pozezi.

Mare porcărie!

Cu astfel de reflecţii, şi încheeri gravitînd în jurul acestei finale formule, Dănuţ îşi trecea după-amiezele—dimineaţa dormea tîrziu, simetric cu Rodica—aşteptînd fără mare entuziasm, dar nici cu prea multă scîrbă, noaptea.

Aceasta se întîmplă în după-amiezele mai active. Erau şi mai pasive decît atîta! Cu alte cuvine, nu numai că nu făcea nimic, dar nici nu gîndea nimic. Fuma—începuse să priceapă fumatul, distingînd nuanţele tutunurilor,—casca, iar fuma, iar casca, dormitînd cu ochii deschişi sau închişi, contempla „natura-moartă" a unui cuer, sau atitudinea unei ghete zvîrlite, urmărea muştele, uneori le ucidea cu şervetul—sport de interior—fredona obscure reminiscenţe muzicale, sau fragmente din acelea pe care gramofoanele ţi le varsă în urechi cînd eşti plictisit sau ai migrenă, îşi examina unghiile, îşi umfla şi dezumfla obrajii...

Romane senzaţionale nu mai cetea. Nu fiindcă se stima mai mult! Nu-l mai antrenau. Erau prea identice. Putea să-şi facă singur romane senzaţionale, dormitînd, fără să-şi mai ostenească ochii cetindu-le. Şi pe lîngă asta, în afară de propria lui inepţie—cu care era obligat să se acomodeze—altele nu mai putea suporta. Tipărite, mai ales!

Uneori, cine ştie cum, ajungînd în birou—intra rareori în acea odae fără pat—se aşeza în fotoliul comod şi germina acolo. Fuma, casca, bălăbănea picioarele atîrnate'n unghiu pe spetează. Apoi lua un creion şi o foae de hîrtie. Începea prin a se iscăli:

„Dan Deleanu
Deleanu Dan
Daniil Deleanu
Daniel Deleanu
Dan
Dan
Deledan
Ledaned
Nadunaled"

Iscălituri cu tot soiul de caligrafii: unele obscure ca ale doctorilor pe reţete sau ale portăreilor pe notificări; altele supreme, testamentare; altele enervate ca girul de poliţă; altele răspicate, pentru posteritate, ca iscălitura domnişoarelor subt primii crini pictaţi; altele emfatice ca iscălitura vilegiaturistului pe banca de brad; altele fără majuscule, ca versurile lui Francis Jammes; altele cu majuscule monumentale ca doi elefanţi dadace la copii.—Insfirşit, făcea treabă.

Apoi, blazat de efortul literar, aborda desemnul. Spre deosebire de Victor Hugo şi alţi literaţi celebri, Dănuţ avea o totală inaptitudine pentru desemn. Ştia să silueteze case. Un patrat mare: casa. Două patrate mai mici cu zăbrele, lateral situate: ferestrele. Un dreptunghiu ca o măsuţă de noapte: uşa. Două tuburi din care se încovrigau două spirale: hogegiile cu fumul. Incerca să facă şi profiluri. Toate aveau frunţi colosale, nasuri romane, guri de babă ştirbă şi bărbii wagneriene. Urechea, aşezată cam înspre frunte, era reprezentată printr'un 3 lăiiu. Ochii nu-l interesau. Punea şi musteţi citeodată, pentru variaţie. După ce creia vre-o patruzeci de profiluri, avea senzaţia celui care-a fumat patruzeci de ţigări în şir, cu scrumelniţa plină la nas. Manuscrisele nu le păstra.

După ce lucra în birou, se odihnea în etac.

Şi iar venea noaptea. Şi iar după-amiaza.

Vacanţa trecea ca o Duminică provincială cu dimensiuni de anotimp, cu deosebirea că după Duminecă vine Luni—saşie de anotimp, cu citā vreme după vacanţă începe întreg anul şcozi, dar zi,—pe cită vreme după vacanţă începe întreg anul şcolar, cu vacanţe, dar an.

Delaovreme, graţie Rodicăi Dănuţ îşi descoperise aptitudini pentru un gen literar nefrecventat până atunci: romanul.

Iată pe scurt biografia acestei aptitudini.

Rodica n'avea nici-o pretenţie de-a pătrunde în sufletul cuiva, nici curiozitatea. Se împiedeca de trup, în primul rînd, şi în al doilea rînd, vorba Romînului: „Ce-i în mînă nu-i minciună". Sufletului—acest gen de minciună—Rodica prefera trupul: acest gen de adevăr.

In schimb—tot de meleagurile trupeşti e vorba — Rodica vroia să cunoască „trecutul" flirturilor ei: adică pe toate Ro-

dicele de înaintea ei, până la ea. Curiozitate istorică, pe care-i bine să o aibă toţi cei ce guvernează.

Cum „Istoria" lui Dănuţ nu-şi găsise cronicarul, Rodica îl persuadase să se autocronicărească. Intâiul roman povestit s'ar putea intitula:

Adina Stephano
sau
Sedusa dela Patinaj
sau
Femeia cu cei mai frumoşi sini
sau
Fetiţa cu trup de Salomee
sau
Soţul înşelat
sau
Don Juanul dela „Lazăr"
sau
Nu vă încredeţi în barbaţi".

Roman palpitant, se înţelege.

Deşi avea o recentă experienţă a acestui gen şi a modului cum reacţionează lectorul la desfăşurarea evenimentelor—sărind descripţiile, făcînd viteză cu acţiunea—Dănuţ nu trăsese foloase literare de pe urma ei.

Avea şi el acţiune — cind vine soţul înşelat; cind soţul doarme, şi eroii, temerari ca toţi eroii, îi fac bezele din uşa etacului, degustîndu-le între ei; cind eroina convinge pe soţul înşelat că eroul licean e nepotul proprietarului, trimis de acesta după chirie; etc...—dar avea naravul digresiunii psihologice: de ce soţul nu *vedea?* De ce eroul nu se temea? De ce eroii îl bravau pe soţ? De ce soţul se temea de erou?.. Rodica proceda întocmai ca Dănuţ pe cînd era lector de romane senzaţionale. Sărea digresiile psihologice, adică întretimp, se preocupa să găsească raportul cel mai avantajos dintre fustă şi pulpe: pulpele să se vadă fără ca fusta să pară dinadins ridicată. Şi palpita:

— Vai, ce obraznici! Vai, ce ipocriţi! *Fi, les vilains!...*

Aceste exclamaţii se refereau la eroii romanului, cînd înfruntau bănuiala sau certitudinea soţului, adică erau „în acţiune".

Al doilea roman s'ar fi putut intitula:

„O cursă pe bihuncă
sau
Parfumul de violete
sau
Milionara perversă

sau
Tinărul și mai pervers
sau
Palatul dela Sălcii
sau
Tiranul dela Medeleni
sau
Din dramele geloziei
sau
Nu vă încredeți în barbați".

Apărea către sfîrșitul romanului, un personaj cu numele Rodica. Oricum, e măgulitor să te vezi figurînd într'o operă literară!

— Vai, e așa de interesant! De ce nu-l scrii? Așa femee? Cînd citești nici nu-ți vine să crezi! Iți pare că-i invenție!

A! Dar Rodica nu cunoștea alte „romane trăite"!

Titlul sintetic al tuturora ar putea fi:

Atît de tînăr și atît de precoce
sau
Un singur băiat și atîtea femei
sau
El atît de crud; ele atît de lejere
sau
Două dintr'odată..
sau
..chiar trei
sau
Cine le mai știe
sau
Nu vă încredeți în bărbați"!

— Vai, ce bine-i să fii băiat!

Celace dovedește că Rodica participa, trup și suflet, la aventurile unicului erou al „romanelor trăite".

Aceste romane, avînd ca subiect predilect amorul, conțineau și pasagii pe care „o fată nu le poate asculta". Ajungînd la aceste inevitabile pasagii, naratorul se oprea, avînd aerul că filele cărții din care citește, nu-s tăiate. Binevoitoare, Rodica servea de „coup-papier".

Unele momente—depildă scena în care eroul o seduce pe eroină cu o singură sărutare, dar o sărutare între sărutări, o indescriptibilă sărutare—aveau nevoe de lămuriri, căci Rodica nu suporta vagul decît în învățătură. Atunci se intîmpla acea sublimă înfrățire, acea intimă colaborare dintre lector și autor —frecventă chiar cînd autorul e absent—constînd dintr'o plasticizare imaginativă a lectorului, care compensează puncte-punctele sau clar-obscurul lăsat inadins de autor. Cînd era Rodica-Rodica nu accepta fără lupte sărutarea pe gură. Dar cînd Rodica încarna o eroină—adică o suplinea lămuritor în ordinea concretă,—și cînd Dănuț nu mai era Dan, ci eroul-Dan, Rodica încuviința să fie sedusă și eroul-autor profita pentru a-i dovedi că buzele care știu să cuvinte știu tot atît de bine și să sărute. Nu regreta nici eroina, nu păgubea nici autorul. Buzele Rodicăi aveau profesiunea sărutării nutritive; nici dinții lui Dănuț nu erau diletanți.

Un nou „roman trăit" se compunea dela sine, noaptea cu noapte, în muzica învăluitoare a celor povestite. Ciudat! Toate „romanele trăite" de până atunci, după ce aduceau eroinei dezastrul biblic, dela primele foi, îi aduceau pe rînd toate dezastrele, datorită eroului seducător și eroinei fără apărare. Romanul cel mai recent—Rodica Dan—le contrazicea pe celelalte, tocmai prin absența dezastrelor, începînd cu primul, cel liminar. Poate fiindcă autorul devenise mai cumsecade evoluînd, sau poate, mai degrabă, fiindcă eroina ultimă—Rodica—instruită prin lecturi recente de ticăloșia eroului—Dan,—dovedea autorului—Dănuț—fructul experiențelor dela el căpătate, neacceptîndu-l pe celălalt.

Cine-a spus că romanele de dragoste conrup?

Rodica, zilnic primită în odaia ispitelor și așezată pe rugul lor—cea mai comodă poziție cînd asculți e să stai culcat—se dovedise mai sfîntă decît cea din Orleans, căci Ioana d'Arc arsese, pe cîtă vreme Rodica, incombustibilă, exclama ca și înainte:

— *Jeu de mains, jeu de vilain!*

E drept că mai era și Sevastița! Incetul cu încetul, prietinii Rodicăi, seara, nu mai găseau „apă de băut" în odaia de culcare. Lui Dănuț ar fi urmat să i-o aducă Gheorghiță. Dar Sevastița îl servea din toată inima pe „conașu' Dănuț".

Acest capitol însă, nu fusese intercalat în nici-un „roman trăit", din acele povestite Rodicăi. Avea și Sevastița dreptul să cunoască, fragmentar măcar, capitole inedite pentru Rodica și pentru toți lectorii prezenți și viitori ai stăpînului său.

Fiorosul „Barbă-Albastră" din cunoscuta poveste, avea o încăpere încuiată, în care soția actuală, deținătoarea cheii, n'avea voe să între. Natural, intra, făcînd loc soțiilor viitoare.

Cercase și Rodica să intre în camera interzisă. Intr'o seară, raporturile dintre narator și auditoare fiind aceleași, Rodica, tocmai cînd vibra finalul unei proaspete aventuri, exclamase:

— Ia spune-mi ce-a fost cu Monica?

— Ești o gîscă!

Rodica era atît de convinsă că nu era, încît după două nopți de meditare în singurătate, alături de camera Monicăi, venise la fereastra lui Dănuț să-i anunțe că nu mai vorbește cu el. Consimțămîntul tăcerii o jignise mai mult decît epitetul irevențios. Dar și jignirile Rodicăi aveau darul să se repare dela

sine. Aşa că după alte două nopţi reparatorii, venise cu replica:
— Să-ţi fie ruşine! Eşti un măgar!

Numitul nu zvîrle totdeauna şi numele său nu-l irită. Dănuţ acceptase epitetul—convins că-l merită, — Rodica îl obligase să retracteze „gîscă", sigură că nu-i. Şi ca să i-o dovedească, de atunci, niciodată nu mai confundase iazul gîştelor cu lacul lebedelor.

* * *

O zi de August, aromată şi toropită ca o femee goală întinsă pe plajă la soare, cu ochii negri ai umbrelor subt părul întunecat al livezilor. Prea leneş ca să iubească, trupul tolănit se cocea. Zările erau argintii ca braţele, mai albe cînd mînile înodate la ceafă, fac pernă capului lăsat pe spate.

Ierburile ţiriiau; găinele cotcodăceau gutural.

Hulubii! Hulubii! Dulcele gemăt al hulubilor între cer şi pămînt, ca sînii între umeri şi pîntece.

Dănuţ fuma la el în odae, cu storurile lăsate. Scrumul cădea cînd îi era să cadă, oriunde: pe pat, pe covor, pe pieptul lui Dănuţ. In penumbră, fumul albăstriu suspenda fine hamace, rotunjite parcă de un trup întins în ele, apoi se destrămau lent.

— „Visul" reprezentat pe o carte postală ilustrată!—constată Dănuţ şi căscă.

Cînd te-ai deprins cu ea, plictiseala devine un fel de distracţie comodă, cum e somnul pentru cei care nu-şi pot plăti alte distracţii.

Dănuţ îşi descheiase pijamaua din pricina amiezei grele. Meditaţiile fugeau de căldură, îndreptîndu-se spre limonade, oranjade, mazagranuri, harbuji dela gheţărie, îngheţate de fructe reci ca o clanţă în ger; băi în rîuri de munte, din care răsari roş şi inviorat ca dintr'o sanie cu zurgalăi; duşuri urzicătoare care te fac să oftezi femeeşte şi să nechezi; ţurţuri de ghiaţă de pe uluce, pe care-i fumezi, îi sugi şi-i ronţăi; pivniţe cu masca de umbră pe faţă, pîndind după uşă, pe ale căror prime trepte stă oala cu smîntînă acoperită cu foi de brustur şi cofiţa cu fragi rămaşi dela dejun, şi 'n fundul cărora, într'aşa răcoare că-ţi vine să strănuţi, ştergi cu degetul colbul unei sticle de vin îngropate, sau mînînci un morcov ales din grămada cepurilor cărămizii cu codiţă verde...

In pivniţă, Sevastiţa era ca o legumă păstrată pe nisipul din fund.

Zîmbi. Nu era de loc scîrbit, nici umilit de pietroasa Sevastiţa. Dimpotrivă, scurtele întîlniri cu ea, îi lăsau parcă impresia nouă că a păscut iarbă verde. Nu schimbau nici un cevînt. După o viguroasă tăcere, Sevastiţa pleca oftînd cu tot pieptul ei de o atletică feminitate. Şi zdup-zdupul paşilor ei pe treptele pivniţei, sau pe duşamelele odăii, răsuna alegru ca o bă-

tae de inimă după victorioasă fugă. Ce sunet franc şi sănătos avea trupul lovit de-al Sevastiţei! Nimic lubric, nimic echivoc, nimic întristător. Parcă trecuse un copac prin odae sau prin pivniţă!

Nu pricepea deloc de ce plîngea atît de jalnic literatura în faţa Sevastiţelor!

Cînd muşti dintr'un măr cam acrişor, dar rumen bine şi lucios la faţă, desprins de pe o creangă benevolă, îţi vine să plîngi de mila mărului, sau să te crezi antropofag? Nu! Dimpotrivă, simţi că fraternizezi cu livada. Ea îţi dă mere, tu i le muşti; ea te aşteaptă, tu o găseşti. De ce vedea literatura altăceva în Sevastiţe decît mere acrişoare de livadă? Mînîncă-le sau muşcă-le pe rînd: dau poftă de mîncare şi veselie gurii. Desprinde-le şi scutură-le: dau farmec plimbării şi voioşie braţelor.

Şi dacă literatura se uită urît ca popii, răspunde-i: „Mortăciune, livezile-s făcute pentru oameni teferi. Dacă ţi-e frică şi nu cutezi, cumpără-ţi fructele din piaţă cu kilogramul, zăvorăşte-ţi uşile, ferecă-ţi obloanele, acoperă-ţi icoanele, şi 'n întuneric, mînîncă şi suspină, mestecă şi boceşte-te. Obrazul tău nu-i vrednic să rîdă în livezi!"

Pentru întîia oară dela începutul vacanţei, simţise nevoia să-şi pulseze trupul într'un poem. Nici vers, nici proză.

Ca un joc de muşchi, cînd eşti gol în faţa tinereţii sau a oglinzii:

Sînt fratele motanilor!
Pe-acoperişuri nalte, prin ierburi, prin copaci,
Pe garduri, sau pe turle
Cu ochi lucioşi pîndesc.
Ascult cum sună sîngele, şi vînt, ca vîntul sînt
La pîndă: salt, cădere sau scurtă tresărire.

Am blană moale, coadă şi ochi de soare.
Ghem sau şarpe, umbră sau jaratec,
Trupul mi-e lung, miaun prelung
Spre dragostea care m'aşteaptă
Ghem sau şarpe, umbră sau jaratec.

Vioarele, vîntul şi carnea
Mi-au dat suspinul şi stridenţa.
Gem: scîncetul copiilor din leagăn.
Gem: gemătul femeilor din braţe.
Gem: plînsetul cocorilor din cer.
Gem: osia pămîntului cînd hăţurile-s ireş în mîna lui Satan.

Ciolane iuți și ghiare
In spumele de puf,
Cornițe sau urechi
Vedenie sau fiară..
Pe-acoperișuri albe de lună—diamant—
Ascultă pasul umbrei cu și mai lungă umbră,
Cum sue, se întinde, undoae, salt... și cade...
Ciolane iuți și ghiare
In spumele de puf,
Cornițe sau urechi
Vedenie sau fiară..

Sînt fratele motanilor!"

Scrisese acest poem cu cîteva zile mai înainte, nu în caetele capatate dela Monica, ci pe o carte poștală. Scris în etac, poemul rămase acolo în saltarul măsuței de noapte. Evident, nu-i arătase Rodicăi, deși il rugase de nenumărate ori să-i arate o poezie de-a lui. Singura literatură destinată Rodicăi erau romanele verbale pentru ea ticluite. In ziua cînd îl scrisese, prompt ca o partidă de tenis cîștigat „sec", se înfierbîntase. Injghebase un plan. Intîlnise un titlu frumos ca un zeu păgîn:

„Gol"

Proectase un ciclu de poeme trupești. Părăsit de suflet, îi rămînea trupul. Să-l cînte fără sfială. „Gol" avea două semnificații: fără suflet, întaia; cu trupul gol, a doua.

Băuse cafele, fumase țigări, se plimbase prin etac: fapt nou. Clipe de sărbătoare în etacul romanelor senzaționale și al Rodicăi. Aterizase deodată soarele și aerul. Ziua trecuse repede. Odată cu noaptea venise și Rodica... A douazi se deșteptase pe la douăsprezece. Se îmbrăcase, mîncase, venise în etac, se culcase, fumase, cascase. Titlul „Gol" răsuna a pustiu ca un cascat de pensionar. Renunțase, fără de nici-o supărare. Sicîit puțin, totuș, de el insuși, ca de cineva care ți-ar oferi un ananas proaspăt de pildă, sau stridii, și după ce le-ai accepta încîntat, ți-ar răspunde că nu are. Glumă de prost gust!

...Aprinse o nouă țigară, lăsînd-o pe cealaltă să fumeze nestinsă alături de scrumelniță.

Cineva bătu la ușă.

— Intră... Ce vrai, Gheorghiță?

— O vinit o fetișcani. Zici ci-i di la „Sălcii". Faci pi cucoana da-i de-a noastri!

— Cum?

— O vinit o fati dila „Sălcii".

— Unde-i?

— In docar.

— Ce vrea?

— Are un belet da' nu-l slăbești din mîni!—zîmbi Gheorghiță.

— Dela „Sălcii"... un bilet,—medită Dănuț cu glas tare. Pe cine caută?

— Pi mata, conașule.

— Spune că nu-s acasă... Adică spune-i să dea biletul.

— Nu vre, conașule. Îi îndrăcită rău!

— Spune-i să vie.

Ce mai vroia cu el?... Poate că-i cerea înapoi niște cărți împrumutate. Uf! Lichidarea...

— Ce vrai, fetițo?

„Fetița" era una din subretele Ioanei, impecabil îmbrăcată.

— V'a trimis doamna o scrisoare... V'așteaptă amîndouă doamnele,—adăugă ea privindu-l lung. Aveți și un pachet.

— Care doamne?

— Doamna Ioana și dudula Adia.

— Adia?!

— Dudula care-a venit cu conașu' Pașa.

— Pașa?!

Subreta ridică din umeri.

— Pachetul e dela dudula Adia.

Desfăcu dintîiu pachetul.

— Ce-i asta?

Un caet, mai îngust decît obișnuitele caete, legat în piele de un castaniu închis, cu sculpturi ca un fragment de strană voevodală. Cînd apăsai scoarțele de piele, degetele se afundau. Nu văzuse niciodată o legătură atît de frumoasă, nici atîta îngrijire în cele mai mici amănunte. Cine-ar avea curajul să scrie într'un astfel de caet?

— Asta-i pentru mine?

— De ce nu citiți scrisoarea!

Desfăcu plicul

„Sălcii"

„*Iubite prietine,*

Sper că nu ești bolnav. Și totuși numai o boală ar putea justifica atîtea absențe nemotivate. Sau ți-ai uitat prietina și după-amiezile petrecute la Sălcii în tovărășia ei? Sînt realminte alarmată! Și doresc ca veștile bune să nu mi le aducă o scrisoare, ci dumneata însuți, căci scrisorile, oricît de frumoase ar fi, nu pot înlocui prezența persoanelor simpatice.

Haide! Un pic de energie! Zmulge-te lecturilor sau scrisului (căci a trebuit să aflu dela alții că modestul meu prietin este poet și nu mă îndoesc că versurile sale sînt la înălțimea lecturilor) gătește-te cu cele mai frumoase haine, sue-te în docar sau încalecă pe impetuosul Zdup și vin-o la noi.

La „noi": ai observat?

In absenţa dumitale—les absents ont toujours tort—„eu" am devenit „noi", şi nu e vorba de o episcopală persoană întâia, ci de un veritabil plural. Dacă „eu" nu e suficient de atrăgător pentru a scoate din singurătate pe un sibarit, „noi" e atît de irezistibil încît ar scoate din minţi şi pe un sfînt.

Adia—n'ai uitat-o pe Adina!—e la Sălcii. Ea îţi trimite acest caet adus dela Florenţa, pe care, mărturisesc, am vroit să ţi-l fur. Dar poeţilor li se cuvin toate cele, chiar şi femeile, pe cînd femeilor nu li se cuvine nimic, nici caetele destinate poeţilor.

Vezi ce rea sînt, bunule prietin! Vreau să fur tot din mînile Adiei. Păzeşte-o! E aşa de mică!

Pe cînd îţi scriu, s'a aplecat peste umărul meu, şi apropierea ochilor ei verzi mă face să mă cred la Veneţia, cu laguna alături şi gondola pe ea.

Lipseşte numai gondolierul cu păr buclat şi braţe de fier!

A dumitale devotată prietină
Ioana Pallă"

Dănuţ zîmbea. Un zîmbet pe care nu i-l văzuse niciodată Ioana Pallă, şi pe care nici nu i-l bănuia.

Adăugase şi Adina numai două vorbe ghemuite subt fastuoasa slovă a Ioanei.

„Te aştept, Dănuţ
Adina"

Zîmbetul lui Dănuţ se crispă: o milă acră.

— Te rog aşteaptă afară răspunsul.

Prezenţa acestei subrete imperative îl ofensa. Îi vorbise ca unei servitoare, celace fu comentat cu satisfacţie de zîmbetul lui Gheorghiţă.

„Doamnei Ioana Pallă
Sălcii

Iubită prietină,

Intr'adevăr, poeţilor li se cuvine tot, chiar, sau, mai ales femeile. Dar poeţii sînt mai generoşi decît femeile, poate fiindcă le lipseşte simţul practic, sau poate fiindcă în această privinţă nu-s deloc femei. De aceia, iubită prietină, fiindcă m'ai onorat cu această denumire—adevărat dar cînd vine dela dumneata,—la rîndul meu, voiu căuta să mă arăt vrednic de celace-mi atribui. Îţi dăruesc deci celace vroiai să „furi": termenul acesta, brutal şi injurios cînd ar porni dela mine, capătă o înaltă distincţiune estetică, atunci cînd e rostit de dumneata. Primeşte şi păstrează în frumoasele dumitale mîni, caetul florentin. Mînile dumitale sînt vrednice de el; el e vrednic de ele.

Cum însă trebue să justific nu numai absenţele de până acuma, dar chiar şi absenţa de astăzi, precum şi pe cele viitoare, voiu încredinţa caetului florentin —care vă aparţine de azi încolo— această delicată sarcină.

Primeşte, te rog, iubită prietină, asigurarea trainicei solidarităţi care ne leagă în trecut, prezent şi viitor

Dan Deleanu"

Şi fără sfială, cu o mînă sigură, transcrise pe întâia foae a caetului florentin:

„Gol"

Sînt fratele motanilor!
Pe-acoperişuri nalte, prin ierburi, prin copaci,
Pe garduri sau pe turle
Cu ochi lucioşi pîndesc.
Ascult cum sună sîngele, şi vînt, ca vîntul sînt
La pîndă: salt, cădere, sau scurtă tresărire..."

* * *

— Altceva-i în livadă, ziua, şi altceva-i noaptea, în odaia ei...

Mai de multă vreme, Puiu formulase această comparaţie, din care, numai întâiul termen era verificat, al doilea, avînd caracterul unui deziderat.

Puiu însă, avea o minte logică. Ironia Olguţei, necruţătoare, îl ferea de naravul afirmaţiunilor deşarte, şi în vorbă şi în gînd. Aşa că în această comparaţie, referitoare la Rodica, Puiu nu pornea dela o experienţă ca să ajungă la o închipuire.

„...altceva-i noaptea, în odaia ei" nu însemna, după cum şi mai sus s'a văzut, că Puiu vizitase odaia Rodicăi în timpul nopţii, în aşa condiţiuni, încît această vizită să-i fi putut servi pentru exacta valorificare a jocurilor din livadă, mai mult sau mai puţin de tenis. Dar nici nu însemna că Puiu se bizuia pe simple imaginaţiuni pentru a devalorifica o agreabilă realitate.

Puiu primise în odaia lui, oarecare vizite ale universalei Sevastiţa. Aşa că acel „altceva-i noaptea, în odaia ei", însemna numai că în comparaţia de mai sus, Rodica servise ca prim termen, diurn, în livadă, iar Sevastiţa ca termen secund şi nocturn în odae. Cum însă—şi asta izbutise Puiu să constate—binevoitoarea Sevastiţa nu putea înlocui pe rebarbativa Rodica, decît în judecăţi abstracte—căci oricum, Sevastiţa faţă de Rodica era ca bostanul faţă de cantalup—Puiu se hotărîse să cerce în odaia Rodicăi celace gustase în odaia lui cu termenul suplinitor din judecata abstractă.

Asemeni conspiratorilor din vremea Renaşterii, care-şi ascundeau pumnalele şi spada subt umbra vastei pelerine, asemeni

trubadurilor, care purtau ghitara tot subt pelerină,—purta şi Puiu pelerină, dar nu spre a ascunde perfidă armă sau dulce instrument, ci pur şi simplu spre a nu i se vedea cămeşa de noapte. Căci Puiu avea un fel de slăbiciune pentru această suprapunere de negru flotant peste alb colant, în plimbările nocturne.

Papucii, încălţăminte comodă de pus şi de scos, tăcută pe deasupra, întregeau echipamentul corsarului în floare dela Medeleni. Capul gol, neapărat, căci pălăriile pot fi uitate, capul în astfel de împrejurări ale nopţii, avînd neajunsul de-a fi partea cea mai neglijabilă a trupului, supusă deci uitării.

In vederea acestei nopţi luase dela Dănuţ, cu consimţimîntul acestuia, o jumătate de sticlă de colonie, pe care o întrebuinţase deodată, alcoolizîndu-şi trupul, pelerina şi cămeşa, ceiace-i făcuse de îndată să devie un fel de reclamă originală a mărcii de colonie întrebuinţată de Dănuţ; bună marcă, dealtfel, dar reclama exagerează totdeauna, cu scopuri binecuvîntate, desigur. Pe lîngă această agrementare trupească, cine ştie ce reminiscenţe ale copilăriei petrecute în satul de munte—laolaltă cu fetele şi flăcăii, pe cînd se numea Mihu—îl făcuse să culeagă flori de busuioc, pe care le strînsese în mînile hărăzite dezmierdărilor.

Un singur lucru nesocotise Puiu în prevederile lui, următorul: cînd ai cincisprezece ani, cînd mănînci bine şi te zbînţui şi mai bine o zi întreagă, somnul nu te mai încolăceşte, cochetînd galeş, ci te buşeşte dintr'odată, mai voinic decît cei mai voinici.

Astfel că aşteptînd stinsul luminilor şi adormirea celorlalţi, Puiu, mai expeditiv decît ei, adormise cu capul rezemat în pumn, pe marginea ferestrei la care pîndea aşezat pe scaun.

Se deşteptă convins că cineva i-a tras un pumn în frunte. Natural, pervazul ferestrei nu era moale, şi nici fruntea lui Puiu mai prejos. Totuşi, pervazul ferestrei, spre deosebire de fruntea lui Puiu, fu cruţat de cucui.

— Dracu' să te ia!

Bjbîi prin întuneric, aprinse un chibrit, căută ceasul: unu şi un sfert!

O clipă, somnul şi Rodica, din două odăi şi de pe două paturi, rivalizară. Biruinţa trecu de partea Rodicăi, nu fiindcă în acea clipă dominată de înţepătura unui recent cucui, Rodica ar fi fost mai ademenitoare, dar fiindcă Puiu nu admitea să nu se ţie de cuvînt. Din aventura dorită, Rodica devenise o datorie de conştiinţă.

In aceste condiţii, calm şi botos, Puiu încălecă fereastra şi sări în livadă.

Binevoise luna să lipsească. Bine făcuse! In absenţa lunii, o rădăcină proeminentă puse o piedică lui Puiu, răsturnîndu-l.

— S'o ia dracul!

Şi rădăcina şi luna.

Se scutură de ţărnă, îşi şterse palmele cu poalele pelerinei şi trecu îndoit de spate, pe subt fereastra Monicăi.

Fereastra de-alături era deschisă: şi în absenţa Olguţei ferestrele se conformau dorinţelor ei, prin intermediul Sevastiţei.

Punînd vîrful piciorului pe eşitura zidului, şi apucînd cu mînile colţul de jos al ferestrelor, se zmunci. Ţinîndu-şi respiraţia îşi vîrî numai capul în odae. Privi. Nu se vedea nimic decît reliefuri de întuneric. Ascultă: nu auzea nimic decît livada. Nu sforăia Rodica? Era convins că Rodica sforăia. Dar nu auzea nimic. Poate că nu sforăia!

Vroia să procedeze cu prudenţă. O ştia pe Rodica promptă la ţipete, exclamaţii şi risete chiar în timpul zilei. Dacă l-ar fi simţit deodată lîngă ea, ar fi fost în stare să umple casa cu vociferaţiile ei:

— Vai! Hoţii! Mă omoară! Săriţi!

Ce gîscă, Rodica asta! Şi nici nu sforăia măcar! Oamenii care sforăe, sînt parcă mai puţin desprinşi din viaţă, participă încă la ea prin gălăgia somnului lor. Cînd îi trezeşti brusc, cu gura deschisă în care sforăiala s'a oprit, întreabă:

— Ha?

Dar un om cufundat în somn tăcut, dacă-l deştepţi brusc, lesne ţipă:

— Ai!

Sau

— Ce-i? Ce?

Ce era de făcut? S'o deştepte dela fereastră.

— *Rodica!*—şopti *Puiu* întinzînd gîtul ca un gînsac, impresie la care contribuia şi albul cămeşii de noapte.

— ...

— Rodica, eu îs!

— ...

— Scoală Rodica! N'auzi, Rodica!.. Gîscă! vorbi Puiu pentru el.

Şi cu temeritatea celui exasperat, încălecă fereastra şi intră. Pipăi un pat dela picioare la cap: nimeni! Il pipăi pe-al doilea: la fel.

Era aşa de uimit încît fu convins că Rodica—gîscă—a căzut din pat prin somn. O căută. N'o găsi.

— Ei, comedia dracului!

La una ca asta nu se aştepta! Unde putea fi Rodica?...

O aşteptă zîmbind.

Aşteptă căscînd.

Aşteptă încruntîndu-se, înfuriindu-se, nedumerit: unde putea fi Rodica?

Cercetă patul: era aşa cum îl aşternuse Sevastiţa, în perfectă ordine. Pernele nu erau strîmbe, nici cu moi adîncituri, piedul era îndoit precis ca o carte de vizită la colţ.

Unde putea fi Rodica ?...

— Aaa !

De asta se retrăgea Mircea devreme în odaia lui, în fiecare seară !

— Ce porc !

Lasă că le-arată el !

Incălecă fereastra, sări în livadă și o luă la goană. Intră în ogradă, trecu repede aprobat de cozile cînilor. Amical, Patapun făcu un „drepți" fără comandă. Puiu nu-l băgă în seamă. Era cuprins de o adevărată furie maritală. Să-l tragă pe sfoară o gîscă, o Rodică ! Și cu cine ? Cu bucherul de Mircea ! Auzi neruşinare !

— Ce ?

Asta ce mai era ?

Işi scoase papucii, şi desculț, cu papucii în mînă, se apropie de fereastra etacului lui Dănuț. Lumina era stinsă, dar se auzeau şoapte cu reliefuri răguşite uneori şi bufneliile de samovar ale Rodicăi.

— Aha !... Ei, comedia dracului !

La asta nu se gîndise ! Vrasăzică domnu' Dan era...

— Bravo !

Nu auzea vorbele, adică şoaptele, dar Puiu cunoştea pe dinafară repertoriul de sunete al Rodicăi. Din cînd în cînd distingea cîte un :

— Marş !—urmat de hohote de rîs înăbuşit.

Apoi iar începeau şoaptele fără contur verbal pentru urechile lui Puiu. Totuşi ritmul lor îi dovedea că deşi „porcii" nu citeau „Les aventures du Roi Pausolle", vorbeau ceva asemănător, şi prin întuneric pe deasupra.

Să le strige : „V'am văzut" ?... Să le arunce o piatră în odae ?... Să tuşească îngroşindu-şi vocea ?...

Să țipe : „Ajutor ! Hoții" ?...

Ar fi sărit la bătae domnu' Dan ! Şi ce ? Ar fi dat şi el. Nu se temea !... Da, dar dacă ar fi auzit Olguța !?

Da, se cunoştea că nu era acasă Olguța ! Işi făceau de cap cu toții !

Da, să vie Olguța şi-or să vadă ei ! O să vadă el domnu' Dan !

Da, parcă Olguța se mai gîndea la ei ! Aşa era Olguța ! Ii lăsase pe toți şi plecase la Iaşi !

Da, parcă bețivul şi bărbosul de doctor Prahu era mai de-hal decît Puiu ! Un păcătos ! Un nespălat ! Şi ce dacă era doctor !

Dădea din cap, tot mai crunt, înghițind uscat. In clipa aceasta, fără de Olguța, se simțea orfan.

Il uitase Olguța ! Nici nu-i păsa de el ! De două săptămîni încheiate nu mai venise la Medeleni.

Nici nu scria. Nici nu dădea vre-un alt semn de viață. O lăsase la Medeleni pe gîsca asta de Rodica, şi plecase.

Da, aşa era Olguța !

Şi gîsca asta de Rodica se lăfăia în odaia Olguței, poruncea ca la ea acasă ! De ce ? Fiindcă o lăsase Olguța în locul ei. Auzi ! Să-şi închipue gîsca de Rodica una ca asta ! Să creadă ea c'o poate înlocui pe Olguța !

Ii era o ciudă !

Işi puse papucii şi porni spre odaia lui.

Ce să-i facă ? Să i pue praf de scărpinat în aşternut ? Să-i pue o broască subt pernă ? Să-i toarne cerneală roşie în sticluța cu apă de dinți ? Să-i aducă la dejun „Les aventures du Roi Pausolle", spunîndu-i că le-a uitat pe banca dela tenis ? Să-i fure rochia şi pantalonii cînd îşi lua duşul în livadă ?...

Puiu oftă. Pe măsură ce mergea se întrista mai tare. In dreptul odăii Olguței se opri cu inima grea. Sări din nou în odae. N'o mai căuta pe Rodica. O căuta pe Olguța şi nicăeri n'o găsea. Pe măsuța de noapte, era o fotografie de-a Olguței în brațele unui vizitiu bătrîn, unui Moş Gheorghe : auzise şi Puiu de el.

Se aşeză pe marginea patului Olguței suspinînd amar. De atîta vreme nu mai auzise glasul Olguței, glumele Olguței, poruncile Olguței : era fără stăpîn, părăsit, lăsat de izbelişte... Ce tristă era tăcerea din odaia Olguței !

Şi gîsca asta de Rodica tocmai în odaia Olguței se instalase ! Lasă !...

Cu o furie metodică, îi luă pernele şi le vîrî subt pat. Acelaşi drum îi luară pledul şi cerşaful. *Pe patul gol,* Puiu aşeză două scaune, un geamandan greu şi alte diverse greutăți şi forme, dintre care unele specific nocturne.

Apoi încălecă fereastra, se furişă pe lîngă zid şi intră în odaia lui. Ii pierise somnul. Se simțea singur ca niciodată şi era prea tîrziu ca s'o deştepte pe Monica : protectoarea lui. Nesomnul şi osteneala tristeței îl făceau să se mişte greu, cu lehamete. Aprinse luminarea :

„Dragă Olguța..."

— Dragă Olguța,—repetă în şoaptă Puiu, cu sinceritatea absolută a îndrăgostitului cînd scrie întîia scrisoare de dragoste

„...De cînd ai plecat toate merg foarte prost. Nu ştiu ce-i de făcut dar nu-i bine deloc ! Tu nici nu scrii măcar şi-i foarte rău fără tine. Mai bine nu era vacanță decît aşa ! De ce nu scrii nimica să ştim şi noi ce faci ? Eu nu fac nimica.

Dragă Olguța..."

— Dragă Olguța...

Ochii i se umplură de lacrimi. Creionul îi căzu pe masă, capul pe mîini.

Umbra de pe părete era ca din „Cuore" de Edmond de Amicis.

Plin de suspine şi de lacrimi, îşi trecu mînile peste faţă. Nu mai putea fără Olguţa. Simţea că dacă nu vine imediat Olguţa... atunci... atunci...

Apucă din nou creionul:

„*Dragă Olguţa,*

Niciodată nu ţi-am spus minciuni. Am să-ţi spun şi acuma tot adevărul, am să dau tot pe faţă.

Ce înseamnă asta! De cînd ai plecat tu Rodica-şi face de cap! Să nu crezi că spun minciuni! Mă jur dacă nu mă crezi. Ce-s eu? Servitorul Rodicăi? Mă trimete să-i culeg fructe, să-i aduc batistele din casă cînd îi la tenis, ca să rămie singură cu Mircea, mi-a stricat bicicleta (i-a strîmbat direcţia de un copac) mi-a perdut centura de piele albă. Şi cîte şi mai cîte!

Nu mai pot suferi! Am tăcut eu destul! Acuma am să-ţi spun tot.

Ştii ce face Rodica noaptea? Ai să crezi că spun minciuni! Sare pe geam şi se duce în odaia lui Dan... Cînd erai tu aici nu făcea aşa. Nu i-am spus nimica lui tante Alice fiindcă nu te-am întrebat pe tine. Dar spune şi tu dacă asta nu-i o adevărată..."

— Porcărie!—exclamă Puiu, oprindu-se la vreme să nu scrie termenul pe care Olguţa nu-l tolera.

„...ticăloşie?

Trebue să vii îndată la Medeleni. Altfel, cine ştie ce se poate întîmpla! Dacă nu vii, eu spun tot lui tante Alice şi Monicăi. Prea îşi face de cap Rodica!

Îţi sărut mîna şi te rog să vii iute.

Puiu"

Adouazi, Puiu, sculat dela patru dimineaţă, încălecă pe Titi-Binghi—calul mărunţel, pe care i-l dăruise Olguţa—şi porni spre gară în galop, ca să nu scape trenul de Iaşi, scrisoarea fulminantă, care trebuia s'o aducă pe Olguţa la Medeleni.

* * *

Trecuseră patru zile dela expedierea scrisorii lui Puiu. Olguţa nu da nici-un semn de viaţă.

Două zile în şir, de dimineaţă până seara, Puiu, calare pe Titi-Binghi, străjuise pe şosea, dincolo de sat, cu speranţa că el va fi cel dintâiu care va da ochii cu Olguţa. Eşea pe poartă în galop victorios; la prînz, se întorcea în trap resemnat. După dejun, înfruntînd arşiţa, pornea tot în galop. Seara se întorcea la pas, cu dirlogii moi şi spinarea jalnică.

A treia zi după-amiază, se împăcase într'un chip deajuns de original cu Rodica, reluînd raporturile sportive şi pe celelalte. Dealtfel, întâiul pas tot Rodica îl făcuse.

Rodica aflase însfîrşit cine-i făcuse dezordinea impertinentă din odae. La început se temuse de o venire intempestivă de-a Olguţei: stilul arhitecturii de pe patul ei era parcă al Olguţei. Se liniştise însă, nevăzînd-o pe Olguţa la Medeleni. Pe deasupra, Puiu îi mărturisise, ricanînd.

— Ce-ai căutat noaptea la mine, Puiule?

— Da' tu ce căutai noaptea la Dan?

— Eu, mincinosule!

— Tu, mincinoaso!

— Nu ţi-e ruşine să inventi?

— Da' ţie?

— Spune ce căutai la mine?

— Spune şi tu ce căutai la Dan?

— Numai prostii îţi închipui! Şedeam de vorbă...

— Şi eu aveam gust să „stau de vorbă" cu tine!

— Noaptea, în odaia mea!? Ha-ha!

— N'ai decît să vii în odaia mea!

— Să crezi tu!

— Eu sînt sigur cînd spun!—afirmase Puiu cu gest şi mimică de-a Olguţei.

— Obraznicule!

— Lasă-lasă! Am s'o întreb eu pe Monica dacă-i frumos ca o fată să sară noaptea pe geam şi să se ducă în odaia băeţilor?

— Puiu!—se încruntase Rodica.

— Da! Am să-i spun. Mie nu mi-e frică de nimic!

— Puiu!—se răstise Rodica, bătînd din picior.

— Nu mă sperii! Am să te fac de rîs!

— Spune, dacă-ţi dă mîna! Are să te 'ntrebe ce căutai noaptea în odaia mea?

— Am să-i spun că tu m'ai poftit!

— Îndrăzneşte!

— Am să-i spun şi ce cărţi ai tu în cufăr!

— Puiu!

— Da! Am să te fac de rîs!

— Să te văd! Am să-i spun şi eu Olguţei cine eşti!

— Rodica!

— Da-da! Am să-i spun cum te-am prins spionînd la duş!

— Tu?...

— Eu. Am să-i spun şi ce glume ai învăţat la şcoală!

— Parcă tu nu le ştiai?

— Eu sînt „domnişoară". Nu-s plod ca tine!

— Eu, plod?

— Da, mucosule!

— Să-ţi fie ruşine! Eşti o gîscă!

— Acuşi îţi rup urechile, măgarule!
— Incearcă numai!

Două palme substanţiale pocniseră simultan pe obrajii lui Puiu. In alte împrejurări desigur că Puiu ar fi răspuns după perceptul talionic, nu după cel poetic. Dar de trei zile acumulase atîtea lacrimi, încît izbucniră ca dintr'un vas spart. Rodica îl consolase cu sila, la început. Puiu se zbătea în braţele ei, refuzind batista. Consolarea se transformase în luptă. După o inverşunată învălmăşeală, Puiu o răsturnase pe Rodica.

Dar Rodica îl pălmuise pe Puiu.

In limbaj şcolar asta se chiamă „a fi chit".

Nici-o piedică nu se mai opunea reluării raporturilor de dinainte. Pactul de neagresiune reciprocă, fu acceptat — cu condiţii desigur — deoparte şi de alta.

Orice s'ar spune, în astfel de împrejurări, iarba verde e mai persuazivă decît masa diplomatică, la acesta din urmă neparticipînd decît capul.

*

Nor pentru acalmia dela Medeleni, automobilul venea în goană cînd nimeni nu-l aştepta. La volan, Olguţa, şofeurul alături, unic pasager, domnul Deleanu păzind coşurile cu sticle şi cu tot felul de bunătăţi în cantităţi atît de mari, încît Olguţa îl vestise dela Iaşi că...

— Să ştii, papa, mama are să fie indignată de dezordine!

— Se consolează îndată! — replicase domnul Deleanu, optimist ca întotdeauna.

La Iaşi, domnul Deleanu cu cît întîrzia mai mult la club, cu atît sporea şi varia mai neprevăzut cumpărăturile pentru casă. Pachetele erau o certă diversiune dela inevitabilele — altminteri — reproşuri pentru întîrzierile care împuţinau somnul copiilor, prelungeau „neuman" veghea servitorilor şi alterau perfecţiunea bucatelor. Căci orice om — femeile mai ales — în faţa cadourilor devine copil şi copiii, cu mintea prea mobilă, uită uşor necazurile sub impresia unei plăcute surprize.

Şi de astădată, pe lîngă bucuria domnului Deleanu „de-a aduce acasă", pachetele aveau şi scopuri strategice. Şi Olguţa şi complicele ei, domnul Deleanu, ştiau că două săptămîni de tăcere nu puteau trece neînregistrate de nervii doamnei Deleanu, cu atît mai mult cu cît de două săptămîni, automobilul cu Olguţa la volan, umplut cu membrii cei mai asidui ai „Clubului Burlacilor", hoinărise prin ţară, începînd cu mănăstirile Moldovei, până la Călimăneşti, unde cîştigase un nou membru pentru „Clubul Burlacilor": pe Herr Direktor, care cu acest prilej, suspendase cura de Căciulata, înlocuind-o, patru zile dearîndul, cu una de şampanie & Comp. Tot la Călimăneşti, Olguţa fusese

consacrată şampioană de tenis, primind, în această calitate, racheta, neînvinsă până atunci, a celui mai bun jucător de acolo, dimpreună cu o jerbă lirică, din partea aceluiaşi; aceasta din urmă atestînd că şampionatul Olguţei fusese dublu.

Doamna Deleanu nu ştia nimic, dar trebuia să afle. Pachetele şi coşurile ticsite din automobil erau menite să moduleze cît mai dulce recepţionarea acestor veşti.

Tot drumul, minuntarul kilometric vibrase mai ales spre optzeci: viteză care îngreuia aprinsul ţigărilor — n'avea încotro nici domnul Deleanu — şi care, totodată, exprima repeziciunea norului îndreptat spre Medeleni.

— Vini dudula Olguţa! — sări Gheorghiţă de pe prispa bucătăriei, cu ochii la tromba de colb, lătrată de cinii satului.

Venise.

Sări dela volan, lăsîndu-l pe domnul Deleanu să se descurce singur cu pachetele şi cu doamna Deleanu.

— Unde-i stăpînu-tău?

— Săru' mina...

Nici n'avu vreme să-i răspundă. Olguţa alerga spre apartamentul lui Dănuţ, aşa cum sărise din automobil: cu scafandrul de pînză în cap, cu mănuşile în mîni şi pardesiul cenuşiu strîns la mijloc de o centură lată.

— Cine-i?

— Eu.

— Tu, Olguţa! Ura! Intră.

Intră, descoperindu-şi faţa cu o mişcare violentă. Din nou răsări în ochii lui Dănuţ, capul de tînăr voevod cu plete negre, ochi negri, ager şi imperativ, cu trăsături nete ca loviturile de paloş, şi colorit copilăresc în obrajii plini.

O uitase parcă pe Olguţa. De cîte ori o vedea, avea un fel de neliniştе, ca în faţa unui veşnic temut şi admirat adversar, şi marea bucurie că-i sora lui.

— Mi-era dor de tine, Olguţa!

— Iţi mulţumesc. Vreau să-ţi vorbesc.

Se apropie de Dănuţ, cu faţa serioasă.

— Ascultă, Rodica vine noaptea în odaia ta?

Dănuţ se roşi.

Raportul „Olguţa—Buftea" era din nou stabilit.

— ...Daa... cetim uneori împreună...

— Cu Rodica?! — bufni Olguţa tăios. Ce cetiţi? „Visul Maicii Domnului"?

— Ştii...

— Vine?

— Da.

— In fiecare noapte?

— Da...

Olguţa aruncă o scurtă privire scîrbită odăii, şi iar prinse privirea lui Dănuţ.

— O iubeşti pe Rodica?
— Vai, Olguţa! Eu? Pe Rodica?! E greu să-ţi explic... Rodica?!
— Atunci de ce-o primeşti la tine?
— Dacă vine...
— Te iubeşte?
— Da' de unde!
— Atunci să vă fie ruşine! Şi ţie mai mult decît ei!
— De ce, Olguţa?—se roşi Dănuţ mai tare.
— Să vă fie ruşine!
Niciodată n'o văzuse mai pornită, mai revoltată, mai puţin stăpînă pe ea.
— Am s'o iau pe Monica şi am să plec... Am să plec în străinătate cu Monica... Să vă fie ruşine!
— Olguţa..
— Tu n'ai dreptul să spui nimic! Du-te la Bucureşti şi fă ce-ţi place, dar nu aici, la noi acasă, subt ochii Monicăi! Să-ţi fie ruşine!
— Olguţa dragă, dar n'am nici-o vină! Mi-a sărit în cap! Tu n'o cunoşti!
— Nu cunosc pe nimeni! Am ochii legaţi! Mi-e scîrbă! Am să plec... Şi eu sînt vinovată! Eu am adus-o la Medeleni.. şi eu am s'o dau afară!—zvîcni Olguţa, izbind cu degetul spre uşă.
— Olguţa... să-ţi explic, Olguţa..
Îi trînti uşa 'n nas.
Dănuţ înghiţi în sec. Rămase pe loc, cu dubla impresie c'a fost laş şi prost. Dealtfel, din copilărie, după toate ciocnirile cu Olguţa rămînea cu aceiaşi impresie: în copilărie, urmată de revanşe imaginare, situate în viitor; acuma, urmată de o simplă exclamaţie:
— De ce nu-s ca Olguţa! Ce fericit aşi fi.

*

— Olguţa! Olguţa!
Uitînd de scrisoare, de Rodica, de tenis şi de tot, Puiu alerga spre Olguţa.
— Unde-i Rodica?
— Bine-ai venit, Olguţa! Nu mai pleci.
— Cuţulachi, unde-i Rodica?
— La tenis. Cît ai stat, Olguţa!...
— Cheam-o.
Rodica sosea din urmă, într'un picior, cu braţele deschise.
— Vai, ce dor îmi era de tine, Olguţa!
— Buftachi dragă, ştii că trebue să pleci la Iaşi.
— Vai!
— Imediat.
— Vaaaai!

— Te cheamă mama ta. Am venit să te iau cu automobilul. Fă-ţi repede bagajele că plecăm.
— Vai, Olguţa!
— Hai, Buftachi! Nu-i vreme de pierdut!
— De ce mă cheamă! Ce i-a mai venit?
— Puiule, du-te înainte,—îi porunci Olguţa.
Şi luînd-o deoparte pe Rodica, în şoaptă:
— Buftachi, vrea să te mărite. Da să taci!
— Eeee!
— Da. O partidă strălucită. Tînăr, frumos, bogat... mă rog, visul tău! Te-a văzut odată la teatru şi s'a amorezat de tine. Scapi de şcoală. Pleci în străinătate. Îţi faci o vilă la Sinaia, alta la Constanţa, alta la Slănic.. Sper că mă inviţi şi pe mine?
— Vai, Olguţa! Tu nu ştii cît te iubesc?
— Ba bine că nu! Hai, repede bagajele.
— Cum îl cheamă?
— Nu ştiu!
— Da de unde ai aflat?
— Secret!
— Are musteţi?
— Ai să vezi!
— Vai, ce discretă eşti, Olguţa!
— Te rog să fii şi tu la fel!
— Vai, mai e vorbă!
— Hai, repede bagajele. Ascultă, mama n'are nevoe să ştie că pleci. Nu-i spunem nimic. Îi explic eu după ce mă întorc!
Rodica porni în goană.
— Ascultă, Cuţulachi, dacă află cineva un cuvînt din cele ce mi-ai scris..
— Nu, Olguţa, crede-mă!—sări Puiu, înainte ca Olguţa să isprăvească, cu sufletul în ochi.
— Bine. Du-te, ia-o pe Sevastiţa şi duceţi unul cîte unul, fără să vadă nimeni, ai auzit, bagajele Rodicăi în automobil... Nu pe dinfaţă, strigă Olguţa după Puiu.

*

În sofragerie, doamna Deleanu, împreună cu domnul Deleanu, desfăceau pachetele cu ştofe, scoarţe, ulcele, pînzeturi, dantele, colecţionate dealungul escapadei de două săptămîni.
— Asta-i dela Agapia!—explica domnul Deleanu provenienţa borcanelor cu dulceaţă de zmeură şi de nuci.
Doamna Deleanu află că soţul şi cu fiica fuseseră la Agapia.
— Valul de pînză—ţii! Ce pînză!— l-am luat dela Călimăneşti. O bunătate! Ia te uită: mătasă curată!
Şi aşa mai departe, itinerarul celor două săptămîni, era spovedit prin exclamaţi admirative pentru cumpărăturile aferente.
Profira aşeza masa pentru ceai.

— Hai, că-i tîrziu !—o îndemnă doamna Deleanu. Poftește copiii... Da' unde-i Olguța ? Ț-ț-ț-ț ! Nici buna-ziua nu mi-a spus ! Ce copil mai am și eu !—oftă doamna Deleanu.

— Iaca s'o chem.

Pe rînd sosiră Mircea, Monica, Dănuț, Puiu...

— A venit și Olguța ?—întrebă Monica, văzîndu-l pe domnul Deleanu.

— Duduia Olguța !—tresări Mircea.

— Ț ! Da' unde-i Olguța ?—întrebă a doua oară doamna Deleanu, încruntîndu-se.

— O plecat, coniță !—anunță Profira cu placiditate, intrînd.

— A plecat ?!—se mirară toți, în cor, afară de Puiu.

— Hă-hăă ! Di cînd o plecat !—întări Sevastița care intrase cu samovarul. O luat-o și pi duduia Rodica.

— Unde-a plecat ?

— La Iași, coniță.

— ...! N'are decît să rămîie acolo ! vorbi tare doamna Deleanu, în consternarea tuturora.

Singurul care bufni de rîs copilărește, fu domnul Deleanu, cu șervetul la gură. Irezistibil, căci doamna Deleanu, după un suprem efort de încruntare, îl imită, urmată de zîmbetul tuturor copiilor.

În prezența ca și în absența Olguței, din copilărie se întîmpla la fel.

*

Olguța opri automobilul la poarta casei Deleanu, spre mirarea Rodicăi, care, în tot timpul drumului vertiginos, nu putuse scoate nici-o vorbă de frica accidentului mereu posibil, și a exclamațiilor ei, mereu vigilente.

Olguța se dădu jos, își scoase masca și se apropie de Rodica.

— Ascultă, Rodica, eu rămîn acasă.

— Vai ! Hai cu mine.

— Nu. Ascultă bine ce-am să-ți spun,—vorbi Olguța, cu ochii în ochii Rodicăi. Mama ta are să te întrebe de ce-ai venit...

— Ea m'a chemat.

— Nu.

— Vai, m'ai amăgit ?

— Da. Ai să răspunzi mamei tale că te-ai sfădit cu mine pentru totdeauna, și c'ai venit acasă fiindcă ți s'a părut că nu-i demn să mai rămîi la Medeleni,—ritmă Olguța cu degetul, propoziție cu propoziție, accent cu accent.

— Ce spui, Olguța ? Lasă glumele !

— Atunci inventă tu răspunsul pentru mama ta ! Dacă preferi, spune-i că ți s'a făcut dor de ea !

— Vai, Olguța !—se alarmă Rodica,—nu m'a chemat să mă mărite ?

— Nu.

— Vai !.. Atunci de ce m'ai adus ?

— Fiindcă ți-a venit vremea să te măriți !.. Și la Iași,—adăugă Olguța, făcînd semn șoferului să pornească,—ai de unde să alegi !

Automobilul porni brusc, ca un pumn.

*

Dănuț ședea la fereastră, cu țigara aprinsă și lampa stinsă. Avea nevoe de întuneric și tăcere fiindcă se întîmpla ceva nou în sufletul său : privea două toamne, cum privești șuvița de păr a unei fete, demult păstrată, alături de însuși părul din care-a fost desprinsă, abea despletit, după o lungă despărțire. O toamnă cu aurul stins, cea de anul trecut, o toamnă abea aprinsă, pe care-o văzuse deodată, plimbîndu-se pentru întăia oară decînd venise la Medeleni, prin livadă, fără rachetă de tenis, fără gînduri străine, singur.

De ce se plimbase ? Nu știa nici el. Poate venirea toamnei îl chemase. Poate fiindcă era trist... Ciudat ! Nu era trist fiindcă n'o mai știa pe Rodica la Medeleni. Nu simțea nici lipsa ei, după cum nu simțise nici nevoia ei. În perspectiva Olguței și a Monicăi, o vedea pe Rodica mai vulgară, suflet de rînd în trup de rînd, cu totul lipsită de acea dominatoare sau pacificatoare feminitate, care te face să te 'nclini și să săruți firesc mîna unei femei, în preajma ei simțindu-te „tu", fără să te tutuești în vorbă, gînd și faptă. Intimitatea cu Rodica era înjositoare. N'avea comun cu Rodica decît simetria sexuală. Și dacă ar fi întîlnit-o mai tîrziu în viață, s'ar fi simțit umilit de fragmentul de trecut care-i făcea complici, dîndu-i Rodicăi dreptul să-l tutuiască, să fie familiară cu el, sau să-l privească de sus, cum te privesc în genere femeile de rînd, care te-au cunoscut subt aspectul animalic datorit mai ales intimității lor, fiind singurul limbaj posibil cu ele. Așa-i și cu prieteniile legate la beție, într'o circiumă trivială, cu vin bun. După cîteva pahare, entuziast, fraternizezi cu orșicine. Adouazi, vre-unul din acești camarazi de vin, întîlnindu-te în viața normală, îți face cu ochiul, te bate peste burtă, sau te poftește—dacă nu-l poftești tu însuți—la el acasă. Te simți degradat. Fără de vin și de beție, prietinul de astă-noapte, îți pare tot atît de neverosimil ca și frecventarea circiumei în care l-ai cunoscut. Dacă ești slab, îl înduri—expiațiune,—dacă ești tare, îi întorci spatele, cu riscul de-a auzi o înjurătură în stilul celor amicai schimbate, în noaptea cînd l-ai cunoscut. Totuși, plecarea Rodicăi era o plecare, și plecările oricui, după o convețuire de vacanță, mai ales, sînt triste. Ce incomodă era legătura aceasta pe care și-o simțea cu toți oamenii ! Distrat și indiferent în aparență, și poate realminte, cîtă vreme trăia cu ei alături, devenea compătimitor în clipa cînd se despărțea de ei. Pe toți îi iubea în momentul plecării, poate tocmai fiindcă nu-i luase suficient în seamă pînă atunci. Cei mai stu-

pizi, cei mai vulgari, cei mai insuportabili, în clipa despărţirii încarnau pentru el majestatea melancolică a plecării. Pe toţi ar fi vrut să-i consoleze, să se arate blînd cu ei, să le arate că înţelege tristeţa lor, pe care cei mai mulţi, desigur că nici n'o aveau. Uneori, gîndul că Tonel pleacă dela „Lazăr" ducîndu-se la militărie, că la anul nu-l va mai avea coleg,—îl făcea să regrete toate bruscheţile, deseori arătate lui Tonel, să regrete că n'a fost mai blajin, mai prietinos, mai darnic—deşi fusese suficient,—mai atent cu el. Dacă n'ar fi fost prea leneş, şi dacă între gînd şi faptă, n'ar fi veghiat, permanentă, o prăpastie, desigur că i-ar fi trimes lui Tonel un mandat postal şi o scrisoare afectuoasă cu unui prietin tuberculos.

Astfel şi cu Rodica. Îi părea rău după ea, fiindcă plecînd, încetase de-a fi Rodica, devenind Plecarea. Dacă n'ar fi avut o bogată exeperienţă a întristărilor care-l stăpîneau după toate plecările, ar fi putut crede că o iubeşte pe Rodica. Noroc că plecase Olguţa! Ea ar fi crezut, desigur, că deprimarea lui, în timp ce toţi ceilalţi ascultau zîmbind povestirea escapadei Olguţei şi a tatălui său, e datorită Rodicăi şi nu plecării.

În tot cazul, simţise nevoia singurătăţii. Se sculase dela ceai, înaintea celorlalţi, şi plecase în livadă. Acolo întîlnise toamna, deodată, ca o cerească despletire subt ochi. O adiere de vînt îi aruncase frunzuliţe galbene în faţă. Privise mirat, cerul, livada, zarea asfinţitului... Da! Venise toamna fără s'o presimtă, fără s'o aştepte ca în anii trecuţi, ca anul trecut mai ales.

Sigur, venise toamna.

Toamna!

Cuvîntul care-i cădea pe inimă, umplîndu-i cu grave sonorităţi, bronzînd cadenţele inimii. Se deschideau iară, de aur, porţile prin care se duc vacanţele copilăriei.

Dezmierdase trunchiul unui nuc. Culesese o nucă. Verdele amar al nucilor! Toată melancolia lui Eminescu e în frunzele de nuc. Subt nuci, în preajma toamnei îţi vine să oftezi, dar surîzi. Foşnetele erau mai uscate. Glasuri în cer! Soarele galben îşi strîngea luminile şi se ducea ca acei nenorociţi japonezi, atît de siguri pe străzile oraşelor europene, cu marfa lor naivă şi exotică, pe care nimeni nu le-o cumpăra.

Venise toamna, cu semnul plecărilor.

Venise!

Şi ca o pasăre care şi-a regăsit vechiul cuib, tocmai în clipa cînd trebue să-l părăsească pe celălalt, pentru a intra în cîrdul plecărilor de toamnă,—Dănuţ îşi regăsise sufletul de anul trecut, aşa cum îl lăsase, plin de „Alunele Veveriţei",* acuma cînd vacanţa era în declin.

...De asta şedea singur la fereastră, cu lumina stinsă.

* „Alunele Veveriţei" e titlul unui caet de însemnări metaforice, scris de Dănuţ în vacanţa anului trecut şi dăruit Monicăi, despre al cărui conţinut se vorbeşte în partea doua a acestui roman.

Uneori răsuna ropotul căderilor de fructe, grăbind parcă izgonirea anotimpului sfîşiat.

Două toamne se oglindeau în sufletul lui: una, tipsie de aur acoperită cu fructe, alta, goală tipsie de aur.

Ce făcuse de atunci? Nimic! Adinele, Ioanele, Rodicele... Cînd se gîndea la ele, cîineşte, cu nările şi le amintea. Şi acelaşi urlet îi umplea trupul.

Nu!

Îşi regăsise sufletul.

Calm, ca un răsărit de lună din valurile mării prosternate, deasupra adîncurilor sufletului regăsit, chipul Monicăi îi privea...

„Dragă Monica,

Nu îndrăznesc să calc pragul odăii tale. Nici nu vreau să-ţi scriu sau să-ţi vorbesc frumos.

La începutul vacanţei, chiar în ziua sosirii mele la Medeleni, ţi-am cerut un sfat. Te-am întrebat dacă e bine să trăesc, sau să rămîn copil, cu vechiul suflet pe care mi-l ştiai. M'ai sfătuit să trăesc, şi mi-ai dat două caete. Ţi le trimit îndărăt. Sînt albe. Sînt singurile lucruri albe, pe care ţi le mai pot trimite, şi care mai pot intra în odaia ta.

Dănuţ"

Îl chemă pe Gheorghiţă, îi dădu biletul şi caetele, trimiţîndu-l cu ele în odaia Monicăi. Tristeţa şi mîndria îl înveliră ca o haină aspră. Era singurul act onest pe care-l făcuse dela începutul vacanţei.

Aşteptă.

Auzind paşii lui Gheorghiţă, sări de pe scaun, deschise uşa:

— Ei?

Gheorghiţă îi întinse două caete şi un bilet.

„Dragă Dănuţ,

Eu nu păzesc porţile raiului. Odaia mea e totdeauna deschisă pentru tine.

Îţi mulţumesc pentru că mi-ai arătat caetele aşa cum sînt, dar păstrează-le. Dacă nu ţi-au folosit la Medeleni, poate-ţi vor folosi la Bucureşti.

Noapte bună, Dănuţ.

Monica"

Vroi să fugă în odaia Monicăi şi să-i sărute mînile: atît! Dar nu îndrăzni:... „noapte bună, Dănuţ"...

Era atît de mare depărtarea dintre el şi Monica, dintre odaia Monicăi şi odaia lui, încît se aşeză pe margina patului, ostenit.

Ionel Teodoreanu

La mare şi la munte

Note de drum

Pe-o arşiţă ce cade de sus ca o pedeapsă, părăsim Mangalia—unde luaserăm dejunul subt nişte arcade de lemn, servind mai mult noi înşine ca ospăţ celor mai nesuferite dintre gize — o părăsim, apucînd calea ce merge către Sud, înspre Caliacra şi Balcic. Trei automobile ce tîrăsc după ele cîte o lungă coadă de colb răscolit, gonesc pe un drum cafeniu de ţară, străbătînd vertical această Dobroge aridă şi neospitalieră, unde petecul de umbră e mai rar ca un diamant. Unde sînt peisagiile umede şi împădurite din alte regiuni ale ţării ?! Pe aici e uscăciune, iţi vine să zici deşert, de n'ar fi, cît ţine zarea, şirele de stoguri, care mărturisesc că fertilitatea nu lipseşte chiar în gradul care ne-ar părea. Totuşi impresia de dezolare stăruește înainte şi priveliştea ar fi ucigătoare, de nu s'ar tivi la orizont pămîntul c'o dungă de albastru—siniliu,—marea care ne întovărăşeşte în cursa noastră, la o distanţă care o lasă aproape mereu vizibilă.

Marea! Fără să ne poată ajunge cu briza ei răcoroasă, ne înseninează totuşi sufletul cu coloarea ei liniştitoare!

O privisem vreme îndelungă, din diferite puncte ale coastei. Dela Constanţa, dela Techir-Ghiol, în sfîrşit de pe digul Mangaliei, de unde e parcă şi mai frumoasă, înfăţişind ochilor un albastru sincer, intens şi necorcit de veleităţi de verde

sau de reflecte metalice. Albastrul aşa cum l-a făcut Dumnezeu, cînd a vrut să-l deosebească bine de orice altă coloare!

Acum marea e mai departe, dar aşteptăm momentul cînd ne vom apropia iarăşi de dînsa, la un deget de valurile ei mai avansate...

Călătorim încă o oră-două în aceleaşi condiţii de arşiţă sălbatecă, prea puţin îndulcită de vîntul maşinii. La un moment dunga albastră se scufundă subt orizont şi nu se mai vede nicăiri decît întinderea pustie a pămîntului, până la un loc interesantă prin acele gheburi curioase, prin acele movile, care după unii ar fi morminte seculare, după alţii vechi posturi de observaţie.

In partea mării dispărute se rotunjeşte un ochiu de apă, albastru-spălăcit. Este un lac vestit prin tezaurul său de raci,—şi anunţă Şabla, cea dintâiu aşezare dela Mangalia în jos. După puţin intrăm în această localitate, în care tenacitatea bulgărească va avea pe viitor să lupte cu coloniştii sosiţi din Macedonia. Un sat respingător prin întreaga lui înfăţişare: case de coloarea noroiului—adevărate temniţi cu ferăstruici liliputane suite lîngă acoperiş—ogrăzi fără urmă de grădină şi înconjurate de ziduri făcute din bolovani necimentaţi. In sfîrşit scăpăm din cuprinsul acestei aşezări asiatice şi eşiţi din nou în cîmpul fără case, avem impresia binefăcătoare a unui liman... Dela Şabla apucăm oblic spre mare. Terenul se pavează incomod şi obositor cu sfărămături de stîncă, înfipte solid în pămînt. Automobilele se opresc şi trebue să străbatem cu piciorul o lungă pantă pietroasă, subt săgeţile unui soare ce nu se dă bătut. Niciodată n'a fost mai aşteptată apariţia mării, care în sfîrşit soseşte prietinoasă, înconjurîndu-ne, căci mare e şi la stînga, mare e şi la dreapta, fiindcă pămîntul pe care avansăm este o limbă înaintată în nemărginirea apelor, e capul Caliacra însuşi. Un far care domină prăpastia malului, se 'nalţă ca un drapel de cucerire în lupta dintre elemente...

De-acum linia călătoriei noastre se încovoae ca şi marea, urmînd curba golfului de argint. Şi numele este bine dat, căci albastrul închis de mai înainte, în această adîncă scobitură se preface într'o imensă oglindă luminoasă...

După o scurtă oprire în Cavarna—care posedă mai mult confort de cît Şabla, însă nici o notă personală, fie chiar una

respingătoare—o pornim întins către Balcic. El ne va despăgubi boereşte de toate neplăcerile suferite. Până acolo, aceiaşi cărare prăfuită, la nivelul cîmpiei monotone. Insă soarele e mai puţin fierbinte, iar lumina lui capătă clipă cu clipă tonurile roşiatice ale declinului. Marea ne este dosită de un uşor parapet cu pretenţii crescînde de colină. La un moment dat obstacolul se taie, lăsîndu-ne să privim minunata privelişte a capului Caliacrei, care văzut din depărtare, pe fondul lui de safir, pare un pămînt al făgăduinţii, din care totuşi n'am ştiut—două ceasuri mai devreme—cum să plecăm mai repede...

După o cotire înspre stînga, maşinele frînează pentru a nu se prăbuşi în valea abruptă unde scoboară drumul prefăcut în şosea. Abea acum ne dăm seama cît de sus ajunsesem de-asupra nivelului mării. Incep să se ivească locuinţe. Sînt cele d'intâiu case ale Balcicului, care descinde pe trepte pitoreşti până jos, la mare.

In interior, Balcicul este o ţesetură de uliţi întortochiate, orientale. Are însă cîteva edificii frumoase, căţărate îndrăzneţ pe coastă, şi mai ales te strămută îndată în feerica lume a poveştilor, cele cîteva minarete ce se'nalţă elegante în văzduh. Fără să mai pomenesc de ceiace dacă n'ar fi, nici Balcicul n'ar mai fi aceia ce este,—podelele uşor clătinate ale mării azurii, care întinzîndu-se în adîncurile depărtării, taie cu o brazdă perfect rectilinie albastrul mai decolorat al cerului.

Dacă marea e frumoasă s'o priveşti din Balcic, nu mai puţin Balcicul cîştigă sută în sută să-l priveşti de pe mare. Dela această distanţă neregularităţile lui dispar, locurile sale virane se împlinesc, edificiile se aliniază într'o splendidă serie de etaje ce se ridică dela suprafaţa apei, până în vîrful coastei. Ne grăbim până nu se întunecă să facem o raită cu bărcile şi să contemplăm amfiteatrul oraşului dela o depărtare de ţărm. Soarele îşi făcea cele din urmă împachetări de raze, apunind,—din nefericire nu în mare pentru a o asocia şi pe aceasta la apoteoza asfinţirii, ci de partea uscatului. Din mare va răsări însă luna, dar care, fiind desăvîrşit rotundă în seara aceasta, va mai întîrzia puţin. Sintem nevoiţi să renunţăm a-i saluta apariţia de pe apă sau măcar de-a fi prezenţi pe ţărm, trebuind a ne ocupa scaunele la un banchet în grădina publică a oraşului. O vom privi mai tîrziu, cînd va revărsa de sus cascade abundente de lumină, împînzind nemărginirea mării, de aur şi

de vrajă. Deocamdată ne zorim a ne întoarce la mal, folosindu-ne de distanţa ce încă mai rămîne, pentru a ne umple privirea şi sufletul de priveliştea măreaţă, care scade pe măsură ce ne apropiem...

In sunet de muzică militară suim treptele de piatră, care conduc pe terasele grădinii publice,—despre care se spune c'ar fi fost pe vremuri parcul unui beiu cu multe cadîne.

In fund, într'un fel de galerie deschisă, se deşiră o masă îmbelşugată. Ne isbesc printre alte tipsii încărcate, acelea pe care se înalţă movile roşii de coloarea tomatelor, dar care nu sînt de cît farfurii cu raci de Şabla, aduşi grămezi în cinstea noastră. Oaspeţii se năpustesc cu atîta poftă asupra acestei mîncări suculente, că multă vreme nu se aude mai nimica din gălăgia meselor cu lume multă. .

Incepuseră tocmai discursurile, cînd cineva mă invită să privesc spre stînga, printr'un luminiş al crîngului. Feerie! Luna se vedea rotundă în depărtare, domnind peste o mare care scotea văpăi. Ai fi zis un decor de teatru, o pînză superbă de maestru! Căci acesta e paradoxul: o pictură e atunci desăvîrşită cînd o confunzi cu însăşi natura, iar un peisagiu al naturii atunci cînd îţi vine să zici că e pictat! Paradox aparent fireşte, cînd stai şi te gîndeşti că o condiţie a operei de artă e să nu fie artificială, şi un adaos de valoare al frumuseţelor naturii e să pară aranjate de-o mînă de artist!

Adouazi, de dimineaţă, coborim iarăşi la ţărm, cercetînd cîteva colţuri mai reputate şi vizitînd între altele vila ce şi-o construeşte regina Rominiei, după indicaţiile Ei. In afară de cîteva note orientale (printre care un turn în formă de minaret), e acelaşi stil ca şi la Bran sau Cotroceni, un amestec original de elemente romîneşti şi bizantine,—un stil care ar putea să reprezinte un început de epocă în arhitectura şi mobilierul nostru, deoarece cu toate elementele împrumutate, ansamblul este nou şi personal.

La mal de tot, aproape de frămîntarea valurilor dedesubtul unui arbor secular, oblic ca turnul dela Pisa, regina şi-a instalat un jeţ de piatră,—parc'ar fi tronul din care împărţeau judecata, în mijlocul naturii, voevozii şi stăpînii de demult... Acum e locul de visare al unei domniţe-artiste, din care poate

că şi judecă citeodată, fără sancţiunile de odinioară, lucrurile şi oamenii în mijlocul cărora i-a fost dat să vieţuiască...

Sfîrşind cu cercetarea ungherelor mai frumoase îmi aţintesc iarăşi privirea asupra mării infinite. Aceiaşi întindere fără de hotare, aceleaşi serii de valuri care se îmbrîncesc până la ţărm, aceiaşi poveste monotonă care repetă aceleaşi episoade şi care dela o vreme nu-mi mai spune nimic...

Retras pentru o scurtă izolare în odăiţa unde fusesem găzduit, mi se înfăţişează nechemate în minte icoane dintr'o excursie în Carpaţi. Piscuri înalte ce trec dincolo de nouri, lăsîndu-i umiliţi pe coastă; păduri nesfîrşite de brazi, care încunună munţii şi străjuesc potecile; torente cristaline ce izbucnesc din stîncă şi huesc prin văgăuni; la ora asfinţitului, cînd brazii se înveşmîntă într'o ceaţă albăstrie şi soarele abia mai stărueşte pe un ţăpşan, clopot dela schituri şi tălăngi dela cirezile ce pasc. E frumoasă marea,—dar n'are a face cu muntele!

Caut o raţiune acestei preferinţe şi cu cît îmi limpezesc gîndurile mai bine, îmi pare că găsesc mai multe. Este adevărat că marea e superioară *prin puritatea colorii, faţă de oricare peisagiu al uscatului şi totodată procură fiorul infinitului într'o măsură mai mare ca muntele cel mai uriaş*. Dar abstracţie făcînd de asta, cîte lucruri are muntele! Şi să las la o parte faptul observat de atîta lume că marea este—cu mici nuanţe—aceiaşi, pe cînd priveliştea de munte prezintă neincetate variaţiuni. (Marea ar fi ca un autor care nu se poate înoi, imitîndu-se într'una; muntele, autorul care variază dela operă la operă).

O raţiune pentru care muntele, fără să înfăţişeze infinitatea mării, oferă adesea o grandoare mai impresionantă, este cred aceia că el se înalţă *în sus*. Vom păstra multă vreme în sufletul nostru—oricît ne vom rectifica cunoştinţele noastre cosmografice—distincţiunea de valoare dintre „sus" şi „jos", între cer şi pămînt. Muntele are aerul să sfideze legile pămîntului, escaladînd treptele văzduhului, rezervate unor lumi superioare. Faptul că străpunge norii—care se acaţă adesea de vîrful brazilor, ca nişte smei de hîrtie căzuţi în copaci—faptul acela dă vîrfului de munte un şi mai mare prestigiu, ştiut fiind că pentru aparenţă norii sînt o etapă a cerului...

Marea, deşi trece dincolo de marginea vederii, e culcată, orizontală. Şi ceiace-ar veni oarecum să confirme reflecţia d'înainte, e faptul că marea cea mai impresionantă e tocmai acea „furioasă", adică cu valuri care se ridică răzvrătite, „ca munţii", „în sus".

O altă raţiune: marea aduce mai mult cu aluatul din care se plămădeşte realitatea, decît c'o realitate efectuată. Muntele, dimpotrivă, apare ca ceva închegat, definitiv. Din cauza naturii ei fluide şi necondensate, cel mai vechiu filozof al antichităţii a socotit apa mării drept substanţa haotică din care s'a zămislit universul. In orice caz infinitatea ei implică lipsa de formă,—imperfecţiunea. Muntele este însă o măreţie încadrată de o formă. Marea e o *devenire*, muntele lucru *neclintit*, şi'ntotdeauna oamenii şi-au imaginat desăvîrşirile ideale ca lucruri ce nu mai au nimica de schimbat.

In fine mai pot să adaug şi alte consideraţii care favorizează muntele.

Dînsul se înfăţişează cu farmecul unui vechiu martor istoric, care a văzut atîtea, a contemplat din înălţimile sale atîtea şi atîtea evenimente. Marea nu-ţi poate lăsa aceiaşi impresie, fiindcă deşi există şi ea de veacuri,—totuşi din cauza mobilităţii sale necurmate, ne dă sentimentul că e pururea nouă. In sfîrşit muntele este prietinul nostru, unde omul găseşte adăpost de zile grele,—marea poate fi cel mult o cale către un liman, dar niciodată loc de odihnă şi de siguranţă; munţii au păstrat pentru a revărsa pe urmă tot ce-a fost mai nobil şi mai propriu în sufletul popoarelor,—marea a corcit mai întotdeauna toate seminţiile pămîntului... Despre un munte poţi să spui că este al nostru,—marea nu este a nimănui...

Mă gîndesc totuşi că vor fi persoane care socot marea mai fermecătoare decît munţii şi se simt mai ademeniţi în preajma ei. Atunci cum rămîn motivările mele?—Ceiace sînt în realitate mai toate motivările raţionale: Silinţi onorabile de-a asocia simţimintelor tale individuale justificări de ordin universal şi obiectiv, de-a da impresiei fugitive un suport statornic şi neclătinat. Cum s'ar zice: a pune şi aicea lîngă mobilitatea mării ceva din încremenirea muntelui...

I. Petrovici

Neamul romînesc

Asupra studiului etnologic al d-lui O. G. Lecca

Cercetările cu privire la numeroasele popoare din care s'a născut neamul romînesc au la noi un trecut destul de indepărtat. Ele pot arăta suficient drumul sinuos pe care trebue să-l parcurgă adevărul inainte de a se arăta minţii omeneşti şi in acelaşi timp puterea sdrobitoare cu care tradiţia inăbuşă licăririle izolate. Dacă inceputul s'a făcut prin teorii dogmatice şi exclusive, care negau până şi fiinţa unei baze etnice anteromane, emanciparea treptată dela aceste păreri sentimentale n'a constat decit din integrarea unui număr tot mai mare de popoare autohtone şi „barbare" in complexul din care trebuia să se desvolte Romînii şi din uitarea progresivă a acelei colonii impărăteşti „adusă cu sine de Traian din Italia".

O sinteză a tuturor rezultatelor aflate in timpul din urmă era aşteptată; ea a fost incercată, intr'o formă accesibilă unor cercuri mai largi, in două numere anterioare ale „Vieţii Romîneşti". Ca orice inceput, studiul d-lui Lecca are merite şi lipsuri inerente. Deşi intregul studiu duce la o concluzie plauzibilă, că conglomerat şi că existenţa unei limbi şi neamul romînesc e un conglomerat şi că existenţa unei limbi şi a unui popor romînesc nu implică pe acea a unei *rase*, trebue să constatăm că informaţia istorică şi linguistică pe care se intemeiază este uneori eronată şi anacronică.

In rindurile următoare vom incerca să relevăm citeva din faptele mai importante prezentate ca sigure — cu toate că realitatea le infirmă — de către d. Lecca, trecind asupra celor de importanţă mai mică.

*

In sinteza etnologică a d-lui Lecca persistă incă acea părere cu răsunete adinci insă cu orizont limitat că origina poporului romînesc trebue să se caute numai in romanizarea Daciei.

In acest mod, e drept, intreaga chestie este simplificată simţitor; dar se indepărtează prea mult (şi prea arbitrar) de ceiace se poate dovedi cu argumente sigure, că romanizarea Daciei nu e decit un termen final al unui proces inceput in Răsărit cu trei secole inainte, acela al romanizării peninsulei balcanice. Pe teritoriul acesta romanizat, ajuns să fie delimitat cu precizie de Jireček (cu rectificări, pentru Dacia mediteranea, făcute de d. Philippide), s'au desvoltat două popoare romanice cu două limbi deosebite, una pe coasta Adriaticei, astăzi dispărută (dalmata) şi alta in restul provinciilor romane dunărene, care e limba romînească. Prin urmare nu pe teritoriul restrins al Olteniei, Banatului şi Transilvaniei s'a format poporul şi limba romînă, cum repetă şi d. Lecca (artic. I, p. 203) părerea arhaică incetăţenită la noi de Hasdeu, Xenopol şi Onciul, iar in alte părţi de Hunfalvy, [1] C. de la Berge, [2] etc.

Consecinţele ce decurg din recunoaşterea unei atit de intinse baze romanizate sint numeroase. In primul rind nu se poate admite afirmaţia d-sale exclusivă (I, p. 201) că numai „Dacii alcătuesc elementul de bază, iar romanizarea lor, inceputa acum optsprezece veacuri, a dat naştere poporului romin". Dacă se ia in consideraţie intreg teritoriul pe care s'a format romanitatea orientală, atunci Dacii nu formează decit o unitate din substratul Romînilor din stinga Dunării, după cum celelalte neamuri trace, amestecate şi ele cu altele, au acelaşi rol pentru romanitatea — in cea mai mare parte dispărută — dela sudul Dunării. Şi dacă avem in vedere că poporul autohton din provinciile romanizate ale Pannoniei era inrudit (după afirmaţia scriitorilor greci) cu neamurile illyre, [3] trebue să considerăm ca element de bază un complex illyro-traco-roman, iar nu singur acel daco-roman, in atitea rinduri afirmat de d. Lecca (I, p. 203, etc.). Că şi aceste neamuri, la rindul lor, erau rezultatul unor amestecuri anterioare se poate dovedi uneori cu elementele pe care trecutul ni le-a lăsat cu prea multă economie. Astfel, de ex., s'a intimplat cu Agatirşii sau Trausii, [4] despre care d. Lecca scrie (I, p. 201) următoarele: „Aceşti urmaşi ai Cimerienilor, după cum credem, nu sint decit Dacii de mai tirziu. Era poporul tracic băştinaş, aflat dincoace de Dunăre din străvechi timpuri". Lăsind la o parte faptul că nimic nu ne atestă filiaţia Cimerieni—Agatirşi—Daci pe care o crede d. Lecca, vom considera numai afirmarea că ei constituiau un „popor tracic băştinaş" din stinga Dunării. Dintre cele două nume păstrate dela acest popor: Ἀγάθυρσοι şi acel al unui rege Σπαργαπείθης

---

1 *Ethnographie von Ungarn* (deutsch v. Schwicker), p. 342.

2 *Essai sur le règne de Trajan*, Paris, 1877, p. 55.

3 In lucrarea sa *Originea Romînilor*, I, Iaşi, 1925, § 164 d. A. Philippide a constatat că aceleaşi nume care apar la Pannoni au corespondente intre numele illyre.

4 D. Lecca ii numeşte consecvent, *Trausii*.

atestat la Herodot, IV, c. 78), primul se poate alătura cu numele sarmatic *Aga-* şi finalul cu numele scythic păstrat iarăşi de Herodot (IV, c. 76): 'Ιδάνθυρσος; al doilea nume, îl are şi un rege scyth (Herodot, IV, c. 76), iar mai multe nume scythe au aceiaşi terminaţie πείθης. La aceste mărturii se mai pot alătura afirmaţiile unor scriitori vechi, [1] precum şi acea a lui Hesychios care scrie că Trausii sînt de neam scythic (Τραυσοὶ ἔθνος Σκυθικόν). Cu toate acestea, Herodot afirmă că obiceiurile lor semănau cu ale Tracilor. Aceasta ar însemna că în timpul lui Herodot, poporul iranic al Agatirşilor rămas în Transilvania din acel flux către Vest al Scythilor, anterior secolului IV a. Chr., [2] în bună parte se tracizase, fără a constitui însă poporul „băştinaş", atribuit pe nedrept viţii trace.—Deasemenea tot un amestec era şi elementul roman adus în peninsula balcanică şi apoi în Dacia, unde s'au adunat colonişti „din toată lumea romană", din Galia, Asia şi chiar din Egipt. Şi aceştia, numai pentrucă vorbeau limba Romei, sînt socotiţi de obiceiu ca formînd acelaşi popor.

Explicabil prin întinderea mare a teritoriului romanizat devine şi amestecul altor elemente care fără îndoială au luat parte într'o măsură mai mică—cu unele urme care se văd totuşi până azi—la formarea poporului nostru. Astfel sînt, între altele, neamurile celte care se găsesc în timpuri anterioare romanizării la cele două extreme ale domeniului romanic oriental (d. Lecca n'a semnalat ca probabilă decît o influenţă alpină străveche în Munţii Apuseni şi unele triburi celte răzleţe) şi acele numeroase colonii greceşti, multe de origină milesiană, care dădeau Scythiei mici spre ţărmul Pontului Euxin un colorit etnic particular.

Limitînd cercul studiului său numai la teritoriul Daciei, d. Lecca afirmă (I, p. 202) iarăşi fără nici un argument: „avem tot dreptul să bănuim că triburi necunoscute de limbă slavă (sau germană sau celtă) trăiau mai de mult răspîndite pe pămîntul ei. In orice caz trebue să admitem că Dacia era în parte heterogenă din punct de vedere etnic şi mai ales linguistic".—Nu înţelegem de ce aceste imperative categorice revin atît de des, cînd ele se reduc la simple „bănueli". Dacă se poate proba existenţa unor populaţii celte în Pannonia inferior şi Moesia inferior (Scordisci, Taurisci;—Britolagi, Peucini), dela care au rămas nume de localităţi ca Singidunum (=Singi-dava, pe teritoriul dac), Noviodunum, Durustorum etc. ori numele rîului *Ararus*, de un popor ori trib german nu poate fi vorba înainte de Bastarni şi Skiri. Şi tot aşa nici urme de comunităţi slave nu se pot dovedi cu siguranţă, pentru că numele de localităţi atribuite şi azi de

1 v. Zeuss, *Die Deutschen und die Nachbarstämme*, Munchen, 1837, p. 274 şi glosarul lui Max Vasmer, *Die Iranier in Südrussland*, Leipzig, 1923.

2 Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, Tome II-er, Paris, 1923, p. 175.

slavişti acelor comunităţi, se pot explica tot atît de bine ca provenite din limba autohtonilor. [1]

Dacă d. Lecca admite triburi slave în Dacia înainte de colonizarea romană, ceiace e foarte improbabil, ar trebui cu atît mai mult să recunoască rezultatele comunităţii slavo-romîne din timpurile de mai tîrziu, cînd prezenţa Slavilor nu se mai poate contesta. D-sa declară însă „că nu ştim aproape nimic despre această convieţuire, dar ne putem da sama că n'a fost nici atît de îndelungată, nici n'a influenţat aşa de puternic neamul romînesc" (II, p. 62). Mulţimea faptelor care mărturisesc această comunitate, atît de uşor de urmărit în onomastică, toponimie (de exemplu, chiar în documente apar localităţi cu numiri duble: *Suhodol* şi *Valea seacă*, etc.), în vocabular şi folklor, arată îndeajuns ce trebue să credem asupra ei. Că valul Sclavinilor avea ca limită Oltul, cum crede şi d. Lecca (II, p. 63: „e probabil că nu ajungeau până la Olt") după teoriile poetice ale lui Hasdeu, nu ne arată însă, într'adevăr, nici un izvor istoric. Ea se întemeiază numai pe interpretarea greşită după două manuscrise ale Istoriei Goţilor de Iordanes, în care, în loc de „a civitate noviet—unense", adică cetatea Noviodunum (Isaccea), s'a introdus un „Sclavinorum" marginal, încît a rezultat „novi et Sclavino-rumunense", identificat de Hasdeu *ex animi sententia* cu Slăvenii din Romanaţi. Ediţia definitivă a textului (Mommsen) nu mai conţine această interpretare şi nu se mai poate afirma după cele ce s'au scris şi la noi, [2] că localitatea „Slavinum rumunense" ar fi „importantă pentru istoria noastră" (I, p. 205 nota; II, p. 63).

Origina Aromînilor tratată în cîteva cuvinte (I, p. 208) este puţin clară, deoarece susţinîndu-se o „comunitate de origină" s'ar putea crede că ar fi toţi veniţi din Dacia Traiană, deşi d. Lecca în acelaşi loc admite că numai în parte ar fi descendenţii coloniştilor trecuţi de Aurelian în Dacia dela sudul Dunării. Şi apoi „masa romanică" despre care se vorbeşte, a fiinţat numai în cele două Dacii?

In repetate rînduri (I, p. 194; II, p. 64) d. Lecca numeşte poporul bulgar (dela Volga) finic ori fino-turc, fără a caracteriza în acelaşi mod de exemplu pe Huni, cu care erau de aproape

1 V. contradicţia din „Manualul de antichităţi slave" al d-lui Niederle, pe care am semnalat-o în *Viaţa Romînească*, Decembre, 1923, p. 372.—Este interesant că acelaşi radical pe care îl arată formele datate *Tsiern-* (sec. II p. Chr: anul 157), Αιέρν- (la Ptolemeu, III, 8, 10 din sec. III), *Zern-* (la Ulpian, *De cens. Dig.*, L, XV, 1, 8, 9, dela începutul sec. III) şi *Tiern-* (în Tab. Peuting., VII, 4, din sec. III sau IV) apare în numele *Zernetz* din Engadin (cf. J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck, 1877, p. 263—4), acolo unde n'au existat niciodată Slavi.

2 Cf. Iorga, *Istoria poporului romînesc*, Buc., 1922, I, p. 96 şi D. Russo, *Critica textelor şi technica ediţiilor*, Buc., 1912.

înruditi. Ca şi aceştia, şi părerile sînt unanime în această privință, Bulgarii erau turco-tatari.[1] Deasemenea, fără să aducă unele dovezi contrare, d. Lecca socoteşte că „stăpînirea bulgară în stînga Dunării, de care se vorbeşte mai tîrziu (sec. X) e numai cu numele". Totodată d-sa adaugă: „N'avem nici o dovadă, nici înainte, nici în timpul «împărăției vlaho-bulgare» despre o asemenea stăpînire", susţinînd că e o simplă confuzie a istoricilor fiindcă „subt numele *Bulgari* s'au înţeles de străini *Romîni*". Se ştie însă că şeful Bulgarilor, Crum, la începutul veacului IX supusese pe Avarii care se găseau încă la 873 în Pannonia inferior. Iar cînd în Analele dela Fulda se pomeneşte numele lor în această vreme, în legătură cu Moravii dela Tisa, astfel că erau vecini cu Francii, e aproape sigur că au fost slavi-bulgari.

Mai sus am arătat că centrul de formare a poporului romîn e altul decît cel admis de d. Lecca. Din această cauză, nici harta care arată extensiunea Romînilor în timpurile medievale (I, p. 207) nu corespunde cu realitatea. Ea nu poate fi primită nici pentru timpurile de mai tîrziu, căci limitele indicate pentru secolul XIII sînt fără îndoială prea restrînse față de ceiace ne dau informaţiile scriitorilor şi documentele.

*

Aceleaşi trăsături constatate mai sus caracterizează şi o parte din faptele de natură linguistică însumate de d. Lecca în sinteza sa etnologică. Astfel pentru d-sa albaneza e o limbă tracă: „Limba Dacilor trebue clasată printre cele tracice: de această obîrşie până astăzi n'a rămas decît cea albaneză" (I, p. 202). Să considerăm această afirmaţie drept grăbită? Ori d. Lecca este partizanul teoriei lui C. Pauli care credea acelaşi lucru, deşi cei mai mulţi linguişti[2] socotesc că albaneza e de origină ilyră?

De asemenea d. Lecca afirmă că „trei pătrimi din graiul romînesc" îşi au origina în latina vulgară vorbită în tot cuprinsul împărăţiei (I, p. 204). În afară de faptul că nu avem încă un dicţionar *complect* al limbii noastre—pe cît de complect ar putea fi un asemenea catalog al graiului într'o veşnică prefacere, cu nenumărate posibilităţi de creaţie, împrumuturi şi dispariţii—dicţionar la care să recurgem în cazurile cînd vrem să stabilim o statistică cu oarecare precizie, din materialul redus

1 Niederle, *op. cit.*, p. 177—178; S. Mladenov, *Vestiges de la langue des Protobulgares touraniens d'Asparuch en bulgare moderne*, in *Révue des études slaves*, T. I, Paris, 1921, p. 38—55; E. Berneker, *Arch. f. sl. Phil.*, Bd. XXXVIII (1923), p. 262—3.

2 v. P. Kretschmer, *Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache*, Göttingen, 1896, pp. 261 sqq, 422; G. Meyer, *Gröber's Grundriss*', I, etc.

pe care-l cuprind lucrările existente, se poate vedea cît de exagerat este numărul atribuit elementului latin de d. Lecca. Şi dacă mai adăugăm constatarea că în glosarele dialectale față de o infimă cantitate de elemente latine se relevă o enormă terminologie străină, a cărei origină rămîne în mare parte să fie stabilită, ne dăm sama cît de departe sîntem încă de o statistică valabilă.

Față de această dărnicie în privinţa elementului latin, care ar fi întrecut aşteptările unui Laurian ori Massim, este de mirat afirmaţia făcută asupra influenţei osmanice: „rămăşiţi... avem doar în limbă, oarecare cuvinte" (II, p. 71). Aceste „rămăşiţi... oarecare" constituesc însă o importantă parte a vocabularului nostru, socotită de Cihac drept o cincime din numărul redus de elemente înregistrate în Dicţionarul lui. Distincţiunile cerute de d. Lecca pentru aceste elemente, că „origina unora din ele ar trebui căutată şi la celelalte popoare... ca Tatarii şi mai ales Cumanii" s'au încercat, după cum se ştie, mai demult şi s'a ajuns chiar la unele concluzii generale, destul de cunoscute.[1]

O repugnanţă asemănătoare se poate constata şi faţă de elementul slav. D-sa admite, ca şi Hasdeu, că o „mare parte din cuvintele slavoneşti au intrat în limbă pe cale literară, impuse fiind prin actele stăpînirii şi prin biserică" (II, p. 64). Aceasta se poate admite însă numai pentru cuvinte din sfera privitoare la viața publică şi bisericească. Şi multe din elementele introduse pe cale literară nu au putut subsista în limba vorbită, cum sînt de exemplu numeroasele elemente slave din cărţile vechi romîneşti astăzi necunoscute vre-unui dialect.

Pentru a explica nomenclatura noastră topică de origină slavă, d. Lecca presupune că însăşi limba autohtonilor ar fi fost influenţată de Slavi sau că unele triburi dace ar fi vorbit „dialecte împrumutate dela popoarele vecine" (I, p. 202). Dacă am avea dela autohtonii Daciei nume topice provenite din radicale slave, ar trebui ca ele să prezinte unele schimbări fonologice pe care le-a suferit şi elementul latin introdus mai tîrziu. Oricît de puţin sistematice şi incomplecte sînt lucrările de toponimie pentru ţările romîneşti de subt foasta stăpînire ungară, totuşi din ceiace s'a publicat până acum nu se constată nici unul din fenomenele caracteristice pentru elementele anterioare influenţei slave, cum sînt transformarea sunetului *l* intervocalic în *r*, a lui *a* accentuat urmat de *n* în *î* ori a fonemelor *t*, *d*, *s* urmate de *i* în *ţ*, *z*, *ş*.

E posibil, după cum s'a afirmat mai înainte şi cum admite şi d. Lecca în studiul său, că unele elemente slave au venit în limba noastră prin intermediul celei ungureşti; şi afirmaţia aceasta poate fi îndreptăţită, fiindcă asemenea treceri au avut loc şi în sens invers, anume elemente maghiare au fost primite prin

1 v. *Romania*, XXX, (1901), pp. 540—564.

intermediul unei limbi slave din grupul oriental sau vestic. Nici drept astfel de elemente slave trecute prin maghiară nu se pot accepta însă cuvintele pe care d. Lecca le crede de origină direct ungurească: *oțel, pahar, ponos* și *viteaz*. Căci toate au corespondente atît ca fonetism cît și ca sens în cele mai multe limbi slave și unele chiar în albaneză, limbă a unui popor care n'a avut niciodată raporturi directe cu Maghiarii.

Informația studiului în privința raporturilor dintre limbile slave este după cît se vede nesuficientă, fiindcă se reduce la lucrarea *Strat și substrat* a lui Hasdeu, în care acesta voia să probeze una din multele lui idei generale, construite cu fapte puține însă cu foarte multă abilitate. [1] Și ea nu trece nici dincoace de începuturile studiilor noastre dialectale, deoarece vedem încă susținîndu-se pentru limba daco-romînă vechea prejudecată a unității (II, p. 83: „lipsa de dialecte"), cînd chiar numai la observația cea mai puțin atentă deosebirile fonetice, de vocabular și unele de morfologie se întrevăd dela o regiune la alta. Aparența de unitate a graiului în toate ținuturile daco-romînești nu e datorită vorbirilor locale ci limbii comune propagată dela cîteva centre culturale și politice.

D. Lecca afirmă (II, p. 83) că această presupusă lipsă de dialecte concordă și cu omogenitatea mare a populației: „Celace caracterizează mai presus de toate neamul romînesc, în tot cuprinsul țării, este omogenitatea lui neobișnuită. Dintr'un capăt al Romîniei la celalt, această unitate socială și de limbă s'a menținut, cu toate veacurile de despărțire politică. Pentru d-sa aceste fapte constitue „o dovadă că așezările străine de mai tîrziu, deosebite după ținuturi n'au atins decît în măsură mică fondul strămoșesc". Dar există intr'adevăr, pretutindeni, această omogenitate? Un ochiu experimentat ca al d-lui de Martonne nu o admite decît pentru ținuturile apropiate de munți: „Numai în vecinătatea Carpaților, blocul romîn apare mai omogen; cu cît te depărtezi de munte, cu atît elementele străine se multiplică". [2] Prin urmare, contrar de celace crede d. Lecca, există numeroase dialecte pe teritoriul dela Nordul Dunării [3] și omogenitatea populației dispare în mod progresiv cu cît crește depărtarea dela ambele cline ale Carpaților (făcînd abstracție de ținuturile în care Sașii ori Secuii locuesc în mase compacte).

1 v. *Archiv f. slav. Philologie*, 1894, p. 310 și Wedkiewicz, *Mitteilungen des rumänischen Instituts an der Universität Wien*, hgg. von W. Meyer-Lübke, I. Bd., Heidelberg. 1914, p. 266 care accentuează că pretinsele particularități linguistice polono-cehe în dialectul slav dela care limba romînă a luat cele mai vechi elemente slave, susținute de Hasdeu, „gehören zum Gebiete phantastischer Einfälle".

2 *Bul. Soc. Geogr.*, XL (1921), p. 174.

3 v. Anuarele și monografiile d-lui Weigand precum și importantul său *Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1909 (cu observațiile d-lor M. Roques, *Romania*, XXVIII, 309-312 și H. Jarnik, *Revue de dialectologie romane*, V, 195-222).

La aceleași concluzii duc și caracterele antropologice ale populației romînești. D. Lecca scrie (II, p. 80) că aceste caractere fizice sînt în general următoarele: „Craniul mesaticefal cu destule excepții dolico și brachicefale. Inălțimea mijlocie 1.65—1.66, care corespunde mijlociei europene. Părul în genere închis, dar în multe regiuni deopotrivă și deschis".— Aceste caracteristice nu pot fi însă generale. Căci în concordanță cu observația făcută de d. Em. de Martonne și citată mai sus, vedem că sînt concluziile d-lui Pittard pe care le-a utilizat și d. Lecca. Astfel și pentru d. Pittard „în Carpații transilvani și în Bucovina, Romînii au indicele cefalic mai ridicat (*Himmel, Weisbach*)". „Poate că în seria noastră—spune d-sa—Romînii din cîmpie, mai ales cei de pe malurile Dunării, sînt mai ales dolichocefali? Rezultate ale amestecurilor cu populațiunile bulgare sau bulgarizate—ori sîrbești? Sau mai adeseori mesaticefali, rezultate ale corciturilor"? Și tot d. Pittard declară următoarele: „Deosebind Romînii din munți de cei din cîmpie, constat că cei dintâiu sînt mai brachicefali ca cei de-al doilea. Dacă presupunerile istorice corespund realității, tipul fizic al Romînilor adevărați ar trebui să fie caracterizat, între altele, prin brachicefalie". [1]

*

Terminînd seria acestor obiecții mai însemnate, credem că nu sînt fără consecințe și celelalte, pe care le-am lăsat nerelevate (de ex. că nu sînt pomeniți Alanii (Iași) aduși în Moldova în sec. XII—XIII de Tatari ori că Nogaii au venit în Bugiak nu după 1784 cum ni se spune, ci la 1669, etc. etc.) Recunoscînd totodată meritele acestei prime încercări—merite care nu sînt puține, cu toată tendința de singularizare—și admițînd concluziile ei generale, care, după cum am mai spus ni se par adevărate, avem convingerea că unitățile însemnate de d. Lecca în sinteză au fost în realitate mult mai numeroase. O informație istorică mai întinsă și mai puțin grăbită, ar descoperi cercetătorului o parte din ele; iar alte unități vor rămînea pentru totdeauna niște enigme, ca și trecutul medieval al elementului romînesc care cu o forță asimilatoare minunată, a făcut să poarte numele capitalei vechiului Imperiu roman și a transformat în popor neolatin chiar fracții din nesfîrșitele avalanșe asiatice, amintite uneori ca un vis urît și de istoria obiectivă.

I. Șiadbei

1) *Bul. Soc. Geogr.*, XXXVIII. (1916—18), p. 254.

Priveliște in sat

La crîșma ghemuită ṣubt un dîmb
In fiecare noapte stă afară
Un felinar aprins, cu gîtul strîmb,
Și țese 'n întuneric pînză rară.

Opaițele tulburi de prin sat,
Clipind, înoată prin tăcerea grea
In urma ulițelor ce-au plecat
Spre felinarul singur ca o stea.

La crîșma cu descîntece 'n rachiu,
Ca 'n orice sară, vin pe rînd țăranii
Cu suflete ca cerul cenușiu,
Să-și spulbere păcatele și anii...

Cum au intrat și timpul s'a oprit
In scorbura cu zgomot zăbrelit;
Povara vremii vechi purtată 'n spate,
Pe care-o umbră de lumină bate,
Se sparge 'n vorbe sarbede și seci;
Și dedesubtul cioburilor reci,
In slobod vuet suflete se-adună
Ca nourii treziți de o furtună...

Din întuneric și nemărginire
Svîrl repezi fulgere și le ascund
Prin ochii fără de privire
Iluminînd trecutul pînă 'n fund...

...Pe lîngă focuri și amurguri roșii,
La margini verzi de codri de stejar
Pe unde gîndurile n'au hotar,
Se odihnesc în pîlcuri mari strămoșii;

Și pîn' s'or frige 'n țigle lungi berbecii,
Subt streșinile de sprîncene moi
Se 'ncrucișază 'n sînge spre toți vecii
Și scapără tăiușuri de război...

In crîșma cu păreții surzi de lut,
Ascut țăranii săbii din trecut;

Iar felinarul veșnic dela poartă
Le caută cărările și anii
Cu slabe mreje de lumină moartă...

Țintirim

Incremenite valuri de pămînt,
Mormintele se odihnesc în noapte;
Tăcerea morților veghează 'n cruci
Corăbii care nu mai sînt.

Crengi aspre rup din întuneric șoapte:

„Pe ori și unde pașii grei ți-i duci,
„Dorm veacurile-amestecate
„Cu plînsete de clopot ostenit
„Și țărna inimilor spulberate
„De prin sicrie care-au putrezit...

—In liniștea cu suliți de înghet
Tresare umbra unui mort răzleț,
Apoi aleargă umăr lîngă umăr,

De pretutindeni umbre fără număr,
Și scapără 'n vîrtejuri prin văzduh
Să macine tăcerea de granit;

E ceasul cînd spre cer s'a răzvrătit
Lumina zugrumată 'n orice duh;

Dar se trezesc prohoadele cîntate
Din veac în veac, de glasuri lungi și moi,
Și 'ncep să bată sufletele 'n cue
Cu muchea rugăciunilor răcite 'n sloi
De stele,
Și iar în temnițî jilave le 'ncue...

La poarta țintirimului s'aude
Norodul viu de suflete cum bate
Să i se pregătească-aceleași drumuri
Cu lespezi reci și cruci îngîndurate,—

„Căci veșnicia e deșartă încă
„Și noaptea țintirimului, adîncă,
„De nu pot veacurile cu toți morții.
„Să zăvorască aripile porții..."

Deodată şoaptele tăcerii au murit
Şi frunzele învolburate rîd:

Un roşu chip cu cearcăn de lumină,
Ca un actor zbîrcit de fard şi hîd,
Imită printre buruene luna plină...

G. Bărgăuanu

Psihanaliza judiciară

CAP. I.—Interpretarea textelor şi interpretarea psihologiei agentului

Nu este vorba în paginile ce urmează de o imposibilă aplicaţie în Drept a sistemului filozofic al lui S. Freud în care Libido are un rol central, ci mai mult de o aplicaţie la interogatorul judecătoresc a mijloacelor *tehnice* de sondare a sufletului uman pe care şcoala psihanalitică le-a găsit. Nu ne interesează deci, discuţia, dacă este exagerată sau nu importanţa dată instinctului de reproducere, deşi faima lui Freud are întîmplător la bază această picantă polemică. Şcoala psihanalitică— al cărui incontestabil şef e profesorul dela facultatea de medicină din Viena— are o importanţă cu mult mai mare prin metodele nouă pe care le aplică în analiza conştientului şi subconştientului. Aceasta este adevărata sa glorie, partea rodnică, neîmpodobită cu trîmbiţi şi surle, şi probabil singura care va rămînea. O aplicaţie a acestor metode de investigaţie psihologică, cu interes mai mult practic este psihanaliza judiciară. Ţelul ei este să civilizeze interogatoriile judecătoreşti, atît de brutale şi de inumane, punînd la îndemîna tuturor un manual de reguli şi exemple, cu ajutorul cărora ciomagul şi bicepsul să fie înlocuite cu subtilitatea şi inteligenţa omului din veacul XX.

*

Pentru o bună distribuire a justiţiei, două condiţii sînt indispensabile: interpretarea exactă a textului ce trebue aplicat şi interpretarea faptei şi sufletului acuzatului. O bună interpretare a textelor şi o rea interpretare a subiectului asupra căruia cad

consecinţele textului, aceasta este — în general — situaţia justiţiei actuale.

Pentru o mai echitabilă interpretare a textelor, o strălucită falangă de jurişti ca Saleilles, Gény, Josserand au dus o luptă acerbă şi au învins inerţia şi anchiloza, defecte specifice servitorilor zeiţei Themis. Vechile cadre ale codului Napoleon au fost sfărîmate şi litera infailibilă a fost găsită plină de greşeli şi în contradicţie cu aspiraţiile şi nevoile contimporane. Codul are astăzi situaţia pe care trebue s'o aibă oricînd un cod, situaţia unui mijloc pentru atingerea unui scop ideal: justiţia. „Par le code, mais au-delà du code" este deviza spiritului nou în drept. Dar, în afară de text trebue să ţinem seamă şi de acuzat pentru a avea o sentinţă în comformitate cu spiritul codului şi cu cerinţele dreptăţii. Psihanaliza judiciară răspunde acestei nevoi. Ea este o nouă disciplină ştiinţifică, îngăduind investigaţuni utile în mecanismul sufletesc al delicvenţilor pentru a preciza vina şi a face astfel dozajul pedepsei.

Enrico Ferri a făcut demult observaţia că, cu cît gradul de civilizaţie este mai înalt, cu atît crimele sîngeroase, violenţele şi brutalităţile dispar, fiind înlocuite cu crima rafinată, cu furtul quasi-legal, cu excrocheria savantă şi uimitoare. Asasinul se subţiază şi în locul toporului rustic se întrebuinţează — de pildă — otrava Borgiilor, dulce şi fină, cu consecinţe lente şi extrem de îndepărtate. În locul banditului, avem pe cavalerul de industrie, gentleman cu cea mai aleasă politeţe şi pe excrocul cu sclipiri geniale în darea „loviturilor". Dar în vreme ce crimele se civilizează, mijloacele de descoperire a lor rămîn tot rudimentare. Psihanaliza judiciară poate fi o metodă fecundă în mînile unui magistrat pentru aflarea adevărului cu ocazia comiterii unei crime, a unui delict, sau cu ocazia luării unui interogator într'un proces civil.

Cînd memoria ezită, cînd cuvintele—mai ales cele proprii—sînt schimonosite, cînd avem erori de scris sau de lectură, toate devierile mecanismului sufletesc sînt pentru un psihanalist ipoteze şi indicaţii sigure care conduc la o mai bună cunoaştere a celui analizat. Psihanaliza nu este aşa dar, numai o metodă de vindecare a boalelor nervoase, cum mai ales a imaginat-o cunoscutul profesor dela facultatea de medicină din Viena, ci şi o bună metodă de investigaţie judecătorească. Se ştie importanţa enormă a psihologiei în cercetările judecătoreşti. Un bun magistrat — în chestiile penale cu deosebire — este un bun psiholog din instinct prin îndelungată reflexie, sau laborioase cercetări. Găsirea unei noi metode ştiinţifice — psihanaliza judiciară — echivalează deci, cu invenţia unei noi arme pe care s'o pui la îndămîna împărţitorului de dreptate în lupta zilnică pe care o duce împotriva răufăcătorilor ce pun în pericol edificiul social.

Cercetarea delicventului pentru mărturisirea faptelor sale se face şi astăzi în mod cu totul barbar. Bătaia şi schingiuirea

care se practicau de inchiziţia medievală sînt şi acum uneori în cinste, spre cea mai mare ocară a inteligenţei anchetatorului. Violenţa care apărea ca mijlocul sigur de a determina pe criminal ca să facă mărturisiri complecte este pentru psihanalist de o inutilitate evidentă. Investigaţii conduse de cea mai ştiinţifică rigurozitate pun la îndămîna tuturor mijloace ingenioase şi subtile în sondarea sufletului uman.

Ceiace trebue făcut în primul rînd la luarea unui interogator este notarea exactă a declaraţiilor inculpatului. Stenografierea ar fi cerinţa ideală, presupunînd cazul că orice judecător ar fi obligat să înveţe stenografia, sau fiecare tribunal ar fi prevăzut cu cîţiva stenografi. Din cercetarea atentă şi minuţioasă a declaraţiilor se pot trage concluzii extrem de preţioase. Oricît de prudent ar fi cel căruia i se ia interogatorul judecătoresc, oricite precauţiuni ar lua, adevăratele preocupări ale sale apar în detalii insignifiante în aparenţă, dar de o incontestabilă semnificaţie pentru un psihanalist. Ceiace criminalul vrea să ascundă este ca o rană internă, care se exteriorizează prin febră, ameţeli, anemie, etc.. Un medic va pune diagnosticul după aceste simptome neliniştitoare. Cu ajutorul psihanalizei judiciare vom încerca să arătăm simptomele după care un judecător va pune diagnosticul unui delicvent. Nu este nevoe de operaţie chirurgicală pentru a descoperi natura maladiei interne. Tot astfel nu este nevoe de bătae şi violenţe pentru a face pe acuzat să şi mărturisească vina. Unul, două sau mai multe interogatorii atent urmărite, analiza lor la microscopul metodei celei noi pe care o preconizăm în interogatorul judecătoresc, şi va fi suficient pentru a găsi adevărul pe care inculpatul zădarnic caută să-l ascundă. Gîndul ţinut în umbră este un element perturbator al mecanismului său psihologic între ceiace ascunde şi între ceiace vrea să spună se petrece o luptă. Rezultatul este o deviere şi o turburare sufletească reflectată prin comiterea unui lapsus, prin uitare sau prin diformarea cuvintelor. Cercetarea lor formează materialul psihanalizei judiciare.

CAP. II — Fundamentele psihanalizei judiciare

Metodele întrebuinţate până acum în interogatoriile judecătoreşti constau în sforţarea de a face pe delicvent să mărturisească singur vina.

Trebuiau deci, găsite posibilităţi de a-l pune în contrazicere cu sine însuşi şi în faţa probelor să spună în mod forţat, dar *conştient*, ceiace a făcut. Pentru a ajunge la acest rezultat se dădea inculpatul pe mîinile subalternilor, care după corecţiunile de rigoare îl determinau să mărturisească fapte de multe ori imaginare, pentru a scăpa de „arta" anchetatorilor. Psihanaliza judecătorească rupe cu acest trecut odios.

Fundamentele care îi îndreptăţesc stabilirea ei ca disciplină juridică aparte sînt următoarele: 1. existenţa *subconştientului* ce se exteriorizează prin detalii caracteristice interpretabile într'un anumit sens; 2. existenţa fenomenului numit *refulare*; 3. actele sufleteşti unde conştientul nu a luat parte sînt supuse unui determinism riguros, hazardul fiind inexistent în viaţa sufletească. La ultimul punct nu vom relua vechea discuţie a determinismului, a existenţei sau inexistenţei liberului arbitru, deşi Ferri obişnuia să spună cu dispreţ că „il cosidetto libero arbitrio", ar fi „una pura illusione metafisica" (I nuovi orizzonti, pg. 5). Admitem chiar, că dispreţul ilustrului pozitivist este nejustificat, de oarece există o infinitate de fapte—de obiceiu, cele de mai mică importanţă—care primesc o motivare conştientă. Dar pe lîngă fapte cu motivare conştientă sînt altele ca: erorile de scris şi de lectură, lapsus-urile, etc., care n'au o motivare decît în subconştient. Studiul acestor fapte, scăpate de subt controlul conştiinţei, formează obiectul interogatorului psihanalitic. În rezumat, psihanaliza judecătorească se bazează *pe interpretarea subconştientului,* pe cînd celelalte metode se bazau mai mult pe conştient.

Psihanaliză înseamnează analiza conţinutului sufletesc al omului; e sinonimă cu expresia de analiză psihologică, dar are ceva cu totul nou ca metodă şi marchează o etapă în cercetările asupra fenomenelor sufleteşti: de acela şi nevoia de a găsi un alt termen.

După cum în feluritele ţesuturi organice se petrec acţiuni şi reacţiuni de care conştientul nu are decît în mod nelămurit date şi informaţiuni (prin tonus ul vital şi în cazuri excepţionale, atunci cînd sînt deranjamente), tot astfel şi în Psihea noastră nu avem cunoştinţă decît de un număr restrîns de fapte. Cea mai mare parte îşi urmează cursul lor neştiut şi numai din cînd în cînd apar la iveală asemenea subpămîntene pînze de apă, care numai rareori ţîşneşte subt formă de izvoare. Procesul psihic desenează cele mai capricioase arabescuri, exteriorizîndu-se în acte de-o obscuritate patentă, care pun în nedumerire pe spectatorul obişnuit. Fr. Wittels a analizat un caz dintre cele mai tragice din cîte cunoaşte istoria freudismului. Un tînăr a leşinat de emoţie pe cînd asista la „Cadavrul viu" al lui Tolstoi. Leşinul s'a repetat la „Aida" lui Verdi şi la drama „Bunica" a lui Grillparzer. Suferea apoi, de înăbuşală, spaimă, nu putea suferi agenţii de poliţie, n'avea curajul de a trece podurile şi adeseori simţea impulsia de a se arunca pe fereastră. După mari eforturi, Wittels a putut deslega enigma pe care bolnavul o ascundea cu cea mai mare grijă: întreţinuse relaţii vinovate cu sora sa, care fiind bolnavă de nervi a căzut într'o noapte în catalep-
Cîteva ore, cît a durat accesul, a avut o frică grozavă a-
ecată şi cu ruşinea, că s'ar putea întîmpla, ca părinţii s'o
scă în patul său. A avut însă noroc că s'a deşteptat mai

înainte de a băga cineva de samă. Peste cîţiva ani cînd sora i-a murit, tînărul a fost convins după anumite simptome pe care avusese ocazia să le observe altădată, că a căzut iarăşi în catalepsie, însă ceva mai îndelungată. N'a spus nimic şi a lăsat s'o îngroape de vie.

În viaţa noastră sufletească domneşte încă legea talionului: ochiu pentru ochiu şi dinte pentru dinte. Nimic nu se ascunde fără o pedeapsă cumplită, aceasta este concluzia de o înaltă şi autentică moralitate a psihanalizei. Tînărul era în conştiinţa sa, asasinul sorei îngropate numai în stare cataleptică. Trebue deci şi el să moară pentru a-şi expia greşala. E deci un „cadavru viu"; Aida care a fost îngropată de vie îi aminteşte tot de sora lui, iar piesa lui Grillparzer tratează despre un frate care îşi ucide sora. Avea fobia podurilor, fiindcă fac legătura între două maluri, sau simbolic, între viaţa de-aici şi viaţa de-apoi, iar frica de agenţii de poliţie îi indică convingerea că a asasinat-o cu voinţă. Spaima actuală era un ecou al spaimei din noaptea cînd sora lui căzuse în catalepsie, iar nepotinţa de a respira e analogă cu îngroparea de viu, care îţi împiedecă respiraţia. Procesul psihologic care a ajuns la simptomele enunţate n'a putut fi împiedecat de pacient, atît este de adevărat, că noi nu facem decît să ratificăm hotărîrile subconştientului.

Încă o dovadă sezisabilă de existenţa subconştientului sînt cazurile patologice de dedublare a personalităţii. În orice tratat de psihologie se descriu bolnavi, care o jumătate de zi au o anumită personalitate, comportîndu-se în consecinţă, iar în cealaltă jumătate îşi schimbă total felul de a fi. (Cazul Felidei Azam e clasic). Pentru a se scobori în Infern, Dante a avut nevoe de conducerea lui Virgil („tu duca, tu maestro, tu signore!"); pentru a se scobori în regiunea obscură a subconştientului criminalului, judecătorul instructor are metoda psihanalitică.

Împotriva reprezentărilor subconştientului, criminalul duce o luptă înverşunată şi imaginile care nu sînt primite în pragul conştiinţei se numesc *refulate*. Avem deci trinitatea inseparabilă: subconştientul, refularea şi rezistenţa. Concepţia lui Freud asupra acestor trei elemente, caşi asupra vieţii sufleteşti în genere, este o concepţie esenţialmente dinamică. Nimic nu e stabil, nimic viabil nu e definitiv, înţepenirea în forme rigide fiind o anticipare asupra morţii. Doctrina lui Heraclit care privea cu surîzătoare melancolie fluviul etern al vieţii şi continua devenire, primeşte noi confirmări în intuiţionismul bergsonian, ca şi în constatările freudismului. În sufletul omului se sbat tendinţe contrarii şi avem un antagonism permanent între forţele interne. Régis şi Hesnard numesc *psihodinamism* această concepţie.

Celace caută individul este în primul rînd plăcerea. Dar în adaptarea la realitate, principiul hedonic primeşte corecţiunile necesare. Experienţele făcute asupra realului sînt reţinute şi memorate pentru folosirea lor cu altă ocazie. Copilul prin lovirea

de zid, de exemplu, capătă noțiunea de duritate și prin neplăcerea pe care i-o provoacă va evita-o altădată. Tot dintr'o experiență asupra realului cunoaștem că în viața socială sînt anumite chestiuni considerate tabù, se aprobă sau se dezaprobă anumite atitudini. Cei care se conformează regulilor prestabilite vor primi lauda și favorurile colective. Cei care le înfruntă vor suferi coercițiunile de rigoare. Astfel se aduc impedimente plăcerii pur individuale, silind-o să se pună în unison cu cea obștească. Dar dorințele, exprimate sau nu, nu dispar prin simpla lor neîndestulare, ci din colțul unde au fost izgonite își continuă acțiunea. O acumulare a acestor dorințe de același gen și de specii diferite (impresii vizuale, olfactive, tactile, amintiri) formează un complex psihic. Unul dintre cele mai importante este, fără îndoială, complexul Oedip, după numele legendei grecești, în care fiul își omoară tatăl și se însoară cu mama sa. In acest complex toată iubirea băiatului este fixată asupra mamei sale și se teme, urăște, sau în cel mai bun caz respectă pe tată. Din această constatare se trag concluzii importante pentru analizarea nevrozelor.

La complexurile psihice se adaogă afectivitatea, energie motrice, care conduce viața sufletească. Intre complexuri poate fi uneori unire, alteori repulsii și va învinge acela căruia afectivitatea—dinamul vieții psihice—îi va da mai multă forță. De pildă, între complexul conservării speciei și între complexul social este o luptă surdă. Deși primul are o forță mai mare, este silit să se restringă, să-și canalizeze energia pe alte căi, sublimînd o în opere de solidaritate socială: organizare, muncă, artă, știință, etc..

Inlăuntru aceluiaș complex deosebim două aspecte, unul pozitiv și altul negativ. E o ambivalență, o bipolaritate a sentimentelor. Iubirea implică în sine ură, admirația dispreț, și trecerea dela una la alta se face uneori brusc. Revelația, drumul Damascului, etc., sînt expresii ce arată că în raportul de forțe s'a făcut o deplasare care a adus cu sine schimbarea atitudinii. Simpatiile și antipatiile care nu-și au propriu zis o explicare rațională sînt determinate de complexurile subconștiente. Ele lucrează fără aviz și noi nu avem cunoștință decît de concluziile lor care se impun—cel puțin momentan—fără voia noastră. Numai tîrziu ele vor fi verificate, admise sau respinse de elementele raționale din conștiință.

Subconștientul este adevărata realitate a vieții psihice și cunoașterea lui ne dă cheia cu care deschidem multe compartimente secrete. Intre eul conștient care își dă seama de realitatea externă și se conformează cu ea și între subconștientul polimorf sînt raporturi dela domnitor la supuși. Puterea celui dintîiu își are izvorul în marea masă care se lasă cu voe sau fără voe să fie condusă. Suveranul model este acela care își exercită drepturile și datoriile sale fără ură și fără părtinire, dînd posibilitatea ca toate energiile să se dezvolte în mod proporțio-

nal cu puterea lor. In cazul unei tiranii prelungite și crude sau în cazul unei slăbiciuni prea vizibile răscoala supușilor e fatală. O refulare prea puternică sau o slăbire a zăgazurilor ce se opun tendințelor brutale din subconștient aduc cu ele nevrozele, turburările mintale la nevropați sau diferite deranjamente pasagere la omul normal.

Freud distinge pe lîngă conștient încă două domenii: inconștientul și preconștientul. Alți psihologi le numesc pe amîndouă subt termenul generic de inconștient sau subconștient. In cadrul actual al cercetărilor psihologice credem că cea mai exactă diviziune ar fi una quadruplă: 1 conștientul, 2 preconștientul, 3 subconștientul și 4 inconștientul.

In inconștient sînt adunate experiențele și trăsăturile fundamentale ale rasei. Instinctul de conservare individuală, de conservare a speciei, impulsiunile atavice și toată memoria speciei, aici sînt depozitate. In subconștient avem experiențele, concluziile personale și toate complexurile emoționale. La un loc dau tonul și caracteristicile specifice individului. Pe cînd inconștientul e colectiv și amorf, subconștientul e personal și destul de coordonat în linii generale.

Subconștientul ține samă numai de cerințele sale individuale și vine în conflict cu realitatea externă fizică sau socială. (In cerințele subconștiente Libido, instinctul de reproducere, joacă rolul principal. Adler, discipolul lui Freud, crede că nu Libido e axul central, ci instinctul eului (ein Ichtrieb) care vine în conflict cu viața socială. E un fel de nietzscheianism în voința către putere pe care o acordă individului. Pentru Jung elanul vital are două curente: 1. introversiune (către eu) și 2 extroversiune (către viața exterioară). Cînd un curent capătă o putere exagerată ajungînd pănă la excluderea celuilalt, avem nevrozele, teză contrară pansexualismului freudist).

Pentru a apăra subconștientul de ciocnirea cu realitatea externă avem conștientul și preconștientul în care nu intră decît dorințe realizabile. La intrarea dintre subconștient și preconștient (conștientul nefiind decît forma de-o clipă a preconștientului, asemeni amfitrionului care se întreține rînd pe rînd cu invitații săi), există un gardian vigilent dăruit și instruit de educație și de ambianța socială. El îndeplinește două funcțiuni: 1. să cenzureze tendințele care vor să treacă în preconștient și de aici, cînd le vor veni rîndul să fie prezentate conștientului. Evident că nu orice nespălat poate fi prezentat amfitrionului și mai ales amfitrioanei; 2. să opună rezistență atunci cînd musafirii nepoftiți vor să treacă pragul cu forța. Cenzurarea și Rezistența împotriva unor anumite elemente nu este lipsită de urmări. (Saloanele deschise la puțini sînt cele mai invidiate și mai dușmănite).

Acumularea în prea mare cantitate a aspirațiilor refulate poate fi asemănată cu acumularea unor aburi într'un vas prea mic. Supapele prin care ies pentru ca vasul să nu facă explozie

sînt nevrozele în cazuri extreme, sau la omul normal: lapsusurile, uitarea, erorile, gesturi simptomatice, etc.. Sarcina judecătorului de instrucție și a anchetatorului este de a pătrunde în mod indirect în subconștient, unde cenzura a refulat crima sau delictul pentru a apăra individul împotriva eventualei coercițiuni. Dar acest gardian este supus oboselilor, scăpărilor din vedere și neglijențelor inevitabile. Paznicii n'au excelat de altfel niciodată în îndeplinirea datoriei. Atribuția judecătorului psihanalist este tocmai surprinderea acestor momente. Deaceia o condiție esențială a interogatorului psihanalitic este creiarea unei stări de detentă, cînd delicventul să se supravegheze mai puțin, cînd cenzura să se anihileze și șirul gîndurilor să nu mai fie supus restricțiilor cum de obiceiu este în stare de veghe. Porfir Petrovici, genialul judecător de instrucție al lui Dostoiewski, care minuește metoda psihanalitică la delicvenți, poate nu atît în detaliile ei, cît în spiritul ei, caută atunci, cînd anchetează pe Rascolnicoff să-l facă să-și părăsească atenția care-i era concentrată asupra eului său interior și să-i distragă atenția spre alte lucruri. Îi vorbește cu persistență enervantă despre chestii indiferente. Rascolnicoff care era un coleric, sfîrșește prin a se enerva și a-și ieși din sărite comițînd gesturi și spunînd lucruri foarte semnificative pentru ceiace căuta Porfir Petrovici.

Un alt delicvent la încercarea de a creia spiritul de detentă, poate să răspundă prin confianță, simțind că i s'a luat o piatră grea de pe inimă, atunci cînd nu-l întreabă direct despre crimă, lucru la care evident se aștepta. Dar prin îndepărtarea atenției încordate, gîndul izgonit în subconștient, va izbucni printr'unul din acele gesturi care ne conduc spre efervescența interioară.

*

Obiecția cea mai serioasă care se poate aduce psihanalizei judiciare, ca disciplină independentă de psihanaliza medicală, ar fi că în ultimul caz, bolnavul are tot interesul ca să ajute pe medic să găsească motivele ascunse, care turbură sentimentul nervos, pe cînd delicventul va pune la contribuție toată reaua lui credință și toată șiretenia—uneori înăscută—pentru a se eschiva.

Mefianța față de analist n'o are însă numai delicventul, ci și bolnavul. Wittels vorbește pe larg de impaciența arătată de bolnavi, ca și de curioasa lor încăpățînare de a ascunde detaliile cele mai caracteristice. Plîngerea e unanimă la medici și cauza e că bolnavul și-a făcut din boală un culcuș din care cu greu îi vine să iasă. Bolnavul se baricadează în sine și nu ține deloc ca gîndul și preocupările-i infame să fie cunoscute și de ceilalți. Același lucru și la delicvent. Repulsia de a mărturisi e numai temporară, fiindcă nu trebue să se uite că omul este su-

pus legii numită de Platon și Nietzsche „eterna reîntoarcere". Ce-a fost vrem să mai fie, să mai simțim încă odată dulceața sau durerea unor vremuri apuse, să repetăm emoțiile violente sau delicate prin care am trecut. Ce împinge pe criminal să viziteze locul unde a comis crima, dacă nu legea eternei reveniri? Polițiștii bătrîni cunosc din experiență, că pentru a putea prinde mai ușor pe criminal trebue să păzești locul crimei. O curiozitate care nu ține samă de nici o primejdie îl îndeamnă să reexamineze împrejurările în care a dat lovitura, să simtă încă odată senzațiile otrăvite ale omorului.

Reîntoarcerea pe urma pașilor făcuți e o necesitate fundamentală a omului. Omul matur regretă copilăria și bătrînul suspină după frumoasele timpuri dela Aranjuez, după vigoarea tinereței și a maturității pe veșnicie pierdute. O forță irezistibilă îndeamnă pe fiecare să peregrineze în Trecut. „Le retour éternel", imperioasa lege a sufletului uman, l-a făcut să-și construiască dincolo o lume imaginară, o viață viitoare și tot ea probabil determină pe om să-și iubească copilul, sînge din sîngele lui, prelungire a vieții lui, menită să se repete în etern. Pe lîngă setea ineditului este deci și porunca reîntoarcerei. Progres și conservare, nou și vechiu, revoluție și stabilitate, sînt fețele aceluiași suflet. Amintirea îndeplinește o funcție identică. Deaceia încercarea de a citi în sufletul delicventului este mult ușurată. Pe lîngă tendința de refulare, subsistă și voluptatea fatală a reîntoarcerei pe drumuri parcurse. Este exact că pentru a ajunge la a doua etapă trebue să trecem pe subt furcile caudine ale celei dintâiu. Însă, răbdarea și abilitatea sînt cele două condiții indispensabile pentru ca un judecător de instrucție să minuiască metoda psihanalitică.

*

Așa dar toți bandiții se delectează cu cetirea isprăvilor lor în ziare. Omorîtorii lui George Caïr au fost găsiți întinși pe iarbă verde, cetind Universul cu descripția abominabilei crime. Iar Rascolnicoff puțin timp după omorîrea bătrînei scorpii, se întoarce și face o vizită amănunțită. Deși camera era goală, recunoaște după urma lăsată pe tapete, un ungher unde era locul dulapului și al icoanelor. Întreabă pe vopsitori unde e pata de sînge și trece în coridor să tragă clopoțelul. „Era același clopoțel, același sunet de tinichea! Sună odată, a doua oară, ciuli urechile, *rechemîndu-și amintirile*. Impresia grozavă ce o simțise înainte, la ușa bătrînei, îi veni și acum în minte cu o claritate și o tărie mai pronunțată. La fiece dată se înfiora și își făcea *o plăcere tot mai mare*".

Se știe apoi, că bandiții de rasă, care lucrează cu cel mai desăvîrșit sînge rece și care pregătesc crima până în amănuntele cele mai infime scapă din vedere cîte un lucru cu o negli-

ienţă de necrezut şi în contrast frapant cu pregătirea metodică a restului. Nu e neglijenţă, ci e un act simptomatic făcut de subconştient şi care arată dorinţa de reîntoarcere. Criminalul-înăscut—de pildă—omoară un om cum ar tăia un pui de găină sau ar sparge un ou, calculează şi execută crima cu un calm sinistru. Dar nici o categorie de criminali nu e mai avidă ca ei de a se reintoarce la locul crimei să vadă ce mai este. In acelaşi timp tot ei sînt acei care fac greşeli curioase: îşi uită barda, căciula sau pălăria, etc.. Ipoteza nervozităţii şi a fricii este aproape exclusă, dată fiind îndrăzneala, calmul şi cinismul cu care omoară. Singura explicaţie a acestor uitări este de a le considera ca acte simptomatice (v. Capitolul VII). Atunci cînd uiţi ceva într'o casă arăţi dorinţa de a reveni. E. Jones spune, că un medic poate măsura gradul de simpatie pe care il au clienţii pentru dînsul după numărul umbrelelor, galoşilor, ziarelor, fularelor etc., pe care le poate strînge într'un timp de o lună. Citez în acest senz celace îmi povestea un prietin. „Mai zilele trecute am făcut o vizită uneia dintre cele mai bune prietene de facultate, d-ra X. Mi-a vorbit cu oarecare entuziasm despre o carte pe care la plecare mi-a şi dat-o. Cînd am ajuns acasă constat cu uimire că a dispărut cartea. Am presupus că am pierdut-o din neglijenţă pe stradă, deşi faptul mi se părea prea puţin verosimil din toate punctele de vedere. Cîteva zile mi-am pus în gînd să cumpăr cartea, dar uitam cu regularitate matematică. Noroc însă, că m'am întîlnit cu posesoarea cărţii, care mi-a spus că am uitat-o pe fereastră la vestiar. Acest gest arată—lucru de altminteri foarte exact—că ţineam să repet vizita pentru a lua cartea uitată". Deci, dorinţa de reîntoarcere într'un loc se manifestă prin uitarea unor obiecte acolo, care să te oblige să te duci să le iei. Regularitatea cu care infractorul îşi lasă cîte ceva, care îi aparţine, dovedeşte că simte nevoia de a reveni, lucru care e întărit—după cum am spus—şi de constatarea poliţiei că cea mai sigură şi mai uşoară ocazie de a prinde pe făptuitor este supravegherea locului crimei, care exercită o „misterioasă" atracţie asupra lui. („Misterul" încetează dacă îl punem în legătură cu *automatismul psihologic*).

Dacă ţinem samă deci, de tendinţa fundamentală spre repetire a celace a fost, comună tuturor oamenilor, interogatorul psihanalitic are dreptul să ia fiinţă. Cenzura obişnuită îl va opri dela confesiune, îl va supraveghea la început, dar va fi curînd slăbită de nevoia retrăirii a celace a fost, retrăire care mai are avantajul în plus de a elimina şi o toxină, care altfel va trebui să fie înghiţită prin refulare. Nu va fi o confesiune propriu zisă, conştientă, ci una inconştientă. In vorbele sale se va observa chiar că are lucruri pe care le ocoleşte. In felul cum ocoleşte punctul nevralgic se exteriorizează influenţa conştientului încă treaz, iar slăbirea cenzurii prin comiterea de lapsus-uri

semnificative, acte simptomatice, etc., pe care le vom examina în capitolele următoare.

CAP. III.—Despre metode în interogatorul judecătoresc.

Se cunosc pănă acum două metode în interpretarea elementelor unei afaceri judiciare pentru tragerea concluziilor: 1. metoda faptelor materiale şi 2. metoda interpretării psihologice.

Prima metodă constă în adunarea unui cît mai bogat material documentar. Cu cît materialitatea este mai evidentă şi mai palpabilă cu atît concluziile vor fi mai inebranlabile. Această metodă are două defecte: a) nu totdeauna se pot găsi dovezi materiale şi b) faptele materiale nu sînt în toate cazurile concludente. Intîmplarea îşi are aici un rol care conduce la erori grosolane. Un exemplu edificator îl oferă episodul misticului Micolai din „Crimă şi pedeapsă" a lui Dostoiewski, care se denunţă pentru o crimă pe care n'o săvîrşise, aducînd dovezi convingătoare. Insuşi Porfir Petrovici, abilul judecător de instrucţie, a rămas uimit. Inteligenţa sa care mînuia la perfecţie metoda psihologică şi metoda psihanalitică (înaintea lui Freud), l-a prezervat de comiterea unei dureroase erori judiciare. De altminteri romanele marelui scriitor rus oferă un material documentar criminologic de primul ordin. Ferri—dacă nu ne înşelăm—a fost primul din şcoala nouă penală, întemeiată pe baze ştiinţifice, care a recunoscut intuiţia genială în trasarea tipurilor de criminali a lui Feodor Dostoiewski. Trebue adăugat că nu numai intuiţie genială, ci şi o vastă experienţă căpătată în închisorile Siberiei. Se ştie că autorul „Fraţilor Karamazoff" a fost condamnat la moarte ca revoluţionar. Cu puţin timp înainte de execuţie i s'a schimbat pedeapsa cu deportarea în Siberia. „Amintirile din casa morţilor", ca şi romanele ulterioare cuprind o vastă colecţie de tipuri de criminali, găsiţi în concordanţă cu ultimele cercetări ale criminologiei ştiinţifice. Verosimilitatea psihologiei delicvenţilor e datorită nu numai timpului petrecut în Siberia, ci oareşicum şi autoanalizei. Se spune — lucrul nu e pe deplin stabilit—că marele romancier într'un acces de epilepsie a violat o fetiţă. (Coşmarul lubric al lui Svidrigailoff din noaptea care a precedat sinuciderea e probabil o reminiscenţă). Impins de remuşcări şi-a mărturisit crima lui Turghenief, pentru al cărui caracter de altfel avea un mare dispreţ. La sfîrşitul spovedaniei a mai adăogat că acum îl dispreţueşte şi mai mult. Rusul occidentalizat Turghenief rămăsese înmărmurit..

Romanele lui Dostoiewski oferă, aşa dar, un material documentar de primul rang pentru psihologia delicvenţilor. Una din părţile slabe pe care o are metoda faptelor materiale în cercetarea judecătorească e arătată cu elocvenţă în episodul amintit. Toate probele conchideau la vinovăţia lui Micolai şi un moment,

însuşi Porfir Petrovici a crezut în vinovăţia sa. Dar judecătorul de instrucţie în care Dostoiewski a pus atîta inteligenţă, subtilitate, simţ al datoriei şi umană compasiune pentru vinovaţi, vedea bine că probele materiale erau în conflict cu probele psihologice strînse de el. Această *a doua* metodă constă în interpretarea sufletului delicventului, punînd însă accentul mai mult pe celace delicventul spune şi face în mod lămurit şi conştient, decît în interpretarea acţiunilor inconştiente. Porfir Petrovici a anticipat însă şi asupra metodei psihanalitice, atunci cînd interpretează leşinul lui Rascolnicoff, cuvintele spuse în delir, etc..

Dostoiewski a avut ca nimeni altul înaintea lui Freud, intuiţia felului cum se exteriorizează subconştientul. Vom vedea în capitolul V, că uitarea unui nume este în legătură cu preocupările intime primordiale. Iată însă, un pasaj din care rezultă că Dostoiewski ştia aceasta: „uite, dragă Rodia,—spune Rasumichin, pretinul lui Rascolnicof—de cînd ai căzut bolnav s'a petrecut pe aici un lucru de care tu habar n'ai. Din ziua de cînd ai plecat dela mine în chipul cum ai plecat, m'am supărat foc. Mă hotărîi să te găsesc negreşit să te spînzur. Am umblat şi am întrebat pe toată lumea de adresa ta. Uitasem unde stai, pe simplul motiv că niciodată nu am ştiut acest lucru. Mă dusei la vechea ta gazdă din „Cinci colţuri", la casa Carlamoff, care, fie zis în treacăt, nici nu se cheamă *Carlamoff*, ci casa e a unui oarecare *Buch*. In fine aşa te încurci cîteodată în aceste nume proprii". (Crimă şi pedeapsă, I, pag. 214).

Din ce cauză se încurcă Rasumichin în aceste două cuvinte care n'au nici o asemănare? Explicaţia este uşoară, cînd cunoaştem—în urma studiilor psihanalitice—că uitarea şi erorile sînt determinate de complexurile psihice. Rasumichin în căutarea prietinului său avea obsesia numelui *„Rascolnicoff"*. Sub influenţa lui a transformat pe elipticul Buch în lungul *Carlamoff*, care are o vădită asonanţă cu numele lui Rodion Romanovici Rascolnicoff.

Un alt caz de uitare îl găsim la pagina 412, volumul I. Pulheria Alexandrovna (mama lui Rascolnicoff) vine împreună cu fiica sa Avdotia Romanovna la Petersburg. Amîndouă fac neuitata vizită în mansarda în care Rodia îşi clocise crima. Pe cînd se aflau cu toţii acolo, soseşte şi Sonia, prostituata sfîntă, ca să-l invite la parastasul lui Marmeladoff. La plecare, mama sa n'a putut s'o salute şi şi-a luat rămas bun numai dela Rasumichin. Sora sa s'a înclinat însă, cu amabilitate în faţa prostituatei, iubită şi respectată de Rodion. Pe coridor, deşi îşi dăduseră mîna pentru plecare, Rascolnicoff uită aceasta şi-i spune: —„Dunio, adio! Dar dă-mi mîna!" Dunia răspunse:—„Dar ţi-am mai dat-o, *ai uitat*".

Uitarea ad-hoc era o formă sub care se arăta recunoştinţa lui şi dorinţa de a-i mai strînge încă odată mîna. Detalii de genul acesta abundă în „Crimă şi pedeapsă" şi în toate romanele

lui Dostoiewski, celace dovedeşte că psihanaliza şi interogatorul psihanalitic au fost practicate cu intermitenţă, şi astăzi nu se face decît o coordonare şi o sistematizare a unor adevăruri întrevăzute de mai multă vreme.

De notat este, că cele trei metode de investigaţie judecătorească (metoda faptelor materiale, metoda psihologică şi metota psihanalitică) nu se exclud, ci se complectează. Dela caz la caz se poate vedea care dintre ele este mai folositoare, sau dacă nu cumva ar fi bine ca toate trei să fie puse la contribuţie.

CAP. IV.—Importanţa unui lapsus al acuzatului. Explicarea unui lapsus al „delicventului" politic I. G. Duca

Comiterea unui lapsus într'o conversaţie sau într'un discurs este destul de frecventă. Variaţia lor este iarăşi surprinzătoare: găsim interversiuni de cuvinte, anticipări, substituiri (cele mai obişnuite) etc.. Pentru a explica un lapsus, Meringer, care împreună cu C. Mayer au dat la iveală în 1895 un studiu aprofundat despre *Lapsus-uri şi erori de lectură*, a emis ipoteza că sunetele limbagiului au o valoare psihică diferită. Silabele într'un cuvînt au deci o valoare inegală şi pronunţarea unei silabe puternice anticipează asupra altora, sau are o puternică rezonanţă ulterioară care turbură pronunţarea normală.

Dar pe lîngă această inegalitate trebue dat o deosebită importanţă în comiterea unui lapsus, aşa numitelor imagini flotante, care sînt în apropiere de cercul luminos al conştiinţei. Influenţa lor se resimte făcînd să devieze curgerea normală a vorbirii, impestriţînd-o cu cuvinte, sau jumătăţi de cuvinte, fără niciun înţeles pentru ascultătorul obişnuit. Pentru cel iniţiat însă în tainele psihanalizei, neînţelesul devine evidenţă, descoperindu-i-se printr'un lapsus adîncurile şi secretele vorbitorului.

Un preşedinte al Camerei deputaţilor din Austria a deschis odată şedinţa cu următoarele cuvinte: „Domnilor, constatînd prezenţa numărului reglementar de deputaţi, declar şedinţa *închisă*". Sărmanul preşedinte! Dacă a avut deputaţi tot atît de civilizaţi şi cu inteligenţa în gîtlej sau biceps ca acei din anumite parlamente balcanice, evident că cea mai vie dorinţă îi era nu să deschisă adunarea, ci s'o închidă ca să scape de chinurile unui inelegant şi amuzical infern. Lapsus-ul poate fi interpretat şi altfel: cine ştie ce zîmbet cu paradiziace promisiuni aştepta pe bătrînul preşedinte la terminarea unei plictisitoare şedinţe. Nerăbdarea de a sfîrşi s'a relevat atunci înainte de a începe. Lapsus-ul deschide perspective infinite...

In Noembre 1906 deputatul Lattmann din partidul naţional german a avut un lapsus care l-a ratat tot discursul. Infelicele deputat vrea să arate că partidul său, departe de a fi de o perpetuă şi desgustătoare servilitate faţă de monarh ştie să

albă şi atitudini dîrze. Conducătorii săi—printre care se prenumăra oratorul—n'au şira spinării de gumilastic, după cum îi atacă adversarii, ci sînt oameni cu caracter de stîncă. Dar să dăm cuvîntul deputatului in chestiune:

Deputatul Lattmann (part. naţ. german:) In această chestie a adresei, trebue să ne plasăm pe terenul ordinei de zi a lucrărilor noastre. Astfel, Reichstagul are dreptul de a face să parvie Impăratului o adresă de acest gen. Credem că unitatea dorinţelor şi a ideilor poporului german cere de asemenea ca să fim de acord asupra adevărurilor pe care vrem să le cunoască Impăratul. Şi dacă trebue să le facem ţinînd socoteală de sentimentele noastre monarhice, sîntem in drept să le facem cu *spinarea aplecată (rückgratlos)* (ilaritate zgomotoasă care durează mai multe minute). Domnilor, vream să zic nu cu spinarea aplecată *(rückgratlos)*, ci fără menajamente *(rückhaltlos)* şi sper că etc. etc".

Realitatea şi credinţele intime au fost mai puternice decît ceiace vrea să spună şi a comis fără să vrea semnificativul lapsus.

Cancelarul von Bülow era prin 1907 capul unei camarile iresponsabile ce conducea pe fostul Kaiser. Existenţa camarilei a fost involuntar mărturisită intr'un discurs din Noembrie 1907. Cancelarul spunea: „In ceiace priveşte prezentul, noua îndrumare inaugurată de Wilhelm II, nu pot decît să repet ceiace am spus acum un an, că e inexact şi injust de a vorbi de un cerc de consilieri *responsabili* care inspiră pe Impărat (exclamaţii vii: *iresponsabili !*)... vream să spun consilieri *iresponsabili*. Scuzaţi acest lapsus linguae" (ilaritate).

Un semnificativ lapsus politic a comis d. I. G. Duca. In toamna anului 1925 a avut loc la Caracal o întrunire politică a partidului liberal unde d. Duca a fost declarat şef al organizaţiei locale. Intrunirea a mai marcat şi o schimbare de front a d-lui Istrate Micescu, faţă de propriul său partid. Strălucitul avocat s'a împăcat cu această ocazie cu partidul liberal în care se considera pus la index. D. I. G. Duca a rostit o cuvîntare relevînd sclipitoarele însuşiri ale d-lui Istrate Micescu, şi a comis un lapsus: în loc de „fiu *adoptiv*" al judeţului oltean care îl alesese deputat şi in care îşi făcuse „fief"-ul său electoral, l-a numit „fiu *natural* al Romanaţului".

Duşmanii d-lui Duca au insinuat că doctorul în drept dela Paris n'ar mai putea să facă deosebirea dintre situaţia juridică a copilului adoptiv cu care se aseamănă situaţia d-lui Istrate Micescu în tandreţe cu Romanaţul şi situaţia copilului natural. Avem de-aface fără îndoială cu o răutate pur şi simplu, fiindcă nu-ţi trebue ştiinţă juridică recentă pentru a face deosebirea dintre cele două noţiuni.

Dacă întrebuinţăm metoda de investigaţie psihanalitică lucrul este limpede. D. Istrate Micescu a avut în familia partidului liberal situaţia unui copil natural. Inteligenţa şi priceperea sa juridică n'au fost utilizate după cum se cuvenea. Banchetul de la Caracal, organizat mai mult pentru dînsul care se răzleţise de partid, era un fel de ospăţ in cinstea reintoarcerii copilului rătăcit. Banchetul mai arăta şi dorinţa părinţilor familiei politice liberale, de a ridica fiul natural la rangul de fiu adoptiv.

D. Duca avea să anunţe legitimarea fiului natural în familia liberală şi era oareşicum naşul. Dar lucrurile acestea nu se puteau spune pe faţă. Nu se putea mărturisi exilarea quasinemotivată a unei distinse inteligenţe. Cînd d. Duca vrea să spue că d. Istrate Micescu a devenit fiul adoptiv al partidului liberal romanaţean, se gîndea că până acum a avut situaţia nefericită a copilului natural. Gîndul dezagreabil a fost refulat. Dar cînd a venit timpul să facă investitura solemnă, formula de „fiu adoptiv" s'a transformat în „fiu natural", trădînd astfel un gînd intim, nu numai al său, ci şi al altora care luau parte la banchet. Iată deci, cum prin metoda psihanalitică ajungem să ghicim ceva din mecanismul sufletesc al unui „delicvent" politic.

In lucrarea lui Meringer şi Mayer asupra „Lapsus-urilor şi erorilor de lectură" se găsesc sezizante exemple Iată cîteva. a) „Ro. vorbeşte de anumite procedee pe care le califică de «porcării» (Schweinereien). Căutînd însă să se exprime subt o formă atenuată spune: «dann sind aber Tatsachen zum Vorschwein gekommen». Ori el vrea să zică «dann sind aber Tatsachen zum Vorschein gekommen» (atunci au ieşit însă fapte la iveală). Mayer şi eu (Meringer) eram prezenţi şi Ro. confirmă că pronunţînd ultima frază se gîndea la cuvîntul «porcării»". Asemănarea care există între „Vorschein" şi „Schweinereien" explică suficient acţiunea celui din urmă asupra celui dintâiu şi diformarea care l-a pricinuit-o.

b) Intreb pe R. v. S. cum îi mai este calului său bolnav. Dînsul răspunde: „ja, das *draut*... dauert vielleicht noch einen Monat" (asta o să mai dureze poate încă o lună). Cuvîntul „draut" îmi pare inexplicabil, litera *r* a cuvîntului corect nepuţind să producă un astfel de efect. Atrag atenţia lui R v. S. asupra acestui lucru, care îmi explică imediat că vorbind se gîndea: „e o tristă poveste" (das ist eine traurige Geschichte). Se gîndise deci, la două răspunsuri care s'au unit într'unul singur prin intermediul a două cuvinte *(draut* provenind din fuziunea lui *dauert* cu *traurig)*. (Freud: Psych., pag. 64—65).

Este de remarcat deci, că un lapsus se comite de cele mai multe ori nu din cauza asemănărilor pur acustice dintre două cuvinte, ci din pricina unui gînd ţinut ascuns sau din pricina unei stări sufleteşti generale în contradicţie cu ceiace spune. Analiza unui lapsus este de o evidentă importanţă în găsirea adevărului ascuns de acuzat. Nu este nevoe ca înţelesul cuvîntului care trebuia pronunţat şi între cel care s'a pronunţat să fie

o inrudire. Un lapsus nu e absolut necesar deci să se refere la crimă prin înțelesul ei direct. O pacientă a d-rului Freud a închiriat odată o cameră mobilată unui francez. Aceasta i-a amintit că la 14 ani a jucat un rol în piesa „Kurmärker und Picarde". Aflîndu-se la Viena în str. *Hasenauerstrasse* de unde trebuia să ia tramvaiul, s'a gîndit că dacă ar fi franceză din naștere ar fi pronunțat *Asenauerstrasse*, fără H, fiindcă Francezii nu pronunță pe h, la începutul unui cuvînt. Mergînd apoi la tratament spune doctorului că este așa de răcită, încît nu mai poate respira pe nas. Dar în loc să zică corect „durch die Nase atmen", subt influența lui Asenauerstrasse provocat de francez spune „durch die *Ase natmen*". Evident că francezul interesa mult pe pacientă, care își arăta interesul refulat printr'o banală și prozaică conversație cu doctorul. Tot astfel într'un lapsus dintr'un interogator cu criminalul, lapsus fără legătură directă cu crima, judecătorul poate descifra celace îl interesează. Un caz de momentană amnezie urmat de lapsus e următorul: o pacientă a lui Freud nu-și poate aminti partea corpului murdărită de mingierea unei mîini impertinente și voluptoase. Cîteva zile mai tîrziu era în vizită la o prietină și se întreținea cu ea despre vilegiatură. La întrebarea unde se găsește casa sa din M. răspunde: pe *coapsa* muntelui, în loc să zică pe *coasta* muntelui.

Ușor se poate imagina un delicvent care a făcut leziuni în coapsă cuiva și nu vrea să mărturisească. La întrebarea unde se află situată casa sa comite un lapsus: pe *coapsa* dealului X. Anchetatorul cu cunoștințe de psihanaliză va interpreta lapsusul în sensul unei vinovății a acuzatului.

Alt exemplu. Un tînăr se adresează unei domnișoare pe care o întîlnește pe stradă cu următoarele cuvinte: „Wenn Sie gestatten, Fräulein, möchte ich Sie gerne *begleitdigen*". El vrea să spună: „dacă-mi permiteți, domnișoară, v'aș acompania cu plăcere"; dar el a comis un lapsus prin contracțiune, combinînd cuvîntul *begleiten* (a acompania) cu *beleidigen* (a ofensa, a fi lipsit de respect). Dorința sa era evident de a o însoți, dar se temea să n'o supere prin propunerea sa. Faptul că aceste două tendințe opuse au găsit expresia lor într'un singur cuvînt, și tocmai în lapsus-ul pe care l-am citat, dovedește că adevăratele intenții ale tînărului nu erau tocmai clare și trebue să-i fi părut chiar lui ofensatoare pentru dînsa. Dar pe cînd încearcă să-i ascundă propria sa apreciere asupra propunerii, subconștientul îi joacă festa de a trăda intenția sa adevărată, celace îi atrage din partea d-șoarei convenționalul răspuns: „drept cine mă iei, ca să-mi aduci o asemenea ofensă (beleidigen)"? (Comunicat de O. Rank, cit. în Freud: Psych., pag. 78).

Doctorul W. Stekel publică în „Berliner Tageblatt" din 4, I, 1904 aceste rînduri subt titlul *Mărturisiri inconștiente*: „exemplul ce urmează relevă un colț dezagreabil din regiunea i-

deilor mele din inconștient. Trebue să spun numaidecît că în calitate de medic nu mă gîndesc niciodată la interesul pecuniar, ci—celace este foarte natural—'a interesul bolnavului. Mă găsesc la o bolnavă căreia îi dau îngrijirile mele menite să o ajute să se facă bine, după o boală foarte gravă de care abia scăpase. Petrecusem lîngă dînsa zile și nopți excesiv de penibile. Sînt fericit c'o găsesc mai bine, îi descriu farmecul vilegiaturii pe care trebue s'o facă la Abbazia adăugînd: „dacă, după cum sper, *nu* veți părăsi curînd patul". Zicînd acestea, evident c'am exprimat dorința inconștientă de a avea să îngrijesc bolnava încă mult timp, dorință care e complect străină conștiinței mele în stare de veghe și care dacă s'ar prezenta ar fi reprimată cu indignare" (Freud: Psych., pag. 78).

Alt exemplu (W. Stekel): „Soția mea vrea să angajeze o franceză pentru după-amiază și după ce s'a pus de acord asupra condițiilor, vrea să păstreze certificatele. Franceza o roagă să i le dea, pretextînd: „mai caut încă pentru după-amiază, pardon, pentru orele de dimineață". Avea evident intenția de a se adresa aiurea, cu speranța de a obține condiții mai bune, celace dealtminteri a făcut" (Freud: Psych, pag 79).

Alt exemplu. Un profesor spune în lecția sa inaugurală: „nu sînt dispus de a aprecia meritele eminentului meu predecesor". Vrea să spună: „nu-mi recunosc autoritate suficientă...": *geeignet* în loc de *geneigt*. (Freud: Psych., pag. 80).

Alt exemplu dat de dr. Th. Reik, „Un domn se întreținea cu o doamnă în cursul unei serate la prietini comuni. Se vorbea despre preparativele care se fac la Berlin în vederea sărbătorilor Crăciunului. Dînsul îi spune: „ați văzut expoziția casei Wertheim? E foarte bine *decoltată*". D-nul admirase dela începutul seratei decolteul frumoasei doamne, dar nu îndrăsnea să-și exprime admirația; și iată că ideia reprimată ajunge să străbată chiar dacă îl face să spună, despre o expoziție de mărfuri că era decoltată, deși era pur și simplu decorată" (Freud: Psych., pag. 81).

Din studiul lapsus-urilor pe care le comite acuzatul, se pot vedea deci, adevăratele gînduri care îl preocupă și pe care se străduește să le ascundă.

CAP. V.—Uitarea

Uitarea momentană a unui nume, fenomen banal și căruia nu i se dă altă importanță decît aceia a unei enervări de-o clipă a fost supus unei ingenioase analize de dr. Freud și i s'a găsit rădăcini adînci în preocupările generale ale individului. Uitarea își are legile ei și ne poate pune în legătură cu preocupările intime ale delicventului. Cercetarea numelor proprii (Acestea sînt cele mai semnificative) dintr'un interogator este de-o însemnă-

tate primordială. Atenția trebue îndreptată nu atît asupra unor nume în legătură directă cu vina și asupra cărora conștiința veghează, ci mai mult asupra numelor proprii incidentale. Diformarea lor într'un sens care indică o legătură cu numele victimei sau în relație cu victima este un indiciu concludent.

Adeseori încercăm zădarnic să ne reamintim un nume de care ne dăm bine sama că îl cunoaștem. In locul său se substituesc alte nume a căror inexactitate e imediat recunoscută de memorie. Un erou dintr'o nuvelă a lui D. D. Pătrășcanu se chinuie o noapte întreagă pentru a afla cine a fost învingătorul lui Napoleon la Waterloo. Iar Panait Istrati în aventuroasa și splendida lui viață părăsește o situație comodă în Damasc pentrucă nu putea găsi pe nimeni în tot orașul care să-i spună numele autorului lui Hamlet. Intre numele adevărat și numele substituit Freud găsește o relație cu preocupările intime refulate. Substituirea nu se face în mod cu totul întîmplător, ci după legi posibile de stabilit. Dealtminteri orice gest, orice cuvînt, orice mișcare are cauze previzibile și își găsesc totdeauna o explicație. Cuvîntul „hazard" este definitiv izgonit din psihologia nouă.

Pentru a arăta luminos corelația dintre numele adevărat și numele substituit, Freud întrebuințează autoanaliza unui caz într'adevăr tipic. Verificarea unor substituiri similare se poate face de orișicine printr'o riguroasă autoanaliză. Cazul este următorul: în anul 1898 dr. Freud făcea în trăsură drumul dela Raguza, în Dalmația, la o stație în Herțegovina cu un străin. Conversația ajunse după un timp asupra Italiei, Freud l-a întrebat dacă a fost la Orvieto și dacă a vizitat catedrala cu celebrele fresce ale pictorului..? Aici memoria a ezitat. In locul numelui lui *Signorelli* au venit în minte alte două nume de pictori: *Botticelli* și *Boltraffio*, imediat recunoscute ca incorecte. Care e cauza substituirii celor două nume și uitarea celuilalt, care-i era tot atît de familiar, ba poate și mai familiar decît Boltraffio, de care nu știa decît că face parte din școala milaneză? Autoanaliza i-a furnizat următoarele detalii explicative: a) „uitarea numelui se explică—spune dr. Freud (Psych., pag. 3)—cînd îmi amintesc subiectul care a precedat imediat conversația noastră asupra Italiei și apare atunci ca *efectul unei perturbări a noului subiect de către subiectul precedent*. Puțin timp înainte de a fi întrebat pe tovarășul meu de călătorie dacă fusese la Orvieto, am vorbit despre moravurile Turcilor care locuesc în Bosnia și Herțegovina. Spusesem interlocutorului meu celace îmi povestise un confrate, care exercita medicina acolo, anume, că Turcii sînt plini de încredere în doctor și resemnați în fața soartei. Cînd ești obligat să anunți că starea unui bolnav dintre rudele lor este disperată, el răspund: „Domnule *(Herr)*, să nu mai vorbim. Știu că dacă ar fi fost în putința ta de a scăpa bolnavul, l-ai fi scăpat".

Aici sînt două nume: *Bosnien* și *Herzegowina* și un al treilea: *Herr* care se intercalează toate trei într'o serie de asociații între Signorelli, Botticelli și Boltraffio.

b) Admit că, dacă șirul ideilor care se raporta la obiceiurile Turcilor din Bosnia, etc., a putut să turbure celace urma imediat, aceasta a fost pentrucă mi-am retras atenția înainte de a fi terminat. Imi amintesc mai ales că avusesem intenția de a povesti o altă anecdotă care era în memorie pe lîngă cealaltă. Turcii acordă o însemnătate excepțională plăcerilor sexuale și cînd sînt atinși de turburări sexuale, cad într'o disperare care contrastează curios cu resemnarea lor în fața morții. Unul dintre bolnavii confratelui meu i-a zis într'o zi: „știi bine, domnule, că atunci cînd nu mai este aceia, viața nu mai are niciun sens". M'am abținut totuși de a comunica această trăsătură caracteristică, preferind de a nu aborda acest subiect scabros într'o conversație cu un necunoscut. Am făcut mai mult: mi-am distrat atenția dela șirul ideilor care s'ar mai fi adăugat în spiritul meu la subiectul: „Moarte și Sexualitate". Eram atunci subt impresiunea unui eveniment despre care auzisem cîteva săptămîni mai înainte în timpul unei scurte șederi la *Trafoi*: un bolnav, care îmi dăduse mult de lucru, se sinucisese, pentrucă suferea de o turburare sexuală incurabilă. Știu perfect de bine că acest trist eveniment și toate detaliile care se adăugau nu erau la mine în stare de amintire conștientă în timpul călătoriei mele în Herțegovina. Dar afinitatea între *Traffoi* și *Boltraffio* mă obligă să admit că, cu toată distracția intenționată a atenției mele, sufeream influența acestei reminiscențe". Dr. Freud vroind să uite ceva, a refulat gîndul care îi era antipatic. S'a stabilit totuși o asociație între celace spune și ideia refulată.

In mod schematic procesul psihologic s'ar putea reda astfel:

A. **Bosnien – Herzegowina – Herr – Trafoi**
4 1 1 3

B. **Botticelli – Boltraffio – Signorelli**
4 2 4 3 1 2

*

Un gînd intenționat ascuns face oricînd erupție. Pentru un judecător de instrucție, care are o bănuială, poate să și-o verifice cu ajutorul numelor diformate, al omisiunilor sau al substituirilor de nume. Datele sufletești cu ajutorul cărora poate reconstitui adevărul ascuns sînt furnizate de cunoașterea până în cele mai mici detalii nu numai a împrejurărilor în care s'a făptuit delictul, ci și prin cunoașterea sufletului acuzatului în mod direct prin interogator sau indirect prin informații dela alții. Un

bun judecător va trebui să stăruiască—în împrejurări complicate—în luarea de informaţii asupra preocupărilor şi construcţiei psihice a acuzatului. Din confruntarea materialului informativ cu declaraţiile lui, gîndul refulat se poate vedea:

1. printr'o uitare a unui nume foarte familiar acuzatului, dar care e în legătură directă ori indirectă cu victima,

2. printr'o diformare a unui nume, diformare făcută în sensul unei afinităţi cu crima.

Ideia care este refulată la cea mai mică ocazie răzbate şi felul cum se exteriorizează e specific pentru temperatura morală şi intelectuală a delicventului. La o natură cu educaţie creştină şi cu o înaltă concepţie etică, comprimarea îndelungată duce la o adevărată explozie, asemeni unei prea mari cantităţi de aburi închisă într'un volum prea mic. Rascolnicoff, după comiterea crimei, pentru a scăpa de tortura remuşcărilor, face explozie, adică îşi mărturiseşte crima şi îşi uşurează conştiinţa. De cele mai multe ori însă, criminalii—care se recrutează din naturile inferioare—sînt trădaţi numai de mişcări şi fapte insignifiante.

Uitarea unui nume are uneori rolul unei apărări împotriva neplăcerilor pe care le-ar întîmpina dacă ar pronunţa acel nume. Exemplul care urmează e datorit psihanalistului Ferenczi din Budapesta. „Intr'o reuniune cineva pronunţă fraza: tout comprendre, c'est tout pardonner". Remarc cu această ocazie că prima parte a frazei ajunge; a voi să ierţi, înseamnă a emite o prezumţie, iertarea fiind treaba lui Dumnezeu şi a servitorilor săi. Unul dintre asistenţi găseşte observaţia mea foarte bună; simţindu-mă încurajat şi voind fără îndoială a justifica buna opinie a criticului indulgent, declar că aşi fi avut de curînd o idee încă şi mai interesantă. Vreau să expun această idee, dar nu pot să mi-o amintesc. Mă retrag imediat şi încep a scrie asociaţiile libere care-mi vin în minte. Ele sînt: mai întîiu numele prietinului care a asistat la naşterea ideii în chestie şi strada unde s'a născut: pe urmă îmi vine în minte numele unui alt prietin *Max*, pe care avem obiceiul să-l numim *Maxi*. Aceasta îmi suggerează cuvîntul *maximă* şi de data aceasta îmi amintesc că era vorba atunci, ca şi acum, de modificarea unei maxime cunoscute. Dar lucru curios, această amintire face să nască în mintea mea, nu o maximă, ci celace urmează: „Dumnezeu a creiat pe om după chipul şi asemănarea sa" şi varianta acestei propoziţii: „omul a creat pe Dumnezeu după chipul şi asemănarea sa". După aceia, regăsesc în amintirea mea tocmai ce căutam: prietinul meu îmi spusese atunci în strada Andrassy: „nimic din celace este omenesc nu-mi este străin", la care am răspuns, făcînd aluzie la experienţele psihanalitice: „ar trebui să mergi şi mai departe şi să mărturiseşti nimic bestial nu-ţi este străin".

După ce găsisem însfîrşit gîndul ce vroiam, băgai de seamă că nu-mi era deloc posibil să-l împărtăşesc societăţii în care mă aflam. Tînăra soţie a prietinului, căruia îi reamintisem natura

animală a inconştientului, se găsea printre asistenţi şi ştiam foarte bine că nu este deloc pregătită ca să asculte lucruri aşa de puţin înveselitoare. Uitarea mi-a cruţat o serie întreagă de chestii dezagreabile din partea sa şi o discuţie interminabilă. Aceasta a fost fără îndoială cauza amneziei mele temporare". (Freud: Psich., pag. 22). Cuvintele uitate sau desfigurate sînt simptome ale unei idei refulate pentru care am avea neplăceri, în cazul cînd ar fi cunoscută.

E cu deosebire preţios de remarcat—după cum mărturiseşte autoanaliza lui Freud—că „numele uitat se referă la un subiect care atinge persoana mea de-aproape şi e capabilă de a provoca în mine sentimente puternice, adesea penibile". (Psych., pag. 25). Nu se uită, nici nu se deformează cuvinte rari—atunci cînd avem o refulare—ci dintre cele mai simple şi mai obişnuite. Ceva mai mult: se diformează şi se uită nume care provoacă sentimente puternice şi adesea *penibile*. Dacă cum spune şcoala psihanalitică elveţiană (Bleuler, Jung)—„pays par excellence de la psychanalyse" după A. Hesnard,—uitarea atinge un „complex profesional". Dr. Freud citează un caz de complex profesional, referitor la sine. Un pacient îl vorbeşte de o mică staţie climaterică şi afirmă că mai există şi un al treilea han în afară de cele două cunoscute, dar al cărui nume nu şi-l aminteşte. Freud contestă existenţa celui de-al treilea han, de vreme ce de şapte ani consecutivi a fost acolo şi nu-şi aminteşte nimic despre el. Pacientul găseşte numele: *Der Hochwartner*, pe care e nevoit să-l recunoască exact. „Dar pentru ce am uitat numele? Cred că din cauza marei asemănări cu numele unui confrate de specialitate ce locueşte în Viena. Se raporta deci, la un complex profesional" (Psych., pag. 26). Un caz care poate fi de mare folos în psihanaliza judiciară este următorul: „unul dintre pacienţii mei—scrie Freud: Psych., pag. 25—mă roagă să-i indic o staţiune termală pe Riviera. Cunosc o staţiune de acest gen foarte aproape de Genua, îmi amintesc chiar numele colegului german care practică acolo, dar sînt incapabil să numesc staţia pe care cred totuşi c'o cunosc bine. Nu-mi rămîne decît să rog pe pacient să aştepte cîteva momente şi să mă duc să aflu dela o persoană din familia mea.

— Cum se cheamă locul de lîngă Genua, unde doctorul D. posedă un mic stabiliment în care tu şi cutare doamnă aţi fost atîta timp în tratament?

— Tocmai tu să uiţi? Se cheamă *Nervi*.

Nervi e asemănător cu germanul *Nerven* (nervi) şi nervii constituesc obiectul ocupaţiilor şi al preocupărilor mele constante".

Iată, deci, un nume cunoscut, aflat în legătură cu preocupări constante, e susceptibil de uitare. In cazul unui interogator judecătoresc ne putem folosi de exemplu cam în felul următor: găsim un nume care din dosar reesă a fi familiar acuzatului, şi care să fie în legătură—chiar numai o simplă asemă-

nare de sunete—cu numele ce vrea să-l ascundă. Ii punem apoi întrebarea, dacă îşi reaminteşte de acest nume, în legătură cu un fapt oarecare din viaţa lui. In cazul unei ezitări, a unei diformări, a unei uitări, evident că avem încă un indiciu, că celace i se impută nu-i este străin.

Un caz şi mai frapant de grija pe care o are subconştientul de a evita neplăceri conştientului este dat de psihanalistul elveţian Jung (Uber der Psychologie der Dementia praecox, pag. 59): „un domn Y iubea fără speranţe pe o doamnă care s'a măritat cu un domn X. Cu toate că Y cunoaşte de multă vreme pe X şi se găseşte chiar în relaţii de afaceri cu el, îi uită în mod constant numele, încît e obligat, cînd vrea să scrie lui X, să afle numele dela alte persoane".

Uitarea unui nume mai poate să fie cîte odată o minie sublimată. Iată ce scrie d-ra J. de K. din Budapesta: „îmi făcusem o mică teorie. Observasem că oamenii dotaţi pentru pictură nu pricep nimic în muzică şi invers. Acum cîtva timp, mă întreţineam despre aceasta cu cineva căruia îi spun: „până acum constatarea mea s'a verificat mereu cu excepţia unui singur caz". Dar cînd am vrut să citez numele acestei singure persoane care forma excepţie la regula mea, n'am fost în stare să mi-l reamintesc, deşi ştiam că purtătorul lui este unul din prietinii mei cei mai intimi. Auzind, cîteva zile mai tîrziu, pronunţîndu-se din întîmplare acest nume, l-am recunoscut îndată, ca fiind al dărîmătorului teoriei mele. Supărarea pe care, fără să-mi dau sama, o nutream faţă de el, se manifestase prin uitarea numelui său care-mi era totuşi aşa de familiar". (Freud: Psych., pag. 52).

Un alt exemplu de aversiune manifestat prin uitare. „Fiindcă alesesem ca probă suplimentară, filozofia, examinatorul meu mă interogă asupra doctrinei lui Epicur şi mă întrebă numele filozofilor, care în secolele ulterioare s'au ocupat cu această doctrină. I-am spus numele lui Pierre Gassendi, de care auzisem vorbindu-se la cafenea, cu două zile mai înainte, ca unul din descipolii lui Epicur. La întrebarea mirată a examinatorului „de unde îl ştii?", l-am răspuns fără a ezita, că mă interesam de multă vreme de acest filozof. Minciuna mi-a adus menţiunea magna cum laude, dar din nefericire, mai tîrziu, şi o tendinţă invincibilă de a uita numele lui Gassendi. Cred că, dacă nu pot astăzi, cu toate eforturile, ca să reţin numele, o datorez relei mele credinţe. Ar fi fost mai bine pentru mine să nu-l fi cunoscut pe vremea examenului". Freud mai adaogă: „pentru a înţelege intensitatea aversiunei pe care o avea la amintirea acestei perioade a examenelor sale, trebue ştiut că dădea o mare valoare titlului său de „doctor", aşa că amintirea în chestie nu era făcută decît ca să diminueze în ochii săi această valoare". (ibid., pag. 31).

Alt caz Ed. Hitschmann („Zwei Fälle von Namenvergessen", in Internat. Zeitschr. f. Psychanalyse, I, 1913) spune: „M. N. vrea să recomande cuiva librăria Gilhofer & Ranschburg, dar, deşi îi este foarte cunoscută, nu-şi aminteşte cu toate eforturile sale decît numele Ranschburg. Uşor nemulţumit vine acasă; dar lucrul sfîrşeşte prin a-l chinui în aşa grad, că se decide să scoale pe fratele său, care părea că doarme, pentru a-l întreba de numele asociatului lui Ranschburg. Fratele îi dă numele fără nici o dificultate. Numele de „Gilhofer" evocă imediat în mintea lui M. N. pe acela de «Galhof", un loc unde făcuse de curînd, în tovărăşia unei fermecătoare d-şoare, o plimbare dela care păstrează cea mai bună amintire. Tînăra fată îi făcuse un dar, un obiect care purta inscripţia: „în amintirea frumoaselor ore petrecute la Galhof". Cîteva zile înaintea uitării numelui „Gilhofer", M. N. închizînd brusc sertarul în care pusese obiectul, l-a sfărîmat. Nu era desigur, decît un fapt accidental, dar M. N. familiarizat cu semnificaţia actelor simptomatice, nu se putea apăra de un sentiment de culpabilitate. Dela acest accident el se găsea într'o stare sufletească puţin îndoelnică faţă de această d-şoară, pe care o iubea desigur, dar ale cărei avansuri în vederea căsătoriei se loveau la el de o rezistenţă ezitantă" (ibid., pag. 36).

Mai notăm că uitarea unui nume este şi o formă a dispreţului inconştient nutrit pentru cineva. Ionel Teodoreanu a arătat cu pătrunzătoare fineţe această caracteristică (în „Medelenii" săi) la bătrînul boer moldovean, admirator al Olguţei amatoare de scrimă; seniorul ieşan—în care ghicim pe Matei B. Cantacuzino—uita regulat numele parveniţilor dela club.

CAP. VI.—Erorile de lectură şi de scris.

Un alt mijloc de descifrare a subconştientului este utilizarea erorilor de lectură şi de scris. Provenienţa erorilor este aceiaşi ca şi la un lapsus: o idee refulată sau prevenirea unor neplăceri ulterioare.

De altfel există o strînsă corelaţie între mecanismul unui lapsus şi între felul cum se comit erorile de lectură şi de scris. Imaginile flotante din jurul conştiinţei prin forţa lor dinamică modifică mersul normal al scrisului şi al cetitului. Este apoi destul de curent faptul că, în cazul cînd o emoţie face erupţie în sufletul cuiva, expresia nu mai urmează drumul obişnuit, ci suferă diformări profunde. Un gînd interior pe care nimeni nu trebue să-l afle e o piedică în limbajul obişnuit. Interpretarea deraerilor linguistice este o altă cale de luminare a unor colţuri umbrite. Vom întrebuinţa iarăşi metoda exemplelor, singura care poate oferi mai multe suggestii.

Vom da un exemplu din observaţiile noastre personale.

O doamnă găseşte întîmplător pe jos o foaie de calendar în dosul căreia era notat ceva de soţul său şi căruia îi scăpase desigur din buzunar. Eram de faţă. Spre marea mea uimire ce-

tește cuvîntul „*testament*". Se uită mai bine și observă însă, că era scris *Teatrul Tănase*, data pentru care trebuia să cumpere bilete și costul lor. Am cetit și eu. D-na s'a roșit puțin și a schimbat subit vorba.

Semnificația erorii de lectură este următoarea (celace știam mai înainte a făcut ca să mă pot dispensa de întrebări inoportune): d-na în chestie avusese dese certuri cu soțul său, pentru a-i face proprietatea unei case pe numele său personal, fiindcă se temea de un eventual divorț. Incercarea a fost zădarnică. Gîndurile refulate și prea puțin favorabile la adresa soțului său, s'au dat însă la iveală prin această eroare de lectură, care a pus-o în vădită perplexitate, după cum am observat-o cu deosebită atenție.

Un alt exemplu dat de Freud (Psich., pag. 121): „răsfoesc la cafenea un număr din Leipziger Illustrierte, pe care-l țin înaintea mea și cetesc dedesubtul unei fotografii ce acoperea o pagină întreagă următoarele: «o căsătorie în Odisea (in der Odisee)». Intrigat și mirat, apropii revista și corijez: «o căsătorie *pe marea Baltică (an der Ostsee»)*. Cum am putut comite această absurdă eroare? Mă gîndesc imediat la o carte a lui Ruth: «Cercetări experimentale asupra fantomelor muzicale, etc.», care mă interesase mult în ultima vreme, de oarece atingea probleme psihologice de care mă ocup. Autorul anunță apropiata publicare a unei cărți care va avea ca titlu: «Analiza și legile fundamentale ale fenomenelor relative la visuri». Tocmai publicasem «Die Traumdeutung» (Interpretarea visurilor) și nu e de mirare că aștept cu cea mai mare nerăbdare apariția cărții anunțate de Ruth. In tabla de materii a lucrării asupra «fantomelor muzicale» găsesc un paragraf relativ la demonstrarea inductivă și detaliată a faptului că miturile și legendele Greciei antice au sursa lor în fantomele somnului, în fantomele muzicale, în fenomene ce se alătură visurilor și în delirurî. Consult imediat textul ca să mă asigur, dacă autorul face să relasă și scena unde *Odiseu* apare înaintea Nausicei dintr'un simplu vis de nuditate. Un prieten îmi atrăsese atenția asupra unui frumos pasaj din Grüne Heinrich, unde G. Keller descrie acest episod al Odiseei ca o obiectivare a visurilor făcute de navigator rătăcind departe de patria sa, și eu am adăugat din partea mea la această interpretare, raportul care există—după avizul meu—între această scenă și visul care are drept conținut o nuditate exibată (Ed. V, pag. 170). La Ruth n'am găsit nimic din această explicație. Este evident că sînt chestii de prioritate care mă preocupau în acest caz".

Un alt caz întîmplat psihanalistului elvețian Bleuler ne arată că de multe ori conștiința culpabilității conduce la erori. „Intr'o zi, pe cînd ceteam, am avut iluzia că văd numele meu imprimat cu două rînduri mai jos. Spre marea mea mirare, nu găsesc, odată ce-am ajuns la linia în chestie decît cuvîntul *Blutkörperchen* (globule sanguine). Din atîtea erori de lectură ale cîmpului vizual central sau periferic, analizate de mine, această eroare era cea mai grosolană. Alte ori, cînd credeam că văd numele meu, cuvîntul care servea de pretext la eroare, prezenta cu el o asemănare, care până la un oarecare punct putea să justifice eroarea, și în cea mai mare parte a cazurilor trebuia ca toate literile numelui să se găsească în apropierea cîmpului meu vizual, pentruca eroarea să se producă. Dar în cazul de care vorbesc, relația greșită și iluzia se explică prin faptul că tocmai ceteam sfîrșitul unei observații asupra unui stil prost, care domnește în anumite lucrări științifice și de care mă simțeam eu însumi într'o oarecare măsură *culpabil*" (Freud: Psych., pag. 126). Războiul mondial care a adus atîtea turburări în viața economică și politică, a turburat și spiritele, aducînd serioase deranjări în funcționarea normală a mecanismului psihic nu numai la combatanții activi, ci și la cei din interior. Freud cetea pe manșeta unui ziar în timpul războiului *Der Friede von Görz* (Pacea dela Görz) în loc de *Die Feinde vor Görz* (Dușmanii înaintea orașului Görz) Explicația e și mai simplă, dacă se adaugă detaliul, că marele medic avea doi fii combatanți pe front. Celace determină genul erorei este ocupația sa și felul intereselor mai acute și mai actuale. Un filolog aflat în polemică cu confrații săi, zice la un joc de șah *Sprachstrategie* în loc de *Schachstrategie*. Un alt caz din nenumăratele oferite cu ocazia războiului—il povestește doctorul M. Eitigon. Un locotenent, care era îngrijit pentru o nevroză căpătată în urma unui traumatism din războiu, cetea ultima strofă dintr'o poezie războinică a lui Walter Heymann unde acesta se întreba patetic pentruce alții să moară și el nu. (Soarta i-a făcut în scurtă vreme pe voia sa) Ofițerul aflat în spital cetea: „und ich soll übrig bleiben? *warum denn nicht?*" (și eu trebue să rămîn de prisos? Și de ce nu?), în loc de „und ich soll übrig bleiben? *warum denn ich?* (și eu trebue să rămîn de prisos? Și de ce tocmai eu?) Dorința sa adevărată nu era să se ducă așa după cum afecta, ci să rămînă încă în spital. Și dr. Eitigon adaugă: „cazul locotenentului X mi-a dat ocazia de a face o analiză mai aprofundată a materialurilor psihice a nevrozelor traumatice din războiu și cu toate condițiile atît de puțin favorabile ale unui lazaret militar pentru felul nostru de lucru, cu atîta muncă și medici atît de puțini, am putut să mă sui ceva mai sus decît exploziile de granate, cauză atît de incriminată. Locotenentul X prezenta acele grave simptome de zdruncinare care conferă la toate cazurile pronunțate de nevroză din cauza războiului o asemănare foarte frapantă la prima vedere: spaimă, tendința de a plînge pentru motivele cele mai futile, accese de mînie cu manifestări convulsive, tendință la vărsături (la cea mai mică excitare sau emoție).

Psihogenia acestui ultim simptom, care era pentru bolnavii

noştri un mijloc inconştient de a obţine un concediu de boală suplimentară, era vizibil pentru toată lumea. Apariţia unui comandant de spital, care venea din cînd în cînd să inspecteze bolnavii în covalescenţă ai secţiunii, fraza unui amic întîlnit în stradă: „ai mină superbă, eşti deja vindecat", erau suficiente pentru a provoca un acces brusc de vărsături" (Freud: Psych., pag. 131).

Un alt caz de eroare de scris dat de dr. Stekel: „un exemplu aproape de necrezut s'a produs în redacţia unui hebdomadar foarte răspîndit. Direcţia acestui periodic a fost în mod public acuzată de venalitate. Trebuia deci, să se scrie un articol de combatere temeinică şi de apărare, ceiace s'a făcut cu multă căldură şi mult patos. Redactorul şef şi, natural, autorul au recitit de mai multe ori articolul manuscris, apoi probele,—şi toată lumea era mulţumită. Dar iată că la un moment dat se prezintă corectorul şi atrage atenţia asupra unei mici erori care scăpase atenţiei tuturor. Se spunea acolo „cetitorii noştri ne vor da dreptate că am apărat totdeauna binele general în modul cel mai *interesat*". Nu mai e nevoe de spus că autorul vrusese să scrie: în modul cel mai *dezinteresat*. Dar gîndul adevărat şi-a făcut loc ca o forţă elementară prin fraza patetică" (Freud: Psych., pag. 138). „Un american venit în Europa în urma unor disentimente cu soţia sa, îi scrie pentru a-i exprima dorinţa de reconciliere şi a o invita să vie să-l întîlnească la o dată determinată. «Ar fi bine dacă ai putea ca şi mine să treci Atlanticul pe *Mauretania*». Nu se decide însă să expedieze pagina pe care figura această frază. Preferă să o recopieze, pentrucă nu vrea ca soţia sa să constate că scrisese mai întâiu numele *Lusitania*, pentru a-l şterge apoi şi a-l înlocui cu *Mauretania*. Acest *lapsus calami* este aşa de evident, că nu mai este nevoe de explicaţii. Dar hazardul favorabil ne permite să adăugăm cîteva detalii: soţia sa făcuse primul său voiaj în Europa înaintea războiului, după moartea unicei sale surori, şi, dacă nu mă înşel, Mauretania este singurul pachebot supravieţuitor din seria căreia aparţinea şi Lusitania torpilată în timpul războiului" (Freud: Psych., pag. 139). D-na Kata Levy, cetitoare a ziarului Pester Lloyd, a relevat o mărturisire involuntară de acelaşi gen într'o informaţie telegrafică pe care acest jurnal a primit-o din Viena la 14 Octombre 1918: „fiind dată încrederea absolută care în tot timpul duratei războiului a domnit între noi şi aliatul nostru german, pare incontestabil că cele două Puteri vor lua, oricare vor fi evenimentele, o deciziune unanimă. Este inutil să mai insistăm asupra faptului că în faza actuală există între diplomaţiile aliate o înţelegere activă şi „plină de lacune" (*lückenhaft*; în loc de *lückenlos*, fără lacune). Numai cîteva săptămîni mai tîrziu a fost posibil să se exprime liber, fără a se recurge la *lapsus calami* (sau lapsus tipografic), despre această încredere absolută" (Freud: Psych., pag. 138).

Dr. Freud mai dă un exemplu în care e vorba de noi Ro-

mînii. „Am cetit eu însumi în jurnalele vieneze un articol al cărui titlu: «Bucovina subt dominaţia *romînească*» era cel puţin prematur, căci în epoca cînd a fost publicat articolul, Romînia nu era încă în războiu cu noi. Fiind dat conţinutul articolului ar fi trebuit să aibă ca titlu «Bucovina subt dominaţia *rusească*», dar chiar cenzorul a găsit fără îndoială titlul imprimat aşa de natural că l-a lăsat să treacă fără obiecţie" (Psych., pag. 150).

Din analiza scrisorilor acuzatului de dinainte ca şi după comiterea crimei s'ar putea scoate cred dovezi de vinovăţia sa. Sau lucru şi mai uşor atunci cînd acuzatul este ştiutor de carte, să-l punem să scrie sau să cetească şi din verificarea erorilor să tragem concluziile logice.

CAP. VII.—Actele simptomatice

Actele simptomatice sînt mărturisiri involuntare a unor gînduri, a unor afecţiuni sau a unor repulsii ce scapă de subt controlul vigilent al eului conştient. Autorul unei acţiuni simptomatice îşi dezvălue o intenţie a subconştientului într'un moment cînd cenzura nu-şi exercită cu stricteţe rolul său. Cele mai mici turburări funcţionale ale vieţii noastre psihice au înţelesul lor profund. Influenţa lumii subterane din noi se arată nu numai la marile cotituri ale vieţii, în momentele critice, ci într'o considerabilă sumă de fapte accidentale, „bagatele cărora nu poţi şi nici nu trebue să le dai vre-o importanţă", cum spune omul grav şi comun.

Un examen atent al actului accidental şi al complexurilor latente psihice, dă dimpotrivă o semnificaţie adîncă acestor acte nebăgate în samă.

Iată un caz pe care îl transcriu din carnetul meu intim: azi 26 Ianuar 1926 am fost la poştă ca să trimet o recomandată în străinătate. Taxele nouă care au intrat în vigoare dela 15 Ianuar sînt foarte mărite. Cînd mi s'a spus dela ghişeu că trebue să iau mărci de 32 de lei dela chioşcul de-alături, făceam reflecţia că cel mai mare speculant e statul, care profitînd de monopolul pe care şi l-a asigurat şi neştiind să-şi organizeze serviciile decît biurocratic, spoliază pe cetăţeni pentru a acoperi deficitele unui sistem nepractic şi neinteligent. În acest timp am scos două hîrtii de douăzeci de lei ca să plătesc. Am luat mărcile, le-am lipit pe recomandată şi mi-am continuat înfuriat reflecţiile, mai ales că făcusem trista constatare că mi-am descomplectat banii pentru „Le freudisme" a lui J. Laumonier. Cartea trebuia s'o cumpăr imediat după ce terminam la poştă şi costa—după cît mă informasem—90 de lei. De-acasă nu plecasem însă, decît cu şase hîrtii de douăzeci. Lipsa momentană a doi lei (90+32=122), mă obliga deci, să mai fac încă un drum

după masă, într'un timp cind aveam atita de lucru. In acest timp aud că mă strigă:

— Domnule, domnule, n'aţi plătit mărcile! M'am întors înapoi şi am văzut spre mirarea mea că plecasem cu banii într'o mînă şi recomandata timbrată într'alta. Confuz, şi dîndu-mi sama de semnificaţia acestui act simptomatic, am întins banii, sarizind galben. Gindul că aşi fi putut fi suspectat, că vreau să înşel pe o biată vînzătoare de timbre şi perplexitatea în care mă aflam, m'a făcut să comit un al doilea act simptomatic: pe lingă că am uitat să iau restul de 8 lei, am mai lăsat pe bordura ghişeului un număr necetit din „Les nouvelles littéraires" şi mănuşile. Celace a ocazionat evident, o nouă strigare după un domn aşa de curios, care întăiu nu vrea să-şi plătească timbrele şi pe urmă uită să-şi ia şi restul şi jurnalul şi mănuşile.

Cele două acte simptomatice au înţelesul destul de străveziu: am păstrat banii în mînă fără să vreau în mod conştient, dar subconştientul meu ţinea probabil să nu dau banii pentru a putea cumpăra cartea pe care o rivneam demult şi pentru a nu mai face încă un drum după amiază, într'un timp cind nu ştiam cum să-mi scot capul de-atita lucru.

Al doilea gest reprezintă probabil reacţia acelor elemente morale din subconştient, care stau alături şi in veşnică luptă cu cele „infernale". Dăruindu-i restul de bani, mănuşile şi jurnalul literar, vream să dovedesc că ştiu să-i respect munca ei modestă şi cinstită şi totdeodată să mă apăr de-o învinuire urită. O altă explicaţie a ultimului gest ar fi următoarea: uitind nu numai restul ci şi „Les nouvelles littéraires" împreună cu mănuşile, îmi exteriorizam supărarea şi reflecţiile anterioare, că sînt furat ca în codru de nişte bandiţi care îţi iau totul. Explicaţia aceasta mi se pare prea puţin plauzibilă după autoanaliza făcută imediat ce-am terminat cu trimiterea recomandatei. Ultimul act reprezintă într'adevăr reacţia părţii morale sedimentată printr'o depunere lentă şi de fiecare zi pe care ţi-o face societatea contemporană, care nu este aşa de demnă de dispreţuit cum de obiceiu o facem. Şi aici ajungem la unul din punctele slabe ale freudismului: neglijarea elementelor morale pe care societatea ţi le impune încetul cu încetul. Este inexact desigur, de a vedea în om, un înger, o făptură candidă cu intenţii serafice şi fapte creştineşti. Dar nici dracul nu este aşa de negru cum ni-l imaginăm noi. In penumbra subconştientului, alături de viermii dorinţelor egoiste, există şi porumbelul alb al credinţelor bune, dăruit de educaţie şi de ambianţa socială. Şi pe urmă nu trebue să uităm frica de represiune, mama atitor idealisme şi dezinteresări. Interpretarea modernă a dreptului, care nu mai sancţionează textul, ci mai mult fapta, indiferent dacă este sau nu în contradicţie cu textul, e menită desigur—atunci cind turburările războinice şi sociale se vor mai rări—să moralizeze şi să facă dezinteresaţi pe oameni, dacă nu din convingere, cel puţin din interes.

Un alt caz relatat de dr. Hans Sachs: „am avut ocazia să asist la masa unei perechi în vîrstă cu care sînt înrudit. Dînsa are o boală de stomah şi observă un regim riguros. Cind s'a adus friptura, bărbatul a rugat pe soţia sa—care nu trebuia să se atingă de acest fel de mincare—să-i dea muştarul. Dînsa deschide bufetul, ia un mic flacon care conţinea picăturile pentru boala sa de stomac şi il pune în faţa soţului. Intre flaconul cu picături şi vasul cu muştar în formă de butoiaş nu era evident nicio asemănare susceptibilă de a explica confuziunea; totuşi nu şi-a dat sama de eroarea sa decit atunci cind soţul i-a atras rizînd atenţia asupra celace făcuse. E inutil de a mai insista asupra semnificaţiei acestui act simptomatic. Ea sare în ochi" (Freud: Psych., pag. 223).

Actele simptomatice pe care fiecare le facem aproape zilnic sînt determinate mai ales de lupta pe care eul nostru interior o duce în adaptarea sa la realitatea şi mediul social. Intre celace dorim şi celace trebue să facem este totdeauna o diferenţă. Cu cit antagonismul este mai puternic cu atit actele simptomatice se înmulţesc. Comiterea unei crime sapă o prăpastie între celace simte şi între celace trebue să facă cineva, deacela şi actele simptomatice sînt mai numeroase la delicvenţi. In cap. II am arătat semnificaţia unor asemenea acte.

CAP. VIII.—Asociaţiile de idei.

In gindurile omului—oricit de dezvoltată sau de minimă ar fi inteligenţa sa—există totdeauna un fir conducător. O idee aduce după sine o altă idee de care e legată într'un fel sau altul. Anarhia şi haosul mintal nu se găsesc decit în delir sau în stări cu totul patologice. Şi încă şi în delir găseşti leit-motivul care îţi ajută să sondezi adîncurile sufleteşti. Pentru Porfir Petrovici din „Crimă şi pedeapsă",—acest prototip al judecătorului de instrucţie—delirul lui Rascolnicoff cu leitmotivul perlelor şi ascunderea ghetelor (pătate de singele bătrînei cămătărese) a fost încă un indiciu pentru descoperirea crimei. Relativa ordine a inteligenţei umane face ca ideile să se asocieze unele cu altele după afinităţi. Un cuvînt sau o idee, care face parte dintr'un anumit complex psihic, va avea ca ecou alt cuvînt şi altă idee din acelaşi complex.

Constatarea faptului conduce la interesante aplicaţii practice, „Bleuler şi Jung s'au plasat din acest punct de vedere pentru a face comprehensibile reacţiunile care se produc în cursul unei experienţe zise de asociaţie, experienţe în timpul căreia persoana examinată răspunde la un cuvînt pronunţat înaintea sa printr'un alt cuvînt care îi vine în minte cu această ocazie

(excitaţie şi reacţie verbală), timpul scurs între excitaţie şi reacţie fiind măsurat". (Freud. Psych., pag. 294). Experienţa este nespus de instructivă. Ea este ca un fel de *termometru al judecătorului de instrucţie*, care îi arată temperatura sufletească a unui delicvent. Modul cum reacţionează faţă de un cuvînt oarecare, arată ceva din starea sufletească în care se află. Experienţa e bine să fie repetată. Cuvintele alese ca excitante pentru producerea reacţiei sînt preferabile să se refere indirect la crima sau delictul, pe care acuzatul se încăpăţînează să-l nege.

Asociaţia de idei este anormală numai la criminalii nebuni. Dar criminalul nebun trebue trimis la ospiciu, iar nu în închisoare, sau într'o închisoare specială numită „manicomio criminale" până astăzi încă inexistentă la noi La celelalte patru categorii de criminali, experienţa poate fi încercată cu folos. (Se admite în general clasificaţia bio-sociologică a lui Enrico Ferri: 1. delinquenti pazzi o semi-pazzi (delicvenţi nebuni sau seminebuni), 2. delinquenti nati incorreggibili (delicvenţi înăscuţi şi incorigibili), 3. delinquenti abituali (delicvenţi prin obişnuinţă), 4. delinquenti per passione (delicvenţi din pasiune), 5. delinquenti d'occasione (delicvenţi de ocazie), cei mai puţin primejdioşi. (I nuovi orizzonti, pag 35).

Timpul dintre excitaţia şi reacţiunea verbală poate fi mai mare la început, cît timp acuzatul nu este obişnuit cu procedeul acesta nou. Treptat, treptat se poate ajunge la întrebări urmate de răspunsuri imediate. O atitudine amicală şi plină de blîndeţe are mai mult efect decît una zgomotoasă şi violentă. In primul caz comprimarea gîndului e mai mică decît în ultimul.

După experienţe repetate şi la intervale de cîteva ore sau zile se ajunge ca răspunsurile delicventului să fie date instantaneu. Pentru ca o excitaţie şi reacţie verbală să fie concludentă, trebue ca răspunsul să fie dat *fără amestecul reflexiei conştiente*. Iată un exemplu semnificativ: cuvîntul inductor: *leagăn*, răspunsul: *născut-mort*, dat de o pacientă a psihanalistului A. Hesnard.

Experienţele pe care le-am făcut personal au fost mai totdeauna încoronate cu succes. Aşa de exemplu, în ziua de 10 Ianuar 1925 se găsea în camera mea, între alţii, şi elevul V. L. C. din clasa I a liceului Cantemir Vodă din Bucureşti. I-am spus să-mi comunice fără să se gîndească un răspuns la cuvîntul pe care i-l voiu spune. Afecţiunea pe care o nutreşte pentru mama sa îmi era cunoscută, deaceia n'am fost surprins cînd la cuvîntul *sobă* (lîngă care era şi care-l îmbrăţişa cu căldura ei dulce) a răspuns *mamă*.

Altădată, la cuvîntul *ceas* aflat pe masă a răspuns *fereastră*. De notat că privirea nu-i era îndreptată spre fereastră. Explicaţia constă în neliniştea amestecată cu oarecare oroare, cu care îşi aştepta nervoasa profesoară de pian. Fereastra din camera unde se află pianul dă în stradă şi se poate şti venirea profesoarei mai înainte de a intra în curte.

Un alt mijloc tehnic pentru psihanaliza judiciară ar fi asociaţia liberă de idei. Pentru descoperirea complexurilor refulate în subconştient, care se găsesc nu numai la bolnav, ci şi la omul normal, Freud a renunţat la metoda hipnotică, prea periculoasă, uneori inexactă şi accesibilă la puţini, înlocuind-o cu metoda asociaţiilor libere de idei.

In ce constă această metodă?

Se aşează delicventul comod în fotoliu sau în chaise-longue, într'o cameră liniştită şi cu pereţii goi pentru ca atenţia să nu fie distrată, ci concentrată în interiorul său sufletesc. Psihanalistul se aşează la spatele lui şi-i spune să-i comunice tot ce-i trece prin minte. Punctul de plecare pentru a-i da curaj poate fi o banalitate de toate zilele. Din cînd în cînd, psihanalistul-judecător de instrucţie, poate interveni în gîndurile care se înlănţuie, prin întrebări abile pentru a-l aduce pe drumul care-l bănueşte a fi cel adevărat. Criteriul care arată apropierea de complexurile refulate este în primul rînd emoţia pe care o arată delicventul. Apoi, lapsus-urile, ezitarea, plînsul sau rîsul nervos etc.

*

Pentru analiza „eului" introspecţiunea nu poate ajunge decît la unele elemente ale preconştientului, dar niciodată nu va fi capabilă să ajungă în subconştient. De aceia se cerea o altă metodă. Hipnoza încercată de Charcot şi Binet e după cum am spus incompletă. In mod direct nu există posibilitate de pătrundere. Dar pentru analiza altora şi a noastră e posibil ca prin asociaţia liberă de idei să deducem subconştientul — după o frumoasă şi exactă metaforă a doctorilor Laforgue şi Allendy — din variaţiile conştientului, după cum calculele astronomului Le Verrier au dedus existenţa planetei Neptun din perturbaţiile observate la Uranus. Asociaţia liberă de idei este o cale sigură de a întrezări ce se petrece în culisele sufletului omenesc, de a cunoaşte micile lupte intestine, toate tragediile sau comediile înăbuşite care pregătesc marea Dramă, dar care se răzbună în caz cînd sînt nesocotite, prin căderea „piesei" (lapsus, uitare, erori, acţiuni simptomatice), sau contribuiesc la o reprezentaţie strălucită, atunci cînd puterile, ambiţiile şi aptitudinile lor sînt puse la contribuţie. Pe mica scenă a cercului luminos al conştiinţei, actorii nu vin din necunoscut, ci cu roluri pregătite. Cu cît pregătirea este mai perfectă, mai meticuloasă, cu atît piesa va fi jucată cu mai multă însufleţire. Marele regizor—conştiinţa în stare de veghe —distribue rolurile, alegînd şi punînd pe fiecare actor într'un rol care-l convine şi în pielea căruia trebue să intre. Tot

marele regizor are grijă să pule la contribuție, la rîndul său, pe toți actorii care îi are la dispoziție. Neglijarea unora din ei duce la montarea „cabalelor". Și aici este una din tainele atîtor vieți zdrobite... Conștiința luminată a fiecărui om are un patrimoniu moștenit, pe care trebue să-l fructifice, să-l organizeze și să-l pună în mișcare: instincte, afinități, repulsii, etc. Cunoașterea dispozițiilor temperamentale e piatra unghiulară a unei vieți. După cunoașterea de sine—vechiul dicton socratic înscris pe templul de la Delfi reapare cu un prestigiu imens—prima datorie către propria-ți individualitate este utilizarea și armonizarea resurselor primite.

Din nefericire, aici intervin forțele sociale care acopăr tendințele primare, fără niciun discernămînt, obligîndu-le să se retragă în adîncuri și operînd o dedublare a personalității. „Eul" individual se refugiază în tainițele sufletului, și „eul" social ocupă orgolios un loc care nu i se cuvine. La naturile amorfe triumful e definitiv. La cei cu personalitatea mai vie se angajează o luptă între cele două „euri"; uneori e luptă de guerilla; alteori găsim întîlniri zguduitoare și patetice; de cele mai multe ori țîșnește numai un comic de cea mai pură esență. Pirandello a exploatat cu multă artă dedublarea și multiplicarea „eurilor", arătînd dezorientarea și haosul provocate de amestecul și lupta tendințelor contradictorii. Problema este veche, dar vremurile noi i-au dat o acuitate neobișnuită prin disoluția aproape generală a valorilor morale și religioase. In epoca contimporană, prin diversitatea și inegalitatea tablelor de valori propuse pentru înlocuirea celor vechi, s'a agravat conflictul etern dintre „eul" individual și cel social. In locul dualismului mai mult sau mai puțin echilibrat avem o dureroasă diversitate de idealuri în conflict cu viața interioară individuală, creînd astfel confuzie, haos și dezorientare. Pirandellismul, floare a veacului, și-a înfipt puternic rădăcinele aici. Neliniștea, spaima, zădarnice torturi intime sau dezabuzarea, cinismul rece și ratarea sînt caracteristicile dedublărilor și multiplicărilor sufletești. Limanul salvator este totdeauna în cunoașterea exactă a patrimoniului său veritabil, în găsirea mijloacelor care vor duce la înlăturarea piedicilor din afară, în echilibrarea forțelor și a tendințelor interne și externe aflate în conflict și mai ales în trăirea elementelor proprii, iar nu împrumutate.

Cu ocazia comiterii unei crime se interpune un element străin în angrenajul psihic. Refularea, fără turburări periculoase, nu e posibilă decît pentru scurtă vreme. Interpretînd verbiajul incoherent oferit de o asociație liberă de idei, descoperim complexurile latente și ascunse ale individului. Dintre toate mijloacele tehnice ale psihanalizei judiciare, acesta pare a fi cel mai bun, deoarece omul are o pornire înăscută de a da la iveală ceiace a ascuns, după cum ochiul trebue să elimine grăunțele de praf care îl jenează, subt pedeapsa, în cazul contrar, a unei iritații dezagreabile și periculoase. Mărturisirea unei greșeli, spo-

vedania pe care orice religie o are, corespunde necesității de a elimina refularea, primejdiosul microb psihic. Nevoia de comunicare nu implică remușcare, sentiment cunoscut numai de criminalii superiori și absolut ignorat de criminalul-înăscut sau criminalul-nebun. Refularea și demascarea refulării există însă la toate categoriile de criminali.

Lipsa terapeuticei religioase e probabil una din cauzele intensificării și răspîndirei nevrozelor, deaceia psihanalistul e menit să înlocuiască în lumea modernă pe preot și să devină directorul de conștiințe al semenilor săi. Tendința irezistibilă a mărturisirii pentru întărirea și purificarea conștientului și subconștientului are rolul pe care în domeniul fiziologic îl au fagocitele. Bazați pe aceasta, asociația liberă de idei apare ca mijlocul cel mai sigur pentru a face pe delicvent să se lase în voia pornirii sale naturale de îndepărtare a elementelor refulate, de unde se pot extrage dovezi ce militează în sensul vinovăției sale.

Petre Marcu

Despărțire

O fluturare de batistă
Ca o aripă ruptă 'n zbor,
La geamul trenului sonor,
Pe-o sară tristă tare, tristă...

Subt cerul mat ca de cenuşă
Ce ne 'nchidea pe amîndoi,
Te-am mai văzut o clipă 'n uşă,
Şi nu mai ştiu nimic apoi...

Ca nişte ramure uscate
Căzură brațele pe trup,
Şi între degete crispate
Tot cerul aşi fi vrut să-l rup...

Ce singur am rămas afară!
Simțeam cum gîndul te petrece:
Un porumbel plecat din gară
Prin ceața umedă şi rece.

Tîrziu... prin orele veghiate
Tot auzeam ca un refren,
Un țăcănit barbar de roate,
Şi-un fluerat prelung de tren.

Batiste albe fluturate
Subt cerul mat şi nouros,
Ca nişte aripe tăiate,
De la acelaşi albatros.

Melancolie

Domnului Demostene Botez

Un cîntec de armonică
Intîrziat pe drum,
Pe-o noapte de parfum
Senină şi platonică,
Pe geamu 'ntredeschis
Din toată lumea strînse,
Aduce note stînse,
Melancolii, şi vis...

Poate'ntr'un colţ de stradă
Sau cîrciumă murdară,
O inimă nomadă
Şi-o dragoste amară,
Cu degete-obosite
A deşteptat subt clape
Acest oftat de ape
Şi muzici învechite...

Ori poate un cizmar
Pe scăunaşul mic,
Tăcut şi solitar
Cu ochiul în nimic,
Adînc inconştient,
Melancolii eterne,
Cu mîni de pergament
In cîntecu-i le cerne...

Şi noaptea pîn'tîrziu,
Pe-oraşul dormitînd,
Ca 'ntr'un imens pustiu
S'aude 'ncet... cîntînd...

Caterina Onea

Scrisori bucureştene

Sfîrşit de vacanţă.—Toamnă rurală şi toamnă urbană.—Cum redevii bucureştean

Intuneric fără constelaţii: umed şi opac.

Ultimul tren al vacanţelor, spintecînd cîmpurile mute.

După trei luni de absenţă, te întorci cu acelaşi sentiment de copil, cînd ţi se părea că toamna, în vestmînt negru şi fatal, fluturat pe botul locomotivei, te conduce ca o ursitoare rea spre mizeria internatelor şi rînjetul pedagogilor.

Toţi tovarăşii de compartiment sînt tăcuţi şi trişti. Retrăesc oare toţi panica examenelor de corijare? Au mototolit ziarele. Au uitat ţigara stinsă între degete. Privesc absent flacăra uleioasă a lămpilor. Oftează şi-şi răsucesc mădularele torturate. Au înfăţişarea dezolată a emigranţilor care se întorc în patrie, săraci şi umiliţi, fiindcă n'au descoperit comoara ultimilor regi Azteci.

Ai lăsat în urmă toamna rurală. Imbelşugată şi melancolică. Scîrţîit de cară, bîzîitul batozelor, duduitul morilor, podgorii cu ciorchine de chihlibar, mustul dospind în zăcătoare, ecoul împuşcăturilor de pîndari. Acolo sfîrşea un an. Acuşi vor adormi toţi, după ce-şi vor număra bobocii şi ghiftui pătulele, să hiberneze până vor şuvoi troenile topite. La capătul drumului, cum vei descinde în gara de nord, te întîmpină toamna urbană, nerăbdătoare şi abia pregătindu-se de muncă: domni raşi discutînd aprins cota bursei, pertractanţii fuziunilor, firme nouă, programe de teatru, taxi-uri proaspăt văpsite: febrilitate de furnicar peste care o divinitate şugubaţă a presărat piper negru.

Inţelegi că dobitoacele pe care le-ai părăsit, nu sînt atît de stupide precum le-ai socotit: n'au avocaţi, nici deputaţi, nici ban-

cheri, nici specialiști să împartă firul de păr în patru. Eri încă, erai decis să revii simplu, cuminţit, supus docil legilor firii, cum te-au reînvăţat trei luni rotaţia anotimpurilor, grandoarea munţilor neclintiţi şi contemplarea geometriei siderale. La cîteva sute de chilometri, succesele teatrelor, interviewurile cu fotografii, declaraţiile şefilor autorizaţi şi cancanurile cafenelei literare îţi apăreau de o mizeră importanţă, faţă de boala unei vite sau de ameninţarea grindinei, cînd nori negri acopereau soarele ca imense păsări necunoscute, slobozite din peştera erelor.

Acum presimţi că nu vei putea fi nici simplu, nici cuminţit. Nu-ţi este îngăduit. Ai lungit gîtul pe fereastră. Capitala vine vertiginos spre tine cu aureola fosforescentă a luminilor, acoperind oraşul cu un glob opalin, subt care larvele umane viermuiesc ca într'o artificială cultură de laboratoriu. Iar cînd ai coborît pe peron, ţi se pare că odată cu aerul, ai început să respiri—cum spunea undeva Pierre Mac Orlan—cifre din cursul burselor scăpate din undele telegrafiei fără fir, puncte şi bastonaşe din alfabetul Morse, straniu asemănînd cu baccilii.

Te întîmpină gigante afişe de cinema, deasupra cărora se aprinde şi se stinge o magică floare electrică, albăstruie şi albă. Păşeşti peste interminabilele reptile ale cablurilor răsucite pe granitul pavajului. Te privesc hipnotic o sută de faruri incandescente de automobil. Ochii femeilor s'au lărgit ca cerneala pe foaia de sugativă. Ţi-ai amintit îndată, că sînt din altă rasă şi altă planetă, decît femeile cu mîini butucoase şi picioarele goale, pe care le-ai lăsat în urmă, deşertînd ugerul vacilor în şiştarul aburit. Iar prin toate uşile deschise, Capitala te-a primit cu urlet de saxofon şi suspin de banjo.

Acasă ai tresărit. Lumina unei maşini ţi-a invadat în cameră, a deplasat mobilele, ţi-a zugrăvit obraz spectral de ceruză şi a transformat adăpostul tău familiar, într'un decor expresionist de dramă rusească. Pe urmă maşina de afară a virat. A dispărut. Revii provizoriu la normal. Rămîi numai cu mirosul de naftalină din scoarţele încă sul şi cu monotona melopee a servitoarei care-ţi povesteşte ce s'a întîmplat în lipsă, ce creditor te-a căutat cu asasină tenacitate, cum ţi-a lipit pe uşă perceptorul, somaţie galbenă şi cum nevasta băcanului de peste drum a fugit cu profesorul de dans.

Uimitor cum ignorai de cît mimetism eşti capabil! N'au trecut douăzeci şi patru de ore şi eşti cum ai mai fost, într'o lume unde totul e cum a mai fost. Te-a primit chelnerul în frac negru de greer cravatat cu alb, surîzîndu-ţi proteguitor ca fiului prodig întors din aventură, şi de surîsul lui complice, mărturiseşte că ai fost măgulit.

Intimidat l-ai acceptat menuul, de teamă să nu-l contrariezi o atît de desinteresată bucurie. Ai recunoscut, la masa din fund dansatoarea cu părul albastru, spintecat de o cărare dreaptă şi stridentă, ca un şuier de ţicnal. E doar cu alt tip. Căci totul

aci se primeneşte, ca să rămînă cum a mai fost, după legile indestructibile ale conservării.

Şi interogatorul sumar care va dura o săptămînă:

— Cînd ai venit?

— Unde-ai fost?

— Cum a fost?

Şi confesiunile reciproce:

— Eu, monşer, să-ţi spun drept...

— Cum tolerează, dragă, porcăria aia de Casino? M'am dus să stau o lună... După trei zile m'am întors curăţat... Toate economiile mele de un an!... Cine-o face ca mine, ca mine să pată...

— La anul nu mai repet idioţia aceasta...

Pe urmă totul reintră în matca veche, în Capitala care a devenit o gară unde poţi ocupa orice loc, de îndată ce-ţi poţi cumpăra la ghişeu un bilet.

Cursele. Cicluri de conferinţe. Două teatre nouă, cu actori vechi şi cu aceiaşi spectatori, care şi-au lărgit doar pantalonii şi şi-au scurtat vestoanele, să capete, după cum vrea capriţiul modei, înfăţişare comică de matrozi din flotila Dîmboviţei. Mai durează cîteva mese pe trotuar, subt olendrii cu frunza palidă. In grădinile internatelor, glasul copiilor e trist în văzduhul cu ecoul mat al toamnei. Ii ghiceşti gata să sară, cu neastîmpărul puilor de leopard, captivi din junglă. Şi muţesc brusc, cu capul plecat, cînd clopotul îi adună să-i închidă în clasele cu duhoarea umedă a tuturor generaţiilor perindate, despre a căror trecere păstrează amintire ca pe pereţii celulelor de temniţă, numele scrijilat cu briceagul în capacul pupitrelor.

O săptămînă fug literile de subt ochi, te surprinzi privind dincolo de oameni. Te recheamă încă fantoma locurilor părăsite, care ţi-au dăruit calm şi împăcare cu tine însuţi; până se şterge din ce în ce mai învăluită, ca acele palide daguerotipuri cu rama ovală, din salonul bunicelor, cînd erau fecioare cu umerii curbi, rochii cu crinolină şi sprincene subţiri de fină estampă japoneză. Pe urmă ai reintrat în ritm. Reinveţi să dai întîlniri la care să nu vii, fiindcă a fi exact înseamnă să aştepţi pe alţii. Reinveţi să nu-ţi plăteşti datoriile, fiindcă e plicticos să ai datorii, dar mai plicticos e încă să le achiţi. Reinveţi să-ţi bîrfeşti amicii absenţi, şi cînd survin inoportun la masa ta, să-ţi compui cu promptitudine figura celei mai plăcute surprize: —„Tocmai vorbeam de tine... Admirabilă conferinţa ta! (sau cartea, sau piesa, sau tabloul, după circumstanţă).

Şi iată-te din nou, bucureştean desăvîrşit, cu îndestul pospai de cinism şi lasămăsătelăsism, ca să poţi epata provincialul care-a venit din capătul ţării împreună cu umbrela şi galoşii săi natali, cu rugămintea să-l pilotezi în labirintul culoarelor de minister vajnic păzite de cerberul cu şapcă galonată.

După miez de noapte, cînd te vei întoarce acasă să-ți faci bilanțul zilei, te va cuprinde într'adevăr, poate puțin desgust și puțin dispreț, pentru tot ce-ai rostit și săvîrșit, ca să nu rămîi mai prejos de celace rostește și săvîrșește vecinul din dreapta și cel din stînga. Dar aceasta e o răfuială cu tine însu-ți care nu mai interesează pe nimeni și sfîrșește prin a nu te mai interesa nici pe tine. Stinge lumina. Dormi repede.

Nopțile bucureștene sînt scurte și orele au numai șaizeci de minute!

Septembre, 926.

Cezar Petrescu.

Cronica externă

Pactul Franco-Romîn.—Pactul Italo-Romîn

Sistemul pactelor regionale, preconizat astăzi de Societatea Națiunilor, a fost adoptat de Romînia, care vrea, subt orice formă, să-și lege politica externă de opera de organizare a păcii. In locul protocolului unic, cuprinzînd o formulă de pace valabilă pentru toate statele și definiții precise pentru propagarea sa, instrumentul limitat al pactului oferă un mijloc de apropiere treptată între națiuni și un sistem de garanții particulare în cazul unei agresiuni. Avantagiul său este posibilitatea unei mai repezi realizări și concentrarea siguranțelor pe o întindere și cu un scop determinate. Formă politică a intereselor economice și a instinctelor de conservare, pactul regional poate interesa direct opinia publică în virtutea tocmai a acestor rațiuni palpabile. Mai puțin cuprinzător, mai puțin temerar, el le acordă și cu tendințele conservatoare, care vor organizarea securității cît mai aproape de frontierele proprii. Este un compromis între largile aspirații pacifice și celace s'a numit „egoismul sacru". Este de asemenea o treaptă pedagogică în opera de educație pacifică întreprinsă de Societatea Națiunilor. Inmulțite și întretăiate, ele pot conduce la realizarea protocolului, cea mai bună soluție a păcii în această direcție. Fiindcă pactul regional are de asemenea grave neajunsuri. Grupînd popoarele pe regiuni, crează sau cel puțin menține o adevărată ostilitate între aceste grupuri. O neîncredere, oarecum naturală, se naște între statele ce rămîn în afară de aceste legături. Ele se privesc cu îndoială în această organizare particulară, care poate deveni un pericol. „Alianțele" și „înțelegerile" de odinioară așa s'au format și existența lor nefastă se prelungește parcă în preocupările diverse ale actualei politici europene. Cea mai delicată problemă a păcii este împăcarea națiunilor pe care le-au despărțit secole de războae și dușmănie. Și aceasta nu se va face cu mentalitatea dinainte de 1914 și nici cu împărțirea Europei în grupuri. Toate popoarele trebuesc apropiate printr'o concepție comună a

păcii, sprijinită pe incontestabila analogie a intereselor naționale. Dar interesele naționale însemnează, în esență, existența națională prin conservarea fiecărui individ și de aceia cetățenii trebuesc consultați ei înșăși cînd e vorba să decidă de propriile destine. Judecata populară nu trebue să fie turburată nici de consecințele prea grele și prea manifeste ale războiului, nici de alarma unei reorganizări ostile. Astfel în nevoia securității proprii s'ar găsi principiile respectului pentru o existență străină. Și democraticele aspirații de libertate ar consolida o reală tendință de înfrățire, care se găsește mai ușor la indivizii ce nu se exercită zilnic la o luptă de concurență.

Pactul fundamental al Societății Națiunilor prescrie obligații unanime pentru membrii Societății în cazul unei agresiuni. Dispozițiunile sale generale și riguroase pot servi în acest scop, fără să reclame înființarea unor nouă angajamente care să-i confirme în celace au analog sau să-i infirme în celace au particular. Oricine se poate întreba de ce s'au încheiat atîtea pacte regionale, cînd Statele erau deja legate prin acceptarea Covenentului implicită în participarea la Societatea Națiunilor. Explicația stă în faptul că statele membre ale Societății au vrut să se garanteze contra agresiunilor eventuale din partea Statelor care nu erau membre. O nouă siguranță, care să joace prompt în caz de conflict și care să fie întotdeauna un avertisment, nu era de prisos chiar față de măsurile de apărare comune pe care le pregătea pactul pentru toți semnatarii săi față de oricine. Apoi, dorința Societății de a atrage toate națiunile și mai ales America spre opera de organizare a păcii a făcut-o să caute o nouă formulă care să țină samă de situația și opinia acestora. În sfîrșit, termenii cam vagi și lipsa de definiții din pact, din cauza întinderii lui nemăsurate, cereau adăugiri precise și nenumărate explicații. De aceia, căutîndu-se o nouă și mai amănunțită redactare, s'a ajuns la protocol. Cu tot entuziasmul pe care l-a produs și cu toate calitățile sale de justă prevedere și de riguroasă ținută juridică, protocolul nu a fost adoptat. Odată cu el însă, a fost compromisă și aplicarea strictă a pactului fundamental. Formula pactului regional, care să realizeze parțial protocolul și să precizeze aplicațiunea determinată a Covenentului, a devenit necesară. Astfel—și deasemenea din pricina intereselor locale și a inoportunității unei obligații universale — s'a născut pactul regional. El este, prin urmare, un regulament administrativ în aplicarea pactului Societății. De la acesta își împrumută principiul și limitele. Rațiunea juridică a unui asemenea instrument de pace este cuprinsă în acest raport și valoarea sa politică trebue subordonată operei întreprinsă de Societatea Națiunilor. Nu numai subt auspiciile acesteia, dar decurgînd dintr'însa, un pact regional nu se poate întinde până la interpretări particulare sau la clauze nouă și lăturalnice față cu dispozițiile Covenentului. Redactarea specială a unui asemenea pact poate fi interesantă și originală operă juridică dar nu o contribuție utilă și leală la organizarea păcii. Un model unic ar trebui să inspire toate guvernele. Acesta ar fi un fel de regulament care să determine condițiunele technice ale aplicării pactului, ținînd seamă de configurația geografică și de relațiile economice dintre două sau mai multe state.

Pactul franco-romîn se cuprinde în întregime în cadrul pactului fundamental și poate servi de exemplu în relațiile internaționale.

El nu face decît să dea o nouă precizie dispozițiunilor acestuia și să lege încăodată Romînia de Franța în opera de organizare a păcii. Legăturile etnice ale celor două națiuni sînt o nesdruncinată garanție a acestui angajament prin care ele își asociază puterile în scopul de a îndruma viața europeană pe baza tratatelor. Un pact deci cu atît mai trainic cu cît se sprijină pe o înrudire sufletească și se inspiră dela principiile de pace unanim consacrate. Aplicația sa este mai sigură decît a unui tratat născut numai din simplă oportunitate și va fi veșnic justificată în fața lumii de preocuparea sa pacifică și de termenii săi echitabili.

Pentru Romînia, valoarea acestui pact este considerabilă. El însemnează o dată istorică, fiindcă consacră pentru prima oară dela independența noastră o orientare politică în conformitate cu origina și viața noastră națională. Alături de Franța putem sluji destine comune sprijinindu-ne pe o situație politică garantată de istorie și de textele tratatelor. Ca și Franța, noi nu vrem decît să ne păzim hotarele naturale, să trăim în liniște cu toți vecinii și să colaborăm cu toată lumea la viața universală a Societății Națiunilor. Politica Romîniei a tins totdeauna către o îmbunătățire socială înăuntru unui regim liniștit. Toate războaiele noastre au fost de apărare sau de dezrobire națională. Să realizăm o adevărată democrație națională, să organizăm noua viață a țării printr'un regim de libertăți legale și să ne îndreptăm către un scop de cultură legat de civilizația occidentală sînt directivele actuale ale politicii romînești.

Politica externă la noi a fost dominată de problemele consolidării lăuntrice și limitată poate de metodele și mentalitatea dinainte de războiu. O tînără independență internațională și o subordonare de fapt în fața unor directive străine, o alcătuire etnică și confesională unitară au împiedecat dezvoltarea educației noastre în acest domeniu. De aceia poate dela războiu și până astăzi, rolul nostru în politica europeană n'a corespuns nici puterii noastre naționale, nici ocaziunilor oferite de nenumărate schimbări de atitudine. Țări mai nouă, cu mai puține garanții istorice și cu neînsemnate legături etnice au trecut totdeauna înaintea Romîniei.

Pactul franco-romîn constitue primul act internațional prin care Romînia se angajează, pe picior de egalitate cu o mare Putere, să delibereze asupra ordinei europene (articolele 3 și mai ales 5). Între Franța și Romînia se stabilesc garanții egale și reciproce în cazul unei agresiuni care ar amenința unul din Statele contractante și se confirmă de aceste două Puteri obligațiile solidare prevăzute de Covenent pentru respectul păcii și al tratatelor. Nici dominată, nici ocrotită de Franța, Romînia ese din contra împuternicită din această așezare alături de o mare Putere în deliberările asupra alcătuirii pacifice a Europei. Din partea Franței, noi obținem o nouă și efectivă asigurare a statului-quo teritorial stabilit prin tratatele de pace și acordurile internaționale. Hotarele noastre sînt evident garantate în toată întinderea lor actuală și revenirea Basarabiei în corpul patriei încă o dată confirmată. Franța a înțeles că în afară de indiscutabilul nostru drept, interesele ei proprii sînt legate de hotarele noastre naturale. Ea însă n'a precupețit niciodată o garanție amicală și n'a făcut dintr'un adevăr istoric o chestie de oportunitate. Și pacea generală și interesele particulare ale statelor nu se pot apăra decît în cadrul permanent al dreptului. Fiindcă nu este logic, și de aceia e

nepolitic, să măsori integritatea și existența națională prin contracte comerciale și avantagii economice. Aceasta însemnează să confunzi erarhia naturală a lucrurilor și să crezi că împrejurări trecătoare pot birui revendicările permanente ale unei națiuni. Franța a înțeles că Basarabia și Romînia aveau un drept să se reunească cel puțin tot atît de tare cît al său de a redobîndi Alsacia-Lorena, și Italia nu vrea deocamdată să priceapă același lucru, deși istoria sa modernă este o mare luptă de închegare națională. Chestia Basarabiei este pentru noi o chestie de existență națională și cine ne-o tăgăduește nu poate să stabilească raporturi de prietinie.

Franța dobîndește prin acest pact o nouă garanție de stabilitate a politicii europeene fundată pe tratate. Acordurile dela Locarno i-au asigurat liniștea la frontieră, însă n'a cuprins în sistemul lor o garantare totală a securității europeene. Situația granițelor stabilite de tratate în răsăritul Europei este delicată prin ea însăși și supusă la neisprăvite controverse. Acolo, se presimte germenele unui conflict posibil și de aceia Franța a adoptat o politică de alianțe regionale. Societatea Națiunilor însăși este lipsită de control și autoritate la hotarele rusești și procedura sa de arbitraj și conciliație nu-și găsește aplicare în această regiune a continentului. Sistemul pactelor poate juca direct și imediat în afară de orice discuție juridică în cazul unei agresiuni.

Pactul franco-romîn se compune din 9 articole, un protocol și o convenție de arbitraj. Toate sînt în strictă conformitate cu dispozițiunile pactului fundamental și aproape fiecare articol invoacă autoritatea acestuia respectîndu-i totdeauna limitele. Articole 1 și 2 reproduc respectiv, după pact și acordurile dela Locarno, cazurile de războiu cu caracter de apărare națională și de sancțiune penală și stabilesc principiul arbitrajului pentru orice diferend eventual. Articolul 3 cuprinde obligația de a examina în comun orice chestie exterioară de natură să pericliteze securitatea contractanților sau să tulbure ordinea europeană. Articolele următoare dezvoltă această amicală obligație și o pun subt protecția Covenantului și a tratatelor de pace.

Protocolul are deosebită importanță. El amintește declarațiile făcute de d. Brătianu la Genova în 1922 și repetate, subt o formă generală, de d. Duca la Geneva și actualul nostru Ministru de Externe cu ocazia ultimei adunări a Societății Națiunilor. Aceste declarații privesc un angajament de neagresiune și prin aceia o definiție a agresorului. Romînia se obligă să respecte statul-quo teritorial al tuturor vecinilor și să supună unei proceduri pacifice în fața Societății Națiunilor orice diferend posibil. Ea reclamă o obligație reciprocă din partea statelor limitrofe și acceptă să întrețină relațiuni politice amicale și rodnice raporturi economice. Cine poate fi, în fața lumii și a Societății Națiunilor, agresor? Acela care nu vrea să respecte actuala cartă europeană și refuză să facă o declarație solemnă în acest sens. Dacă fiecare stat ar fi pus în fața unei asemenea oferte, cel care ar îndepărta-o ar suferi o gravă diminuare morală și ar stabili presumpțiunea unei agresiuni posibile. Romînia are tot interesul și, față de pace, datoria să popularizeze o asemenea idee. Reprezentanții noștri ar trebui să stărue asupra propunerilor deja făcute și să tindă să le atribue un caracter general. Hotăriri pacifice și deciziuni de neagresiune sînt cuprinse în pactul fundamental, dar ele ar spori în forță dacă ar fi repetate și adiacite printr'o nouă și precisă consacrare. Opinia publică de pretutindeni ar exercita o puternică influență asupra guvernelor pentru ca să dea vecinilor o onestă asigurare de convețuire pacifică. Și apoi, mai greu ar trece ea însăși peste o promisiune proprie decît o fac guvernele.

— Însfîrșit, o convenție de arbitraj, cuprinzînd 21 de articole, stabilește procedura pacifică în fața Societății Națiunilor sau a arbitrilor aleși, pentru punerea în practică a articolului 2 din pact. Textul său este asemenea celui dela Locarno și adoptat aproape în toate pactele existente.

Conflicte între noi și Franța sînt greu de imaginat. Partea esențială a acestui pact este privitoare la recunoașterea statului quo și la angajamentul de colaborare amicală în toate problemele externe. El a fost semnat la 10 Iunie 1926, adică subt un guvern francez de stînga, celace însemnează că toată opinia franceză s'a asociat la această operă de pace și de prietinie. Negociatorul romîn, ministrul nostru dela Paris, a avut de luptat nu numai cu exigențele extremei stîngi guvernamentale, dar și cu presiuni străine. O cauză dreaptă însă, bine servită, nu poate fi perdută într'o țară generoasă și pacifică cum e Franța.

*

Pactul italo-romîn, semnat la Roma la 16 Septembre 1926, pune trei probleme esențiale: 1 chestia Basarabiei, 2 problema orientării generale a politicii noastre externe și 3 raportul dintre acest pact și pactul fundamental al Societății Națiunilor, din punct de vedere al garanțiilor de pace.

Chestia Basarabiei este pentru noi și pentru istorie închisă. Istoria a fost răzbunată de o sîngeroasă nedreptate și o provincie răpită a venit la sînul patriei. Nici o discuție nu se poate ridica în această privință fără să se ofenseze adînc ideia de justiție și fără să se atingă însăși existența noastră națională. Pretențiile Rusiei au fost totdeauna așezate pe planul neînsemnat al procedurii ca și cum un adevăr istoric, o realitate națională ar putea fi stînjenite de o șicană formală. Romînia n'a putut admite niciodată—chiar cînd era vorba de tratative cu vecinii noștri interesați—o îndoială în această chestie vitală; cum a putut astăzi să o înregistreze într'un act oficial încheiat cu o Putere amică? Pentru noi Basarabia este Romînia și nu o putem cere dela nimeni din moment ce face parte din corpul nostru.

O chestie basarabeană există însă numai în domeniul juridic. Anexarea ei este consacrată prin tratatul dela Paris, care nu intră legal în vigoare decît după ratificarea a trei puteri. Anglia și Franța au făcut-o. Poporul romîn așteaptă de multă vreme din partea Italiei acest act de dreptate și prietinie. Politica Italiei subt regimul actual, deși fundată pe ideia națională și pe organizarea ei burgheză, a amînat această ratificare în schimbul speranței unor avantagii economice pe care le-ar căpăta în Rusia. Ea însă nu se pronunțase până

acum în chip manifest contra ratificării. Scrisoarea d-lui Mussolini, formînd anexă pactului, o face să depindă de impresia guvernului italian că interesele generale ale Italiei nu ar fi stabilite. Ce ar fi zis opinia romînească dacă această rezervă gravă ar fi fost admisă în textul unui tratat comercial cu Rusia ?

Cum am spus, interesul ratificării este de ordin juridic și importanța sa stă în răsunetul pe care l-ar avea în opinia mondială și în aceia, mai ales, a statelor interesate. Să presupunem că asigurări formale ar fi fost obținute de guvernul romîn că o apropiată ratificare va avea loc. Ce interes are atunci acest pact prematur care înregistrează în termeni formali refuzul actual al Italiei ? El consternează opinia romînească, compromite șansele unei adevărate alianțe cu Italia și oferă o armă oportună guvernului sovietic. De ce nu s'a amînat semnarea lui până în momentul acelei fericite oportunități pe care o așteaptă guvernul dela Roma ? Deocamdată, d. Mussolini se servește de acest pact ca de un instrument comercial pentru ca să stimuleze ofertele romîne sau rusești. Cine dă mai mult. Iată singura semnificație utilă a noului tratat de amiciție.

Ce am obținut noi dela Italia prin acest pact ? Nimic. In adevăr, articolul 3—care prin urmare nu cuprinde Basarabia—prevede cazul unei incursiuni *violente* și organizează un sistem original, prin caracterul său platonic, de ajutor mutual : „...l'autre partie s'oblige à prêter son bien-veillant concours, *politique* et *diplomatique*, afin de parvenir à écarter la cause extérieure de ces menaces".

Vom relua mai departe discuția acestui text ilegal în raport cu pactul fundamental; pentru un moment, remarcăm că el diminuiază, anulează aproape, garanțiile pe cara le deținem dela pactul Societății Națiunilor și reduce la simple intervenții de politeță obligațiile efective pe care le are Italia ca membră a Societății. In loc să obținem o întărire și o precizare a siguranțelor oferite de articolele 16 și 17 din Covenent, pierdem cu desăvîrșire dreptul de a primi un ajutor efectiv în cazul unei agresiuni. Italia își rezervă dreptul să aprecieze dacă această agresiune este violentă și condiționează astfel slaba sa intervenție.

Prin urmare, în celace privește statul-quo și securitatea, Romînia, fără să dobîndească nimic, pierde chiar garanțiile care i le asigura participarea la Societatea Națiunilor.

Politica noastră externă nu poate fi legată de acela a Italiei. Scopul nostru este stabilitatea generală și organizarea solidară a Europei. Italia, din cauza unei importante probleme organice și din cauza tendinței trecătoare a regimului actual, a introdus mai multă mișcare și oportunitate în planurile sale actuale. Vitalitatea sa bogată și fierbinte ca și politica de prestigiu a șefului guvernului o conduc spre influență și expansiune, în vreme ce interesele noastre permanente sînt cuprinse în întreprinderea de consolidare națională. Situația noastră, legăturile cu Mica Antantă, condițiile securității proprii ne orientează spre Franța. Italia face o politică de întindere colonială plină de riscuri, de supremație în Adriatica unde poate veni în conflict cu Yugo-Slavia, de influență în Mediterana unde se întîlnește cu Anglia și Franța. Incercări disparate, unde oportunismul politicii italiene nu poate birui sistemul organizat și calm al altora,

constituesc motive de tulburare. Italia nu este realmente nici o mare Putere și este, pe deasupra, și izolată. Ea nu poate înlocui în noua erarhie a organizării politice pe conducătorii actuali și nici nu poate oferi un ajutor financiar de mare importanță. Romînia se poate sprijini mutual cu Italia, dar nu poate intra în orbita ei politică.

In sfîrșit, din punct de vedere juridic, pactul italo-romîn este cu deosebire criticabil. Considerat în raport cu pactul fundamental al Societății Națiunilor, el prezintă defectul unei schimbări importante a condițiilor de securitate organizate de acesta și o primejdioasă modificare a termenilor întrebuințați acolo. Cum am mai spus, un pact regional n'are altă rațiune decît să confirme și să precizeze clauzele pactului fundamental. El trebue să fie un regulament de aplicare al acestuia și nu poate decît, cel mult, să sporească forța lui cu celace adaugă în precizie. Pactul italo-romîn însă știrbește grav drepturile și siguranțele pe care ne le acordă Societatea Națiunilor. In adevăr, întinderea noastră teritorială este garantată de Societate, fiindcă pactul său constitutiv obligă statele contractante să respecte carta teritorială a fiecărei țări așa cum este în timpul ce-și exercită dreptul de membră. Romînia, cuprinsă între Tisa și Nistru, așa a fost considerată întotdeauna de Societatea Națiunilor în genere și de fiecare membru al ei în parte. Nici un atac nu s'ar putea deslănțui contra frontierelor noastre naturale fără ca Societatea să nu aplice articolul 16 sau 17 din Pact pentru salvarea securității noastre teritoriale.

Italia pune la îndoială acest drept și se sustrage dela obligația pe care o are ca membră a Societății Națiunilor. Pactul, prin articolul 17, oferă în contra unei agresiuni din partea unui stat ne-membru garanțiile cuprinse în art. 16 (vezi art. 17 al. 3). Și art. 16 organizează măsuri efective, comerciale, financiare și militare, pentru salvarea păcii și a securității statelor. Aceste dispoziții însă par a fi înlocuite cu articolele 2 și 3 în pactul italo-romîn. Iată în întregime articolul 3 : „Au cas où la sécurité ou les intérêts d'une des parties contractantes, seraient menacés, à la suite d'incursions violentes venues du dehors, l'autre partie s'oblige à prêter son bienveillant concours, politique et diplomatique, afin de parvenir à écarter la cause extérieure de ces menaces".

Italia substitue facultatea sa de apreciere dreptului suveran de decizie al Societății Națiunilor. Ea poate considera că o agresiune are sau nu un suficient caracter de violență pentru ca să atragă măsurile mutuale prevăzute în acest articol. Concursul care ne-ar fi acordat în acest caz este de ordin politic și diplomatic. Forța reală a articolului 16 este distrusă și, prin aceasta, articolul 3 din pactul regional nu mai este în conformitate cu articolul 16 din Pactul fundamental. El este ilegal. Societatea Națiunilor, constatîndu-l, poate pune la îndoială intențiile noastre de leală colaborare.

Pentru Italia însăși acest pact nu va avea un rezultat fericit în privința unei apropieri italo-romîne. Cît despre o politică de grupare balcanică, subt auspiciile sale, nu se poate vorbi serios. In tot cazul, textul unui asemenea pact nu poate constitui o bază.

Dacă ratificarea Italiei va veni în curînd, regretul acestui pact va fi micşorat; dacă intervenţia sa va îmbunătăţi condiţiile actuale de vecinătate între noi şi Rusia, opinia romînească îi va arăta gratitudine. Până atunci, stăruim să credem că pactul ar fi trebuit amînat şi înlocuit deocamdată cu convenţii comerciale şi acorduri economice. Venind într'un moment cînd putea cuprinde ratificarea ar fi fost o sărbătoare naţională şi ar fi servit profund amiciţia italo-romînă.

Poate că apropierea anglo-italiană să ducă mai repede la un asemenea rezultat.

Paris, Octombre, 1926

Const. I. Vişoianu

Cronica teatrală

BUCUREŞTI

Revistele.—Baletul.—Esope.—Visul unui amurg de iubire.—Livada cu vişini.—Negustorii de glorie

Bucureştenii, în anul acesta, au petrecut o vară răcoroasă. Şi-au împărţit timpul, sările, între grădinile cu grătar şi teatrele de reviste. Acestea-s cele două mari pasiuni ale Capitalei. Din suburbii, din grădinile aşezate pe străzi retrase, din localurile Cişmigiului—se ridică, în nopţile de vară, acelaşi miros de carne friptă. Doamne cu buzele sculptate, cum spune cineva, pentru surîs, pentru cîntec, pentru sărutări... bărbaţi cu gura croită pentru conferinţi filozofice—toţi în grădini se aruncă, scoţîndu-şi la iveală caninii, asupra cărnii în sînge. După cochetăriile de peste zi, rostite în limba franceză şi subliniate de gesturi distinse,—grătarul, dela ora nouă în sus, cufundă parcă societatea bucureşteană în aburii de sînge ai primitivităţii.

Trecînd cu vîrful limbii peste buze, în speranţa de a prinde cu acest aparat chiar aroma din aer, Bucureşteanul se duce grăbit la teatrele de reviste. Acolo el gustă şi alte plăceri elementare.

In afară de spirituala producţie a d-lui Ion Pribeagu,—revistele, în anul acesta, s'au sprijinit mai mult pe picioarele actriţelor, decît pe talentul domnilor autori. D. Tănase scotea adesea efecte comice din nimic... dar şi verva d-sale, de-o simpatică gravitate, nu putea aprinde frazele mucegăite şi umede ale revistelor.

Remarcăm un lucru: glumele, chiar picante, pe care le auzim într'o adunare de prietini—întrec în calitate glumele de pe scenă. Dacă nu există buni autori originali de reviste, ne mirăm cum nu se găsesc cei puţin conştiincioşi colecţionari ai spiritelor publice.

Aşa însă, succesul revistelor este determinat de costume, decoruri şi anatomia actriţelor—şi mai ales a balerinelor. Intr'adevăr baletul adună cel mai mult public în grădinile de vară, ţinîndu-i mai încordată atenţia decît la o tragedie.

Baletul pune în evidenţă trupul feminin, o neîntrecută operă de artă. Formele perfecte, din creştet până'n talpă,—desfăşurindu-se în linii curbe, sinuoase, uneori aproape drepte şi adunîndu-se în unghiuri dulci şi'n fragmente de circomferenţă,—oferă un minunat spectacol static, care întrece tablourile şi statuile. Cînd însă aceste forme se pun în mişcare, după sunetele muzicii—care parcă alunecă pe braţe, se scoboară pe coapse şi se revarsă pe picioare... atunci jocul liniilor te îmbată ca un vin dulce de Ellada.

Nu-i vorbă: spectatorul baletelor de revistă nu prea simte pe limbă gustul vinului de Corint... mai degrabă îl năvăleşte pe nas o vivacitate de sifon în erupţie.

La Operă însă baletul este alcătuit de dansatoare mai stilizate; iar jocul lor pierde din... tendinţă. Acolo, în vălmaşagul formelor armonioase, spectatorul se lasă furat de sportul descris de Jules Lemaitre: căutarea, printre formele în mişcare, a unui tip de frumuseţă feminină. Ochiul alunecă dela un umăr la o gleznă, căutînd o balerină care să aibă, întrunite, fragmentele de frumuseţă ce aparţin, în parte, diferitelor dansatoare. Şi cum este greu de găsit un trup cu forme perfecte, animat totodată de mişcări pline de graţie,—te mulţumeşti cu arcul unui umăr, cu legănarea unei mîni!

La balet personagiile sînt aproape în permanentă mişcare. O diformitate se poate ascunde în jocul încîlcit al liniilor corecte. La teatru însă actriţele stau pe loc şi,—cum în deobşte elementul feminin este cu zgîrcenie reprezentat la rampă,—imperfecţiile fizice, puse în evidenţă de decolteuri generoase, te supără până la tortură şi ofensă. De ce cutare actriţă şi-a scos din bluză doi umeri ascuţiţi ca două cosoare agresive? De ce o alta şi-a desgolit până peste genunchi picioarele în formă de colonadă masivă de templu atenian? De ce o a treia şi-a expus, ca un negustor care desfăşoară un sul de stofă—o piele de culoarea verde-galbenă a pergamentului. In distribuirea rolurilor, caşi în alegerea şi execuţia toaletelor, n'ar trebui să se treacă cu vederea peste lipsurile şi diformităţile trupului feminin. Uriciunea-i dela Dumnezeu, caşi talentul. De-aici însă nu rezultă că trebue să-ţi proclami nuditatea monstruoasă. Dacă-i vorba pe exhibiţie,—cel puţin să fie pentru ce...

Dar să ne întoarcem dela acest subiect de anatomie la poezia pură, pe care Teatrul Naţional o întinde ca o doctorie sentimentală spectatorului din Bucureşti. Acest spectator însă îşi întoarce capul într'o parte.

Teatrul Naţional a reprezentat piesa „Esope" de Th. de Banville. Nu ştim de ce-a fost ales tocmai poetul prin excelenţă al formei graţioase, poetul rimei zvelte şi îndrăzneţe care leagă

ca o panglică de mătasă vers de vers sau tae rîndul cu o lamă lucie de spadă. Adică a fost ales *tocmai* poetul care nu putea fi tradus, nici de-un talent egal.

Ascultînd gospodăreasca traducere a piesei „Esope", ne-am gîndit la uşurătatea, cu care trec poeţii noştri asupra formei. Pentru muzică, viitorul compozitor are nevoe să înveţe mai întâiu notele şi meşteşugul înlănţuirii şi suprapunerii lor. Pictorul şi sculptorul, înainte de-a lua în mînă penelul sau dalta, trebue să înveţe tehnica artei plastice. Aquafortistul este în prealabil un chimist şi un fizician: atelierul lui are mai degrabă aspectul unui laborator.—Numai poetul romîn îşi închipue că-i destul să ştii a ţinea condeiul în mînă ...pentruca să scrii versuri subt dicteul divinităţii. Poetul naţional uită că Ghoete şi-a scris „Iphigenie auf Tauris" mai întâiu în proză şi n'a cutezat s'o pună în versuri decît dupăce un meşteşugar al versului nu l-a iniţiat în tehnica poeziei.

Tratatele de versificaţie nu-l *fac* bine-înţeles pe poet,—ele însă îl stilizează. Dar, ni se va spune, că tocmai în anarhia formei constă adevărata poezie!...

Mai bine inspirată a fost Direcţia Teatrului Naţional reprezentînd „Visul unui amurg de iubire", un încîntător act de Bataille, a cărei poezie nu exală din formă—ci din tristeţa adîncă a fondului: prezenţa primei iubiri, învăluită în neguri, de-alungul vieţii—amestecîndu-se în toate iubirile următoare.

Publicul însă n'a gustat nici această piesă. Pesemne versurile trebuesc cetite numai acasă, în liniştea nopţii,—şi singuri... Cetitorul şi poetul pot uneori să vibreze în acelaşi tempo sufletesc. Ce-i de făcut însă cu doamna din lojă care, în timpul jocului, face planuri de întîlniri sau cu domnul posomorît de colo, căruia desigur nu-i esă un calcul contabilicesc!

De altfel ne mirăm că „Visul unui amurg de iubire" n'a putut captiva publicul refractor poeziei — de oarece actorii şi-au dat toată osteneala să rostească versurile ca proza. De-abia la mijlocul actului ne-am dat samă că avem de-aface cu o lucrare în versuri.

Pe lîngă traduceri, Teatrul Naţional a reprezentat şi piese originale: „Frămîntări" şi „Coţofana". Cum amîndouă aceste piese au căzut lamentabil, Direcţia Teatrului a recurs la opera d-lui M. Sorbul: „Patima Roşie", care a pasionat publicul ca o lucrare proaspătă. Această piesă a dat prilej spectatorilor să admire talentul d-lui I. Brezeanu şi al d-nei Mărioara Zimniceanu, interpreţii principali.

Mai norocos decît Teatrul Naţional,—dacă-i vorba de noroc!,—a fost Teatrul Regina Maria, care şi-a alcătuit mai bine repertoriul, a dat spectacole mai îngrijite din punctul de vedere al interpretării şi care, chiar cînd a înregistrat o cădere, pe afiş a avut numele lui Cehov.

Acest scriitor a redat starea de spirit a Rusiei din anii

1880—1890, cînd sufletul rusesc era parcă în descompunere. Nici un ideal, nici un avînt. O descurajare infinită.

Cehov, lipsit de teorii şi de programe, a făcut—cu un spirit perfect liber—tabloul sumbru al acestei vieţi inutile. „Trebue să trăeşti"—iată în definitiv lozinca eroilor lui Cehov, care văd un ideal fumuriu, ca un peisagiu de natură, peste vre-o... 200-300 de ani!

Prin opera lui Cehov circulă un zîmbet amar, o poezie discretă a naturii, o tristeţă a lucrurilor irosite şi care, poate, ar fi meritat o altă orînduire.

Această atmosferă pluteşte şi asupra „Livezii cu vişini", în preajma căreia se descompune clasa boerească, cu lacheii ei devotaţi cu tot, înlocuită de oameni aspri, ridicaţi dintre ţăranii cu stare.

„Livada cu vişini" nu-i o piesă de acţiune, nici de caracter—ci de atmosferă. N'are dialoguri. Parcă fiecare personagiu monologhează.

Totuşi, după reprezentarea acestei piese—care n'a fost pe placul publicului nostru—ne-am simţit sufletul doborît şi nu ne-am recăpătat buna dispoziţie decît la reprezentarea „Negustorilor de glorie", o admirabilă satiră împotriva profitorilor pe urma eroismului naţional.

Atît „Livada cu vişini" cît şi „Negustorii de glorie" au fost jucate admirabil de trupa Teatrului Regina Maria, în frunte cu d-na Lucia Sturza-Bulandra şi cu d-nii I. Manolescu, Maximilian, Storin şi Tony Bulandra.

M. Sevastos

Miscellanea

Iarăşi democraţia

Scriitorul antidemocrat, de care vorbeam data trecută, mai aducea în contra parlamentarismului şi un alt argument decît constatarea că „în Occident lumea a devenit antiparlamentaristă" (argument pe care l-am discutat în numărul trecut). Scriitorul nostru aducea şi un argument de ordin naţional: parodia noastră parlamentară, numirea deputaţilor de guvern şi apoi „alegerea" lor de către administraţie.

Foarte curios argument! Fiindcă cineva nu te lasă să faci un lucru, urmează oare că acel lucru e rău? Sau, fiindcă cineva falşifică un lucru, însamnă că acel lucru e rău şi cînd e autentic? Un lucru nu poate fi definit prin ceiace devine el cînd e falşificat, adică tocmai prin *contrarul* lui.

— Dar şi democraţia adevărată cu parlamentarismul adevărat, are relele ei.

Fireşte. Nimic nu e perfect pe lume. Mai mult, toate lucrurile din lume sînt foarte imperfecte.

Dată fiind această mizerie a existenţei, şi dată fiind şi natura unor oameni de a fi mereu nemulţumiţi de orice şi a visa la ceiace nu este, ca la ceva mai bun, nemulţumirea unora faţă de regimul democratic se explică.

Acestora însă le atragem atenţia că „Toată Lumea are mai mult spirit decît d. de Voltaire", şi că tot mai mult bine o să rezulte pentru lucrul public din frămîntarea tuturor minţilor decît numai din geniul unui dictator sau al unei oligarhii. Şi le mai atragem atenţia că numai într'o tiranie e cu putinţă un Rasputin şi rasputinismul,—ceiace se probează prin metodul logic al variaţiilor

concomitante, căci cu cît o ţară e mai puţin democrată, cu atita, şi anume cu exact atita, işi are Rasputinii şi rasputinismul ei. In demi-democraţie, se ivesc şi infloresc demi-Rasputini şi demirasputinism, etc.

Dictatura consimţită este din partea unui popor un brevet de incapacitate morală şi intelectuală, pe care şi-l dă singur. Este din partea lui, declaraţia umilă şi cinică în acelaşi timp, că e o turmă necuvintătoare, care are nevoe de stăpin şi de biciu.

Popoarele superioare nu recurg la dictatură. Germania, ţara cea mai zdrobită în războiu (sărăcită, îndatorată, ciopirţită, umilită, dezarmată), acela unde era mai firesc de cit în orice ţară să apară dictatura (căci mediul favorabil dictaturii sint ţările inebunite de mizerii mari) n'a căzut subt dictatură, pentrucă este o ţară muncitoare, cultă şi civilizată.

Dar se va zice că noi sintem o ţară înapoiată, şi deci nu putem să ne punem în rind cu Franţa, Anglia, Germania, etc.. Că din argumentarea noastră rezultă că dictatura—criză a popoarelor inferioare—ni se potriveşte. Că dictatura de fapt dela noi este tocmai o dovadă că sintem un popor bun pentru dictatură şi că în loc de dictatura deghizată, să introducem mai bine dictatura pe faţă—cu avantajele tuturor lucrurilor sincere.

Fie, s'o introducem. (Poate se va şi introduce). Dar aşa numitul „avantaj al lucrurilor sincere" nu-l primim. Există ipocrizii care sint, în adevăr, omagii aduse virtuţii. *Pseudo*-democraţia noastră, sau *pseudo*-dictatura noastră este, prin acel *pseudo*, un omagiu adus democraţiei. Şi apoi pseudo-democraţia noastră este un teren de dezvoltare *normală* a democraţiei. Dictatura pură însă, nu mai poate deveni democraţie în chip normal, fără zguduiri teribile.

Dar un lucru. O fi ţara noastră destul de inferioară spre a fi gata pentru dictatură, dar recunoaşteţi cel puţin că dictatura e ceva fatal, dar nu un *ideal*.

Nu transformaţi un fapt intr'un *ideal*. Cind, din cauza războiului, mincam pine neagră, acesta era un fapt fatal, era o adaptare la realităţile de atunci, dar nu era un *ideal*, pe care să-l doreşti, să-l cauţi—şi să insulţi pe cei care spun că pinea albă e mai bună.

Noi sintem democraţi şi vom apăra democraţia. Nici nu ne-ar şedea bine altfel: noi sintem oameni din popor. Pe noi Revoluţia Franceză, cu „drepturile omului", ne-a scos din birlog. Noi nu sintem conţi, marchizi şi baroni deposedaţi de titluri şi avere, ca să insultăm democraţia. Fără Revoluţia Franceză, am fi bătuţi încă la scară de boeri, şi boerii umiliţi de Turci şi de Ruşi.

Şi încă ceva: dacă am fi în contra democraţiei şi a Revoluţiei Franceze, ne-ar veni greu să insultăm democraţia, adică să ne folosim copios de libertatea cuvintului ciştigată cu cel mai generos singe al acestei democraţii. Orgoliul ne-ar împiedeca să

beneficiem de achiziţiile ei, să întrebuinţăm în contra ei arma, pe care cu generozitate ne-a pus-o ea în mină.

...Dar trebue să fie cineva orb şi surd—şi lipsit chiar şi de cea mai obscură sensibilitate—ca să nu simtă cum se apropie valul voinţei celor mulţi, care muncesc cu braţele şi cu capul şi vreau să trăiască ca oameni liberi.

Căci marele, supremul bun este libertatea. In afară de moarte, omenirea n'a găsit altceva mai rău ca pedeapsă pentru cei vinovaţi decît răpirea libertăţii. Şi unii pretind că privarea de libertate este o pedeapsă mai grea chiar decit moartea.

Libertatea este supremul bine pentru orice vieţuitoare. O pasăre eliberată din colivie are un ţipet unic, imnul ei pentru libertatea recîştigată.

Iar libertatea cea mai scumpă este acela a conştiinţei, a gîndirii, și este suprema nobleţă a omului, care e *om*.

Puteţi îngrămădi munţi de mîncare şi mări de băutură,—fără libertatea de gîndire, omenirea nu va fi decît o turmă ghiftuită, foarte puţin interesantă.

Putea să ridice d. Mussolini lira italiană nu cu cîteva centime, ci la valoarea aurului, şi chiar a diamantului, nimic nu compensa nici pe departe ofensa *intelectuală* a Italiei, unde s'a zămislit cîndva Renaşterea.

Dictatura este starea normală în războiu, cînd *civilizaţia* încetează şi-i ia locul *barbaria primitivă*. Fiind regimul *firesc* al timpului cît civilizaţia a încetat, dictatura prin chiar aceasta e condamnată fără apel ca regim pentru timpul de pace, cînd civilizaţia s'a reintors printre oameni.

Franţa republicană!

Aşa-i că Franţa republicană a început să devină iar decadentă şi anarhică, în conştiinţa „tradiţionaliştilor" noştri?—A fost *ertată* numai cîtă vreme a dus greul războiului şi încă puţin după acela, cîtă vreme, în adaptarea spre normal, părea că a abdicat dela idealismul ei liberal şi democratic.

Era admirabilă pentru reacţionari această Republică cîtă vreme ea îşi vărsa singele generos, şi atît de mult singe!, pentru rezultatul final, din care nu ea avea să tragă cele mai mari foloase.

Acum însă, *caşi înainte de războiu*, Republica Franceză este din nou ţara ruşinii şi a scandalului.

Fără această odioasă „Republică", care a dus tot greul luptei, dînd dovadă de *toate* calităţile necesare în marea concurenţă dintre popoare, nu s'ar fi îndeplinit nimic din idealurile atitor popoare europene. Şi totuşi, acum, acelaşi „Republică" este obiectul de desgust al tradiţionaliştilor dela noi şi de aiurea.

Libertatea, „drepturile omului"—căci aceasta e mai înainte

de toate Franţa!—adică celace diferenţiază radical pe omul om de omul animal—*aceasta* este pata cea mare a Franţei.

„Democraţiile occidentale", cum se zicea admirativ şi ditirambic pe atunci—şi în special democraţia franceză—atît de cîntate la noi acum zece ani în momente grele, astăzi sînt hulite şi insultate de tradiţionalişti. Şi doar aceste democraţii nu şi-au călcat cuvîntul nici într'o privinţă. Au învins şi au realizat tot ce au făgăduit şi, încă odată, greul l-a dus Franţa.

Şi este elegant oare să insulţi, cînd nu mai ai nevoe de el, pe acela la care te uitai ca la Dumnezeu în momentele grele, şi care te-a ajutat?

Franţa Revoluţiei celei Mari este ţara tuturor oamenilor care se uită în sus şi departe. Franţa Marii Revoluţii a dus în toată lumea libertatea şi lumina. Ea a dat tuturor oamenilor până şi expresia năzuinţii la libertate. Cîntul de desrobire în toată omenirea e Marseillaisa ei. Şi ce om cu suflet mai înalt n'a tresărit la accentele marelui cîntec al libertăţii? La *Boje ţaria hrani* omul pleacă fruntea în jos, de robie sau de pietate pentru idol. La Marseillaise, omul înalţă capul în sus şi-i scîntee ochii.

Şcoala

Problema învăţămîntului nostru se pune mai cu putere toamna, cînd se deschid şcolile.

Că nu se mai învaţă aproape nimic, e un adevăr de care nu se mai îndoeşte nimene şi pe care nu-l mai neagă nimene.

Cauzele sînt multe şi profunde. Le-am discutat altădată, şi nu sînt un secret pentru nimene.

Dintre problemele ce se discută mereu, voim să atingem acum numai două, cele care sînt mai la ordinea zilei, din cauza sezonului în care ne aflăm.

Bacalaureatul. „Ce sînt vinovaţi elevii, dacă nu învaţă nimic în liceu, dacă sînt lăsaţi să treacă din clasă în clasă fără să ştie nimic? Nu trebue bacalaureat, ci atenţie la promovarea elevilor din clasă în clasă". Aşa este, dar până ce nu se reformează liceul, există un alt mijloc de a apăra universitatea de năvala celor nepregătiţi pentru universitate?

Crud sau ne-crud, bacalaureatul este singurul mijloc de a feri universitatea de totala înjosire, care echivalează cu *desfiinţarea* ei. Şi ori cît „ar trînti" comisiile de bacalaureat, *ştim* sigur că ele sînt încă prea, prea indulgente.

Cruzimea cît mai excesivă a comisiilor de bacalaureat ar deschide ochii părinţilor, adică a cetăţenilor,—şi aceştia poate ar deschide ochii guvernelor.

Şi, cu aceasta, se pune imediat problema învăţămîntului în liceu.

Liceele fictive. (Ori parodiile desgustătoare de liceu). Nu este o invenţie glumeaţă existenţa unor şcoli secundare, unde predau ceferişti, notari şi moaşe. Nu despreţuim aceste categorii de oameni. Dar oamenii aceştia nu pot fi profesori de liceu, cum n'ar putea fi nici profesorii de liceu moaşe şi amploiaţi de mişcare.

Aceste „licee" trebuesc stîrpite. Produsele lor sînt o drojdie ridicolă şi primejdioasă. Bănuim că oficialitatea noastră nu-şi imaginează cu exactitate unde putem ajunge cu atîţia „intelectuali" agramaţi, care-şi închipuesc sincer că ştiu carte.

Iluzia ştiinţei-amuzament. Subt pretext de „pedagogie", subt pretext că liceul nu trebue să înveţe carte pe elevi, ci numai să-i deprindă „să cugete", şi subt alte pretexte moderne, nu se mai învaţă aproape nimic în liceu. Profesorul, care învaţă pe elevi serios, trece drept pedant, prost, înapoiat, rămas în urmă cu „pedagogia".

Dar cartea nu este amuzament. E lucru greu. E lucru nefiresc pentru mintea omenească, aplecată la asociaţii libere de idei, la imaginaţie, la haos şi la lene. Elevul trebue deprins în liceu (căci unde aiurea?) cu ideia că ştiinţa nu e amuzament, ci lucru serios şi deci greu.

„Deprinderea de a gîndi" se face învăţînd carte din greu. „Ideile generale" se obţin şi se pricep din învăţătura de carte serioasă. „Deprindere de a gîndi" şi „idei generale" fără ştiinţă de carte serioasă, e „gîndire" şi „idei generale" de cafenea şi de *five o'clock tea*.

Este drept că şi atmosfera publică contribue la această concepţie şcolară. Misticism, intuiţionism, simbolism, tradiţionalism, instinctivism, practicism, pragmatism, falimentul ştiinţei, falimentul raţionalismului ş. a. m. d. Foarte bine! Dar ce facem cu gramatica, cu ortografia şi cu punctuaţia—aceşti copii oribili ai raţionalismului?

La celace se cheamă în liceu „limba romînă", se „învaţă" mai mult (şi nu din vina profesorilor atîta, cît a programelor) se învaţă vorbă lungă „pe marginea" poeziilor cu sentimente bine intenţionate. De aceia probabil avem astăzi atît de mulţi intuiţionişti, tradiţionalişti, şi „pragmatişti".

Genul poetic, *(consideraţii la începutul anului literar).*

Numai cine cunoaşte toate publicaţiile romîneşti şi mai face parte şi dintr'o redacţie, unde vin zilnic plicuri pline de poezii, îşi poate da samă cît se versifică în ţara aceasta. Şi cel puţin înainte vreme, aceste poezii aveau ca subiect „iubita", „luna", „pîrăul", „Mihai Viteazul", însfîrşit sentimente probabile. Sinceritatea morală, dacă nu şi cea artistică, nu putea fi pusă la îndoială, căci cui nu-i plac fetele, luna, izvorul, şi cine nu-i patriot?

Dar astăzi poeții atacă, cu toții, problema universului, sau cel puțin problemele afluente la această ingrozitoare problemă.

Aceste poezii sînt culese cu migăleală, literă cu literă, de lucrători tipografi, oameni serioși, necăjiți și gravi. Cerem cetitorului un moment de gîndire imaginativă asupra comicului subtil al acestei situații.

Dar comicul il simte și zețarul. (Printre zețari sînt oameni foarte inteligenți). El știe, cași oricare dintre noi, că o poezie nu are un scop utilitar ca un articol, că o poezie este o activitate de lux, că nimene nu-i obligat să scrie poezii, dacă nu are talent, și că o poezie fără talent e un lucru comic.

Dacă ne gîndim bine, iți trebue mai mult optimism, ori curaj, ori inconștiență, ori toate la un loc, ca să dai cu inima ușoară o poezie in mina unui zețar, decît in mîna lui Maiorescu.

Dar este drept că acești poeți nu au nici o vină. Ei sînt sincer convinși că sînt poeți adevărați. Cel puțin cît credea și Eminescu despre sine. Ba nu, probabil că Eminescu avea mai multe îndoeli despre el. Chestie de temperament. Nu glumim deloc. Afară de farsori, orice versificator *vede* in poezia lui ceiace a simțit cînd a scris-o. El nu știe, n'are de unde ști că nu a reușit să pună in poezia lui ceiace e necesar pentruca și alții să vadă in ea ce avea el in suflet, cînd a scris-o.

Un cuvînt pentru cei care ne trimet poezii: Nu toate poeziile, pe care le respingem, sînt lipsite de orice merit. Unele sînt aproape publicabile. Dacă nu intrăm in corespondență cu autorii acestor poezii, cauza este că nu avem timp.

Filozofia modei

Un articol dintr'un număr trecut al „V. R.", unde era vorba in treacăt despre îmbrăcămintea femeilor de azi, a provocat o afluență de scrisori din partea mai multor cetitoare și cetitori ai revistei. Faptul este obișnuit. Cetitorii ne scriu adesea, aprobîndu-ne ori dezaprobîndu-ne, sau cerîndu-ne lămuriri. Unele din aceste scrisori sînt foarte interesante. Mai interesante decît multe din comentariile ce binevoesc a ne administra confrații noștri, căci publicul cetitor e, in genere, mult mai literat, mai inteligent și mai cult decît majoritatea celor consacrați, Dumnezeu știe pentruce, „literelor".

Ne-am gîndit să răspundem aici la unele din scrisorile primite la redacție.

Așa dar, mai mulți cetitori și mai ales cetitoare ne atrag atenția că facem exces de morală și de puritanism, cînd arătăm aversiunea noastră pentru rochia minimă sau acel minimum de rochie, care e moda contemporanelor noastre.

Mărturisim că intenția noastră nu a fost să atacăm moda actuală. Am adus vorba despre ea in treacăt, cu ocazia unui șir

de argumente care aveau de obiect o cu totul altă problemă. Și dacă in scrisul nostru am pus un ton mai puțin dogmatic, e o simplă chestie de stil.

Declarăm aici solemn că n'am atacat morala actuală cu ocazia filozofiei noastre asupra modei și că nici n'o puteam face, de oarece convingerea noastră este că moda actuală e și morală și moralizătoare.

Cum să începem argumentarea?

Să procedăm inductiv.

Și fiindcă „literatura este expresia și oglinda societății", să cerem ajutor literaturii.

Intr'un roman al lui Maupassant, un tînăr face curte unei văduve, cu intenții matrimoniale (Văduva e dintre cele cu gropițe in obraz, etc.). Dar tînărul e cam șovăelnic, din timiditate, din frigiditate și puțin și din prostie. Odată însă, intr'o excursie „prin văi și lunci", văduva e silită să sară un pîrău și cu ocazia aceasta, ridicîndu-i-se puțin rochia, tînărul îi vede o clipă gleznele. Și fiindcă-i vede acest nimica toată, se hotărăște in sfîrșit să-i ceară mîna. Sîntem convinși că generația actuală de ambele sexe nu va înțelege nimic din toată afacerea asta.

Așa dar, fără a mai construi polisilogismul, putem enunța concluzia că pe vremea aceia gleznele erau *imorale* (și te puteai mărita cu ajutorul lor), *fiindcă erau ascunse*. Cetitorul inteligent a simțit concluzia finală, ca in romanele fără compoziție șireată.

Alt exemplu.

Intr'un foarte cunoscut roman al lui Anatole France, după ce eroul dovedește eroinei că o iubește cum trebue, ea (femee foarte sceptică) mai vrea încă un supliment de dovadă pentru ceiace i se dovedise destul de bine, și ca să-l aducă pe erou mai sigur la ideia care-i place, își aranjează jartiera. Căci dacă (pe vremea aceia, bineințeles) ceiace arătase involuntar eroina lui Maupassant era imoral, (in termeni grosieri s'ar zice: prețios) cu atît mai imoral era ceiace voluntar arătase eroina lui Anatole France.

Ceiace impresiona atît de tare pe eroii mai sus analizați, astăzi este, ca să zicem așa, de domeniu public, și nu mai impresionează pe nimene. Cetitorul inteligent simte din nou, și încă și mai bine, concluzia la care tindem. Și aici se pune parantetic o mică problemă: Ce-ar imagina astăzi Anatole France pentru eroina lui? Cum ar pune-o el astăzi să-și agrementeze dorința de o ultimă dovadă din partea eroului?

Trecînd dela topografia sudică la cea nordică a eroinelor, constatăm și aici o intinsă moralizare, căci și aici puțin numai a mai rămas încă acoperit.

Așa dar, moralizarea se face progresiv spre ecuator și in dublă direcție. De unde urmează că numai foarte puțin din topografia feminină a mai rămas încă imoral.

Acelaşi Anatole France a arătat că Pinguina Orberose—nu merita acest epitet geometric, înainte de a o fi ascuns călugărul diavol în veşminte, şi că imediat după aceia Pinguinii au început să înnebunească după ea.

Şi atunci se poate zice aforistic că moda actuală este reacţiunea salutară a moralei civilizate împotriva imoralităţii timpurilor primitive. Şi numai cînd moda de azi se va desăvîrşi, (tendinţa spre desăvîrşire se observă în fiecare zi), se va putea zice că timpurile barbare vor fi dispărut definitiv.

Aşa dar, cu fiecare centimetru al decolteului de jos în sus şi de sus în jos, morala cîştigă şi ea teren tot cu atîţia centimetri (introducerea sistemului metric în morală însamnă,—facem aluzie la o idee scumpă lui Kant,—ridicarea eticei la rangul de ştiinţă adevărată).

Dar nu e numai atîta.

Dacă moda actuală scoate zi cu zi din domeniul imoralului regiuni tot mai întinse din geografia feminină, ea are şi un alt avantaj, poate încă şi mai mare.

In articolul din „V. R.", care a prilejit scrisorile corespondenţilor noştri, se spunea că moda barbară şi imorală, păstrînd misterul plasticei feminine, ajută şi exasperează amorul.

Dar cine nu ştie din experienţă ori măcar din observaţie că amorul este o nebunie pură, şi poate cea mai mare?

Unii învăţaţi considerîndu-l ca o maladie infecţioasă, i-au căutat microbul—ca să facă culturi şi să-i găsească serul curativ. In orice caz, omul inamorat este un maniac primejdios. Nu mănîncă, nu doarme, umblă în puterea nopţii pe uliţi, vorbeşte singur, sărută scrisori şi basmale, discută cu luna, gesticulează pe stradă, pîndeşte ca un tîlhar pe sub garduri şi pe sub geamuri, îşi sperie rudele, e dat afară din slujbă, face poezii, îşi asasinează „iubita" şi pe rival, se spînzură de copacii dela Copou etc. etc. etc..

Şi dacă moda actuală are efecte terapeutice asupra acestei maladii primejdioase, ea este cea mai mare binefacere dela descoperirea vaccinului turbei şi până azi.

Aşa dar, sintetizînd,—şi în rezumat,—dacă moda actuală reduce regiunea imorală dela un metru şaizeci la şaizeci de centimetri—cu tendinţă la reducerea totală—reducînd astfel în proporţie obiectul „instinctului atît de van" (Vezi Eminescu, Scrisoarea IV) şi dacă pe de altă parte desfiinţează „mizerabilul amor", cum îi zicea Jules Lemaître,—atunci ea este faptul cel mai moral din vremurile noastre şi poate remediul principal al crizei care bîntue societatea actuală.

Şi cum ni se afirmă că la noi moda aceasta salutară e mai radicală decît în Occident (caşi literatura cu rochie scurtă), e cazul să constatăm cu bucurie şi cu mîndrie: că însfîrşit ne-am învrednicit şi noi să aducem o contribuţie mai apreciabilă la civilizaţia omenirii.

Incă odată, „filozofia" modei din articolul nostru incriminat

nu conţinea nici o cruciadă în contra modei. Conţinea, din contra, în germene, un imn restului de rochie, ale cărei dimensiuni abia întrec pe ale acelei eşarfe care încunjură nudurile sfinţilor martiri (încă un argument pentru moralitatea, şi s'ar putea zice fără exagerare, pentru sanctitatea modei de azi).

Ştim bine că astăzi domină la noi snobismul imoralismului, şi că interesul nostru pentru morală trădează o învechită concepţie poporanistă. Dar n'o să ne ascundem noi ideile de frica spiritelor „emancipate".

Mişcarea literară

Sîntem şi o revistă literară. Nu e o simplă pretenţie. E un fapt. Şi aşa dar, pe lîngă rochii, dictatură şi liceul dela Pocreaca, ne simţim datori să stăm de vorbă cu cetitorii noştri şi despre mişcarea literară.

Dar n'o prea vedem.

Ştim că există o puternică activitate estetică prin diferite cercuri literare din Bucureşti, dar neavînd reporteri de nici un fel, nu putem spune nimic despre această activitate.

Revistele încă nu s'au trezit toate din hibernarea lor estivală. Le aşteptăm să-şi continue, cu forţe refăcute, şi spre binele literaturii romîne, munca lor întreruptă în preajma verii.

Cele cîteva care au reapărut îşi lichidează problemele atacate încă din primăvară — şi nu prezintă nimic nou, care să poată forma obiectul titlului notiţei noastre de faţă.

De altfel, incompetenţa noastră în Frumos, Estetică şi Artă este de notorietate publică. Incompetenţă cu atît mai jenantă pentru noi, cu cît trăim în ţara cea mai iubitoare de Estetică din lume. Cetitorul mai familiarizat cu publicistica străină, a băgat de samă, credem, că în toate revistele occidentale la un loc nu se face atîta Estetică într'un an întreg, cîtă se face la noi într'o singură lună, şi adesea numai într'o singură revistă. *Conferenţa* aceasta, care precede producţia însăşi, ca un prolog o piesă de teatru, poate părea unor impacienţi cam prea lungă. Dar aceasta e o altă chestie. (Prin „producţia însăşi", am înţeles *critica* estetică,—pentrucă una e suspinul după Estetică şi alta e aplicarea acelei Estetici la cercetarea operei, căci opiniile şi decretele „estetice" nu sînt critică estetică.—Noi nu cunoaştem în Romînia altă critică estetică decît aceia a d-lui Zarifopol. Dar *analiza* sa estetică—culminantă în studiul despre Proust—nu are ca obiect literatura romînă).

Cînd va începe campania literară, sîntem siguri de reluarea ofensivei Estetice. Şi cum campionii Esteticei se întorc odihniţi şi mult mai estetici în urma contemplării Frumosului din natură şi din muzeele, pe care le-au cercetat în lunga lor vacanţă; şi cum noi, lipsiţi de vacanţă, ne-am istovit şi slabele

noastre forțe, ba am continuat să ne bălăcim în „poporanism", pe cînd dumnealor se estetizau prin străinătăți,—judecați cît s'a agravat, prin comparație, cunoscuta noastră incompetență în Estetică.

Dar însfîrșit, campania Estetică încă n'a început, și nu avem ce înregistra.

Ar mai fi subiect de „mișcare literară" fenomenul Estetic Mihail Dragomirescu. Dar d-sa a fugit cu frumoasa-i Estetică la Paris—și abia mai tîrziu vor ajunge și la noi ecourile aventurii d-sale, pe care le vom înregistra la locul lor, în rubrica „Mișcarea intelectuală în străinătate".

Așa dar, să ne scuzeze cetitorii dacă deocamdată nu le putem spune nimic despre „mișcarea literară".

Greșeli de tipar

Rugăm pe colaboratorii noștri interni și externi să-și redacteze manuscrisele cît mai caligrafic, pentrucă altfel serviciul de corectură nu poate garanta exactitatea textului.

In numărul trecut, de pildă, grație tuturor „factorilor" implicați dela manuscris până la tragerea colii, s'au strecurat o sumă de greșeli supărătoare, mai ales în Ionici și în Cronica literară. Și mai ales timpul, numărul și persoana verbelor au avut de suferit. In Ionici s'a stricat tot înțelesul în două locuri.

Noi vom lua măsuri interne. Colaboratorii să-și scrie articolele mai citeț.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

M. Sadoveanu, *Țara de dincolo de negură*, Povestiri de vînătoare, „Cartea Romînească".

Țara de dincolo de negură e una din cărțile cele mai plăcute ale d-lui Sadoveanu. Dacă mi s'ar cere să aleg cinci volume din cele peste patruzeci ale d-sale, negreșit că *Țara de dincolo de negură* ar face parte din ele. „Cartea aceasta, îmi spunea dăunăzi un prieten, e dintre acele pe care le ții pe lîngă tine, le cetești cu delicii complicate, le închizi un moment ca să-ți imaginezi mai bine ce-ai cetit, aprinzi țigara cînd simți că vine un pasagiu și mai încîntător,—nu ca să-l saluți cu focuri de artificii, ci pentrucă omul e nesățios și vrea fericiri complecte".

In acest volum d. Sadoveanu a pus tot ceiace are mai bun în bagajul său de fapte: natură, oameni ai naturii și trecut. Și toată perfecția artei sale, ajunsă la maturitate.

Oameni ai naturii,—nu sînt numai pușcașii și pescarii, ci toate personagiile sale, în ipostasul lor de vînători, fie ei recrutați chiar și dintre intelectuali. Și tot așa „trecut", nu sînt numai oamenii vechi, evocați în cîteva bucăți, și nu numai oamenii primitivi de subt munte și din bălțile Dunării, ci toți vînătorii săi, mai întăiu prin patriarhalismul îndeletnicirii lor; și, în al doilea rînd, prin ceiace e ancestral în instinctul care-i duce prin munți și văi, și prin bălțile misterioase. Și însfîrșit „trecut"—evocă chiar și felul relațiilor dintre vînători, cu camaraderia lor simplă, cu poveștile și „minciunile" vînătorești, în adunările lor prin case mobilate ca pe vremea Dacilor, — cu „coconu' Nicu", cu pădurari eșiți de prin tainițele codrilor—și cu acea egalitate intre „coconu' Nicu" și pădurar, datorită meșteșugului vînătoresc, care, suprimînd erarhia socială, întoarce pe om la natură și la primitivitate.

Domeniul favorit al d-lui Sadoveanu e trecutul. Chiar și din prezent, d-sa preferă trecutul, ceiace poartă semnele și caracterele trecutului. In alți termeni, d. Sadoveanu este un epic prin excelență, ceiace se vede și în „compoziția" sa, căci d-sa pune acțiunea foarte rar la timpul prezent. D. Sadoveanu cultivă mai mult povestirea decît dramatizarea. (La aceasta contribue și lirismul său.

Dar trecutul este atît de mult muza d-lui Sadoveanu, încît d-sa nu se mulțumește cu impresia normală de trecut a vînătoriei și a împrejurărilor ei. Trecînd peste raportarea faptelor vînătorești actuale, d. Sadoveanu imaginează vremuri imemoriale și misterioase. In „Vînători de lupi în veacuri vechi", d. Sadoveanu are viziunea unor vînători preistorici dintr'o rasă emigrată din Nord pe malurile Siretului. In „Vînt dinspre Căliman", d. Sadoveanu își satisface nostalgia trecutului, punînd în scenă pe un țăran care spune că a văzut zimbri pe sălbaticul Căliman (Imaginație? Autosuggestie? Minciună pură? - Imprecizlunea aceasta e un merit al bucății). Iar acest vînător fantast, povestind despre gazda lui de pe Călimani, un aborigen romanizat în a doua generație, evocă și un altfel de trecut impresionant. Cu imprecizlunea, de care vorbeam mai sus, și fără să-și ia nici o răspundere, d. Sadoveanu a putut să învie din morți oameni și ființi stinse de mult—să-și dea și să ne dea fiorul trecutului formidabil, adus, halucinant, în prezent. Iar acest fior al trecutului este, el însuși, numai un aspect al altui sentiment, al sentimentului dominant din opera sa, al sentimentului de mister. Cele mai frumoase descripții de natură—nu descripții: cuvîntul descripție e sărac pentru poezia d-lui Sadoveanu - cele mai frumoase evocări de natură ale sale sînt misterioase.

Sentimentul acesta al misterului existenței îl face pe d. Sadoveanu un atît de pasionat peregrin prin bălțile Dunării și ale cîmpiei. Viața imensă și tainică din bălți, unde asiști parcă la originea vieții, și viața tot atît de imensă și de necunoscută a miriadelor de paseri migrătoare, care acopăr primăvara cerul întregului emisfer de nord în drumul lor spre mările singuratice, această viață pe lîngă care cea cunoscută nu este nimic, este evocată de d. Sadoveanu cu un sentiment adînc și înfiorat.

Și în bucățile acestui volum, - cași în toată opera sa, d. Sadoveanu a evocat aceiași viață a *noastră*, viață care nu se schimbă, ori se schimbă mai puțin, viața oamenilor legați de pămînt și de obiceiuri, și înfrățiți între ei prin pămînt și prin obiceiuri. Și ne-a evocat mai ales natura *noastră*, căci peisagiul d-lui Sadoveanu este național. Și toată natura noastră, cîmpia, munteie, rîul, balta; iarna și vara; ziua și noaptea. E un cîntec dela început și până la sfîrșit, un cîntec cînd triumfal, cînd melancolic. Am însemnat pe marginea cărții unele pasagii, cu gîndul să le transcriu pentru cetitor. Dar, la sfîrșit, făcînd calculul, am văzut că ar trebui să transcriu o bună parte din text - și doar însemnasem cu zgîrcenie.

D. Sadoveanu este un pictor și un poet al naturii. Și în acelaș timp amîndouă. Dar ceiace e mai impresionant,—dacă se poate face disociația—e poetul.

D. Sadoveanu ne dă imagini picturale de natură, dar mai cu samă își exprimă sensibilitatea, senzațiile ce i le dă natura. Și ca aceasta, ne trezește, ne lămurește, ne exprimă la maximum și sensibilitatea noastră în fața naturii.

Din acest punct de vedere, s'ar putea zice că e un psiholog, un „analist" al sensațiilor noastre - spre uzul nostru. Un descoperitor, și pentru noi, al sensibilității noastre. Expresia sa strălucitoare ne dă mai ales sensația - și sensația chiar și atunci cînd imaginea e picturală.

Eminescu ne-a dat imaginea naturii; ne-a dat natura transfigurată „eminescian"; ne-a dat natura ca o expresie a sufletului său; ne-a dat, mai rar, efuziunea sentimentelor lui pentru natură.

Hogaș ne-a dat imaginea naturii și explozia sentimentelor pentru natură.

D. Sadoveanu ne-a dat și admirabile imagini de natură, și natură sadovenizată, dar, încăodată, ne-a dat mai ales senzațiile sale.

Ceiace e mai frumos în Hogaș face concurență picturii. Ceiace e mai frumos în d. Sadoveanu e mai intera decît să facă concurență numai picturii; e poezie *pură*.

Imaginea lui Hogaș e dubletul personal și fastuos al lumii din afară. Sensația d-lui Sadoveanu e contingența lumii externe cu lumea internă. E punctul, unde se întîlnesc și se contopesc cele două lumi. E o stare obiectivă și foarte subiectivă totodată—în comparație cu obiectivitatea imaginii și cu subiectivitatea sentimentului,—pe cît se pot aplica acești termini absoluți la lucruri atît de relative.

In această particularitate ni se pare că stă originalitatea d-lui Sadoveanu ca poet al naturii—și lirismul său obiectiv, noțiune contradictorie, dar pe care nu o poți ocoli, cînd vorbești de creația sa, noțiune pe care am ilustrat-o și altădată, cînd nu era vorba de natură, ci de viața în genere.

Această contingență, - în sensație,— a naturii și a sufletului este și cauza acelui sentiment de comuniune cu natura din opera sa, care e calitatea cea mai eminentă a poeziei d-lui Sadoveanu.

Această sensibilitate este, în definitiv, starea psihologică cea mai vie, fiindcă e cea mai fizică. Ea participă încă cu mult din acea „iritabilitate", care este faptul primar în erarhia psihologică. Ea este antipodul cugetării reci reflexive. Este „viața" prin excelență. Dela ea în sus, urmează tot mai multă abstractizare, sublimizare, complicare, ajustare utilitară - tot mai multă raționalizare - tot mai multă îmbătrînire a substanței psihice. Incă odată, sensația este „viață" prin excelență (Frica de moarte este frica de lipsa de sensații). De aceia sensația este atît de prețioasă în poezie (Poezia engleză își datorește superioritatea ei și acestui caracter). Poezia mare este, în primul rînd, ecoul unei sensibilități fragede într'un organism psihic superior: Sensibilitatea ia act de univers, vibrînd; sentimentul și inteligența răspund, organizează.

Am impresia că pe omul acesta de complexiune atît de puternică, natura l-a făcut anume în proporții excepționale, ca să aibă în el un puternic și fin instrument de receptare, care să prindă cu delicatele lui antene sufletești tot ce cîntă în natură frumusețile creației.

Cum am mai spus și altădată: îmi permit să vorbesc despre Sadoveanu astfel, pentrucă simt bine că nu e vorba de d. Sadoveanu cel de pe stradă, ci de altcineva. (Ca preotul în ipostasul de deținător al *darului*—deosebit de ființa comună care trăește ca toți ceilalți oameni). Cred că acelaș sentiment l-ași fi avut și față de Eminescu, dacă ași fi trăit pe vremea lui. Poeții au, în adevăr, un dar. Nu e nimic mistic în concepția mea. E simpla constatare că în ei, mai ales în ei, și mai ales în marii poeți romantici, ființe aproape anormale, omul de toate zilele e cu totul altul decît celălalt din ceasurile rare, dacă voiți, - întrebuințînd termenul foarte figurat!—din ceasurile cînd e „posedat"... Ceiace nu era, nu putea fi cazul lui Caragiale, care n'a fost poet în înțelesul acesta. Caragiale, la cafenea..., era un om extrem de inteligent, un observator de o luciditate crudă, un infailibil *metteur en scène* cînd trebuia, și avea elocuția, proprie cași imitativă, exactă, definitivă. De aceia nenea Iancu și I. L. Caragiale erau una și aceiași ființă.

G. Ibrăileanu

* * *

Ladislas Reymont, *Les Paysans*, Payot.

„Țăranii" lui Reymont sînt mai mult decît un roman țărănesc. Sînt, cum arată și titlul, romanul țărănimii, imaginea ei întreagă și epopea ei. Și nu numai a țărănimii poloneze, ci, până la un punct, a țărănimii orientale.

Moșteniri istorice asămănătoare, amestec de rase în bună parte aceleași ori înrudite, grad de cultură puțin deosebit, — sînt tot atîtea

cauze pentru care țăranii din Orient samănă între ei și formează o familie aparte, — omenirea primitivă, nediferențială încă, — deosebită de țărănimea occidentală, care are, deja, caractere burgheze.

Țăranul oriental a fost pictat de literatura rusească, dar țăranul din această literatură este, pe de o parte, prea îndepărtat de al nostru, iar pe de alta prea idealizat, de obiceiu, de scriitori. Mai aproape de țăranul nostru, și mai ales de cel din Moldova, este țăranul ucrainian (dovadă Creangă față de Gogol din „Privegheri din Ucraina"). Tot așa de apropiați de al nostru, sînt și țăranii lui Reymont.

In adevăr, cetind „Țăranii", îți se pare că ești în satele noastre. Desigur, cu oarecare diferențe de latitudine fizică, socială și morală.

O deosebire frapantă, e importanța religiei sau mai degrabă a preotului în viața țărănimii poloneze, respectul pentru preot, trecerea pe care o are el, influența lui determinantă asupra vieții de sat, care nu se pot compara cu ceiace e la noi — dacă la noi se poate spune că e ceva. Cauza acestei deosebiri o fi poate și „moralismul" sufletului slav, dar cauza principală este desigur preotul *catolic*, celibatar, cultivat, și reprezentant al formidabilei forțe morale, care e biserica romană.

In această scurtă recenzie nu ne vom opri decît asupra unei singure probleme din cîte le pune acest roman, asupra modului în care autorul concepe pe țăran (pe țăranul oriental, a cărui una din variante e și țăranul romîn), mai ales că concepția lui Reymont ni se pare cea justă.

Prin viața sa grea — muncă istovitoare cu rezultat abia suficient pentru satisfacerea strictului necesar — și prin primitivitatea sa, țăranul, fără să fie o bestie cum îl definea Duiliu Zamfirescu, este o ființă utilitaristă, în înțelesul pur material al acestui cuvînt. Această concepție despre țăran e la baza întregului roman, și — ca să dăm numai un singur exemplu — e ilustrată splendid prin chipul în care satul întreg judecă mărïtișul Jagusei, cea mai frumoasă fată din partea locului, cu un bătrîn de șaizeci de ani, fruntașul cel mai bogat din sat: Nici un accent de indignare pentru jertfirea acestei admirabile tinereți, nici o aversiune pentru fată ori pentru bătrîn, ci numai invidia pentru norocul fetei. Este imposibil de ilustrat mai bine imperativul categoric al interesului material și supremația lui.

Dar acest materialism este rezultatul vieții grele, și această cauzalitate rezultă luminos din pictura complectă și obiectivă a vieții țărănești.

Pe de altă parte Reymont știe să indice suprastructura morală a vieții țărănești, alcătuită din morala, din estetica țărănească, din tradiții, din prejudecăți, din sentimente naturale, care temperează materialismul și uneori îl înving. Iar rezultatul ultim e o complexitate, care ne dă fizionomia complectă a țăranului.

Acest fel de roman al țărănimii l-am preconizat noi în „V. R." de douăzeci de ani încoace, — în contra acelora, care au conceput pe țăran incomplect și fals, ca un animal feroce, mînat numai de instinctul brut al conservării; ori în contra acelora, care l-au conceput, iarăși incomplect și fals, ca reprezentînd numai acea suprastructură morală, idealizată și ea, — adică țăranul tradițional, tradiționalist și idilic.

S'a spus de atîtea ori că viața țărănească nu e proprie pentru roman, pentrucă e prea primitivă și simplă. Reymont dezminte cu succes această opinie. Fără să falsifice, ori să idealizeze această viață, opera lui este un roman adevărat. In „Țăranii" sînt conflicte de pasiuni, intrigă, totul. Este chiar surprinzător cum acest scriitor a știut să extragă un material atît de „romanesc" din viața obscură a unui sat. Cu evenimente mărunte, cotidiane, *tipice*, faptulte de ființi simple — romanul e totuși „captivant" și pune probleme sufletești general-omenești. Umanitate primitivă — și totuși tipuri atît de diverse, întrupări ale acelorași temperamente și pasiuni ca în orice roman. Autorul, țăran el însuși, un țăran cultivat, a putut să observe fundul sufletelor și di-

versitatea de suflete, — ceiace nu poate observa un om, care cunoaște dela distanță pe țăran. Se știe că ceiace este departe, ni se pare uniform. Pentru un călător, oamenii dintr'o țară străină par la fel. Cînd categoria umană e inferioară și deci mai puțin diversă, uniformitatea aparentă ni se pare și mai mare. Mai departe — cînd eșim din omenire — această uniformitate devine totală: Numai un păstor distinge individualitatea fiecărui animal din turma sa. Pentru noi nu e nici o deosebire între ele. Pe lîngă această cauză generală, — cînd e vorba de țărani se mai adaogă și neîncrederea lor, care-i face închiși pentru tîrgoveți. Din toate acestea rezultă opinia falșă că țăranul n'are suflet. Cine cunoaște însă în adevăr pe țăran, nu-l zugrăvește nici ca bestie, nici ca personagiu de idilă, fiindcă țăranul nu e nici una nici alta, ci un om, — primitiv, dar complect. Dacă n'ar fi un om complect, urmașul lui în a doua sau a treia generație n'ar putea fi Maiorescu ori Anatole France.

O altă calitate însemnată a acestui roman este, pe cît se poate cunoaște dintr'o traducere (care pare a fi eminentă), adaptarea stilului și a limbii la subiect. Trebue să spunem că autorul are adesea și în expunerea proprie o nuanță de ton popular, prin care păstrează mereu atmosfera vieții zugrăvite, și cum foarte des atmosfera e ușor humoristică, tonul humoristic al autorului are un farmec deosebit. Și trebue să adaogăm că traducătorul a reușit să găsească echivalentul franțuzesc al acestui ton.

Un singur defect ni se pare că are acest roman. Ni se pare că autorul prea vrea să-și justifice și să-și ilustreze titlul și subtitlurile volumelor. Fiindcă titlul general e *Țăranii*, el vrea să ne dea fizionomia întreagă a vieții țărănești. Preocuparea, ca să-i zicem așa etnografică, este vădită și este excesivă. El ne zugrăvește pe larg, și intenționat, paștele țărănesc, nunta țărănească, cositul, claca, iarmarocul, etc.. Firește, el zugrăvește toate acestea cu ocazia acțiunii. Dar se vede bine că nu vrea să scape ocazia de a le picta, și le pictează mai copios decît e nevoe pentru acțiune, pentru plasarea personagiului în mediu și pentru caracterizarea lui. Și uneori avem impresia că personagiul e pus să acționeze într'o direcție, numai pentruca la capăt să mai avem o pagină de etnografie. E metodul balastic al naturaliștilor, dar se cunoaște bine că nu concepția estetică l-a făcut să împovăreze opera cu descripții disproporționate, ca pe naturaliști, ci titlul cărții, gîndul de a fixa în roman toate aspectele vieții țărănești poloneze.

Și tot așa, fiindcă volumele romanului au ca subtitluri un nume de anotimp, autorul se simte dator să ilustreze mereu sezonul, să nu ne lase un moment să uităm anotimpul romanului, dar poate și pentru a plasa mereu pe țăran în mediul fizic, atît de important în viața omului legat de pămînt, — în definitiv tot un gînd conștient, o intenție teoretică, și nu o necesitate spontană de artist. Admirabilele lui descripții de natură sînt prea lungi, prea dese și prea repetate. Acest din urmă defect abia este salvat prin sentimentul lui poetic puternic și printr'o prestigioasă invenție verbală.

Acest roman trebue citit. Dacă în *Țăranii* găsim varianta poloneză a țăranului oriental, a cărula una din variante este țăranul romîn, apoi în unele privinți găsim în acest roman pe însuși țăranul romîn.

G. I.

* * *

Karin Michaëlis, *Femmes*, Stock.

Cetitorul cunoaște probabil pe autoarea romanului *L'Age dangereux*, tragedia femeii de patruzeci de ani, sau tragedia celor patruzeci de ani ai femeii.

In *Femmes*, autoarea ne dă un „studiu" mai complect asupra femeii, dacă nu atît de pasionant ca în *L'Age dangereux*.

Femmes este compus din scrisorile a șapte surori, schimbate între ele în curs de mai mulți ani. Aceste surori *reprezintă* tot felul de temperamente și caractere femeești—și tot felul de condiții sociale.

Din aceste scrisori rezultă cîteva mici romane, sau mai bine: cîteva schițe de roman, și unul mai mare, romanul unei femei, care e artistă de operă.

Viața fiecărei femei cași caracterul ei rezultă mai întâiu din scrisorile ei, și în al doilea rînd din scrisorile celorlalte, în care e vorba despre ea. „Compoziția" aceasta are avantagii remarcabile: *Copiază* viața mai bine. Pe fiecare din cele șapte femei o vedem și din chipul cum se comportă ea în viață, și din opiniile celorlalte șase despre ea. Aceste opinii, care contribue la caracterizarea aceleia despre care e vorba, caracterizează în acelaș timp și pe cele care emit opiniile. Așa dar, redarea unui tip prin prezentarea lui și prin repercusiunea lui în alte tipuri,—fiecare tip văzut din diferite puncte de vedere, privit prin prizma unor temperamente și mentalități diferite între ele.

Compoziția aceasta a impus autoarei crearea a șapte stiluri scrise, deosebite, ceiace presupune un talent mult mai mare decît dacă stilul fiecărei din cele șapte femei ar fi rezultat (ca în alte romane) din vorbirea lor. Aici, autoarea a fost silită să creeze șapte stiluri epistolare, absolut deosebite unul de altul și concordante cu natura fiecărei din cele șapte femei, cu temperamentul ei, cu cultura ei, cu preocupările ei, cu clasa ei socială (căci, deși surori, viața le-a împrăștiat în categorii sociale foarte diverse și depărtate una de alta).

Din toate aceste mici romane, rezultă un fapt constant: că bărbații, în raporturile lor ca bărbați cu femeile, sînt întotdeauna stupizi, neînțelegători, stîngaci, și că n'au dreptate niciodată. Dar aceasta rezultă din fapte, și rezultă cu necesitate, căci autoarea știe să prezinte realitatea astfel, încît să-și ilustreze tema perfect. Și bine înțeles, această feministă e destul de inteligentă și fină, ca să nu creeze femei îngeri (și nici bărbați monștri). Femeile din acest roman au și ele tot felul de defecte și de ridicole, iar bărbații nu sînt lipsiți de calități.

Am scris cuvîntul „feministă". Dar feminismul acestei scriitoare e de un gen special, e un feminism psihologic, dacă se poate zice astfel. Acest feminism este starea de suflet a unei femei înzestrată cu o puternică sensibilitate feminină, temperament care (cum se vede și din alte scrieri ale acestei femei) este psihologia scriitoarei. Intre o astfel de femee și între bărbat se naște întotdeauna acel raport care s'a numit „duelul dintre sexe". Feminitatea puternică este, în adevăr, întotdeauna în luptă cu masculul. Sensibilitate la, să-i zicem, eternul masculin, cochetărie, defensivă provocătoare față de agresor, însfîrșit o întreagă politică și diplomație cu adversarul, plină de suspiciuni ca orice politică de acest fel. Concepția despre bărbat a unei astfel de femei va trebui așa dar să fie acest feminism psihologic, deosebit radical de feminismul propriu zis, care vede în bărbat un tiran social. Femeia de rasă din Karin Michaëlis apare și mai bine din *L'Age dangereux*, femee până în vîrful unghiilor și în acelaș timp foarte inteligentă, de o inteligență am zice masculină, dacă n'ar avea acea finețǎ caracteristic femeiască.

In *Femmes*, inteligența aceasta e în inteligența acelor femei din cele șapte care sînt concepute ca inteligente; se vădește în construirea inteligenții obtuze a acelora concepute ca atare; se manifestă peste tot în construirea romanului—combinat savant și cu dibăcie.

Iar feminitatea aceasta se dă pe față, nu numai în vibrația feminină pe care o acordă unora din cele șapte surori, dar și în paza autoarei de a da pe față secretul ultim al sufletului femeesc. Am spus aiurea că în afacerile de sentiment femeile, conștient și inconștient, își țin jocul ascuns față de bărbat. Acest secret îl păstrează și

scriitoarele cînd sînt femei de rasă, adică femei în adevăratul înțeles al cuvîntului. Și-l păstrează chiar și pe socoteala eroinelor lor. Altfel, și-ar trăda sexul, ar deroga dela obligațiile spiritului de corp.

Și e... păcat, căci numai o femee ar putea să ne spună bine ce se petrece în femei. Dar acest lucru nu-l va face niciodată o femee. Nu cred să fi existat vreodată o femee adevărată, care să fi spus—în viața reală ori în literatură—tot ce se petrece în sufletul ei. Numai bărbații spun tot—femeii iubite, confidenților, cetitorilor, lumii întregi. Sînt și femei care, până la un punct, dar numai până la un punct, se destăinuesc, dar acele femei nu fac parte din cele mai feminine—și destăinuirea lor nu aduce o lumină apreciabilă asupra sufletului femeesc.

In *Femmes*, acele care-și scriu sînt surori, unele sînt expansive, mai ales eroina principală, aceia a cărei viață e mai amoroasă,—și totuși nici ele nu-și spun tot, pentrucă sînt femei. Sau, dacă voiți, autoarea nu... le lasă să spună tot, pentrucă e femee.

Din toate aceste șapte surori, una singură reușește bine în viață, cea mai simplă, o moașă. O femee bună, îndatoritoare la extrem, care trăește pentru alții. Aceasta e fericită și ca femee. Bărbatul ei e un lucrător, om simplu și el. E o „filozofie" a vieții în această idee a autoarei. Această femee e însăși simplicitatea sufletească, muncește până la extenuare, trăește pentru alții, iar amorul în viața ei e un lucru secundar, cași pentru bărbatul ei. E secundar și din cauza vieții și din cauza firii ei. Și nu mai e vorba între ei de amorul „cel mare", de „duelul dintre sexe". Așa dar acești doi oameni nu se devorează nici într'un senz. Din toate aceste cauze, femeia aceasta e fericită.

C. Vroja

* * *

Etienne Rey, *Eloge du mensonge.* Hachette,—*L'Amour.*

Primul volum face parte dintr'o serie consacrată unor „vicii" „general-omenești". In prefața introductivă cetim că aceste „laude" ar fi foarte morale, din cauza tonului lor ironic.

Nouă ni se pare însă că autorii nu se țin de promisiunea din introducere și, impresionați de prestigiul pe care-l are de o bucată de vreme imoralismul, ei fac pe teribilii. Și trebue să mărturisim că *acest* imoralism care vrea să fie satanic și să sperie pe burghez, e prea simplu—și, vai, prea burghez, prin preocuparea lui de burghez.

Imoralismului îi place să se creadă revoltă și atitudine estetică. Mai toți am trecut pe aici... Și, ce e drept, poate că am avut cu toții o justificare: reacționem naiv în contra ceiace Nietzsche a numit „moralină", a moralei ipocrite, vulgare, predicată de imbecilii interesați să-și ascundă turpitudinile, ori uscăciunea sufletului.

Dar moralitatea, și nu imoralitatea, este estetică—și adevărată revoltă. Imoralitatea este teluriană, este concesie zoologiei. Virtutea este suprema frumusețǎ umană, pentrucă e debrutalizare, stăpînire de sine, construcție arhitectonică în propriul tău suflet,—protest împotriva materiei și a vieții comune.

D. Etienne Rey face elogiul minciunii, găsind în ea supleță și fantezie, care lipsesc adevărului. Dar silindu-se din răsputeri să spună lucruri adevărate (și nu minciuni) despre minciună, aduce un omagiu suprem... adevărului, atît de mult căutarea adevărului e aspirația profundă a sufletului nostru,—inteligenții și sentimentului nostru.

Cea mai mare parte din elogiul minciunii la d. Rey stă în pictura femeii, grațioasă și feminină cu ajutorul minciunii. E singura parte interesantă din volum. E aproape creația unui profil de femee, căci în adevăr, se pare că minciuna intră cu mult în noțiunea de feminitate,—în raportul femeii cu bărbatul. O femee de lux, în sensul de

femeiă umană plină de seducție, nu poate să spună adevărul, ci numai ceiace-i convine. Numai astfel își poate păstra caracterul de sfinx și deveni, cum se zice, irezistibilă, incomparabilă, unică, etc.

L'Amour, al aceluiași autor este a doua ediție, remaniată și îmbogățită, a cărții mai vechi intitulată la fel. E scrisă ascuțit, spiritual (și e instructiv că are o prefață, serioasă, - slabă și stingace,- celace dovedește că cineva poate avea talent într'un gen, fără să aibă și în altul).

Ca în mai toată psihologia franceză a amorului, în *L'Amour* al d-lui Rey amorul e considerat și tratat cu un sentiment pur egoist, cu bază de cruzime. Raportul dintre bărbat și femee e ca acela dintre vînător și vînat, ca acela (să ni se erte comparația, justă) d'ntre un om flămînd și un biftek. In acest amor, ființa din lume pe care o iubește mai puțin amantul, e femeia pe care o „iubește".

Acesta e mai ales amorul francez, adică din literatura franceză. Dar trebue să recunoaștem că în orice amor, cît de sufletesc, există această cruzime, care se dă pe față cu sălbătăcie în momentele de conflict,- și că aproape întotdeauna sufletul este în minoritate. Amorul este lucrul naturii și nu al societății. Societatea îl stilizează numai, și cel mult îl complică cu elemente care se topesc la cea mai mică ciocnire. De aceia superioritatea sufletească a unui om se cunoaște și după rezistența pe care o pune sufletul lui la egoismul naturii.

Bine înțeles că în toate acestea e vorba mai ales de amorul eficient. Amorul poetic al primei tinereți pentru fata cu coada pe spate, e altceva. Dar aceasta nu este în chestie, cînd vorbim de cartea d-lui Rey. De amoruri pure, tinerești, psihologii francezi, așa numiții moraliști, nu obișnuesc să vorbească. Nu-i iau în serios.

C. V.

* * *

Artur Gorovei, *Descîntecele romînești (Studiu de folklor)*, Partea I, Introducere, Fălticeni, 1925, (pp. 216+XVI).

Colecțiile de literatură populară romînească s'au înmulțit, în ultimele două decenii într'un mod surprinzător; și fiindcă materialul este adesea neîngrijit publicat și se repetă dela o culegere la alta (fără ca prin aceasta să se poată conchide ceva sigur asupra ariilor geografice ori a curentelor de răspîndire), munca de sistematizare a devenit de multe ori ingrată. Astfel trebue să ne explicăm, astăzi, apariția atît de rară a studiilor de sinteză asupra folklorului nostru, deși materialul enorm așteaptă mereu pe cercetători.

In numărul restrîns al studiilor de folklor apărute în romînește, această parte introductivă din lucrarea d-lui A. Gorovei este binevenită. Ea aduce odată cu o bogată informație — atît de rară la noi — ce trece dincolo de cercul popoarelor indoeuropene și o punere la punct în literatura noastră a originii acestor formule și practice. Am relevat altădată (*Viața romînească*, April, 1925, p. 89 90) părerea eronată a d-lui Gaster asupra originii descîntecelor romînești din apocrife, părere exprimată mai înainte de către Hasdeu (*Cuv.*, II, p. 399). D. Gorovei arată că descîntecele romînești sînt rămășițe arhaice, avînd variante corespunzătoare în cele mai vechi monumente scrise egiptene și chaldeene, care au primit cu vremea elemente nouă, cum sînt cele creștine introduse prin substituirea elementelor păgîne anterioare.

După ce în primele cinci capitole autorul cercetează credința în existența diavolului și frica popoarelor de acest pricinuitor al bolilor; exorcismul și agenții care îl execută (vrăjitorii), dînd și o privire generală asupra descîntecelor la popoarele de azi, d-sa propune o clasificare nouă a întregului material romînesc, asupra căreia vom insista mai mult. Se știe că S. Fl. Marian împărțise (într'un memoriu publicat de Academia Romînă) acea ramură a literaturii populare numită obișnuit *descîntece* în patru specii distincte: *descîntece, vrăji, farmece* și *desfaceri*. Distincția o făcea după cuprinsul formulelor, după scopul urmărit cu ajutorul lor, după mijloacele utilizate și după timpul în care se practică. In critica făcută de d. Gorovei acestei clasificări, se arată netemeinicia ei, dovedindu-se că însuși Marian în culegerile sale confundă aceste categorii, fără să ție samă de ele. Stabilind cu numeroase texte că *descîntec* însamnă orice „vers recitat", d. Gorovei crede că *vraja* ori *farmecul* e totalitatea ceremonialului întrebuințat de vrăjitori, iar descîntecul e formula verbală. Desigur că deosebirea vrajei de farmec, pe care o făcea Marian, e arbitrară. Dar între acțiunea de *a fermeca* și aceia de *a descînta* este o deosebire esențială: ele se fac prin formule deosebite, prima prin formula numită *farmec*, cealaltă cu ajutorul *descîntecului*. *Farmecul* nu e — cum admite d. Gorovei — materialul întrebuințat (acestui material poporul nu-i dă nici un nume general). Deaceia, propunem aici o altă clasificare mai generală, în sprijinul căreia spațiul nu ne îngădue să aducem tot materialul edificator: cuvîntul *descîntec* avînd înțelesul de „versuri recitate" e admis de obiceiu ca termen generic pentru amîndouă acțiunile. Descîntecele se spun însă în două împrejurări: 1) cînd subiectul este prezent; 2) cînd el este absent. Cînd subiectul e prezent, descîntecul are ca scop imediat combaterea bolilor cauzate — după credințele populare — de diavol (cum admitea și Fr. Lenormand; cf. *Șezătoarea*, XIX, p. 21) și mai rar de D-zeu ori Maica Domnului. Cînd subiectul e absent, descîntecul are ca scop fie o acțiune de provocare venită dela oameni (cu intenție bună ori rea), fie o acțiune de liberare. Acțiunea de provocare e aceia numită *fapt, făcut*; iar cea de liberare: *desfăcut, desfacere*. Descîntecul cu subiect prezent e *descîntecul propriu zis* ori *exorcismul*; cel care tinde la provocarea ori liberarea de *fapt*, este *farmecul*. — D. Gorovei crede că există „*descîntece* de dragoste" și „*descîntece* de desfăcut", dar textele ne arată și „*farmece* de dragoste" ori „*faceri* de dragoste" (G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, pp. 376, 377, etc.) și „*farmece* de desfăcut" (*ibidem*, p. 3`3, etc. etc.), ceiace arată — cum am spus mai sus — că *faptul* și *desfăcutul* sînt *farmece*. Cuvîntul *desfacere* nu e „un cuvînt întrebuințat numai de Marian" (p. 93) pentru una din subdiviziunile clasificării lui, ci are în popor o mare răspîndire (tot așa *desfăcut* „désensorcellement"), ca și cuvintele *fapt, facere, făcut, făcătură* „sortilège" care au corespondente romanice în italianul *fattura*, vechiul francez *faiture* (v. Candrea-Densușianu, *Dicționar*, nos. 534 5, 538).

Atît exorcismele cît și farmecele (de provocare) prezintă deopotrivă numeroasele forme constatate de d. Gorovei în materialul bogat pe care l-a utilizat; descîntecele clasate de d-sa în grupa „formulelor magice" (p. 192) nu sînt însă decît descîntece ori fraze țigănești și deaceia, credem că această grupă trebue desființată.

In istoricul descîntecelor din părțile Europei sud-orientale, era poate necesar să se însemne că înainte de exorcismul lui popa Grigore dela Mohaci, care datează din sec. XVI (nu XIV cum s'a tipărit greșit la p. 60), se constată exorcisme în inscripțiile balcanice din sec. 2 și 6 (cf. Hirschfeld, *Epigraphische Nachlese zum C. I. L.*, III, în *Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. z. Wien, phil.-hist. Cl.*, LXXVII (1874), p. 403 și *C. I. L.*, III, p. 961, XXVI).

Ar fi de dorit ca studiul acesta, clar și mai ales suggestiv prin care se va înlesni utilizarea unor documente importante din numeroase puncte de vedere (cu arhaisme lexicale și împrumuturi folklorice), să-l avem cît mai curînd publicat în întregime.

I. Șiadbei

*
* *

Șerban Drutzu în colaborare cu **Andrei Popovici,** *Romînii în America*, „Cartea Romînească", București.

O carte interesantă plină de fapte.—Istoria emigrației Romînilor în America, a Romînilor din fostul Regat și din foastele provincii subjugate.—Așezările Romînilor în Statele-Unite și în Canada.—Îndeletnicirile lor acolo, ca lucrători în orașe, ca fermieri, ca profesii libere.—Cauzele emigrării.—Epocile de emigrare mai intensă.—Numărul Romînilor emigrați.—Instituțiile lor.—Manifestațiile culturale etc..

Un capitol interesant e cel consacrat lui George Pomuț, Romîn ardelean, emigrat în America înainte de Războiul Civil dela jumătatea veacului trecut, și unul din eroii armatei Statelor de Nord în acest războiu.

Autorii consacră cîteva capitole și Evreilor emigrați din Romînia, din care constatăm că la orice om legătura cu pămîntul unde s'a născut nu piere, legătură simțită mai puternic, atunci cînd a părăsit acest pămînt. Autorii ne spun că Evreii din America citesc romînește; au simpatie pentru Romînia; au cuvîntul *Roumanian* în numele tuturor societăților lor. Ne mai spune apoi că au sinagogele lor aparte de alți Evrei veniți de aiurea; au locuri în cimitire deosebite de ale altor Evrei.

La sfîrșit,—o sumă de capitole cu sfaturi pentru viitorii emigranți, căci emigrarea întîmpină greutăți mari, datorite mai ales legilor și regulamentelor din ce în ce mai grele, menite să apere Republica de indezirabili.

Dar cartea aceasta mai are și o altă importanță. Situînd emigrația romînească printre celelalte emigrații și zugrăvind adaptarea Romînilor la viață americană, — ea ne face cunoscută întreaga problemă a emigrației europene și ne și dă un tablou al vieții din Statele-Unite.

Recenzent

Revista Revistelor

Critica profesională

În contrast cu critica spontană, vorbită, publică, care are ca subiect cărțile și oamenii, acela profesională se referă la reguli și genuri. Ea s'a născut în secolul al XVII, atît de pătruns de nevoia autorității, cu Chapelain, însărcinat de Academie să critice Cidul lui Corneille și a fost ilustrată de Boileau. Moștenitor al lui Bayle și Fontenelle, Voltaire e un spirit mai luminat, mai liber dar ca concepție, nu a adus nimic nou. Cu La Harpe, dimpotrivă, care în „Cours de littérature", prelegeri ținute în „Lycée" la 1781, a considerat cel dintâiu istoria literară în totalitatea ei, critica mondenă sau estetică de până atunci, devine istorică. Declinul sentimentului religios și mediocritatea predicatorilor fac publicul să asculte acum cursurile celor trei mari profesori ai Restaurației: Guizot, Cousin, Villemain și mai tîrziu pe Saint Marc Girardin la Sorbona și pe Nisard la școala normală. Taine, Brunetière, Faguet, Lemaître, Sainte-Beuve au fost deasemeni profesori.

Spre deosebire de critica spontană, acela a profesorilor nu ține samă atît de sentimentul produs de o operă, ci de cunoașterea mediului în care aceasta a apărut și de tradiția legată de dînsa. Ea e făcută de obiceiu de spirite oneste care trăesc mai ales din trecut și din cauza excesului de erudiție, nu evită totdeauna pedantismul. Căci savantul în fața operelor actuale e adesea lipsit de spontaneitate, flair sau finețe și în acest domeniu a judeca, clasa, explica sînt operații adesea zădarnice pe cînd gustul e o condiție necesară și aproape suficientă.

Critica profesorilor se interesează nu la ce e nou, ci la celace e susceptibil de a deveni vechiu și de a se perpetua în tradiție.

Ea explică trecutul, dar nu reușește să prevadă viitorul și cînd încearcă să o facă, proectează mai totdeauna în el, logica trecutului. Cei mai buni reprezentanți ai ei sînt în fața literaturei contemporane, de obiceiu, în întîrziere cu o generație.

Până la 1870, critica profesională a fost contra romantismului, apoi cu Brunetière contra naturalismului, cu Faguet și Lemaître contra simbolismului. Adevărata critică a contemporanilor nu e făcută de profesori, ci de acei care gravitează în jurul criticei vorbite.

Pentru critica profesională un Stendhal, Baudelaire, Goncourt au fost „la bête noire".

Generalizările oratorice și paletele de idei ale lui Taine sau Brunetière sînt discreditate astăzi, dar cunoștințele noastre literare au nevoe să fie ordonate și una din funcțiile esențiale ale criticei e de a lega, înlănțui, prezenta o literatură sau un gen ca o ființă organică și vie. Critica istorică nu poate trăi fără idei, care sintetizează și unifică realitatea sensibilă. Un Brunetière a reprezentat acest punct de vedere inflexibil și fanatic. El e adesea scolastic și viziunea lui literară are „des partis pris".

Sforțările jurnaliștilor și ale artiștilor de a-l exclude din critică rămîn însă tot atît de zădarnice, ca și încercarea lui de a exclude din artă pe Baudelaire.

(Albert Thibaudet. *Revue de Paris*).

Sfîntul Francisc de Assisi

Prin disprețul pe care îl arată față de vechiul testament cași prin sforțarea lui de a-și constitui o evanghelie proprie din cîteva versete alese ale celui nou, Sfîntul Francisc a deschis o cale nouă creștinismului, cași religiei în Occident. Cale fecundă, cu tot caracterul utopic al încercării, considerate în puritatea ei originală. Sfîntul Francisc e precursorul, nu al Reformei după cum s'a insinuat, ci al Renașterii.

Pe cînd Luther nu și-a găsit calea decît dibuind și căutîndu-și mîntuirea prin renunțarea la viața de familie și ascetism a sfîrșit printr'un sentiment de dureroasă neputință și de îndepărtare față de Dumnezeu, la Sfîntul Francisc ascetismul a adus o exaltare a voinței, care l-a făcut să se simtă aproape de Dumnezeu și să-l regăsească pretutindeni în operele creațiunii.

Reforma e dominată de ideia înfricoșată a predestinațiunii, care lasă pe om dezarmat și mizerabil în mînile Domnului. Exaltarea puterilor umane e dimpotrivă mesajul Sfîntului Francisc.

Temperament violent și pasionat, Luther a fost în primul rînd un revoluționar, uneori inspirat, alteori chinuit de teamă, dar asemeni tuturor revoluționarilor, mai preocupat de a reforma pe alții decît pe el însuși și de a transforma astfel radical, instituțiile existente.

Plin de o angelică blîndețe, sfîntul Francisc a fost în primul rînd preocupat de a se reforma pe el însuși, pentru a fi un exemplu altora, și pentru a face lumea mai bună nu a căutat să schimbe instituțiile, ci numai omul interior.

De Calvin, el se deosebește mai mult, încă. Infectat de judaism și invocînd în orice moment legea mosaică, acesta a glorificat bunurile materiale, și a fost un precursor al capitalismului.

Fidel „Predicei pe munte" Sfîntul Francisc dimpotrivă, a repudiat mamonismul și el nu are nici o răspundere în răspîndirea lui în societatea actuală.

Ascetismul nu l-a condus la fericirea exclusivă a extazului solitar, dar la descoperirea lumii. Dragostea lui personală pentru Isus l-a făcut să descopere omul în pădurea de alegorii și simboluri a evului mediu. Evul mediu ignora natura. Scuturînd praful manuscriselor în fața cărora subtilizau teologii, Sfîntul Francisc în simplicitatea sublimă a inimii, mergînd cu picioarele goale, pe drumurile Ombriei a revelat pe omul însuși, a descoperit din nou realitatea splendidă a naturii și a demonstrat prin exemple vii, indisolubila solidaritate care le leagă. In vremile sumbre prin care trecem acum și care aspiră la noi renașteri, lecția lui, păstrează o valoare eternă.

(Georges Batault. *Mercure de France*, Octombre).

Examene de conștiință

In ultimul număr din Cahier du Mois, douăzeci și șapte de scriitori care au mai puțin de treizeci de ani, începînd cu Marcel Arland și sfîrșind cu Philippe Soupault au publicat examenul lor de conștiință. Aceste diverse conștiințe examinate dacă nu formează conști-

-ință comună oferă, cel puțin, psihologului cași criticului imaginea sau fantoma ei și sînt un document de preț.

„M'am născut la viața spiritului în 1922 în mijlocul unei dezordini neînchipuite. Confuzia și spiritul păcii armate mă stăpînesc. Sînt dezechilibrat desigur, dar cu un gust viu de perfecțiune. Cred că la urmă îmi voiu crea o disciplină. Toate abaterile pe care le-am cunoscut și tulburările care m'au atins, mă fac să o doresc. Ea va coincide pentru mine cu descoperirea libertății".

Iată ce scrie, cu o onestă candoare, Alfred Colling. In articolele lui Pierre Quint și Philippe Soupault găsim deasemeni, două părți: un tablou al dezordinei tinereții și altul al ordinei, pe care ei o caută, fără să o fi atins decît parțial.

O literatură rezultă, în general, dintr'o civilizație, foarte rar sau prea puțin, dintr'o filozofie. Două fapte s'au produs însă, în timpul din urmă, care au adus intr'un grad singular, mobilitatea în substanța omului cași a societății.

Mai întâiu valorile de mișcare, sport, automobil, avion, cinema, s'au substituit pretutindeni, în ultimii ani, valorilor de repaos. Viziunea copiilor cași a tinerilor a luat o figură diferită de acea a părinților. Că această diferență de viziune a adus mijloace de expresie, de idei și de creație noi, e ceva evident.

In al doilea rînd, nu numai omul nou merge dar înaintează pe un trotuar mobil. Această mișcare care poartă mișcarea, această instabilitate care se adaogă instabilității e economia de după războiu. La originea unui Flaubert sau Barrès întîlnim formațiile lente ale ciorapului de lînă francez, pe care estetismul unuia și tradiționalismul celuilalt îl transpun în ordinea creațiilor spirituale. In societatea burgheză falimentul ciorapului de lînă aduce pe acel al valorilor stabile cași a speculațiilor asupra probabilității unui viitor.

Totul se consumă în moment. Nebunia, care constă în a te ruina, cumpărînd mobile vechi sau coliere de perle a devenit înțelepciune și înțelepciunea de a depune bani la casele de economie, a devenit nebunie. Cînd societatea trece prin acest regim e natural cași literatura să se resimtă. Se va eși desigur din el, dar cine ar putea să spună, cum și cînd? Despre stabilizare nu se poate afirma decît un singur lucru: va fi.

Pierre Quint întitulează articolul său „De la révolte à l'equilibre", dar în cele douăzeci și șapte de confesiuni, ceiace aparține revoltei, dezordinei și incoerenții e mult mai viu decît partea echilibrului.

„Viața care mi-am făcut-o spune Jean Caves e o viață de perpetuă schimbare". Iar André Beucler exclamă: „Ceiace mă emoționează mai mult în lume, e momentul".

Totuși, din cei douăzeci și șapte care vor continua să scrie o parte va găsi o disciplină literară ca Flaubert sau Gide. Pe această cale urmînd pe frații Tharaud, Maurois, Mauriac, Martin du Gard, Lacretelle și-au putut stabiliza succesul.

O altă parte va adopta disciplina religioasă căci curentul religiei va subsista în lumea literară cel puțin atît, cît vor dura falimentele și mizeriile politice cași neglijarea marilor dezbateri și interese ale statului.

(Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*, Octombre).

Observațiuni asupra psihologiei feericului

După școala etnografică și lucrările lui Andrew Lang poveștile populare nu sînt decît supraviețuirea celor mai vechi credinți omenești, pătrunse încă de principiile și uzajele magiei primitive. Utilizarea în poezie a elementelor feerice este deasemeni o reîntoarcere la o stare de conștiință foarte veche și revivescența sentimentelor instinctive, în părțile cele mai puțin explorate ale spiritului nostru.

Una din încercările care au contribuit mai mult la dezvoltarea inteligenții noastre a fost controlul realității dar acest control apare tîrziu în istoria omenirii și educația spiritului verificator nu lucrea-

ză decît într'un domeniu îngust, dedesubt fermentează idei primitive conţinute de frîul cunoştinţei, care renasc însă cînd ea se relaxează, reapărînd în stările mistice, în vis, delir, nevroze, inspiraţia poetică.

Aceste idei se învîrtesc în jurul unor instincte foarte simple, din care principalul e frica. Teroarea omului primitiv în faţa spectacolului lumii a fost una din axele esenţiale ale vieţii lui mentale, dacă judecăm prin creaţia altor fiinţe grozave, pe care, el le-a inventat şi prin numeroasele noastre superstiţii. Un alt sentiment, corolar al celui dintâiu a fost dorinţa de a concilia puterile supreme, nevoia de intercesori, îngeri, fee, mai tîrziu sfinţi. Origina etimologică a cuvîntului fee (fata, destin) e o dovadă a explicării psihologice; feele sînt în acelaşi timp destinul şi un ajutor împotriva lui, căci e de remarcat că aceşti intermediari sînt uneori protectori, alteori nefaşti; de obiceiu nefaşti la început, ei au devenit faşti şi binevoitori, mai tîrziu.

Fantasticul şi feericul au dar o origine comună, cel dintâiu aparţine lumii teroare, celalalt intercesiunii, recursului împotriva teroarei. E legitim deasemeni, să reducem la aceiaşi credinţă ideia unui paradis primitiv şi al unuia terminal, familiară tuturor religiilor şi al cărui regret înăscut, se întîlneşte poate în orice om, regret senzibil deasemeni, în poezia feerică. Paradisul terestru, vîrsta de aur, cîmpiile elizee nu sînt decît reprezentări ale aceluiaşi vis, adică a unui loc în care omul comun sau divinizat trăeşte într'o stare completă de protecţie, ignoranţă a răului, a suferinţii şi a morţii. Operaţiile magice şi culturile religioase, mai tîrziu visurile socialiste, azi chiar viziunea sovietică nu au alt obiect decît să ridice în jurul omului un zid protector împotriva relelor care îl îngrozesc, făcîndu-l să trăiască în iluzia unei armonii perfecte cu zeii şi a liniştei faţă de destin.

Datorită efectului unei anume influenţe latine, multe spirite sînt înclinate să vadă în orice literatură, un fel de retorică mai mult sau mai puţin subtilă, avînd un raport direct cu un învăţămînt aproape şcolar şi nu cu enormul aparat afectiv, care are creerul ca punct terminal şi organ de răspîndire. Pentru aceştia literatura feerică se reduce la povestire agreabilă, destinate să amuze copii sau persoanele mari. Ea e dimpotrivă unul din aspectele cele mai semnificative ale acelei neîncetate formaţiuni de mituri şi simboluri, care se face în gîndirea noastră şi pe care marii poeţi au adoptat-o, dînd o formă pură acelui univers de instincte şi aspiraţii pe care-l purtăm în noi, fără să-l bănuim.

Literatura feerică, aşa cum e reprezentată de cele mai multe din comediile lui Shakespeare, de poemul lui Spenser, de unele poezii ale lui Edgar Poë, Coleridge, Shelley, Keats, Novalis, Baudelaire, Elemir Bourges sau Rimbaud dacă ştim să o interpretăm e o adevărată literatură psihologică, care exprimă omul în adîncimele şi fiinţa lui esenţială.

E o literatură mai subiectivă decît oricare alta şi derivă din romantism, căci dacă scriitorii realişti au exprimat mai ales omul transformat de societate, feericii şi fantasticii, ne-au adus mărturia omului primitiv, care există în fiecare din noi, strîns legat cu cosmosul.

(Edmond Jaloux. *Journal de psychologie normale et pathologique*).

Sfîntul Toma împotriva lui Racine sau antihumanismul în teatru

In opera lui recentă „Le masque et l'encensoir", cunoscutul director de teatru Gaston Baty, expune principiile unei estetici catolice, aplicate artei dramatice. Punctul său de vedere e paralel cu acel filozofic al lui Jacques Maritain. După cum acesta suprimă toată filozofia modernă dela Montaigne, Bacon şi Descartes până azi, întorcîndu-se la Sfîntul Toma, Gaston Baty ampuează teatrul francez din ultimele trei secole (Corneille, Racine şi Molière), revenind direct la tradiţia franceză a misterelor medievale. Şi după cum Maritain evocă îndărătul Sfîntului Toma pe Aristot, Baty evocă îndărătul misterelor, tragedia greacă.

Demonstrarea lui Baty porneşte dela afirmarea caracterului religios al dramei. „Drama, scrie el, e un lucru sfînt, un omagiu magnific adus lui Dumnezeu sau Zeilor şi cea mai eficace din rugăciuni. Eschil e tot atît de fervent ca şi Gréban. Căci sufletul tragediei grece e religios, orfic şi dionysian". Deşi tragedia greacă şi misterele nu se asamănă, ele trăiesc din aceleaşi principii. „Eschil şi Sophocle, care nu puteau să prevadă dogma şi morala Evangheliilor s'au conformat totuşi, esteticei catolice".

Thomismul aplicat teatrului e după Baty o viziune universală, care are pe Dumnezeu ca centru şi nu o viziune limitată la ce e omenesc. Pămîntul, cerul, infernul, sublimul, pateticul, trivialul sînt materia reprezentărilor ei şi la bază e comuniunea sfinţilor. Teatrul medieval e catolic în esenţa lui, fiindcă realizează comuniunea artelor „Totul nu e decît armonie în comuniunea sfinţilor. Acestei armonii îi corespunde în artă, armonia dramei, ca o emanare estetică a filozofiei. Pictura, sculptura, dansul, literatura, muzica existau alături, ignorîndu-se însă, una pe alta. Drama le reuneşte, le ordonează şi între frumuseţea plastică, muzicală sau verbală, între plăcerea simţurilor şi a spiritului, inteligenţa umană, reflex al acelei divine, menţine echilibrul".

Drama e dar o artă supremă şi completă, care reuneşte pictura, sculptura, dansul, literatura şi muzica şi ziua în care teatrul lipsindu-se de aceste elemente a devenit un gen literar autonom, a fost după Baty o zi de oroare şi dezolare. „Repudiind scrie el, frumuseţea semnificativă a decorurilor şi costumelor, a grupărilor şi atitudinilor, a ritmului şi cîntecului, drama decăzută devine un gen literar". Dacă avem în vedere că această evoluţie a permis apariţia tragediilor lui Corneille şi Racine şi a comediilor lui Molière, ne dăm samă la ce aberaţii poate conduce pasiunea supra naturalistă. Baty stigmatizează în acelaşi timp pe acei responsabili de decăderea dramei: Luther şi Reforma, Renaşterea, Cartezianismul. „Tragedia clasică e după el, un produs al complicităţii jansenismului cu cartezianismul. Drama se reduce astfel la personage şi la gîndirile lor. Urmînd misterelor, tragedia secol. al XVI-lea voia să rămînă emoţionantă, şi pretindea că se adresează inimii, tragedia clasică dimpotrivă se adresează numai spiritului". Deşi autorii clasici au avut sentimente catolice, estetica lor e anticatolică.

Remediul lui Baty pentru a recatoliciza teatrul e de a declara războiu teatrului gen literar şi a repudia textele dramatice. Căci teatrul complect nu se reduce după el la cuvîntul vorbit ci cere alte mijloace de expresie: decor, muzică, dans, mimică etc. Dar, acolo unde Baty vede un conflict între teatrul catolic şi cel umanist, nu e în realitate decît un conflict între teatrul pur şi teatrul spectacol. Diferenţiarea lor, e desigur, o sarcină urgentă şi indispensabilă.

Dar aceasta nu e un motiv de a arunca anatema asupra teatrului expresie sau a teatrului pur, după modelul lui Corneille, Racine, Molière. Există în Franţa, destul loc, pentru spectacole ca şi pentru opere pur teatrale. Şi nu era necesar să deranjăm pe Sfîntul Toma, pentru a apoteoza acea fuziune a artelor, scumpă lui Wagner, a cărei eşantilioane deloc catolice, se întîlnesc în atîtea music-halls.

(Benjamin Crémieux. *Nouvelles littéraires*, Octombre).

Italia şi Europa

Presa italiană nu mai înregistrează de cîtva timp nici un atac împotriva guvernului. Doar ziarele străine amintesc că există şi potrivnici regimului fascist. Opoziţia a fost desfiinţată de „supremele raţiuni" de Stat. De altfel jurnalele nu-şi pot permite luxul să însere material de critică opoziţionistă pentrucă toate coloanele sînt pline numai de discursurile şi vi-

zilele Ducelui. Politica internă se fărămițează clipă cu clipă în tot soiul de acte decorative, întruniri comemorative și ceremonii fastuoase. Neastîmpărul acesta intern reliefează din răsputeri obiectivul și tactica politicei italiene în diplomație. De aici situația Italiei față de Europa. Problema cea mai vie, a cărei rezolvire reclamă urgență, este fără îndoială problema populației. Oricîte imnuri de pace ar fredona Ducele, Italia nu poate afla salvarea chestiunei demografice decît într'un apropiat războiu. Toată politica externă a lui Mussolini e șovăelnică și dubioasă, șicanieră și nehotărîtă, tocmai din dorința de a nu închide definitiv o chestiune, de a lua o atitudine fermă. Intr'o asemenea postură imprecisă, jocul e mai liber și schimbarea la față mai scuzabilă. Mussolini nu e anglo-, nici franco-, nici germanofob. El întreține în general xenofobia Italienilor ca o urmare a diplomației sale „*tours de valse*". Visul Italiei de astăzi este desacordul țărilor din Europa; ea simte în mod vital trebuința ca instabilitatea europeană și mondială să aibă loc cît mai curînd. Căci numai o asemenea instabilitate i-ar servi drept pretext într'un războiu de expansiune menit să soluționeze problema demografică.

(Italicus. *L'Europe Nouvelle*, Octombre).

Pariul lui Pascal, respins

Fascinați de formularea matematică a pariului, mulți l-au primit ca indiscutabil. Acesta nu pentrucă ar fi avut un caracter apodictic, ci mai ales fiindcă termenul de infinit, plasat fericit, făcea imposibilă orice discuție. Pus în formulă rămășagul lui Pascal exercita o constrîngere dela care nu te puteai abate. Valabilitatea lui rămînea neatinsă numai în cazul cînd noțiunea de infinit nu era atacată. Cercetările mai nouă ajung la concluzia că o dreaptă infinită se împarte în două jumătăți de dreaptă tot infinite, după cum o linie infinită minus un segment infinit rămîne tot.. infinită. Rămînea să se conchidă că „infinitul ca și neantul se pretează la orice joc". Rezultă deci că pariul e discutabil întrucît termenul lui fundamental, conceptul de infinit, poate fi interpretat în diferite chipuri. O interpretare mai adîncită decît aceia a lui Lachelier ne-a dat-o Robert Aron în „Revue de Métaphysique et de Morale" (Vezi rezumatul ei într'un număr anterior din „Viața Romînească" N. R.) Potrivit noei descifrări, probabilitatea rămășagului nu constă în cîștigul unei lumi eterne față de neșansa de a fi pierdut bunurile pămîntești, ci ea tinde să dovedească existența și Divinitatea lui Christ.

Noțiunea de infinit e introdusă tocmai pentru a devia acest senz.

(Jean Prévost. *La Nouvelle Revue Française*).

Mișcarea intelectuală în străinătate

Literatură

R. Fulop Miller et Eckstein, *Dostoiewski à la roulette*, Librairie Gallimard, Paris.

Viața marelui scriitor a fost în mare parte plină de suferinți. In cei zece ani care i-au precedat moartea, a fost chinuit de patima jocurilor de noroc. A jucat pentru prima oară în cursul unei călătorii la Wiesbaden. De-atunci patima a prins rădăcini în sufletul lui și nu l-a părăsit până la moarte. A doua oară cînd, îndrăgostit de Pauline Suslowa, a plecat s'o întîlnească la Paris, nu a putut rezista trecînd prin Wiesbaden să nu se oprească la masa de joc. Patima jocului era mai tare decît amorul.

Ultima lui călătorie în Europa a întreprins-o cu a doua lui soție Ana Grigoreevna. Au stat la Dresda, la Baden-Baden, la Hamburg. Peste tot, Dostoewski, care credea că a descoperit mijlocul de a cîștiga bani, alerga la ruletă. De cele mai multe ori, pierdea și ultimul ban. Pentru ca să poată trăi, era silit să împrumute mereu dela orice călător rus pe care-l întîlnea pe acolo. De multe ori amaneta bijuteriile ba chiar și hainele soției sale la muntele de pietate. Soția lui, Ana Grigoreevna, nu s'a plîns niciodată și în cele mai grele momente îi mîngîia și suferea în tăcere cu „Fedia".

Tîrziu, abia în 1871, Dostoewski dîndu-și seamă de toate chinurile îndurate, se hotărăște să se lase de patima jocului. Reușește să se întoarcă în Rusia și să înceapă o viață de muncă și de liniște. Dar nu mult după aceasta, moare.

Georges Normandy, *Maupassant*, Ed Vald. Rasmussen.

Această carte face parte din colecția „asupra vieții anecdotice și pitorești a marilor scriitori". Autorul descrie în amănunt viața lui Maupassant, dar în special acele întîmplări în legătură oarecum cu sfîrșitul lui tragic. D. Normandy pare a spune că totul în viața lui Maupassant, a pregătit boala lui — paralizia generală. Nu vorbește însă de influențele ereditare asupra lui, căci se pare că boala sa e datorită mai degrabă eredității.

Romane

Marcelle Auclair, *Changer d'étoile*, „Nouvelle Revue Francaise", Paris.

Subiectul e simplu. O franceză

născută la Santiago, în Chili, se logodește cu Miguel - un tînăr frumos și foarte elegant. Un adevărat tip de frumusețe sud-americană.

Ea îl iubește cam romantic. Mai tîrziu bagă de samă că logodnicul ei e lipsit de tandrețe și manifestă un egoism aproape brutal. Nu mai poate suporta acest amor tiranic. Mai ales cînd privindu-se cu atenție în oglindă, observă că e mai palidă și că a slăbit. Se hotărăște să-l părăsească. De aceia întreprinde o călătorie în Franța, cu o mătușă a ei. La Paris, întîlnește un alt bărbat pe care simte imediat că-l va iubi.

Autoarea dă descripții interesante a locurilor și a oamenilor din Santiago și mai ales interesante observații asupra sensibilității sufletești a unei fete.

Georges Eckhoud, *La Nouvelle Carthage*, La Renaissance du livre, Paris.

Știință socială

Georges Plékhanov, *Introduction à l'histoire sociale de la Russie*, Ed. Boissard, Paris.

Autorul acestei cărți a fost unul dintre gînditorii care au înlesnit introducerea marxismului în Rusia. Cartea de față se ocupă de fenomenele istorice care împing Rusia cînd către Occident, cînd către Extremul-Orient. Această mișcare oscilatorie nu e nici astăzi oprită. Deși autorul a murit înainte de a putea vedea urmările revoluției, a înțeles că marea problemă a Rusiei e cea agrară. El explică cum țăranul rus rămăsese mult în urma celui din Occident. Pe cînd acesta căpăta libertăți, acel din Rusia era încă rob, ceiace se explică prin influența Extremului-Orient.

Ține samă de mediul geografic și de faptele politice. De asemenea studiază și influența doctrinelor sociale din Occident asupra păturii culte a Rusiei.

Agricultură

Theodor Bernhardi, *Versuch einer Kritik der Gründe die für grosses und Kleines Grundeigentum angeführt werden*, Wiegendt, Leipzig.

O nouă ediție a acestei cărți, scrisă la 1848, despre agricultură. Obiectul principal al cărții este: foloasele marii și micii proprietăți. Autorul, pe lîngă aceasta, se ocupă și critică teoria lui Ricardo. Concluziile pe care le trage se potrivesc și astăzi. Crede că existența diverselor tipuri de proprietate e mai avantajoasă.

Albert Maupas, *Une petite ferme allemande. Doctrines et practiques agricoles d'Outre Rhin*, Librairie agricole de la maison rustique, Paris.

O monografie utilă în special pentru cei care exploatează pămîntul. Sînt observații pe care autorul le-a cules în timpul prizonieratului său în Germania. Descrie organizarea tehnică și economică a unei ferme tip: clădiri, metode de cultură, mașini. Arată cum în Germania s'au vulgarizat cele mai bune metode de cultură. Vorbește de școlile de agricultură, de Camerele agricole și de alte instituții create în acest scop.

COMPILATOR

Bibliografie

In diferite edituri și tipografii:

L. Ghergariu, *Zalăul*, schiță monografică, Zalău, 1926, Pr. 25 lei.

A. Maior, *Omega*, Tragi-comedie în 5 acte și 6 tablouri, în versuri, Buc., Atelierele „Adevărul", 1925. Pr. 30 lei.

Constantin Loghin, *Istoria literaturii romîne din Bucovina (1775—1918)*, Tip. Mitrop. Silvestru, Cernăuți, 1926, Pr. 150 lei.

I. Totu-Cerna și **N. Giromora,** *Ecouri, Epigrame*, Craiova.

Preotul Petre Chiricuță, *Antisemitism „creștin" ? sau cea mai cumplită erezie a veacului*, București, Pr. 30 lei.

Emil A. Chiffa, *Paseri călătoare*, Poezii, Cluj, Pr. 60 lei.

Gabriel Giurgea, *Situația Romîniei de după războiu*, București, 1926.

Ștefan George, *Insemnări filozofice și literare*, „Casa Școalelor", 1926, Prețul 30 lei.

Mihail Ghenescu, *Luminișuri sufletești*, 1926.

Constantin Loghin, *Istoria literaturii romîne, dela început până în zilele noastre*, Cernăuți, Tip. Mitropolitul Silvestru, 1926, Prețul 50 lei.

Academia Romînă, Concursuri pentru premii, 1926.

Claudiu Isopescu, *O predică romînească, ținută în Roma la 1608* Cernăuți, Inst. de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei, 1926.

Iosif Cațaveiu, *Afinitatea latină*, 1926, Tip. Wizner et David, Sighet.

Programul Stagiunei 1926—27 a Teatrului Național din Craiova, 1926, Tiparul „Scrisul Romînesc", Craiova.

Dr. Vasile Stan, *Anuarul școalei normale „Andrei Șaguna"*, Sibiu, 1926.

Virgil Molin-Craiova, *Arhaic Romînesc, Chenare Naționale*, Craiova, 1926.

Henri Barbusse, *Force*, (Trois Filmes), Flammarion, Paris, Prețul 10 frcs..

Simion Mirnea, *Povestea Vrancei*, Focșani, 8 lei.

G. G. Antonescu, *Un institut pedagogic romîn*, 1926.

Reviste primite la redacție

Revue internationale du travail, No. 4; *Cosinzeana*, No. 39–43; *Contemporanul*, No. 69; *Universul literar*, No. 42—43; *Societatea de mîne*, No. 41—43; *Adevărul literar*, No. 304—305; *Oltenia*, No. 3–5; *Viața literară*, No. 23—24; *La Nouvelle Revue Française*, No. 157; *Mercure de France*, No. 679—680; *Natura*, No. 7; *Țara de Jos*, No. 10; *Corespondența economică*, No. 8; *Viața agricolă*, No. 19; *Romînia militară*, No. 10; *Lamura*, No. 9; *Familia*, No. 7; *Căminul*, No 8; *Cîmpul*, No. 18—19; *Foaia Tinerimei* No. 19—20; *Plaiuri dobrogene*, No. 1; *Roma*, No. 7—9; *Cortea*, No. 4; *Revista funcționarilor publici*, No. 9; *Tinerimea Romînă*, No. 1; *Zări Senine*, No. 6–7; *Ritmul Vremii*, No. 8—9; *Viața Cooperatistă*, No. 7–8; *Federația balcanică*, No. 52; *Revista generală a învățămîntului*, No. 7; *Gladul nostru*, No. 7—9; *Noua revistă bisericească*, No. 4–5; *Flamura*, No. 7–8; *Peninsula balcanică*, No. 4—7; *Vîsla*, No. 3; *Răzeșul*, No. 9; *Ideia*, 3–4; *Presa Sanitară*, No. 121; *Răsăritul*, No. 1.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot celace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc, a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, Iași.**

1926. ANUL XVIII NOEMBRE. No. 11

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri 3

1926

Viaţa Romînească apare lunar cu cel puţin 160 pagini. – Abonamentul în ţară un an 400 lei. – Jumătate an 200 lei. – Numărul 40 lei. – Pentru străinătate: un an 600 lei. – Jumătate an 300 lei. – Numă-

VIAȚA ROMÎNEASCA
REVISTĂ LUNARA
Iași, Strada Alecsandri No. 10–12.
ANUL XVIII

Molière și gustul clasic

„Le Térence de notre siècle. ." Cu variații pe această formulă l-au petrecut admiratorii contemporani pe Molière, dela cele dintâiu succese până după moarte. Prietinul scipionilor se potrivea desigur mult mai bine cu idealul eleganței nobile, cu dogmele frumuseții bine crescute, decît plebeul Plaut.

Prefața ediției din 1682 arată lămurit ce gîndeau admiratorii actorului poet: Tout le monde a regretté un homme si rare, et le regrette encore tous les jours; mais particulièrement les personnes qui ont du goût et de la délicatesse. On l'a nommé le Térence de son siècle; ce seul mot renferme toutes les louanges qu'on lui peut donner..." Să luăm seama: „du goût et de la délicatesse", două din ingredientele indispensabile esteticei timpului sînt aici direct legate cu literatura comică, genul care desigur a rezistat mai tare tuturor delicateților.

Intre autorii comici Terențiu era, din vechime, bine văzut de oamenii serioși și delicați. Scrierile lui erau remarcate „propter elegantiam sermonis" (Cicero); și, în general se admitea că: „Terentii scripta sunt in hoc genere elegantissima" (Quintilian). Scriitorii creștini au adoptat, așa că în tot veacul de mijloc, și de atunci încoace, Terențiu a rămas autor de școală foarte respectat. Montaigne, altminteri om cu spiritul și gustul specific naturaliste, nu admite ca Plaut să fie comparat măcar cu Terențiu: fiindcă cel dintâiu „sent bien moins son gentilhomme". Montaigne era foarte simțitor la boerie; și pentru a prețui bine gustul acestui naiv și amuzant anahronism stilistic, să ne aducem aminte că abia tatul lui Montaigne, cel dintâiu din neamul lui de negustori, fusese primit în rîndul „gentilomilor". Detaliul este util pentru interpretarea socială a esteticei clasiciste. Un vrăjmaș special al teatrului, Bossuet, nu uită pe Terențiu „par-

mi mes auteurs pour la latinité" (*„Sur le style et la lecture des Pères de l'Eglise pour former un orateur)*. Iar papei Inocenţiu XI îi raportează (8 Mart 1679) că Delfinul a aflat mare plăcere şi folos cetind pe Terenţiu, ale cărui icoane vii din viaţă au arătat înaltului şcolar cît de primejdioase sînt femeile, caşi de altfel toate plăcerile lumeşti; şi deopotrivă s'au mirat, şcolarul şi dascălul, că mulţi din autorii de teatru moderni nu urmează exemplul lui Terenţiu, ci scriu lucruri urîte, ruşinoase şi rele. In veacul al XVII-lea Terenţiu a fost tradus în franţuzeşte de vre-o patru ori; l-au tradus, între alţii, chiar cei trei mari dascali din Port-Royal, Lancelot, Lemaistre şi Nicole, care au publicat cîteva comedii alese, cu preţioasa asigurare: „rendues tres honnestes en y changeant fort peu de choses". In lumea aceia creştină şi binecrescută poetul păgîn avea un prestigiu special de comic serios. Fénelon, supergingaşul episcop, pomeneşte pe Plaut, împreună cu Aristofan, printre autorii vechi „dont on se passe volontiers" (Lettre à l'Académie, 1775), şi prin această categorisire ne luminează depiin preţuirea lui Terenţiu şi arată cum preferinţa pentru acesta era pe atunci o specială recomandaţie de bun gust.

Despre Molière scrie prefaţa din care am citat mai sus: Il possédait les poètes parfaitement, et *surtout Térence;* il l'avoit choisi comme le plus excellent modèle *qu'il eût* à se proposer, et jamais personne ne *l'imita si bien qu'il a fait.*— Cei ce au scris acestea erau doi intimi ai lui Molière, Vivot şi Lagrange. Fraţii Parfaict, informatorii clasici asupra vechiului teatru francez, spun despre cel dintâiu că ştia toate piesele lui Molière pe de rost; „l'autre étoit un des meilleurs auteurs de sa troupe et des plus honnestes hommes, homme docile, poli, et que Molière avoit pris plaisir lui-même à instruire". Aceşti prietini din tot ceasul mărturisesc dar că poetul îşi alesese modelul antic în exactă conformitate cu gustul contemporanilor.

In cea mai veche notiţă relativă la cariera lui Molière se spune: „Comme il peut passer pour le Térence de notre siècle, qu'il est grand auteur et grand comédien. ." (Nouvelles nouvelles, 1663, III-e partie),—şi Molière, pe atunci, nu ajunsese decît până la *Şcoala femeilor !*.. Autorul notiţei, Donneau de Visé, jurnalist, poet comic şi critic cu multă trecere în saloane, era om de planul intâiu, în lume şi printre oamenii de condei. Judecata lui poate fi luată ca reprezentativă, şi de o valabilitate cu atît mai generală, cu cît omul acesta a fost, cu statornică duplicitate, cînd admirator cînd detractor al lui Molière, plecat cu cea din urmă slugărnicie părerilor publice şi succeselor imediate. In acelaşi vreme Boileau, pe atunci critic tînăr, fermecat de eleganţa şi înţelepciunile teatrale ale tovarăşului de luptă literară, îl salută cu această întrebare plină de laude: Celui qui sut vaincre Numance, Qui mit Carthage sous sa loi, Jadis sous le nom de Térence, Sut-il mieux badiner que toi ?—Ta muse a-

vec utilité Dit plaisamment la vérité .. Iar peste zece ani, legislatorul strict şi nazuros îşi rezumă astfel judecata asupra actorului poet în versurile reci şi ursuze: ...„Si moins ami du peuple, en ses doctes peintures Il n'eût point fait souvent grimacer ses figures, Quitté pour le bouffon, l'agréable et le fin, Et sans honte à Térence allié Tabarin". Apostrofa entuziastă din tinereţe caşi rezervele aspre din vremea maturităţii stau deopotrivă subt măsura lui Terenţiu. Adouazi chiar după moartea lui Molière, Robinet, reporterul simplu şi modest, anunţă curţii şi saloanelor: „Notre vrai Térence françois, Qui vaut mieux que l'autre cent fois, Molière cet incomparable Et de plus en plus admirable..." Şi înălţarea modernului deasupra anticului nu pare să fie numai o floare de stil necrologic: Robinet vorbea din partea oamenilor de lume, a publicului fără pretenţii humanistice, şi către acest public, al cărui gust era hotărît modern. In adevăr Saint Evremond şi Bussy-Rabutin, doi tipici reprezentanţi ai diletantismului elegant, proclamase încă demult pe Molière superior comicului latin. Dar şi un om ca Bayle, cufundat în erudiţie clasică şi care obişnuit nu lua prea mult seama la faptele literare ale contimporanilor, scrie (8 Mart 1675) către fratele său: „l'antiquité n'a rien qui surpasse le génie de Molière dans le comique, ne vous en déplaise Aristophane, Plaute et Térence. Aussi depuis sa mort, ne voyons-nous aucune comédie qui vaille la peine d'être lue". Iar Fénelon, şi humanist şi om de lume, ajunge cu perpetua şi sinuoasa lui prudenţă în preţuirea anticilor şi modernilor, să se induplece însfîrşit: „il faut avouer que Molière est un grand poète comique. Je ne crains pas de dire qu'il a enfoncé plus avant que Térence dans certains caractères; il a embrassé une plus grande variété de sujets". Pentru a evalua laudele acestui „mondain" antichizant trebue ţinut seamă că bunăvoinţa cu care vorbeşte de moderni pleacă dela convingerea că aceştia de abia se desfac din întunericul barbariei;—e vorba, prin urmare, numai de o indulgenţă cuvenită meritelor modeste ale unor primitivi. Şi Molière e singurul modern la care Fénelon constată progres faţă de poetul vechiu cu care-l măsoară.

Cîteva zile după serbările vestite, date de Fouquet la Vaux, scrie La Fontaine către corespondentul său cel mai credincios, Maucroix (22 August 1661): Te souvient-il bien qu'autrefois Nous avons conclu d'une voix Qu.il alloit ramener en France Le bon goût et l'air de Térence ? Plaute n'est plus qu'un plat bouffon Et jamais il ne fit si bon Se trouver à la comédie; Car ne pense pas qu'on y rie De maint trait jadis admiré Et bon *in illo tempore*. Nous avons changé de méthode: Jodelet n'est plus à la mode, Et maintenant il ne faut pas Quitter la nature d'un pas.—Nu ştiu dacă aceste versuri ale pseudonaivului fabulist nu sînt cumva o glumă. Il bănuesc că ţinea mult le comicăria pură şi cît de pipărată. „Car ne pense pas..." are savoare de farsă

intonată cu gravitate. In gusturile lui intime, La Fontaine era, mai ales cît priveşte risul, omul *illius temporis*. E puţin probabil că acel care cetea cu statornică dragoste pe Rabelais—maître François, dont je me dis encore le disciple—să fi zis cu hotărire serioasă: „Plaute n'est plus qu'un plat bouffon". Nu trebue uitat că, douăzeci de ani după ce scrisese tirada de mai sus despre inovaţiile lui Molière-Térence, La Fontaine, in tovărăşie cu actorul Champmeslé, cîrpea dintr'un roman al lui Scarron o farsă in cinci acte, unde o scenă intreagă este inchinată unei intimplări cu o oală de noapte foarte plină. Şaizeci şi cinci de alexandrini abia sînt de ajuns personagiului cu pricina ca să-şi analizeze, cu dezvoltări, situaţia, clar şi raţional, după legea stilului clasic; şi omul recită in cămaşe, ud din cap până 'n picioare. In vremuri mai vechi ale teatrului francez, un epizod ca acesta nu ar fi fost chiar din cele mai tari; dar predecesorii apropiaţi sau contemporanii lui Molière,—Scarron, Cyrano de Bergerac, Montfleury, şi toţi ceilalţi ale căror grosolănii trebuia să le scoată din valoare comedia nouă terenţiană, ar fi admirat nu fără invidie tabloul de umedă comicărie al scriitorului pe care pătrunzătorul La Bruyère îl caracteriza astfel: ce n'est que légèreté, qu'élégance, que beau naturel et que délicatesse dans ses ouvrages. Scarron a utilizat şi el urina ca ingredient de veselie scenică, dar, cum se pare, n'a izbutit să-i dea elocvenţa abundentă cu care a prezentat-o La Fontaine delicaţilor săi contimporani. Intr'un epitaf, fad şi tern ca o şaradă, fabulistul enunţă: Sous ce tombeau gisent Plaute et Térence; Et cependant Molière seul y gît.—Combinarea celor doi latini este oare numai o formulă de elogiu scolastic şi pompos, sau corespunde unei schimbări bine cugetate, acum după ce cariera, in care modernul utilizase cu personală putere şi pe unul şi pe altul, era încheiată? Stilul vag de poezie ocazională al epitafului nu permite concluzii precise. Doar cuvintele lui Chapelain: „Notre Molière, le Térance et le Plaute de notre siècle"... (scrisoare din 4 Iunie 1673), apropiate de epitaful lui La Fontaine, ne-ar putea face să bănuim ca Molière izbutise să împace lumea simţitoare cu Plaut. Chapelain însă era un erudit, şi nu-i probabil că vorbea in numele lumii mari. Atît se poate zice sigur că, in amîndouă aceste texte apare clar dorinţa de a acumula laudele pomenind numele cele mai consacrate in istoria teatrului comic.

Tîrziu după moartea lui Molière, La Bruyère, dificil ca totdeauna, exclamă: quel homme on aurait pu faire de ces deux comiques!.. Asemene combinaţie închipuită de genii diverse ne pare astăzi copilăroasă şi populară; dar nu trebue să ne oprim la aspectul demodat al formulei. La Bruyère, micul burghez iremediabil ofensat prin lipsa de consideraţie cu care-l intimpinase unii dintre cei de sus, făcea un foarte riguros apostolat de eleganţă şi delicateţe. In cazul de faţă el dă a înţelege că Molière n'a fost tot ce trebuia să fie şi sugerind o asemenea concluzie sensibilul moralist vorbea, probabil, in numele multor persoane de gust strict.

Pentru contimporani efectele utile ale comediei serioase şi elegante, pe care toţi literaţii reprezentativi o reclamau, par să fi fost foarte palpabile. Zece ani abia trecuse dela moartea noului Terenţiu, şi cei doi actori şi credincioşi ucenici constată cu hotărire că lumea s'a lecuit de prostiile pe care maistrul le luase în ris; iar Boileau chiar după succesele dintâiu îi aduce aceste laude solide: chacun profite à ton école: Tout en est beau, tout en est bon; Et ta plus burlesque parole Vaut souvent un sermon. S'ar părea că aceste sînt comune naivităţi moralistice spre utilitatea teatrului, dar o asemenea părere înşeală asupra sensului şi orientării esteticei clasicismului in general, şi in deosebi asupra comediei care se năştea atunci.

*

Voltaire (*Siècle de Louis XIV*, cap. 32) proclamă pe Molière „un législateur des bienséances du monde;" iar cu cîţiva ani mai înainte consacrase gloria poetului comic in termeni încă mai solemni: Corneille, ancien romain par les Français, a établi une école de grandeur d'âme; et Molière a fondé celle de la vie civile (scrisoare din 1733); şi ca să se vadă cît mai bine valoarea acestei laude pedagogice şi civice, adaog această mărturie: j'aime passionnément le *Misanthrope*, *Athalie* et d'autres pièces qui me paraissent des écoles de vertu et de *bienséance*. (Dictionnaire philosophique, art. Catéchisme du curé).

Către sfîrşitul secolului al XVIII-lea Chamfort, potrivit aplecării tot mai mari a epocii pentru vorba patetică, repetă in ton umflat această glorificare destul de bizară pentru noi: „l'homme le plus extraordinaire de son temps, celui chez qui tous les ordres de la société allaient prendre des leçons de vertu et de bienséance...",—bizară mai cu seamă prin apropierea epitetului „homme extraordinaire" cu lecţiile de „bienséance".

Această valoare practică a clasicului comic şi comedian persistă până in timpuri din ce in ce mai apropiate de noi. Pe la 1804 Stendhal, tînărul provincial totdeauna la pîndă după manierele elegante ale lumii de sus şi dela centru, notează cu scumpătate, după o lectură din Molière, caracterele „bunului ton", şi le pune la o parte pentru o comedie plănuită, in care eroul avea să fie un tînăr ireproşabil.—Poate subt inspiraţia cuvintelor lui Voltaire, dar poate şi spontaneu se extaziază discretul şi perfectul snob Goethe in faţa „tactului perfect" şi al „convenienţelor". (Takt für das Schickliche, Ton des feinen Umgangs), pe care crede că le găseşte desăvîrşit încarnate in teatrul lui Molière, (către Eckermann, 28 Mart 1827).

In zilele noastre profesorul Gazier, dela Sorbona, a găsit

de trebuinţă să recomande încă odată opera lui Molière ca manual de „savoir-vivre". (art. *Molière*, în la Grande Encyclopédie).

Potrivirea acestor deosebiţi oameni în consacrarea atît de specific pedagogică a comedianului moralist este curioasă. Educaţia clasică a fost desigur în stare să dea naştere unei tradiţii de interpretare şi utilizare educativă pentru orice gen literar; surprinzător pare numai că această valoare este atît de categoric pusă în evidenţă tocmai pentru Molière, care ori şi cît, e un autor de inegală puritate, pe cîtă vreme alexandrinii lui Racine, de pildă, sînt o lecţie de bună creştere neîntreruptă, fără cusur şi aplicată celor mai grele cazuri posibile : perfectul *savoir vivre* în situaţii tragice. Această celebrare pedagogică a comediei arată tocmai cît de tare „les bienséances" făceau parte din temelia cea mai adîncă a clasicismului. Estetica clasicistă s'a născut într'o societate care părea că se miră încă singură de cultura ei. Era o lume naiv mulţumită şi pare că surprinsă de aspectul ei estetic şi intelectual ; o simţim bine că se oglindea păunindu-se, speriată cu deliciu de eleganţele pe care şi le descoperea la fiece nouă încercare de atitudini, literare ori sociale, graţios civilizate. „Les bienséances", „l'élégance perpétuelle" sînt ţinta unei preocupări îndărătnice şi monotone,—celace arată, mi se pare, că „les bienséances" şi „les élégances" nu erau fenomene dela sine înţelese, care să fi pătruns organic şi general în structura sufletească a epocii. Eleganţa se purta pe deasupra ; omul trebuia să-şi supravegheze necontenit „les bienséances". Le avea deci în ochi, şi se emoţiona ori deciteori i se păreau perfect reuşite. Calificarea lui Molière ca instructor eminent pentru manierele distinse este un reflex foarte semnificativ al intronării unei bune creşteri strict legiferate în societatea franţuzească, şi o mărturie amuzantă despre zelul naiv cu care această noutate era admirată şi sărbătorită ca dogma atotmîntuitoare, căreia avea să i se închine orice manifestare intelectuală cu pretenţii serioase.

Fără îndoială Molière ofensa încă deajuns delicateţa proaspătă a unei părţi din publicul teatrelor, şi Boileau, fără să fie dintre cei mai mofturoşi, zicea că modernul nu-i aşa de perfect ca Terenţiu, „parce qu'il dérogeoit souvent à son génie noble par des plaisanteries grossières qu'il hasardait en faveur de la multitude, au lieu qu'il ne faut avoir en vue que les honnêtes gens". Textul acesta—o conversaţie păstrată în *Bolaeana*—confirmă judecata aspră din *Arta poetică*. Boileau insista prin urmare, şi această insistenţă complică lucrul. Nu-i uşor de înţeles cum se face că acest contemporan luminat, prieten al lui Molière, şi care trăia în rîndurile dintîiu ale societăţii, nu ţine seamă că cele mai groase glume, în deosebi cele scatologice, erau tocmai pe gustul regelui, prin urmare şi al curţii. Ori este cu putinţă ca Boileau să nu fi socotit pe Ludovic al XIV-lea şi pe curteni ca „honnêtes gens"?

Saint-Simon povesteşte cum, într'o seară, principesa moş-

tenitoare şi-a aplicat o clizmă în faţa regelui şi a Doamnei de Maintenon ; servitoarea care opera era aşa meşteră, încît regele nici nu prinse de veste ce se întîmpla : credea că principesa stă cu spatele întors spre cămin ca să se încălzească. Cînd a prins de veste cum stă lucrul, a făcut aşa mare haz, încît de atunci a rămas obiceiu ca tînăra alteţă să-şi vadă astfel regulat de sănătate în prezenţa suveranului.—E bine să avem în minte acest tablou de interior regal, şi să nu pierdem din vedere nimic din accentele psihologice ale situaţiei, pentru a ne întreba cu toată atenţia : care e relaţia între un asemenea divertiment curtean şi estetica binecuviincioasă a lui Boileau ? Există o mărturie veche, păstrată în *Bolaeana* care spune că Boileau ar fi scris pentru Molière glumele latineşti din *Bolnavul închipuit*, unde se vorbeşte mult de clistire ; dar e de observat mai întâiu că acele glume sînt tocmai, spuse pe latineşte, şi „le latin brave l'honnêteté", şi apoi mărturia este cu drept cuvînt suspectată astăzi (vezi observaţiile editorilor Despois şi Mesnard, Oeuvres de Molière, IX-lea, 130 sqq). Spune însă Brossette, intimul lui Boileau că „Mr. Despréaux estime beaucoup la plupart des petites pièces de Molière, surtout sa *Critique de l'Ecole des femmes*. Il m'a cité aussi *la Comtesse d'Escarbagnas*" (Mémoires de Brossette sur Boileau). Această mărturie nu poate fi bănuită. În *Critique de l'Ecole des femmes* se discută picant faimosul *le* din *l'Ecole des femmes* care scandalizase o sumă de oameni şi printre aceştia se distinge delicatul La Fontaine, indignat de „echivocele" lui Molière ; iar în *la Comtesse d'Escarbagnas*, felul cum se ruşinează şi se supără contesa implică un joc de cuvinte şi idei (pe silaba *vi)* straşnic de aristofanic.—Ce era dar pe atunci bunacuviinţă literară şi în special cea teatrală ? Stricteţa extremă în această privinţă era ea specific burgheză, şi Boileau reprezintă numai gustul acestei clase ? Sau poate îl supăra curat numai farsa şi paiaţeria, „le sac ridicule où Scapin l'enveloppe", şi nicidecum celace numim noi necuviinţă. Nu cumva faptul că nu putem da răspuns sigur acestor întrebări e un semn că societatea în care se năştea clasicismul era însăşi ea nesigură în privinţa acelor legi de estetică socială după care umbla, şi că făcea cu atît mai multă vorbă de „bienséances" cu cît era mai puţin fixată asupra lor ?

Scarron, autor comic de moda veche a farsei pure, numeşte pe Molière „un bouffon trop sérieux". E probabil că temeiul acestei glume este impresia pe care în realitate comedia nouă a lui Molière o făcea asupra generaţiei bătrîne. Iar Ludovic al XIV-lea, cît timp i-a plăcut teatrul, a rămas de partea celor vechi : rîdea din toată inima la glumele cele mai puţin „bienséantes", cu oarecare preferinţă poate pentru cele scatologice ; îi plăcea deosebit *la Jalousie du Barbouillé*, cea mai veche farsă păstrată dela Molière, cu obscurităţile ei într'o lati-

nească mult prea lesne de înţeles, şi nu mai puţin *Don Japhet d'Arménie*, comedia lui Scarron cea atît de agrementată cu oale de noapte.—Dar atunci dece în toată epoca clasică literaţii, dela Boileau până la Voltaire explică bufoneriile şi grosolăniile din Molière ca o concesie făcută „poporului" şi dece nu pomenesc aceşti literaţi cu nici un preţ că regele, şi prin urmare curtenii, avea întocmai acelaşi gust ca şi „poporul"? Şi aici avem afacе cu o curioasă neclaritate. Poate că burghezii cultivaţi, în numele cărora vorbeşte Boileau, se închideau într'o perplexitate respectoasă şi mută faţă cu gustul regal, mulţumindu-se a păstra pentru dînşii idealul comediei serioase şi binecrescute;—regele rămîne în afară de orice clasare şi de orice discuţie! Totuşi regele nu stătea la îndoială să se închine judecăţii lui Boileau în materie literară, şi categoric a făcut-o în privinţa lui Molière.. Nehotărîrea şi nesiguranţa în privinţa comediei stăpînea şi pe stricţii burghezi. Să nu se uite în sfîrşit că oamenii acela aveau respect superstiţios pentru separarea absolută a genurilor literare: odată ce era admis din vechime că teatrul comic are drept la glume pipărate, teatrul comic trebuia să facă glume pipărate,—în estetica timpului dreptul de a face asemene glume devenea numai decît obligaţie, prin care avea să se caracterizeze genul şi să se deosebească precis de alte genuri. Gustul timpului, al literaţilor cel puţin, se clătina între comedia-farsă, care se impunea prin tradiţie, şi aspiraţiile cătră comedia nobilă, „terenţiană".

Prefacerea comediei fără perdea în comedie bine crescută pare să fi mers destul de încet în cursul marelui secol, de oarece încă la 1684 La Fontaine risca pe teatru farsa groasă de care am vorbit. Veacul eleganţelor începuse foarte modest în această privinţă.—Istoricii literari (Lotheissen, Geschichte der französischen Literatur im XVII Jahrhundert, et. 2-a, I, 1897. 344—Rigal în Petit de Julleville, Histoire de la langue et de la littérature française IV, 1897, 248-9—Victor Fournel, Le théâtre au XVII siècle, 1892, 12—Petit de Julleville, le théâtre en France, 1893, 138) vorbesc cu mare scîrbă şi numai în aluzii pudice de comedia lui Mairet, *les Galanteries du duc d'Ossonne*. Piesa îmi pare interesantă pentru istoria comediei şi a formaţiei gustului clasic şi, fiindcă învăţaţii refuză să-i dea subiectul, îl povestesc aici numai decît.

Spaniolul duce d'Ossuna vice-rege al Neapolului, iubeşte pe Emilie, soţia geloşului Paulin. Cu toată paza straşnică a bărbatului, femeia are un iubit, pe tînărul Camille. Se întîmplă tocmai că un om plătit de Paulin răneşte greu pe Camille; Paulin, temîndu-se de răzbunarea rudelor tînărului, caută scăpare la vice-regele. D'Ossuna primeşte bucuros să-l apere, şi-l ascunde într'un palat afară din cetate. Rămasă singură, Emilia se mută la cumnata ei, Flavie. Vice-regele se duce să stea de pîndă noaptea subt ferestrele acesteia. Pe scară de mătase atîrnată de

balcon, un bărbat coboară şi dispare. D'Ossuna, deşi încredinţat că un altul a fost mai norocos, rămîne să vadă ce se va întîmpla mai departe. Cel care coborîse se întoarce curînd. D'Ossuna urcă şi el pe urma lui, şi descopere că omul cu scara era Emilia îmbrăcată în bărbat. Surprinsă astfel, ea mărturiseşte că iubeşte pe Camille şi că s'a deghizat ca să poată merge să-l vadă acum cînd e aşa greu rănit; cu mare greutate a izbutit să se furişeze de lîngă cumnată, fiindcă Paulin poruncise Flaviei la plecare ca să ţină pe Emilia de scurt şi să doarmă cu dînsa. Dacă Vice-regele ar vrea să-i ia locul în pat, pentruca să nu prindă de veste cumnata că lipseşte prea mult, Emilia ar pleca din nou să vegheze pe Camille. In glumă ea îi spune că Flavia e o babă. D'Ossuna, cavaler desăvîrşit, renunţă la dragostea lui şi, cu cea mai perfectă curtoazie, primeşte să slujească pe Emilia. Astfel se ajunge la situaţia (în actul III) de care istoricii nu-şi pot erta să vorbească.—Anume: Flavia se prefăcuse că dormea, şi auzise tot ce vorbise Emilia cu d'Ossuna,—şi Flavia iubeşte demult pe vice-regele în tăcere şi se explică astfel în monolog: Voicy venir celuy dont les perfections Sont le secret objet de tes affections. Tu le vas recevoir jusque dedans ta couche, Ce duc dont les attraits toucheraient une souche... Quoy, je le sentiray couché dedans mes draps. A deux doigts de ma bouche, et presque entre mes bras...! Si belle occasion de contenter mes voeux Mérite bien plutost qu'on la prenne aux cheveux... Fais semblant de resver, et dans tes resveries Mets force discours d'amoureuses furies, si propres à luy seul, qu'il ne puisse ignorer qu'en songe pour le moins il te fait souspirer.—Vice-regele intră şi monologhează: Mon étique beauté qui ronfle là-dedans A possible encor moins de cheveux que de dents... Sa bouche est en deça; mets-toy fort en avant, Dessus le bord du lict, de peur du mauvais vent... Voilà bien des soupirs, encor il est croyable Qu'elle fait maintenant quelque songe effroyable; Ou c'est que l'estomach indigeste et gasté Luy cause à tous moments cette ventosité, O mes gants (se purtau pe atunci mănuşi foarte parfumate)... !—Flavia suspină în somn. D'Ossuna se miră că glasul nu-i glas de bătrînă. Aduce o luminare şi—: O Dieu! se peut-il voir un visage plus beau?—Flavia se preface că se deşteaptă din somn speriată. D'Ossuna o linişteşte: Je cherche vostre amour, non pas vostre colère Et mettrois hors mon coeur indigne de mon sein, S'il avoit pu loger un si lasche dessein. Puis est il insolent qui ne mist bas les armes Devant la majesté de vos yeux pleins de charmes?—Totuşi nu uită ce i-a promis Emiliei: Je prends donc place au lict.—Flavia protestează. D'Ossuna se justifică: a promis Emiliei să-i ţie locul. Flavia îl pofteşte pe un fotoliu. Dar e prea frig în odaie: Tout de bon je transis, de grâce, par pitié. Donnez m'en seulement le quart de la moitié.—Flavia: Eh bien, je vous reçois, mais à condition que vous demeurerez dessus la couverture, Pour me

conter au vray toute ceste avanture, Et ne me ferez rien que ce qui me plaira.—D'Ossuna: Ouy, foy de cavalier.—Flavia: Eh bien, on le verra; Sur vostre seule foy ma vertu se hazarde, Mais n'entreprenez rien.—D'Ossuna: Madame, je n'ay garde.—Aici tabloul se schimbă şi apare iar casa văzută din afară. („Icy les deux toiles se ferment et Emilie paroist dans la rue"). Mai departe intriga se complică obişnuit şi artificial. D'Ossuna vrea să aibă şi pe Emilia, deosebit de Flavia: iar Camille se preface că iubeşte pe Flavia, ca să-şi bată joc de familia lui Paulin. De aici se iscă gelozie între cumnate, certuri între Camille şi Emilia. Cînd încurcătura e mai mare, d'Ossuna propune ertare reciprocă şi generală, şi le promite că va ţine pe Paulin la păstrare, departe de oraş, cît se va putea mai mult, dar cere ca familia să-i „plătească" acest serviciu. Flavia e gata să „plătească".

La sfîrşitul veacului trecut Victor Fournel, un istoric literar deprins cu „libertăţile" comediei vechi, se întreabă cum a fost cu putinţă vreodată să se arate pe teatru o situaţie „tellement osée et présentée si crûment". Mirarea lui e exagerată. Poate că Fournel a trăit destul ca să vadă că desbrăcarea şi culcarea perechilor de îndrăgostiţi, comentate prin dialog mai echivoc poate decît acel între d'Ossuna şi Flavia, ajunsese la modă acum vre-o douăzeci de ani pe unele teatre pariziene, cu repertorul dela Palais Royal de pildă, şi deacolo trecuse neapărat în multe teatre de comedie din alte ţări. Toată buna burghezime europeană s'a amuzat de comediile cu dezbrăcat şi culcat. Totuşi bătrînul actor Truffier dela Comedia franceză spunea nu demult (Revue des Deux Mondes, 15 Iunie 1920) că Jules Claretie, directorul comediei, refuza să anunţe *le Cocu imaginaire*: „la pièce fait fuir le public, rien que par son titre." Şi Truffier confirmă: „le public continue à bouder la mot *cocu* tout comme au XVIII siècle".—E sigur că acelaşi public care i atît de sensibil la cuvîntul *cocu* aplaudă (sau aplauda cel puţin) pe teatru tineri în pijama şi femei în cămaşe. „Les bienséances" nu s'au lămurit bine nici în veacul al XX-lea, cel puţin în ce priveşte comedia.

Piesa lui Mairet, jucată în 1632, a fost tipărită în 1636, avînd în frunte o *Epistolă* adresată lui Corneille, în care Mairet declară că, mulţumită comediei sale şi altor cîteva, „les plus honnêtes femmes fréquentent maintenant l'Hôtel de Bourgogne avec aussi peu de scrupule et de scandale qu'elles feraient celui du Luxembourg". Fiindcă Mairet trebue să fi ştiut ce spune, înţelegem că pe vremea societăţii „preţioase" un autor comic putea fi încă liber de celace spiritele emancipate au numit „la fausse pudeur".—De altfel în comedia lui Mairet nu se întîlneşte nici un cuvînt necuviincios; şi mai puţin de zece ani înainte Troterel scrisese şi probabil jucase una în care sînt destule. Pe vremea acela încă Voiture, unul din părinţii graţiilor şi eleganţelor literare, tachina doamne delicate cu poezii care se

intitulau, de pildă: Sur une dame dont la jupe fut retroussée en versant dans un carrosse à la campagne... Dar cum era mai tîrziu, pe cînd domnea, în sfîrşit, „eleganţa perpetuă?" În 1662 un marchiz de Langey se judeca cu soţia pentru despărţenie, şi magistraţii hotărîse aplicarea unei foarte vechi proceduri: proba impotenţei în faţa unei comisii de judecători civili şi bisericeşti, medici şi moaşe. Tallement des Réaux, anecdotistul atît de preţios pentru istoria lumii elegante de pe atunci, povestind procesul acela spune: On disait des ordures dans toutes les ruelles... Les anecdotes les plus grivoises, les mots les plus licencieux étaient entendus dans la société la plus polie; les dames les plus prudes n'avaient aucune honte à s'en occuper et, le jour où eut lieu la grande visite chez le lieutenant civil, Mesdames de Lavardin et de Sévigné, amies du lieutenant civil étaient en carrosse à deux portes de là, où il alla les trouver; après on les entendait rire du bout de la rue.

Într'o „declaraţie" din 16 April 1641 Ludovic al XIII-lea spunea actorilor: Faisons défenses à tous comédiens de représenter aucunes actions malhonnêtes, ni d'user d'aucunes paroles lascives ou à double entente, qui puissent blesser l'honnêteté publique; et ce sur peine d'être déclarés infâmes et autres peines qu'il y écherra.—Însă lumea bună, şi probabil chiar „les plus honnêtes femmes" au păstrat încă destulă vreme o sensibilitate robustă, de oarece Donneau de Viré, omul saloanelor, cel care se scandalizase oficios în numele eleganţei cu ocazia *Şcoalei femeilor* (1662), publică în 1667 o farsă, *l'Embarras de Godard ou l'accouchée* în care o femee se vaetă pe scenă în durerile naşterii, iar vecinele, servitorii şi moaşa o consolează cu vorbe popular pipărate.

Racine, „l'élégant Racine" cel totdeauna invocat ca autoritate supremă pentru „bienséance", joacă şi publică în 1668 *les Plaideurs*, unde aduce pe scenă nişte căţei destinaţi să dea ocazie următorului hemistih: Ils ont pissé partout,—cu replica (în numele căţeilor): Monsieur, voyez nos larmes. Trebue să credem că la data aceia verbul *pisser*, cel puţin avînd ca subiect căţei, era primit în bagajul comic al spectacolelor „les plus honnêtes". De altfel Racine se declară foarte mulţumit în cugetul lui de om care ştie ce se cuvine: je me sais quelque gré d'avoir réjoui le monde sans qu'il m'en ait coûté une seule de ces sales équivoques et de ces malhonnêtes plaisanteries qui coûtent maintenant si peu à la plupart de nos écrivains, et qui font retomber le théâtre dans la turpitude d'où quelque auteurs plus modestes l'avoient tiré".—*Les Plaideurs* a avut succes slab în Paris, dar a plăcut mult la Versailles: „on n'y fit point de scrupule de s'y réjouir; et ceux qui avoient cru se déshonorer de rire à Paris, furent peut-être obligés de rire à Versailles pour se faire honneur" (Racine, *Au lecteur)*. Din capul locului Racine avusese ideia să scoată din *Vespele* lui Aristofan o farsă pentru

trupa italienească, dar s'a întîmplat ca tocmai atunci vestitul Scaramouche să plece din Franţa. Prietinii au îndemnat pe Racine să facă o adevărată comedie, şi poetul n'a cedat uşor: je leur dis que mon inclination ne me porteroit pas à prendre Aristophane pour modèle, si j'avois à faire une comédie; et que j'aimérois mieux imiter la regularité de Ménandre et de Térence, que la liberté de Plaute et d'Aristophane.—Era de aşteptat ca Racine să se hotărască, în principiu şi împreună cu toată lumea bună, pentru comedia nobilă, deşi n'a rezistat ispitei de a scrie o adevărată farsă. Dar socotea el oare pe Molière printre autorii „mai cuviincioşi" *(plus modestes)* care scosese teatrul din vechea turpitudine? Ori, mai probabil, se gîndea la comediile şi tragi-comediile lui Rotrou, ale lui Corneille, ale lui Quinault, unde se realiza tocmai terenţianismul perfecţionat în sensul gustului clasic pur? In textul primitiv al *Preţioaselor ridicule*, de exemplu, se găsea cuvîntul *soucoupe inférieure* (explicat de Somaize prin *chaise percée*, Grand Dictionnaire des Précieuses, I, pag. XLIV Livet); iar în *l'Etourdi*, oala de noapte e întrebuinţată, după vechea reţetă, ca element de irezistibilă veselie în faţa lumii bune. Actor crescut în sînul bufoneriilor, Molière nu putea doar renunţa, el cel dintîiu şi absolut, metodei şi spiritului vechei comedii. Publicul era nehotărît, probabil deopotrivă nesincer şi naiv, în afişarea unui gust excluziv pentru comedie pură şi nobilă. Molière a satisfăcut, cu egal succes, gustul naiv pentru farsă caşi pe cel afişat pentru „Terenţiu".

Caşi întreaga artă, comedia a cedat şi ea, în sfîrşit, influenţei moravurilor curtene aduse din Italia şi din Spania, a cedat educaţiei celei nouă, născută din contrareforma catolică şi răspîndită prin şcolile ezuitice, unde sînt crescuţi mai toţi literaţii timpului.—Estetica nouă, caşi moravurile nouă—şi acea estetică era, în multe puncte, un cod de bună creştere—poartă pecete feminină: delicateţa şi pudoarea doamnelor obţine prerogative în întreaga viaţă artistică. Aristofan şi farsa neruşinată sînt de acum sortite să rămîie literatură specific masculină, şi mai mult sau mai puţin secretă.

„On trouvait une si grande délicatesse dans les comédies nouvelles et tous les autres ouvrages en vers et en prose qui venoient de Madrid, que Madame de Sable avoit conçu une haute idée de la galanterie que les Espagnols avoient apprise des Mores",—spunea doamna de Motteville, încă pe la începutul vîrstei clasice, despre ilustra ei contimporană, şi ar fi putut, desigur, spune tot astfel despre multe doamne nobile din timpul Frondei. Acea „grande délicatesse" a comediilor spaniole a inspirat pe Corneille, şi fără îndoială el a fost acel care a făcut începutul esteticei nouă în teatrul comic francez. Cînd Voltaire spune despre le *Menteur* (Commentaire sur Corneille 1764): ce n'est qu'une traduction; mais c'est probablement à cette tra-

duction que nous devons Molière,—el formulează elementar şi logic punctul de vedere al clasicismului depiin şi consecvent.

*

Proaspăt familiarizat cu poezia secolului al XVI-lea, Sainte-Beuve scria (în le *Globe*, 15 Septemvre 1827): „On ne portrait de Molière qu'un jugement imparfait et hasardé, si on l'isolait des vieux écrivains français auxquels il reprenait son bien sans façon, depuis Rabelais et Larivey jusqu'à Tabarin et Cyrano de Bergerac". Iar mai tîrziu (Ianuar 1835) el amplifică această caracterizare aşezînd pe Molière între geniile „hors de ligne et dont le caractère est l'universalité,—Shakespeare, Cervantes, Rabelais,—génies rares, qui gardent le collier franc, les coudées franches... dégagés des entraves ingénieuses... et tiennent le milieu entre la poésie des époques primitives et celles des siècles cultivés.—La sfîrşitul veacului trecut, şi după ce învăţatul Alessandro d'Ancona (Origini del teatro italiano, 1891) recunoscuse că, unui străin, lui Molière, îi revine meritul de a fi dat valoare vechii comedii italiene, profesorul Gustave Lanson (Revue de Paris, Mai 1901) şi în acelaşi timp dar independent de dînsul, profesorul Eugène Rigal (curs la universitatea din Montpellier, 1901—2; v. Rigal, *Molière* 1908, I, pag. V—VI) au precizat judecata lui Sainte-Beuve prin formula: „la comédie de Molière relève de la farce" (Lanson), formulă care vrea parcă să nege ideile clasiciste asupra lui Molière. Pentru a pune de acord pe acest poet, considerat ca geniu al farsei, cu gustul timpului, Lanson scrie astfel despre publicul care cerea acest fel de teatru: „...Qu'on lise Tallemant, on ne s'étonnera plus. La délicatesse est *dans le mécanisme intellectuel et dans la surface des manières* (!): le tempérament reste robuste, ardent, grossier largement, rudement jovial, d'une gaieté sans mièvrerie, où la sensation physique et même animale a encore une forte part". (Histoire de la littérature française, ed. 12, p. 512). Istoricii literari francezi atribue societăţii care a dat naştere artei clasice, foarte comod şi generos, superiorităţile cele mai variate: această societate e cînd admirabil unică prin delicateţea ei supremă şi o sensibilitate rară faţă de tot ce pare să atingă cît de puţin bunul ton şi pudoarea elegantă, cînd se distinge printr'un „naturalism" de cea mai strălucită vigoare. E o situaţie pe care o lămuresc, cred, unele mărturii adunate mai sus: societatea aceia afişa „les bienséances", le adora chiar, dar îi era natural să dea pe delături de dînsele. Delicateţile, în maniere şi în artă erau încă fenomen nou şi puţin stabil. Acelaşi La Fontaine scrie farse sau chiar poveşti obscene, şi se scandalizează ca o guvernantă de „libertăţile" lui Molière; iar celace în cazul lui La Fontaine e cu deosebire preţios este obscenitatea deghizată, servită în aluzii şi

cu ton de răsfăț delicat; căci desigur stilul *Poveștilor* lui este cel mai curios marafet pe care l-a putut produce spiritul și gustul clasicist.—„Les bienséances" erau foarte scrupulos reclamate în principiu; și tocmai enunțarea lor cu exces și *în chip conștient* hotărăște fizionomia publicului care petrecea cu farse și cerea comedie nobilă.

Desigur nu lipsesc exemple care să arate că Molière revine la farsă în orice ocazie, sau fără ocazie chiar, și acei care țin să-l lege aproape excluziv de dînsa le-au scos la iveală și discutat deajuns. Nu trebue uitat însă că în opera lui există energic tendința de a nega farsa. Actor și director de teatru, artistul acesta trebuia să ia seama la tot ce cerea publicul, și regelui îi plăceau fără îndoială farsele, însă burghezii cultivați și lumea influențată de dînșii, cereau altceva, chiar dacă în fond, tot farsa îi mulțumea mai bine. Un literat trata pe Molière de bufon „serios". Regele vedea probabil în el un bun aranjor de farse, și de aceia s'a mirat poate cînd Boileau i-a spus că actorul acela e cel mai mare scriitor al vremii. Iar această mare laudă din partea clasicului perfect și definitiv desigur nu se adresa bufonului. Rivalii, în sfîrșit, ca Donneau de Visé sau Boursault, îl acuză că degradează teatrul prin farsă, și s'ar putea ca Racine să fi gîndit cași dînșii.

Lui Molière farsa i-a servit ca izvor de tehnica rîsului; ea a fost pentru dînsul sertarul cu unelte moștenite din vechi. Erau singurele existente. Rîsul ușor sau zîmbetul aduse prin cuvinte de spirit încă nu sînt în domeniul lui, decît doar în slabă măsură, și întîmplătoare. Cînd făcea teatru „clasic", adică *psihologie* de caractere și moravuri, el renunța la inovații tehnice,—se poate zice: la orice tehnică specific teatrală, și de aceia l-au acuzat, dela început, criticii și publicul că nu știe să lege intrigi și să găsească desnodăminte. Molière însă avea acum de făcut ceva cu totul nou: să schițeze caractere, și nu se mai preocupa de probleme tehnice, ci prezinta acest nou material într'o formă simplă și întrucîtva brută, supunîndu-se numai unor cerințe generale ale gustului clasic.

*

Intr'o scrisoare mult citată (Mai 1695) diletantul Maucroix felicita pe bunul său prietin Boileau pentru măiastra lui versificație și adaogă, ca să arăte greutatea cu care trebue să lupte poetul francez: quand les Grecs et les Latins avaient fait un vers, ce vers demeurait; mais pour nous ce n'est rien que de faire un vers, il en faut faire deux; et que le second ne paraisse pas fait pour tenir compagnie au premier. Comentînd această scrisoare Brossete, celălalt intim și admirator al lui Boileau, spune că acest maestru scrupulos compunea de obiceiu al doilea vers

din părechea alexandrină înaintea celui dintâiu. Această părechie este un ciudat efect al principiului clasic de ordine și simetrie aplicat la vers. Gîndirea trebue împărțită regulat și frumos tot în cîte două rînduri de cuvinte; fiecare rînd trebue să cuprindă o propoziție sau un membru de propoziție cît se poate de independent; iar amîndouă rîndurile trebue să se lege într'un înțeles total. E un joc de răbdare foarte ingenios, deși simplu și cam uniform. Voltaire, admirator general dar și *enfant terrible* al religiei clasiciste, a rezumat odată astfel caracterul acestei versificații (Epitre 115 Au roi de Chine, sur son recueil de vers qu'il a fait imprimer): Ton peuple est-il soumis à cette loi si dure Qui veut qu'avec six pieds d'une égale mesure, De deux alexandrins côte à côte marchants, L'un serve pour la rime et l'autre pour le sens? Si bien que sans rien perdre, en bravant cet usage, On pourrait retrancher la moitié d'un ouvrage.

E de înțeles că orice meșteșug, chiar acel de a scrie rîndul al doilea înaintea celui întâiu, nu poate modifica decît puțin și sporadic fatalitatea efectelor unui asemene aparat de ortopedie literară. Tehnica alexandrinului clasic impune diluarea cuprinsului intelectual, oricare ar fi el. In cursul vremilor poeții s'au căznit, se înțelege, să lărgească sau să rupă acest corset rigid și bizar; și decînd reacțiunea burgheză, națională și, cum se zice, „latină", a hotărît reabilitarea și impunerea clasicismului în bloc, este lege pentru criticii și istoricii literari francezi să admire cu elegant delir maleabilitatea infinită a versului clasic, aptitudinea lui de a servi orice intenție, de a se potrivi perfect pe orice substract poetic. Este voe, cred să judecăm, că astfel de elogii cheltuite cu zel apologetic nu sînt decît exagerări pioase. Maleabilitatea fără margini, de altfel, ar fi o valoare suspectă, și ar arăta doar indiferența extraordinară, dacă nu cumva insensibilitatea muzicală care a făcut posibil sistemul; ar scoate deci încă mai mult la iveală prozaismul originar al acelei forme de vers. Părechea de alexandrini este o excelentă formă mnemotehnică, ca dinadins făcută pentru sentințe și maxime și legarea lor prin dezvoltări analitice, celace imprimă „poeziei" clasice acel caracter normal didactic pe care nu i-l mai neagă astăzi nici chiar fanaticii desăvîrșiți.—Alexandrinul a putut servi lui Mairet sau lui Scarron în comedii fără „bienséances" și fără intenții precis moralizante, dar trebuia totuși să fie mai la locul său în comedia binecrescută și instructivă. La Molière, alexandrinul și comedia nobilă sînt nedeslipiți.

Invățatul Maurice Souriau (l'Evolution du vers français au 17-e siècle, 1893, pag. 312 și urm.), cu inima împărțită între adorația școlară pentru clasicismul total și dorința modernă de a justifica „libertățile" lui Molière, e silit să constate „des faiblesses" cînd cercetează umpluturile (les chevilles) în versificația marelui comic; dar nu se îndură să nu găsească această minu-

nată atenuare care neagă aproape concesiunea scăpată mai sus: „nous trouvons chez Molière des vers—chevilles qui sont aussi beaux, plus beaux même quelquefois, que le vers primordial... Il est constant que, forcé souvent par la rime d'écrire deux lignes là où en prose il n'en aurait mis qu'une, le poète est obligé de s'ingénier et de trouver soit une idée, soit une image en plus. Ce n'est pas des images qu'il faut chercher dans Molière, poète peu plastique; mais les idées gagnent chez lui à être ainsi renforcées par un second vers". Şi compară asemenea versuri cu umpluturile-frumuseţi pe care demult încă le semnalase Théodore de Banville la Victor Hugo. Imi pare însă că, tocmai din contră, „umplutura" — dacă mai e atunci umplutură — se simte mult mai puţin la romanticul care, din principiu vrea efect pitoresc, decît în stilul clasic, intelectualist şi abstract: conciziunea se impune ca lege absolută în cazul din urmă, şi în formulări abstracte umplutura ofensează esenţial atenţia. Exemple speciale de asemene frumuseţi se văd, după părerea lui Souriau, în versuri ca aceste: Et qu'après cet éclat, *qu'un noble coeur abhorre*, Il peut m'être permis de vous aimer encore;—Enfin, *quoi qu'il en soit, et sur quoi qu'on se fonde*, Vous trouver des raisons pour souffrir tout le monde (*le Misanthrope*, II$_2$; V$_4$) Dar nu mi se pare că sentimentul lui Souriau ne impune imediat. Mai sus, după ce făcuse o grabnică evaluare a umpluturilor în versurile actului întâiu din *Mizantropul*, şi găsise un procent foarte uşurel—ceva mai puţin de 2 la sută,—declară că există un mijloc mai sigur, dar cam *eroic*, de a verifica lucrul: să se facă statistica pentru toate versurile lui Molière; crede însă că rezultatul n'ar plăti munca, de oarece „ce qui est cheville pour l'un est quelquefois beauté pour l'autre". In adevăr. Exemplele de frumuseţi ale lui Souriau îmi par mie, de ex., şi desigur şi altora, foarte stranii. El dă imediat alături ca exemplu de umplutură „excelentă" aceste versuri din Regnard: Mon nom est Toutabas, vicomte de la Case, Et votre serviteur, pour terminer ma phrase.—Apropierea e curioasă: versurile lui Regnard caracterizează eminent, sînt ironic pompoase şi humoristice, şi fac parte semnificativ şi splendid din persoana care le rosteşte. Lui Souriau i se pare însă că şi *quoiqu'il en soit, et sur quoi qu'on se fonde*, sau (cet éclat), *qu'un noble coeur abhorre*—sînt de aceeaşi putere.. Există desigur grade şi feluri de admiraţie misterioase caşi unele amoruri inexplicabile.

Wilhelm Schlegel (Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur, ed. II, Heidelberg 1817, t. II pag. 225) face observaţia ageră, probabil şi maliţioasă, că alexandrinul, cu totul nepotrivit patosului tragic, este tocmai foarte la locul său în comedie: es ist an sich schon drollig ein seiner Natur nach so symmetrisches Sylbenmass sich den vertraulichen Wendungen des Gesprächs anschmiegen zu hören.—Aşa ar fi, dacă acea *Drolligkeit* pe care a simţit-o atît de bine Schlegel în „simetria"

extremă a versului francez, ar ieşi totdeauna la iveală; obişnuit însă versul acesta transpiră simplă monotonie, şi se învăluie tot în ea. In aşa numitul *dialogue coupé* sau *antithétique*, pe care Molière l-a primit odată cu tot aparatul clasic, şi unde vorbitorii îşi răspund numai cu cîte un vers sau un hemistih, comicăria metrică de care vorbea Schlegel e în adevăr pusă în valoare; dar întrebuinţarea acestei forme e un epizod relativ rar în uzul dramatic al alexandrinului. Punctul de vedere strict clasic il exprimă, şi aici, tot Voltaire: dans les grandes pièces remplies de portraits, de maximes et de récits et dont les personnages ont des caractères nettement dessinés, telles que le *Misanthrope, le Tartuffe, l'Ecole des femmes*, celle des *maris, les Femmes savantes*..., les vers me paraissent absolument nécessaires; et j'ai toujours été de l'avis de Michel Montaigne qui dit que la sentence pressée au pieds nombreux de la poésie, s'eslance bien plus brusquement et me fiert d'une plus vifve secousse.—E greu de arătat mai complect spiritul didactic al clasicismului decît se vede în această mărturisire a lui Voltaire.. Din păcate Molière era silit să lucreze repede, aşa încît Boileau nu era deloc mulţumit de alexandrinii lui şi vroia mai bine să-l vadă rămînînd la simpla proză. Iar Fénelon, pe care în general îl supără monotonia versului francez, preferă şi el pe Molière în proză; îl admite în tot cazul mai degrabă în versurile „neregulate" din *Amphytrion* decît în uniformitatea incurabilă a versului obişnuit.

Cea dintâiu comedie în versuri, *l'Etourdi*, e scoasă aproape pe deantregul din *l'Innavertito* al lui Nicolò Barbieri, aşa încît privind alături proza italianului şi versurile franceze se vede numaidecît cum alexandrinul lungeşte, umflă şi solemnizează dialogul simplu şi scurt, potrivit unei comedii care nu-i pornită pe înalte înţelepciuni, nici pe adînci subtilităţi.—Lélie, tînărul *étourdi*, începe jocul şi *enunţă* monologînd: „Hé bien! Léandre, hé bien! il faudra contester"; şi *dezvoltă* subiectul: „Nous verrons de nous deux qui pourra l'emporter; Qui dans nos soins communs pour ce jeune miracle, Aux voeux de son rival portera plus d'obstacle: Préparer vos efforts, et vous défendez bien, Sûr que de mon côté je n'épargnerai rien.—Barbieri începe cu un dialog între cei doi rivali, viu şi pitoresc; nu face expunerea printr'o serie de definiţii, ci mersul comediei e numai suggerat, nu *propus*, ca enunţul unei probleme. Valetul Mascarille vorbeşte în generalităţi moralizatoare: Quand nous faisons besoin, nous autres misérables, Nous sommes les chéris et les incomparables; Et dans un autre temps, dès le moindre courroux, Nous sommes les coquins qu'il faut rouer de coups.—Cu alexandrinul pătrund numaidecît în comedie zicerile nobile care, în mare parte sînt cuvinte consacrate rimei: objet (enflammé d'un objet qui n'a point de défaut; objet dont vous recevez les lois, objet qui vous tient dans ses fers) appas, trépas, hymen, feux, voeux,

flamme—şi care drept vorbind fac parte din materialul tragic; şi nu se pare că în intenţia poetului şi înaintea publicului ele făceau efect de parodie, aşa cum riscă uşor să facă în ochii noştri de astăzi. De sigur nu-i parodie această pompoasă perifrază pe care o exclamă Mascarille exasperat de prostia neverosimilă a lui Lélie: Voilà la récompense De vos *brusques erreurs*, de vos *impatiences;* sau lungile analize şi motivări ale valetului şi stăpînului la începutul actului al doilea.—Monologul cu care se deschide actul al III-lea, începe în stil de epistolă literară (Taisez-vous ma bonté, cessez votre entretien...), acel din scena VII a aceluiaşi act, povestirile dezvoltate obositor în prima scenă din actul IV, istoria în 80 de versuri (actul V, scena 14) care aduce desnodămîntul, caşi scenele galante şi nobile între cei îndrăgostiţi, erau în mintea publicului de atunci elemente oarecum material legate de sistemul versului sentenţios explicator şi instructiv. Verificarea se poate continua în piesa care urmează îndată, *le Dépit amoureux*; dezvoltările teoretice ale lui Eraste (I, 1: souvent d'un faux espoir un amant est nourri... Lorsque par les rebuts une âme est détachée), inclusiv replica lui Gros-René, sau discursul aceluiaşi Eraste (IV, 2 Quoi! le premier transport...) arată, dacă luăm seama la inutilitatea nenorocită şi fastidioasă a versurilor al doilea, în ce greutăţi se încurcă Molière cînd vroia, servindu-se de alexandrin, să povestească intrigile complicate pe care le împrumuta din tehnica unui alt teatru, şi drept vorbind imposibile în poezia şi în noul sistem dramatic francez.

In *le Cocu imaginaire*, alexandrinul şi efectele lui diluante sînt stăpînite de puterea acţiunii şi de pornirea comică, viguroasă şi curată, care dă la o parte maximele cu dezvoltările lor antidramatice. Cazul aduce o preţioasă confirmare prin negativ: alexandrinul se anulează aici în neutralitatea lui prozaică, reintră adică în funcţiunea ce i se cuvine mai bine în poezia comică. —In *les Fâcheux* valoarea didactică a versului clasic apare în plin curs. Tehnica acestei comedii este cu deosebire semnificativă pentru trecerea lui Molière la comedia binecrescută: defilarea de portrete literare, în maniera epistolelor satirice, înşirate cu dispreţ total pentru naturalul situaţiilor, asemănătoare prezentării tipurilor în *Mizantropul*, nu-i o simplă moştenire transpusă din metoda farsei, ci corespunde adînc gustului clasic, care, înainte de toate, vrea portrete şi aforisme psihologice.

Cei curioşi de mai multe exemple în care să se vadă pătrunderea stilului clasic în comedie se vor mulţumi, cred, cetind de exemplu în *École des maris*, expunerea abstractă şi teorematică (I, 1 que chacun de nous vive... Mon Dieu, chacun raisonne et fait comme il lui plaît), teoriile liberale asupra educaţiei pe care le dezvoltă Ariste şi mai pe urmă (sc. 6) Ergaste, sau explicaţiile bogate pe care le dă Izabela despre sentimentele ei (II, 14; III, 2); în *Ecole des femmes* lungul referat al lui

Arnolphe (I, 1) cu obiecţiile tot atît de lungi ale lui Chrysale, iar puţin mai departe stilul explicativ în care Arnolphe îşi face darea de seamă despre suferinţele lui de bătrîn îndrăgostit, sau portretarea tinerilor eleganţi (III, 1), inutilă în urma moralizării pe care Arnolphe o aplicase de curînd tinerei fete, sau monologul atît de teoretic al lui Arnolphe (cu concluzia în regulă: voilà de nos Français l'ordinaire défaut, III, 3), şi generalităţile asupra dragostei, debitate de Horace (III, 4), însfîrşit cele 60 de versuri fade şi de prisos cu care Arnolphe sfîrşeşte actul al treilea şi începe pe al patrulea, şi iarăşi un monolog de consideraţii generale (IV, 7) plus un discurs de alte generalităţi contrarii (66 de versuri) ale lui Chrysale, povestirea ternă a lui Horace (IV, 2; 64 de versuri), şi autoanalizele lui Arnolphe în plină criză sentimentală (VI, 5 Ce mot et ce regard détourne ma colère...).

O adevărată curiozitate îmi pare stilul unei comedii altfel puţin respectuoase de regulile clasiciste, *Don Juan:* este ca o caricatură a raţionalităţii insipide, o parodie hiperbolică a practicismului clasic. Discursul lui Don Louis, IV, 6; referatul Donei Elvira din partea lui Dumnezeu: oui, Don Juan, ce même ciel qui m'a touché le coeur, m'a inspiré de vous venir trouver et de vous dire de sa part, IV, 9; disertaţia lui Don Juan despre ipocrizie, V, 2,—sînt exemple în care neutralitatea miraculoasă a vorbirii clasice se concentrează în proporţii enorme.

Poate mai izbitoare decît oriunde apar, distribuite în faimoasele versuri „libere" de care s'au entuziasmat două veacuri şi mai bine de public şi critici clasicişti, deliberările, disertaţiile, analizele şi dările de seamă din *Amphytrion* (I, 2 Sosie: S'a-t-on jamais d'une chose pareille...; I, 3 Alcmène: je prends, Amphytrion grande part à la gloire...; Jupiter: Ah! ce que j'ai pour vous... Cet amant de vos voeux jaloux... Dans le scrupule enfin dont il est combattu...—II, 6 Alcmène: Ah, c'est cela dont je suis offensée... Jupiter: Eh bien, puisque vous le voulez...; III, 1 Amphytrion: Oui, sous doute, le sort tout exprès me le cache, şi II 3 Ah quel étrange coup m'a-t-il porté dans l'âme!) cu teribilul lor lirism de proces-verbal.

In cele trei mari comedii, *Mizantropul*, *Tartuffe*, *Les Femmes savantes*, clasicismele înverşunate (în *Mizantropul*, de exemplu, vestita tiradă a Eliantei despre orbirea îndrăgostiţilor, II, 5. şi scena portretelor; în *Tartuffe* conferinţa lui Cléante, I, 6, 85 de versuri care se continuă cu alte 22 în actul V scena I; în *les Femmes savantes* apostrofa lui Chrysale, II, 7, duetele şi terţetele de dragoste atît de frumos raţionalizată, I, 2, 3; IV, 2) se topesc la prima vedere în tonul general al poemului, dar nu-s mai puţin caracteristice pentru obligaţiile tehnice impuse de publicul şi de teoricienii comediei nobile. Molière a fost robul teatrului: abia dăduse *Preţioasele ridicule*, cînd s'a apucat să compue pe *Don Garcie*, un fel de tragi-comedie galant senti-

mentală în care el se pleacă în mod surprinzător ideilor „précieuses" din romanele pe atunci la modă.

Despre comediile în versuri Faguet (Histoire de la littérature française, II, 128, şi Le XVII-e siècle p. 293) riscă rezerve de felul acesta: un peu trop oratoire peut être—un peu de redondance et quelque rhétorique; iar Rigal (*Molière*, II, 173), după ce laudă proza din *l'Avare*, adaugă: „par endroits cette prose est trop rythmée et trop poétique, par endroits aussi elle est lourde, enchevêtrée. Aceste constatări se lămuresc, cred, tocmai prin faptul că Molière trebue să fabrice în grabă comedii în ton nobil.

Terenţiu poate scri scurt (*Andria* I, 5): Abi cito, et suspende te; alexandrinul e obligat să lungească: Va vitement chercher un licou pour te pendre (*le Dépit amoureux* V, 1) Obscuritatea versurilor 369 şi următoare din această comedie (II, 1) vor să o explice comentatorii (Oeuvres de Molière, éd. Despois-Mesnard I, 428) prin aceia că intriga însăşi e obscură. Nu-i cumva mai mult de vină rigiditatea alexandrinului, impropriu pentru detalii concrete şi bogate, şi atît de potrivit pentru generalităţi simple?—Proza italianului (*l'Interesse* al lui Nicolò Secchi) spune simplu şi direct despre gelozie: Giudicai sempre in amor esser gran fallo il mostrarsi geloso, et ho per prova veduto molti che hanno posto in gratia alle loro donne i suoi rivali, di che elle non ne facevano prima stima alcuna e forsi non gli conoscevano, solamente con mostrarsi gelosi: perché col scoprire il sospetto davano alle loro donne occasione di pensar che qualche buona parte o rara qualità fosse nel giovine rivale, che conosciuta dallo amante lo riducesse a dir mal di lui, e a sospettare, e mettergli il cervello a partito;—de aici obligaţiile alexandrinului silesc pe poetul francez să scoată o lecţie în regulă, cu enunţarea ideii, diluată în patru versuri (En effet tu dis bien, voilà comme il faut être: Jamais de ses soupçons qu'un jaloux fait paroître! Tout le fruit qu'on en cueille est de se mettre mal, Et d'avancer par là des desseins d'un rival), după care urmează argumentaţia ţinută tot în generalităţi (Au mérite souvent de qui l'éclat vous blesse Vos chagrins vont ouvrir les yeux d'une maîtresse; Et j'en sais tel qui doit son destin le plus doux Aux soins trop inquiets de son rival jaloux;) şi în sfîrşit concluzia de o claritate care ofensează deopotrivă persoana intelectuală a celui apostrofat caşi pe a cetitorului (Enfin, *quoi qu'il en soit* (!), témoigner de l'ombrage, C'est jouer en amour un mauvais personnage, Et se rendre, après tout misérable à crédit: Cela, seigneur Eraste, *en passant* (!!) vous soit dit)

Cît priveşte *regulile* teatrului clasic, cum era de aşteptat, Molière, deşi în teorie nu le arătă mare evlavie, le-a respectat, în cele trei comedii mari propriu zis clasice, nu mai puţin de cît Racine.

În operele literare vechi, celace supără înainte de toate e lungimea vorbei. Se poate zice că acesta e semnul cel mai sigur al învechirii. Mişcarea sufletului şi spiritului celor vechi are un tempo prea lent pentru noi. Astfel se naşte impresia specifică de gol în formele literare învechite. Această particularitate e celace ni le face străine dela prima vedere, — cîteodată chiar stranii. Impresia aceasta de lungime şi de gol se nuanţează felurit după epoci, după locuri şi după genuri. Pentru oamenii de pe vremea lui Socrat şi Platon, felul de raţionament ticăit, cu ecouri quasi papagaliceşti, era probabil o desfătare nouă şi intensă. Îmi închipui că pe oricare cetitor de astăzi, sincer şi cu mintea trează, procedarea aceasta îl exasperează aproape ca o manie de nebun. Vorbirea platonică face adeseori să te gîndeşti la vre-o curioasă conversaţie într'o casă de sănătate, sau poate, cîteodată, la o şcoală pentru copii cu creerul slab dezvoltat.—Sentimentul de lungime, de ţinere sau învîrtire în loc, pe care-l provoacă stilul poeziei clasiciste franceze, considerat în efectele cele mai complecte ale tehnicei alexandrinului, sufere o ciudată complicaţie prin aparenţa de concizie pe care o produce acest vers. În tendinţa lui fundamentală de a tăia necontenit gîndirea în bucăţele scurte, egale şi simetrice, alexandrinul pare să promită vorbă aforistic lapidară; însă perechile de versuri indisolubile şi perpetue, cu mişcările lor pendulare, implică o repetare sau o variare fără progres a acelor bucăţele de gîndire. Şi fiindcă acest vers, caşi spiritul din care s'a format, este din natură didactic şi practic, iar pe de altă parte teatrul francez a voit din ce în ce mai mult scurtarea şi iuţirea acţiunii, impresia de lungime şi de gol a vorbirii clasice sporeşte cu o adevărată rafinare. Vorbirea clasicistă vrea să pară uscată şi conciz informativă, şi este eminent repetitoare şi diluantă. De aici veneau, cred, greutăţile de care s'a lovit naturile mai puţin disciplinabile, Corneille şi Molière, de exemplu, cînd li s'a impus această structură stilistică, şi înţelegem dece clasiciştii puri aveau ocazie să-i acuze de obscuritate şi galimatias.

Molière a făcut şi teatru amuzant de moda veche şi teatru moralistic şi moralizant, nobil şi „bienséant", cum cerea lumea nouă, adică burghezimea bine crescută de ezuiţi, şi saloanele care cultivau eleganţa importată nu prea demult din Italia şi Spania; dar un stil nou specific comic n'a ajuns să realizeze. El s'a oprit în loc ostenindu-se ca să îmbrace cu orice preţ vechile paiaţerii în toga clasicistă. La un stil nou a ajuns, strict vorbind, abea Beaumarchais introducătorul „spiritului" în teatru, acest nou mijloc de a reface comedia amuzantă.

Brunetière (Manuel de l'histoire de la littérature française, pag. 154), pe urmele lui Voltaire, taxează de „comedie réjouissante" *Scrisorile provinciale* ale lui Pascal, şi crede că ele „au deschis ochii" satiricului Boileau şi comicului Molière. Se poate; dar polemica satirică şi moralizantă încă nu formează un stil propriu de comedie.

In altă direcție s'ar putea restrînge, cred, părerea lui Sainte-Beuve care așază pe Molière în grupa Rabelais-Shakespeare-Cervantes.—Molière, ca toți cei din vremea lui, a fost legat cu exces de societatea în care trăia; el e închis în problemele societății franceze din timpul său, celace Brunetière a exprimat exact, deși indirect, zicînd că „filozofia" lui Molière este limitat burgheză. Se poate presupune că singur, între toți cei mari din vremea lui, avea în el acea putere și libertate poetică la care se gîndește Sainte-Beuve. Totuși mai tare a fost copacul clasicismului local. Cit de ciudat e înăbușită și stinsă, în *Don Juan*, poezia modelului spaniol, și ce desăvîrșit cuminte și burgheză apare nebunia **Domnului** Jourdain, alături cu delirul superb de „conte bleu" al lui Malvolio!

Paul Zarifopol

Eu care nu sînt

In una din zilele care nu mai aveau nici număr nici nume, ne oprisesem într'un sat cucerit. Eram atît de osteniți încît toate gesturile le săvîrșeam mecanic,—porunci ale vieții pe care nu e voe să le gîndești, îndeplinite ca în alte dăți și ca pentru întotdeauna de mii și mii de făpturi omenești.

Dar în satul acela al cărui nume nici nu m'am ostenit să-l aflu, căutîndu-mi numai locul cel mai bun pentru un culcuș de vită, o neliniște ciudată mă cuprinse simțind că toți locuitorii mă privesc altfel decît pe camarazii mei, ba încă făcîndu-și tainice semne pe care se așteptau să le înțeleg.

Imbrîncind gloata lor, făcîndu-și loc prin mulțimea de umbre și de chipuri menite uitării, se năpusti spre mine o bătrînă. Sufla greu, și mă cercetă supărător de lung, îngînînd: sînt obrajii tăi, ...e fruntea ta, e gura ta. sînt semnele tale ...e portul tău ...ești numai tu ...ești întocmai tu.

Și m'a smuls cu sila din mulțimea care mă privea cînd pe mine cînd pe bătrînă cu toată îngrijorarea ce o simt sufletele celor fără nume, compătimind o înmormîntare.

Acum pe drumul anevoios privii părul ei alb ca zăpada răscolit de vînt și fața ei întoarsă îngrijorat spre mine, zbîrcită ca un bulgăre de pămînt uscat, gata să se prăfuiască parcă.

Am spus în gînd zăpadă și pămînt—apropiind-o în asemănare cu drumul în care luna se așternuse în locuri.

Din cînd în cînd mersul ei zorit oprea, așteptîndu-mă, îndemnîndu-mă să merg cu acea privire mută pe care o au fiarele din codru cînd își așteaptă puii și le poruncește urmarea drumului. Era o nebună cînd mă crezuse un copil al ei pe care îl luase războiul la început spre depărtările soartei? Nu poate să se înșele o mamă atît de cumplit. In altă țară un om fusese eu în același timp cu mine. Eram atît de obosit, scosei din buzunar o basma vărgată să-mi șterg pulberea ce îmi lăcrima ochii. Bătrîna

fără să se mire își deslegă dela gît un petec din același fel de pînză.

Oare îmi culesesem batista mea de pe un cimp de luptă, sau o cumpărasem dintr'un tîrg, sau o aveam de acasă dela ai mei? Sînt atîtea pînze care trebue să fie la fel, asta nu ar fi însemnat nimic, față de toată acea gloată de oameni care mă recunoscuse dintr'o dată pe mine care n'am fost niciodată!

Am intrat în locuința strîmtă și îngustă. — o sărăcie de mormînt. Bătrîna dînd din umeri zise senină: „Nu-ți mai aduci aminte—nu face nimic" Și după ce îngînă de zece ori același gînd conteni clătinarea capului. Un plîns vechiu îi lăsase dinspre ochii adînci spre mustățile cărunte poteci lucioase ca cele pe care le fac melci lunecînd în țărînă. Pe urmă aprinse candela, sărutînd icoana neagră mulțumea lui Dumnezeu „că nu m'am schimbat de loc". Apoi a scos dintr'o ascunzătoare pîne, lapte, mere îmbiindu-le ca pe niște comori, și s'a suit în pod unde a tăiat singura pasăre pe care o avea: un cocoș negru. Merinde pentru drum—arăta cu mîna depărtarea drumului—arăta și îmi aminteam de paserile negre ce se jertfeau în vechime pentru cei ce ajung la Hades.

Ochii mei au prins ochii ei și ne-am uitat în neștire unul la altul, eu căutînd să văd nebunia, ea sigură că mă vede numai pe mine. Mi-am întors privirea spre geamul murdar spre noaptea de frig. In cer pîlpîiau cînd și cînd iluminările proiectoarelor și auzeam cumpănite în chibzuială detunăturile iadului îndepărtat care poruncise „foc rar". Ochii ei însă își alegeau din mine amintiri, și le smulgeau din neființă. Pe urmă mînile ei mari și greoae ca două animale au găsit o hîrtie îndoliată și au rupt-o mărunt. O mîndrie pentru bătrînă faptul că nu am izbutit să-mi cetesc numele pe actul meu de moarte. Petecele de hîrtie au căzut în foc—pe unul am văzut imprimat desenul banal: țeasta și oasele încrucișate.

Cețoasă, plină de stafii albe se înălța dimineața. Intâia rază ne-a desmorțit ca pe două stane—Lumina soarelui roșu izbi păretele străfulgerînd o fotografie în care eram un eu fotografiat într'un tîrg în care n'am fost niciodată. Semnalul plecării grăbi despărțirea. Bătrîna deschise ușa să plec (se stăpînea în durere). Pe urmă au fost iar zile după zile—fără număr, fără nume. Retrageri și înaintări perindau miile de oameni uniformi dar atît de osebiți fiecare. Satele ardeau și se ștergeau pe hartă. Amintiri pîlpîiau și se stingeau. Drumuri rupte reîncepeau să fie. Și noi urmam aceiași viață scrisă dinainte, odată sau de două ori, sau nesfîrșit.

Adrian Maniu

O lună în Cehoslovacia

Praga, August

Nu sînt, printre Romîni, cel dintâiu care descopere Praga. Personal, păstram cu totul vie amintirea nobilei coline a Hradschinului, subt aureola unor zile de toamnă însorită... In 1914... Războiul se dezlănțuise de o lună; după durdura mobilizării, civilii recăpătaseră acces în trenuri și mă întorceam spre țară cu cea mai proaspătă diplomă, în tovărășia unei cete de compatrioți mai tineri, strălucitori de sănătate și de voioșie, din care azi prea puțini mai sînt. Veneam cu toții din Berlinul primelor comunicate—victorii, victorii, peste tot victorii—unde tragicul măcel era slăvit ca o sărbătoare, și unde mi se spusese întâia oară „Herr Doktor"... Pergamentul cu armele Republicei, care pe malurile Senei îmi dădea cel mult dreptul să visez la glorioase posibilități—așteptate și acum cu o răbdare „à toute épreuve"—îmi dăduse deodată, pe cele ale Spreei, sentimentul importanței mele și al nivelului academic la care mă aflam. Nemții excelează să confere asemenea distincții anonime, și deși salutul plin de demnitate al kelnerului dela Pschorr îmi îngăduia să măsor precis doza de „respekt" care despărțea „herr Doktor"-ul cuvenit mie de „Herr Leutnant"-ul adresat junelui prietin A, trebue să recunosc că „Herr Doktor" era destul de bine.

Ingratitudinea omenească rămîne însă peste tot aceeași. Cujas, Molineus, Pothier, eu însumi nu eram nimic pentru *Ougène*, garçon-ul omonim dela „Chope latine" pe care îl iubeam totuși,—eu, Pothier, Molineus, și Cujas, eram pentru domnul Oberr oaspeți bine veniți chiar la masa unui Locotenent (N. B. din Ulanii de gardă) și asta mă lăsa rece... Ceteam cu noduri comunicatele, iar bucuria destul de grobiană a mulțimii pe Unter

den Linden îmi era insultă personală. Mi-am înflorit de aceia butoniera în seara plecării, și cînd ne-am trezit în zori între Bodenbach și Praga am salutat în cor libertatea—nu pot uita cu ce furie—vociferînd Marseilleza pe care avea s'o cînte toată Bohemia patru ani mai tîrziu, dar care atunci scandaliza trufia colțuroasă a slujbașilor Kezarocrăești de prin gări.

La Praga însă războiul era un vuet depărtat. Dureros, fără îndoială, căci mult sînge ceh avea să curgă pentru un împărat străin și pentru o biruință cu foloase îndoelnice. Comunicatele se cereau aici cu nepăsare, „Rumunsko" aliată puterilor centrale deștepta numai compătimire. Dar Toamna domnea peste oraș, superbă femee de patruzeci de ani rostogolită în brațele vinjoase ale soarelui; ghirlande purpurii sîngerau zidurile Hradschinului, în ulița alhimiștilor aerul lovea în păreți ca într'o ghitară, iar pe cerul albastru-mauve turnurile albe ale Domului erau două brațe îndantelate uitate spre rugă. In această apoteoză, oamenii locului mureau undeva, departe, cu sufletul nedumerit.

Au trecut douăsprezece veri, și altă toamnă coboară peste Praga, măreață capitală a unei țări libere. Soarele dogorește, dar cerul nu mai e așa senin, căci Praga cu sutele-i de fabrici lucrează zi și noapte, pe socoteala sa acum. Colina cîntată de poeți, spre care se îndreaptă nesățioși ochii noștri, atît de doriți de frumos, localnicii n'o privesc decît în amurg cînd și-au împlinit ziua de muncă. Nu mai sîntem într'o cetate istorică, relicvă a trecutului, ci într'o uzină de energie nouă care dedue din adîncimi. Și invidiem o clipă pe prietenii noștri cehi, care spre a orna țara lor redobîndită au găsit gata această capitală impunătoare, spațioasă, deopotrivă artistică și vie, crescută pe dealurile din jurul Ultavei ca o cunună de arhitectură și grădini. Ce ordonat cadru pentru mecanismul central al unui stat modern, și ce legitimă mîndrie pentru un popor conștient de puterile sale.

Totuși, Palace-uri Praga nu posedă încă: este o inferioritate mărturisită față de București. Calitatea hotelurilor nu stă aici în firmă, și pentrucă „ultimul confort" lipsește aproape tuturor, aceste case liniștite și curate în care drumețul găsește odihnă și îngrijire bună consimt să se cheme modest: *La Steaua Albastră, Hotel Saxa, Hotel Paris.*

Alte inferiorități: lipsesc bodegile, iar cinematografe sînt de patru ori mai puține decît la noi, căci Cehii sînt demodați; preferă teatrul și muzica. Chelnerii nu au virtuozitatea celor bucureșteni, șofeurii conduc încet și au mai puțină inițiativă în relațiile cu pasagerii, bărbierii rad fără să te distreze cu conversația lor, iar cînd o fac se servesc de blîndul grai ceh în care la fiecare cinci minute picură și cîte o vocală, menită numai să-ți arate că interlocutorul d-tale se exprimă totuși cu gura.

Pentru orgoliul meu național, caut și alte slăbiciuni și încetul cu încetul le găsesc. Inchipuiți-vă: Praga nu este canalizată

sau, dacă e, așa de prost că nu se simte nici în toiul zilei subt cel mai vajnic soare; nu există maidanuri, încît stai de te întrebi ce fac bieții oameni cu gunoaele; case nouă se clădesc, dar cu mare cazna căci strada trebue să rămie curată și liberă pentru circulat; funcționarii publici nu au voe să se ocupe de negoț ori samsarlîcuri—nici măcar în văzul tuturor—și trebue să se mulțumească cu leafa bugetară; așa că o duc destul de greu.. Cum se explică toate aceste inferiorități, încearcă a mă lămuri prietinul Eugen Filotti, informat despre toate în calitatea sa de atașat al Pressei pe lîngă Legația noastră:

— Nu le poți cere prea mult, îmi impută el blajin. Sînt o țară nouă... funcționează ca organizație de sine stătătoare numai de opt ani... n'au avut timp să se formeze... nu au practică... Și pe urmă nu uita că's republică.

— Da, da...

— Democrație ..

— Vorbe!

— Ar fi bine; din nefericire, o realitate. Vrei probe?

— !

— Au socialiștii.

— Nu se poate, strig eu.

— Dacă mă crezi.

Am tăcut, căci n'am vrut să supăr pe Filotti. Dar în cugetul meu, mîhnit și calm, mi-am zis: Ce băiat solid. Păcat. A fost destul să intre în diplomație ca să le încurce toate. Să spue el că la Praga sînt socialiști... Păcat.

*

Am verificat această constatare regretabilă cu un ceas mai tîrziu. Coboram alene dealul Hradschinului, printre vechi palate, umbrite de vreme. Străbătusem Burg-ul (numele ceh îmi scapă, și mă scuz), vechea reședință împărătească azi locuită de Președintele Massarik și în fața pavilionului mijlociu admirasem cu moderațiune două uriașe prăjini conice de stejar cernit, pe care se ridică la nevoe sus în vîrf flamura națională și cărora Cehii le zic cu destul umor: cele două scobitori. Dela scobitori până la hrana zilnică nu este decît un pas, și îl făcurăm cu acea hotărîre care determină conștiințele tinere la cinci ore după cel mai apropiat prînz. In această materie, șunca este la Praga un leit-motiv național, iar dela șuncă până la crenviști ce mi-ți este?

— Crenviști ca la Viena nu există nicăeri...

— Nici nu se compară cu cei de aici, replică Filotti.

— Imposibil.

— Am să vă conving: haideți la Puțul de Aur.

— Să mergem, să mergem, intonarăm noi în cor, ca la operetă, fără să ne 'nșurubăm locului bine 'nțeles.

Cîteva uliţe intortochiate, toate la deal, trei ganguri, trei curţi sumbre, rufe, pae, ustensile de menaj, o scară în pantă absurdă care trebue să sfîrşească undeva, nici puţ, nici aur nicăeri (ah, Filotti!) dar o bucătărie *(salut demeure chaste et pure)* şi în sfîrşit—sus, îngustă, tixită de consumatori năduşiţi—o terasă.

Dedesubt, cît vezi cu ochii, Praga cu minunatele-i şonci, cu zecile ei de turnuri scăldate în ceaţa verii, cu dealurile umbroase, cu Ultava imobilă în acest apus apăsător,—iar lîngă noi, mese, mese, mese, halbe, ţapi, şi un suav miros de lucruri fripte ori prăjite, exasperant cît nu se concretizează.

Cu greu, aflăm patru locuri subt o vagă pergolă, turburînd o idilă strîns unită în jurul unei părechi de debreţini.

— Filotti! bere şi crenvişti.

Banul Filotti transformă în consoane aceste comestibile, pentru uşurinţa omului venit să ne audă. Operaţia durează, dar aşteptăm cu încredere. Idila face un uşor gest de apărare pe frontul debreţinilor.

— Nu are... (vorbeşte Filotti în limba patriei către noi).

— ?!?...

— Nu are crenvişti.

— Cum, s'au isprăvit?

— Nu, zice că nu se fabrică.

— Spuneai că bateţi Viena... Aşa sînteţi informaţi, voi diplomaţii?

Nu există replică. Poruncim debreţini. Idila ne priveşte cu confienţă.

*

Adouazi dimineaţă mergem la Strahov, bătrîna mînăstire de dincolo de Hradschin, cu turnurile pierdute în verdeaţă. Vizităm biserica, specimen remarcabil de artă barocă, biblioteca deosebit de interesantă şi bogată în care ne conduce un călugăr cu ochii vii care ştie mult mai mult decît îl putem întreba noi, colecţiile de pictură. Abatele Zavoral, prietin încercat al Romînilor, călătoreşte în America, dar stăm în grădină subt geamurile chiliei sale, admirînd încă odată priveliştea oraşului, jocul umbrelor şi al luminii pe masele arhitecturale, blocul impunător al Hradschinului cu turnurile diafane, suita de dealuri a Ultavei... Cu ochii încărcaţi de lumină coborîm spre Lorettenkirche: o fantezie barocă desăvîrşită. Alături de măreţia gotică, de calmul roman, de somptuozitatea bizantină, acest joc de festoane şi de ghirlande, această perpetuă ondulaţie a liniilor, această îndulcire a planurilor, toate făcute să legene o credinţă plină de subînţelesuri. Remarcabil contrast: în oraşul lui Hus şi al morţii sfîntului Ion din Nepomuc.

Sfîntul însuşi aruncat în apele Ultavei, din porunca lui Carol IV pentrucă n'a vrut să desvălue tainele reginei mărturisite în confesional, odihneşte în sarcofagiul de argint de lîngă oratoriul wladislavic al Domului. Tot în Dom, într'o capelă împodobită cu luminoase frescuri din veacul XIV doarme de veci sfîntul Wenceslau, ucis sînt aproape o mie de ani de fratele său Boleslau; coiful şi cămaşa-i de oţel se păstrează subt sticlă, lîngă altar.

Pe acest deal al Hradschinului, în fiecare colţ, trecutul sîngeros te impresoară, relicvele lui au înfruntat vremea ca să ne invite la moderaţie şi reculegere. Şi nu fără temeiu. Căci viaţa de acum, cu toate progresele-i tehnice, cuprinde mai mult sbucium decît cea de atunci şi primejdiile care pîndesc bietul om, deşi mai puţin brutale, sînt cu mult mai numeroase. Toate se topesc în unda largă a vremii, care-şi urmează cursul nestingherită, unică pildă de toleranţă într'o lume gălăgioasă şi deşartă.

Jachymov

Sau, dacă vreţi, St. Joachimsthal—cum îi zice încă populaţia germană băştinaşă. Administraţia cehă nu vede cu ochi buni amestecul sfinţilor în cele pămînteşti, chiar într'o localitate ale cărei ape binecuvîntate trebue să facă minuni. Şi atunci Sf. Joachimsthal se traduce azi laic, Jachymov. Faptul ar trebui să rămînă fără urmări deosebite într'o lume încă supusă poruncei creştineşti a iertării; cereasca bunătate este însă astăzi o vorbă de demult, şi din înălţimile unde sălăşlueşte fericitul Joachim se răzbună pe cei care i-au luat titlurile şi apanagiile slobozînd peste valea sa cîte o ploae de patru săptămîni în toiul fiecărui sezon de cură.

Ce sînt vinovaţi, prea Sfinte, reumaticii, sciaticii, gutoşii, canceroşii din cele patru colţuri ale globului care vin aici cu multă trudă şi cheltuială să-şi aline durerile,—ce sînt ei vinovaţi că guvernul atît de omenos al Preşedintelui Massaryk duce egalitatea până şi în planul divin? Ce sînt ei vinovaţi de abolirea titlurilor onorifice ale principilor cereşti? Cu ce pot ei îndrepta această slăbiciune a unei Administraţii care practică virtuţile creştine după învăţătura Mîntuitorului, lăsînd în rafturile lor glosele interpreţilor? Şi dacă Sfinţenia Ta are drepte temeiuri de răfuială cu Ceho Slovacii, de ce nu-i uzi toamna, iarna, primăvara, individualizînd pedeapsa şi asigurîndu-i eficacitatea, după cea mai judicioasă doctrină în care te poţi instrui dela dascălul nostru întru cele penale, Tanoviceanu, plecat prea devreme (şi cu mare pagubă pentru ştiinţa dreptului criminalicesc în Romînia) dintre cei vii? De ce ne-ai udat pre noi, îndurătorule, care nu ţi-am greşit cu nimic şi de ce ţi-ai secat şuvoaele în urma noastră lăsînd peste Cehoslovacia toamna cea de aur? De ce...

Cînd au mai dat Sfinţii interview-uri gazetarilor, ca să mă pot aştepta la un răspuns, şi ce rost ar mai avea floricelele mele de stil dacă fericitul Joachim s'ar pune să-mi dea replica punct cu punct, cum aţi vrea dumneavoastră...

Şi poate că Sfîntul are dreptate. Căci în vederea lui, cu toată ploaia, viaţa este destul de prielnică pentru cei îndureraţi de boli, ori numai osteniţi. La poarta hotelului, proprietatea Statului ca şi aşezămîntul băilor, voinţa Sfîntului se opreşte şi începe competenţa administraţiei pămîntene, care se trudeşte în chip demn de laudă să facă toate cît mai plăcute oaspeţilor. Instalaţia însăşi—locuinţe, băi, sălile de mîncare şi cele de agrement—sînt lucrări săvîrşite după toate regulele artei, iar serviciul funcţionează peste tot în puterea unui mecanism tăcut, orînduit de minune. Statul proprietar nu are bine înţeles ci un amestec în toată această gospodărie, căci exploatarea ei este cedată unui antreprenor, om de multă ispravă, care nu vede în clienţii săi nici duşmani, nici deţinuţi care trebuesc supuşi unui anumit regim... Toţi hotelierii noştri vă vor spune că este un nebun şi că nu s'a găsit încă mijlocul de a face parale în această branşă fără tratarea clientului cu un stupefiant în care jaful şi dispreţul intră în doze egale. Vă rog să-i credeţi, limitînd înţelesul celor spuse la hotarele romîneşti. In străinătate, cîştigul pare hotelierului cu atît mai interesant cu cît este mai sigur, şi este cu atît mai sigur cu cît clientul îl consimte mai de bună voe pentru servicii într'adevăr primite. De aceia îndatoririle contractului acestuia de găzduire, care se termină pentru hotelierii noştri prin obligaţiunea de a te primi în casă, se execută peste tot aiurea clipă cu clipă, în raport cu rangul casei şi cu dorinţele oaspeţilor.

Renumele Ioachimsthalului este cu totul recent şi încă departe de a egala faima staţiunilor vecine: Karlsbad, Marienbad, Franzensbad. Apele sale n'au fost preţuite cum trebue decît în urma descoperirii radiului, şi a puternicelor lui proprietăţi curative. In apropierea localităţii sînt minele de unde statul ceh extrage sistematic cele mai apreciabile cantităţi din radiul care se găseşte în comerţ, şi izvoarele folosite pentru băi conţin acest mineral —aşa atestă analizele ce s'au făcut—într'un procent neasemuit superior tuturor celor constatate aiurea. Aşezămîntul băilor s'a deschis numai puţin timp înaintea războiului, şi tot atunci a fost clădit şi hotelul principal care-şi zice azi Radium-Palace.

Cetitorul sceptic, adică sănătos, care dintr'o lungă experienţă ştie că singurul rezultat apreciabil al călătoriilor balneare este decongestionarea sensibilă a portofelurilor, şi care neavînd nevoe de nici un leac are toate motivele să suspecteze eficacitatea tuturor, poate fi totuşi încredinţat că pădurile de brazi, fineţele fără sfîrşit care încunjură staţiunea, fac din Joachimsthal un loc de odihnă şi întremare fără păreche. Cei care iubesc cerul şi relaţiile lui cu munţii, fără a se teme prea mult de urgiile

umede ale sfîntului Ioakim, vor găsi aici nenumărate locuri de plimbare, atîtea şi atîtea drumuri ori poteci prietine piciorului, pe dealungul văilor răcoroase, fie subt bolta gotică a pădurilor aromate, fie peste culmile înflorite unde aerul joacă, unde lumina cîntă—cînd aţipeşte sfîntul Ioachim—aşa că cei mai trudiţi sînt acolo cei mai sprinteni, iar cei bătrîni par cei mai tineri...

Am scris *par* pentrucă eram în bătaia soarelui, sus pe culme. In hotel, în hall-ul vast, subt strălucirea candelabrelor, în legănarea insidioasă a sunetelor orchestrei din care nu lipseşte—încîntătoare dihanie de bronz—indispensabilul negru, acolo cei bătrîni *sînt* cei mai tineri. Cu fetele cele mai zglobii ei joacă, lor le strigă negrul chiotele lui cele mai deşuchiate, lor le toarnă chelnerii, ageri cărăbuşi în două labe, vinul spumos care răstoarnă bugetele juvenile.

Cea dintăiu dovadă serioasă a eficacităţii băilor am avut-o în furia cu care se dansa în hall. Din orice suferind morocănos, ori măcar melancolic, preocupat de propriile-i încheeturi şi de tensiunea arterială, miraculoasele băi făceau în cîteva zile un dansator neobosit, cu vădită grijă pentru articulaţiile şi tenziunea aproapelui. (Aici o paranteză pentru a nota că niciodată nu şi-a găsit acest evanghelic cuvînt *aproapele* o semnificaţie mai concretă decît în dansurile moderne. Şi dacă tinerii, destul de uşurei, îşi amintesc numai cu oarecare detaşare de învăţăturile creştineşti, bătrînii ştiu să pue în legătura trecătoare a unui charleston sau tango toată seriozitatea atentă a vîrstei lor). Observ că m'am folosit, în cele de mai sus, exclusiv de masculin. Din aceasta nu trebue să deduceţi că iubirea aproapelui se practică la Cehi în dansuri monosexuate. Tovarăşele noastre în aşa zisa vale a plîngerii, care e viaţa, dănţue cu acelaşi elan, dar pentru a-l căpăta ele n'au nevoe de băi. Radiul lucrează asupră-le prin influenţe invizibile, şi aşi putea zice dela distanţă. Abia debarcate din tren ori din auto-uri, ele află într'o clipă toată agilitatea necesară spre a proba ori şi cui că superioritatea bărbătească e un mit. Orice ritm le e cunoscut, orice pas e pasul lor, şi dacă nu dansează încă dansurile viitorului este pentru acelaşi motiv care le opreşte să poarte vara asta modele din vara viitoare, spre a ne păstra atîtea agreabile surprize în care o picătură de neprevăzut dă atîta savoare prevăzutului de care nu ne putem lipsi.

*

N'aşi vrea să vă dau impresia că am stat toată vara într'un dancing. Cu atît mai mult cu cît în Cehoslovacia dansul nu este o îndeletnicire cîtuşi de puţin înrudită cu estetica. Este un simplu sport—eftin, căci nu cere aparate sau vestminte speciale,—comod, căci se face acasă, cu minimum de deplasare,—accesibil tuturor, căci nu reclamă ucenicie prealabilă. Dansează

cine vrea, cum vrea... Un domn de doi metri se poate asorta unei partenere de un metru cincizeci, care-i numără butonii dela vestă,—şi o doamnă de o sută kgr. unui partener străveziu, fără cel mai mic inconvenient... Iar deosebirea de vîrste, v'am mai spus-o, nu joacă nici un rol: şaizeci de ani şi cu douăzeci fac o păreche de optzeci, ceiace este nu se poate mai respectabil.

Orice Palace care se stimează are însă şi o sală de lectură. Este o sală unde spectatori de ambele sexe se examinează reciproc de după o carte sau pe deasupra unei gazete. Cînd eşti sătul de ritmul atîtor împărecheri bizare, te poţi retrage în *Lesetsaal* ca într'un refugiu. Diverse părechi de ochi îi capitonează ungherele, şi dacă jocul oglinzilor îţi place ai satisfacţia să te vezi reflectat la infinit. (Satisfacţiile obiective sînt, cel puţin la Jachymov, mai puţin interesante) Dacă nu ai această vanitate, şi dacă ştii nemţeşte, ceteşti cît te rabdă sufletul ziarele germane: din Reich, din Praga, din Viena şi din Pesta. Cînd plouă patru săptămîni le ceteşti pe toate chiar fără să ştii nemţeşte şi continui cu cele cehe, cu cele polone, cu cele scandinave... Duminica, sfîntă zi, *L'Illustration*, *Illustrazzione italiana* vin să-ţi aducă aminte că a existat cîndva Roma şi că mai există, cel puţin odată pe săptămînă.

Dar ploaia are şi ea un sfîrşit. Vine un timp cînd Dumnezeu Tatăl îşi face ronda de control, şi subt căutătura lui deluviile sfîntului Ioachim încetează ca prin farmec. Intr'o asemenea zi, eram să dau foc dancing-ului şi sălii de lectură. Sînt nebunii subite. Chiar dacă n'aveţi sinceritatea să le mărturisiţi personal, trebue să recunoaşteţi că sînt. Cu atît mai subite cu cît izbucnesc în împrejurări imposibil de prevăzut. Iată soarele. El soarbe într'o clipă toată populaţia vastului hotel. Un chibrit, mi-am zis, subt vraful ăsta de gazete uscate şi scap lumea de o bună parte din Pressă, acest odios vehicul al tuturor conflictelor şi catastrofelor. Din bibliotecă, prin Bar—alimentată de băuturile americane—văpaia va cuprinde dancing-ul şi scap ţara sokolilor de dansatori. Un chibrit...

Dar de unde să iai chibritul cînd hotelul e gol şi cînd nu fumezi. Fericiţi cei fumători, mai ales cînd sînt asiguraţi, căci pot să-şi dea foc fără ajutorul nimănui. Şi hulit fie pe veci Liceul Internat din Iaşi, unde atîţia profesori detreabă s'au trudit să-mi lămurească foloasele culturii, şi unde colegii mei m'au învăţat să detest tutunul. Ce vreţi, în narinele mele—şi sînt narine, vă rog să credeţi—au rămas indisolubil asociate cele două miresme: acela a tabacului blond, izvor de bucurii suave pe care le înţeleg, şi acela a lăcaşului unde bieţii liceeni îşi au de obiceiu fumuarul. Directorului nostru, domnul Lascar,—este singurul *Director* pe care îl recunosc, mă vor pricepe toţi colegii—şi teribililor săi pedagogi se datoreşte—o, minunate sînt legile tale, cauzalitate—că Palace-ul dela Ioachimsthal este încă în picioare, că presa mondială îşi continuă întreagă opera distrugătoare, că dansatorii neosteniţi turbură armonia sokolicească.

Şi cuminte judecînd, e mai bine aşa. Acţiunile noastre de astăzi cele mai de samă,—ni se par mine simple non-sensuri şi prefer să nu am în trecutul meu nici un incendiu. Fără merit din parte-mi, am ocolit cea mai mare tentaţie şi societăţile de asigurare au pe viitor în mine un client de toată nădejdea.

*

Incă odată, ce bine că a fost aşa. In loc să fiu citat ca „informator", la poliţie şi celelalte autorităţi locale spre a da şi eu luminile mele asupra cauzelor sinistrului, am putut să profit de soare ridicîndu-mă cît mai aproape de locuinţa cea veşnică a sfîntului Ioachim. Moderaţia cehă ar trebui să ne fie şi în privinţa aceasta o pildă bună de urmat, căci muntele lor cel mai înalt, în masivul Rudohori, nu are decît 1250 metri şi se cheamă Klinoveć (La această altitudine, vocalele îşi recapătă drepturile). Ceahlăul are 1900 şi nu ştim cîţi metri, Omul trece de 2500, Negoiul tot aşa, şi drumurile care duc în vîrful lor pot fi pitoreşti, dar distrug picioarele şi pieptul. Cele ce duc la Klinoveţ (aşa se ceteşte) or fi mai banale, dar le pot parcurge şi cucoanele în pantofi de bal. Şi pe urmă sînt şase: mai întâiu şoseaua mare, pe care urcă automobilele, trăsurile, camioanele, şi pe care ar putea să urce chiar d. gheneral *Moşoi*, fără să sufle. Sînt pe urmă o serie de drumuri, toate bune şi frumoase, pe unde se pot strecura căruţele şi carele. Şi sînt, însfîrşit, obişnuitele poteci şerpuitoare care aleargă mai deadreptul, dar domol şi fără salturi, prin păduri şi peste creste.

Nefiind vehicul şi nici gheneral romîn după patru ani de guvernare, am ales o asemenea potecă. M'a răsplătit întâiu singurătatea, şi apoi păsărelele pădurii care mi-au tălmăcit în graiul lor toate farmecele locului. Imbunat de această tovărăşie, am putut întîlni fără să mă supăr o păreche omenească: un lăutar bătrîn, cu dibla la subţioară, cuviincios învelită într'o haină veche, şi băbuţa lui care culegea afine din marginile drumului. Nu mi-au cîntat vrute ori nevrute şi nici mîna n'au întins; îi recomand colegilor din barou. După un ceas şi jumătate de urcuş susţinut, care umflă pieptul şi alungă gîndurile plictisitoare, am ajuns sus pe culme. Căci Klinoveţul— Nemţii îi zic Keilberg şi munţilor Erzgebirge—se mulţumeşte să fie o culme, fără pisc şi fără metereze de stînci. Pe culme, poate sta de minune un hotel, cu obişnuitul foişor, de unde ochiul se plimbă în voe peste văile cehe şi în depărtările saxone. Au mai fost Moldoveni într'însul, căci lîngă unul din geamuri, pe păretele de brad, cetesc aproape şterse şi fără altă semnătură decît cea a dragostei pentru bîrlogul natal, aceste versuri:

Romînaş ce vii aice
Bătînd drumul pribegiei
Nu uita să sui Ceahlăul
Cînd calci solul Romîniei

Aşi adăoga—să mă erte poetul anonim:

P. S.

Ia cu tine călăuză
De mîncare, de 'aveiit
Trei catîri* şi-o fată mare
Ca să nu vii zgribulit.

Neamţul a avut grijă de toate, căci de aceia este ţară civilizată. Şi pe Klinoveţ sîntem în Germania cehă, la doi paşi de graniţa saxonă.

*

Vi s'a spus şi dumneavoastră, desigur, că radiul este un corp rar, şi că o infimă părticică dintr'un gram se vinde cu preţuri fabuloase. La Ioachimsthal, vă pot încredinţa, este singurul articol ieftin. Afară de băi, care sînt „Băi de Radium", afară de aer care este aer cu radium, toate celelalte articole locale sînt *cu* sau *de* radium. Mierea este *Radium honig,* căci florile iau această substanţă din pămîntul pe care cresc, tot aşa şi laptele este *Radium-milch* căci fineţele nu fac decît să filtreze radiu pentru uzul văcuţelor locale, cum şi orice preparat în care intră aceste produse—ori apă, aer, căldură din binecuvîntata vale —este un ce cu radium. Aşa de pildă *Zmrzina* (fluidă vorbă cehă care înseamnă îngheţată), dacă te miri că e prea plutitoare vei afla că e vina radiului (din apă) care nu permite îngheţuri excesive; cafeaua, dacă e prea sirăvezie şi cu ciudate arome necunoscute, este tot din pricina radiului (din apă) care dă tonul în orice amestec; supa cotidiană, dacă refuză uneori să ia calea stomacului, este pentrucă are legume locale, care au supt (din pămînt) radiu, care le întăreşte, dîndu-le o demnitate inconciliabilă cu starea lichidă. Şi aşa mai departe.

Ca să eviţi influenţa radiului, nu este decît un mijloc: să pleci la Karlsbad—douăzeci de kilometri—unde vei avea însă grijă să nu ajungi în luna de cură a lui Doug şi Mary. Mary nu-i decît delicioasa Mary Pickford, încîntătoarea prietină a copiilor de toate vîrstele, iar Doug este proprietarul conjugal al acestei mici minuni. Glorioasa păreche nu face săli pline numai

* pentru catabalic.

la cinematograf, ci şi subt cerul liber, oriunde se arată. Ea a înebunit pur şi simplu, în vara asta, până şi pe liniştiţii noştri prietini cehi, care au întîmpinat-o pretutindeni cu un alai, cu un entuziasm care ameninţa să ia proporţii primejdioase pentru siguranţa publică, dacă apariţia lui Doug în halat şi papuci de noapte pe treptele vagonului propriu care-i plimbă peste tot nu ar fi calmat puţin transportul delirant al mulţimii. Chiar aşa calmat, acest entuziasm a luat fusă semnificaţia unei astfel de indicaţii populare, că preşedintele Masaryk a întins masa la care pofteşte de obiceiu alt soiu de glorii şi mărimi, pentru micuţa Mary şi cabotinul ei soţ. Pot spune fără teamă să greşesc că muzicanţii de geniu, marii artişti ai vorbelor ori ai formelor, învăţaţii, oamenii politici, inventatorii care au schimbat soarta omenirii, nu sînt nimic în ochii mulţimilor civilizate, alături de stelele filmului, la a căror glorie se pot ridica cel mult—şi cît de rar azi—doar generalii victorioşi.

Fără Doug şi Mary, oricît de populat de vizitatori, Karlsbad-ul este o staţiune în care se poate circula, pe o arteră dublă cu mici variante tăiată prin mijloc de apa Tepel-ei, împodobită de magazine vieneze cu vitrine foarte atrăgătoare, de hoteluri, de cafenele, de galeriile unde se beau reputatele ape şi însfîrşit de cele cîteva stabilimente de băi. Din dreapta şi din stînga, coboară de pe dealuri gloata compactă a pădurilor, iar în fund valea scapă din oraş spre a se pierde printre livezi şi grădini, presărate cu terenuri de sport şi alte locuri de plăcere. Drumul duce înainte, într'un ceas pe cadranul maşinii, la Marienbad, staţiunea rivală, mai puţin negustoroasă, mai spaţioasă, mai aristocratică—dacă ni se iartă cuvîntul. Intr'amîndouă aceiaşi lume: germană, maghiară, anglo-saxonă, prea puţini Slavi şi Latini, covîrşitor de mulţi Evrei care duc peste tot discreţia şi rezerva lor caracteristică. In asemenea furnicare cosmopolite, îţi dai socoteală de rostul internaţional al acestui neam ales, care poate fi cimentul adevăratei Societăţi a Naţiunilor. Prin Evreii noştri ne înrudim cu Pesta şi Viena, cu Berlinul şi cu Praga, cu Londra, cu New-York-ul mai mult decît ne înrudim altfel cu Parisul ori cu Roma, sau celelalte mari comunităţi latine, şi nu văd de ce pe această cale nu am ajunge cu toţii la acea concordie universală, din care ar fi—Doamne—atît de cîştigat.

Fac aceste reflecţii pe terasa dela Egerländer, de unde acelaşi cer se întinde, cît vezi cu ochii, peste toate vietăţile pămîntului, şi unde toate graiurile se amestecă în aceiaşi ceaşcă înflorită de cafea cu lapte.

*

Nu se poate timp mai prielnic pentru aceste gînduri de înfrăţire între popoare decît lunile de vară. O confirmare a acestei constatări găsim în faptul că vara au izbucnit aproape

toate marile războae. Paradoxul nu este decît aparent şi explicația uşoară, căci intervine rolul bărbaţilor de stat. Cînd omenirea cealaltă este cu totul robită altor treburi—cei ce odihnesc iarna fiind în toiul muncii, iar cei ce muncesc iarna aflîndu-se în odihnă—barbaţii de stat prind „momentul" cel mai potrivit. Căci surprinderea adversarului este un element tactic de prima ordine pentru cel ce atacă. Şi deşi lucrul este destul de cunoscut, se găsesc totuşi adversari care se lasă surprinşi (între bărbaţi de stat asemenea mici servicii se datoresc). Dincolo de lumea oamenilor de stat, surpriza este generală. Agricultorii îşi lasă holdele blestemind,—mamele, amantele, soţiile vorbesc o clipă acelaşi limbă pe deasupra hotarelor, vilegiaturiştii îşi string îndată bagajele. Cei mai greu loviţi şi care nu iartă, sînt aceştia din urmă. Durerile, paguba se uită. Bucuriile pierdute niciodată.

De aceia în lunile de vară, cînd oamenii politici stau la pîndă, primejduind munca şi liniştea popoarelor, înfloresc cu atita stăruinţă gîndurile de concordie universală.

Eugen Crăciun

Convalescență

Odaie albă, linişte, lumină.
De cum începe să se facă sară
S'aprinde lampa şi fereastra-şi lasă
Oblonul greu pe ziua în surdină.
Nici nu mai ştiu culoarea nopţilor de-afară...

La capul meu, o iconiţă bizantină,—
E iconiţa mea de-acasă:
O sfîntă zugrăvită din profil
Cu mîni subţiri şi albe de copil
Şi cu privirea cuvioasă.

Se uită țintă undeva, departe,
Și ține'n mîni un glob ș'o carte.

O, m'aș simți atît de bine
De și-ar lăsa privirea bună peste mine...

*

Mi-e dor de lucruri îndelung uitate,
De cărți copilărești, cu chipuri,
De scoici culese calde din nisipuri,
Să-mi sune'n pumni uscat și dulce,
De larmă veselă de vrăbii, pe 'nserate,
Cînd se adună să se culce...

Nu-mi mai aduc aminte de nimic,
N'am nici un gînd,
Și somnul mi-e adînc și vegetal.
Mă simt zîmbind,—un zîmbet mic, plăpînd,
Ușoară jucărie de cristal,
Și nu mă mișc, de teamă să n'o stric.

Imi mîngîi mîna rece
Ș'o strîng ușor, de frică să nu plece
Și să mă lese singură 'n odaie...

*

Cînd geamul nu mi-e aburit de ploaie,
Se vede-un colț de cer, un brad,—
Subțire vîrf de minaret,—
Un nor nomad...
Fereastra liniază cerul: o filă de caet,
Și uneori văd bradul cum se 'nchină
Prin pătrățelele egale de lumină.

Inchid pleoapele-ostenite, și ascult...
Din cioburi mici de zgomote răzlețe
Incerc s' alcătuesc povești și cîntece,—
Cum încercam, demult,
Din pînza ruptă, din faianța spartă,
Cu sfoară și cu clei și cu descîntece,
Să fac la loc păpușa moartă.

Dar îmi aduc aminte... și tresar
La gîndul că va trebui, curînd,
S' adun cu trudă și să leg, cuminte,
Intreagă viața mea de mai 'nainte
Cu viața care o să 'nceapă iar...

Otilia Cazimir

Ioana Pallă*

Alexandru Pallă către Ioana Pallă

«Veneția»

Dragă Ioana,

Ce cîntec îți imaginezi că am auzit azi dimineață, deșteptindu-mă?

Ascultă-l:

„Mergi la Li-ido barcaruo-uolă
Zic doi juni și-și a-legeu
Uo gon-duolă 'ntre gonduo-uo-uo-uole
Și voioș 'n ie săreu, e-he-heu..."

Partea cea mai nostimă e că cel care-l fredona eram chiar eu, așa precum ți l-am transcris, cu indescriptibilul accent și tremolo al lui Sake.

Mă vezi? M'am regăsit la Sălcii, tu cu „Les Nourritures Terrestres", eu cu paleta, pipa și sandalele, și Sake cu vetustele reminiscențe muzicale, ale juneții valori, e-he-heu!

Și m'am hotărît să-ți răspund.

Cît a trecut decînd mi-ai scris la București? Nu m'ajută nici memoria, și războiul european—adevărat act european—a

* Fragment din romanul Drumuri, serie „Medeleni", care va apare la finele lunii Noembre, în editura „Cartea Romînească", București.

răsturnat timpul. Ce porcărie! De cîte ori aud pomenindu-se despre acest acaparant şi incomod eveniment, îmi vine pe buze zdravănul cuvînt al lui Cambronne.

Noroc că Veneţia e în afară de Europa. E singurul oraş, din cîte cunosc, care n'are nimic „social". Aici eşti în altă planetă şi 'n alt veac. Ziare nu cetesc. Repet: Cambronne.

Astăzi, laguna are culoarea smaraldului tău cînd e înnourat afară. Pute savuros. Am regăsit-o aşa cum o lăsasem: fezandată ca un venerabil roquefort, magnifică. Aşi vrea să-ţi văd nările în faţa Veneţiei; merită s'o hameze.

De ce n'am venit la Sălcii, cum făgăduisem mirificei castelane? Capriciu mai irezistibil decît irezistibila Ioana. N'aveam chef de peisajul moldovenesc. Aveam nevoe de roquefort, nu de caş proaspăt—vorbesc de peisaj, tu, caşi Veneţia, eşti... lagună!

Şi acum, dragă Ioana, să-ţi dovedesc că numai Turcii au dreptate: „Cum o vrea Allah!" Allah a hotărît să-ţi fac comisionul, dincolo de aşteptările tale, tocmai atunci cînd uitasem de el.

„Cine-i Adina Stephano?"

Cînd am primit scrisoarea ta, am fost persuadat ca întotdeauna—cine-ţi poate rezista?—că Adina Stephano e cea mai interesantă femee dintre Carpaţi, Dunăre şi Prut,—iar junele Deleanu, cel mai de frunte nătărău din cuprinsul aceloraşi hotare. Cum însă, plecarea la Veneţia mă preocupa mai activ decît produsele naţionale, am procedat expeditiv—adică prosteşte—adresîndu-mă celei mai scîrnave guri şi mai atotclevetitoare, din cîte numără cafeneaua bucureşteană, lui Hăvăşel.

Evident, era informat amplu: profesionist!

Iată buletinul: Adina Stephano, foastă soţie a fostului căpitan Stephano: un escroc dublat de un peşte. Ea, Craioveancă de neam bun, dar... a fugit cu „tipul". După acela, tipul a fugit „solo" în vre-o Americă, subt impulsiunea unui mandat de arestare. Restul, în ce o priveşte, vine dela sine.. în stil de cafenea.

Concluzia: „tipesă".

Am neglijat să-ţi comunic această fadă şi ignobilă biografie. Şi bine am făcut. Acum te pot informa direct, cu alţi ochi, altă perspicacitate şi alt stil decît acela al Plutarchului cafenelei bucureştene.

O cunosc pe Adina Stephano cum ştiu calitatea şi nuanţele culorilor cu care-i fac portretul. Acest portret, pe care-l voiu expune la toamnă, nu-l vei putea cumpăra cu toată recolta Sălciilor. E singurul tablou care nu va fi de vînzare nici chiar pentru tine; nici de dar, o, teribilă Ioana!

Întâia oară am văzut-o în gondolă, fără pălărie, cu degetele 'n apă făcînd dîră. Părul roş, oglindit cînd se apleca în apa verde, faţa roză ca interiorul scoicilor, ochii verzi (au parcă miros de iarbă)—gura umedă şi roşie cu expresia copiilor frumoşi cînd sînt gata să plîngă.

Mă duceam la o biserică să revăd o Madonă care mă aştepta de cinci ani. Am renunţat fără ezitare.

Gîtul aplecat, părul vibrînd în soare, şi degetele cu fosete făcînd dîră în apa veneţiană...

Transcriu versul lui Mallarmé:

„J'errais donc, l'oeil rivé sur le pavé vieilli,
Quand, avec du soleil aux cheveux, dans la rue,
Et dans le soir, tu m'es en riant apparue
Et j'ai cru voir la fée au chapeau de clarté
Qui jadis, sur mes beaux sommeils d'enfant gâté
Passait, laissant toujours de ses mains mal fermées
Neiger de blancs bouquets d'étoiles parfumées".

De atunci o văd zilnic. Venise la Veneţia întovărăşită de o rudă care a plecat—panica Romînului—cum s'a declarat războiul.

— Eu n'am vrut să plec la Bucureşti. Nu-mi pasă de război! Mie-mi place Veneţia!...

S'o vezi istorisindu-ţi scena, cu aer îndărătnic de copil răsfăţat, care nu vrea să plece din cofetărie, fiindcă n'a mîncat deajunse cofeturi,—bătînd din picior, gata să plîngă, dar energică!

Înţeleapta mea Ioana, deşi viaţa a adăugat încă treizeci de ani celor şaptesprezece pe care-i simt, am uitat.

Te rog să nu-ţi aduci şi să nu-mi aduci aminte».

Ioana Pallă aprinse o ţigară.

Reciti: ...„degetele cu fosete, făcînd dîră în apa veneţiană.."

Şi în sufletul ei făceau dîră... Să nu fi fost războiul, ar fi plecat şi ea, corsar, după o gondolă...

— Pauvre Paşa!

Cînd îşi da osteneala să compătimească verbal pe fratele pictorului Pallă, cu acelaşi intonaţie spunea:

— Pauvre Sake!

În faţa femeii erau fraţi întru credulitate, deşi Sake, senatorul, era mediocru, ignar, politician, şi de o „ministeriabilă ramoleală",—pe cîtă vreme fratele lui, pictorul Alexandru Pallă, era unul dintre marii şi rarii pictori romîni preţuit şi dincolo de hotarele ţării, de artişti şi de femei.

— Pauvre Paşa!

Il vedea brun, cu paloare de brun somptuos în barbă şi arcuit în sprîncene; cu nasul vulturesc, dezminţit de buzele de cadînă; pîntecos cu fast—paşă cu iataganul pieziş pe curba de mătăsuri a pîntecelui—; cu ochi de un negru onctuos ca părul

lius al spaniolelor; parfumat cu „Ambre". mirosind a „Maryland"; cu mini grase şi albe de femee orientală; bohem la îmbrăcăminte, dar cochet ca o curtizană romană; impunător şi decorativ cind intra în salon, precedat de numele său ilustru, cu vastă pălărie de pluş negru, subt care timplele sure sunau lumini de argint.

Cinic ca liceenii la nouăsprezece ani, după întâia lectură a lui Baudelaire, pasionat după femei ca un motan vara, şi leneş ca motanii iarna,—era bun, şi bun de dezmierdat ca un cap gros de „Saint-Bernard".

Glorios! Patruzeci şi şapte de ani! Bogat! Astmatic! Adina Stephano!..

— Pauvre Paşa!

„...făcind dîră în apa veneţiană..."

Continuă lectura.

«..Intâia mea îndrăzneală, după ce am cunoscut-o mai bine, a fost schimbarea numelui. Din Adina am făcut Adia.

Mi-a dat voe. A repetat:

— Adia!..

Cu sărutările primite în lunga mea carieră de pictor gustat de femei—din nenorocire pentru pictură—aşi putea face un şal persan cu toate nuanţele roşului. Aşi da o sută de colecţii de astfel de şaluri, pentru aceste simple silabe spuse de Adia:

— Adia...»

— Pauvre Paşa!

«..Sînt încîntat, mîndru, fericit, de această singură frază muzicală scrisă în viaţa mea.

„Adina" era prea romînesc, prea vulgarizat, prea craiovean. „Adia"—auzi?—Adia...

Dar numai Adia ştie să spue numele compus de mine. Ridică puţin sprincenele şi spune. Gest de „Watteau"; muzică de „Lulli".

E delicioasă! Aşi da o săptămînă din viaţă, ca acest cuvînt, „delicios", pe care l-am întrebuinţat şi pentru stridii, şi pentru crăvăţi şi pentru altele, să nu fi existat pănă astăzi: să-l fi descoperit odată cu Adia.

Dar n'am isprăvit încă!

Ceteşte cu atenţie cele de mai jos:

> „Cînd vezi un piersic înflorit îţi bate inima, fiindcă ai în faţă imaginea întâii sărutări: buzele care-au zîmbit, obrajii care s'au înroşit..
>
> Un piersic înflorit te întristează, fiindcă în faţa lui, oricît ai fi de tînăr, eşti bătrîn".

Ce spui, Ioana? Crezi că-i un „hai-kai" japonez? Nu! E o reflecţie făcută de Adia, pe cînd o pictam.

Alta:

> „Nu-ţi pare rău cînd vezi un om care se tîrgueşte pentru un kilogram de cireşe cu olteanul, şi alături, în coşuri, toate cireşele care roşesc ca dragostea în faţa dragostei?..."

Alta:

> „Cînd auzi o ţigancă strigînd: „Fragi! Fragi!",—şi cînd vezi cofiţa plină, dacă nu simţi că eşti tu singur o cofiţă de fragi, n'o cumpăra".

Ioana, în numele meu şi pentru mine, dă foc întregii literaturi romîneşti, începînd cu faimoasa „Mioriţă bucălae, lae"...

Iţi aduci aminte, Ioana, de începutul lui „Dorian Gray". Sînt fermecat şi îngrozit ca pictorul Basil Halward în faţa tînărului Dorian Gray. Nu-mi dau samă cum Romînia, Oltenia, Craiova, au putut face aşa ceva! Şi nu-mi vine să cred că Adia a stat în Bucureşti fără ca să nu fie cunoscută de întreaga lume venită în procesiuni, să o vadă, cum vin Japonezii, lăsînd totul, să vadă şi să sărbătorească întâiul cireş înflorit.

Impresia ta din tren că e fetiţă ca figură şi expresie, şi prea femee în toate amănuntele îmbrăcămintii, deci lagună,—este falşă.

E într'adevăr fetiţă. E tînără cum numai frumosul ştie să fie. O dublă ingenuitate trupească şi sufletească îi conferă acest singur titlu de nobleţă pentru o femee frumoasă. Dar perfecţiunea, arta ei de a se îmbrăca şi pieptăna, nu e rafinament decadent. E.. dar să-ţi transcriu un alt hai-kai de-a Adiei.

> „Un zarzăr înflorit se îmbracă bine? Nu. Infloreşte. Atîta ştie: să înflorească.
>
> Dacă în April n'ar înflori, n'ar şti să se îmbrace fiindcă nimeni nu l-a învăţat. Haina unui zarzăr înflorit e graţia sincerităţii lui involuntare".

Ioana, să poţi explica atît de just şi cu atîta profunzime, farmecul adevăratei cochetării,—şi să fie totuşi de copil buzele care vorbesc şi ochii care zîmbesc miraţi! Miraculos!

Adia e urzită din culori şi zîmbete. Transcriu iarăşi o vorbă de-a ei:

„O livadă e milionul de fructe care-i dau tenul, şi miliardul de albine care-i dau risul.

O bibliotecă n'are ce căuta într'o livadă: fructele nu cetesc, albinele nu se 'ncruntă.

Mierea se face în livezi, şi bătrîneţa în biblioteci".

Ruda ei o instalase la „Hotel Danieli", bine înţeles. Ştii, Craioveanul chiabur nu poate concepe şicul decît cu icre moi la dejun, însoţite de şampanie: fotoliu de orchestră în banca întâia, la Simfonicele Ateneului, şi „Hotel Danieli" la Veneţia.

Am instalat-o într'un mic „palazzo", încare am şi atelierul.

Ai văzut, Ioana, un copil căruia îi aduci un ou mare de ciocolată, cu fundă de mătasă, plin de surprize?

S'o fi văzut pe Adia coborînd din gondolă, cu umbreluţa roşie deschisă—e singurul fard pe care şi-l pune cînd e soare,—cu picioruşe de păsărică pe solemnele trepte de marmură! Floare, Ioana! Am ris, ochi în ochi cu gondolierul care i-a aruncat italieneşte floarea din piept. Inima mea era alături de floarea gondolierului.

Te miri şi tu, mă mir şi eu!

Am devenit liric permanent: dela ceaiul de dimineaţă până la isprăvitul binecuvintatelor insomnii. Cunosc şi eu, Ioana, „aurora cu degete de roză". Nu mai pestez, nici nu mai exclam în vechiul şi predilectul meu limbaj rablezian.

Adia doarme la etajul întâiu. Tot etajul de sus e locuit de ea. Are candelabre pe care le face să sune, uneori le şi sparge, jucîndu-se cu ele ca un pui de veveriţă. E un necontenit cling—cling de cristale ciocnite deasupra mea. Imi ride deasupra capului.

Sînt îndrăgostit, Ioana. E ca o ploae de primăvară simţită pe inimă. Toate tablourile pe care le pictez, surid.

Intr'o zi, pe cînd îi făceam portretul, a venit lîngă mine şi mi-a cules cîteva fire de tutun încurcate 'n barbă.

Ioana! Ioana!

O pictez într'o tunică „Fortuny" de catifea verde cu uşoare desemne de aur şters. In jurul taliei, o centură de argint sur, cu paftale. Să vezi părul Adiei — gloria toamnei în soare—în contrast cu verdele de baltă tomnatecă în umbră al tunicei, şi ochii.. Niciodată n'am văzut ochi verzi atît de mari! E singura dimensiune amplă a Adiei. Au mărimea ochilor negri—cînd sînt mari—şi-s verzi cu intensitate, un verde umed şi înflăcărat totodată, avînd sonoritatea triumfală a roşului aprins. Iţi dau sete ochii Adiei. Ai vrea să te îneci în ei. Uneori, cînd marea e colosal de limpede şi încărcată de lumină, ai acelaşi dorinţă de cufundare.

Şi să vezi, Ioana, mînile ei—încrucişate pe genunchi, cum le-ai văzut şi tu, dar pe verdele lui „Fortuny"! Inţelegi fetişismul. Mînile Adiei tăiate şi aşezate pe o pernă, pot fi adorate în genunchi. Podul palmelor e roz ca floarea leandrilor, şi mişcările sînt joc de fosete. Nu poartă inele. Degetele sînt mai goale şi zboară mai uşor.

Şi acum, să-ţi pun şi eu o întrebare la care te rog—te rog, Ioana—să-mi răspunzi imediat, cu tot ascuţişul minţii tale. Cine e tînărul Deleanu? Cum e? Cîţi ani are? E frumos? Ce gen de frumuseţă? E seducător? Are farmecul tinereţii numai, sau şi farmecul arzător şi tulbure al talentelor crude? Nu cumva e un gogoman?

Insfîrşit, tot ce crezi tu c'ar fi util pentru a înţelege dragostea Adiei pentru el.

Căci Adia Veneţiei, Adia mea, îl iubeşte pe acest Deleanu!

De unde ştiu că-l iubeşte?

De unde vrei să ştiu cînd Adia e limpede şi străvezie ca aerul marilor înălţimi? Ea singură mi-a spus.

Mă chinueşte imagina acestui tînăr necunoscut. Vreau să ştiu dela tine cine-i? Vreau, Ioana, un diagnostic lucid, complect, brutal, ca acela pe care-l soliciţi marelui specialist mondial, de el atîrnînd sinuciderea sau speranţa.

Iată cum am aflat rolul pe care acest tînăr tiran al nopţilor mele, îl are în viaţa Adiei.

Căutînd într'o zi în caseta cu hîrtii preţioase, am dat peste scrisoarea ta, ştii că păstrez tot ce vine dela tine. Am recitit-o, era doar preludiul Adiei. Şi am asistat pentru întâia oară (la întâia lectură eram simplu lector amuzat) la scena din tren: răpirea din compartiment, sărutările de pe culuar.. De atunci, a început să mă roadă acea curiozitate—cu dezvoltări şi comentarii fantastice — îndreptată asupra singurului epizod cunoscut din trecutul femeii iubite. Aria din „Manon", pe care involuntar o fredonai, tu spectatoarea scenetei de pe coridorul trenului, mă obseda, dîndu-mi.. celace tristeţa dă liceenilor! Cam ruşinos! Batistele mele vaste erau făcute numai pentru nas!

Tînărul Deleanu, pe care ai omis să mi-l descrii—calificativul „băeţoi", peiorativ în gura ta, nici nu-ţi închipui, Ioana, ce seducătoare întruchipări poate avea în închipuirea unui Paşă de patruzeci şi şapte de ani!—a aterisat în mine, proteic; uneori mai fastuos decît Cezar Borgia, alteori mai îngeresc decît Shelley, alteori—rareori—băeţoi cu mustăcioară, pomadat şi parfumat. Din nefericire, această ultimă versiune e neverosimilă: nu poate intra aşa ceva prin porţile împărăteşti, care sînt ochii Adiei, oricît de ilogică ar fi dragostea. Capriciul da, dragostea nu. Şi Adia îl iubeşte.

Ştii prea bine, Ioana, că nu pot ascunde nimic, multă vreme. Am un suflet eruptiv"...

—Pauvre Paşa!

„...Am recurs la o stratagemă. Am întrebat-o brusc,—pentru întâia oară în viaţa mea m'am roşit.

— Il cunoşti pe tînărul Deleanu?
Ce crezi că mi-a răspuns? Că nu-l cunoaşte?
A sărit în picioare, cu obrajii în flăcări:
— Il cunoşti?
— Il cunosc,—i-am răspuns, cu inima albă.
— Il iubesc, Paşa.
Şi a început să plîngă...»

Multă vreme, Ioana Pallă privi plafonul salonaşului. Reluă lectura fără să mai aprindă o nouă ţigară.

«...Continuarea e şi mai extraordinară.
Ca s'o consolez, i-am făgăduit—ascultă, Ioana!—să dăruesc portretul ei, armonia de verde şi roş, în care pasiunea mea tremură miliarde de stele, tînărului Deleanu.
Exclamă tu, eu nu mai ştiu.
— Il iubeşti, Adia?
— Da, Paşa, il iubesc.
Asta cu ochii umezi de lacrimi, şi mînile încrucişate pe genunchi.
— De ce-l iubeşti?
Alexandru Pallă punînd astfel de întrebări!
— Nu ştiu... Il iubesc ca pe un mărţişor găsit pe stradă... E un copil. Il iubesc.
Pe tînărul Deleanu!
Mi-a spus că e în clasa opta la „Liceul Lazăr", şi că-l iubeşte. Alt nimic!
M'am gîndit să scriu unui profesor dela Lazăr, fost coleg al meu pe vremuri, dar nu-i ştiu adresa şi chiar dacă i-aşi şti-o ce vrei să-i scriu, ce vrei să-mi răspundă? Să-l întreb cum e elevul Deleanu? Mi-ar răspunde ce notă are la desemn şi al cîtelea e la clasificaţie. Am renunţat. Nu mă gîndeam la tine, mă erţi, Ioana.
Am întrebat-o pentru ce-a plecat în străinătate dacă-l iubeşte?
— El n'are nevoe de mine! Eu îl iubesc... Ori la Veneţia, ori la Bucureşti, nu-i tot una?
Şi—iartă-mă Ioana—i-am povestit tot. Am dat pe faţă stratagema. Te ştie pe tine, scrisoarea ta: i-am istorisit numai pasagiul relativ la ea. Nici nu s'a supărat, nici nu s'a mirat. Mi-a spus că pe tine nu te-a observat în tren, sau te-a uitat, şi că-i pare rău.
Cine-i tînărul Deleanu, Ioana? Fă-mi harta lui. Amănunţeşte-mi-l din toate punctele de vedere. Trimite-mi fotografia lui; dacă poţi, mai multe chiar: în uniformă de liceu, în costum de vacanţă...
E oare nepotul lui Grigore Deleanu, inginerul, poreclit „Englezul"? Pe acela îl cunosc: e un original. Spune-mi cine-i mama tînărului. Seducţiunea bărbaţilor—mai ales în adolescenţă—e moştenită dela mamele lor.
Uite'n ce hal am ajuns!
Tu ce crezi? Un bărbat în genul meu, poate înlocui în sufletul unei femei... pe tînărul Deleanu? Dar tu n'o cunoşti pe Adia! Şi fără de aceasta răspunsul e caduc.
Adia are pentru dragostea mea, misterul simplicităţii. Ca pictor şi ca om, o cunosc perfect. E numai lumină, nici-o umbră. E sufletul cel mai nealterat de viaţă, pe care l-am întîlnit.. Nici-o impuritate, nici-un ascunziş, nici-un vicleşug. Mieluţ în floare. O cameră albă plină de soare. Răsfrînge ca oglinzile veneţiene tot ce întîlneşte, pur. E cea mai puţin „femee" din cîte am cunoscut. Poate de asta, pentru dragostea mea, e cea mai femee dintre toate.
E „ataşată" de mine. Acesta-i termenul just. Cînd lipsesc mai mult—stau uneori închis cu tînărul Deleanu—mă întreabă de ce-am lipsit, ce-am făcut, unde-am fost.
O distrează cravatele mele, ochii mei, hainele mele. Are uneori atenţii care mă înduioşează.
Daunăzi mi-a cusut un nasture care spînzura. S'o fi văzut, Ioana, gospodină! Inchipueşte-ţi formula la care am ajuns: aşi dori să fie copilul meu, fetiţa mea.
Nimeni—nici tu—n'ar cunoaşte dublul fund al pasiunii pentru fetiţa mea; poate nici eu! Şi atunci, în acest sfîşietor şi dulce sentiment al paternităţii, l-aşi îngloba şi pe tînărul Deleanu. L-aşi avea în mine pe amîndoi.
Uite la ce-am ajuns, Ioana!
Ce-are să fie nu ştiu! Imi limitez viitorul la prezent.
Pentru întîia oară în viaţă, convieţuiesc cu o femee de care nu m'am atins, şi nu doresc nimic alt decît s'o simt lîngă mine, rîzînd, jucîndu-se cu cristalele candelabrelor, plîngînd, iubind chiar—însă dela Veneţia—pe tînărul Deleanu din Romînia. Dar doresc să ştiu cine-i tînărul Deleanu.
Răspunde-mi, Ioana, privindu-mă drept în ochi.

Devotatul tău
Paşa

P. S. Am rupt plicul ca să adaug acest post-scriptum. Am aflat cum se numeşte tînărul Deleanu.
Adia mi-a dat chiar acuma o scrisoare pentru Romînia. Inţelegi emoţia! Era adresată „domnului Dan Deleanu".
Il cheamă Dan. E numele unui roman de Vlahuţă. Mi-aduc aminte şi de un alt Dan: „Dan căpitan de plaiu". De Bolintineanu, probabil.
De acum începe altă tortură: Dan. Cine-i Dan, Ioana?

Te anunţ totodată că sînt un nemernic. Mi-am descoperit apucături de slugoiu. Am deschis scrisoarea Adiei!.. Nu-i scrie nimic. Ii trimite o fotografie de-a ei în gondolă, şi atît. Nici-un cuvînt.

Ce spui tu, Ioana? Cînd o femee îţi trimite o fotografie, e mult sau puţin? Eu nu mă simt în stare să dezleg această problemă. Ştiu că femeile care m'au iubit îmi scriau mereu. Nu ceteam decît primele rînduri, uneori şi ultimele, cum cetesc şi cărţile autorilor conaţionali, oferite cu dedicaţie. Altele îmi trimeteau buchete de flori: le retrimeteam altora. Nu ţin minte să-mi fi trimis vre-una o simplă fotografie, fără de rest. Tu nu mi-ai scris decît după ce ne-am împrietinit, adică după ce m'am calmat,—dar fotografii nu mi-ai dat.

Ştiu eu! Poate că o fotografie e mai mult decît o scrisoare: emblema darului complect.

Scîrnavă invenţie şi fotografia!

Cum am să dau ochii cu Adia! Să-i mărturisesc deschiderea scrisorii? Ce spui? Dacă mă dispreţueşte? Unele femei sînt atrase de oamenii pe care-i dispreţuesc mai mult decît de acei pe care-i admiră. Dispreţul implică o senzaţie de superioritate măgulitoare pentru cel care dispreţueşte, şi măgulirea te leagă într'un fel de cel care ţi-o provoacă.

Dar Adia e atît de inedită! Sau dragostea e inedită pentru mine?

Răspunde-mi urgent».

* * *

Ioana Pallă către Alexandru Pallă

«*Sălcii*»

Bunul meu Paşa,

Intăia sultană a haremului tău, recunoaşte că ultima cadînă merită să fie sultană. Acesta este ultimul cuvînt al buzelor, cărora, dacă nu le faci altă cinste, le-o faci pe acela de-a avea încredere în cuvîntul lor.

Şi acum să clarific celace te preocupă.

Dan Deleanu, absolvent a şapte clase liceale, etatea optsprezece sau nouăsprezece ani, nu e nici Cezar Borgia, nici Shelley. E un foarte normal reprezentant al acestei vîrste şi al acestei clase—a opta—în care a promovat.

Bunule Paşa, ai uitat pe prietina ta! Altminteri, din simpla lectură a scrisorii mele, ţi-ai fi dat samă că elevul Deleanu, spre deosebire de foasta Manon, actuala Adia, nu este interesant nici pentru tine, nici pentru mine: prin urmare, nu va mai fi, dacă a fost, nici pentru Adina.

Mi-ai cerut fotografii. Aşi prefera să-ţi expediez în colet poştal, personajul în carne şi oase. Eu aşi scăpa de prezenţa lui inoportună; tu, de obsesia lui, dezagreabilă desigur, cînd e însufleţită de Adia. De asta nu îndrăznesc să-ţi îndeplinesc rugămintea. Aşi plăti-o prea scump. Dacă i-aşi cere o fotografie, mi-ar aduce un album, adică o colecţie de albumuri: în fiecare, pozele altei vîrste.

Cînd l-am cunoscut, i-am împrumutat o carte—amabilitate—şi ca să mi-o aducă mi-a făcut un număr exagerat de vizite. Preferam să-şi reţie cartea. E complect lipsit de tact. Desigur că şi acuma mă aşteaptă în grădină.

După cum întrevezi, face parte din categoria băeţoi. Are păr buclat, frunte mare—cred că a trecut moda frunţilor mari chiar şi în Germania—şi o expresie blînduţă. Totuşi „zvîrle": mai mult catîr decît cal. Evoluiază alternativ între tăcere—işi trece mîna prin bucle: i-am recomandat un pieptene—şi agresivitate monosilabică: i-am recomandat o oglindă. Se crede neapărat om superior, mai ales cînd tace. Dă din umeri, dezaprobativ; ridică sprîncenele, interogativ; se 'ncruntă, fudroaiant; răsfrînge buza, blazat.

Face sporturi. Acesta e subiectul favorit de conversaţie laconică bine înţeles. Dela al şaselea cuvînt în sus, elocvenţa derapează. Să-l ascultăm:

— Patinajul e o artă caşi dansul. Nu e sport.

I-am mulţumit pentru noutate. Răspunsul înţepat:

— Imi dau samă fiindcă patinez foarte bine.

— Nu te cred!

— Am luat premiul întăiu la concurs.

— Nu te cred!

Tace. Il cred.

E ferm convins că atletismul impune fără greş, în faţa femeilor. E mai puţin voinic decît luptătorii de circ, dar tot atît de plin de ifos, fanfaron şi îngîmfat. Cînd intră în casă, bombează pieptul, lărgindu-şi umerii: exact intrarea atletului în arenă, în timp ce fanfara ţigănească intonează un trăiască—regele oarecare.

Cucoşel, încearcă să facă tartarinade, fără sare, fără vervă, fără fantezie. Mi-a istorisit foarte înfierbîntat, cum a expulzat din casa unei „prietine" de-a lui, pe un „prietin" al acesteia, necuviincios cu el şi cu prietina lui. Scenă demnă de George Ohnet. Entuziasmul naratorului, de aceeaşi calitate. Ii place să se fălească, atribuindu-şi cuceriri de „femei bine" cu nume suspecte: probabil, numele tuturor eroinelor literaturii romîneşti, salon pe care nu-l frecventez, aşa că nu-l pot controla.

Cartea împrumutată, de care-ţi vorbeam mai sus, e „Le portrait de Dorian-Gray".

— Ţi-a plăcut?

— Nu.

— Mă aşteptam.

Tace.

Pun cartea la loc. Nici n'a cetit-o. „Dorian Gray", bunu meu Paşa, e ca un pat de dragoste. Cine-a cetit volumul acesta, a lăsat urme. Era intact, cum îl lăsasem noi.

— Arsène Lupin îţi place?

— ...

— Spune drept.

— Da... fiindcă...

— Am înţeles. Am să-ţi dau Arsène Lupin.

Nu mulţumeşte. Se uită urît. Ştii, privirea grevistului cînd îţi vede ciorapul de mătasă, după ce i-ai întins ajutorul pe care l-a acceptat.

Il alimentez din biblioteca lui Sake. Cînd mă vizitează îl trimit în grădină un roman de Gaston Leroux, Maurice Leblanc sau Paul d'Ivoi, să-l ţie de urît. Probabil că-l pasionează. Stă după-amieze întregi în grădină. Eu stau în casă. La plecare, îl împrumut în genere romane în cel puţin trei volume — Alexandre Dumas, Eugène Süe, Xavier de Montépin — cu speranţa că mă va lăsa în pace măcar o săptămînă. Desigur că ceteşte zi şi noapte. După cel mult două zile — indiferent de numărul volumelor — mi le aduce îndărăt. Ii dau altele, mai numeroase. Le înghite şi iar vine. Până la sfîrşitul vacanţei trebue să comand o nouă provizie (are şi Sake nevoe) şi cea pentru grădină şi cea pentru acasă, se topesc. Cultura lui Sake de o viaţă întreagă, e devorată intr'o singură vacanţă! Vezi dar cu cine ai a face: un Sake „en herbe"!

Dar n'am isprăvit.

Toţi am fost plagiatori în tinereţă, însă cu modestie. Te văd pe tine, de pildă, la şaisprezece ani, spunînd flirtului tău:

— Nu-i aşa că luna pe turla bisericii e ca un punct de aur pe un i?

Alţii, mai puţin musseticni, vorbesc de trandafirii aurorei, de diamantele picăturilor de rouă, de noaptea ochilor, de mînile iubitei: ca doi crini, — etc...

Normal şi cuviincios ar fi ca şi foarte normalul elev Deleanu să facă la fel. I-aşi trece o exclamaţie luată dintr'o juxtă oarecare, o metaforă din Hugo, — însfîrşit, materialul poetic învăţat la şcoală, vorba avînd avantajul că te cruţă de grija ortografiei.

Dumnealui nu!

Intr'o zi mă coboram în grădină să-l alimentez cu romane senzaţionale, adică să-l concediez. Tocmai atunci scăpase în grădină un curcan, care văzîndu-mă, s'a burzuluit.

Tinărul Deleanu exclamă către mine:

— Uite la el: parcă-i o apoteoză de fluturi albi!

Am tăcut.

Altădată. Răsărise o lună roză. Tinărul inspector al grădinii mele, exclamă:

— Noaptea aceasta e ca plăcile de gramofon cu Carusso: e însemnată cu cerc roz la mijloc.

Altădată, despre un muşuroiu de furnici:

— Parcă-s icre negre în delir!

Despre coarnele unui bou:

— Işi poartă musteţile pe cap.

Citâva vreme am tolerat. Mă amuza candoarea. Până cînd i-am spus:

— Să ştii că-l cunosc foarte bine pe Jules S. Renard. Studiază altceva, dacă ţii să mă epatezi!

S'a roşit — ca plăcile lui Carusso — a bîlbîit, şi n'a mai venit o săptămînă.

De atunci a renunţat să mă epateze. Se mulţumeşte cu porţia, regulat servită, de romane senzaţionale.

Bunul meu Paşa, tu şi tinărul Deleanu!

Ai patruzeci şi şapte de ani. I-adevărat, cochetul meu Paşa. Dar eşti Alexandru Pallă, Paşa, palat oriental cu vedere pe Bosfor. Tu singur ţi-ai servit acest madrigal.

Şi care-i femeia în stare să prefere unei ferestre de palat oriental cu vedere pe Bosfor, un ochiu de geam cu vedere pe „Liceul Lazăr"!

Scutură-te, Paşa! Niciodată n'ai fost modest. Tu, superbul, magnificul, tocmai acuma să ai tracul şcolăresc, tracul debutantului?

Nu te-am văzut de şase luni, dar te ştiu mai bine decît oglinda ta. Timpul te „patinează" ca pe tablourile de rasă. Timplele albe nu sînt decît o cochetărie a ochilor care au vrut să-şi valorifice în decor de argint, negrul invincibil. Dar amestecul tău de „Ambre" şi „Maryland"! Eşti singurul bărbat care ştie cum trebue să miroase un bărbat. Femeia care te-a cunoscut, nu mai poate suporta în braţele ei alte mirosuri.

In legătură cu această din urmă constatare, să-ţi mai indic un amănunt caracteristic al „rivalului" tău. Are mîni inexpresive pe faţă şi pe dos. Liniile palmei arată calmul plat al mediocrităţii echilibrate. Şi ştii că adevărul e în palmă, nu pe frunte. Degete scurte, stîngace cînd se mişcă, greoae cînd apucă. Mînă de moşier sirguitor, bună să pălmuiască argaţii, să ciupească ţărăncuţele agricole, să ţie hăţurile şi coada biciului, să facă pasienţe şi să aibă gesturi de imperator cu bucătăreasa şi nevasta.

Pune alături mînile tale făcute pentru trupurile albe, pentru culori, şaluri, covoare, „Papier Imperial"... Şi femeile, bunul meu Paşa, — o ştiai înainte — sînt mult mai senzibile la mîni decît îşi închipue bărbaţii. Mîna unui bărbat, pentru o femee, e întâia fereastră deschisă asupra calităţii ritmului de care e capabil în dragoste şi asupra duratei lui. Sînt mîni brutale şi urgente cum sînt cocoşii. Altele grase, cu degete apoase şi umflate: acelea dorm oricînd, sau, mai exact, adorm mereu. Altele-s veşnic nă-

dușite, cleioase, făcute mai degrabă să ție locul hîrtiei de prins muște. Altele, discursive, secundează onorabil vorba, chiar pasionată, dar restul nu. Altele, bădărane, ar prinde bătături oricînd: și cînd fac dragoste, ară și prășesc. Altele, păroase—cunoști falșa virilitate a părului—înd'spun ca un obraz neras. Altele sînt prea specializate, prea unilaterale: știu să gesticuleze, dar nu mai știu să alinte. Sînt deplasate.

Dar mînile tale, incomparabil Pașa! Ți-aduci aminte, cînd ceteam „Le Jardin des Caresses", ai exclamat:

— Mes mains sont les chemins qui mènent au Jardin des Caresses".

Și nu te lăudai! Știai să răsfoești o carte prețioasă, un trup,—și să le cetești.

Mînile tale, Pașa, sînt singurele demne să rețle mînile care „lăsau dîră în apa venețiană".

Junele Deleanu se va consola imediat cu domesticitatea femeiască de acasă. E predestinat la așa ceva.

Dar Adia îl iubește pe tînărul Deleanu!

Care-i izvorul acestei informații? Insăși Adia.

De cînd ai devenit atît de credul, Pașa?

Minte Adia?...

Nu sări în sus! Nu minte. Ca și tine, sînt convinsă că Adia e cea mai puțin femee din cîte am cunoscut. Dar, în primul rînd, pentru cel care-o iubește, fiecare femee e cea mai puțin femee din cîte a cunoscut. Asta înseamnă să fii femee. Cînd nu ești, rămîi „o femee ca toate celelalte" pentru toți bărbații. Acesta este stocul de femei destinat maternității și evanghelicelor adultere. Viața lor e cuprinsă în trei etape: logodna, căsătoria și onestul adulter.

Adevărata femee, bunul meu Pașa, nu tăgăduește. Dar mărturisirea ei decolorează realitatea mai puternic decît minciuna. Minciuna lasă joc liber acelei inchizitoriale imaginații numită gelozie. Mărturisirea limitează, e supusă deci uitării, și pe deasupra măgulește vanitatea bărbatului care, chiar înșelat, a dominat, obținînd adevărul: așa zisul adevăr, căci autentica minciună feminină nu e decît un adevăr nuanțat. El a rămas „bărbat puternic" obținînd dela „femeia slabă" mărturisirea. Conștiința acestei superiorități în bărbatul înșelat, e principiul tuturor ertărilor.

Dar să examinăm mărturisirea Adiei.

— Il iubesc.

Și a plîns.

A afirmat un adevăr în acea clipă? Desigur că da, fiindcă tonul ei te-a convins, și lacrimile ei te-au înduioșat. „Si vis me flere"...

In acea clipă, *cu tine alături*—subliniez aceasta—il iubea cu voce tare și lacrimi pe obraz.

Dar dacă tu nu erai alături de ea, l-ar fi iubit la fel? Cred că nu.

Mai întâiu, chiar dacă nu interveneai tu în viața Adiei, ea continua să se plimbe la Veneția, fiindcă: „mie-mi place Veneția!" Deși ruda ei plecase alarmată cu drept cuvînt de războiu, deși circulau cred și acolo, ca pretutindeni, zvonuri despre invazia Moldovei de către Ruși, deși tînărul Deleanu era în Moldova primejduită.. în acest timp, Adia se plimba în gondolă, „făcînd dîră în apa venețiană".

Nu-ți pare insolit acest calm, acest „mie-mi place Veneția", cînd cel „pe care-l iubesc" e în Moldova?

Cîtă vreme n'a avut pe nimeni căruia să-i spue „il iubesc pe Dan Deleanu", se plimba prin Veneția, cum ai văzut-o. Vrasăzică lacrimile vin din vorbele „il iubesc", nu din tăcerea „a iubi", neîmpărtășită nimănui.

Dar de ce întâii persoane care i-a pomenit de existența acestui tînăr Deleanu, i-a mărturisit imediat, pe loc, că îl iubește? Nu vezi tu, bunule Pașa, în aceste vorbe care i-au sărit de pe buze, în această afirmațiune inutilă, conștiința surdă a nesiguranței sentimentului atît de tare și de iute proclamat?

Dacă-ți răspundea: „Da, il cunosc...",—tăcerea de după „il cunosc"—tăcerea din care interlocutorul era exclus—era într'adevăr reculegerea melancolică a dragostii în fața unei neașteptate evocări.

— Il cunoști pe tînărul Deleanu?—ai întrebat-o tu inopinat.

Ea ți-a răspuns afirmativ, dar te-a pus în curent cu un sentiment al ei—de ordin intim—față de această persoană pentru întâia oară apărută între voi. Ți-a dat deci mai mult decît i-ai cerut. In primul rînd, ea avea nevoe de așa ceva. In acea clipă a monologat, n'a dialogat,—sau a dialogat nu cu tine, ci cu o Adină retrospectivă.

Acel „il iubesc" spontan și tare, e justificarea lui „mie-mi place Veneția",—e afirmarea cu ton agresiv față de uitarea de până atunci. E conștiința slăbiciunii și ipocrizia involuntară, pentru comoditatea sufletului.

Ți aduci aminte de Doctorul Velescu? Incepuse paralizia progresivă. Făcea cu efort cea mai elementară mișcare. Căutai să-l ajuți, ținîndu-i paltonul, de pildă. Te refuza, fanfaron și energic.

— Nu—nu—nu! Eu îmi fac toate serviciile singur.

Și își punea paltonul cu satisfacția omului care-a făcut un gest eroic. Avea nevoe de astfel de exagerări, ca să-și alunge panica paraliziei, ca să-și dovedească validitatea integră pentru cel mai neînsemnat lucru.

Acel „il iubesc" al Adiei are aceiași semnificație, din acest punct de vedere. Acel „il iubesc" se traduce prin: „Vai! Abea acuma îmi dau seamă că până acuma am uitat să-l iubesc"!

Ori, așa ceva nu se uită. Iar lacrimile, candidule Pașa, erau pentru dragostea ei defunctă, sau pe aproape, nu pentru tînărul Deleanu, dorit și regretat.

Dar să examinăm aceste vorbe şi din alt punct de vedere. De ce ţi le-a spus tocmai ţie? Căci orice vei crede şi orice vei spune tu, Adia ştie c'o iubeşti. Femeile, bunul meu Paşa, au în mişcările conştiinţei ceiace s'ar putea numi „coada ochiului". Cu coada ochiului fiziologic, surprinzi ceiace lumea crede că-ţi scapă: un zîmbet depreciator, un gest schiţat, un semn fugar, o mimică destinată altuia, în care eşti comentat pe la spate. Aceasta „coada ochiului" a conştiinţei feminine, zăreşte totdeauna apropierea dragostii, pe care bărbaţii—mai simpli din acest punct de vedere—n'o văd decît atunci cînd le sare 'n ochi, şi încă!

E imposibil ca Adia să nu fi văzut privirea schimbată cu gondolierul, cînd a sărit din gondolă. E imposibil, instabilule Paşa, să nu-şi fi dat sama, în timp ce o pictai, că pe lîngă ochiul pictorului, care „inregistra" frumuseţa ei, selecţionînd ce-i mai expresiv în ea, o mai privea şi ochiul îndrăgostitului, care-l deranja pe pictor, făcîndu-l să adore—dezinteresat din punct de vedere artistic—modelul iubit în clipa cînd nu mai era pictat. Cunosc...

Atunci de ce tocmai ţie ţi-a mărturisit că iubeşte pe un altul?

Bagă de samă, Paşa, nu ţi-a spus: „Pe tine nu te iubesc, ci nu te pot iubi, fiindcă iubesc pe altcineva",—ceiace ar fi fost o grosolănie.

A spus atît: „Il iubesc".

Dar există cuvînt care să dea unei femei mai deplină frumuseţă, mai arzătoare feminitate, decît acesta?

In momentul cînd a spus „Il iubesc", a ştiut că o iubeşti, fiindcă frumuseţa pe care i-o da acel cuvînt, o făcea invincibilă în ochii celui care-o privea şi asculta spunîndu-l. Acest „il iubesc" se traduce astfel: „Ştiu, Paşa, că mă iubeşti. Iubeşte-mă. Ia-mă. Răpeşte-mă din acest „il iubesc".

Tu, natural, te-ai întristat auzind că-l iubeşte pe tînărul Deleanu. Deci ai iubit-o mai tare. Ai renunţat la ea, adică ai vrut să renunţi şi ai văzut că nu poţi. Ai devenit gelos, deci suveranitatea absolută a proprietăţii ţi-a devenit necesară, de unde până atunci îţi părea facultativă.

Prin acest „il iubesc" ea te-a făcut să fugi şi după trecutul şi viitorul ei, cînd până atunci te ştia mulţumit cu staţionarea în faţa prezentului. Te-a legat cu mai multe lanţuri, avînd aerul că te dezleagă. Exact „libertatea" cucerită prin revoluţii.

Imi vei spune, bunule Paşa, că eu fac un monstru din Adia, că-i atribui calcule şi subtilităţi odioase, incompatibile cu simplicitatea ei de cristal.

Te înşeli! E cochetă şi nu pare. De asta e femee aleasă. Perfecţiunea ultimă a unui scriitor—uite: Gide—e să pară că n'are nici-un stil şi totuşi să-l aibă pe cel mai dificil: al simplicităţii reconstituite. Aşa-i şi cochetăria adevărată. Iţi dă impresia unei absenţe. Asta înseamnă că e străvezie ca tot ce e perfect pur.

Există, învăluind totul, dar n'o vezi. Adevărata cochetărie e involuntară ca şi feminitatea cu care se identifică.

Cînd Adia ţi-a spus „il iubesc", spotan, a spus ceiace trebuia să spue ca să declanşeze o mişcare mai puţin pasivă a dragostii tale spre ea.

Acest „il iubesc", în ultimă analiză, fericitule Paşa, înseamnă: „Te iubesc".

Şi tocmai eu, eleva ta, să ţi fac lecţii, să te ajut! Nu te întrista. Asta însamnă că eşti tînăr. Fii orgolios că poţi primi lecţii dela eleva ta. Tu iubeşti, eu îţi dovedesc că eşti tînăr, iubit. Vezi şi tu în partea cui se îngrămădesc anii.

N'am isprăvit încă. Doresc să fii liniştit. Un singur lucru a rămas—pentru tine—obscur, şi poate, îngrijorător: cum a putut Adia—ea n'are nevoe de elogii—să-l iubească pe tînărul Deleanu despre a cărui valoare ţi-am vorbit suficient? Cum a putut să intre aşa ceva, prin „porţile împărăteşti" care sînt ochii Adiei?

Nici n'a intrat, nici n'a eşit, *fiindcă nu l'a iubit.*

Dar:

— Il iubesc...

O confuzie, bunul meu Paşa, o simplă confuzie din acelea care încurcă pe oamenii tineri.

Nu vreau să-ţi fac o lecţie cu subiect anost, dar sînt silită să fac oarecare consideraţii asupra maternităţii ca generatoare de confuzii.

Pretind unii că femeia cu tot ce-i specific în fiziologia ei e creiată pentru confecţionarea pruncului. Poate că da. In tot cazul, sentimentul maternităţii există şi în cea mai stearpă femee. Forma cea mai rudimentară şi cea mai directă e afecţiunea pentru propriul copil. Totuşi, bagă de samă cîte femei nu-s deloc „mame" cu odraslele lor. După avizul meu, această vitregie—mai generalizată decît se crede—însamnă că nu numaidecît copilul, copilul tău, polarizează acest sentiment a cărui existenţă mi se pare axiomatică. Dimpotrivă, afecţiunea pentru copilul tău, fiind oarecum obligatorie (prin sancţiunea opiniei publice, cu toate variantele ei artistice, morale, religioase şi juridice) devine un fel de corvadă. In tot cazul, e mai puţin spontană, mai puţin liberă, mai puţin dezinteresată, tocmai din pricina obligativităţii ei, din pricina amestecului colectivităţii. Un exemplu lămuritor în această privinţă: Doi tineri se iubesc pe furiş fiindcă familiile... Dragostea lor e perfectă tocmai fiindcă familiile... Insfirşit, datorită cine ştie căror împrejurări, familiile consimt. Ceiace era delicios „pe furiş", devine ostentativ şi obligator „pe faţă". Mama ei, clipind din ochi, roagă pe invitaţi să-i lese singuri, şi pe la spate, cu voce destul de tare, se înduioşează de gentileţa „hulubaşilor". E aşa zisa clipă încîntătoare a logodnei. Dragostea cu drăgălaşe demonstraţii în doi, „hulubismul", devine obligator pentru logodnici. Altminteri n'ar mai fi logodnici,—aşa cum e

cîntată această noțiune,—n'ar mai fi logodnici pentru cei care au venit nu să-i felicite, ci să-i vadă logodnici.

Voluptate cu spectatori la vîrsta logodnelor normale nu există. Și atunci, tinerii îndrăgostiți deveniți prin logodnă funcționari ai idilei, încep să simtă corvada. Vine efortul, teatrul în doi, penibil, din care naște prima minciună reciprocă, deprinderea ipocriziei casnice, etc... Astfel logodna ucide amănunțit dragostea. E primul cimitir. După acela vine distracția festivității căsătoriei, luna de miere cu logodna trupească, și restul.

Așa e și cu sentimentul, sau instinctul maternității față de propriul copil. Obligativitatea lui îl slăbește, îl contrazice, jignind autonomia sufletească,—uneori îl anulează, nu în sine, față de copil numai. Sentimentul rămîne disponibil, puțin ursuz. Și atunci ai spectacolul unei mame vitrege pentru copilul ei, pasionată mamă pentru cățelul, pisica, florile sau amantul ei. Pasiunea unor gospodine pentru „interiorul" casei lor, e tot o formă a acestui sentiment.

Am făcut aceste considerații, numai ca să-ți reamintesc că orișice femee e neapărat mamă... față de cineva sau ceva.

— Îl iubesc ca pe un mărțișor găsit pe stradă. E copil...

Adia singură ți-a dat cheia afecțiunii ei pentru tînărul Deleanu. Ai neglijat-o, cum neglijezi totdeauna evidența. E, sau mai riguros, *era* o afecțiune maternă. Valoarea intrinsecă a celui spre care era îndreptată, n'avea importanță. Hid, prost, rău, murdar,—era „copilul ei". „Mărțișor găsit pe stradă", sau copil găsit pe stradă: i l-a trimis destinul. Joacă și superstiția mare rol în așa ceva.

Dar femeile nu simt nevoia de expanziune a sentimentului maternității, decît atunci cînd simt declinul dragostii (dela care zmulg astfel o prelungire, căci copilul, pentru femee, de cele mai multe ori, e o variantă a bărbatului dela care-l au) sau absența dragostii, sau nevoia dragostii.

Sînt convinsă că afecțiunea Adiei pentru tînărul Deleanu, dovedește neîndoios că atunci cînd l-a cunoscut—„mărțișor găsit pe stradă": l-a găsit la patinaj—simțea concomitent și absența și nevoia dragostii.

Tînărul Deleanu n'a fost decît un regretabil, dar explicabil, preludiu al somptuosului meu Pașa.

Iată complect și definitiv, diagnosticul pe care mi-l ceri.

Acuma să-ți dau cîteva directive practice. Vrei să desființezi definitiv îndoiala pe care—cine știe—poate că nici scrisoarea mea n'a alungat o? Vrei să te convingi că Adia te iubește și că tînărul Deleanu e o fantoșă? Vrei să fii fericit?

Foarte simplu. Vino la Sălcii împreună cu Adia. Aceasta e singura soluție, și e perfectă.

Iată și explicația.

Adia l-a cunoscut pe tînărul Deleanu la patinaj. Conced tînărului că patinează bine. L-a mai văzut probabil Duminica, din cînd în cînd, la un cinematograf, într'o grădină publică, la teatru: însfîrșit, într'unul din localurile publice în care se ascunde așa zisa taină a idilei. Nu uita că-l cunoaște numai de cîteva luni. S'au cunoscut la patinaj, deci, pela Crăciun. Și s'au văzut uneori numai, și pe fugă, el fiind ocupat cu școala.

Apoi urmează întîlnirea din tren, între două stații, pe care ți-am descris o. Numai eu fredonam o arie din „Manon"; Des Grieux tăcea. Dealtfel îl cunosc suficient: e un frenetic taciturn, vid.

Făcînd bilanțul acestei idile, te rog să observi că Adia l-a văzut patinînd, tăcînd și plîngînd. Și l-a văzut singur.

Il cunoaște?

Te asigur, Pașa, că-l cunosc mult mai bine. Mi-a fost de ajuns să-l văd de două ori ca să-l evaluez. Dar eu l-am privit cu ochi limpezi, de data asta l-am văzut imediat.

Totul e să-l „vadă" și Adia. Până acuma nu l-a văzut. L-a revăzut în închipuire, ceiace-i cu totul altceva. E exact confuzia pe care o produc unele vacanțe petrecute în ținuturi sălbatice: la munte sau la țară. Te plictisești. Tonele de „natură" te apasă. Cauți pe cineva. Îl găsești totdeauna. E medicinistul obligator cinic și sceptic, care dintâiu intimidează și apoi se convertește la credulitate și cel mai plat sentimentalism. E ofițerul zvelt și elegant, cu care faci cîteva ceasuri de călărie poetică pe zi, și care-ți pune scrisori în coburi și flori în coama calului. E tînărul vecin de moșie, care zilnic galopează pe ogorul sămănat, înfruntînd injuriile țăranilor, și căruia la sfîrșitul vacanței, îi strîngi mîna pe furiș. E palidul și nebărbierit poet al stelelor și lunii, care-ți dedică versuri pastișate numai după autori demodați. E pietosul violonist care nu mai face exerciții, ca să-ți fure inima cu ajutorul suspinelor celebre,—etc...

Așa îl judeci *astăzi*. Dar *eri*, și *acolo*, ai crezut că-i iubești. Ai oftat la plecare, și ai privit cu gol în inimă, florile și stelele care rămîn. Acea persoană care acolo te-a fermecat, dacă n'o mai vezi niciodată, devine dragostea cea mai „curată", cea mai „poetică" a vieții: fie student la medicină, ofițer de cavalerie, elev la conservator,—indiferent.

În schimb, dacă vine să-ți facă vizită la oraș, devine imediat cea mai anostă și mai ambarasantă cunoștință, de care te jenezi față de prietenii dela oraș, pe care o renegi, pe care o urăști, ca tot ce te umilește profund.

Motivul? Schimbarea mediului. Ce-ai iubit la „Varatec", la București, după vacanță, devine: „Uf! Să mă 'nvăț minte să mai fac cunoștințe la mănăstiri!"

Veniți la Sălcii amîndoi. O singură dată să-l vadă Adia pe tînărul Deleanu în mediul nostru, evoluînd printre noi doi, subt privirea ei, și te asigur, bunul meu Pașa, că tînărul Deleanu nu va mai pune piciorul la Sălcii, nu din cauza mea—eu îl țin în grădină cum l-aș ține la bucătărie—ci din cauza Adiei care se va jena să-l vadă și să-l vezi, și să te vadă văzîndu-l.

Zmulge-te deci din Veneția. Nu ezita o clipă. Pleacă imediat. Adia va pleca împreună cu tine, sînt sigură. Spune-i în treacăt că Sălcii e o moșie nu departe de Medelenii tînărului Deleanu. Vei compensa prin acest gest imprudența pe care ai făcut-o mărturisindu-i că ai desfăcut scrisoarea adresată tînărului Deleanu. Spun imprudență nu fiindcă te va disprețui. Nu! Va fi însă prea măgulită. Și conștiința unei prea mari puteri e primejdioasă mai ales cînd tinerii tirani guvernează singuri, fără regența unei Ioane, de pildă. Gestul cu Sălciile din vecinătatea Medelenilor, va compensa pe celălalt. Își va da samă că dacă te-ai îndoit de ea, nu te îndoești de tine. Procedează cum îți spun: sînt sfetnic lucid, și femee pe deasupra.

Voiu lua măsuri, trimițîndu-l pe Sake la București, să nu vi se facă dificultăți la întoarcere. Telegrafiază-mi numai ziua plecării.

...Am făcut o mică pauză ca să recapitulez întrebările din scrisoarea ta.

Ereditatea dinspre mamă a tînărului Deleanu? Are să te amuzeze! Mama lui e virtuoasa Alice Deleanu, născută Dumșa, care-mi întoarce spatele decînd cu plecarea lui Vania în America. Crede probabil că am „stricat viitorul" lui Vania! Nu mă vorbește de rău nicăeri, dar mă evită. Pentru ea eu sînt Sodoma și Gomora. După cum vezi, mama tînărului, departe de a fi o sirenă, este o perfectă pedagogă a virtuții, familiei, carierii... Cînd te gîndești că această domestică și timorată făptură e nepoata faimoasei Fița Elencu, și vara lui Vania, nu-ți vine să crezi! Probabil că seamănă cu mama ei, o limfatică anonimă a vechiului Iași boeresc. Tînărul Deleanu „s'a tras" dinspre ea,— adăugind produsul sporturilor: mușchii. Are și o soră tînără. N'o cunosc—casele noastre nu se frecventează decît prin junele familiei, care se cultivă în grădină—dar după cîte am auzit, e prototipul insuportabil al „copilului teribil". Sportivă și ea—se putea cu-așa frate!—și muzicantă, înțelegi, educație aleasă: se putea cu așa mamă.

Inchipuește-ți, venețianule, cu aceste date, decorul și viața de familie a elevului Deleanu în vacanță. Sora care face „spirite" la dejun, sporturi dimineața și muzică seara, cînd răsare luna, la patru mîni cu „mămica"! Mama, virtuoasă, moralistă, și ideală gospodină,—și Mamă: „o, mamă..."!

Tatăl.. A! Nu-l cunoști pe Iorgu Deleanu? E un om despre care se spune la toate vîrstele, cu același ton: „Ce poamă!" Numai el mă salută pe stradă, dar trage cu ochiul să vadă dacă nu-l observă vre-un amic de-al casei. Cred că e singurul exemplar reușit al acestei convenționale familii. Dar, după cîte știu, nu prea stă pe acasă.

Ești satisfăcut?

Simt că mi-am făcut datoria.

A! Mai am de răspuns la post--scriptum.

Cînd o femee îți trimite o fotografie, e mult sau e puțin?

Depinde de fotografie, naivul meu Pașa. Dacă fotografia e extraordinară, e mult. Dacă fotografia e mediocră, e puțin. Dar cînd îl ai pe Alexandru Pallă alături, lîngă tine, și cînd acest rarissim Alexandru Pallă îți face portretul—așa cum mi l-ai descris: roș și verde în verdele Veneției—și cînd, în loc să trimiți portretul însăși, sau măcar fotografia acestui portret tînărului dela Medeleni, îi trimiți o fotografie oarecare,—dă! Erai foarte distrată în clipa expediției. Și dacă erai foarte distrată în acea clipă tocmai, înseamnă că te gîndeai la cel care te privește, sau te va privi, în carne și oase, mai mult decît la celălalt.

Și cînd pe deasupra, acea fotografie oarecare nu e însoțită de nimic, valoarea ei scade simțitor. O femee, bunule Pașa, cînd trimite o fotografie de-a ei, cuiva pe care-l dorește, cuiva de care vrea să fie dorită, mai adaugă o floare, o șuviță de păr, ceva însfîrșit care să dea parfumul realității cartonului mort. Sau măcar sărută fotografia pe care o trimite. N'ai grijă! Cînd o sărută, are grijă să anunțe aceasta pe dosul fotografiei. Femeile nu cunosc nici voluptatea invizibilului, nici a anonimatului, mai ales în dragoste.

O fotografie trimisă în astfel de condițiuni, fără de nici-un cuvînt, e o carte de vizită depusă fără să te dai jos din trăsură.

Trimit și eu, după cum vezi, o fotografie de-a mea, aleasă la întîmplare, dar ți-o trimit ție, ca să mă vezi îmbătrînită și să n'ai decepții cînd ne vom vedea aici. Bunule Pașa, între noi cochetăria e deplasată. Sîntem doi vechi tovarăși de arme.

Poți să arăți fotografia mea și Adiei ca să-și dea seamă că Ioana Pallă, castelana dela Sălcii, care vă dorește pe amîndoi, nu poate fi nici-o clipă rivala ei. Cred că și tu, privindu-mi fotografia alături de Adia, vei avea același părere...»

Ioana Pallă răsfoi îndelung un maldăr de fotografii pe care le privi amănunțit, așa cum se privește o femee în oglindă, cînd e îndrăgostită. Alese una—pe cea mai bună—o sărută, și fără să scrie nici-o vorbă pe față sau pe verso, o așeză între foile voluminoasei scrisori.

*

Ioana Pallă, foastă sultană a lui Pașa, și camarada lui, îi servise multe „adevăruri nuanțate" în scrisoarea care trebuia să-l determine să i-o aducă pe Adia la Sălcii.

Portretul tînărului Deleanu, de pildă, îl exprimase conștiincios. Un singur amănunt omisese: motivul care o făcea pe ea, Ioana Pallă, inabordabilă ca un trăsnet pentru intruși, nu numai să tolereze, dar să provoace și să întreție chiar, vizitele „băețolului" dela Medeleni.

Aşa ceva însă nu se destăinueşte unui bărbat, chiar, sau mai ales, cînd acel bărbat e Paşa, în ultima sa metamorfoză. Nu putea să mărturisească lui Paşa că avea nevoe de prezența tînărului Deleanu, şi mai ales, motivul acestei nevoi, contradictoriu pe deantregul cu părerea pe care o avea—sincer exprimată în scrisoare—despre acelaşi personagiu.

Un motiv identic o determinase cu ani în urmă să se căsătorească, fără de nici-un interes bănesc—ea singură fiind bogată—cu fratele pictorului Pallă, politicianul Sake, despre care curînd spusese cu un ton care nu suferise nici-o evoluție:

— Ce pauvre Sake!

Inainte de-a se căsători cu Sake, o cucerise pe sora fraților Pallă, Adelina Pallă, reeditarea feminină a simpluțului Sake.

Amîndouă erau eleve interne la călugărițe, în ultimul an. Adelina Pallă, orfană, era crescută de fratele ei Manole Pallă. Sake, mult mai în vîrstă decît ea, holtei cu menageră, şeful partidului conservator din Iaşi, grație averii uriaşe moştenită din părinți, şi grație prestigiului—neştirbit nici de moarte—al părintelui său, Ştefan Pallă, unul din rarii oameni ai acelor vremi, stimat şi de răposata Elencu Dumşa: Fița Elencu.

Pe-atunci, Ioana—fiica unei grecoaice pecît de frumoasă pe-atît de iscusită, şi a unui negustor de neam turbure, îmbogățit în apatica Moldovă—îşi aştepta frumuseța care nu-i vegătit în apatica... nise încă decît în ochii întredeschişi. Era slăbuță, palidă, cu gesturile de văduvioare ale fetelor crescute la călugărițe, în halna cernită şi ingrată, cu filetul negru pe cap şi genele plecate. Aşa cum era se îndrăgostise fulgerător de pictorul, de pe atunci celebru, Alexandru Pallă, ale cărui rare treceri prin Iaşul părintesc răscoleau garderobele femeilor ca balurile date în cinstea lui Vodă. Il văzuse o singură dată la teatru, şi dorise pentru ea—ca Salomeea capul lui Ioan—somptuosul cap bărbătesc al lui Alexandru Pallă. Pictorul plecase în străinătate. Venea în țară numai ca să-şi încaseze venitul moşiilor administrate de Sake. Ioana, după plecarea lui, cîştigase mai mult decît prietinia Adelinei; prin ea, mai mult decît simpatia lui Sake. Şi astfel, după trei ani, cînd pictorul venise din nou la Iaşi, după ce colindase Indiile, China şi Japonia, făcuse cunoştință cu o rudă inedită: Ioana Pallă, grație căreia, prețuise altfel decît până atunci peisajul Iaşului, în care se statornicise vre-o doi ani.

Cucerirea treptată a Adelinei şi-a lui Sake, nu era, cum s'ar putea crede, un calcul abil pentru a căpăta dacă nu o avere de care n'avea nevoe, măcar un nume mai vrednic de rangul feminității ei, decît cel înscris în cataloagele şcolare şi pe coperta caetelor şi cărților de învățătură.

La călugărițe era atrasă de Adelina fiindcă era singura ființă din preajmă-i, care—deşi lipsită de orice farmec—îl avea pe acela al rudeniei de sînge cu Alexandru Pallă. Inceputurile apropierii ei de Adelina aveau coloritul celor mai pure idile. Timiditate, roşeli ale obrajilor şi sufletului, bătăi de inimă, teamă de ridicol, fericiri prelungite 'n insomnii şi visuri, pentru cel mai neînsemnat gest afectuos al Adelinei.

Adelina, într'un cuvînt, era „flama" ei. Cu prețul unor eroice umilințe față de colega de bancă a Adelinei, izbutise s'o înlocuiască. Apoi devenise tovarăşa ei de dormitor, la masă, la plimbare în recreații, la slujbă, Duminica, şi chiar la „Sălcii" în vacanța cea mare.

Sake o măritase pe Adelina cu un subordonat politic.

Ioana iubise pe Adelina Pallă; pe Adelina Mendrea, o disprețui cum merita. La nunta Adelinei numai mireasa plîngea cum plîngeau miresele în acele demodate vremi—cu hohote publice, leşinuri, deşteptări palide pe sofale, cu săruri la nas, şi apă de flori pe tîmple—; domnişoara de onoare a Adelinei, cauză necunoscută de nuntaşi a realei disperări, împlinită după o vacanță la Sălcii, se îndreptase cu aceleaşi emoții, timidități şi pasionate învăluiri, spre celălalt purtător al numelui Pallă: Sake.

Cînd ți-e scump un om, lesne pot să-ți fie icoane pentru adevărate îngenuncheri, toate obiectele neînsuflețite ale intimității lui. Iubeşti atunci o batistă a omului dorit, mai mult decît pe propriul tău frate. Ți-e mai prețios ciobul de oglindă în care s'a privit, decît însuşi chipul părintelui tău mort. Şi mai dragă ți-i lectura numelui său, iscălitura pe un petec de hîrtie, decît versurile cărții cumpărate cu sacrificii.

Aşa dar Sake, la început, caşi Adelina, nu fusese un simplu Sake, deşi era. Frăția de sînge cu Alexandru, convețuirea din timpul copilăriei, dădeau sacru şi liric mister chiar evidentului Sake.

Apoi venise Alexandru, paşă la început. Cînd plecase, după doi ani de pictură la Iaşi şi la Sălcii—Ioana îl spunea „Paşa". Dar paşă nu mai era. Lăsa în urma lui o sultană, al cărei bun plac îl urma plecînd.

De-atunci Ioana trăise, multă vreme sultană, îmbelşugînd cu prisosință cronica nescrisă a Iaşului, în popasurile de vară, făcute la Sălcii, printre călătoriile de peste graniță, şi în ernile petrecute uneori în capitala Moldovei.

Şi iată că din nou reînvia ceiace în adolescență fusese o confuzie: atracția pentru o persoană legată prin ceva de cea dorită.

De cînd o văzuse pe Adina, tînărul Deleanu îi devenise indispensabil şi insuportabil, simultan. De asta îl vedea aproape zilnic, şi de asta îl ținea în grădină.

Fără de Adia, tînărul Deleanu era un simplu „băețoi". Dar Adia era—şi nu ştiuse unde-i până la scrisoarea lui Paşa—şi singura ei urmă era tînărul Deleanu.

Pe Adelina o iubise, sau crezuse c'o iubise, pe tînărul Deleanu însă ştia că nu-l iubea: departe de asta! Atracția era mai umilitoare, corvada mai grea.

Adelina era sora lui Alexandru Pallă.
Dar pe tinărul Deleanu Adia îl iubea.
Il iubea ?...
Logic era imposibil ca Adia dela Veneţia să-l iubească pe tinărul Deleanu. Nici chiar Adina cea din tren—logic—nu putea să-l iubească pe tinărul Deleanu. Apariţia vaporoasă din tren—fetiţă şi femee în acelaşi timp, cum unii adolescenţi, sînt fete şi băeţi—nu putea iubi pe îngrozitor de concretul tinăr dela Medeleni.
Totuşi „exista" scena de pe culoarul vagonului: sărutările, lacrimile...
Şi existenţa acestei scene inexplicabile, era singurul mister închis în acest tinăr Deleanu. Zile şi zile de-arîndul, în prezenţa şi absenţa lui, căutase să-l descopere, cum ciocăneşti un simplu şi prozaic zid, în căutarea comoarei închise. Nu descoperise nimic. Zidul era plin. Dar e chinuitoare pedeapsă să dormi şi să trăeşti necontenit alături de un zid opac, în speranţa unei comori pe care n'o găseşti, în loc să fii liber, mai ales cînd libertatea de până atunci avea dimensiuni de palat.
Era sigură că bunul Paşa va fi convins de scrisoarea ei, —dar ea nu era deloc.
In faţa femeii pe care-o dorea, avea clara conştiinţă că feminitatea ei se nimicise. Conştiinţa acestei infirmităţi era o armă poate, dar o armă bărbătească oarecum, armă de infrîngeri, fără tăiuş, elastică, moale, laşă.
Intrebarea care-l frămînta pe Paşa la Veneţia—cine-i tinărul Deleanu?—o chinuia şi pe ea, dar mai ascuţit, fiindcă tinărul Deleanu era lingă ea şi Adia la Veneţia.
Iubea ca un bărbat şi se temea ca un bărbat,—şi femeia dorită rămînea mai femee, înarmată cu toată feminitatea pe care ne mai avînd-o firesc, i-o atribuia.
O singură soluţie găsise mintea ei pentru a dezlega enigma tinărului Deleanu: să-l iubească. Iubindu-l, o clipă numai, dar sincer, ar fi descoperit cheia pe care orice femee o lasă în dragostea pentru un bărbat, singura chee cu care poţi deschide măcar una din nenumăratele porţi după care e închisă şi ascunsă feminitatea ei.
Iubindu-l, ar fi ştiut de ce-l iubise Adia—care, logic, nu putea să-l iubească—şi aflînd de ce-l iubise Adia, ar fi ştiut cum şi pe cine poate iubi Adia: ar fi aflat ilogicul, deviaţiunile specifice feminităţii ei. Dar tocmai pe tinărul Deleanu nu-l putea iubi. Şi simulacrul unei iubiri nu putea fi edificator pentru ea.
Iată de ce, în faţa scrisorii care însemna venirea Adiei la Sălcii—nu departe de Medeleni—avea sentimentul de îngrijorare al unui avocat, care după ce-a pledat astfel procesul încît îl vede cîştigat—pe faţa biruită a judecătorilor—se cutremură, dîndu-şi seama tardiv că onorarul—neluat încă, şi insuficient garantat—e îndoelnic.

Ionel Teodoreanu

Autosuggestia conştientă *

„Omul este ceiace gîndeşte"
(Pascal, după Psalmistul David)

Gîndind într'un anumit fel, aşa cum arată *Coué*, omul poate să-şi păstreze sănătatea ameninţată, sau să o redobîndească complect mai întotdeauna, dar fără excepţie să şi-o îmbunătăţească măcar; poate să-şi mărească considerabil spiritul de iniţiativă; poate să se vindece de obsesiuni primejdioase, rezistînd probabil chiar unui *raptus anxietas*; poate să-şi dezvolte încrederea în sine; poate scăpa chiar de acel îngrozitor cancer al personalităţei, timiditatea; poate să dea puterii sale de muncă proporţii pe care nici nu le-a visat vreodată; din trist poate deveni vesel; din descurajat, plin de speranţe; din leneş, harnic; din mediocru, capabil; din nenorocit, fericit... ...şi din fată, băiat! Intrerupe desigur, cu cochetăria scepticismului, raţionalistul atotştiutor; adăugind încă, în ironie: şi toate aceste minuni le poate omul, numai repetînd seara şi dimineaţa: „din zi în zi sînt tot mai bine şi din toate punctele de vedere". Adevărat descîntec!... Farmece!...
Şi cu toate acestea, lucrul este chiar aşa, cu o singură mică, dar esenţială condiţiune: Gîndul cu care spui formula, credinţa ce pui în ea, să fie de natură a provoca suggestiile urmărite.

* Fragment din Introducerea ce însoţeşte traducerea cărţii lui *Coué*: „La maîtrise de soi-même" şi care este în curs de imprimare.

Atit; ba mai este încă ceva: formula deşi generală, deşi prezentată de *Coué* ca suficientă în toate cazurile, în orice fel de rău fizic sau moral, totuşi trebue ajutată de suggestii speciale, în împrejurări mai grele, sau cînd este necesară o anumită vindecare grabnică şi chiar cu preţul neglijării stării generale. Dealtfel *Coué* însuşi a practicat şi propovăduit suggestia specializată, paralel cu aceia a formulei generale.

Insă acei care au copilăreasca şi prosteasca pretenţiune de-a nu admite decît numai ceiace cade subt modestele noastre simţuri, sau intră în îngusta inteligenţă omenească, formează, împreună cu idioţii, categoria pe care Coué şi după el *Baudouin* * o declară cu totul incapabilă de a putea vedea binefacerile autosuggestiei conştiente. Intr'adevăr, aceşti autori spun că nu poate fi şi nici nu-i nici o deosebire între acel care *nu poate* înţelege frazele ce le aude şi acel care *nu consimte* să le înţeleagă.

Coué, înţelegînd primejdia raţionalismului într'un domeniu atît de nebulos încă, cum este ştiinţa sufletului, nu dă mai nici un fel de explicaţii şi declară că nici n'ar putea da; dela început însă, loveşte — lovitură de măciucă — cu fapte precise şi elocvente. Indiferent de calitatea bolnavului ce-i stătea în faţă, om simplu, cultivat, sau civilizat, înainte de orice fel de convorbire, subt numele de experienţă premergătoare tratamentului, îl făcea să facă... o minune. Să cadă din picioare fără voe, să nu poată să-şi descleşteze degetele, să nu poată ridica de pe masă un creion, sau propria lui mînă, în dispreţul celei mai tari sforţări de voinţă. Astfel, acel care *a voit* să ridice creionul şi *n'a putut*, numai fiindcă în prealabil şi-a pus (sau i s'a pus) în minte ideia că acel creion cîntăreşte o sută de kgr., este un om convins că avem în noi o putere superioară voinţii şi înţelegerii noastre, şi că ea ne conduce.

Acest pas făcut, omul cuminte şi cu adevărat înţelept, devine modest şi primeşte cu bună voinţă explicaţiile şi sfaturile ce i se dau. Ba încă şi acel cu care experienţa n'a reuşit, dar a văzut sau ceteşte, că a reuşit cu alţii, cade pe gînduri şi admite că nu strică să creadă şi unele lucruri pe care nu le pricepe. Insă omul superb, acel care *nu consimte* să înţeleagă ceiace contrazice filozofia ce şi-a permis să-şi facă asupra vieţii, va găsi fenomenului o explicaţie idioată, pentru a-l reduce dacă nu chiar la o simplă scamatorie, dar la ceva fără importanţă, fiindcă ceiace se clădeşte pe el este mai puţin pipăibil decît experienţa însăşi.

Omul cuminte îşi zice aşa: dacă în urma suggestiei (pe care ţi-o faci singur, sau ţi-o face un altul, fie şi prin hipnotizare, este tot una) că un creion cîntăreşte o sută de kgr., întreaga ta fiinţă, fizică şi psihică, se comportă faţă de creion ca şi cum într'adevăr ar avea 100 de kgr., de ce să nu admit că orice altă suggestie, poate schimba tot atît de radical — şi de ce nu şi mai mult încă? — funcţiunea organelor şi atitudinea sistemului nervos? De ce să nu admit că ideia că sînt (adică suggestia) bolnav de ficat, va face muşchii, vinele, arterele şi nervii din regiunea acelui organ, să funcţioneze ca la omul bolnav? De ce să nu admit că ideia, ideia sinceră, credinţa (adică suggestia), că ficatul meu bolnav, funcţionează în fiecare zi tot mai bine, poate determina o reală mai bună funcţiune a acestui organ? Am văzut doar că subt influenţa unei idei, muşchii unui atlet nu pot ridica un creion, cu toată sforţarea sărmanului voinic.

Şi gîndul celui impresionat de „experienţele premergătoare" se duce la alte minuni văzute sau auzite. La descîntece şi farmece cu efecte precise. La faimoase experienţe ştiinţifice ca aceia a profesorilor *Rapin* şi *Bonjour*, făcută într'o clinică şi în prezenţa studenţilor (o femee este suggestionată să nască la dată fixă şi fără dureri)...

Un fakir (om ca toţi oamenii, de obiceiu slăbănog la trup) se aşează cu capul pe un scaun şi cu picioarele pe un altul. I se pune pe pîntece o scîndură, pe care se sue şi stă în echilibru un călăreţ cu cal cu tot. O bară de fier s'ar îndoi, dar omul acesta de carne şi oase nu se îndoae. Ori, rezistenţa fizică a oaselor, ligamentelor şi tendoanelor, experimentată în laborator, se dovedeşte inferioară greutăţii pe care totuşi o suportă fakirul. Explicaţia nu-i decît una, sau măcar această întrebare se impune: Nu cumva este în om o putere superioară materiei, căreia îi comandă, o transformă şi care scapă controlului ei? Şi atunci, de ce să nu admitem că aceiaşi putere, poate, în anumite condiţiuni, să redea elasticitatea unor muşchi de 30 de ani paralizaţi? (cazuri cetite în broşura lui *Coué*).

Sau: unii reuşesc, prin autosuggestie sau heterosuggestie, să aibă, instantaneu, în oricare parte a corpului, la alegere, o hemoragie. Atunci, trebue admis, că aceiaşi putere misterioasă subt influenţa altei suggestii, poate să provoace o îngrămădire de sînge, în orice organ, pentru vindecarea sau îmbolnăvirea lui *.

...Şi gîndul celui impresionat de „experienţele premergătoare", dacă este un credincios, i se mai duce şi la cuvîntul lui Dumnezeu, că *prin credinţă te vei mîntui, că prin credinţa se mută din loc munţii...*

*

* C. Baudouin, Profesor la Universitatea şi la Institutul Henssean din Geneva, „Psychologie de la Suggestion".

* S'ar putea cita mai ni şi mai .. minunate, dar am eşi din cadrul acestui articol de popularizare, fiindcă vorbind de lucruri mai puţin cunoscute, şi în parte discutate, ar trebui să facem savante citaţii.

Unii nu îndrăznesc că cedeze evidenței că în om este o misterioasă putere superioară materiei și cu aparențe de atotputernicie, pe care totuși ar putea-o stăpîni, de teamă să nu se facă vinovați de profanarea încercată de Titani. Insă, cu mai multă îndrăzneală de gîndire, aceste spirite de adîncă religiozitate, ar ajunge să admită că Dumnezeu n'a putut să se dea pe sine însuși omului drept ideal, pentru ca apoi să stea în calea perfectării lui.

Oricît de sus s'ar înălța mintea și puterile omului, Dumnezeul religiei sale rămîne și mai sus și tot în afară.

Știința sufletului oricît de departe ar merge, nu s'ar putea opune nici unei religii, fiindcă orice ar face, n'ar putea să se ocupe decît de „cauzele secunde", ca toate încercările a tot ce este legat de glie; oricare știință, vrînd-nevrînd, lasă fiecăruia posibilitatea să-și explice cum crede și „cauza primordială" și „viața în sine".

Dar oare Isus n'a făgăduit, n'a poruncit chiar toate îndrăznelile spiritului, cînd a spus: „Sufletul este viața, nu materia?"*.

Evident, nu aici ar putea fi dezbătută această mare problemă și de aceia vom atrage numai atenția, pentru liniștirea unora, că preoți distinși nu văd că minunile suggestiei ar putea atinge Biblia sau Evanghelia.

Acum un veac încă (suggestia este doar demult cunoscută, ca și aurul în apa mării, dar tot atît de puțin folosită. Coué n'a făcut decît să inventeze mijlocul de-a capta toată bogăția ce conține, transformînd-o în... lingouri massive), le *Père* Gratry a spus*: *Vrei să-ți îndoești timpul? Fă-ți somnul să lucreze... preparîndu-i seara materialul necesar... Spiritul printr'un fel de fermentațiune ascunsă, face să se dezvolte germenul pus în el...*

Biserica anglicană, acum cîțiva ani, a adoptat însuși *coueismul*, din momentul în care *Rev. Canon E. O. Barnés*, l-a propovăduit în chiar catedrala Londrei.

*

Poate nimic nu-i mai greu de înțeles și mai ales de primit, decît ideia sau fapta simplă, care însă contrazice prea direct și prea energic idei și fapte în prealabil admise ca definitive. Are un adînc înțeles snoava cu Grecul, care nu văzuse decît mori de apă și căruia după ce i se arată și i se explică o moară de vînt, spune: „Pricep eu că este moară de vînt, dar nu văd pe unde vine apa la dînsa".

* *Sf. Ioan*, cap. VI, V, 61.

Ce poate să izbească mai mult „bunul simț" cum răspund unii cu superioritate, decît ideia că dacă te doare ceva și te gîndești că nu te doare, îți trece?... Și ceiace este și mai supărător, este că Coué nu are de loc milă, operează fără cloroform. Cloroformul ar fi un volum de o mie de pagini îmbîcsit, savant și întortochiat, fiindcă cetind omul o lună, lovindu-se de contradicții și pricepînd numai pe jumătate, capitulează mai onorabil. Vanitatea îi este satisfăcută căci doar ideile lui cele vechi n'a putut să i le scoată autorul decît cu 5 kgr. de hîrtie și două ocale de cerneală! Și apoi, o carte mare trebue să conțină și destule prostii, pentru ca cetitorul să aibă satisfacția, pe ici pe colo, că are și el dreptate.

O pildă elocventă este Freud. Și el a venit cu o genială descoperire în psihologie, dar știind să o înece într'un noian de volume, a fost acuzat de toate, numai de copilărie nu. Căci, „copilării", „fleacuri", „jocuri de societate", sînt epitetele cele mai cu succes prin care se atacă coueismul. Ce păcat că Coué n'a scris un volum savant (ar fi ușor de făcut), despre utilitatea în autosuggestie a șnurului cu noduri, pe care-l recomandă aproape fără de nici o lămurire? Coué s'a înșelat socotind că tot omul care vede minunea nu se poate să nu creadă; pe cînd pare a fi mai adevărat, că acel care nu crede în prealabil, nu vede nici chiar ceiace-i sare în ochi.

Dar să spunem cîteva cuvinte despre persoana lui *Coué* și despre succesul *coueismului* în lumea savantă ca și în marele public.

Coué s'a născut la 26 Februar 1857 în Troyes, și a murit la Nancy, anul acesta la 2 Iulie. Chimist prin studii și aplicație intelectuală, farmacist de meserie cîtva timp, și nicidecum măcar autodidact în ale psihologiei și medicinei, a descoperit noi și fundamentale legi psihologice. Astfel, acelor care susțin că geniul nu este decît muncă îndelungată și răbdătoare, li se poate da, în Coué, pildă că, cel puțin cîteodată, geniul este numai scînteie... genială.

Dar fiindcă și scînteia trebue să aibă o legătură cu ceva existent deja, putem spune că experiențele marelui *Liébeault* au aprins scînteia în spiritul lui *Coué*.

Cam pe la 1900 Coué își simte concepțiile închegate și le vede verificate, prin succesul ce obține practicînd deja pe o scară întinsă vindecarea prin suggestie; însă la acea epocă se ajuta încă de hipnotism. Peste zece ani sistemul său ia formă definitivă. Faimoasa „metodă" este născută și începe surprinzătoarea dezvoltare a ceiace se numește în psihologie „noua școală de Nancy".

Cînd mii de oameni de pretutindeni au început să se perinde prin casa și grădinița lui Coué și să ducă în lume vestea bună a vindecării miraculoase și faima bunului apostol care nu primea un ban dela nimeni, nici spiritul de rutină, nici invidia, nici prostia n'au mai avut curaj să disprețuiască „metoda".

In toți acești vre-o douăzeci de ani in care Coué a practicat cu „metoda" definitiv fixată, din zecile de mii de persoane ce l-au ascultat, n'a eșit adversarul care să-i poată zdruncina opera. Desigur, au plecat dela el unii nevindecați sau neconvinși, dar mii și mii i-au înțeles „metoda" sau măcar au beneficiat de ea.

Să ia aminte la aceste fapte, acei care cetind broșura ar fi tentați, la unele pagini, să surîdă, spunind neînțeleapta vorbă „nu se poate".

Se poate!... Și se poate, pentrucă in vreme ce mulțimea era cucerită, savanți, unii cu reputație mondială, consacrau valoarea științifică a *coueismului*.

Ch. Baudouin, profesor la Universitatea și la Institutul J. J. Rousseau din Geneva este acel care a făcut, in chip mai efectiv, legătură între empirismul lui Coué și știință. Prin lucrări importante, Baudouin încadrează coueismul în datele științifice pozitive, construind admirabile teorii pentru „metoda" lui Coué. Studiile lui Baudouin au fost apreciate de profesorul de la Facultatea din Kehl, *F. Weinhandl*, și stau la baza lucrărilor medicului *Lestchinskki* și *Lorie* din Elveția, *F. Pierce* (Anglia), Brooks (America).

Mai putem afirma că celebrul profesor și clinician dela Berlin, *Lazarus*, aprobă și utilizează într'o oarecare măsură coueismul. Deasemenea medicii *Fauvel*, *Laenar*, *Proust*, *Viriot* și chiar șeful de clinică cunoscutul *Bérillon*, toți din Paris, practică „metoda".

Profesorul *Klempner*, bine cunoscutul clinician — scrie, în revista Psyh. Nancy la 14 Mai 1925, dr. *F. Klein* din Stuttgart — a spus într'o reuniune a Societății de medicină din Berlin, că *Coué* este o personalitate care merită cea mai înaltă considerație.

Cunoscuții savanți — profesori la Geneva — *P. Bovet* și *Ed. Claparède* pot fi și ei socotiți printre acei care au primit *coueismul*.

Montagu S. Monier-Wiliams, medicul marei clinici de psihiatrie din Londra *(„Chelsea")*, practică „metoda" în această clinică.

Cu ocazia morții lui *Coué*, presa din lumea întreagă i-a celebrat meritele. De pildă „l'Eclair" din Nancy (9 Iulie 1926) sub iscălitura d-rului *Remy*, în numele *Institutului Coué* din *Paris* spune: „Istoria va spune că Coué întemeind psihismul experimental a dat moralei și fiziologiei ceiace Napoleon numea *temelie de granit*".

Sau, „Vossische Zeitung" din 4 Iulie 1926: „...Pretutindeni unde se cetește o gazetă, se găsesc oameni care cred în *Coué* și așteaptă leacul dela *metoda* lui. Mulți gînditori văd în *Coué* pe apostolul medicinei viitorului".

Am citat din ziarele ce am avut la îndemînă; dar s'ar putea umplea zeci de pagini cu asemenea extrase.

„Metoda" este *autosuggestia conștientă*, ale cărei legi, în rezumat sînt:

Inconștientul este regulatorul vieții psihice și fizice.

Inconștientul execută „imaginea" (luat cuvîntul în sensul exact psihologic) predominată de spirit.

Prin suggestie se poate da predominanță imaginei voite.

Suggestia se poate provoca și pe cale mecanică: atitudine de destindere fizică și psihică, afirmare, repetire.

Imaginea (cu înțeles de credință, de convingere) în luptă cu voința, este totdeauna învingătoare. Cu alte cuvinte voința cea mai tare este neputincioasă cînd nu crezi în ceiace voești.

Secretul „metodei" este a învăța cum să-ți imaginezi cu adîncă credință stările psihice și fizice care-ți sînt mai folositoare și care sînt bineînțeles, omenește posibile. Înfăptuirea trebue lăsată pe sama inconștientului, care reușește întotdeauna și nu greșește niciodată.

D. V. Barnoschi

Domnul Leon

O stațiune balneară pentru reumatici. Nămol cleios și albastru de gheiser misterios și ape termale purtînd până la suprafață căldura tainică din adîncimile pămîntului.

De-aceia intîlnești ologi din toate neamurile, veniți ca'ntr'o procesiune religioasă la nu știu ce locuri sfinte.

Nu poți vedea decît foarte puțini oameni care să aibă mersul normal. Și la aceia, o boală latentă și ascunsă lucrează nevăzut.

Cei mai mulți sînt purtați în cărucioare, în trăsuri, în automobile. Cei care merg pe jos fac sforțări fizice uriașe și umblă cu-o gravă preocupare de fiecare clipă, cu aerul atent al unui acrobat care merge pe sîrmă.

Unii merg sprijiniți într'un baston peste care trupul se apleacă regulat și ritmic ca un turn bălăbănit de-o nevăzută furtună; piciorul respectiv înțepenit, poartă rigiditatea lui moartă lîngă baston, dela care atîrnă parcă mișcarea-i regulată. Piciorul și bastonul se deplasează astfel paralele, unul atingînd pămîntul sonor, sau cu surdina unui toc de gumă, iar celălalt atîrnînd inutil ca un balast. Poate din cauza lui oamenii aceștia care nu pot merge, nu pot nici să sboare.

Alții mai sănătoși sau mai experimentați poartă bastonul cu-o abilitate de capel-maistru de orchestră, marcînd cu el un tact precis al unui mers cam în contratimp. Pentru aceștia bastonul apare ca o fantazie, ca o modă, așa ceva, ca un creion după ureche la un biurocrat de meserie.

Iată unii cu mersul egal al copiilor care abia învață să meargă. Picioarele sînt mutate egal, precaut și încet unul înaintea celuilalt, cu talpa tîrîtă de pămînt, de parcă s'ar deplasa deasupra lor o greutate considerabilă, gata să se răstoarne.

Mișcarea aceasta are ceva mecanic fiindcă se succede simetric, ca creiată de un lanț cu resort egal. Ea are aspectul însă al unui joc de copii care-ar vrea să măsoare drumul cu lungimea tălpilor puse una în

capul celeilalte, încetișor, ca să nu se încurce o complicată socoteală.

Aceștia în special au aerul adînc gînditor de parcă mersul acesta ar necesita un profund calcul matematic și geometric de care ar depinde totul. Cine a fost totdeauna sănătos nu-și poate închipui cum mersul unui om poate fi o problemă așa de complexă.

De obiceiu cineva, cu gesturi delicate și atente merge alături, ținîndu-l de subțiori cu-o grijă plină de finețe cu care s'ar muta dintr'o casă în alta o mobilă de preț fragilă, o statue.

Alții își atîrnă trupul în cîrji negre, lustruite și elastice, cu o pernuță deasupra așezată subțioară.

Între cele două bare de lemn, perpendiculare, un picior, parcă frînt, e dus fără să fie atins de pămînt, ca un bolnav de sine-stătător cu personalitatea lui distinctă de a celui care-l poartă, dus la spital în urma unui accident.

Mișcarea acestora are ceva din facerea unei mătănii în vid. În balansarea trupului scîrție surd ceva, fără ca să se știe dacă scîrție astfel oasele dela umăr sau barele cîrjei.

Deosebiți de aceștia sînt acei ale căror mișcări numai din mijloc sînt neregulate și dezordonate. Aceștia seamănă cu niște jucării al căror mecanism s'a stricat. Voința pare a nu mai avea nici un rol asupra mișcărilor definitiv anarhice. Picioarele dela genunchi în jos au aruncături bruște în lături și înainte ca la destinderea unui resort violent. Din șold coapsele lunecă întâiu ușor și greoiu pentruca de-odată să facă o aruncătură bruscă înainte în urma căreia totuși talpa piciorului asvîrlit astfel să cadă lîngă cealaltă. Și talpa piciorului are individualitatea ei și gesturile ei independente care nu corespund de loc mișcării care se face obișnuit.

Cît piciorul e în aer, talpa are mișcări reflexe în sus și în jos, ca coada unei codobaturi, de parcă ar face niște semne stranii în aer.

Cele de mai sus însă nu pot însemna o clasificare, căci fiecare din ei are o particularitate care-i deosebește de toți ceilalți, are un tic al unui picior; o originalitate bine distinctă.

Printre toți aceștia cărucioarele cu bolnavi poartă o siguranță ciudată ca o liniște venită după o criză.

Cei din cărucior au seninătatea placidă a omului bolnav care nu mai are nici o speranță, care s'a deprins cu această stare, a renunțat la svîrcolirea inestetică și obositoare pe cîrji, s'a retras puțin din viață și și-a restrîns ființa fizică într'o supremă reculegere. Și odată obișnuiți cu această idee, oamenii aceștia afectează comoditatea celui care stă într'un jilț din plăcere, care poate purta cu el o casă a lui, ca un culbec.—În ochii celor tineri numai trece din cînd în cînd, cumplită, spaima de situația lor, ca o străfulgerare a conștiinței, și atunci au chipuri de Criști, cu capul plecat pe-o parte și cu ochii pironiți într'o depărtare unde nu se poate vedea decît dacă suferi.

În parcul superb cu mesteacăni înalți unde are loc această procesiune, eu am purtat multă vreme relativa mea sănătate fără nici o jenă, ba chiar cu oarecare internă satisfacție stînjenită numai de teama ca starea mea să nu se înrăutățească. Asta până într'o zi.

Mă duceam să-mi fac corespondenţa. Eram prin dreptul chioşcului pentru orchestră. Lumea se mişca în jurul meu fără ca să bag de seamă, cînd de-odată în faţă am văzut o apariţie înfricoşătoare: un om care mergea cu trupul aplecat înainte şi sprijinit în două bastoane pe care le avea în mîni. Trupul era paralel cu pămîntul, picioarele care parcă tindeau să rămie în urmă şi să frîngă această fiinţă, aveau mişcări desordonate de grabă care trepida pe loc cu svîrliri înapoi, iar în faţă capul era întins înainte, puţin strîmb spre dreapta, cu gîtul într'o cumplită tensiune care-i umfla toate vinele. În jurul lui se făcuse un gol. El apărea astfel ca pentru un spectacol primejdios care trebue observat dela distanţă.

Mersul lui era o svîrcolire variată şi indescriptibilă. Tensiunea gîtului era ca un ţipet al mersului. Cele două bastoane se mişcau încet şi succesiv într'o dibuire tremurată de parcă ar fi înaintat într'o beznă, iar după ce atingeau pămîntul făceau o hîrşciială pe nisipul pe care sgîria o linie în zigzag.

Părea mai mult un animal cu patru picioare din care cele două dinainte i-ar fi fost retezate, decît un om. Era şi ceva din mersul unui gîndac înalt şi supt.

Mie mi-a apărut aşa de-odată. M'a surprins, şi o clipă în golul care-l înconjura am fost numai el şi eu. Am avut pe faţă un rictus de neplăcere, de durere, de nu ştiu ce, care o fi sămănat cu un zîmbet. Probabil. Fiindcă el s'a uitat aşa de îndurerat la mine, parcă vroia să-mi ceară ertare că m'a întîlnit. A avut o privire de repros şi de înduioşare.

Gestul meu inconştient şi necugetat m'a neliniştit ca o nenorocire. Atunci m'am simţit jenat de sănătatea mea. Simţeam în ea oarecum un furt din sănătatea altora, dintr'a lui, mai cu samă.

Simţeam în mine o remuşcare ca de o faptă josnică, grosolană, stupidă. Totul fusese necugetat, nu avusesem nici cea mai mică intenţie ofensatoare, dar totuşi...

Nu-l cunoşteam. Nu cunoaştem pe nimeni de cînd eram acolo, poate fiindcă nu ştiam bine nici o limbă din cele ce se vorbeau, poate şi fiindcă mă simţeam bine în izolarea aceasta anonimă.

Trebuia însă să-i vorbesc. Nu pentru a mă explica fiindcă aceasta ar fi fost imposibil, doar vroiam să ştie, *să simtă* că nu am vroit niciodată să-l umilesc, că nu sînt un om vulgar sau barbar.

Toată dimineaţa am fost agitat. Nu ştiam ce să fac. Intîmplarea era în conştiinţa mea chinuitoare ca o crimă. Eram nemulţumit de mine, mie însumi ostil. Blestemam ceasul în care am eşit în parc şi toate împrejurările anterioare care la un loc au făcut să-l întîlnesc. Dacă n'aşi fi intrat să iau ţigări, dacă nu m'aş fi dus la poştă, dacă nu m'aş fi oprit la vitrina librăriei, dacă n'aş fi făcut toate acestea sau măcar una din ele, poate nu l-aşi fi întîlnit... Aceste posibilităţi mă enervau şi mai mult. Intîmplarea care avusese loc cu tot acest aranjament prealabil îmi apărea ca un imperativ al fatalităţii iremediabile.

Nemulţumirea mea avea caracterul unei idei fixe. Mi-a fost imposibil să scriu o scrisoare sau măcar o adresă. Mă dispreţuiam. Singura scăpare ar fi fost să suport şi eu la rîndul meu acelaşi gest, acelaşi rictus, într'o situaţie similară. Acceptam (cu mintea) mai uşor aceasta decît aparenţa mea de gorilă.

Deslegarea posibilă, normală, neexagerată era însă aceia de a sta de vorbă cu el.

Trebuia găsită ocazia.

În după-ameaza acelei zile l-am căutat în tot parcul fără să-l găsesc. Nici adouazi dimineaţă nu l-am întîlnit. Pe cît mă liniştise soluţia la care ajunsesem, pe atît mă tulbura acum gîndul că s'ar putea să nu-l mai văd niciodată, să nu-i pot vorbi.

Spre sară stăteam pe-o bancă în parc şi ascultam orchestra, nu atît pentru plăcerea pe care mi-o făcea muzica propriu zisă, care era mediocră, cît pentru o puzderie de idei pe care le deştepta în mine. Din această cauză eram absent şi distrat. Drept vorbind nici nu ştiam şi nici n'aşi putea spune ce cînta. Zgomotul acela cizelat constituia un mediu bun pentru evocările mele.

Cînd mi-am revenit, am găsit lîngă capătul băncii mele, ca o anexă, victima mea într'un cărucior. La spatele lui cu mînile pe-o bară lustruită de întrebuinţare era o femee de serviciu, solemnă ca un aghiotant la un landou regal.

El avea picioarele acoperite cu un pled cenuşiu cu careuri negre în ale cărui cute dela margine era o batistă, o cutie de ţigări, o păreche de ochelari, un creion, ca 'ntr'o căsuţă ambulantă pentru copii.

El avea faţa calmă şi asculta cu un aer de melancolie vagă fără de sfîrşit. Privirile lui treceau nu ştiu unde, dincolo de melodia banală şi veche, dincolo de tufişurile parcului, dincolo de toată realitatea dimprejur. Ochii lui albaştri aveau o expresie de dezolare definitivă, ca o linişte pe care un condamnat la moarte ar mai avea tăria să şi-o impue, ca o resemnare înaltă.

Cît am fost de intimidat de suferinţa aceasta, ce ruşine mi-a fost atunci iarăşi de gestul meu reflex, ce mic m'am simţit! Aşi fi vroit să dispar de-acolo, nevăzut, deşi căutasem atîta să-l întîlnesc. Şi desigur dacă m'aşi fi ridicat şi m'aşi fi dus, el nu m'ar fi observat.

Mînile lui stăteau cuminţi pe genunchi, ca într'o obosită somnolenţă. În imobilitatea lor totuşi aveau o nobleţă de gesturi care iartă şi mîngîie.

Cînd orchestra a încetat şi cînd odată a contenit şi mirajul tainic care-i ţinea fixe privirile lui limpezi şi revenit la realitate, a început să se uite împrejur şi m'a văzut pe mine, am schiţat un salut timid ca pentru o cunoştinţă îndoelnică.

El mi-a răspuns cu un surîs larg şi cu-o înclinare grăbită din cap, ca la un prieten pe care-l căuta.

Eu totuşi nu am avut tăria să încep a-i vorbi întâiu. Mă simţeam prea vinovat şi nu aşi fi ştiut cum să încep.

Orchestra cîntase uvertura din Tanhäuser.

Se întoarse el puţin către mine.

— Wagner e prea violent pentru sănătatea mea. Îmi place, dar mă oboseşte.

Convorbirea dintre noi a început astfel. La început mai întreruptă şi apoi din ce în ce mai vie.

Leon Deonovici, căci aşa-l chema, era extrem de comunicativ. Ochii

lui albaștri aveau o mobilitate extraordinară, iar trăsăturile și expresia feței aveau o variație concretă ca niște gesturi. Din cînd în cînd în vorbirea lui era o pauză; atunci ochii îi rămîneau ficși de parcă ar fi urmărit ceva în el însuși, iar mușchii feței aveau contractări prelungi. În pauzele acestea bănuiam un geamăt intern, o durere ascunsă, pe care mîndria lui nu o lăsa să se manifeste. Începea pe urmă să vorbească iarăși mai obosit și mai preocupat parcă, până ce din nou revenea la viața aceia stranie care alerga pe figura lui. Uneori întrerupea brusc o frază pentru ca să rămie tăcut, cu ochii în vis, pe urma unei năluci care ar fi dispărut, sau pe care o aștepta.

Pentru a mă reabilita poate, sau dintr'o altă pornire de afecțiune sinceră, eu avui față de el o atitudine de prietin. El s'a lăsat prins de această prietinie. Era și prea singur, și suferise și suferea mult; avea nevoe de o prietinie, oricare ar fi fost ea.

Leon Deonovici era de origine rus. Luase parte la revoluția din 1917 ca discipol al lui Kerenschi, pe care-l admira și acum. Activitatea de mai tîrziu a revoluției cu violențele ei i-au displăcut, l-au desgustat, l-au hotărît s'o combată. Din cauza aceasta a trebuit să fugă din Rusia.

Războiul îl apucase profesor de limba și literatura rusă la un liceu din Kiev.

— Acuma, vezi, n'și mai fi putut să rămîn profesor în starea asta, ar fi fost grotesc și băeții, cu drept cuvînt, și-ar fi bătut joc de mine.

S'a bucurat cînd a auzit că sînt Romîn. Mi-a spus: „eram sigur că nu ești un «german»" și a pronunțat cuvîntul german cu intenția de a denumi o rasă.—Apoi:

— Cel mai bun prietin al meu la universitatea din Berlin a fost un romîn. Poate-l cunoști. Petreanu. Era din București. Ce om brav! Era cel mai entuziast dintre toți tovarășii noștri de club; căci aveam de-atunci un club socialist într'o mansardă din Charlotenburg în Weimarerstrasse, în odaia lui Petreanu. Eram mulți. Sîmbătă cînd era întrunirea „plenară" nu încăpeam toți; ușa rămînea deschisă și se umplea și coridorul îngust care ducea la scările de intrare.

Petreanu prezida, Petreanu făcea darea de samă săptămînală asupra mișcării socialiste din întreaga lume, el era și casier și secretar, și port drapel, și tot. Noi ceilalți făceam mai mult doctrină, și mai ales discutam, discutam. El era secția activă, secția dinamică a partidului. Știi, am impresia că dacă noi toți am fi fost ca el, fața lumii de azi era alta.

Și Leon Deonovici avu un zîmbet trist și ironic.

— Cînd era mai înflăcărat, începea totdeauna cu „*băeți*" de parcă ar fi vorbit unor Romîni. Ne-a explicat el nuanțele acestui cuvînt, pe care de altfel noi îl acceptasem și fără nici o explicație, căci devenise pentru noi un fel de cuvînt „motor", un fetiș, un strigăt de entuziasm și de luptă, un fel de „Hoch" al Germanilor.

Ce om minunat...

Eu știam că acest Petreanu fusese îndată după războiu în mișcarea socialistă din Romînia, că fusese închis și schingiuit la Văcărești, că murise istovit de greva foamei care i-a fost ultimul protest contra nedrep-

tății și a violenței. Dar nu i-am spus nimic lui Deonovici. Figura lui rămăsese luminată de reminiscenți ca de-un soare. Ași fi fost prea crud să-i spun că totul a apus.

Amintirile lui despre Petreanu îl făceau să creadă că toți Romînii sînt niște oameni foarte simpatici, ceiace a sporit creditul meu și a explicat în parte prietinia ce s'a legat între noi.

Ne întîlneam în fiecare zi. Cărucioruì lui negru era regulat la capătul băncii izolate subt un mesteacăn gigantic din parc.

Deonovici era un om admirabil. Era un intelectual fin, cultivat sufletește prin suferință. Îl conduceam zilnic acasă, adică mergeam lîngă căruciorul lui ca pe lîngă o tristă jucărie. Rămîneam uneori la el în odae până tîrziu, uitînd să aprindem lumina, astfel că numai ochii lui și un mîner nichelat dela cărucior scînteiau în întuneric. Era un mare iubitor al lui Heine. O ediție de lux, legată sobru în piele, ca o biblie, era totdeauna în căruciorul lui. Mi-a vorbit despre sufletul și despre arta lui Heine ceasuri întregi. Iar cînd îl recita, avea un chip de apostol halucinat, iar poemul era mai mult o muzică.

De-un timp Deonovici începu să fie mai tăcut. Pauzele crispate și mute erau tot mai dese. Prietinia noastră era acum din cele care ne îngăduia să înțelegem o tăcere în doi unul lîngă altul, tăcere în care schimbul de impresii este fluid și tainic. Dar eu simțeam tăcerea lui roasă pe ascuns de o suferință care-l copleșea.

Cînd a eșit din această tăcere, Leon începu să vorbească mai stăruitor despre suferințele lui fizice, ceiace altădată n'ar fi făcut. Asta însemna că durerea îl învinsese, că triumfase peste mîndria lui.

— Dragul meu, de-o bucată de vreme am dureri cumplite în mijloc și în picioare. Aproape nu le mai pot suporta.

Nu-l auzisem niciodată gemînd. Dar acum uneori îl vedeam încleștînd dinții, strîngînd pumnii, și ca un tunet subteran, străbătea din el, fără voia lui, mai presus de orice răbdare omenească, un murmur înăbușit. Odată mi-a spus:

— Nu știu ce să mai fac. Am încercat totul. Băile de aici îmi erau ultima speranță. Venisem ca la un loc făcător de minuni.

Acum vre-o două săptămîni am crezut că sînt mai bine, și pentru întâia oară după doi ani am încercat să merg. (Atunci cînd îl văzusem eu). A fost dezastruos. M'am zărit într'un geam. Eram ca un animal hibrid. Nu știu cum am mai mers până la căruciorul de care mă depărtasem. În jurul meu se făcuse un gol, și... și m'a compătimit toată lumea.

Gura lui schiță un rictus sălbatic, un fel de zîmbet de dispreț și de milă pentru toată omenirea.

Am rămas cu capul în pămînt. Nu cred să fi fost o mustrare. Devenisem prea buni prietini de cînd îl întîlnisem întâiu.

*

Într'o zi femeia care-l îngrijea mi-a spus că domnul Leon nu mă poate primi.

Mi s'a părut ciudat.

Spre sară femeia veni speriată la mine, cu priviri rătăcite:

— «Domnul Leon a murit».

Am alergat. Prietinul meu se sinucisese. Îşi făcuse mai multe injecţii de morfină. Altădată le făcea numai pentru calmarea durerilor.

Cărucioml negru era lingă uşă, ca o căsuţă părăsită.

Picioarele lui erau contractate de suferinţă, şi orice s'a făcut nu s'au putut desdoi. A fost o îndărătnicie şi dincolo de moarte. Din cauza aceasta i s'a făcut un sicriu special; un fel de ladă aproape cubică.

Domnul Leon nu mai avea pe nimeni. Eu singur am fost la înmormîntarea lui, aşa cum mergeam lîngă cărucior cînd îl conduceam acasă.

Dincolo, desigur, l-a primit Petreanu.

Demostene Botez

Cauzalitate şi finalitate în Logică*

III

Este drept, a da finalităţii numai ce i-am dat până acum, este a o micşora, a o meschiniza. Ea mai cuprinde ceva: dar nici acest „ceva" n'o îndepărtează de cauzalitate. Finalitatea se raportează la fenomene singulare, dar ea se mai poate referi şi la grupuri, la totalităţi, chiar la universul privit ca un întreg. Noi n'am negat acest fapt, până acum; noi am negat faptul invers: acel după care finalitatea ar cuprinde numai totalităţi şi niciodată fenomene notate unul cîte unul. Ceiace pretindem noi este că natura în ansamblul ei sau în părţile ei discrete se poate gîndi în cauzalităţi sau în finalităţi precum muzica se poate scri în cheia lui *sol* sau în cheia lui *fa* astfel ca fiecare notă să se găsească transpusă odată cu melodia întreagă. Am insistat în ceiace priveşte o parte a problemei, aceia care se referă la fiecare fenomen în parte, şi am făcut-o fiindcă simţeam că ne lovim mai în special de judecata comună ca şi de teorie sistemelor teleologice ale lui Lachelier, cugetătorului căruia i-am atribuit atîta autoritate în ceiace precedă; dar nu putem să continuăm a trata cu tăcerea noastră cealaltă latură a chestiei.

Cunoştinţa noastră se adresează fiecărui fenomen atunci cînd îl priveşte subt aspectul unei universalităţi necesare. Dar ea mai înglobează într'un tot categorii de fenomene şi merge până a stabili acele legi generale cu caracter, de atîtea ori, ipotetic. Astfel se nasc acele ipoteze prea cunoscute de explicare a naturii. Ori, ar fi o eroare să credem că legile inductive, fie

* v. „Viaţa Romînească", No. 7, 8 şi 9, 1926.

ele generale sau nu, sînt legi cauzale, că ele, cu alte cuvinte, exprimă raporturi de cauzalitate și, în această privință, sîntem cu totul de acord cu d. Goblot.[1] Tot ce putem spune, în contrazicere acum cu d. Goblot, este că ele se pot transforma în termeni de cauzalitate. Astfel, am făcut aluzie mai sus la principiul lui Arhimedes: un corp, în suspensie într'un fluid, suportă de jos în sus o presiune egală cu greutatea fluidului deplasat. Această lege, subt forma ei de față, nu exprimă un raport cauzal, lucrul nu este decît prea vizibil; dar am văzut într'un paragraf precedent,[2] că ea poate să facă obiectul unei legături de eficiență: nimic nu ne împiedică să spunem, în adevăr, în baza principiului lui Arhimedes, că presiunea unui fluid produce asupra unui corp în imersiune o mișcare de jos în sus corespunzătoare unei forțe egale cu greutatea fluidului deplasat, sau, într'un mod și într'un caz concret, că plutirea unui corp pe apă *se datorește* presiunii de jos în sus egală cu greutatea lichidului deplasat.[3] Ori, nu este nevoe să insistăm prea mult, dacă o lege a naturii se poate pune subt formă cauzală, este evident —prin acest fapt însuși—că ea face obiectul și a unei legături de finalitate pentru simplul motiv că orice cauzalitate poate deveni finalitate atunci cînd îi atașăm ideia unei dorinți de a o avea înfăptuită.

Insă, lucru curios, cu cît o lege are un caracter mai general, cu atît se potrivește mai mult unei transformări în sensul finalist ca și cum omul ar fi deprins să dee aspectul teleologic speculațiilor mai înalte și mai anevoioase. Astfel că știința din vremurile noastre pare să-și facă un punct de onoare de a rezista abuzurilor spiritului finalist, pe cînd, la rîndul lor, finaliștii reprimă cu toată vigoarea abuzurile pe care știința, pornită pe această cale, ar fi hotărîtă să le facă în sensul opus. N'ar fi decît două moduri, credem noi, de a curma această dezbatere între mecaniști și finaliști: ori, tăind mărul în două, să se fixeze mecanismului și finalismului două zone despărțite printr'un hotar comun, zona celui dintâiu fiind umplută de fenomenele mai simple și mai particulare, iar zona celui de al doilea de marile ansambluri, și am avea aici o soluție inspirată de o teorie ca acela a lui Lachelier: dar știm la cîte războaie duc hotarele artificiale și cît de greu este să conții doi adversari cînd fiecare vrea să cucerească totul. O a doua soluție ar fi însă să decretăm că totul se poate înfățișa în modul mecanist sau în modul finalist, după voe, și o atare soluție s'ar potrivi cu propria noastră teză. Ea ar avea avantagiul de a mulțumi pe adversari cărora le dă

1 „Il n'est pas vrai non plus qu'une loi soit nécessairement un rapport de causalité" (Goblot, *Logique*, p. 201). Ex.: Iată o lege: „orbitele planetelor sînt eliptice și soarele ocupă unul din focarele elipselor". In această expresie, care este cauza și care efectul?

2 *Viața Romînească*, No. 9, 1926, pag. 316.—

3 Această din urmă relație este de cauzalitate răsturnată.

dreptate deopotrivă, cauzalitatea și finalitatea fiind două moduri de transcripție, la fel de legitime, a unei aceleiași realități. Și, plecînd de aici, nu numai că fenomenele cele mai elementare pot fi înțelese în conformitate cu concepțiile finaliste, dar ipotezele generale pot fi studiate în sisteme mecaniste ca și în sisteme finaliste, după nevoi și după genul cercetărilor.

Marea ofensivă pe care raționalismul științific a început-o în mijlocul secolului trecut, și care continuă încă cu succese alternative prin mii de peripeții și de vicisitudini, se poate desfășura în liniște și fără nici o ciocnire dacă ținem samă că ambii beligeranți revendică toată întinderea unui teritoriu dar nu pot cuceri decît planuri diferite: e ca și cum unul ar vrea solul și celălalt subsolul. Ce sens ar avea—ca să vorbim în termeni de fabulă—un războiu între cîrtițele și aricii unei aceleiași livezi, cînd unele din aceste animale își găsesc hrana sobt pămînt și celelalte la suprafața lui? De asta credem că soluția noastră ar oferi cele mai multe avantagii, în special în domeniul ipotezelor generale.

O ipoteză are de obiceiu—caracteristică fundamentală—calitatea de a avea un conținut suprasensibil. Cînd vorbim de pildă, de ipoteza atomistică, știm că ea pune în joc niște unități indivizibile sau insecabile pe care nimeni nu le-a văzut niciodată dela Democrites și până astăzi și pe care avem cea mai mare dificultate să ni le reprezentăm într'un chip sau într'altul alături cu Epicur, cu Lucrețius, cu Gassendi, cu Huyghens și cu Părintele Boscovitch. Ca mărturie, este destul să reamintim cîteva din principalele înfățișări care se dau în zilele noastre ipotezei atomistice destinate să explice legile mișcării:

a) După W. Thomson[1] spațiul ar fi umplut cu eter, fluid omogen și imponderabil ale cărui mișcări turbilionare ar crea în unele locuri niște particule solide și elastice ce s'ar numi atome; turbilioanele (vîrtejurile) lui Descartes sînt puse aici la o mare contribuție;

b) Alți savanți ca Maxwell[2] presupun că atomele sînt niște particule materiale indistructibile, elastice (și care s'ar comporta ca niște resorturi) în suspensie în fluidul eteric;

c) Pentru energetiștii în felul lui Ostwald,[3] dimpotrivă, atomii nu pot fi particule materiale, realitatea întreagă nefiind decît energie și atomii puncte imateriale, centre de forță ce acționează în chip reciproc unele asupra altora concretizînd atracția cînd sînt îndepărtate și coeziunea cînd stau în contact;

d) Luînd drumul iarăși complect opus, unii fizicieni subt influența lui Clausius constată că nu numai materia ponderabilă

1 W. Thomson (Lord Kelvin), *Constitution of Materia* (tr. în limba franceză).

2 Maxwell, în limba franceză *La Chaleur*.

3 Ostwald, *Die Energie* (tr. în limba franceză).

dar şi eterul trebue să aibă o constituţie atomică, acesta din urmă reprezentînd dar limite de rarefacţiune a naturii;

e) In fine s'ar mai putea menţiona un curent foarte puternic reprezentat prin cei mai mulţi dintre fizicianii contemporani [1] după care toate fenomenele materiale sînt reduse la electricitate, inerţia, caracteristică fundamentală a materiei, derivînd din legile cîmpurilor electro-magnetice, şi existenţa atomilor fiind indusă din proprietăţile încărcăturilor electrice. [2]

Imaginaţia are cursul liber în acest vast domeniu şi fizicienii contemporani,—fără a reveni la *clinamen* ca Epicur, sau la faimoasele cîrlige cu care atomele erau presupuse că se ţin în contact—nu se abţin întotdeauna de a descrie atomul. Micul sistem solar subt care se prezintă un atom, sau, după alte concepţii, infima globulă de materie mişcîndu-se în eter, sînt închipuirile cele mai obişnuite de acest gen. Omul este aşa făcut că trebue să „vadă" chiar ceiace i se pare mai abstract: dar nu mai este un savant atunci cînd uită că atare viziuni au o valoare pur simbolică. In realitate, nimeni n'a văzut niciodată, ceiace se cheamă văzut, atomul şi nici nu poate spera a-l vedea vreodată. Iar ştiinţa nu se preocupă nici de cum de a face elementele ultime ale lumii materiale accesibile ochiului nostru, şi noi n'am ataca ştiinţa zicînd că atomul este şi va rămîne deapururi suprasensibil, ci o înţelegere, o interpretare eronată de care nu sînt străini, din nenorocire, unii filozofi susţinători ai ştiinţelor pozitive. [3] Ori şi ce ipoteză ştiinţifică s'ar putea coprinde mai uşor dacă am subînţelege că enunţarea ei este precedată de formula introductivă: „totul se petrece ca şi cum..." Prin asta vrem să spunem că o ipoteză trebue să se potrivească faptelor, şi numai atît, că o ipoteză poate să nu fie mai mult decît un artificiu menit să simbolizeze, să reprezinte legile naturale exprimîndu-le în mod analitic. In acest sens s'ar putea lua şi ipoteza atomistică: [4] ea n'ar spune decît lucrul următor: „totul se petrece ca şi cum universul material s'ar compune din atomi". Iar în cazul nostru, formula: „totul se petrece ca şi cum" însamnă că ipoteza se potriveşte, în chimie, legii proporţiilor definite şi a proporţiilor multiple, legii greutăţilor mole-

1 Cf. Righi, *La Nouvelle Théorie des Phénomènes Physiques* şi Abel Rey, *La Théorie de la Physique chez les physiciens contemporains.*

2 După această din urmă concepţie, materia s'ar compune din *electroni* ce s'ar grupa în atomi. Fiecare atom este constituit dintr'un electron încărcat pozitiv în jurul căruia s'ar învîrti ca planetele în jurul unui soare, un număr de electroni încărcaţi negativ. Nu atomul deci, ci electronul este, după această şcoală prea răspîndită în zilele noastre, elementul ultim al realităţii materiale.

3 Cf. Bădăreu, *Un Système Matérialiste métaphysique au XIX-e siècle.*

4 Cf. Articolul lui H. Poincaré în volumul *Le Matérialisme*, apărut la librăria Flammarion.

culare, pe cînd, în fizică, satisface legii cantităţilor constante, legii şocului, legii atracţiei, legii coheziunii, etc. etc. Astfel că dacă o singură proprietate fizico-chimică nu este explicată prin ipoteza atomistică, aceasta cade pentru a face loc altei ipoteze în stare să facă inteligibilă şi proprietatea numită, pe lîngă toate celelalte proprietăţi pe care vechea ipoteză le satisfăcea. Dar până la ivirea noii proprietăţi, ipoteza este valabilă, şi putem s'o privim cu toată încrederea ca un instrument de lucru ce n'a dat încă greş. [1]

Printr'un raţionament simetric celui pe care l-am aplicat ipotezelor mecaniste,—luînd ca tip ipoteza moleculară—am ajunge, în ce priveşte ipotezele finaliste, la o concluzie analogă. O ipoteză mecanistă se sprijină pe ideia că universul constitue un imens mecanism: o ipoteză finalistă, spre deosebire, are ca punct de plecare concepţia după care lumea este clădită în conformitate cu un plan. Dar finaliştii conştienţi, ce vor să facă din finalitate o armă a cunoaşterii şi a ştiinţei, înţeleg ca şi mecaniştii conştienţi, că o ipoteză este un instrument de lucru, un auxiliar, sau, dacă vrem, o privire, o concretizare simbolică, iar nu o veritabilă interpretare a universului. Se poate deci spune că şi ei admit un subînţeles. Ceiace finalismul arată este că „totul se petrece ca şi cum o voinţă ar guverna cutare clasă de fenomene". [2] Fenomenele se produc ca şi cum s'ar conduce după *o idee directoare;* asta nu însamnă numaidecît că o idee directoare imanentă sau transcendentă le mînă în realitate, şi dacă metafizicianul stă în loc spre a vedea ce ascunde, în fondul fondului, o atare concepţie a naturii, logicianul nu are a merge aşa de departe: o ipoteză finalistă îi apare acestuia din urmă ca o unealtă de lucru şi datoria sa este de a vedea unde şi cum se aplică o atare unealtă, întocmai precum poate cerceta care este folosul şi modul de aplicaţie a unei ipoteze mecaniste, cum ar fi de pildă, pentru a reveni la exemplul de mai sus, ipoteza atomistică.

Cetitorul ghiceşte ce urmează acum: tratamentul pe care l-am recomandat pentru ipotezele mecaniste, va fi acelaşi pe care îl vom recomanda cu privire la ipotezele finaliste. Mecanistă sau finalistă, o ipoteză va fi bună dacă explică toate faptele. Niciodată, prin urmare, un principiu general de explicare nu va putea fi respins *a priori*, adică până ce nu va fi încercat. Aşa stînd lucrurile şi dacă ni se încuviinţează că am dovedit

1 „Ce n'est pas ici le lieu d'examiner si l'hypothèse moléculaire répond à la réalité... Un fait certain... c'est que l'hypothèse moléculaire est ...un auxiliaire tel que jamais la spéculation théorique n'en a fourni d'aussi vaste ni d'aussi puissant" (Nernst, *Revue Scientifique*, 1910, t. II, p. 518).

2 Cf. şi von Kries, *Logik*, p. 89: „Die Dinge verhalten sich wie man ja auch vollkomnen zutreffend zu sagen pflegt, gerade so *als ob* ein auf die Erreichung jener Erfolge gerichteter Wille sie gestaltet und bestimmt hätte".

mai sus că eficienţa se poate traduce oricind şi ori unde in finalitate şi invers, putem să admitem fără absurditate că atomismului mecanist îi corespunde o ipoteză finalistă tot atît de legitimă, până la proba contrarie, ipoteză pe care rolul nostru momentan nu este s'o imaginăm, dar care ar fi, de pildă, concepută în funcţie de acel principiu de ordine pe care Lachelier îl descrie ca pe o strajă a menţinerii speciilor chimice, precum şi a speciilor vii. [1] După interesul omului de ştiinţă, după sistema de care se serveşte, după punctul pe care îl vizează, lumea se poate clădi intr'un mecanism care să cuprindă eficienţe sau intr'un tot teleologic care să cuprindă finalităţi: iată rezultatul la care ni se pare a fi ajuns şi pe care îl vom mai avea a examina la sfirşitul acestui studiu.

*

Este timpul acum să reintrăm în şirul cercetărilor noastre directe din care am ieşit un moment pentru a studia ipotezele. Căci nu trebue s'o uităm: ceiace ne preocupă pe noi, în mare măsură, este fenomenul trecerii unui raport de cauzalitate subt formă de raport de finalitate. În sinul acestor cercetări vrem acum să ne adincim din nou, fără a omite totuşi să notăm imediat un aspect al problemei pe care, indirect, l-am întrevăzut în paragraful precedent. Finalitatea are ca proprietate fundamentală acela de a trada, vorbim deodată fără nici o precauţie, *intenţia*. Se zice, ca atare, de obiceiu că finalitatea este *intenţionată*. Dar unde se descoperă această intenţie? Unde reşede acel plan pe care legăturile de finalitate dela mijloc la scop îl urmează? În condiţia eficientă devenită agent? Adică în mijloc? Desigur nu. Mijlocul nu este decit un intermediar. Atunci in condiţionatul devenit scop? Pasivul din legătura cauzală s'a transformat în activ, şi încă într'un activ setos de activitate, ce tinde spre activitate? Iarăşi nu, lucrul este imposibil. Dar dacă specificul finalităţii nu apare în nici unul din termenii în prezenţă, rămine, ca ultimă soluţie, că el se leagă de însuşi raportul devenit de finalitate, rămine că teleologicul se prezintă în judecata finală privită în bloc, că este un caracter determinant al afirmaţiei din o atare judecată.

Dacă ne uităm la cele ce precedă, constatăm că, în domeniul ipotetic, finalitatea nu este decit o presupunere comodă, un fel de a judeca lucrurile şi de a le face inteligibile. Dar nu putem fi departe de a crede că ceiace se petrece cind vrem să interpretăm grupurile de fenomene, se întimplă şi pentru fiecare fenomen în parte, faptul că considerăm unităţi mai mici sau mai mari ne ajungind să aducă vre-o deosebire în această privinţă. De altfel, aici ne găsim aproape în total de acord cu d. Goblot. [2]

1 *Fondements de l'Induction*, p. 15.
2 *Logique*, §. 220—221.

Constatăm—ca să luăm un exemplu familiar—că paserile de curte, giştele, raţele, curcanii, etc., paseri din carnea cărora omul îşi face hrana obişnuită, nu zboară; organele de zbor, atit de perfecţionate la majoritatea speciilor de paseri, sint la ele atrofiate şi aproape inutile. Vom pretinde că toate aceste paseri, trecind din starea sălbatecă în starea domestică, au realizat dorinţa de a-şi pierde facultatea de a zbura pentru a putea fi capturate şi mincate de om mai uşor? Vedem în ce lanţ de absurdităţi ne invirtim aici. Planul naturii nu poate fi de a oferi speciei umane mijloacele de existenţă cele mai simple: cădem aici într'un abuz al finalităţii prea cunoscut şi prea adesea denunţat. Totuşi, dacă analizăm acest exemplu, trebue să descoperim o interpretare pe baza cauzalităţii şi alta pe baza finalităţii în conformitate cu răspunderea pe care ne-am luat-o de a regăsi în fiecare caz aceste două interpretări. Ca să dăm o explicaţie la întimplare, [1] am putea spune, în exemplul nostru, că omul hrăneşte paserile de curte înainte de a le consuma la rindul său, şi că în această captivitate ce nu lipseşte de opulenţă, zburătoarele pierd obiceiul şi deci facultatea de a lupta pentru existenţă; aripele lor se atrofiază şi devin cu atit mai incapabile de a le purta cu cit volumul şi greutatea lor cresc ca urmare la alimentaţia mai regulată şi mai substanţială. Vedem aici un întreg şir de raporturi cauzale şi putem cita, ca specimen următorul: dispariţia funcţiei zborului este cauza dispariţiei sau numai a atrofierii organelor zborului, raport care, subt forma pe care am adoptat-o ca cea mai simplă, devine: dispariţia funcţiei zborului produce atrofierea aparatului de zbor. Cind vorbim însă de funcţii, de apariţia şi de dispariţia lor sintem deja cu d. Goblot [2] în domeniul finalităţii: fiziologicul nu contravine legilor generale ale materiei, legilor fizico-chimice: proprietăţile fiziologice nu sint deci altceva decit proprietăţi fizico-chimice; totuşi „o proprietate a unui ţesut viu este zisă *funcţie* cind este scopul organizaţiei". [3] Constatăm deci, pe de o parte,

1 Nu ne preocupă faptul că există explicaţii mai bune şi mai precise; tot ce vrem să determinăm este că interpretări de ambele tipuri, cauzală şi finală, se potrivesc oricărui caz de speţă, şi în particular cazului de faţă.
2 *Logique*, §. 222—225.
3 Goblot, *Logique*, p. 344. Citaţia precedentă, pentru a deveni perfect inteligibilă, are poate nevoe să fie întovărăşită de contextul ei. Iată-l: „Le globule sanguin fixe l'oxygène atmosphérique; il fixe aussi l'oxyde de carbone et le bioxyde d'azote. Ce sont là trois propriétés chimiques; car l'hémoglobine, corps chimiquement défini et cristallisable peut se combiner *in vitro* avec chacun de ces trois gaz, et forme avec eux trois composés définis: *l'oxyhémoglobine, la carboxyhémoglobine, la bioxyhémoglobine*. De ces trois propriétés chimiques, la première seule est une fonction; et la seule raison qu'on ait de l'appeler ainsi, c'est que le globule est là pour puiser, à son passage dans les poumons, l'oxygène atmospherique, et le porter dans l'intimité des tissus, où se font les combustions organiques. Si le globule fixe aussi d'autres gaz, ces propriétés ne sont pas des fonctions, car il *n'est pas fait pour cela*".

că ar fi absurd să ne închipuim, (viaţa tinzînd înainte de toate la conservarea ei) că unele paseri „consimt şi doresc" să devie domestice pentru a servi de hrană speciei omeneşti, dar, pe de altă parte, observăm că aceste paseri, în captivitate, nu mai sînt conduse de nevoia de a-şi găsi singure propria lor hrană şi că ele nu mai susţin, prin exerciţiul continuu, organizarea capabilă să le asigure zborul. Nimic nu ne poate opri aici să presupunem un raport de finalitate: trebue să ştim numai să-l aşezăm şi am luat înadins un exemplu mai complex fiindcă ni se pare mai instructiv. Zicem: paserile zboară **fiindcă** trebue să-şi caute hrana parcurgînd văzduhul, întocmai precum zicem: girafa are gîtul lung **fiindcă** îşi găseşte nutreţul în vîrful copacilor, şi avem aici raportul de finalitate **(fiindcă** avînd sensul **în scopul de)**. De ce n'am putea zice: paserile îşi pierd facultatea de a zbura **fiindcă** nu mai trebue să-şi caute singure hrana. In expresiile precedente care ni se par clare, finalitatea este, ca să spunem aşa, pozitivă: ceva se crează pentru ceva; în expresia din urmă finalitatea este negativă: ceva dispare pentrucă scopul în care fusese creat a dispărut. Două procese dintre care unul crează o organizare şi altul desface această organizare pot fi considerate ca inverse: amîndouă sînt însă finaliste, fiindcă nu există un invers al finalităţii. Să repetăm deci toate propunerile precedente, rezumîndu-le şi trăgînd concluzia ce va apărea ca firească: pierderea facultăţii de zbor la unele paseri poate fi explicată pe terenul de cauzalitate sau în termeni de finalitate, după voe; dacă vorbim însă de finalitate—şi exemplul este foarte elocvent—trebue să luăm toate precauţiile. Nu există în cazul nostru, în adevăr, o finalitate ce ar trada o intenţie a voiatilelor, căci acestea n'ar putea avea decît o intenţie conformă cu legile cele mai superioare ale vieţii, intenţia de a continua să se păzească de om. Ceiace însamnă că intenţia este în judecata pe care cunoscătorul o poartă şi nu aiurea; un metafizician se poate întreba dacă această intenţie se poate găsi la actor; un logician nu are a manifesta atare preocupări, rolul său fiind de a studia modalităţile şi condiţiile unor raporturi de judecată şi atita tot.

o

Este însă de datoria unui logician, ajuns în punctul unde ne aflăm, să răspundă la întrebarea următoare, extrem de importantă: care este semnul unei judecăţi de finalitate, care este elementul ce colorează un raport pentru a ne face să recunoaştem că este de finalitate? Ar fi aici să întreprindem o cercetare simetrică cu aceia pe care am întreprins-o dela începutul studiului de faţă pentru raporturile cauzale. Din fericire însă munca noastră se găseşte mult scurtată de astădată. In adevăr, am constatat adineaori [1] că o judecată finală este o judecată cauzală ce conţine o cauzalitate *dorită*. Ea participă deci la natura judecăţilor cauzale şi ca atare, fără a mai relua discuţiile, putem enunţa părerea că judecata finală nu este nici o judecată de identităţi, nici o judecată de identitate, nici un raport de succesiune. Ultima afirmaţie este poate de natură să mire totuşi, de oarece se acordă în general că mijlocul trebue să preceadă scopului, şi cum ni se pare că ne aflăm aici în faţa unei prejudecăţi mai înrădăcinate chiar decît aceia care face din raportul cauzal un raport necesar de succesiune, sîntem ispitiţi să reluăm în cîteva cuvinte chestia pe care am mai atins-o în trecut dar din alt punct de vedere ceva mai sus. [2] Raportul cauzal poate fi de succesiune, dar nu necesarmente. Cînd luăm evenimentele în toată gruparea lor şi considerăm cauzele indirecte ale unui efect facem o adevărată istorie a lumii sau a unei părţi din lume şi obţinem forţamente o desfăşurare în timp, fiindcă dacă toate cauzele nu sînt antecedente, toate nu sînt nici concomitente efectelor, astfel că într'un mare număr de cauze mai mult sau mai puţin directe, vom putea să alegem un sistem de eficienţe care să se orînduiască în timp. Tot aşa este şi cu finalitatea. Cînd pregetăm la numărul enorm de ridicat al acţiunilor premergătoare necesare pentru a pune în mişcare un vapor sau un tren, ni se pare că totul intră în categoria succesiunii: întâiu de toate trebue să extragem din pămînt combustibilul trebuitor, să-l transportăm la locul de întrebuinţare, [3] să curăţim maşinele, să le verificăm, să umplem cazanele cu apă etc., etc.. Cînd Direcţia unui drum de fier, vrea mişcarea trenului, ea vrea şi toate celelalte operaţii dintre care n'am pomenit decît pe unele. Un scop poate cere o infinitate de mijloace mai mult sau mai puţin în directă legătură cu el, iar printre aceste mijloace unele sînt, la rîndul lor, rezultate dorite, adică scopuri cărora le putem zice accesorii. Totuşi, nu putem zice că *întâiu* aburul apasă asupra pistoanelor şi *apoi* pistoanele sînt împinse dealungul cilindrelor, nici că *întâiu* se mişcă locomotiva şi *apoi* se mişcă vagoanele. Raporturile cauzale acolo unde n'au fost de succesiune nu devin raporturi de succesiune cînd dorim să le vedem în fapte, adică atunci cînd se pot numi finale. Zaharul este solubil în apă şi în măsura în care păturile de lichid în stare de saturaţie din imediata apropiere a cubului se desatureazâ în profitul păturilor mai puţin învecinate, procesul de disoluţie continuă. Fenomenul nu este instantaneu, dar el nu este succesorul subt raportul cauzalităţii, de oarece n'ar avea

---

1 *Viaţa Romînească*, No. 9, 1926, pg. 313

2 *Ibidem*, No. 9, 1926, pg. 316

3 Abia avem nevoe să adăugăm că aceste operaţii sînt ele însile multiple şi, de multe ori, de natură succesorală: combustibilul, înainte de a intra în consumaţie se vinde şi revinde şi trece prin zeci de mîini.

nici un rost iarăşi să spunem că *întâiu* o picătură de apă produce disolvarea unei globuli de zahăr şi *apoi* globula se disolvă, şi, prin urmare, că efectul urmează cauzei. Şi iarăşi finalitatea nu schimbă nimic: de cite ori Bergson, în cabinetul său de lucru, îşi pregăteşte un sirop punînd să se topească într'un pahar cu apă o bucată de zahăr, procesul rămîne acela pe care l-am descris: el nu este instantaneu din cauza fenomenului de saturaţie locală a apei, dar nici n'a putut să devie succesiv.

Pentru motive analoage,—şi argumentarea rămîne aceiaşi—un raport de finalitate nu este contingent cum o susţine Lachelier, [1] ci este necesar, precum necesar este raportul de cauzalitate din care derivă. Nu credem că mai este nevoe să insistăm asupra acestui punct, şi, de altfel, problema reapare întru cîtva în paragraful următor.

O chestie mult mai delicată, în adevăr, este aceia care se naşte din interesanta discuţie pe care d. Goblot o introduce în *Logica* sa cu privire la faptul dacă finalitatea este particulară sau nu. După cum am văzut adineaori, un raport de finalitate este necesar, fiindcă noi sîntem constrînşi să nu vrem decît necesarul, incapabili fiind de a viola legile naturii. Totuşi,—s'ar putea astfel formula ideia d-lui Goblot—dacă vrem *numai* necesarul, nu vrem însă necesarmente. Şi apoi, principiul cauzalităţii este universal: *Totul este determinat*. Dacă ţinem să formulăm un principiu teleologic, acesta trebue să fie particular: *Există finalitate*. Cei mai exigenţi, cei mai îndrăzneţi dintre finalişti pot să spue cel mult: „Există finalitate *pretutindeni*": nu pot spune însă: „Totul are un scop". „Fenomenele sînt..." etc. [2] Dacă trag un foc de pistol, am voit să trimet un glonte în ţintă, dar n'am voit nici zgomotul, nici reculul armei.

Iată o diferenţă pe care socotim s'o întrebuinţăm: deflagraţia pulberii este *cauza* zgomotului focului de pistol, ea este agentul răspunzător de acest pocnet. Ca atare, ea este *mijlocul*, unul din mijloacele ce au acest zgomot special ca rezultat. Dar, o repetăm, focul meu de revolver n'a fost tras în vederea obţinerii zgomotului; pot chiar să afirm că, dacă aşi fi în pielea unui criminal, aşi prefera să suprim zgomotul deflagraţiei, cu desăvîrşire indiscret. Acest zgomot este un inconvenient, o consecinţă necesară, un rezultat pe care nu-l doresc, ceiace ne face să recunoaştem că nu este un scop. Totuşi, şi aici ne despărţim de d. Goblot, ce s'ar întîmpla dacă aşi fi un criminal de teatru, dacă

1 Op. cit., Pentru Lachelier cauzalitatea este necesară şi finalitatea contingentă. Deosebirea provine din faptul, după cum cetitorul îşi aminteşte, ca la filozoful francez cauzalitatea şi finalitatea n'au acelaşi cuprins: prima guvernează orice fenomen în parte şi acesta nu se poate să nu se producă de îndată ce condiţiile sale apar, a doua este un plan în care se desfăşură natura şi un plan poate să se schimbe.

2 Goblot, *Logique*, p. 329—330.

aşi fi un actor şi aşi trebui, într'o piesă, să prezint scena unui asasinat? Situaţia ar fi cu totul răsturnată. Căci, în noul caz, aşi dori tocmai să produc zgomotul pistolului, dar nu să-mi ucid protagonistul împotriva căruia trag. Ceiace doresc, la teatru, este să nu trimet glontele în ţintă, dar să creez iluzia că-l trimet. Aici voiu suprima glontele şi nu voiu căuta să suprim zgomotul. Un efect, o constatăm iarăşi în acest nou caz, devine cu adevărat scop, ori de cîte ori este dorit, ori de cîte ori îl urmărim sau, cel puţin, ori decîte ori, printr'o interpretare, putem presupune că natura sau o fiinţă îl urmăreşte ca un progres, ca o perfecţionare. Ceiace putem semnala acum spre complectare este că, din cele ce se văd, nu putem să hotărîm nici decum dinainte că cutare efect, astăzi suportat ca ceva parazitar, nu va deveni un scop şi, prin urmare, că cutare raport cauzal nu va deveni într'o zi un raport final. Şi aici ca şi în multe ocazii, nu putem spune: „source, je ne boirai jamais de ton eau". Ştiinţa, în esenţa ei, este cu totul dezinteresată, şi savantul care observă în chip obiectiv rămîne cu totul în domeniul cauzal [1] ca faimosul Papin contemplînd capacul unei tigăi agitat de clocotul apei fără a şti şi fără a socoti că umila marmită va fi în găoace maşina cu aburi ale cărei foloase trebuiau să devie, pentru omenire, inapreciabile. Se vede uşor la ce urmări ne duce analiza noastră: cîmpul finalităţii este o parte din cîmpul cauzalităţii, dar o parte variabilă ce are tendinţă, pentru om, să acopere întreaga realitate cînd omenirea progresează. [2] Trenul care umblă pe şine din staţie în staţie nu contravine la nici una din legile fizico-chimice, şi el nu face decît să realizeze o vastă închegare a unei mase întregi de fenomene naturale printr'un sistem de aparate. [3] El este o victorie a omului. Dar, ca şi în cazul pistolului, în construcţiile drumului de fer noi vrem unele lucruri şi nu vrem altele: nu vrem ca pistonul locomotivei să aibă un punct mort, nu vrem ca apa redusă la vapori să lese depozite calcaroase ce atacă păreţii cazanului, nu vrem ca şinele să se dilate la soare şi să se lungească, etc. Există aici un şir de legături cauzale pe care am prefera să le evităm, pe care le considerăm ca defecte ale organizaţiei construite de noi, care fac ca trenurile noastre să circule mai încet, mai prost şi chiar, uneori, să deraieze, care aduc, într'un cuvînt, o risipă de energie şi de material. Dar nu putem totuşi să spunem că *niciodată*

1 Această dezinteresare a fizicianului în faţa naturii este poate unul din motivele pentru care savanţii gîndesc întotdeauna în cauzalităţi şi devin atît de insensibili la teleologii. Dimpotrivă, oamenii de acţiune, politicienii, inventatorii au tendinţa de a gîndi mai mult în finalităţi.

2 Este bine cunoscut că naţiunile înaintate ştiu să folosească mai multe lucruri decît sălbatecii. După concepţia europeană chiar, civilizaţia este factor de „utilaj", astfel că popoare de cultură veche, cum sînt Chinezii, ar părea mai înapoiate decît multe altele.

3 Cf. von Kries, *Logik*, p. 88.

nu utilizăm şi nu vom utiliza punctul mort, depozitele calcaroase sau dilataţia: construcţia multor piese metalice din maşinile cu aburi, cum sînt manşoanele compuse din mai multe cilindre ajustate unele într'altele, utilizează tocmai fenomenul deformării metalelor la căldură: celace numim fretele, dispozitive atît de întrebuinţate pentru a mări rezistenţa unor piese, nu sînt decît nişte inele ce se aşează fierbinţi, pentru ca prin răcire să se restringă şi să opereze o comprimare mai efectivă a organelor pe care sînt destinate să le proteguiască în contra plesnirii: toate acestea sînt aplicaţii ale fenomenelor de dilataţie şi de reacţie a corpurilor. Inginerul este supărat cînd unele piese se dilată: dar ar fi şi mai supărat, pe de altă parte, dacă corpurile pe care le utilizază nu s'ar dilata: el vrea sau nu vrea dilataţia, după circumstanţe.

Iată ce credem despre neuniversalitatea finalităţii. Există finalitate acolo unde omul vrea să instaureze raporturi ce le recunoaşte trebuitoare. Pofta lui de cucerire se manifestă, rînd pe rînd, pe toate tărîmurile şi putem spune că orice cauzalitate este o finalitate virtuală, pe cînd limita mereu provizorie a finalităţii actuale este limita însăşi a dorinţilor omeneşti momentane. Finalitatea este ea contigentă, fiindcă este particulară? Am văzut mai sus [1] că raportul indus într'o judecată de finalitate este necesar, precum necesar a fost raportul de cauzalitate din care s'a născut. In afară de asta, nu vedem cum finalitatea ar putea fi contingentă sau necesară, cum nici pentru cauzalitate, de altfel, nu are rost să spunem că este contingentă sau necesară. Numai un raport poate fi o legătură necesară sau contingentă, dar nu genul raportului. Aceste consideraţii nu sînt destinate să servească de obiecţie concepţiei pe care o are Lachelier despre finalitate. Nu uităm, în adevăr, că pentru Lachelier raporturile de finalitate ele-însile sînt contingente şi sînt altele decît raporturile cauzale fiindcă sînt grupe de eficienţă. De pildă, o locomotivă este o grupă de raporturi cauzale, adică de raporturi necesare: dar locomotiva, ar adăuga Lachelier, este contingentă, ea ar fi putut să nu fie: omul a făurit-o şi ar fi putut să n'o făurească. Dar, ajunşi în acest punct, nu putem face altfel decît să discutăm problema libertăţii omului: şi cum ne menţinem strict pe terenul logic, o atare discuţie ni se pare că iesă din cadrul pe care ni l-am hotărît, astfel că lui Lachelier îi rămîne avantagiul unor arme mai perfecte şi mai generoase, acele ale metafizicianului. Dacă am adăoga că înţelegem să beneficiem, la rîndul nostru, de teoria finalităţii pe care o expunem şi să pretindem că nu pot fi două genuri de raporturi teleologice, unele necesare, altele contingente, după cum izvorăsc dintr'o singură eficienţă sau dintr'un grup de eficienţă, şi dacă, pe baza similitudinii pe care am infera-o am pretinde că planul în virtutea căruia se desfăşoară universul sau o grupare din univers este

[1] *Viaţa Romînească*, No. 11, 1926, pg. 232

necesar, am fi iarăşi nevoiţi să prezentăm o concepţie proprie a ordinei universale, celace deocamdată ne este interzis. Omul ca cunoscător vede lumea subt aspectul cauzalităţii sau al finalităţii: dar el-însuşi este o parte din lume şi el se priveşte pe sine-însuşi ca pe un actor. Insă restul lumii, toţi factorii ce compun universul înafară de noi sînt actori şi nu putem pretinde că ei sînt şi cunoscători. Intenţia o vedem noi în actele noastre, şi tot noi sîntem acei care o vedem la tot ce nu sîntem noi. Dacă tot ce există rîvneşte realmente la o ordine pe care o cunoaşte, dacă această ordine apare ca necesară sau dacă părţile din univers au facultatea de a alege, iată o chestie pe care preferăm să o lăsăm deschisă.

*

Urmînd pilda procedurii din prima parte a acestei scrieri, am determinat celace nu este finalitatea: mai rămîne — păstrînd pe cît se poate, acelaşi paralelism de metodă — să spunem celace finalitatea este. Un raport de finalitate se defineşte o legătură între mijloc şi scop, precum un raport de cauzalitate se defineşte o legătură între o cauză şi un efect. Şi mijlocul este celace realizează o ţintă într'o legătură finală, precum într'o legătură cauzală, cauza era celace producea un efect. Rezultă, din această din urmă expresie, că precum o cauză nu se poate cunoaşte în afara unui efect, [1] tot aşa un mijloc nu apare decît în funcţia unui scop; se zice, ca atare, că scopul este raţiunea mijloacelor. Acest lucru ne explică origina contexturii formelor ce reprezintă raporturile teleologice. Zicem: „X este mijlocul ce tinde la Y", întocmai, precum ziceam mai sus: [2] „A este cauza ce produce pe B". Ni s'a părut a recunoaşte că un raport cauzal de forma acestuia din urmă este un raport răsturnat deghizat. Celace însamnă că raporturile de finalitate se leagă în chip mai lesnicios de raporturile cauzale răsturnate, că înrudirea pe care am determinat-o se face, cu alte cuvinte, prin intermediul raporturilor răsturnate mai mult decît prin acel al raporturilor directe. Lucrurile se pot explica uşor: cînd dorim să atingem o ţintă, cunoaştem scopul fiindcă îl vrem, şi preocuparea noastră este de a descoperi mijloacele ce tind la acel scop; problema care se pune atunci pentru noi este de a căuta, între raporturile cauzale, acelea care ar putea conveni, acelea, adică, în care efectul este tocmai ţinta la care vrem să ajungem: mergînd astfel nu facem decît să determinăm cauzele capabile de a duce la un efect şi facem cauzalitate răsturnată. Vrem, de pildă, să distrugem ierburile ce cresc în aleele grădinii noastre, şi ne întrebăm care corpuri chimice ar putea duce la efectul dorit; ori, luînd un manual de grădinărie constatăm că acele ierburi sînt

[1] A se vedea în partea iniţiala a acestui studiu.
[2] *Viaţa Romînească*, No. 9, 1926, pg. 304

atacate de acidul sulfuric. Dar, ce avem aici decît un raport răsturnat, şi de unde esă posibilitatea finalităţii, dacă nu din caracterul de stricteţă a raporturilor răsturnate pe care l-am studiat cu atenţie mai sus? Consecinţă fatală: dacă s'ar dispreţui realmente raporturile răsturnate, ar exista biologie dar n'ar exista medicină, ar exista botanică dar n'ar exista grădinile lui Le Notre, ar exista mecanica dar n'ar exista nici ştiinţe aplicate, nici arte: toate cercetările omeneşti ar deveni sterile. Un inginer ar pretinde cum că ştie că un pod metalic rezistă la o greutate de mai multe sute de tone, dar că nu ştie cu certitudine dacă mai multe trăsuri în greutate de mai multe sute de tone ar putea fi suportate de acest pod sau ar cădea în apă cu toţi ocupanţii lor. Iar un medic n'ar putea niciodată să imagineze un tratament.

Cele ce preced nu implică nici de cum că ordinea teleologică—precum o susţine d. Goblot.[1]—se opune ordinei cronologice. Făcînd o atare aserţiune, ar însamna iarăşi să facem un loc important succesiunii în domeniul cauzalităţii, şi noi ne-am refuzat cu energie—şi, credem, cu dreptate—la orice asimilare a cauzalităţii cu succesiunea. Pentru noi, durata exclusă din cauzalitate ca element fundamental, nu poate să reapară în finalitate. Legătura între mijloc şi scop nu apare în opoziţie cu ordinea succesiunii în timp; cel mult ea se prezintă, este adevărat, în opoziţie cu ordinea cauzalităţii drepte, dar această dificultate—dacă ar fi o dificultate—este temperată de faptul, pe care tocmai l-am văzut, că termenii de finalitate sînt ajustaţi pe termenii cauzalităţii răsturnate ce ni s'a părut atît de sigură.

*

In intimitatea termenilor acestei legături finale ne rămîne să intrăm acum. Am văzut că un raport cauzal trebue scris în mod schematic: „a din A produce pe b din B", celace se poate exprima spunînd că într'o judecată cauzală intră patru elemente iar nu două.[2] Conversiunea formulei schematice precedente pentru raporturile răsturnate ne dă: „b din B este produs de a din A". Ori, vrem să demonstrăm acum că un raport de finalitate se poate stabili în mod schematic, după tipul următor: „pentru motivul M, b din B este produs de a din A".[3] Să în-

1 „La difficulté la plus sérieuse que présente la notion de finalité est que l'on ne peut expliquer ce qui est déjà par ce qui n'est pas encore, le présent par le futur, la cause par son effet: la finalité semble consister en ce que l'ordre logique est le contraire de l'ordre chronologique des termes", Goblot, *Logique*, §. 217, p. 333

2 A se vedea explicaţiile în *Viaţa Romînească*, No. 9, 1926, pg. 305

3 Nu trebue să înţelegem, fireşte, din formula de faţă că dacă a este produs *necesarmente* de b, acest lucru se datoreşte lui M, şi,

cercăm această din urmă formulă pe un exemplu, pentru a o verifica. Şi de ce n'am alege un exemplu deja cunoscut, de pildă cel mai simplu, acel al curăţirii aleelor din grădină cu acid sulfuric? Să raţionăm deci pe acest caz. Zicem: „pentru motivul de a avea alei curate, ierburile şi buruenile din aceste alei sînt atacate de acidul sulfuric".

Dar ce vedem şi ce consecinţe tragem, aproape pe neaşteptate, din considerarea raportului de mai sus? Aceia, fireşte, că scopul se dedublează şi că termenul *scop*, avînd două sensuri, devine deodată mult mai obscur decît o admite concepţia populară. In adevăr, în exemplul precedent, noi *vrem* alei curate şi tot odată *vrem* distrugerea ierburilor prin acidul sulfuric. Dar nu putem spune că sîntem în faţa a două dorinţe paralele cum s'ar petrece dacă am manifesta dorinţa de a avea la un dejun două feluri de mîncare preferate; noi nu vrem, în dorinţa noastră de a îngriji de grădină, şi distrugerea ierburilor şi curăţirea aleelor, ci vrem distrugerea ierburilor **fiindcă** vrem curăţirea aleelor, iar nu sîntem inspiraţi de ideia unei cruciate în contra ierburilor din univers. In cazul de faţă noi vrem un lucru şi atunci, implicit, vrem celace conduce la acest lucru. Avem oarecum, un fel de scop la patrat. Aşa că, dacă vorbim de scop, trebue să arătăm de care scop e vorba. Sau, lucrul este preferabil, să variăm terminologia. Revine, în acest din urmă caz, că într'un raport final, ne găsim în prezenţa unui agent (A) ce desfăşoară un anumit mod de afecţiune (a) şi avem astfel mijlocul-acţiune şi mijlocul-agent, că acest agent tinde la un rezultat ce este dorit (b) asupra unei substanţe (B) şi avem aici ţinta sau ţelul (—pasiune şi—pacient), în fine că evenimentul are un motiv (M) care apare ca adevărata raţiune a sa. Distingem, aşa făcînd, celace dorim să realizăm (M), de modul de realizare (aA) şi de termenul înspre care tinde acţiunea (bB). Remarcăm acum că celace constitue cu adevărat fiinţa raportului de finalitate, celace deosebeşte un asemenea raport de un simplu raport de cauzalitate este tocmai ***motivul*** care apare realmente ca acea *cauză finală* aristotelică în opoziţie cu *cauza formală* ce corespunde evenimentului pe care îl produce acţiunea. Astfel, că dacă am considera că la Aristotel acţiunea şi agentul, adică cuplul aA se găsesc întrunite în denumirea de *cauză eficientă*, am avea în virtutea distincţiei pe care o stabilim, o *cauză materială* (B), o *cauză formală* (b) şi o *cauză finală* (M); după terminologia noastră adică, pentru a relua exemplul celebru al statuii, mişcările daltei statuarului ar fi cauza-acţiune, statuarul ar fi cauza-

cu alte cuvinte, că, fără M, a n'ar produce pe b, ci pe d sau pe e. M, precum vom vedea mai desluşit, nu creiază raportul cauzal, ci numai circumstanţele capabile de a-l realiza. El comandă ivirea unui raport cauzal privit în întregul său, şi nu ivirea necesară a unui efect în relaţia cu o cauză.

agent, marmura ar fi țelul-suport (sau țelul pacient), [1] statuia ar fi țelul-pasiune, în fine dorința de a onora un zeu sau un om, sau de a realiza frumosul ar fi motivul. Terminologiei noastre i se poate substitui terminologia lui Ed. Goblot echivalentă, întrucît și autorul francez deosebește [2] „termenul înspre care tinde acțiunea și care o închee", termenul final adică, sau rezultatul final, și „planul, intenția, motivul care o începe și o conduce", adică termenul inițial, sau *cauza inițială. (Rezultatul final* corespunde cuplului *bB*, și *cauza inițială* elementului *M*).

Cauza inițială sau motivul—cum am vrea să-i zicem—este, după cum am spus adineaori, adevărata rațiune a raportului teleologic, și ca atare adăugăm acum, *semnul* căutat al finalității. Finalitatea ne apare deci ca o cauzațiune ce se realizează în legătură cu un motiv. Și, dacă ne întoarcem cu cîteva pagini mai sus, [3] trebue să precizăm că acest motiv poate fi real sau numai închipuit. Motivul, cu alte cuvinte, nu reșede în agent ci în raționamentul teleologic, în actul de cunoștință care include agentul cu acțiunea sa și cu rezultatul acestei acțiuni asupra unui lucru. Urechea, de pildă, este un organ ce apare în regnul animal pentru a crea audiția. Și nu se știe dacă regnul animal, formînd urechea, a fost inspirat de motivul de a asigura audiția, dar se știe că animalele au evoluat în acel sens *ca* și *cum* ar fi fost călăuzite de acest motiv. O atare constatare nu ajunge metafizicianului, dar ajunge logicianului care se limitează la studiul formelor gîndirii omenești; cu ea putem păși înainte până la urmă. Omul cunoaște—după concepția kantiană—în virtutea rațiunii *speculative* și a rațiunii *practice*: logicianul trebue să facă partea lor ambelor rațiuni: prima este cauzalitatea, a doua finalitatea, și cunoașterea nu se poate amputa nici de una nici de alta. X produce pe Y și aici sîntem în domeniul cauzalității, dar celace este mai mult, X are aptitudinea de a produce un Y ce trebue considerat ca un bine, ca un progres, și de data asta trecem în regnul finalității. Ajunsă în acest punct, judecata cauzală a devenit o *judecată de valoare*.

Este adevărat, am spus în cele ce precedă că finalitatea și cauzalitatea sînt două principii ce ne oferă două interpretări deosebite ale lumii, fiece lege inductivă putîndu-se enunța în cauzalități sau în finalități. Punînd însă astfel ambele principii oarecum pe același plan, riscăm să înțelegem că întrebuințarea lor este indiferentă pe tărîmul științific și, prin urmare, că unul din două este inutil și trebue să cadă în desuetudine. Nimic mai folositor pentru știința care, orice s'ar zice, se adună într'un tot, într'o unitate care nu este decît unitatea spiritului cunoscător, decît să consacre în mod desăvîrșit această unitate aplicînd o singură metodă de cercetare inductivă care să dea cunoștințelor omenești omogenitatea de care duc atîta lipsă. Rămîne, prin urmare, ca din două metode să alegem pe una. Și cum principiul teleologic are rămășițe antropomorfice (?) cum, ca atare, se potrivește cunoștințelor pe care le avem despre om, concluzia ar fi revenirea la acel „spirit pozitiv" devenit universal, vis al lui Auguste Comte, la acel spirit mecanist pe care cauzalitatea îl reprezintă atît de bine.

[1] In raportul cauzal dela care plecăm, în cazul prezent, marmura ar fi substanța ce suportă acțiunea agentului, adică celace am numit efectul-pasiv. In raportul final, ea corespunde cu ținta, în sensul nefigurat, adică cu semnul în care slobozim săgeata și în care săgeata lasă o urmă cînd îl atinge. La Aristotel marmura este *cauza materială.*

[2] *Op. cit.*, §. 219.

[3] *Viața Romînească*, No. 11, 1926, pg. 228—230

Ar fi însă raționînd în astfel, să presupunem rezolvit tocmai celace este în chestiune. Nimic nu ne asigură, în adevăr, la prima vedere că finalismul este mai antropomorfic decît mecanismul. Ambele concepții sînt un fruct îndubitabil al cunoștinței omenești, iar întrebarea dacă există o finalitate în lucruri sau înafară de lucruri ce prezidează la istoria lor, și problema dacă există o cauzalitate numenală, un determinism în lucruri, o necesitate fizică sînt, deopotrivă, lipsite de orice sens. Singura chestiune care se pune, chestiune de natură a satisface pe omul de știință cît și pe logician, este acela de a ști dacă spiritul teleologic și spiritul mecanist se potrivesc faptelor și le explică. Bogăția unuia și altuia se evaluează deci prin verificare. Dacă toate lucrurile se explică prin simplul joc al unor evenimente ce se leagă în chip necesar, mecanismul are dreptate și concepțiile finaliste trebue să dispară. Dacă însă faptele ni se par așa întocmite, așa orînduite și subordonate unele altora în cît par să răspundă unui scop definit, sîntem îndrituiți să socotim că armonia universală nu se poate pune în sarcina unui accident fără ca explicația noastră să nu fie inadecuată, săracă și chiar falșă: în acest caz, vom milita pentru finalism. Dacă în fine faptele se pot explica în ambele feluri, dacă ambele metode se pot dezvolta fără contraziceri, alegerea devine imposibilă, și soluția ar putea fi de a sacrifica nevoia de unitate a cercetărilor științifice dorinței de a explica fiecare categorie de fapte din univers prin metoda cea mai simplă și mai comodă: științele fizice, în acest fel, ar fi mecaniste, iar științele biologice, cele psihologice și cele normative ar fi teleologice precum și în general toate științele aplicate. Nu este ușor a decide care din aceste trei eventualități ar fi pe cale de a se realiza, căci în stadiul actual al cunoștințelor, fiecare își are partizanii săi. S'ar părea totuși că a treia corespunde curentului dominant din timpurile noastre.

In biologie, de pildă, se recurge constamente la metode ce se inspiră de punctul de vedere teleologic de cînd, mai ales, doctrina selecțiunii naturale este în scădere atît de mare. In morfologie precum și în fiziologie se urmărește întotdeauna „funcția", adică tocmai scopul, iar clarificarea organelor este subordonată „aparatelor" în care intră. Fenomenul aproape miraculos al mi-

metismului nu poate găsi o explicație satisfăcătoare decît pe o cale finalistă în timp ce presupunem că animalul posedă facultatea de a schimba de culoare *în scopul* de a se confunda cu mediul împrejmuitor și de a deveni invizibil inamicilor săi. Paralizia simulată a unor insecte, facultatea ce o posedă o anumită caracatiță de a răspîndi un lichid negru în jurul ei în momentul în care este amenințată și alte multe fapte de acest gen nu se pot ele înșile explica decît în raport cu nevoia de aparare a organismelor vii. Astfel că fenomenele vieții nu pot fi ințelese prin considerații ce se referă la proprietățile materiei. [1]

Ne place să revenim la acest punct pe care l-am abordat deja în treacăt; se poate foarte bine concepe ca viața să nu violeze nici o lege a materiei și totuși să implice manifestări ireductibile. Din acest punct de vedere, se poate susține cu Gley și cu alți fiziologi, că biologia nu se opune fizico-chimiei, ci i se suprapune. Iar pe de altă parte, ea se izolează și mai mult în sensul că nu cuprinde în cimpul ei decît o parte din relațiile fizico-chimice, și anume tocmai acelea care sînt *funcții*, și care se subordonează unei finalități. O contuziune a ochiului provoacă o imagine luminoasă: acest fenomen mă interesează din punct de vedere fizico-chimic, dar nu din acel fiziologic. Celace biolo-

1 In această privință, F. Laulanié, în Introducerea la *Elements de Physiologie* scrie: „Nos connaissances actuelles sur l'état d'organisation ne contiennent pas l'explication de la vie. La fibre musculaire n'explique pas la contraction, la cellule cérébrale n'explique pas la conscience; l'ovule n'explique pas le développement embryonnaire. Il n'y a pas d'analogie saisissable entre les propriétés anatomiques ou physico-chimiques des tissus et leurs propriétés physiologiques. On est donc conduit à admettre que, en dehors de leurs caractères perceptibles et qui sont d'ordre physico-chimique ou mecanique, les phénomènes de la vie contiennent autre chose qui n'est ni physique, ni chimique, ni mécanique, et qui se pose comme un fait premier, nouveau et provisoirement irréductible. Ce fait nouveau, c'est la vie elle-même, et, pour relever étroitement des forces physico-chimiques, il ne s'y ranène pas complètement et n'y trouve pas, au moins encore, son explication entière. Il est infiniment probable que la vie et l'organisation ne sont point un objet de science et il faut, pour le moment, se résigner à ne connaître ces deux faits corrélatifs que par les propriétés qu'ils conferent à la matière.

Nous voulons dire que les phenomèns de la vie n'ont pas leurs analogues dans le monde minéral. Les rapprochements que l'on a essayés sur ce point ne peuvent satisfaire que les esprits qui ont plus de goût pour l'unité que pour l'evidence".

Sintem exact de această părere; autorul greșește numai cind afirmă că organisarea vieții nu este obiect de știință. Cert lucru, nu se poate spune, în studiul actual al științei, care este „rostul" vieții în sine și sintem aici în domeniul teoriilor generale și al sistemelor metafizice. Dar odată ce admitem viața ca un fapt și tendința de perseverare a vieții ca alt fapt, toate fenomenele vitale se explică în chip cu totul științific ca derivînd din aceste două date inițiale. Alcătuirea științifică va odihni pe o bază de finalism, și atîta tot. Știința nu poate fi sinonim de mecanism și Laulanié, care conservă această iluzie, se pune într'o poziție falșă clădind un tratat de fiziologie și denegînd totuși fiziologiei caracterul de știință.

gul vrea să știe este cum de un organ este *construit* în așa fel ca să aibă senzația zisă luminoasă a lucrurilor din afară. Bergson în l'*Évolution Créatrice* pune chestia în mod, putem spune, genial. Această organizație complexă, această miraculoasă compunere a unui aparat organic care cuprinde un *cristalin*, veritabilă lentilă organică, un *iris* „destinat" să suprime aberația de sfericitate, o *coroidă* căptușită cu negru „destinată" să absoarbă razele luminoase ce au impresionat retina spre a evita reflecția lor în interiorul ochiului, etc. etc., și trecem subt tăcere descrierea mecanismului complex ce ne dă viziunea binoculară, această organizație, zicem, este tocmai celace trebue să studieze biologistul. Desigur, aparatul vizual se compune exclusiv din elemente materiale: lumina, ca să ajungă până la retină, străbate, de pildă, un sistem optic compus din patru medii: a) *cornea transparentă*, țesut membranos; b) *umoarea apoasă*, conținînd H^2O avînd în suspensie urme de substanțe minerale și de albumină; c) *cristalinul*, format din țesuturi fibroase, și d) *umoarea vitroasă*, lichid gelatinos transparent de natură albuminoidă. Pe de altă parte, se prea poate spune că fenomenul de excitație luminoasă a retinei consistă în descompunerea chimică a bastonașelor, într'o veritabilă impresie fotografică. Dar dacă toate porțiile ochiului sînt materiale, dacă procesurile sînt chimice, dacă mediile transversate de razele luminoase sînt medii refrigerente înzestrate cu indicii deosebite, nu rămîne mai puțin adevărat că opera biologistului nu se oprește la aceste constatări, ci începe la ele, rolul biologiei consistind în a studia împărecherea tuturor acestor elemente, împărechere nerealizată în lumea materială, și metoda sa inspirîndu-se de acest rol.

Ochiul nu este deci *făcut* pentru a prezenta fenomenul fosfenilor ci pentru a realiza vederea, urechea nu este *făcută* pentru a vîjîi ori de cîte ori luăm chinină ci pentru auz, și Voltaire n'are dreptate cînd ironizează pe finaliști spunînd că „nasul este *făcut* pentru a purta ochelari"; nasul nu este *făcut* pentru a purta ochelari, ci pentru a mirosi. Și aici se manifestă deosebirea esențială: celace interesează biologia și ocupă atenția savantului este *funcția normală* a unui aparat organic și această funcție normală cere o explicare de ordin finalist. Nu finalismul, prin urmare, este criticabil, și numai excesele sale au putut fi ridiculizate de Voltaire și de alții. Iar regula pe care trebue să și-o impue o biologie finalistă și în virtutea căreia trebue să lucreze va porni dela acest principiu că nicăeri biologia nu va nota aspecte care să constitue excepții la legile fizico chimice și să contravie la acele legi, dar că, în schimb, biologia nu va reține, ca intrînd în studiul său propriu, decît relațiile care dovedesc că viața își slujește sie-însăși construind aparate organice ce servesc la conservarea ei.

Iată în ce fel se poate explica, printr'o cerință firească a lor, că științele referitoare la viață devin, în zilele noastre, cu

totul teleologice, ceiace autorizează părerea noastră emisă mai sus că știința contemporană este în parte mecanistă și în parte finalistă. Dar odată angajați pe acest teren, ne întrebăm dacă nu cumva putem păși înainte, dacă știința nu este destinată să iee, în întregul său, calea pe care astăzi înaintează numai biologia. Nu mai avem în vedere, bine înțeles, ipotezele generale științifice pe care le-am cercetat mai sus și despre care am dovedit, credem, că pot fi în chip indistinct finaliste sau mecaniste. Ne referim acum la corpul propriu zis al disciplinelor științifice, la partea lor pozitivă, dacă mai putem întrebuința această vorbă, și căutăm ca analiza acestor discipline să ne ducă la cucerirea unui nou punct, care va fi și ultimul în acest studiu.

Una din ideile importante ale bergsonismului este aceia după care omul se deosebește de toate ființele din regnul animal fiindcă singur aproape a știut să creeze instrumente inorganice de care să se folosească, pe cînd viața în genere se limitează la construcția de aparate organice. Un cangur, pentru a se ajuta la fugă, va îndeplini o evoluție în timpul căreia picioarele sale posterioare se vor dezvolta în chip uriaș; omul, pentru a se deplasa repede, va uza de... corăbii acționate cu vapor, de drumuri de fier, de automobile, etc. Încetul cu încetul, totul va deveni o unealtă a omului. Brațul său, care fusese o armă el-însuși, se înarmează cu o suliță sau cu o ghioagă ce-i înzecește puterea; degetele sale istețe, ce fuseseră deprinse să sfîșie carnea vrăjmașă, mînuesc săgeata vicleană; pielea sa, învăliș al corpului, se acopere cu haine țesute; iar picioarele sale, atît de dibace odinioară la fugă, nu mai păstrează decît rolul de a-l conduce pînă pe puntea corăbiilor cu care plutește spre țărmuri necunoscute. Dar nu este tot: în chip progresiv, omul își va perfecționa alimentația, cultivînd plante și crescînd animale; treptat va construi drumuri care vor ușura mersul vehicolelor ce-i transportă; și de unde pielea i se păruse un element de izolare insuficient al corpului, el va vedea curînd că hainele, la rîndul lor, îl feresc prea puțin de asprimele aducătoare de molimi ale vremii, și atunci suprafața pămîntului întreg se va acoperi de adăposturi și de case. Așa că, încetul cu încetul, toată natura va ajunge să fie subjugată intereselor omenești: și ori cît s'ar roti ochiul, se vor vedea numai holde, numai livezi, numai vite la pășune, numai sate, și orașe, și porturi, în tot lungul și în tot largul țărilor stăpînite de om.

Omul în două feluri, prin urmare, acaparează tot ce-i stă la îndemînă, toată materia din preajma sa. Făcînd-o să intre în făptura sa biologică, sau grupînd-o în alcătuiri fizice după nevoile sale. 1 Și într'un fel și altul, el nu face decît să tradeze

1 Nu trebue să uităm că omul continuă să-și perfecționeze organismul. Ne stau ca mărturie recordurile sportive mereu întrecute, în special cele de înnot și de fugă, ce ne dovedesc că dezvoltarea mușchiulară este într'un neincetat progres. Este neîndoios, din acest

tendința vieții de a persista, astfel că un îndoit finalism se descoperă cercetătorului. Și într'un fel și în altul însă, omul nu face decît să utilizeze legile mecanice ale materiei, fără să rupă o singură dată înlănțuirea lor. O repetăm, nimic în legătura interioară a fenomenelor nu se schimbă: dorința de a ajunge la un scop nu este suficientă pentru ca legea lui Arhimedes, sau principiul lui Galileu să devie falșe. Precum un orator cucerește mulțimea și o duce unde vrea el, exploatîndu-i patimile, tot așa omul cucerește natura, o readuce la placul său, utilizînd legile ei necesare. Nu numai în biologie deci, ci pretutindeni finalismul domină mecanismul. Și n'ar fi de mirare ca interpretarea teleologică să se generalizeze cu totul odată și odată deși, o recunoaștem, tendințele momentane nu împing lucrurile în acest sens. Dar ingineria, arhitectura și în genere toate științele aplicate ar putea, într'o zi, să ocupe, în cunoștința omenească, o poziție mai centrală de cum ocupă astăzi, și dacă această eventualitate s'ar realiza se înțelege ușor că chimia, că fizica și matematica ar fi, față de aceste științe ceiace sînt actualmente față de biologie, adică niște pure cunoștințe auxiliare, un simplu preambul.

Nu vrem însă să aducem pronosticuri pentru evenimente de ordin științific atît de îndepărtate. Ne ajunge ca, în studiul de față, să arătăm că finalitatea și cauzalitatea pot explica deopotrivă lumea, și că ambele explicații coexistă astăzi. Nu ne aflăm, în timpurile noastre, într'un loc privilegiat: civilizația omenească este relativ bătrînă și știința deja încercată; dar una și alta sînt încă în fașă dacă, cu ochii imaginației, căutăm la viitorul strălucit ce este rezervat speciei noastre în mersul ei fără preget. La lumina timpurilor ce vor răsări, fapte necunoscute nouă vor fi cercetate, legături neașteptate se vor prezenta și cele doua principii ce domină rațiunea omenească a căror condiții am căutat să le determinăm, vor fi chemate să le judece. Poate că atunci, dar numai atunci, unul din ele se va descoperi inutil cunoașterei noastre. Să lăsăm deci timpului sarcina de a dezlega problema aceasta a cărei enunțare termină studiul nostru și pe care o lăsăm deschisă.

Dan A. Bădăreu

---

punct de vedere, că un campion modern întrece, în orice probă fizică, pe un om primitiv și, întru cît datele sînt destul de precise pentru a fi comparate, pe orice campion din antichitate. Astfel, cursa zisă a Maratonului (18 km.) este astăzi o performanță obișnuită. O altă dovadă a perfecționării organismului omenesc este ridicarea progresivă a vieții mijlocii la popoarele europene.

Disociaţii

1.—**Arta ca mentalitate de clasă.**—Marxiştii ortodoxi aveau convingerea că există o ştiinţă proletară şi una burgheză. A fost cineva printre ei care a vorbit de o geometrie a lucrătorilor şi de alta a patronilor. Dacă astfel de aserţiuni au ceva comic cînd e vorba de ştiinţă, ele sînt perfect justificate cînd e vorba de artă. Delicaţii purişti, prietini ai artei „în sine", fără condiţii şi influenţe sociale, vor fi încă odată miraţi şi apoi indignaţi, după ritmul cunoscut, cînd vor afla că noţiunea modernă de artă, aceia de care ne servim astăzi, e în bună parte un expedient al luptei, sau cel puţin al singularizării de clasă.

Cu cît eşti mai convins de doctrina artei pentru artă, cu atît eşti mai înclinat să o consideri ca o activitate inutilă, ca o disciplină de lux. Dar luxul—o ştim astăzi bine dela sociologi,—nu e atît satisfacerea unei nevoi de confort, de plăcere sau de viţiu, cît un simbol al deosebirii de tagma socială. Hlamida cu hermină, brocartul sau catifeaua, caleaşca, brăţarea de perle, mitra cu pietre aurite, tolagul sînt emblema care separă o clasă de alta. E insigna sfidătoare pe care cei de sus o aruncă celor de jos, e provocarea puterii nobilului care dovedeşte, cu cît luxul e mai mare, că nu poate fi imitat, că îl desparte de celălalt o prăpastie de netrecut. La sălbatecii din America de Nord există o curioasă instituţie care e numită „potlatch". După ea, ajunge cel mai puternic în societate acel care poate cheltui mai mult în daruri şi risipă cu ocazia unui duel de prodigalitate. Arta care e şi ea un capitol al luxului e unul din apanagiile aristocraţiei. Astăzi în chiar estetica teoretică se confundă nobilul cu frumosul.

Dezinteresarea, o altă calitate a esteticei moderne, e tot o învăţătură nobiliară. Burghezul strînge şi se sforţează ca să ajungă. Ajuns, boerul împarte şi cheltueşte. Noţiunea de practic e în acelaşi timp străină artei şi „savoir-vivre"-ului aristocratic. Joseph de Maistre teoreticianul patricienilor spunea că în timp ce clasele mijlocii cer drepturi, nobleţa nu-şi cunoaşte decît datorii. Aşa dar dezinteresare absurdă caşi în artă. Proba acestor afirmaţii se poate face prin psihologia femeilor. Acestea sînt mai imitative decît bărbaţii. Imitaţia însă, dacă e adevărată legea lui Tarde,—se face de sus în jos, dela nobleţe la vulg. Afară de aceasta femeia are instinctul de clasă cu mult mai dezvoltat. Ea întreţine însă în acelaşi timp cultul artei pure şi al luxului. Ca fiinţe conservatoare ele continuă aristocratismul, cu separaţiunea lui strictă de clasă.

Tot dela tehnica conduitei nobiliare a moştenit arta modernă şi înclinaţia către decorativism, adică către senzorialitatea pură, ferită de elemente morale. Duc de Guise, după ce l-a omorît pe Amiralul Coligny, cînd s'a dus să-l contemple cadavrul, a exclamat în artist pur: „comme il est long". Adică îl deranja mai mult disproporţia liniilor corpului, decît asasinatul pe care-l comisese. Cine nu recunoaşte în această vorbă idealul tuturor esteţilor autentici sau de mahala din toate timpurile, popularizate pentru burghezime de Oscar Wilde.

Morala e totdeauna o încercare de justificare, o probare de merite faţă de Dumnezeu sau faţă de cei mai mari. Conduită practicată de obiceiu de burghezul care vrea să fie privit bine de cei de sus. Morala care caută sancţiune, adică recompensă, e tehnica unei clase aservite care caută să-şi cîştige favoarea. Morala e o linguşeală. Ea nu se poate concepe într'o clasă dominantă, fiindcă aceasta n'are de dat socoteală nimănui şi n'are de cîştigat pe nimeni. Nobilul trebue să fie cinic, ca nu cumva să fie bănuit de ne-

demnitate, să nu fie suspectat că-i e frică de cineva. Pentru aceasta s'a inventat concepţia estetică a vieţii în felul lui de Guise. Esteţii şi femeile au popularizat-o şi în clasele de jos, după decadenţa nobleţei.

Iată cum, plecînd dela definiţia artei-lux, adepţii artei pentru artă confirmă mai puternic origina ei socială, decît o fac modeştii apărători ai artei general umane, care văd în aceasta o necesitate profundă a sufletului omenesc de totdeauna şi de pretutindeni.

2.— **Don Juan misogin.**—Trebue înlăturată ideia că curtezanul de meserie e un adorator al femeii. Acelaş Don Juan, e prietinos, loial, excelent camarad cu prietinii, e însă crud, laş ori indiferent cu suferinţele femeii. In toate actele vieţii un amator de femei poate fi generos, entuziast, devotat. In legăturile cu femeia schimbă imediat masca. Parcă o sumbră şi îndărătnică nevoe de răzbunare îl însufleţeşte. Don Juan dispreţueşte femeia şi e consequent.

3.— **Vitesa progresului şi nevoia de noutate.**—Datorit mai multor cauze, printre care trebue numărată în primul rînd complexitatea şi mobilitatea introdusă de tehnică, omenirea cultivată contemporană simte o perpetuă nevoe de schimbare şi de noutate. Fenomenul e ştiut. Dar pentru a satisface mereu această nervozitate care cere veşnic inedit, posibilităţile de adevărată creaţie nu sînt suficiente. Vitesa invenţiei e mai lentă decît vitesa nevoii de noutate.

Pentru a remedia acest „écart", acest decalaj s'a inventat un expedient. Dacă lipsesc noutăţi propriu zise, se pot reînvia lucruri vechi, pierdute o bucată de vreme din vedere. Şi se aleg de obiceiu din lucrurile vechi cele care sînt mai departe de ultimele preocupări devenite caduce. Impinse, undeva, într'o arhivă de uitare, ele şi-au recăpătat virginitatea şi prospeţimea. Vechimea e şi ea, astfel, un fel de noutate. De aici un anumit ritm al istoriei civilizaţiei contemporane pe care nu l-au cunoscut alte timpuri. Azi evoluţia nu se mai face prin transformări nesimţite. Se face dela acţiune la reacţiune, dela simplu la opus. Trăeşte zece ani, bucurîndu-se de mare favoare clasicismul? Puteţi fi siguri că-i urmează imediat, nu ceva înrudit, ci exact contrariul său, romantismul. S'a purtat rochia scurtă? îi va urma, cu siguranţă, rochia foarte lungă. Dacă bate azi un vînt de religiozitate, puteţi fi siguri că într'un deceniu vom fi cu toţii atei. Evoluţia modernă se face prin contradicţie într'un tempo sacadat de contrarietate, de polemică şi enervare, dar mai ales pe neînţelegere istorică şi relativistă. In parcursul celor zece ani, cît e la putere, fiecare se iluzionează că atinge o bucăţică de eternitate, de imanenţă. Cunoaşteţi ceva mai monoton decît această simplistă melopee în doi timpi?

3—**Utilitatea bunei dispoziţii.**—De ce ne place omul bine dispus şi de ce nu celălalt?

Mai întâiu fiindcă buna dispoziţie inspiră linişte şi securitate celorlalţi. Omul mulţumit nu ameninţă prin nimic raporturile sociale: e conservator.

Din contra, cînd eşti rău dispus se pare că conspiri mereu ceva contra cuiva. Pe urmă veselia e semn de viaţă, deci de putere: prin urmare inspiră respect şi impune. Odihnitori şi impunători, oamenii de agreabilă umoare n'au nevoe nici de inteligenţă nici de caracter. Ei sînt o valoare „în sine".

4.—**Responsabilitatea invenţiei.**—Incă o dovadă că actul creator, inventiv, e caracteristica vieţii, aşa cum a afirmat-o Bergson, e cruzimea lui inconştientă.

Cînd zicem biologie, ne gîndim numai la masacrul direct al speţelor între ele, cu izbînda celui tare. Există însă şi o altă cruzime mai ascunsă, mai perfidă a actului creator. Fiecare invenţie nouă e un verdict de moarte pentru toate cele anterioare, o lăsare în disponibilitate a atîtor speranţe, glorii, ambiţii, averi. Găsirea unui simplu detaliu în perfecţionarea mecanismului unui automobil, ruinează pe toţi fabricanţii procedeurilor anterioare. Un fapt recalcitrant la experimentare îneacă în uitare o ipoteză ca aceia a lui Darwin. Cu cît eşti mai inventiv, cu atît eşti mai nefast din punct de vedere etic. Numai banalul e perfect detreabă. Conştiinţa creatorului—ca şi a criminalului—e apăsată de grele păcate.

5. **Femeile superioare şi sexualitatea.**—Femeile obişnuite sînt acelea a căror sensualitate e exprimată direct,

întipărită evident în toată expresivitatea lor. Ea suggerează în permanență o anumită animalitate. Femeile superioare se deosebesc încă prin aceia că au sexualitatea *derivată*. Ea nu suggerează direct o anumită dragoste, ci e revărsată, infiltrată imperceptibil în cele mai minuscule gesturi, în activități de imaginație, de artă, ori de devotament generos. Sexualitatea lor nu e concentrată, ci difuză. Farmecul lor, deși de aceiași natură, nu se poate preciza de unde vine. El se recompune din obscure și imperceptibile nuanțe: Sînt femeile care la început îți inspiră sentimente de soră.

Fără să aibă mai puțină viață în ele, dragostea (tot așa de sexuală) pe care o inspiră, nu reese din corpul lor, ci din gînduri, din voce, din entuziasmul lor sufletesc. Efectul e cu atît mai puternic însă, fiindcă e abătut din calea lui directă și exercitat perfid pe calea inconștientului.

6. – **Naționalismul lui Barrès.** – Toată profunda îngrijorare patriotică a lui M. Barrès e aceia a unui desrădăcinat. Până la o vîrstă tîrzie, scriitorul egotist și neurastenic a călătorit și și-a asimilat sufletul Veneției, climatul moral din Toledo, viața anticei Sparte, a cîntat metafizica germană, desperarea venețiană, pasiunea în același timp senzuală și funebră a Spaniei. Sufletul său nu aparținea de loc țării, cu atît mai puțin provinciei sale. Înfricoșat de neurastenie, acest cosmopolit s'a sforțat către o disciplină salvatoare și din declasat internațional s'a făcut nu numai patriot, dar provincial. A trecut dela umanitate la „esprit de clocher" și s'a făcut loren. Dar cine nu vede în aceste exagerări tocmai înfrigurarea necredinciosului. Nu se mortifică un bun și simplu creștin. Își aplică severități draconice numai cel care se îndoește. Un egotist care căznește mai întâiu să asimileze sufletul universal, nu se rezumă la senzațiile vieții de provincie mai pe urmă, decît fiindcă îi e frică că le-a perdut cu totul. Romanul desrădăcinării e însăși autobiografia lui M. Barrès.

M. R.

Scrisori din Paris

O restaurație filozofică în Franța

Dărîmător de vechi dar putrezite așezăminte politice și sociale, tulburător neașteptat de chiar „legi" economice, crezute de mulți, grație unui optimism „științific" interesat sau leneș, tari și veșnice ca legile lui Galilei, războiul cel mare a fost și un fecund răscolitor de suflete. Mai tîrziu, cînd fermentația ideologică pe care a produs-o își va fi dat toată măsura ei se va putea spune, poate fără prea mare exagerare, un „mai ales" în locul acestui prudent „și" al meu. Și atunci, în opera istoricului cel mare care va încerca să facă bilanțul transformărilor multiple deslănțuite sau numai precipitate de războiul din 1914, capitolul cel mai însemnat se va chema: „Repercusiuni ideologice"...

Aspirații, până la 1914 destul de anemice, tendințe mai mult întrezărite decît formulate, trebuințe intelectuale și morale adînci, dar lîncezînde subt apăsarea unei armături colective cam anchilozate, luau forma unor „veleități" exprimate de spirite izolate și care, în aparență, nu se prea inspirau din vremea în care trăiau. Toate acestea au fost liberate de zguduirea pe care a produs-o războiul, și, prinzînd cunoștință sigură de realitățile a căror expresie sînt, încep, ici și colo, să ia trup subt formele cele mai variate ale unor aspirații colective.

Această stare de fermentație intelectuală intensă — e vorba de țările cu producție intelectuală și morală mare — încarcă atmosfera morală a vremii noastre de un dinamism pe care puține epoci îl vor fi avut în istorie. Potențialul ei ridicat se exprimă printr'o neliniștită căutare de... „altceva", printr'un sentiment enervant de „provizoriu", iar pentru unii — pentru spiritele obosite — prin sentimentul prezenței unei stări de anarhie aproape fără remediu. De aici strigătele tot mai repețite și tot mai generale de: „disciplină!", „ordine", etc..

Avem nevoe imperioasă de „ordine"! Iată o aspiraţie generală a vremii noastre postbelice, şi poate aspiraţia ei cea mai profundă şi deci cea mai caracteristică. Neînţelegerea — acum ca totdeauna — începe în momentul cînd e vorba să se determine natura acestei „ordini". Ce înţelegem prin „ordine" şi care sînt mijloacele potrivite pentru crearea, sau, dacă doriţi, pentru restabilirea ei? Această problemă, poate cea mai mare — şi morală, şi socială, şi intelectuală, intelectuală mai ales — din cîte şi-a pus omul decînd a început să gîndească, a împărţit totdeauna şi împarte şi azi omenirea în două mari tabere adverse. Altfel a înţeles „ordinea" Sf. Toma de Aquino, şi iarăşi altfel a conceput-o Martin Luther, pentruca să nu citez decît două nume pe care le vom întîlni des în aceste scrisori. Sf. Toma de Aquino şi Martin Luther pot fi consideraţi — pentru uşurarea expunerii — ca reprezentanţii clasici ai celor *două tabere*

„Ordinea" preconizată de Sf. Toma e mai simplă, deci forţamente mai clară şi, iarăşi forţamente, mai uşor accesibilă majorităţii spiritelor omeneşti. Ea e şi mai comodă şi mai „sigură". Deci, adoptată în chip natural, de această majoritate, căci dă satisfacţie măgulitoare lenii ei intelectuale. Omul normal urmează, şi în domeniul intelectual sau normal, calea efortului minim. E o lege aceasta, cunoscută demult, şi generală a naturii. Lenea de care pomeneam mai sus nu ascunde deci nici o judecată apreciativă. De aici majoritatea zdrobitoare e temeiul cel mai just al aderenţilor „ordinei" pe care o numesc a Sfîntului Toma.

„Ordinea" către care aspiră Martin Luther — zic „aspiră", căci aceasta se lasă cu greu, sau nu se lasă deloc, strînsă într'o formulă, fiind mai mult o „ordine" care se face decît una care s'a făcut — e mai puţin simplă ca aceia a Sfîntului Toma. Conţinînd elemente mai numeroase şi unele din ele mai rebele, ea e mai puţin clară, şi deci mai greu accesibilă majorităţii oamenilor. Ea e mai puţin „sigură" ca cea dintâiu căci e mai dinamică. Dar nu e pur dinamică, cum afirmă tabăra adversă. Căci atunci ea ar fi anarhie pură. Discipolii Sfîntului Toma, şi toţi aceia care vreau o „ordine" ca a lui, sînt extrem de injuşti cînd învinovăţesc pe discipolii lui Luther că ar fi anarhici şi distrugători de ordine. E o iluzie aceasta, în care aceştia din urmă cad mai greu. Elementul static preponderent al ordinei celeilalte înlătură în mod mai franc — e adevărat — posibilitatea acestei iluzii. Viaţa morală şi intelectuală — ca şi viaţa în general — nu poate dura fără de „ordine". Luther e distrugător de „ordine". Dar această repudiare, crează, prin simplul fapt că e o repudiare, o altă „ordine". A fost făcută doar în numele acesteia.

I.

Fără îndoială că procesele de adîncă transformare intelectuală şi morală a timpului nostru vor ajunge, mai curînd sau mai tîrziu, la un punct de echilibru relativ. E banal să mai repet ca, în acest domeniu, nu poate fi vorba de echilibrul perfect pe care — fără s'o mărturisească, din prudenţă poate, sau poate din amăgire proprie — îl doresc aderenţii „ordinei" pe care am botezat-o anti-lutheriană. Mai curînd sau mai tîrziu, anumite valori *specifice* epocii noastre se vor desprinde din haos. Valori relativ definitive, deasupra cărora o epocă viitoare va ridica alte valori. Iar „ordinea" după care strigăm toţi se va constitui în jurul acestor valori etice şi intelectuale — cele din urmă grefîndu-se pe cele dintâiu. Iar celelalte procese de transformare socială, politică etc. etc., mărite în aşa măsură de războiu încît se poate spune c'au fost create de el, azi în stare de nebuloasă tulbure, tot în jurul acestor valori morale se vor integra, determinate fiind de ele şi determinîndu-le la rîndul lor.

Dar, a face de pe acum un inventator al acestor schimbări, e lucru prematur. Vremea noastră e, cum am mai spus, epocă de tranziţie, şi-am cădea in iluzia de perspectivă inevitabilă: am proiecta subt specie aeterni un aspect efemer. Şi, considerînd „dinamicul" prezentului de anarhie pură, am încerca să-l atenuăm cu un „static" pe care prezentul încă nu l-a creat, şi, în specie, nu-l poate crea un „static" pe care l-am cere în mod necesar trecutului. Am căuta deci „scăpare" în trecut. Şi-o cît mai grabnică scăpare. Dar să vreai să creezi „ordine", — într'o anarhie presupusă, — cu valori împrumutate unui trecut mai mult sau mai puţin îndepărtat, deci cu valori străine spiritului vremii, e o întreprindere şi puerilă şi primejdioasă. Puerilă, căci nu e posibilă, şi primejdioasă din cauza tulburărilor — sterile acestea — pe care le-ar produce.

*

Cazul s'a produs totuşi. După războaele Revoluţiei franceze şi napoleoniene şi în zilele noastre. Neatribuind analogiilor istorice o valoare mai mare decît merită, putem remarca totuşi asemănarea tendinţelor caracteristice dela începutul secolului al XIX-lea cu cele dela începutul secolului XX-lea.

Şi atunci caşi acum, s'au ivit gînditori care, înregistrînd faptele vremii şi interpretîndu-le ca incontestabile probe de anarhie dizolvantă, au compus sisteme pentru a produce „ordine", în cugetare mai întâiu, „ordine" care va cere apoi in mod necesar „ordine" în toate celelalte domenii de activitate colectivă. De Maistre este cel mai reprezentativ printre aceşti cugetători. Iar cugetarea lui Auguste Comte, în unele privinţe discipolul lui De Maistre, a pornit şi ea inspirată tot de această nevoe de „ordine". In zilele noastre, rolul de restaurator radical al „ordinei" în cugetare mai întâiu, de restaurator al unei anumite ordine, l-a luat asupra sa neo-tomismul. Neo-tomismul este deci cu mult mai ambiţios decît maurrasismul care nu e decît o doctrină politică. El e, în acelaşi timp şi mai consecvent decît maurrasismul. Maurras

cu prietinii săi vreau să împace lucruri care nu se pot concilia: o cugetare politică avînd ca obiect un ideal medieval, cu o concepție filozofică modernă despre lume. Tomismul, foarte consecvent, cere o abdicare radicală, totală: ne invită să ne schimbăm felul de a gîndi*. Tomismul vine în numele unei renașteri, afirmînd enorm de multe și de grele lucruri. Dar această renaștere nu poate fi decît o restaurație filozofică. Și, aici se ascunde donchihotismul lui.

Ca orice mare sistem filozofic, tomismul e o privire de ansamblu asupra univesului și a vieții, o coordonare sistematică a experienței vremii în care a luat naștere și a cărei supremă încoronare a fost. Dar neo-tomiștii zilelor noastre nu iscălesc acest relativism. Fără să ne explice în urma cărei neînțelegeri stupide s'a dovedit caduc sistemul Sfîntului Toma de Aquino acum patru secole și mai bine, neotomiștii afirmă peremptoriu caducitatea a tot ce știința și filozofia occidentală a creat dela Luther și Descartes încoace. Neotomismul ne învață să tragem dungă groasă peste aceste achiziții cîștigate cu multă și ingenioasă trudă de popoarele Apusului. Mai mult decît atît: dungă peste cadrele înseși ale acestei îndelungate și fecunde experiențe. Cadrele trase de Sf. Toma și sistematizarea din punct de vedere estetic remarcabilă făcută, cu răbdare și dibăcie de maestru medieval, de geniul angelic al Sfîntului Toma, sînt singurele posibile, singurele necesare, singurele eterne...

Se cunoaște importanța extraordinară pe care a avut-o Aristot în cugetarea Sfîntului Toma. Sinteză — poate cea mai vastă din cîte a creiat spiritul omului — a tuturor adevărurilor religioase la care ajunsese gîndirea creștină până în secolul al XIII-lea, mai mult decît atît: expresie filozofică chiar și a aspirațiilor intelectuale ale Evului mediu, sistemul tomist vrea să integreze și idealul de multă umanitate al Greciei, așa cum a fost formulat de Aristot. Da, dar Aristot a clădit pe principii pur raționale și nu pe un principiu de credință. Sistemul tomist vrea să fie și el o explicație totală a universului din punctul de vedere al rațiunii, spun tomiștii Etienne Gilson și Jaques Maritain. Intregul capital al civilizației omenești — creștine și antice — a fost integrat de sistemul Sfîntului Toma de Aquino. După părerea neotomiștilor, această integrare s'ar fi făcut în chip organic — aici e punctul esențial al interpretării pe care o propun neotomiștii. Sfîntul Toma a adus soluția, satisfăcătoare după ei, unui diferend de care suferea cultura occidentală dela apariția creștinismului încoace.

Acest diferend era opoziția radicală care există între concepția grecească și concepția creștină a vieții. Opoziție care desbina nu numai om de om: ea se furișa până în sufletul unuia

* Intr'un număr mai vechiu al Vieții Romînești am încercat să determin sumar unele trăsături caracteristice ale acestui fel de a gîndi.

și aceluiași individ, producînd ruptură dureroasă între două aspirații egal de îndreptățite: una care, negînd lumea naturală, nu vede decît o singură cale de salvare: lumea grației, și alta care nu se poate resemna la această negație. Cu atît mai mult cu cît universul, rațional și frumos, construit de rațiunea grecească se impunea inteligențelor creștine, nu ca o legendă care a fost ci ca o ademenitoare realitate. Natura, — pe care creștinismul tindea s'o umilească cu orice preț — Grecii o găsiră inteligibilă, deci, prietină înrudită și nu dușmană omului, participînd și ea, cu aceleași drepturi ca și omul, la rațiune. Dar rațiunea e de natură Dumnezeiască, spuneau părinții bisericii, — toți crescuți la școală grecească, — și spunea și Sf. Toma de Aquino.

Sistemul Sfîntului Toma, ca toate sistemele mari, a fost deci o încercare de conciliare a unor tendinți spirituale divergente. Ca multe alte sisteme, el pretinde că rezolvă un conflict ascuns în conștiința unei vremi și-a unui om*. E poate de prisos să mai amintesc că filozofia Sfîntului Toma, ca toate filozofiile care au fost o justă și profundă expresie ideologică a unei civilizații, originale în felul ei, a fost preparată de un proces intelectual care a durat aproape patru secole.

Meritul neperitor al Sfîntului Toma, în ochii lumii catolice, este de a fi probat că creștinismul, implicat de antichitate, este o întregire naturală și necesară a acesteia. Sfîntul Toma a inaugurat prin această demonstrație riguroasă un viitor fecund, spun tomiștii.

Dar, adevărat e oare, că omul cetății grecești a fost integrat în Statul Universal al Sfîntului Toma fără să renunțe la niciuna din achizițiile rațiunii sale libere? Și, adevărat e oare că Sfîntul Toma a reușit să coordoneze peripatetismul cu creștinismul într'o sinteză organică? Este tomismul o asimilare logică a aristotelismului, și'n același timp o desăvîrșire a lui? La aceste întrebări s'ar putea răspunde cu greu afirmativ. Căci, iarăși, coordonarea de care vorbesc neotomiștii, n'a fost ea numai o combinație — făcută într'o anumită proporție — de umanism grecesc și de dogmă creștină? Asimilarea doctrinei aristotelice nu presupune oare acceptarea principiilor acestei doctrine?

Care e problema centrală căreia Sf. Toma de Aquino i-a găsit o soluție, nu lipsită dealtfel de eleganță și de grandoare? Este problema raportului dintre credință și rațiune. Dar această problemă e de domeniul teologiei și nici decum al filozofiei. Ceiace constitue trăsătura caracteristică a unei filozofii este soluția pe care o propune problemei cunoașterii. Care e deci soluția propusă de Sfîntul Toma? Ea e creată, identică ca aceia propusă de teologii tuturor vremurilor, creștine sau necreștine: Izvoarele ade-

* Jacques Maritain și neotomiștii grupați în jurul lui pretind că tomismul rezolvă toate conflictele, care au fost, și care se vor mai ivi!

văruluí sînt două: credința și rațiunea. Dar Aristot, și toate celelalte sisteme filozofice neteologice, nu recunosc decît o singură sursă a adevărului: pe aceia a rațiunii.*

Și-apoi, istoricește vorbind, de ce cugetarea occidentală, deja în secolul al 14-lea și al 15-lea, a părăsit pe Sfîntul Toma? Iar, în domeniul pur religios, — lăsînd la o parte alte cauze mai mult ocazionale decît cu adevărat determinante — de ce apare Luther? (Neotomiștii răspund, cu seninătate și certitudine: pentrucă Sfîntul Toma n'a fost înțeles). De ce epoca pe care o deschid, Luther în religie și Renașterea în filozofie și știință, este o eră contratomistă, și poate, tocmai din această cauză, și antiaristotelică?** Și de ce evoluția ideilor inaugurată de aceste două evenimente mari în istoria omenească s'a făcut, de atunci și până azi, cu totul în alt sens decît acela prevăzut de sistemul Sfîntului Toma? Sau cu alte cuvinte, de ce a prins separarea domeniului credinții de acela al științei adusă de Luther, și, liberîndu-le pe amîndouă a împins mersul vremii într'o direcție absolut... „netomistă“?

Probabil că sistemul, copil al secolului al XIII, nu mai corespundea vremurilor nouă. Experiența omenească, în urma descoperirii izvoarelor adevărate ale culturii antice, s'a îmbogățit enorm și repede, iar sistemul tomist s'a dovedit de cadru prea strimt pentru această nouă experiență. Iar pe dealtă parte, chiar făcînd abstracție de îmbogățirea acestei experiențe, sistemul tomist nu putea să dureze. Contrazicerile pe care le ascundea n'ar fi întîrziat prea mult să-și facă cale: Coordonarea pe care o făcuse între două lumi cu totul deosebite și între două principii contradictorii era artificială, forțată. Ea nu aducea satisfacție, la drept vorbind, nici științei: dovadă Renașterea, (care n'a fost deloc tomistă!), și nici credinței: dovadă augustinismul Evului mediu. Curent antitomist, și întărit și mai mult de opoziția pe care o făcea tomismului începînd chiar din momentul apariției acestuia. (Fie spus în treacăt, augustinismul este premergătorul medieval al lui Martin Luther).

Mai tîrziu, Descartes — și el un „refomator“ nefast, după părerea lui Jacques Maritain, acesta, sufletul mișcării pe care am numit-o „Restaurație filozofică“ și de care va fi vorba în aceste scrisori — nu s'a inspirat nici el din filozofia tomistă! Iar mișcarea ideologică pe care a deslănțuit-o a fost așa de intensă încît, uitînd pentru un moment pe St. Toma, nici biserica n'a scăpat de influența ei. Un număr considerabil de doctori ai Bisericii catolice se obosesc lucrînd la o conciliere a cartesianismului cu dogma bisericii. Dar dacă alianța cu Aristot a fost alianță hibridă, alianța cu Descartes s'a dovedit și mai hibridă. Cea dintâiu a fost „ratificată“ de capul bisericii, cea din urmă n'a fost niciodată recunoscută de oficialitatea catolică.* Dealtfel Descartes a avut soarta pe care a avut-o Aristot: a fost interpretat așa de „pe dos“ încît nu mai era Descartes. Astfel mutilat, a putut fi și el „integrat“ în dogmă.

In cursul secolului al XIX, biserica e din nou în căutarea unei filozofii corespunzătoare spiritului vremii, dar care totuși să dea satisfacție exigențelor dogmei. Pe lîngă combinațiile de inspirație cartesiană,** găsim combinații, destul de bizare dealtfel, de marcă schellingiană și hegeliană, pe cînd alții făceau filozofie numai cu scopul de a săpa temeliile rațiunii și de a o putea aduce la tăcere.***

Atunci Papa Leon al XIII, spirit ascuțit și poate mai ambițios decît predecesorii săi, dîndu-și seama că toate aceste combinații erau niște experiențe primejdioase și însemnau, în fond, o capitulare tacită în fața filozofiei moderne, prin Enciclica sa din 1879 inaugurează întoarcerea la doctrina Sfîntului Toma de Aquino. Un fel de „zurück zu Kant!“ al bisericii catolice...

Ambiția papei era mare. Ea întrecea puterile, atît ale noilor comentatori ai Sfîntului Toma, cît și ale Sfîntului Toma însuși. Papa intenționa să readucă la biserică toată cugetarea secolului al XIX-lea cu ajutorul scolasticei! Proclamația papală venea într'un moment de discreditare a filozofiei. Incepînd cu această dată, asistăm la o reînoire a tomismului în țările catolice. In Franța și în Belgia îndeosebi. Universitățile catolice din Paris și dela Louvain devin focarele acestei mișcări ideologice. Numărul revistelor tomiste e aproape tot așa de mare ca și numărul revistelor de filozofie laică: „Revue Thomiste“, „Revue Neoscolastique“, „Revue de Philosophie“ etc., etc..

Și, dacă înainte de războiu neotomismul era o mișcare relativ restrînsă, nedepășind cercul limitat al doctrinarilor catolici — o lume de specialiști deci — el și-a întărit rîndurile dela războiu încoace în mod considerabil. Azi asistăm la o ofensivă a lui în afară, iar sfera lui de influență a încetat să fie una pur școlară. El e azi tot atît de „popular“ în Franța cași bergsonismul. Importanța lui, din punct de vedere al istoriei ideilor, zace tocmai — *și numai* — în această „belphegorisare“ a lui. Dar despre aceasta, în scrisoarea următoare.

Paris, Noembre 1926 **D. D. Roșca**

* Deacela intuiționismul, pragmatismul și toate filozofiile care dau prioritate altor surse de cunoaștere, sînt, cu toate diferențele care le despart, vecine — din punctul de vedere care ne interesează aici — cu sistemele teologice.

** Se știe ce mare simpatie avea renașterea pentru Platon.

* Deși doctrina lui Descartes, — mai complexă decît a lui Aristot, — oferea poate un oarecare punct de sprijin — slab, e adevărat — doctrinei catolice despre cunoaștere, prin elementul volițional pe care Descartes îl pune la însăși rădăcina rațiunii noastre.

** Se știe cîtă zarvă a produs Lammenais în lumea teologilor catolici prin publicarea faimosului său: „Essai sur l'Indifférence“. Cauza nesfîrșitelor dispute a fost — lucru neașteptat! — faptul că Lammenais denunța cartesianismul comod al teologilor catolici! Vezi: Ch. Maréchal: La dispute de l'Essai sur l'Indifférence d'après des documents nouveaux, inédits, Paris, 1925.

*** Aceștia din urmă sînt singurii cu adevărat ortodocși.

Cronica economică

Bilanţul inteligenţei financiare pe anul în curs

Sînt, desigur, multe lucruri care se repetă cu regularitate în lumea economiei. Dar printre ele, nici-unul nu întrece în matematică rigoare mirarea oamenilor de afaceri în faţa evoluţiilor executate de Leu.

Moneda noastră naţională duce, de zeci de ani, o existenţă relativ monotonă. Până prin luna Maiu,—obişnueşte să se coboare; apoi din vară până în iarnă, creşte iară, pentru ca, anul viitor, să facă exact la fel.

Această constanţă ne-am aştepta să o vedem utilizată de comercianţi şi de bancheri. Dar am greşi. Oamenii de afaceri sînt prin definiţie oameni cu mintea scurtă şi cu memoria slabă. Trăesc pentru cîştiguri repezi şi imediate. Profiturile lor sînt rutinare. Indrăznelile lor samănă cu acele ale jucătorului de cărţi: nu depăşesc o „talie", nu trec dincolo de o „levată". Şi istoria financiară, precum în genere istoria tuturor crizelor, ne arată cum bancherii au fost ultimii dintre oameni în stare a percepe adevăratele cauze şi adevăratele remedii ale unui dezastru.

Leul are variaţii sezonale netăgăduite. Aceasta o constată, de multă vreme, „omul de pe stradă". E drept că omul de ştiinţă putea nega permanenţa acestui fenomen. Dar acum, el nu o mai poate face. Fenomenul a căpătat, dela un tînăr şi savant economist, un studiu plin de toată obiectivitatea şi documentarea dezirabilă. D. Aureliu Ioan Popescu lucrează de mai mulţi ani la o monografie asupra variaţiilor sezonale ale leului. Intr'o broşură apărută acum cîteva luni, d-sa ne expunea cîteva argumente şi cîteva rezultate.

Leul a înregistrat, în ultimii trei ani, fluctuaţiuni până la 50 la sută din valoarea sa aur. Intr'adevăr, am văzut dolarul urcîndu-se până la 255, şi scăzind până la 170. Este de prisos să adăogăm că asemenea oscilaţii sînt, întru toate, răutăcătoare economiei noastre naţionale. Dar ceiace este mai presus de orice dăunător bunei noastre opinii despre noi înşine, e eclipsa de inteligenţă pe care o întîlnim în cercurile bancare. Este aşa de clar că *trebue* să se cumpere devize cînd ele sînt *sigur* eftine şi *trebue* să se vîndă cînd ele vor deveni *sigur* scumpe! Pentru o asemenea operaţiune nu este nici măcar nevoe de capital mult. Cu disponibilităţile obişnuite ale băncilor se poate realiza o afacere în care este cu neputinţă să se piardă.

Aici ne depărtăm puţin de părerile d-lui Aureliu Ioan Popescu. D-sa susţine cu tărie că băncii noastre de emisiune îi revine sarcina de a *„frîna"* oscilaţiile valutare exagerate prin cumpărări şi vînzări de monedă străină. Cred că d-sa nu are complect dreptate. Este oarecum inutil ca Banca Naţională să facă ceiace poate face ultimul quidam din ţară. Banca Naţională e o grupare unică, o forţă cu totul excepţională în Statul capitalist. Trebue deci să-i rezervăm misiuni de asemenea excepţionale. Rolul ei e să intervină acolo unde numai ea are puterea s'o facă. Cînd bunăoară e vorba de a încuraja o industrie născută-moartă ca a noastră, cînd este vorba de a susţine o astfel de întreprindere (e drept, necesară) dar menită a rămîne totdeauna deficitară,—este normal ca Banca Naţională să intervină; căci nimeni altul n'ar reuşi ca dînsa. Deasemeni, cînd va fi vorba de a se finanţa o agricultură rutinară ca a noastră, iarăşi va trebui să ne adresăm Institutului de Emisiune. In schimb, cînd este vorba de o operaţiune care nu reclamă nici facultăţi excepţionale, nici resurse materiale extraordinare, nu trebue să facem băncii de stat o vină din aceia că e absorbită în afaceri mai grele şi mai vrednice de ea însăşi.

De altminteri, este locul să ne întrebăm: operaţia cumpărării şi vînzării de valută la momente potrivite,—de ce nu o face direct Statul? Recunoaştem că bancherii particulari nu o pot face. Este *încă* prea greu pentru ei de a pricepe utilitatea lucrului. Se numeşte bancă o maşină unde operaţiile logice sînt standardizate şi automatizate în chip mecanic. Banca are ca scop economia de inteligenţă. Ineditul şi invenţiunea echivalează cu adevărate pare de motor. E deci inutil să le cerem încă a-şi integra, printre mecanismele lor curente, şi pe acel de adaptare la variaţiile sezonale ale leului.

Dar Statul? Statul poate gîndi pentru doi. Poate impune cu forţa bancherilor să perceapă realitatea. Ii poate în mod coercitiv, inocula cu inteligenţă proaspătă; îi poate obliga să cumpere sau să vîndă valută. Insfîrşit, Statul poate executa el însuşi, pe cont propriu, aceste operaţiuni clare—cum arată d. A. I. Popescu—nu comportă aproape nici un risc.

D. Popescu ne-a descris foarte bine cum țările agricole se caracterizează printr'un export brusc, concentrat asupra cîtorva luni, și, din contra, un import egal repartizat dealungul anului. Iată pentru ce mai mult ca altele, statele agricole trebue să aibă o politică de cumpărări și vînzări de devize în massă, pentru a *frîna* oscilațiile prea brusci ale unui ritm sezonal legat de firea intimă a lucrurilor.

Afară de aceasta, o stabilizare *oficială* a monedei este cu neputință atîta vreme cît una *de fapt* nu s'a realizat în prealabil. Și prima condiție pentru aceasta, este îndulcirea variațiilor ciclice ale leului.

In rezumat, datorăm d-lui Popescu avantagiul de a cunoaște mai bine datoria Statului. Statul e obligat să intervină pentru stabilizarea leului. E obligat la aceasta mai întâiu pentru că e vorba de interese naționale în genere, și, în al doilea rind, pentru că dela inițiativa particulară nu se poate aștepta nimic. Sînt cazuri cînd activitatea privată dă roade mai bune ca cea etatistă. Dar se întîmplă și contrariu. Și este tocmai cazul aici. Activitatea oamenilor de afaceri s'a arătat de o obtuzitate dezarmantă. „Oamenii noștri de afaceri—scrie foarte bine d. Popescu—trăesc azi între două friguri: în perioada de export, leul îmbunătățindu-se brusc, se naște impresia [1] unei tendințe de apreciere permanentă a leului, și un sentiment de teamă pentru cei [2] care au datorii în lei; în perioada de stagnare a exportului, se manifestă fenomenul opus, și se naște acum teamă pentru deținătorii de lei efectivi sau creditori. [3]

Nimic nu redă mai bine ca acest pasagiu scurtimea de vedere a speculatorului de bursă romîn. Și cu multă dreptate adaogă d. Popescu: „Deși această fluctuație sezonală a devenit recurentă, cercurile indicate nu găsesc de cuviință să explice comunității... etc. etc." O singură remarcă: dacă prin „cercuri indicate" d. Popescu înțelege pe bancheri, nu sîntem tocmai de acord. Cred că mult mai „indicată" este „comunitatea"—oricare cetățean din sinul comunității, ca să explice aceste fenomene celui mai increzut dintre membrii cercurilor zise „indicate".

In fond, cum am spus, agentul cel mai *indicat* să intervină aici este *Statul*. Cred chiar că sînt, asupra acestui punct, în deplin acord cu d. Popescu. Căci nu este imposibil ca, atunci cînd vorbește de Banca Națională (pe care de altfel o chiar numește uneori „Banca de Stat"), d-sa să se gîndească în realitate la guvern. Este aici o confuzie care se comite adesea, și a cărei cauză trebue căutată în erorile tendențioase publicate de către niște anumiți gazetari.

1 In text: „ne dă"; am înlocuit cu: se naște. Ne-a fost imposibil să facem altfel.

2 „Pentru cei", în loc de „celor".

3 Am scris „creditori", pentru că ne-a fost iarăși imposibil să punem „creanțari" cum era în text.

însfîrșit, și recapitulînd.

Bilanțul economic al anului acestuia se compune,—fără nici un paradox—dintr'o broșură a d-lui Popescu și cîteva conferințe ale d-lui M. Manoilescu. Numesc a face un bilanț a reține numai ce este important. Ori, printre faptele sociale, nimic nu întrece în importanță acel fenomen curios care este o profeție realizată.

D. Popescu își scria studiul în vară. Și în ciuda pesimismului general, d-sa anunță pentru toamnă o impresionantă creștere a leului. Prevestirea acum e realitatea.

In același ordine de idei, d. Manoilescu anunța, subt guvernarea trecută, o catastrofică scoborîre a leului din pricina dării în vileag a proectului noului tarif vamal. Această divulgare urma să producă o samă de importuri forțate, o balanță de plăți deficitare și o depreciere deci a monedei naționale. Și, într'adevăr: deficitul balanței care fusese pe trimestrul întâiu al anului 1925 de 612 milioane, devine, pentru același trimestru însă al anului 1926, de 2 miliarde jumătate! Iar cursul dolarului, care până atunci nu se ridicase la mai mult de 221, îl vedem atingînd cifra de 2:5. [1]

D. I. Suchianu

1 Cifra minimă fusese 170; iar media trienală, calculată de d. Popescu, de 205.

Cronica artistică

Dela Iser la Pallady

(Expoziția colectivă organizată de Fundația „Principele Carol" în sala „Grigorescu")

Anul plastic se deschide subt bune auspicii. E vorba de o expoziție puțin obișnuită, în care cele șapte sau opt valori efective ale picturii și sculpturii romînești actuale se află întrunite laolaltă și ferite de vecinătatea indulgentă a maeștrilor cotați. Rodnica independență artistică a cîtorva nu se mai simte stingherită de capricioasa disciplină a saloanelor de pictori, unde criteriul de selecționare stă ori în ignoranța juriului, ori în invidia profesională a colegului ori și mai ales în bunele relații. Nici de anarhica mișcare a Saloanelor Oficiale, pe ușile cărora atîția gălăgioși lipsiți de bună creștere se îmbulzesc și forfotesc în voe. Dar pe lîngă avantagiile certe, pe care o atare expoziție le prezintă pentru artiști, ea își găsește o deplină justificare în menirea ei educativă.

Cînd retrospectivele organizate de Fundație anii trecuți și colectiva de acum vor fi fost urmate de altele asemănătoare în ce privește ținuta și calitatea lucrărilor expuse, fie acestea romînești, fie străine, frumoasele intenții ale Fundației și serioasa ei activitate vor fi dus la formarea unui public prevenit și capabil să distingă o valoare reală de o non-valoare pretențioasă. Viața artistică își va fi găsit un nou fundament în raporturile cît mai întinse și cît mai strînse dintre creatorul de frumos și public. Acesta nu va mai influența asupra artei în chip dezastruos ca până acum și neîngăduind să mai fie adulat de un Belgăraș sau de un Bordenache, în umilința firească pe care o va

păstra înaintea frumosului, se va simți mai demn și mai sigur de sine și fără îndoială mai înălțat.

În cadrul acestor intenții de pregătire artistică a publicului, se înțelege că pentru selecționarea valorilor era nevoe de cea mai strictă severitate. Aceasta o întîlnim aici pretutindeni. În adevăr intrînd în sala de expoziție, prima impresie care apoi se lămurește și mai amănunțit și se adîncește din ce în ce, e că o forță coordonatoare dispune de orice colț liber, străbate în orice direcție spațiul limitat al sălii și îi impune o anumită disciplinare, înlăuntrul căreia tu însuți te afli prins ca într'un cleşte de fer. Până acum sălile de expoziții erau un fel de cămări sau camere de débarras: cuprindeau în cea mai mare dezordine tablouri, mobilă și oameni. O excepție făcea sala „Ileana". Aici scoarțe romînești aspre și mlădioase decorau demn încăperea spațioasă și plină de lumină. Canapeaua rotundă din mijloc era ca o morișcă hidraulică, mînînd neîncetat curiozitatea publicului dela un colț la altul. Și mișcarea aceasta avea și ceva intim: strîngea sau desfăcea grupuri în care se schimbau repede păreri juste și împrumutate. O colportare de *potinuri* bucureștene. În definitiv, stînd jos, puteai și să te reculegi într'un răgaz, de multe ori roditor. Cu totul altfel e înfățișarea sălii de expoziții a Fundației. Și aici apare demnitatea în străduința de cultivare a masselor, cum și priceperea în alegerea mijloacelor pentru ajungerea acestui scop, care însemnează spre distingere, asemenea unei cifre princiare, activitatea rodnică a Fundației. Sala, bine luminată prin largile ferestre patrate de atelier, e însuflețită într'un chip foarte simplu și convingător prin liniștea centrală a figurilor și grupurilor de plastică, care string și țin în jurul lor asemenea unor focare de spirituală pace, spațiul închis și limitat al încăperii. Liniștea se răsfrînge egal de jur-împrejur și se oglindește ușor mișcată în cromatica vie și susținută a pînzelor. Acestea închid între Pallady și Iser, cercul înlăuntrul căruia crește pictura romînească de azi. Nu lipsește decît Teodorescu-Sion și lipsa lui schimbă și centrul de greutate spre realizările mai degrabă picturale. Către acestea tinde și pictorul singur în evoluție surprinzătoare, *Ștefan Dimitrescu*, ale cărui pînze se înviorează acum de seva pămîntului, ard de dogoarea soarelui. Preocuparea de formă se întregește cu preocuparea de culoare. Dar substanța acestei arte rămîne aceiași și năzuința ei lăuntrică e decorativul. Amploarea formelor trăește acum mult mai viu în pulsația caldă a culorilor. Întinse în largi suprafețe decorative, ele sînt pătrunse de lumină. Dar lumina nu le sfărîmă omogenitatea nici nu transfigurează chipul locurilor și așezărilor. Contradicția interioară a unui Dunoyer de Segonzac sfîrtică arborii peisagiului și-i învîrtejește în lumină orbitoare spre înălțimi, asemenea unor flacări de credință și de îndoială. Certitudinea clară a lui Șt. Dimitrescu, aceia ce s'a numit tihna lui Șt.

Dimitrescu, simţimîntul de cuminte aşezare a vieţii, apropie lucrurile şi se bucură de fiinţa lor concretă. Albastrul cerului, roşul acoperişurilor, verdele arborilor stufoşi, albul de var al zidurilor palpită de sărutarea caldă a luminii. Pămîntul e mai greu, vegetaţia mai bogată, cerul mai adîncit, atmosfera mai largă, oamenii mai liberi în mişcări. Totul intră într'un ritm mai viu de viaţă tihnită. Primăvara despuiată a făcut loc anotimpului în care fructele se pîrguesc. Pentru această împlinire de sine, soarele Mangaliei a fost o fericită împrejurare. Căci dacă lumina dulce şi bănuitoare a Sîmbetei de Sus a influenţat deosebit asupra sensibilităţii pentru culoare a pictorului, desăvîrşita expresie coloristică a felului său n'a aflat-o decît la Mangalia.

Aici lumina joacă mai viu pe lucruri, cerul e mai saturat de albastru lichid, iar albul zidurilor sclipeşte de-ţi ia ochii, asemenea ripelor de calcar dela Balcic.

Iser e mai concentrat. Şi mai puternic. In acuarelele lui, Balcicul vegetează splendid şi trist subt lumina Orientului. E o apăsare străină în atmosferă. Un cuvînt hotărîtor lipseşte, care nu a fost spus. Oamenii aşteaptă „cum aşteaptă o frunză :—nici un suflu! Nici o vrere de mişcare!" (Däubler: Grünes Elysium). Numai rareori din pămîntul uscat se înalţă cîte un trunchiu de linişte adîncă, svîcnind de viaţă vegetativă. Coroana larg deschisă a arborilor acopere atunci claritatea tristă şi albă a cerului.

Nimic din arta aceasta mare, ce înfrăţeşte în nemişcare omul cu natura, nu e forţat. Nicăeri nu intră patosul şi emfaza. Ci notaţia e din economie. Valorile sînt uscate, crude, nuanţate înlăuntrul lor de lumină. Verde trainic, galben vegetal, pămîntiu, negru. Uneori pentru o aprindere pătimaşă a pitorescului, un roz cald se ia la întrecere cu un albastru strident de crohmoală. Lumina e blîndă, pretutindenea, imperceptibilă, abstractă. Mult alb e lăsat liber pe coala de hîrtie, dar niciodată nu rămîne neocupat. Din acest punct de vedere, orice schiţă de Iser e un lucru definitiv, desăvîrşit în sine. Acum, forţa aceasta elementară îşi caută o canalizare după canoanele neoclasicismului. Pentru aceasta stau mărturie unele peisagii în ulei, de o rară nobleţă şi de o binefăcătoare linişte, cum şi ritmică puternică, echilibrul suveran al volumelor din compoziţia intitulată „Familie de tătari".

Static e deasemenea *Şirato*. Un constructor aspru cu sine, aspru cu materia pe care o însufleţeşte. El procedează prin tuşe categorice, neamestecate de culoare. Acestea se opun unele altora în contraste tari, scăzute faţă de complimentare. Frumos e mai ales un verde proaspăt, înmuiat parcă de roua imponderabilă a dimineţii. Strălucirea lui se cumpăneşte cu greutatea culorilor de pămînt. Ceva din frăgezimea dîrză a sufletului popular aşa cum ne apare în creaţiile sale artistice, e şi în pictura lui Şirato. De altfel juxtapunerea valorilor de culoare, cît şi gama restrînsă a cîtorva culori din natură sînt luate deadreptul din meşteşugul războaelor de ţesut. Geometrismul general e tot de acolo şi forma se sprijină pe raportul numeric al petelor de culoare. Ele despart planurile, clădesc şi susţin volumele. O respiraţie întremătoare, o atmosferă curată, un cer limpede şi ţinînd în suspensie lumina, întregesc fiinţa şi înfăţişarea acestei arte bine gîndite şi bine executate.

Pînzele trimise de *Petraşcu* sînt toate cunoscute. Nu ne oprim asupra lui decît pentru a aminti că în cadrul de cumpărări ale statului pentru Pinacotecă, trebue să intre neapărat „Natura moartă cu peştele" a acestuia, desăvîrşită ca meşteşug şi de o sensibilitate rară. Strălucirea ca de argint a farfuriei, pulsaţia caldă a negrului, delicateţa nuanţării rozului cu verdele pe spinarea peştelui, meşteşugul subţiat ca pentru minuirea culorilor de apă, intensitatea verdelui şi roşului în merele puse alăturea, despre care s'ar putea spune ca despre merele lui Cézanne că ar exploda căzînd la pămînt, emailul preţios, rezonanţa fondului şi taina învăluitoare a atmosferei fac din această pînză un mic capodoperă, la a cărui însuşire statul, prin Ministerul Artelor ar trebui să se gîndească serios.

Bunescu a lucrat şi anul acesta mult. Tot marea şi tot viaţa porturilor dunărene îl atrag. Viaţă umilă. Case vechi, ziduri mîncate de vreme, oameni puţini pe uliţă şi rătăciţi, arbori cu ramuri tăiate, despuiaţi. Totul e golaş. In port nostalgia corăbiilor părăsite. Departe în zare amintirea unui far. Intr'acolo se iuţeşte şi roata aspectelor citadine. Parcă tot bate un vînt rece şi curăţă aspru atmosfera. Usucă şi umiditatea cerurilor spălate de ploi, atît de triste în răsfrîngerile roze şi violete ale apusurilor. Alteori nori grei ameninţă a furtună, alteori e o lumină îndoelnică de amiază după ploae. E parcă domnia unui deluviu bacovian. Strîngi din umeri şi ridici gulerul dela haină. De atîta igrasie iarba mijeşte într'una din pămîntul golaş şi putrezeşte curînd. Oamenii nu ies din casă şi numai caterinca mai poate avea accente triste ca ale povîrnişurilor pe care le rostogolesc spre mare, ripele dezolate. Emoţia artistului se comunică nemijlocit privitorului. Loveşte direct la ţintă ca un pumnal pătrunzîndu-i în inimă. Toată fiinţa îi e angajată. Artă de modalitate minoră. Lirică a nostalgiei.

Nostalgic e şi *Toniţa*. Mult timp ne vor urmări în amintire, privirile dureroase, pupilele dilatate de iscoadă, întoarse înnăuntru de spaimă ale copiilor lui Toniţa. E o curăţie de simţire, care se leagă şi de fulguirea uşoară, moale a pastei în fondurile albe ale pînzelor.

Pentru pastă, Toniţa are uneori o senzualitate drăcească. O frămîntă, o alătură în suprafeţe mici, viu colorate, puse pe muche de cuţit, netezite cu latul, în dinamică vie, neostenită. Pastă substanţială, bine hrănită, valori diferenţiate, armonie cal-

dă, sensualitate aproape bolnăvicioasă. Pare că fulguirea inconsistentă a fost comprimată într'un bulgăre dens de zăpadă, care topindu-se răsfrînge în cristalele multiple, lumina descompusă a zilei. Acelaşi dualism în linie: contururile de o puritate îngerească se adincesc în pînză cu rafinamentul suprem şi de alegere al unei gravuri în lemn.

Numai rafinament e arta lui *Pallady*. Valorile de culoare cîntă melodios, galben de lămie, verde, violet, albastru, roz, într'un ton minor. Uneori, de urît, şueră strident în cîteva tonuri crude. E lenevia nudurilor destinse, părerea de rău indiferentă a unui evantaliu deschis albastru pe o masă în vecinătatea unui Buddha de ivoriu, unei jumătăţi de lămie, unor portocale şi unei glastre. Draperia din fund strînge în cutele ei cenuşa atmosferei carbonizate. Cerurile sînt de fum. Carnaţia nudurilor e de cenuşă, ţesută din atomi imponderabili de atmosferă. Aceasta e apăsătoare şi circulă leneş dealungul nudului animal în repaos. Aici alungeşte fuiorul piciorului, aici rotunjeşte glesna, mai sus pintecele, sînii şi umerii; se înfăşură de jur-împrejurul gîtului sau mîinilor ca o eşarfă, evidenţiază ţinuta demnă a capului, simplifică liniile hotărîtoare ale feţei. E o artă puternică ce se complace în moliciune. Griurile unui peisagiu parizian văzut prin fereastră sînt extrem de preţioase, deşi după părerea noastră lipsite de o rezonanţă deosebită. Un bătăios prozator era de părere că foarte mulţi pictori romîni ar trebui aruncaţi pe fereastra aceia. Credem şi noi!

Sculptura e reprezentată numai prin Medrea şi Han. Despre *Medrea* am vrea să vorbim mai bine. Socotim totuşi că intenţiile nu sînt îndestul de susţinute, că greutatea blocurilor din unele bucăţi ca şi mişcarea aeriană schiţată de verticale în alte bucăţi nu sînt legate de o substanţă şi că în definitiv e o mare contradicţie între intenţiile acestea şi naturalismul orb al altor grupuri.

Cît priveşte pe *Han*, aşteptăm ca exemplul lui Bourdelle să hotărască favorabil în toate privinţele, şi construcţia severă a spaţiului să trăiască mai viu în sensibilizarea cît mai diferenţiată a suprafeţelor.

Cu aceste mici restricţii şi mai ales asupra sculpturii, trebue să conchidem că arta romînească trăeşte acum din plin în operele încă tinere şi vii ale generaţiei care numără între 40 şi 50 ani. Nu vedem printre cei tineri, afară de două sau trei excepţii care nu ne vor desminţi, cine va duce mai departe opera de individualizare şi de împlinire de sine a artei romîneşti. Dar poate nu se cuvine să confruntăm opere de maturitate cu încercări, unele neizbutite, altele confuze, dar oricum ale tinereţei, unind nesiguranţa cu îndrăzneala, roditoare—cine ştie?—în viitor.

15 Noembre, 1926.

Aurel D. Broşteanu

Cronica ideilor

Misticism

Sînt acum douăzeci de ani, un credincios trebuia să-şi ascundă înclinaţiile. Altfel ar fi fost aspru ironizat, căci ateismul se bucura atunci de cea mai considerabilă trecere. Era timpul speranţelor ilimitate în pozitivism, în atotputernicia postulatelor ştiinţifice. Spencer, Darwin, Haeckel, Moleschott erau zeii zilei. Spiritele mistice sau religioase erau demodate, considerate ca anahronisme ruginite într'un secol de lumină şi claritate.

Acum lucrurile s'au schimbat oscilînd până la polul opus. O întreagă discuţie cu aderenţi fervenţi s'a încins şi la noi asupra sufletului mistic. Consideraţi toată istoria culturii moderne: veţi constata acelaşi ritm aproape regulat între inteligenţă şi mistică. Faze instabile în care gîndirea nu s'a fixat, se caută, se dibueşte încă; faze tulburi de fecunditate dubioasă în care se plăzmueşte din mii de contribuţii anonime, inconştiente, un nou suflet. Atunci fiecare presimte în jurul său veleităţi vagi, nedeterminate, aspiraţii confuze către ceva neştiut încă. Omul simte nevoia să schimbe cu orice preţ ceiace a fost, chiar dacă schimbarea îi va aduce ceva mai rău.

Şi apoi urmează faze în care căutarea şi-a găsit obiectul, gîndirea s'a realizat în valori precise bine conturate. Inteligenţa speculează pe clar. Odată găsit noul program, raţionalismul îşi ia locul de tălmăcitor, de interpret, de comentator. El ajută la propaganda noului ideal, îl difuzează, îl insinuează peste tot. Ch. Péguy deosebea două aspecte ale istoriei: perioadele şi epocile. Primele sînt liniştite, clasice, stabilite. Cele din urmă

sînt eroice, zbuciumate, înfiorate de o neliniște stranie, în căutare de noi orizonturi. Împărţind Istoria în „epoci organice" şi „epoci critice", Saint-Simon se gîndea la acelaşi criteriu.

Inţeles astfel, misticismul ar fi numai o predominare a sentimentului. Orice entuziast, orice înflăcărat, orice generos chiar, poate fi considerat atunci ca un mistic. E de ajuns să fii sentimental, să ai sufletul larg, emoţiunea adîncă, ca să intri în categoria de mai sus. Dar astfel prezentat, misticismul capătă o accepţiune prea largă. Jean Jacques Rousseau, care gîndea perfect clar şi strîns raţional era totuşi, celace se cheamă un om de inimă. Gînditor lucid, Michelet se înflăcăra, cu ajutorul unei adînci simpatii umane, pentru tot materialul istoric care-i trecea pe dinainte. Umanist consumat şi spirit logic prin excelenţă, marele Jaurès, avea totuşi accente de lirism, colorate de puternicul său temperament meridional, ori de cîte ori se ridica contra unei nedreptăţi. Evident, toţi aceştia nu erau mistici. Adevărul e că această stare de suflet trebue înţeleasă altfel. În orice caz mai strîns. A o considera astfel, adică numai din punctul de vedere al generozităţii, înseamnă a fi atent numai la aspectul etic. Un entuziast nu e mistic. Acesta din urmă se caracterizează mai ales printr'o anumită particularitate a felului său de cunoaştere.

Sfînta Tereza, Sf. Bonaventura, Saint Jean de la Croix (adus la modă de Jean Baruzzi) se deosebesc mai ales prin experienţa lor intelectuală. Misticismul e o problemă de cunoaştere şi anume cunoaşterea prin funcţiunile inconştiente. Inspiraţia, revelarea, sugestia, sînt instrumentele de contact cu lumea exterioară ale acestor delirànţi. Cercetările moderne de patologie mentală (cele mai concludente în această privinţă sînt acelea ale lui Pierre Janet) dovedesc cu prisosinţă alianţa strînsă între o anumită detracare nervoasă. (Jacques Rivière, fostul director al revistei „Nouvelle Revue Française" nu s'a convertit decît după chinurile şi debilitatea căpătată în prizonieratul din Germania) care aduce o scădere a conştiinţei şi o afirmare a forţelor inconştiente şi inclinaţiunile de ordin religios. Am arătat altădată într'o serie de cercetări, plecînd dela un punct de vedere evoluţionist, că inconştientul e o revenire în suflet, datorită oboselii centrilor nervoşi, a unor stări ancestrale, primitive, demult depăşite de evoluţia psihică. A cunoaşte însă nu prin ultimile achiziţii, ci prin mijloacele vechi, lăsate în urmă în istoria rasei tocmai ca imperfecte (dacă nu s'ar fi prezentat necesitatea n'ar fi apărută conştiinţa), nu înseamnă nici un motiv de îmbucurare. Nu văd nici o ocazie de laudă pentru reapariţia sau măcar pentru preconizarea cunoştinţei mistice. Dacă îmbrac astăzi un palton vechiu, ros în coate, scos dintr'o ladă uitată, e fiindcă n'am altul. Nimeni nu va prefera însă să-l îmbrace în locul unei superbe blăni, cumpărate acum cîteva zile. Pentruce am părăsi mijloacele conştiinţei clare, mai ales că de acelea ale inconştientului nu e scutit nici cel mai excelent cap logic, în momentele sale de slăbiciune?

Se poate spune însă că nimic nu există fără să servească măcar o utilitate cît de indirectă. În mersul evoluţiei dela simplu la complex, se părăsesc o serie de forme pentru altele mai perfecţionate. Aceasta nu înseamnă însă că noile achiziţii nu sînt pătate de oarecare inconveniente şi că, pe de altă parte, instrumentele devenite caduce, părăsite, nu mai aveau încă oarecare avantagii. Perfecţiunea omului se realizează în dauna multor calităţi, la care trebue să renunţe. Primitivii şi animalele ne sînt superiori prin ascuţimea simţurilor, prin siguranţa instinctului, prin presimţirile inconştientului. A conserva unele vechi forme sufleteşti, dîndu-le un loc rezonabil, fără a le cultiva în dauna stărilor psihice actuale şi moderne (singurele capabile să ne dea o adaptare perfectă la momentul prezent) poate fi de multe ori util. Mai ales că inconştientul poate complecta cîteodată raţiunea, dîndu-i un preţios ajutor. Numai că şi această preferinţă pentru misticismul inconştientului e simptomatică. Nu apare la întîmplare. Ea presupune realizarea anumitor condiţii. Unele sociale, care se înfăptuesc în ambianţă, altele psihice care presupun o anumită structură sufletească.

* * *

Nimeni nu contestă că astăzi, după botezul războiului, n'am rupt-o, dacă nu definitiv (căci după acelaşi ritm vechile valori revin, puţin schimbate), dar cel puţin temporar cu credinţele de eri. Cadenţa istoriei a luat fizionomia altei măsuri. În zilele noastre fiecare caută o orientare şi cei mai eminenţi se străduesc către soluţii care, după ce vor fi găsite, vor fi împărtăşite şi altora. Motive de misticism există, fără îndoială, nenumărate. Ne dăm samă că ceva tulbure pluteşte aproape de noi, că împrejur un haos tinde să se precizeze intr'o formă şi că sforţările lui sînt încă neputincioase. Ambianţa suggerează o învălmăşeală de elemente. Şi, ca să nu disperăm, ridicăm această stare de fapt până la rangul unei valori şi teoretizăm dezorientarea contemporană, numind-o misticism. Snobii, cei slabi de fire, suggestionabilii, se grăbesc să recunoască ca singura legitimă, ca singura definitivă, noua stare de sensibilitate.

Cum contagiunea e puternică, chiar spiritele tari, lucide, se intimidează şi cedează. E, printre multe altele, cazul lui Jacques Cocteau, scriitor clasic, limpede până la evidenţă, care s'a convertit la catolicism,—cu cîtă profunzime rămîne de văzut,—printr'o faimoasă scrisoare către amatorul de prozeliţi J. Maritain. Să nu ne mirăm dacă ultimele rezerve ale raţionalismului, Paul Valery, Ch. Maurras, A. Gide, Levy-Brühl, nu vor deveni şi ei mistici.

Mai este şi altceva. Cînd a izbucnit războiul mondial, raţionalismul era în plină floare (cu excepţia citorva şcoli filozofice minoritare). El pătrunsese adînc în masele culturale.

De evocarea lui se leagă toate ororile marelui cataclism. Îl păstrăm o anumită rancună. Îl asociem mereu mentalităţii care a prezidat şi pregătit războiul. Ne zicem foarte simplu, că dacă oamenii de mentalitate raţionalistă au fost cei care au voit războiul, misticismul—antipodul acestora—nu poate să aducă decît efecte contrare. S'a intimplat o asociaţie la fel cu republica. Multe popoare au asociat-o la mizeria post-belică regretind imperiul sau regalitatea legate aparent de prosperitate şi linişte.

Şi pe urmă mai este legea ritmului—pare-se indispensabilă astăzi. Cînd o stare de lucruri durează prea mult se simte nevoia de schimbare şi reacţiunea se desenează. Lucrurile vechi sînt readuse la modă. Anticul devine nou printr'un simplu decret al sensibilităţii colective, saturată de un anumit abuz. Excesele raţionalismului în ţările occidentale de veche tradiţie a inteligenţei au adus—caşi unele tiranii care provoacă revoluţia,—negarea intelectului şi preamărirea forţelor sufleteşti obscure.

La această condiţionare de ordin sociologic se mai alătură o alta de ordin psihologic, o problemă de temperament. Dacă observăm mai de aproape, opoziţia dintre mistică şi inteligenţă, nu e altceva decît duelul între spiritul critic şi cel creator. Fertilitatea inconştientului cînd debordează în elanuri vitale, nu ştie niciodată precis încotro merge. Ea se manifestă ca o explozie: în toate direcţiile. Un Tolstoi, un Nietzsche, un Carlyle, un Dostoevski sau Balzac nu-şi dau perfect samă de semnificaţia operei lor. Ca toate expresiile vieţii, ea e confuză. Un torent în revărsare depăşeşte albia exactă pe care îi e desenat cursul. El aduce cu dinsul aluviuni de tot felul, arbori, dar mai ales, bucăţi rupte din propriile sale maluri. E. Renan spunea cu bună dreptate: „Il n'y a que l'obscurité qui est féconde". Aceasta e valabil pentru toate temperamentele mari creatoare. Dar în epocile revoluţionare, de dibuire, misticismul, adică aprecierea forţelor inconştiente şi afective se generalizează ch'ar la spiritele necreatoare din simplă imitaţie.

Spiritul critic, din contra, trebue să fie mai raţionalist. El explică şi dă expresie la ceiace este, nu ghiceşte ceiace va fi. Vă puteţi închipui pe un Sainte-Beuve, Faguet, Brandes ca mistici? Raţionalismul e mai puternic în timpul şi după marile epoci de construcţie, afară dacă el însuşi nu inspiră un asemenea entuziasm încît devine obiect de misticism, cum a fost cazul marii revoluţii franceze.

Cu toate acestea, dacă misticismul exprimă starea de pregătire premergătoare creaţiei, el nu o determină direct. Producţia spirituală ca oricare alta presupune două etape: una de *inspiraţie*, de profeţie şi o alta de *organizare*. Cea de a doua e cea mai importantă. Fără o *formă* anumită, fără o *expresie*, o creaţie nici nu e perceptibilă, se ineacă în oceanul tentativelor

ratate în stare de proect. Până nu devine *conştientă*, o contribuţie spirituală n'are drept de cetăţenie în istoria culturii. O bună parte de inteligenţă trebue să intre în orice creaţie. În această privinţă au dreptate şi A. Gide şi P. Valery. Bergson n'a putut da o lovitură serioasă suveranităţii inteligenţei decît uzînd tot de inteligenţă. Argumentele sale în favoarea misticismului sînt de natură raţionalistă.

Misticismul e *perioada de incubaţie a actului creator*. El serveşte drept termometru spiritual. De îndată ce o astfel de stare sufletească se răspîndeşte într'o societate, e semn că o revoluţie se va produce. Dar atita tot. În ce sens se va produce nu putem şti. Pentru realizarea ei trebue să intervină raţiunea.

Ea singură poate isprăvi o încercare, ea singură dă formă, expresie, realitate.

Cînd astăzi misticismul e la modă în Europa, lucrul nu trebue desconsiderat. Faptul că această modă există e simptomatic. El înseamnă oricum ceva. Altfel nu s'ar fi produs. Modele nu sînt cu totul absurde. Sînt stări de opinie, indicii de diagnoze sociale.

* * *

Cînd misticismul face însă ravagii în publicistica noastră, nu înseamnă altceva decît că scriitorii atinşi de această boală, sînt prea slabi de înger ca să nu fie o sucursală a ceiace se întîmplă în Franţa ori Germania. Ei sînt barometrul sensibil care anunţă norii strînşi în altă parte. Căci condiţiile indicate mai sus pentru apariţia misticismului nu sînt în nici un caz realizate aici. La noi n'a fost niciodată exces de raţionalism ca să vie reacţia mistică. Sîntem într'o epocă de lămurire, de auto-interpretare. Trebue să ne cîntărim forţele şi să ne identificăm temperamentul. Sufletul nostru nu e încă lămurit. Avem *nevoe de o definiţie a fenomenului romînesc*. A. Gide a spus că atunci cînd e vorba de atîtat o delimitare, o frontieră care desparte un suflet de altul e nevoe de desen, care separă şi deosebeşte şi nu de muzică, apanagiul misticismului, care topeşte şi amestecă. Trebue să ne trasăm, pe terenul mic sau mare pe care-l avem, deocamdată hotarul. Contribuţia originală va veni mai pe urmă. Creaţia romînească e un fenomen de viitor. Ca să existe creaţie (care înseamnă numaidecît originalitate) trebue *individualitate*. Dar care e individualitatea noastră? Să ne înţelegem întâiu. Dar pentru aceasta trebue inteligenţă, logică, intelectualitate. Trebue mai ales critică şi iar critică. Aceasta e cerinţa romînească cea mai urgentă. Delir patetic, extaz de fachiri, teozofie şi magie, altoite pe sălbătăcie, vedeţi bine ce poate da. Problema creaţiei fiindcă e încă departe la noi, să ne propunem, cu mai mult bun simţ, scopuri mai modeste,

fiindcă sint şi mai fecunde. Ele sint croite pe talia noastră. Pentrucă prinţul Kayserling a fondat la Darmstadt o şcoală a înţelepciunii bazate pe principii teozofice sau fiindcă Cocteau a trecut la catolicism, cutare intelectual din Bucureşti, tremură de frică că a rămas în urmă, şi ca să nu fie handicapat, învaţă ebraica şi se înscrie numaidecît la facultatea de Teologie, îşi dedică, dacă face, poemele lui Isus, cîntă Duminica la strana stîngă, seara şi-o petrece în compania domnişoarelor quinquagenare apăsind cu degetele pe o masă umblătoare, îşi chinueşte sintaxa ca s'o facă obscură şi înfricoşătoare, jură pe învăţămintele lui Sf. Toma D'Aquin sau Sf. Bonaventura pe lingă care Descartes e un simplu gogoman, se ocupă cu mare grijă de politica sfîntului Sinod relativ la repauzul duminical etc. etc.. Toate aceste mofturi sint pur şi simplu dezgustătoare ori caraghioase după cum te pui. Am înţelege toate acestea, dacă misticismul s'ar manifesta la cine ştie ce spirite creatoare. Dar misticii noştri sint cei mai uscaţi critici. Cum nu există nici un fior de viguroasă creaţie, decît la foarte puţini din susţinătorii misticismului la noi, aceste strîmbături nu sint decît mahalagisme.

Misticismul şi mediocritatea nu se împacă. Pentru o asemenea stare de suflet trebue bogăţie şi vitalitate de titan. Un zbîrcit intelect de zgirie-hîrtie e de-adreptul caraghios cînd îşi dă aere de mediu în transe. Vorba lui Caragiale: „a se slăbi". Rominul nostru e bonom, mucalit, ascuţit în observaţie şi ca tot meridionalul, extrem de lucid. De unde atîta temperament de delirant, mă rog?

Se poartă anul acesta misticismul. E evident. Din punctul de vedere al cochetăriei, aceşti domni sint impecabili. Dar să nu-şi dea aere de intelectuali. Aceştia sint tragic sinceri cu stările lor sufleteşti şi nu fac din idei o chestie de toaletă.

* * *

Pe lingă servilismul imitativ al unei culturi care trăeşte „a l'instar des autres", secretul ultimului entuziasm pentru mistică trebue căutat şi în altă parte.

Obscuritatea şi anarhia sentimentală nu e numai cel mai minunat „trompe l'oeil", praf de svîrlit în ochii naivilor, dar oferă o mască subt care realitatea devine incontrolabilă. E cea mai comodă dintre poze. În planul intelectualist, talentul sau inteligenţa se compară, se măsoară. Fiecare posedă un rang în erarhia generală. Desfiinţînd cu Bergson posibilitatea măsurătorii în domeniul actelor sufleteşti, misticul modern scapă de biletul de legitimaţie, scapă de penetraţia criticii, a denunţării. El e intangibil, insezisabil. Pentru mistic toate talentele sint egale. Nimeni astfel nu rămîne cel puţin subt media contemporanilor. Cine ştie ce ar da o demascare raţionalistă!

Există loc, astfel, în misticism pentru toate tartuferiile, pentru orice şarlatanism.

Oameni dela care n'a rămas o carte, o idee, o suggestie, o propunere, n'au decît să se convertească la misticism: reputaţia lor e salvată.

Dar publicistul mistic, care nu e aşa de inconştient cum s'ar crede, în ce priveşte anumite comodităţi, nu şi-ar permite toate aceste delicioase grimase, dacă ele n'ar coincide şi cu o anumită atitudine reacţionară foarte favorizată în momentul de faţă în ţara noastră. Alianţa dintre religie şi politica de dreapta e de mult cunoscută. Obscurantismul e decînd lumea instrumentul cel mai agreabil al autocraţiilor. Pe de altă parte, balanţa politică nu înclină către democraţie astăzi în ţara noastră. Cu atît mai bine pentru adepţii noilor tendinţe. Misticismul lor poate deveni utilitarist. La urma urmei de ce nu? Ce poate fi mai dulce decît să susţii o idee, care să fie în asentimentul opiniei publice şi chiar al guvernului? E o simplă coincidenţă desigur, dar cu atît mai plăcută. E, nu ştiu cum, cam ca cineva care ar iubi la nebunie o domnişoară care s'ar întîmpla să fie şi milionară. Ce e de vină un mistic romîn dacă ideile sale sint pe placul oficialităţii? Să le abjure? Il credeţi aşa de puţin serios? Din contra, le va da maximum de dezvoltare în aplauzele oficialităţii. Misticul romîn e destul de sceptic şi de critic ca să înţeleagă că o idee care nu are asentimentul guvernelor e, prin aceasta însăşi, mai puţin adevărată.

Mihai D. Ralea

Cronica școlară

Invățămintul filozofic

Ministerul Instrucțiunii e un minister nefericit. N'a avut norocul să-i suie treptele oamenii care-i trebuiau: pricepuți și cu evlavie pentru școală. Petre Poni și Spiru Haret sint excepții desnădăjduitor de rare. Curajul lor n'a avut răgazul și continuitatea necesară, incit cele două elemente ale școlii—profesori și elevi—au rămas și după ei de isbeliște. Ecoul social al lipsei de grijă pentru școlari, scădere neiertată respectivelor generații, va rămînea hilariantul apel al doctorului Ureche, după ce S. P. A. ornase cu elegante scofițe și pălărioțe capul cailor de tramvai: „să ne grăbim—ironizează Ureche,—să fundăm singura societate protectoare care nu există încă: Societatea protectoare a școlarului romîn: S. P. S. R.". Dar profesorii? Situația lor? Prestigiul lor? „Mai mari peste copii" așa au fost definiți, —cu o expresiune în care se sbate tot disprețul, toată desconsiderația fatuitară a mediului caragialesc de pe timpuri.—Acesta e—în două cuvinte—prestigiul asigurat școalei romînești de un minister nefericit. Dar va conveni oricine că într'o țară în care ministerul instrucțiunii e considerat de al doilea rang în ordinea de inaintare politică—așa trebuia să fie!

Iată însă un ministru care amenință să strice obiceiul pămîntului, căci cine spune că *„ordinea socială se creiază în școală"* afirmă implicit primatul ministerului școalei. E o formulă impresionantă pentru mentalitatea romînească, o formulă care va însemna, prinzînd rădăcini și răspîndindu-se, o cotitură în evoluția școalei noastre. Deocamdată să încearcă a i se asigura viabilitatea printr'un învățămînt filozofic. Ziarele au discutat reforma anunțată. Unii au agreiat-o c'un zîmbet, alții au făcut zîmbre. Și unii și alții, fără să insiste prea stăruitor. Totuși—în urma constatărilor făcute cu prilejul bacalaureatului de con-

dele autorizate—s'a creat în jurul școalei o atmosferă de suspiciune, care ne obligă să ne preocupăm mai mult de tot celace o privește.

Credem că reforma este îmbucurătoare și trebue principial admisă, pentru următoarea serie de motive, sumar schițate: In primul rînd e binevenită mai multă filozofie pentrucă e o grabnică necesitate cultural-socială. Spiritul nostru public este lipsit aproape de orice interiorizare, lipsă care explică criza morală actuală. Absența interiorizării - cronică — după unii — pentrucă n'am avut trecut religios, pentrucă n'am simțit fiorul acela de dependență cosmică—care purifică și lărgește sufletele, acerbată de condițiunile noastre sociale postbelice,—lămurește de ce epoca noastră a îngustat așa de mult orizontul și seriozitatea vieții. Materialismul ateu, care aruncă un văl asupra unei părți de realitate și răpește toată frumusețea celeilalte părți,—trebue asediat: trebue să se strecoare o rază de idealuri printre preocupările vulgare.

Nu insistăm,—dar chiar educativ și moral este bine să perfecționăm metoda biografiilor oamenilor mari printr'o inițiere in cugetarea lor. Contactul cu gîndirea lor în adevăr înnobilează. Aceasta ar face-o istoria filozofiei.

Este logic să propui cu mai mult temeiu filozofia,—știința care discută toate științele, în liceu,—școală de pregătire generală. Nevoia a fost simțită de profesori, care s'au văzut siliți să rupă cîteva ore—din puținele acordate logicei și psihologiei, ca să facă o introducere în problematica filozofică. In programa analitică actuală există o dualitate: de-o parte științele—de alta religia. Cine face armonia? Cine stabilește unitatea? Singurul răspuns posibil este: Filozofia. Prin filozofie se pot privi—știința și religia, ca produse omenești—fiecare cu locul său în cadrul încercărilor noastre de-a explica și cerceta. O *teorie a cunoașterii* și o *teorie a existenței*—ca o încoronare a tuturor studiilor liceale—trebue să aducă o reformă a învățămîntului prin filozofie (vezi: I. Petrovici, Mai multă filozofie, Sburătorul, 1920).

Este—pe urmă—psihologic să discuți cu elevii problemele inițierii filozofice, pentrucă cercetări nouă de psihologia adolescenței indică preocupările metafizice și etice drept cele mai ascuțite necesități ale vîrstei între 13 și 21 de ani.

Psihologul pedagog Eduard Spranger (Psychologie des Jugendalters, Leipzig, 1924) supune unei minunate analize desfășurarea psihologică în anii aceștia. Sint cîteva capitole care ne interesează acum. „Das sittliche Ewtwicklung des Jugendlichen", „das Rechtsbewusstsein des Jugendlichen", „Wissen und Weltanschauung im Leben des Jugendlichen" remarcă vivacitatea extraordinară a instinctului metafizic la adolescenți. Ingrijorarea metafizico-religioasă nu-i niciodată mai puternică ca acum. Chiar între adolescenți—Spranger deosebește două tipuri: cer-

cetătorul, atras de-o știință specială și *filozoful*, atras de gîndul construirii *totului* în concepte. Ambii însă sînt sbuciumați de „ghimpele enigmei vieții", sbucnind cu toată puterea noutății. Întrebările acestea despre rostul nostru și al vieții, sînt complicate de preocupările morale și cele ale unei justiții eterne.

Este inutil să urmărim ce anume tribulații în răspunsuri se pot găsi,—fapt este că „fiecărei vîrste îi corespunde un ethos și o filozofie proprie", dar problematica, toată problematica se pune odată cu adolescența.

Adeseori tinerii prezintă în frămîntarea lor aspecte de tragedie (pag. 209). Și nu trebue cu nici-un preț să se frămînte neștiuți, să se simtă părăsiți. Aici ar începe datoria învățămîntului filozofic.

Ultimul motiv care ar pleda persuasiv pentru învățămîntul filozofic e că acest învățămînt e formal: realizează adică o dezvoltare a potențelor sufletești, formează oameni cu judecată, dîndu-le puncte de orientare, criterii, fără să îngrămădească date memorizate: non des savants, des voyants.

Rămîn, evident, întrebări de care atîrnă oportunitatea reformei, în realizarea ei practică, chiar admițînd-o principial. —Ce înseamnă învățămînt filozofic? Mai multă logică? Mai multă psihologie? Dar experiența arată profesorilor, că elevii consimt foarte greu să se interiorizeze și să se privească gîndind sau simțind.—Se va reintroduce etica? Se vor studia moraliștii francezi, urmărindu-se disciplinarea caracterelor și rezolvarea crizei morale romînești prin morală? Se va introduce sociologia? sau estetica, care după idealul lui Ruskin și Wilde e singura disciplină care poate crea „o nouă confrerie între oameni, furnizînd limbajul universal". Se va face o introducere în filozofie? Care disciplină filozofică va avea hegemonia?

Dar învățămînt filozofic nu însamnă numai introducerea unei discipline, sau înscrierea mai multor ore în program pentru acea disciplină, ci însamnă poate și nuanțarea filozofică a celorlalte obiecte de învățămînt. Cum se va face aceasta? Care vor fi profesorii aceia? Și care manuale? Trebuesc multe schimbate din temelie dacă filozofia devine obiect de concentrare. Sînt întrebări care pot încurca.—Și se mai adaugă încă una.—În spiritul cărei concepții filozofice se va reforma? Dacă educația e socializarea tinerilor generații—după Durkheim—în ce spirit le vom socializa, socialist sau individualist? Totul e individul, sau totul e societatea? Vom crește „bestia blondă" sau „generosul social"?

Reforma va purta pecetea personalității filozofice a d-lui Petrovici.—Domnia-sa e raționalist.—Putem bănui prin urmare sensul reformei: vom crește înțelepți. Aici însă cei pripiți ar avea motive să fie mîhniți. Cum? Vor zice ei, învățămîntul trebue să ție seamă și de sociologia națională, însă realitățile romînești nu priesc deloc filozofilor.—Tinerii ieșiți depe băncile

școlii vor rămîne aiuriți, ca în altă lume: Ce-și va zice oare, în ropotul zilei, elevul, care-și amintește versurile raționalistului francez:

> Le bonheur est un bien que nous vend la nature;
> *Il n'est point ici bas de moisson sans culture—?*
>
> (Discours sur l'homme).

Ca să fie fericiți—și poate că aceasta-i rostul vieții pe pămînt—nu-i mai bine—vor replica ei—să creștem copiii feriți de întrebările și îndoelile filozofiei? Să-i creștem la rugby și foot-ball, să le circule puternic sîngele prin vine, să clocotească, —și zgomotul lui să acopere glasul preocupărilor morale.—În angrenajul social, rezistă doară cei egoiști și seci.—Nu-i mai fericit Don Juan, decît Werther, și oricare „cetățean cumsecade" decît orice raționalist vizionar al păcii și încrederii între oameni? Căci rațiunea te face să afirmi și tu adevărurile marelui iubitor de oameni, dar micile brutalități ale vieții sociale se'ngrămădesc destule, ca să distrugă o iluzie neiertată.

Dar formula ministrului instrucțiunii va împrăștia și umbrele acestei mîhniri. Dacă școala formează ordinea socială,—școala cea nouă,—intronată în drepturile ei,—anunță și adînci prefaceri sociale.

Sorin T. Pavel

Cronica teatrală

IAŞI

Stagiunea nu s'a mai deschis anul acesta, lucrul e îmbucurător, cu o nouă piesă de d. Victor Eftimiu, ci cu Vlaicu Vodă.

Am cetit şi am văzut de multe ori frumoasa piesă în versuri a lui Davila şi am rămas mai mult ca oricînd cu convingerea că ea e turnată într'un metal, capabil să reziste vremii.

Măruntele defecte asupra cărora atîţia critici au insistat deajuns, mi se par neînsemnate faţă de mersul sigur şi maiestos, relieful viguros al caracterelor, avîntul ideal care vibrează în această piesă istorică şi în adevăr naţională, ce prin factură aminteşte nu drama romantică cu retorismul, artificiile şi violenţa ei forţată, ci cele mai bune din tragediile clasice.

Figura închisă şi severă a lui Vlaicu cu stăpînirea sufletească şi voinţa lui tenace şi înţeleaptă, închinată unei cauze superioare, e o impunătoare creaţie dramatică şi în acelaşi timp fidela încarnare a politicii precaute dar larg văzătoare a voevozilor noştri, întemeetori de neam şi neclintiţi păzitori ai legii. Doamna Clara cu voinţa ei neînfrînată de dominaţie, care pentru a ajunge la ţintă merge pănă la crimă, e deasemeni o eroină de tragedie, iar romîn Gruie simbolul minunat al poporului anonim şi umil, cu fidelitatea şi setea lui de jertfă în ceasuri grele.

Interpretarea piesei a fost demnă de laudă. Cu toată povara anilor, d-na Agatha Bîrsescu ne-a redat figura doamnei Clara cu vigoarea ei cunoscută, cu acelaşi dicţiune neîntrecută şi gesturi largi de mare tragediană.

D. Ghiţescu a jucat cu pătrundere, sobrietate şi măsură rolul covîrşitor al lui Vlaicu.

Ceilalţi artişti i-au secondat onorabil. Un lucru nu poate însă fi trecut cu vederea. Cei mai mulţi din ei nu ştiu să rostească versuri şi nu pot părăsi nici o clipă tonul prozei curente.

Desigur, accentul forţat sau supra-dozarea în această materie sînt primejdioase, dar e bine să nu uităm în acelaşi timp că versul nu e o haină de toate zilele şi ca atare cînd e frumos cu deosebire, se cade să fie rostit cu o cuvenită nobleţă. Şi artiştii ieşeni au doar în faţa lor, în privinţa aceasta, în d-na Bîrsescu un minunat model!

*

Direcţia teatrului nostru a fost de data aceasta mai norocoasă sau mai fericit inspirată ca anii trecuţi în alegerea pieselor originale, şi încercări ca acele ale d-nilor Scorţescu şi Teleajen merită fără îndoială să fie relevate.

D-l Teodor Scorţescu e cunoscut prin două mici piesee „Arta iubirii" şi „Mirajul Alpilor", care dacă nu sînt lipsite de unele stîngăcii de începător cuprind, ultima mai ales, detalii de o remarcabilă pătrundere şi fineţă psihologică.

În „Tanti Viorica", piesă în patru acte şi de altă amploare, d-sa pune în discuţie o problemă îndrăzneaţă şi interesantă, acea a virginităţii femeilor înaintea căsătoriei. Sentimentul de proprietate absolută şi exclusivă a masculului, caşi străvechi şi obscure imperative ancestrale explică în parte cel puţin, mistica importanţă pe care acesta o acordă, unui infim detaliu anatomic al partenerei sale.

Rămîne însă deschisă întrebarea, Dumas fils a pus-o mi se pare pentru întăia oară, dacă o fată care şi-a pierdut virginitatea din diverse cauze, din care unele au fost poate mai tari ca voinţa ei, a pierdut în acelaşi timp şi dreptul de a deveni soţia unui om pe care-l iubeşte. Nu devine oare acest om — în momentul în care cunoscînd realitatea, se crede chemat să aplice sancţiunea, oricît ar fi de chinuit de frigurile geloziei postume, — crud şi cîteodată ridicul?

D şoara Ella studentă la chimie, fată cuminte, serioasă, orfană care trăieşte împreună cu mătuşa ei, o bătrînă d-şoară cu ticuri şi maniile inevitabile ale vîrstei, cade printr'un lanţ de împrejurări nefavorabile în braţelele unui doctor inteligent şi cinic, un Don Juan sau Valmont contemporan, care-şi practică sportul cu o artă savantă.

Dar după ce i-a fost şase luni amantă, dragostea Ellei începe a plictisi pe doctor, preocupat de nu ştiu ce cercetări ştiinţifice. Un moşier însă, Andrei, amic al doctorului, care desgustat de aventuri şi speriat de apucăturile fetelor de azi caută o tovarăşă de trai în adevăr pură, crede că a găsit în Ella idealul visat. El o iubeşte cu pasiune şi Ella părăsită de doctor, care nu vrea să audă de căsătorie şi profund decepţionată, găseşte un refugiu în iubirea lui. Dar în ajunul logodnei, doctorul apare, neaşteptat. El lămureşte Ellei situaţia ei şi eventualele primejdii de care e ameninţată, oferindu-se ca amic şi medic să-i procure mijloacele în stare de a provoca soţului, în momentul psihologic, necesara iluzie. Dar Ella, suflet sincer şi drept, pe

care o revoltă minciuna şi tirania prejudecăţilor refuză indignată, mărturisind lui Andrei adevărul. Acesta trece însă subit dela dragostea aprinsă la disperare şi invective. Cu multă abilitate, doctorul, adevăratul autor al nenorocirii, reuşeşte să potolească pe Andrei, aruncind vina pe un personaj fictiv şi decedat. Dar numai pentru o clipă, căci el plecat, acesta izbucneşte iarăşi şi zdrobită de durere, Ella pleacă in lume.

Piesa se sfirşeşte de fapt aici, dar d. Scorţescu pentru a pedepsi cruzimea bărbatului şi a-l pune intr'o postură ridiculă a crezut necesar să mai adauge un act.

Ella a devenit o stea renumită de cinema şi o găsim filmind în jurul Sinaei, intr'un scenariu alcătuit de un jankeu foarte bogat şi comic, care o urmăreşte asiduu cu propuneri de căsătorie. Andrei, care nu a încetat de a iubi pe fosta lui logodnică şi regretă gestul pe care l-a avut faţă de ea, o intilneşte din intimplare. Vechea dragoste îi cuprinde pe amîndoi şi omul care-şi respinsese logodnica fiindcă nu era virgină, e fericit acum că poate să ia de soţie pe acelaşi femee, văduvă şi liberă, după ce a făcut deliciul mai multor amanţi.

Deşi actul din urmă, amuzantă comedie de altfel, e un „hors d'oeuvre" din punctul de vedere al economiei piesei, deşi metamorfoza Ellei din chimistă studioasă în stea de cinema nu e deajuns explicată, iar unele trăsături din caracterul lui Andrei, cum e increderea lui absolută în doctor, poate neverosimile, „Tanti Viorica" e scrisă de un intelectual subţire, şi uneori subtil, cu netăgăduite însuşiri literare.

Dacă o relativă lipsă de concentrare şi căldură afectivă e pe alocuri vizibilă, unele scene mai ales în actul al II-lea sînt remarcabile prin luciditatea şi ascuţimea analizei, iar dialogul e aproape întotdeauna natural, viol, spiritual.

E demnă de relevat deasemeni abilitatea, semn al unei reale distincţii native, cu care autorul a atins unele chestii greu de atacat direct şi de o gingăşie extremă, fără a cădea o clipă în vulgaritate.

Piesa s'a bucurat de o conştiincioasă interpretare deşi rolul eroinei depăşea, din nefericire, forţele artistei. D. Nosec a fost corect în acel al moşierului Andrei, d. Braeski convenabil în al doctorului. D. Miron Popovici a avut vervă şi umor în rolul americanului.

*

Piesa d-lui Teleajen se inspiră caşi lucrările lui anterioare „Cuiburi sfărîmate" şi „Moşnenii" din mediul patriarhal al boierimii de ţară şi se desfăşoară în acelaşi atmosferă tradiţională de poezie sănătoasă şi rustică.

Bătrînul boier Iorgu Dumbrăvescu, pe cînd era văduv, înainte de a doua lui însurătoare a avut o fată cu o roabă ţigancă din sălaşul moşiei. Fiindcă ea era singurul lui copil, a crescut-o şi a recunoscut-o ca fiică legitimă, în ochii oamenilor. Dar cumnatul său Grigore Zeletin zis şi „Păr de lup", bărbat aprig şi rău, ruinat prin necurmate judecăţi pentru pămînt cu vecinii, îi cunoaşte taina şi îl exploatează prin veşnice cereri băneşti. Fire de artistă, temperament pasionat şi aprins, în ale cărei vine curge sîngele mamei, fiica lui, Miranda a studiat mai mulţi ani la Paris. Reîntoarsă acasă ea recunoaşte în logodnicul verişoarei Elena (fata lui Zeletin), doctorul Carpen, pe iubitul ei dela Paris. Ea caută să-l atragă din nou şi pe cînd intimitatea între dînşii creşte, Elena suferă în tăcere. Dar Zeletin care-şi iubeşte cu pasiune fata veghiază şi cînd ea vrea să ia calea mănăstirii, desvăluie în public originea adevărată a Mirandei. Carpen rămîne nehotărît. El ia la început apărarea Mirandei şi pare dispus să sacrifice pe Elena, dar apoi ezită. Revoltată împotriva lui şi a soartei, Miranda ia calea pribegiei, părăsind pentru totdeauna căminul părintesc.

Piesa d-lui Teleajen e fără îndoială patetică, plină de mişcare şi construită de un abil meşteşugar, care posedă instinctul teatrului. Unele personagii: boierul Iorgu cu nobleţa şi bunătatea lui sufletească, Zeletin cu viclenia şi aspra lui îndîrjire, Stefanaş fiul epileptic al acestuia, copil sălbatec crescut în sînul naturii, trăiesc şi au o individualitate bine caracterizată. Nu aşi putea spune însă acelaşi lucru despre doctorul Carpen, personaj incolor şi enigmatic şi mai ales despre adevărata eroină a piesei Miranda.

Talent desigur cultivat, dar cu fondul profund rural şi cu sentimentalitatea naivă şi uneori dulceagă, cu toată silinţa lui meritorie, d. Teleajen n'a izbutit să dea destulă viaţă şi adevăr acestei firi capricioase şi pătimaşe, rafinate în mediul artistic al Parisului. Deşi alimentat cu expresii franţuzeşti, care vor să fie picante, dialogul între ea şi Carpen ca şi manejul lor erotic nu evită convenţionalul şi se resimte de stîngăcia autorului. Tirada din actul final în care fata ţigancei evocă suferinţele strămoşilor ei îmi pare deasemeni declamatoare şi retorică, iar plecarea Mirandei pe urma strămoşilor ei numazi lasă impresia unui truc melodramatic uzat, amintind banalul sfirşit al atitor filme.

Piesa a fost frumos montată şi interpretată cu îngrijire. D. Teleajen în rolul boierului Dumbrăvescu şi d. Ghiţescu în acel al lui Zeletin au jucat inteligent şi cu naturaleţă. D-na Braeski în acel al Mirandei a pus pasiune, dar nu a evitat unele accente falşe.

Cu „Negustorii de glorie", compania Sturza Bulandra Maximilian ne-a procurat cîteva ceasuri de neuitată plăcere artistică. Căci dintre numeroasele piese inspirate de starea de spirit şi moravurile post belice, comedia satirică biciuitoare şi amară a lui Marcel Pagnol şi Paul Nivoux e una din cele mai semnificative.

„Negustorii de glorie" ne înfăţişează unul din faptele care sporesc durerea acelora ce au pierdut pe cîmpul de luptă o fiinţă scumpă şi constitue în acelaşi timp o sîngeroasă ironie a acestei vremi: exploatarea şi comercializarea neruşinată a memoriei eroilor morţi, de ceata nesăţioasă a oamenilor de afaceri

veroși și a tuturor învîrtiților, plantă veninoasă pe care a alimentat-o gigantic războiul.

Sergentul Henri Bachelet a fost ucis pe front pe cînd proteja cu mitraliera retragerea batalionului. Corpul eroului n'a fost găsit și familia nu are drept consolare decît portretul, crucea de războiu și suvenirul mortului. Dar lui Bachelet tatăl, modest funcționar de prefectură, i se deschide deodată prin moartea fiului o strălucită carieră. Tatăl sergentului erou e înaintat repede șef de secție, apoi de divizie și e ales președinte al asociației familiilor celor morți. Ba chiar e convins să candideze în fruntea unei liste, bineînțeles acea a blocului național, la scaunul de deputat. In ajunul alegerii însă, lovitură de teatru! mortul reapare. (Henri nu fusese ucis ci numai grav rănit și transportat într'un spital din Germania. După opt ani, revenindu-i memoria, uzat și îmbătrînit, el a izbutit să ajungă acasă). Candidații sînt consternați. Succesul electoral e periclitat prin apariția intrusului. Ei pun întâiu la îndoială identitatea lui. E acest strigoiu sergentul Bachelet? Și în fața evidenții, caută să cîștige timp.

Indurerat, după ce-și revede soția căsătorită acum cu un altul, Henri se resemnează să nu le tulbure jocul dar cînd Bachelet tatăl a devenit deputat și un discurs răsunător l-a făcut ministeriabil, el își revendică cu hotărîre identitatea și reclamă starea lui civilă.

Intr'o scenă însă, puternică și expresivă în care avem unul în fața altuia, profitorul îngrozit care-și vede situația amenințată și soldatul revenit de pe front în sufletul căruia clocotesc mînia și disprețul, Bachelet tatăl mărturisește fiului ambiția care-l roade cași toate motivele josnice dar profund umane ale lașității și ale egoismului său. Cuprins de milă, Henri renunță la numele lui și acceptă starea civilă pe care i-o fabricase cinicul și ingeniosul furnizor Berlureau și în cele din urmă, convins că scrupulele de conștiință nu fac decît să desarmeze pe un om în mijlocul unei societăți abjecte, primește chiar să devină șeful de cabinet al tatălui său, acum ministru.

Deși în „Negustorii de glorie" nu lipsesc situațiile dureroase sau mișcătoare, ele sînt covîrșite de satira feroce „à la Mirbeau" și de efecte comice de o scînteietoare și uneori diabolică vervă.

Piesa a fost minunat interpretată de un excelent ansamblu. In rolul bătrînului Bachelet, d. Maximilian a fost de un realism sobru dar cu atît mai suggestiv și patetic.

D-na Sturza mișcătoare în rolul mamei, mai cu seamă în scena mută a revederii.

D. Bulandra a fost un Henri Bachelet copleșit de suferință, sau vibrant de nobilă revoltă.

D. Tălianu degajat, jovial, de o admirabilă siguranță în rolul lui Berlureau, tipul atît reprezentativ al parvenitului și canaliei triumfătoare.

O. B.

Miscellanea

Ultimele alegeri în Europa

Ori de cîteori în vre-o țară de pe continent, alegerile dau o indicație spre dreapta, reacționarii noștri fac imediat pronosticuri asupra caducității democrației și trag bine înțeles învățăminte asupra excesului de libertate și democrație dela noi. Se uită însă că în țările occidentale alegerile se fac de multe ori în vederea unei probleme concrete la ordinea zilei. Consultarea populară indică directivele de luat. Aceasta n'are nimic a face cu democrația sau antidemocrația. Așa a fost cazul succesului conservatorilor în alegerile din Anglia de acum doi ani. Fapt e însă că în toate țările Occidentului alegerile dau, cu rare excepții, majorități partidelor din stînga. De aici și ura reacționarilor contra parlamentarismului.

Inchipuiți-vă că alegerile ar da de obiceiu majorități dreptei. Nici unui conservator nu i-ar veni atunci în minte să ceară dictatura. Doctrina dictorială e un argument în plus care probează victoria democrației.

Dar aceste succese electorale ale democrației nu apar așa de clare la noi, fiindcă aici o mulțime de curente și personalități din stînga trec drept elemente de dreapta.

Reacționarii romîni l-au acaparat și confiscat de pildă pe d. Poincaré. Dar acesta e un sincer democrat. Politica sa internă e din cele mai liberale (în vechiul senz al cuvîntului). N'a întrebuințat niciodată cea mai mică constrîngere a libertății și a arătat o adevărată solicitudine pentru mediile muncitorești. Declarăm, că am fi mulțumiți dacă am fi guvernați și noi de elemente de dreapta în felul d-lui Poincaré.

Cine observă însă curba evoluției politice europene pe un timp mai lung, își dă perfect seamă că tendința către democratizare crescîndă e evidentă. Afară de țările dictatoriale, (și în acestea, de pildă în Spania, se pare că parlamentarismul începe să se arate necesar) alegerile cu mici abateri, se îndreaptă către stînga. Țările nordice au parlamente și ministere de alianță radicală și social-democrată. La fel Belgia. In Franța parlamentul cel puțin, e de majoritate socialistă și radical socialistă. Stinga burgheză și social-democrații domină compoziția Reichstagului. La fel în Austria, Ceho-Slovacia și Elveția. Majoritatea laburistă în Anglia începe să ciștige locurile liberale și să contra-balanseze puterea conservatorilor.

Ultimele alegeri municipale din Belgia și Anglia au dat majorități clare socialismului. In orașe ca Manchester și Liverpool acesta ciștigă o preponderență remarcabilă. In Sheffield și Leeds laburiștii sînt stăpîni excluzivi pe administrația comunală. De unde partidul travaillist avea înainte de alegeri 250 consilieri municipali, astăzi are aproape 400. Dacă cercetăm rezultatul global al alegerilor, constatăm că travailliștii ciștigă 147 de locuri și pierd 8, ceiace înseamnă un cîștig net de 139 de mandate. Conservatorii pierd 87 de locuri și nu ciștigă decît 18, în timp ce liberalii pierd 56 de locuri și nu ciștigă decît 7. Independenții în fine pierd 34 și cîștigă 13. Cifrele acestea sînt, mi se pare, mai eloquente ca orice teorie. Fără să fie așa de strălucite, rezultatele din Belgia sînt totuși și ele semnificative.

Cu toate acestea fasciștii și reacționarii noștri, impermeabili la evidență, vor continua să strige că democrația europeană lichidează! — *M. R.*

Anestetul Gide

zice:

„Nous ne reconnaissons de valeur qu'aux oeuvres les plus profondément révélatrices du sol et de la race qui les portaient".

„Quoi de plus espagnol que Cervantès, de plus anglais que Shakespeare, de plus italien que Dante, de plus français que Voltaire ou Montaigne, que Descartes ou que Pascal, quoi de plus russe que Dostoiewsky?" *(Incidences).*

— „Așa dar e frumos, fiindcă e spaniolesc. E frumos, fiindcă e franțuzesc. E frumos, fiindcă e rusesc", — răspunde Estetica subțire. Confunzi estetícul cu etnicul, pentrucă n'ai frecventat cenaclurile literare din București.

(Toți compozitorii au urechea bună, zice cineva.
— Așa dar, Lae Chioru e compozitor.
Toate femeile seducătoare au temperament.
— Așa dar, focoasa Anița Gușata e seducătoare.

Toate stațiile climaterice au apă bună de băut.
— Așa dar Mizilul este o stație climaterică).

Un artist genial — rezumăm pe Gide — făcînd parte dintr'un popor, participă la psihologia poporului său. Avînd geniu, exprimă mai bine totul, deci și acea psihologie. Opera lui e mai națională decît a celor mai mici, care exprimă mai palid aceiași psihologie, și cu atît mai mult decît a celor lipsiți cu totul de talent, care nu pot exprima nimic. Opera lui Shakespeare nu este frumoasă pentrucă este englezească, cum mă traduci d-ta, ci este englezească pentrucă este frumoasă.

— Hăhăhă, hăhăhă, *așa dar*, după d-ta, opera lui Shakespeare este frumoasă, fiindcă este englezească, — repetă la infinit Estetica subțire, tot mai fericită și mai spirituală, și ucenicii îngălbenesc, roșesc și iar îngălbenesc de admirrație*.

---

* *Informații pentru cetitorul neinițiat.* — Este acest Gide un naționalist, un șovinist, un dușman al literaturilor străine și al influențelor literare străine? — Ori utilizează el noțiunea *etnic* ca un instrument de analiză în *criticile* lui literare?

Nimic din toate acestea.

Această însușire a esteticului, fiind un fapt general, un factor comun al oricării opere de artă adevărată, nu mai este nevoe să fie amintită în critica literară — cum n'ai nevoe să mai amintești în critica muzicală că compozitorul are ureche.

Și cu atît mai mult nu e nevoe de amintit, cu cît, odată ce prin critica estetică ai arătat că un scriitor e valoros, prin chiar aceasta ai afirmat și caracterul național al operei sale. De aceia Gide poate *analiza* pe Shakespeare, fără să aibă nevoe să mai vorbească de caracterul englez al operei lui.

Problema nu capătă un interes special decît numai în cazuri *excepționale, anormale* — care se ivesc mai ales la popoarele înapoiate — cînd un scriitor, să zicem romîn, a fost educat acasă grecește și franțuzește, a învățat apoi la Paris din adolescență, n'a găsit în țara sa o tradiție literară, adică o literatură anterioară, s'a dezvoltat sub influența numai a unei literaturi străine — și astfel sufletul său, sau, cum s'ar zice, „mentalitatea" sa nu mai e romînească, dar nici n'a devenit franțuzească. Această *depersonalizare* este dăunătoare creației artistice, *ca orice depersonalizare.* O operă de artă adevărată, zice același anestet Gide, are mai întîiu un profund caracter individual și în al doilea rînd un profund caracter național.

Scriitorul imaginat de noi va fi în situația să opteze pentru sufletul franțuzesc ori pentru cel romînesc. Dacă optează pentru acesta din urmă, el trebue să se repersonalizeze național — prin contactul cu poporul său, cu literatura cultă a acestui popor, cînd există, cu literatura populară, cînd nu există o literatură cultă, cu trecutul acestui popor din istoria țării, din cronici, etc.

Prin aceasta nu capătă „estetică", ci devine om *normal*, (căci orice om normal e sau Francez, sau Romîn, sau Chinez), și devenind normal, intră în categoria oamenilor cu adevărat proprii pentru creația estetică, dacă are talent dela tatăl său și dela mama sa.

Aceste lucruri atît de simple Estetica subțire nu le înțelege, pentrucă ea concepe esteticul ca o substanță. Ea nu știe că esteticul nu *este*, ci *rezultă*.

Dar concepția gingașă are o mulțime de avantaje. E mult mai comodă: te dispensează de orice bătae de cap. Și e foarte mondenă: Esteticiani de-aceștia „puri" plac grozav la cucoane și la duduci. „Vai, ma chère, ce estetic! Ce drăguț!" Sînt dame care se dezarticulează în fața unor așa de emuvante atitudini estetice.

O altă năzăreală a Esteticei subțiri este aceia că concepția artei

Democrația și arta

Spiritele distinse pling pe ruinile artei din vremurile democratice. Și se intimplă adesea ca acești plingoci să fie „moderniști" de cea mai pură specie, adică partizani ai unei arte care a inflorit in democrație.

Lamentația s'ar înțelege din partea celor care cred că tot ce e vechiu e bun, ori mai bun—și că literatura și arta modernă sint inferioare.

Dar să susții că literatura și arta modernă sint superioare literaturii și artei din trecut—și să plingi, in acelaşi timp, pe ruinile esteticii ofensate de democrație, este o culme rar atinsă chiar in regiunile cele mai inalte ale contrazicerii.

Democrația dă posibilitate de intinsă selecție a talentelor—dă un cimp intins de unde să se recruteze artiști, și de unde să se recruteze un public cetitor cit mai mare care să selecționeze pe artiști, incurajîndu-i moral și material.

Chiar dacă s'ar dovedi că elita socială are gustul mai bun decit mulțimea, încă n'ar fi nimic. Are drept și poporul să-și aibă scriitorii săi. Ar rămînea ca elita să selecționeze pe cei buni. Dar elita socială, adică bogații, n'au gustul mai bun. Scriitorii *artiști* n'au fost selecționați de elită. Pe Flaubert elita socială nu l-a adoptat ca pe Marcel Prévost. Elita care selecționează pe artiști sint intelectualii, recrutați din toate clasele sociale, și mai ales din cele de jos.

Pe Eminescu l-am selectat noi, golanii, eșiți din popor, și nu boerii, ori burghezii noștri. Chiar in distinsa societate *Junimea*, acela care l-a priceput pe Eminescu a fost Maiorescu, urmașul țăranului Trifu, și nu boerii de acolo.

Trebue să fii misoneist, îndărătnic *laudator temporis acti*, admirator excluziv al literaturilor moarte, refractar la literatura modernă,—ca să susții că democrația, forma socială și politică a timpurilor moderne, este nefavorabilă ori chiar dăunătoare artelor.

Firește, dacă aduni la un loc *toată* literatura trecutului, obții o sumă superioară literaturii moderne. Și iarăși, firește, dacă te gindești la Dante, Shakespeare și Goethe, nu le găsești păreche astăzi. Dar aceste genii sint accidente. Dela Dante (1300) până la Shakespeare (1600) și dela Shakespeare până la Goethe (1800), constatăm depresiuni mari pe terenul genialității.

ca o expresie *și* a sufletului național este in contradicție cu caracterul gratuit al operei de artă.

Dar ce are aface gratuitatea sau negratuitatea artei cu intrebarea in ce constă esteticul? Ce este esteticul este o chestie, iar dacă esteticul (ce-o fi fiind el, din ce-o fi fiind el constituit) poate fi pus sau nu în serviciul unor intenții externe artei, este o cu totul altă chestie. Același Gide, care constată specificitatea națională a operei de artă, este, în același timp, un neînduplecat apărător al gratuității artei.

Dar veacurile intermediare, lipsite de astfel de genii, nu erau democratice.—Iar veacul al XIX-lea, al democrației, a produs in unele genuri opere superioare celor din trecut,—in poezia lirică și in roman.

Oricum—tocmai „moderniștii", care neagă toată literatura vremurilor aristocratice, tocmai ei să acuze democrația ca un regim neprielnic literaturii și artei,—acea democrație in vremea căreia a inflorit „modernismul"?

Monarhie și republică

Autorul acestor rinduri a făcut parte din vechiul partid socialist până la fărimițarea și dispariția acelui partid. Și a scris pe vremea aceia citeva articole pentru monarhie și in contra republicii.

Bine înțeles, că această atitudine avea in vedere situația noastră, și nu orice situație. Iar monarhia susținută in contra republicii era monarhia constituțională, adică, cum s'ar zice, republica incoronată.

Intre o republică și o monarhie constituțională ca cea din Anglia, nu e altă deosebire decit acela că in republică cheia de boltă a statului e o persoană aleasă de popor și care se schimbă, pe cind in monarhia constituțională, acelaşi oficiu il face o persoană toată viața și ajunsă prin ereditate.

La un popor inaintat,—atit in republică cit și in monarhie—lucrul public este lucrul poporului, reprezentat prin delegații săi, parlament și miniștri. Dacă acela, care primește demisia unui minister, cheamă la putere pe cei indicați de popor, intărește cele hotărite de parlament și este simbolul națiunii,—dacă persoana aceia este aleasă ori ereditară, domnește șapte ani ori toată viața—lucrul este aproape indiferent. Ce deosebire *reală* este intre Franța și Anglia?

Dar nu tot așa e și in țările inapoiate, unde nu poporul este suveran de fapt. In aceste țări șeful statului are puteri mult mai mari. In astfel de țări, oricit ar fi ele de „constituționale", monarhia are un caracter mai mult sau mai puțin absolutist.

Și atunci nu mai e atit de indiferent cine e acel șef al statului, cum ajunge el șef, de unde se recrutează el.

Să facem istorie, ca să pricepem mai bine.

Dacă dela 1866 până la 1914, in loc de monarhie am fi avut republică,—atunci in loc de un șef permanent, Regele Carol, om fără legături de clasă și de familie in țară, fără legături de partid, sigur pe locul său, in afară de orice nevoe de compromisuri pentru a se alege și apoi a-și păstra locul, etc.—așa dar, in loc de acest om, de această neschimbată chee de boltă a edificiului nostru politic, am fi avut președinți de re-

blică, aleşi dintre oamenii noştri, oameni de partid, membri ai unor clase sociale şi ai unor familii autohtone, luptînd ca să fie aleşi preşedinţi ai republicii, aşa cum se luptă la noi în politică, luptînd să se menţină, aşa cum se luptă la noi, nesiguri pe situaţia lor, răsturnaţi prin intrigi, etc. etc.

Ce-ar fi fost de noi în cazul acesta? Ce-am fi ajuns? S'ar mai fi putut vorbi de „progresele realizate în ultimii patruzeci de ani"? Ce s'ar fi ales de sîmburele viitoarei Romînii Mari?

Republica este bună (mai puţin bună sau tot atît de bună sau mai bună de cît o monarhie strict constituţională) la popoarele coapte, care se guvernează în fond singure şi care au nevoe de un pivot—ales la şapte ani odată, ori pus pe viaţă.

Dar la popoarele înapoiate ea este izvor de lupte sterpe, de anarhie, de primejdii mari, poate chiar mortale.

Bătrînii noştri, unii din ei republicani în teorie şi chiar socialişti în zvăpăiala tinereţii lor, au înţeles perfect acest lucru, cînd au realizat o monarhie constituţională cu o dinastie străină. Şi acest lucru l-au înţeles şi alte popoare înapoiate din orientul Europei.

Mai este o soluţie, nu-i aşa? Dictatura, adică monarhia de drept divin fără drept divin a unui plebeu oarecare, alături de un rege de carton, sau fără nici un rege. Mulţumim...

Anghel şi Iosif

Intr'o interesantă broşură intitulată *Opera literară a poetului Dimitrie Anghel* (cuvîntul „poet" e de prisos, căci Anghel e un scriitor cunoscut), autoarea, d-na dr. Silvia T. Bălan, caracterizează opera lui Anghel cu ajutorul volumelor de versuri; *In grădină* şi *Fantazii* şi al volumelor de proză: *Fantome* şi *Oglinda fermecată*. In adevăr, numai aceste volume sînt semnate de Anghel singur.

Dar Anghel nu va fi complect definit fără operele iscălite împreună cu Iosif.

Şi cu atît mai mult am avea dreptul să procedăm astfel, cu cît avem mărturia d-nei Natalia Negru (în romanul *Helianta*) că partea de colaborare a lui Anghel este covîrşitoare. Vom adăoga că anume incidente cunoscute nouă (Cometa, Caleidoscopul, Carmen Saeculare, Legenda Funigeilor au apărut în „V. R.") ne-au hotărît, acum patru ani, să subscriem la declaraţia Heliantei.

Dar şi fără mărturia Heliantei, şi fără informaţiile noastre, am putea fi îndreptăţiţi să spunem că cel puţin *Cometa* şi *Caleidoscopul* sînt de Anghel—secondat de Iosif.

Aşa cum îi ştim pe Anghel şi pe Iosif ca oameni şi ca scriitori, Anghel putea să scrie singur *Cometa* şi *Caleidoscopul*, dar nu şi Iosif. Nu-ţi trebue mult simţ critic ca să pricepi că tradiţionalistul, patriarhalistul, sentimentalul Iosif, mai mult poet (indiferent de ce grad) decît artist—nu putea scrie *Cometa* şi *Caleidoscopul*, şi nici nu avea cu ce contribui mult la ele.

Caleidoscopul şi mai ales *Cometa* presupun un autor artist, fantezist, om de lume, spiritual, „franţuzit", arhicitadin, celace era Anghel şi celece nu era deloc Iosif. Numai *Legenda Funigeilor*, lirică, epică, romantică, influenţată de literatura germană, familiară lui Iosif (traducătorul lui Tanhäuser etc.) şi nu şi lui Anghel,—n'ar fi putut-o scrie Anghel singur,—dar nici Iosif.

Acum, că fără Iosif, *Cometa* şi *Caleidoscopul* ar fi fost întrucîtva altfel, nu importă. Nu voim să spunem decît că în genul *acesta*, numai Anghel era capabil să realizeze o operă, nu şi Iosif.

De altfel, *Legenda Funigeilor* e prima lor colaborare la o operă originală, şi la început colaborarea trebuia să fie reală. Mai pe urmă a rămas obiceiul,—forma fără fond. Pe vremea aceia (rezumam noi acum patru ani *Helianta:)* Anghel era într'o fază a biografiei lui morale, cînd pe deoparte omul are verva la culme, iar pe de altă parte în afacerile practice poate atinge culmile generozităţii şi ale depersonalizării.

Şi cum, după părerea noastră—şi credem a majorităţii lectorilor lui Anghel—opera de căpetenie e partea lui din *Cometa* şi din *Caleidoscop*, şi cum această parte este, cu siguranţă, mai mult decît covîrşitoare, trebue să avem odată curajul de a caracteriza pe Anghel şi prin aceste opere, chiar cu inconvenientul de a-i acorda şi celace nu e al său—fără îndoială foarte puţin—dacă n'am avea putinţa să *simţim* partea lui Iosif.

Altfel, Anghel, frustrat de opera sa de maturitate, operă eminentă şi în sine şi din punct de vedere al dezvoltării literaturii noastre din ultimii douăzeci de ani — va rămînea, *pe nedrept*, prea sărac, căci *Fantazii* este cam inconsistentă, iar *In grădină* — curioasă combinaţie de născînd impresionism modern şi de vlahuţism (prin ritm, ton declamator, exclamativ, sentenţios)—nu va putea rezista „dintelui vremii", dacă cumva mai rezistă încă.—Avem impresia că Anghel şi-a găsit genul potrivit naturii sale abia în *Cometa* şi în *Caleidoscop*. De altfel, acestea au fost volumele cele mai gustate de public, din cele cîte au purtat iscălitura lui Anghel sau şi a lui Anghel.

D-na dr. Silvia T. Bălan a eliminat din opera lui Anghel aceste volume. După uzanţele cele mai stricte are dreptate. Dar trebue să dăm odată Cezarului ce e al Cezarului.

Şi se întîmplă că prin acest *suum cuique*, Iosif rămîne destul de avut. Şi în sfîrşit, noi nici nu concepem cum s'ar putea face *racordarea* între opera iscălită numai de el şi *Cometa*.

Celace ar rezulta ar fi ca acel hircocerb, animal cu două naturi imaginat de scolastici şi amintit undeva de Renan.

Sezonul Estetic

Prevedeam în numărul trecut deschiderea campaniei Estetice şi făgăduiam cetitorilor noştrii că-i vom ţinea în curent cu peripeţiile acestei campanii.

Deocamdată Estetica s'a împărțit în două tabere, dînd spectacolul unei sfîșietoare lupte intestine.

Două sînt problemele, care agită în primul rînd Estetica noastră în acest sezon.

1) Cine ne-a omorît pe noi.

Estetica gingașă (No. 1) declară că decesul nostru i se datorește ei. Estetica integrală (No. 2) se ridică furioasă și pretinde că acest asasinat e opera sa.

Noi nu putem să ne spunem cuvîntul în acest proces, căci nu s'a pomenit de cînd e lumea ca mortul să depună mărturie ori să dea informații în desbaterile asasinatului său.

2) A doua problemă, care desbină Estetica noastră e întrebarea: cui se adresează Eminescu în poezia *Somnoroase păsărele*: unei domnișoare sau păsărelelor?

Estetica No. 1 susține că poetul se adresează domnișoarei. Cealaltă estetică susține că poetul se adresează păsărelelor. In timpul din urmă revine puțin, și zice că adresantul e universul.

Nici în chestia aceasta nu putem să ne amestecăm (să ne erte cetitorul). Ca să articulăm ceva, ar trebui să știm Estetică gingașă și integrală—iar incompetența noastră în Estetica de ambe-sexe este cunoscută până la scandal.

De altfel problema somnoroaselor păsărele e veche, dar din cauza acestei infirmități, n'am putut-o deslega niciodată. Acum treizeci de ani, un coleg de liceu, Popovici Vasile, cînd cînta „somnoroase păsărele" ca să-i audă fata popei dealături, își punea toată arta la „dormi în pace" pe care i-l trimetea peste gard cu ochii și cu mînile întinse spre ea. Așa dar, interpretarea lui Popovici era aceia a Esteticii No. 1.—Dar tenorul popular Ghiță Trifan, la cofetăria Boroda, interpreta ca Estetica No. 2. El își lungea gîtul și, cu ochii în sus (la nevăzute ori văzute numai de el păsărele) scotea un categoric: „dormiți în pace". Ghiță Trifan punea verbul la plural, căci era Moldovan și spirit logic. Interpretarea Esteticii No. 2 însă, lasă verbul la singular, probabil pentrucă la București se zice: *florile doarme*, celace impune imperativul *dormi, florilor!*

Care din aceste interpretări o fi adevărată, noi nu putem ști, din deficit de Estetică, și subțire și integrală.

P. S. Numai una din multele considerații estetice se scoboară până la nivelul înțelegerii noastre. E observația Esteticei No. 2 că Eminescu nu putea fi așa de grobian încît să spună *dormi în pace* și *somnul dulce!* unei domnișoare, mai ales dacă poate nici nu cunoștea pe domnișoara decît din vedere. Asta nu se face!—opinie pe care o exprima și Coana Zoița, gazda lui Popovici Vasile, cînd îl întrerupea în mijlocul serenadei cu observația estetică integrală:

„Da' ce te-o apucat, omule, lasă fata'n pace!"

Și, ca să epuizăm relatarea acestui important fapt din trecutul îndepărtat, trebue să adăogăm că Popovici Vasile s'a însurat mai tîrziu cu fata popei, celace dovedește că din punct de

vedere pragmatist interpretarea dată de el somnoroaselor păsărele a fost cea adevărată, căci fata avea zestre bună. (Vezi William James).

Pragmatismul, așa dar, chemat să deslege lucrurile rațional nedeslegabile, dă dreptate Esteticei No. 2.

Dar noi ne abținem dela vot: Cetitorul n'a uitat că sîntem morți. Și morții votează numai la alegeri.

Ș'apoi în momentele acestea (4 Ianuar etc.) putem spune că nici nu ne prea arde nouă de păsărele.

P. Nicanor & Co.

Recenzii

Paul Zarifopol, *Din registrul ideilor gingaşe*, ed. „Cultura Naţională", Bucureşti, 1926.

Dacă termenii ar avea în limba noastră o accepţie proprie ori măcar aproximativă înţelesului iniţial, ca în alte limbi, am putea spune că apariţia volumului d-lui Zarifopol constitue — cum se zice — un „eveniment".

Dar epitetele noastre laudative întrebuinţate din belşug la întîmplare, aplicate de prieteni ori de oameni prea gentili şi-au ros demult semnificaţia. Mă întreb, apariţia cărui volum n'a fost salutată ca un „eveniment"? Adevărul e că ne lăudăm sau ne înjurăm fără nuanţe. Ceiace apar extrem de rar la noi sînt operele de cugetare, de intelectualitate pură. Dacă ne vom entuziasma mereu pentru cutare searbădă producţie, ce mai rămîne de spus despre gîndurile acestui adînc, ascuţit şi bătăios cugetător care e d. Zarifopol? Îşi zic intelectuali atîţia oameni cu doctorate ori cu lecturi recente, încît nu îndrăznesc să-i spun la fel d-lui Zarifopol. Totuşi preocuparea sa curat ideologică, temeritatea sa, gustul pentru cărturărie, sînt atîtea caractere - mi se pare - care merită să fie desemnate subt rubrica de intelectual. Dar dacă mai sînt mulţi alţii, îi cer iertare că-l bag cu deasila într'o companie care nu ştiu dacă-i place.

De fapt sînt în momentul de faţă foarte puţini oameni care se îndeletnicesc să gîndească în ţara noastră. Dintre aceştia sînt şi mai puţini care gîndesc fără reticenţe, fără ipocrizie, fără prejudecăţi. Gîndirea liberă costă enorm de scump: ea scoate individul din societate, fiindcă traiul în grup nu e bazat pe judecăţi, ci pe credinţe.

Dar toate acestea sînt virtuţi de ordin etic care nu ştiu dacă n'ar mîhni pe d. Zarifopol, ştiind că s'a făcut vinovat de ele. Aşa dar, să renunţăm de a mai decerne d-lui Zarifopol vre-o erarhizare colectivă şi să-l discutăm în sine, ca şi cum întreaga omenire ar fi dispărut subit.

*

Gustul pentru simplicitate e o achiziţie de tîrzie civilizaţie. Lucrurile care sînt mai aproape de natură nu sînt date decît oamenilor care

prin complexitatea ori rafinamentul lor sînt mai departe de ea. E cunoscut că sentimentul naturii e străin ruralilor şi primitivilor, dar că e întreţinut cu deosebită predilecţie de urbani şi cultivaţi. La fel în înclinarea pentru simplitate şi sinceritate. Pe Nietzche îl chinuia preocuparea de a urmări şi demasca peste tot ipocrizia contemporanilor săi, acea noţiune botezată de englezi „Cant". Ibsen născut şi crescut într'o ţară de filistinism, cum sînt unele din cele nordice, voia să smulgă aceste aparenţe, aceste roluri forţate, ca să capete ceiace se ascunde dedesubt, sufletul gol.

Caragiale pîndea cu frenezie toate maimuţărelile unor deformaţii recente, într'o ţară tînără şi de import. În fond, toţi aceşti denunţători de strîmbături morale apar în ţările şi momentele de adîncă prefacere. Caragiale către 1880, adică după primele tentative de modernizare, d. P. Zarifopol în 1920, după alte tentative provocate de războiul mondial. Caragiale demasca caracterele, d. Zarifopol ideologiile. Pentru omul de rînd mofturile şi grimasele vecinului sînt fenomene suportabile. Pe el nu-l supăra decît categoria biologică ori politică. Ce vreţi să-i pese de toate celelalte gesturi care n'au decît o semnificaţie estetică? Fiindcă acestea nu-l supără efectiv, adică practic, ridică din umeri şi trece mai departe. Conduitele semenilor nu sînt suportabile omului superior decît subt două ipostaze: ori să fie în adevăr reuşite artistic, ori dacă nu, să fie simple şi naturale. Şi poate încă acestea din urmă sînt cele pe care le preferă.

În volumul său „Din registrul ideilor gingaşe", d. Zarifopol se înscrie în familia denunţătorilor de minciuni de caractere. Complicaţia, cînd e ratată, îl enervează. Dar din toate aceste maniere ridicule ale contemporanilor noştri, îl supără cu desăvîrşire două: contradicţia şi lipsa de sinceritate. Situat într'o lume de prefaceri, acela postbelică, în care se îngroapă unele valori şi să dărîmă unii idoli, d-sa e rău impresionat de o mulţime de improvizaţii snobistice care se înfiripă în jurul său. Misticism, antiraţionalism, atitudini aristocratizante, false imitaţii de tot felul, iată atîtea măşti care acopăr lumea europeană şi mai ales cea romînească.

Strîmbătura morală a vecinilor îl obsedează pe d. Zarifopol. Ca simplu corolar s'ar părea că sinceritatea desăvîrşită îl încîntă. Dar, avem dreptul să ne întrebăm: (fiindcă e vorba de o condamnare) ce e sinceritate şi ce e grimasă? Ne apare un prim criteriu: e sincer ceiace e organic, ceiace e vital, biologic. Un om care mănîncă fiindcă îi e foame, nu se poate zice că se strîmbă, şi nici unul care satisface instincte ancestrale.

Iată o primă categorie care scapă de sarcasmul d-lui Zarifopol. S'ar mai putea spune că e sincer şi firesc, ceiace e normal, mijlociu, adică ceiace e banal, automat. Nu se poate spune despre lucrătorul ori funcţionarul care îşi exercită profesia, că se „strîmbă". Aşa dar un al doilea grup.

Dar afară de aceste două categorii clare, puţine se mai pot găsi. Orice gest mai hazardat, orice conduită nouă, orice încercare voluntară de stilizare, de efort, de progres, într'o anumită latură poate fi privită ca o grimasă. Adevărul e că facem cu toţii mai multe grimase decît s'ar crede. E greu să nu „pozezi" măcar într'o anumită laturе a vieţii. D. Zarifopol dispreţueşte cochetăria pe care E. Renan o găsea la baza oricărei civilizaţii. Vauvenargues mi se pare a spus: „l'art de plaire c'est l'art de tromper". Dar ce ar fi o civilizaţie care n'ar voi să placă, o societate care n'ar urmări cît de puţin seducţia? Răspunsul e simplu: Ar fi o lume grosieră, fără politeţă, fără menajamente, ar fi domnia acelei violenţe pe care într'un articol d. Zarifopol o denunţă şi pe ea ca pe o „grimasă". O asemene atitudine cade în primitivism, ceiace tocmai repugnă d-lui Zarifopol.

Sau poate atunci o „strîmbătură", ca să nu fie supărătoare, trebue să fie perfect reuşită, artistică adică să nu se cunoască că e

„strîmbătură", să aibă toate aparențele sincerității. Dar pe lingă că în acest caz, un ochiu avizat și rafinat ca al d-lui Zarifopol care se mulțumește cu greu ar descoperi-o ca atare, dar nu putem cere atita talent ambianței noastre. De „grimasă" nu scapă complect nimeni. Poate nici măcar d. P. Zarifopol, căruia în vînătoarea sa implacabilă contra strîmbăturilor, indignat de maimuțărelile altora, i se intimplă să parodieze ironic grimasele altora, „à la manière de", întrebuințînd cu multă grație de stilel, procedeul pe care-l adoptă de multe ori copiii, cind strîmbă pe la spate, imitind gesturile lor, persoane bătrîne ridicule. Și oare critica ea însăși, intr'o anumită privință e altceva decît caricaturizarea altora prin grimase adequate, așa cum fac copiii? Oare această ocupație superioară, nu e evoluția mai complicată și mai intelectualizată, a celor citeva imagini kinestezice care constau în a parodia prin limbaj interior mecanismul caraghios al celuilalt?

Cu toată această universalitate a „grimasei", găsim totdeauna plăcere adincă cînd cei din jurul nostru, cu care ni se pare că nu avem nici o asemănare, sint surprinși în procedeurile lor de vulgară cochetărie.

Paginile adinci ori eloquente ale d-lui Zarifopol, sint o delectare. Ne lăsăm antrenați la această cruzime ascuțită pe care n'o bănuim niciodată îndreptată asupra noastră. Și cu cît autorul e mai implacabil, cu atita sintem mai fericiți.

Și e adevărat că d. Zarifopol e neertător. „Luciditatea aspră și rece—scrie d-sa în concluzia cărții sale,—este tradiție în clasa burgheză, și principiu al civilizației uriașe pe care această clasă a creat-o. Primatul inteligenței formează temelia bunului gust al burgheziei și nobleța spiritului ei specific".

Aceste rînduri caracterizează de minune silueta intelectuală a d-lui Zarifopol. Lipsit total de sentimentalism, de umanitarism, de afectivism, d-sa trebue așezat prin afinități în galeria figurilor clasice, critice, epicureice și extrem de raționaliste pe care le-a creiat cultura franceză dela Molière, Voltaire și Larochefoucauld până la Sainte-Beuve și Anatole France.

Mi se pare că aceștia sint și modelele pe care le suportă. Lamentările sentimentale, entuziasmurile disproporționate, eșirile mistice ori inconștiente, atitudinile dulcegi ori împăciuitoare nu numai că-l indignează, dar îl și ofensează. Spiritul critic care condamnă și denunță îl atrage mai mult ca orice. Iată dece „grimasa" e calul său de bătae: fiindcă e cel mai general defect în care omenirea poate fi surprinsă în flagrant delict de ridicul.

Nu ne putem opri însă de a gindi că mai există și o altă atitudine. Acela de a privi strîmbăturile omenești ca un fenomen, ca o trăsătură de caracter care se constată numai. Poți oare să te indignezi ori să rîzi de fenomene? Singurul mod de a te răzbuna pe acestea e să le explici.

Și mai este încă o atitudine. Dar aceasta știm bine că nu-i place d-lui Zarifopol. O menționăm însă numai ca să-l necăjim. E cea rusească, dostoewskiană. Să te transpui cu ajutorul simpatiei în altul și să-l înțelegi compătimindu-l. Să operezi, în fine, ceiace numesc Nemții „Einfuhlung". Dar toate acestea sint simple fantezii. Dacă d. Zarifopol ar considera astfel lucrurile, n'ar mai fi d. Zarifopol, adică acel scriitor fermecător și enervant, plin de vervă, de eloquență, de spirit și sarcasm, minunat, unic în țara noastră în a nu se lăsa înșelat de nici o draperie care maschează mitocăniile post-belice.

Mihai D. Ralea

* * *

Nicolaie Popovschi, *Mișcarea dela Balta sau Inochentismul în Basarabia*, Chișinău, Tipografia eparhială, 1926.

In viața religioasă a țărănimii noastre, inochentismul sau mișcarea dela Balta, care a tulburat intens massele populare ale Basarabiei, între 1908 și 1917, fără a dispărea nici azi, e fără îndoială una din manifestările cele mai curioase și mai semnificative.

Monografia istorico-culturală a distinsului profesor Nicolaie Popovschi din Chișinău aduce în această chestie complexă și obscură o contribuție deosebit de serioasă și conștiincioasă.

Deși partea centrală a lucrării o formează descrierea documentată și extrem de minuțioasă a vieții, personalității, învățăturii lui Inochentie și a activității inochentiștilor, mai interesante mi se par părerile autorului în ceiace privește interpretarea cauzelor și a rostului mișcării.

Inochentismul nu poate fi înțeles, după cum cred unii, susține d. Popovschi ca un fenomen religios pur național, ci trebue pus în legătură cu numeroasele pelerinaje ale țăranilor moldoveni pe la mănăstirile din Rusia. Situația lor de izolare culturală a contribuit la intensificarea infiltrării religioase dinspre Răsărit. Aspirațiile sufletești ale țărănimii basarabene, greu încercate din punct de vedere material, nu puteau fi satisfăcute de biserica oficială cu caracterul ei formalist, așa cum era condusă de prelații ruși. Odată cu rusificarea preoțimii în seminarul teologic și înmulțirea preoților absolvenți, populația moldovenească a devenit tot mai înstrăinată de biserică. Deși preoții nu au lepădat în serviciul lor divin limba moldovenească, din cauza culturii dobîndite în seminar și a intelectualismului lor, ei nu se puteau cobori la nivelul poporului.

Antagonismul dintre biserică și norod a mers astfel crescind și populația moldovenească, neputîndu-și potoli foamea ei sufletească (cum a recunoscut însuși archiereul Anastasie, într'un congres religios din 1916) prin îndrumările bisericii oficiale, asemeni poporului rus, a început a căuta satisfacție pe alte căi. Una din ele a fost inochentismul.

Călugărul dela Balta, nu a fost după d. Popovschi, un agitator popular ambițios și calculat, urmărind o țintă materialistă și sectară, nici nu a căutat cum socotesc unii, să provoace o revoluție în biserică. El nu a fost deasemeni, creatorul mișcării, căci aspirațiile lui religioase ca și acele ale adepților nu au fost zămislite de dînsul, ci existau în mediul monastic și dăinuiau la Moldovenii basarabeni, înainte ca el să apară. Dar Inochentie a fost desigur, cel mai puternic exponent al sentimentelor și aspirațiilor sufletești ale țărănimii basarabene, a credințelor animiste, a idealismului religios și a înclinațiilor mistice ale norodului. Ceiace e important în personalitatea lui și a discipolilor, nu e partea dogmatică. Ideile lui confuze și departe de a fi originale asupra renunțării la viață conjugală și la proprietate, a întrebuințării cărnii, a rolului suferinții, nu dovedesc decît simplitate și primitivism în priceperea obiectelor religioase și sint un rezultat firesc al întunecării intelectuale. Esențial e însă altceva: izvorul curat din care au pornit, neliniștea sufletească, setea nepotolită de o viață nouă, sinceritatea credinței.

Desigur, inochentismul nu a fost lipsit de unele manifestări anormale și morbide, în care extazul religios era întinat cu porniri sexuale. Dar în orice mișcare colectivă s'au găsit totdeauna și elemente conduse de interese josnice și străine de aspirațiile inițiatorilor. Cercetarea critică și amănunțită a faptelor ne arată însă, că asemenea elemente în inochentism au fost o excepție și că idealul majorității era dimpotrivă, rigorist și ascetic.

Țăranii,—care întrebați de ce, vînzîndu-și pămîntul și casa au pornit după Inochentie, pe țărmul oceanului înghețat, răspundeau: „S'a stricat legea, ne ducem să ne căutăm de suflet",—urmăreau fără îndo-

tală mîntuirea personală pe o cale intuitivă și mistică, și religiozitatea lor era serioasă și adîncă.

In dezacord cu severitatea mioapă a materialismului medical, cu disprețul cărturarilor și asprimea increzută a unora din conducătorii bisericii, d. Popovschi se oprește asupra rostului adevărat al mișcării cu obiectivitate, comprehensiune și simpatie.

Și d-sa are, mi se pare dreptate, cînd scoate în lumină interesul psihologic al mișcării dela Balta, care dezvălue în țăranul basarabean, deși canalizate poate pe căi greșite, o incordare și acuitate a cerințelor sufletești, o preocupare spirituală de problemele veșnice și uneori o sete de martiraj, de o intensitate neobișnuită. Stare de spirit, fără îndoială, bogată în făgăduinți, care pentru a da roade în viitor, nu are nevoe decît de o hrană culturală, sănătoasă și temeinică.

Octav Botez

* * *

I. Simionescu, *Oameni aleși, II. Romînii*, „Cartea Romînească".

O carte de informație pentru cei mulți (și pentru cei puțini!) și mai ales de propagandă morală, căci pe acești „Romîni aleși" d. Simionescu îi dă ca pildă de muncă închinată patriei.

D. Simionescu clasifică, în chip minunat, pe oamenii noștri aleși în: *Bătrînii* (Neculai Milescu, D. Cantemir), *Luptătorii* (Ștefan cel Mare, Mihai-Viteazul, Avram Iancu), *Pionierii* (Gh. Sincai, Gheorghe Lazăr, Dinică Golescu, Gheorghe Asachi, Eliade Rădulescu), *Ziditorii* (M. Kogălniceanu, I. C. Brătianu, T. Maiorescu, Spiru Haret), *Luminătorii* (V. Alecsandri, I. Creangă, M. Eminescu, Al. Vlahuță, N. Grigorescu), *Biserica* (Veniamin Costache, Andrei Șaguna), *Știința* (Gr. Cobilcescu, P. Poni), *Eroul necunoscut* (Mihai Lupescu), *Un uitat* (B. Hasdeu).

Am spus că clasificarea e minunată. Dar totuși am putea face cîteva observații în privința repartizării. Șaguna a fost un ziditor. Printre luminători n'ar trebui pus și Coșbuc, dacă e pus, de pildă, Creangă? Coșbuc ne-a luminat cu privire la o interesantă latură a sufletului național. Lipsește apoi C. A. Rosetti—dintre pionieri ori ziditori. Iar Hasdeu e definit după alt criteriu de clasificație.

Dar ce fericită idee a avut d. Simionescu de a intitula rubrica lui Mihai Lupescu: *„Eroul necunoscut"!* – și de a fi pus în lista Romînilor aleși pe acest modest învățător!

Cartea d-lui Simionescu, scrisă cu dragoste și cu căldură, este o carte utilă, binevenită este *o faptă* bună.

Ea face parte din vasta campanie culturală întreprinsă de d. I. Simionescu în contra ignoranței și marasmului moral al marii mulțimi.

G. I.

* * *

Arthur Bentley, *Simmel, Durkheim, Ratzenhofer.*
Herbert Maynard Diamond, *Property and Cult.*
Peter Speck, *The meaning of nationality and Americanisation*, (The American Journal of sociology), volum. XXXII No. 2 Sept. 1926.

Revista americană de sociologie, care se prezintă în condiții tehnice admirabile, are însă, din punct de vedere științific, un aspect deosebit de revistele europene. In primul rînd ea nu are caracterul larg internațional pe care îl au acestea din urmă, căci este scrisă aproape exclusiv de americani și e predominată de concepția sociologică specifică lor.

Toate preocupările sociologilor Americani se îndreaptă în spre *psihosociologie, biosociologie* și mai ales *politică socială* cu Eugenică. In ultimul număr, cel din Septembre, printre articole se remarcă următoarele:

1 *Arthur F. Bentley:* Simmel, Durkheim and Ratzenhofer.
2 *Herbert Maynard Diamond:* Property and Cult.
3 *Peter A. Speck:* The meaning of nationality and Americanisation.

Nu știm, și nici din primul articol nu putem vedea, de ce Ratzenhofer e pus pe același plan cu Simmel și Durkheim. Ințelegem să se dea toată importanța acestora din urmă, care au făcut școală și ale căror cercetări au adus rezultate apreciabile pentru sociologie, dar de ce Ratzenhofer, înrudit cu Gimplovicz, e așa de apreciat de Americani? Albion Small, conducătorul acestei reviste, are o slăbiciune specială pentru Ratzenhofer, căci și în tratatul său de sociologie îi atribue un rol de samă.

Singura justificare pentru care Ratzenhofer e pus alături de Simmel și Durkheim ar fi poate faptul că și dînsul a explicat evoluția în procesul social mai mult prin grup decît prin indivizi.

Articolul lui *Diamond* asupra proprietății și cultului nu face altceva decît reeditează și rezumă studiile lui *James* Frazer asupra tabuului și rolului său. (A se vedea The Golden Bongh și extrasul francez „la Tâche de Psyché). Este constatat că pentru triburile primitive religia și mediul spiritual în genere e un factor de organizare socială-economică, nu numai de determinare a conduitei morale.

Proprietatea, care este o instituție socială, e baza tuturor formelor economice moderne, deci și a capitalului, care n'ar putea exista dacă s'ar desființa proprietatea. Ceiace a păstrat la productivi proprietatea, mai exact ceiace a constituit-o chiar, e religia prin interdicțiile sale tabuiste. Autorul articolului de mai sus aduce doar un singur lucru mai nou, anume afirmarea că religia primitivilor nu avea atît scopuri și concepte morale, ci mai mult scopuri materiale. Dar și aceasta e greu să se susțină, căci tabu-ul primitiv e în același timp normă morală și juridică, servește și unor scopuri morale, și politice și juridice și economice.

Al treilea articol, al lui *Peter Speck*, se ocupă de problema naționalității și a americanizării și după ce enumără diferitele concepții curente cunoscute asupra ideii de națiune, face aplicarea lor la Americani. El ajunge la concluzia că există o națiune americană, care e „the youngest of all nationalities". Deși ea are caractere anglo-saxone, totuși Iankeii se deosebesc de Englezi atît prin aspectul firesc cît și prin mentalitate, conduită și chiar prin pronunțare în limbă.

In America, oricît de diferiți ar fi imigranții între ei, totuși repede ei se americanizează. Americanizarea constă *într'un proces de formare de habitudini nouă*, de adaptare la mediu sau de modificare de obiceiuri proprii în scopul adaptării. Această americanizare e determinată în primul rînd de *mediul activ* care silește la muncă pe toți, dînd posibilitatea unor condiții egale de trai și de dezvoltare. In al doilea rînd, acest proces e ajutat de regimul democrației de acolo, care lasă jocul liber al personalității omenești în cadrul legal. Cooperația economică și bogățiile mediului amalgamează pe oameni, trezește tendința de inovație și îndrăzneală. Toate aceste condiții dau cu vremea naștere unor tradiții, unui patrimoniu cultural comun.

Americanizarea dovedește încă odată că națiunea nu este o comunitate naturală, ci culturală.

P. Andrei

* * *

M. Carp, *Umoristice*, alese, adaptate și traduse, „Viața Romînească".

Cincisprezece schițe umoristice alese din operele lui Mark Twain, Alarcon, Roda Roda, Guy de Maupassant, Georges Courteline, Hendestjerna, Armand Silvestre, Tristan Bernard, Paul Schüler, R. Kipling, Emile Bergerat, Alphonse Allais, Arpad v. Berczic, Ricardo Silva, Max și Alex. Fisher.

Dacă vom mai adăoga numai că traducerea este bună ce mai rămîne de spus pentru lauda acestui volum?

Il recomandă numele înșirate mai sus și titlul. Nimic nu e mai atrăgător decît umorul. Să spue cetitorul, *sincer*, dacă, *de obiceiu*, nu preferă o veselă comedie – și chiar o farsă – unei tragedii ori drame cît de clasice... Și mai ales în vremurile acestea triste și prăpăstioase, cînd asistăm la atîtea tragedii reale în care, adesea, sîntem implicați măcar ca umili figuranți.

C. V.

* * *

Mihail Manoilescu, *Criterii sociale în finanțele publice*. Extras din „Arhiva pentru Știință și Reformă socială", 1926.

Cînd convenim a spune „Știință financiară", trebue să ne gîndim la accepția specială pe care o dăm cu acest prilej, conceptului de știință. Studiul finanțelor publice are un caracter normativ și constitue o știință numai în înțeles formal. In raport cu celelalte ramuri ale Economiei, această disciplină este cu deosebire săracă în ideologie și miez științific, cedînd un spațiu larg pentru aglomerația de cifre și pentru multă legislație, organizate în clasificări arbitrare ce variază dela autor la autor. Doctrinele economiei publice sînt rezumatul succint al cîtorva idei fiscale de bază. Deasemenea vom mai găsi unele neînțelegeri mai mult de natură metafizică asupra ideii de stat. In această perspectivă, disputa asupra convețuirii punctului de vedere fiscal cu cel politico-social promovată de școala socialismului de stat, prin opera financiară a lui Ad. Wagner, a stimulat la viață această știință, smulgînd-o din postura sa administrativă osificată și i-a oferit un ax în jurul căruia s'a polarizat apoi până în vremea noastră gîndirea financiară.

Prin conferința de față, d. Manoilescu se situează în această directivă. Reluînd problema criteriului politic-social în orientarea finanțelor statului, d-sa constată că în afară de acele deplasări de situație socială pe care le operează fluctuațiile monetare, statul are la îndămîna lui un maleabil instrument de acțiune socială în bugetul său. Autorul utilizează date romînești cunoscute și anume, reforma contribuțiunilor directe efectuată de către fostul Ministru de Finanțe, d. Titulescu, în 1921, pentruca – cercetînd succesiv atît spiritul social în care această reformă s'a realizat, împreună cu rezultatele ei, cît și modul și proporțiile în care capitolul cheltuelilor din bugetul nostru contribue efectiv la opera socială – să ajungă la o încheere teoretică cu perspective mai cuprinzătoare după care, „deviza politicii noastre financiare va fi: la venituri, criterii economice, la cheltueli, criterii sociale" (p. 20). Deviza este vioae. Gîndind însă la practicitatea ei, simetria formulei ni se pare puțin suspectă.

In regimul partidelor politice în general și în regimul romînesc – pentru care d. Manoilescu disertează – în special, dacă se poate conveni că guvernele vor ceda criteriilor economice la venituri, nu vom concede însă că vreunul din aceste guverne va tolera ca cea de-a doua parte ce întregește armonia devizei să iasă din faza dezideratului. Căci evident, totdeauna criteriile „sociale" la cheltueli vor trebui să coincidă mai întâiu cu criteriile politice practice impuse de interesele partidului deținător al puterilor statului. Și poate că o lucrare științifică de politică financiară romînească, în care să se țină samă riguros de realitățile obiective, ar trebui să se resemneze deocamdată la studiul criteriilor *electorale* în finanțele publice ale noastre. Astfel că realitatea pare a îndreptăți cel puțin în parte, reforma d-lui Titulescu exercitată doar la capitolul contribuțiunilor.

Totuși, din punct de vedere ideologic financiar, concluzia acestei broșuri depășește stadiul în care se găsea problema. Ea conține de fapt o idee nouă.

Subt formă de postulat financiar fundamental, concepția socială a economiei publice are în opera lui Wagner un înțeles determinat. Anume, cînd Wagner vorbește de un punct de vedere social satisfăcut prin finanța publică, el se gîndește la politica impunerii: „*soziale Steuerpolitik*". Și opera financiară a d-lui Titulescu nu a eșit din acest cadru. In conferința d-lui Manoilescu însă, criteriul social apare – în urma unui judicios examen – orientat asupra politicii cheltuelilor (este vorba de un buget al operelor sociale și al culturii! v. p. 18-19), rezervîndu-se veniturilor punctul de vedere economic în al doilea rînd, dezbrăcat de orice caracter socialist. Deci, doctrina d-lui Mihail Manoilescu – pentru a nu rămîne numai doctrină și a putea pătrunde deopotrivă, în categoria faptelor – presupune o anumită organizare a controlului preventiv al cheltuelilor statului, impermeabilă la suggestiile politice, care numai criterii sociale nu se pot numi.

Eugen Demetrescu

* * *

H. Stahl, *Grafologia*, ed. „Cartea Romînească", Buc., 1926.

Acum cîteva decenii, studiul caracterelor grafologice nu intrase încă în domeniul pozitiv. Diagnostica temperamentelor după scris era considerată ca o preocupare alăturată științei, ca o „parapsihologie", din aceiași familie cu spiritismul, magnetismul animal, fenomenele de materializare etc. etc.. De atunci însă Grafologia s'a despărțit de surorile ei pentru ca să fie primită în știința propriu zisă. Constatările lui Binet că bolnavii atinși de disociație a personalității își schimbă odată cu caracterul și caligrafia, au arătat legătura strînsă între Caracterologie și Grafologie. Dar aceasta n'are legături strînse numai cu individualitatea dar și cu diferitele stări sufletești care modifică tenziunea psihică. Astfel, azi, caligrafia ne poate da indicații precise asupra expresiei emoțiunilor. Ea joacă din acest punct de vedere același rol caşi mimica ori celelalte gesturi.

D. H. Stahl se ocupă de multă vreme cu studiul cuvîntului scris și vorbit. Nimeni nu era mai indicat, prin pregătirea sa tehnică, să ne dea în romînește un manual de Grafologie. Dar contribuția d-lui H. Stahl nu e numai a unui empirist. Experiențele d-sale, în cea mai mare parte originale, sînt clasate și interpretate dintr'un punct de vedere teoretic. Materialul inedit, e în cea mai mare parte romînesc. Mostre de scris ale aproape tuturor personalităților Romîniei moderne figurează ca exemplificări pentru diagnoze de individualitate stabilite după severe legi de grafologie. Se poate socoti această operă, ca o contribuție la cunoașterea caracterului romînesc după metoda grafologică. Astfel, nu e vorba aici de popularizarea cutărui manual străin, ci de o lucrare vie și națională în același timp.

Asupra activității practice a volumului, pentru expertize de tot

felul, nu mai insistăm. Ea e de la sine înțeleasă. Am vroit să subliniem aici numai valoarea pur științifică a acestei cărți. Calitățile de literat ale d-lui H. Stahl ajută la claritatea principiilor și exemplelor și la plăcerea cetitului.

M. Ralea

* * *

Fritz Medicus, *Die Freiheit des Willens und Ihre Grenzen,* Pag. 119, Tübingen, 1926.

Un titlu, care stîrnește mirarea că se mai ocupă cineva de asemenea probleme și poate hotărî pe cel mai harnic cetitor să înconjure cu pagubă o carte foarte serioasă, plină de cunoștințe precise și variate, pătrunse de un delicat spirit de înțelegere și sistematizare.

Medicus poate dovedi desamăgiților, pentru care filozofia e știința veșnicilor întrebări, următoarele două idei: Că există un progres filozofic — dacă nu în deslegări cel puțin în problematică — și că ideile filozofice sînt în strînsă legătură cu manifestările culturale ale unei epoci. Problemele filozofice fundamentale, menite în adevăr să nu iasă niciodată de subt tirania semnului de întrebare, își schimbă înfățișarea după vremuri, încît mai-mai nu le recunoști. Libertatea voinței și a acțiunii umane — de pildă — discutată de teologii medievali e parcă alta decît cea discutată de contemporanii noștri. Unii se întreabă dacă o asemenea libertate e posibilă, cînd toate facultățile omului îi sînt dăruite de-o Dumnezeire care în atotștiința sa umbrește și Viitorul, — iar Cugetătorii actuali se 'ntreabă de limitele ei, date fiind abandonarea atomismului democritian, care vorbește de atomi cu întindere, pentru a vorbi de-o materie activă, spontană, care nu primește legi cauzale stricte, ci doar legi statistice.

Medicus discută istoric cu multă competință toate contribuțiile filozofice anterioare. Multe sînt revelatoare, dar nu putem insista decît asupra lui Kant. Kant este și actual și inactual în această problemă: Cauzalitate în lumea fenomenală, dată în spațiu și timp — și libertate în cea numenală. Nernst, Weyl, Scottschky — toată fizica modernă concepe o materie activă spontană, supra-ordonată existenței date în spațiu și timp, deci susceptibilă doar de regularități sistematice. Rămîne prin urmare să fixezi limitele libertății într'o asemenea natură, pe cînd Kant se perde în speculații asupra lucrului în sine și a legăturii lui cu lumea fenomenală.

Am impresia că Medicus concentrează toată discuția acestei probleme.

Sorin Pavel

* * *

S. S. Bîrsănescu, *Friedrich W. Foerster,* Sinteză doctrinară, Iași, 1926.

Studiile pedagogice sînt de cele mai multe ori supărătoare din pricina atitudinii pe care o afișează autorii lor. Asemenea servitorilor lui D-zeu pe pămînt, pedagogii se socot întruparea unui geniu al Binelui chemați să-și sacrifice viața într'un apostolat care echivalează doar pe acel al lui Christ. Dar ceiace supără mai mult, provocînd chiar o spontană indignare, e faptul că sarcina „capacitării" și-o iau — bineînțeles nesiliți și benevol, — tocmai cei lipsiți de orice capacitate personală. De-aici credința unora că „idealul pedagogic" se reduce la cunoștințele rețetei culinare de turtă dulce.

Deosebit de aceste studii anoste, mărturisim că există și cercetări pedagogice foarte serioase, datorite unor cunoscători ai filozofiei și culturii. Astfel, pe lîngă volumul *„Din problemele pedagogiei moderne"* al d-lui profesor universitar *G. G. Antonescu*, atragem atenția asupra monografiei critice: *„Friedrich W. Foerster"* a d-lui *S. S. Bîrsănescu.*

Spirit sintetic de calitate, autorul înfățișează într'o icoană clară și pătrunzătoare gîndirea pedagogică a lui Foerster în legătură cu criza culturii contemporane, arătînd în același timp curentele din care s'a inspirat și influențele pe care le exercită. După d. *S. S. Bîrsănescu*, elementele sintezei originale ale lui Foerster sînt pozitivismul lui Aug. Comte, pragmatismul lui W. James și Biserica creștină (în special catolică). Atacurile lui împotriva individualismului exagerat și estetismului se datoresc tocmai nevoei de a introna o autoritate (fie chiar bisericească), punînd pe individ în slujba vieții și societății. Personalitatea eroică — homo novus — afirmată de „philosophia militans" a lui Foerster este o combinație de realism și idealism.

Dacă adăogăm informația bogată, expunerea sistematică și expresia literară a lucrării, sîntem îndrituiți să vedem în sinteza doctrinară critică a d-lui *S. S. Bîrsănescu* o carte de real folos pentru publicul școalelor normale de învățători. Deasemenea literatura pedagogică romînească poate să se cinstească cu monografia *„Friedrich W. Foerster"*.

Ștefan George

Revista Revistelor

Natura. — O revistă de cel mai mare folos pentru cetitori, căci nimic nu echilibrează pe om şi—ceiace e acelaşi lucru—nu-l pune la locul lui, liniştindu-l, ca ştiinţile naturii. Această revistă te ţine in curent cu minunate şi emoţionante descoperiri ştiinţifice şi cu problemele ce se pun mereu omului de ştiinţă. *Natura* publicaţie face apeluri necontenite la public s'o susţină. Ne asociem şi noi la strigătul ei, căci ar fi păcat să dispară.

Gîndirea a reapărut în aceleaşi condiţii tehnice şi aproape cu aceleşi colaboratori.

Credem că aceasta e o suficientă recomandare. Una şi mai călduroasă, ar fi aceia că această revistă *produce*. In Cronică, d. Cezar Petrescu desminte zvonurile despre „un conflict moral", care ar fi existat în redacţia *Gîndirii*.

Analele Olteniei, revistă de fapte, instructivă şi, dacă se poate spune, cu un efect atît de „literar" asupra cetitorului prin evocarea trecutului desgropat din hîrtiile vechi, pe care această publicaţie le adună cu pietate—şi le tipăreşte cu comentariile necesare.

Adevărul literar. Faptul că unii din colaboratorii „Vieţii Romîneşti" tipăresc şi în „Adevărul literar" n'o să ne împiedece să spunem că această revistă e cea mai folositoare publicaţie săptăminală literară.

„Adevărul literar" e scris pentru public, şi nu pentru d nii colaboratori. Aceasta (pe lingă valoarea colaboratorilor săi) îi explică succesul. După ce ai cetit un număr, eşti mai „instruit" decît înainte. Esseuri, literatură originală şi tradusă, informaţie literară,—toate cu gîndul la obiect şi nu la „mine", la „şcoala" mea, ori, în cazul cel mai bun, cu singurul gînd de a „umplea" hîrtia albă cu litere de tipar.

Grafica romînă, revistă de specialitate, în care meşteşugari ai tiparului lămuresc probleme de tehnică.

Trebue să scrii ca Taine, ca să impui respectul pe care-l poate inspira articolul unui zeţar despre meseria lui. Aici un muncitor vorbeşte de maşina lui, lucru concret şi foarte serios. Nu încap strîmbături — şi nici lucrătorul nu e om să se dedea la strîmbături. E imposibil de închipuit condiţii mai straşnice pentru supunere la obiect. Ş'apoi ce genială operă de artă e o maşină complicată — pe care o analizează scriitorul tipograf în *Grafica romînă*!

Romînia nouă

In prima parte a acestui articol, Noelle Roger, oaspetele entuziast al ţării romîneşti, vorbeşte despre interiorul palatului prinţului Carol şi al prinţesei Elena care-l locuiau la şoseaua Kisselef şi unde are prilejul să admire manifestaţiile artei romîneşti în picturile lui Grigorescu, Steriade, Verona, etc., precum şi scoarţele şi oalele romîneşti.

Apoi urmează o vizită la palatul prinţului Brîncoveanu, descendentul acelei familii de boeri ale căror binefaceri şi acte de patriotism sînt numeroase în istoria ţării romîneşti.

Prinţul Brîncoveanu spune: Sînt unul din proprietarii cei mai expropriaţi în folosul ţăranilor şi găsesc că aceasta este drept.

Părăsind centrul Capitalei, oaspetele nostru face cu mirare cunoştinţa mahalalelor, adevărate sate, şi periferiei care prezintă cel mai neaşteptat contrast cu luxul şi rafinarea locuinţelor centrale.

Trăsurile muscalilor din Bucureşti, lux necunoscut în Occident, pare de asemeni să fi făcut o profundă impresie asupra autorului acestui articol.

Dintr'o convorbire avută cu ministrul Industriei şi al Comerţului, d-sa află că cu toate stricăciunile şi pagubele inerente oricărui războiu şi oricărei ocupaţii străine, Romînia şi-a restabilit într'o măsură destul de îmbucurătoare starea finanţelor şi a comerţului său. „Cît despre buget", conchide ministrul, „de doi ani datoria Romîniei este consolidată, iar bugetul se închee cu un excedent de reţete. De aici în 15-20 ani leul îşi va recăpăta o mare parte din valoarea sa".

Şcolile de asemeni au luat un avînt neaşteptat atît în fostul regat cît şi în provinciile anexate. Şcolile primare care erau în număr de 12.003, au atins în 1926 cifra de 23.057.

Muzeele, bisericile şi mănăstirile noastre au stîrnit de asemenea un mare entuziasm.

Destul de bine iniţiat în istoria şi trecutul ţării romîneşti, autorul admiră numeroasele şi atît de frumoasele biserici lăsate de foştii noştri domnitori; în special mănăstirile din Bucovina. Cea dela Putna—cu odoarele şi frescele ei i-au evocat un întreg trecut de glorie şi sentiment patriotic.

Intr'o plimbare făcută în Dobrogea, acest pămînt lăsat de Ruşi cînd în 1877 ne-au luat Basarabia, autorul îşi arată admiraţia pentru felul cum într'un timp atît de scurt această provincie sălbatecă a căpătat un aspect civilizat. Şcoli, spitale, oraşe sînt mărturia cea mai bună a talentului romînesc de a coloniza.

Autorul termină printr'o consideraţie de ordin politico-sentimental asupra păcii războiului mondial, care a asigurat Romîniei vechile sale provincii, şi arată dorul pe care întreg poporul romînesc, dela Nistru până la Tisa le-a îndurat pentru înfăptuirea acestui ideal şi slăveşte pe voevodul Mihai-Viteazul şi-l salută ca pe un precursor al Romîniei mari.

(Noelle Roger *Revue des Deux Mondes*, Septembre).

Henri Beraud, istoricul ţăranului din Franţa

Lăsînd altora sarcina de a arata toată valoarea literară, precum şi emoţia cu care sînt zugrăvite pădurile şi cîmpiile dauphineze, ne vom ocupa de ultima carte a d-lui Beraud „Le bois du templier pendu" ca de o operă de istorician sau ca de o mare epopee rustică consacrată fericirilor şi nenorocirilor ţăranului vechii Franţe.

Această carte liberală, în care găsim spiritul care însufleţea pe Michelet ori Erckmann-Chatrian constitue un bogat material pentru reflecţiuni de ordin istoric şi ne reaminteşte fraza celebră a lui Renan din prefaţa „Dramelor filozofice"—„Istoria adevărată, acela care s'a întîmplat, nu este singura interesantă. Pe lîngă istoria adevărată există istoria ideală, acela care materialmente nu a existat dar care în mod ideal s'a petrecut de mii de ori".

Este cazul celor povestite de d. Beraud. Poate satul Sabolas este

inventat de d-sa, tot ce spune însă este istoriceşte verosimil şi nedesminţit de realitate.

Romanul tratează transformările vieţii ţăranului dauphinez din secolul al XIV-lea şi până în secolul al XVIII-lea; din seara aceia a anului 1309 cînd un biet călugăr al ordinului „Templierilor" scăpind de subt paza arcaşilor lui Filip cel Frumos fu prins de locuitorii din Sabolas şi spînzurat de creanga unui stejar, şi până în crepusculul unei zile de vară, cînd cei doi fraţi Chambard îşi contemplau satul, mîntuit şi liberat graţie marei revoluţii franceze.

Timp de patru veacuri, ţăranul din Sabolas, şi-a tocit corpul şi sufletul în serviciul unui singur ideal: acela de a cultiva pămîntul, de a întinde arăturile tot mai mult în dauna pădurilor, rămăşiţele Silvei primitive care acoperea pe vremuri tot pămîntul Franţei.

Toate vicisitudinile istoriei poporului francez n'au îndepărtat o clipă pe ţăranul din Sabolas dela idealul său primitiv şi etern. Marile evenimente din istoria acestei părţi a Franţei, nu sînt nici războaele, nici bolile, ci numai anii buni ori răi în care recolta a fost abundentă ori insuficientă.

D. Beraud a ştiut să sprijine fantezia imaginaţiei sale pe cele mai serioase şi mai documentate precizări istorice. Şi puţini istorici au putut arăta cu o aşa de mare vigoare dramatică nenorocirile pe care le-a suferit Franţa dela 1346: Invazia engleză, ciuma bubonică, lepra; apoi arată viaţa fericită de pe timpul regelui Henric al IV-lea şi mai tîrziu timpurile grele dinaintea revoluţiei cînd impozitele copleşeau pe bietul locuitor. Cartea se termină printr'un tablou al ţăranului din Sabolas, purtînd pe cap bonetul phrygian, împodobit cu cocarde tricolore, a acelui ţăran căruia în 1790 „Adunarea constituantă" îi dădu înstîrşit bunului pămînt dauphines care de zece veacuri se îngrăşa cu sudoarea sa.

(Georges Huisman. *La Revue de France*).

Băncile uvriere în Statele-Unite

Evenimentele care modifică cel mai puternic condiţiile vieţii umane şi care ar trebui să fie considerate ca cele mai importante în istorie, trec adesea neobservate de contemporanii lor.

Aceasta pare a fi şi cazul evoluţiei, pline de consecinţe, care se manifestă în mentalitatea muncitorilor americani, precum şi în atitudinea organizaţiilor lor faţă de capital.

Economiştii americani întrezăresc aici o adevărată revoluţie economică şi nu în aceasta perfectă dreptate, iar procedeele paşnice întrebuinţate nu trebuesc să ne înşele asupra reale importanţe a acestei mişcări.

Asistăm în America la o modificare foarte caracteristică, în atitudinea salariaţilor faţă de întreprinderile în care lucrează. Lăsînd socialiştilor europeni credinţa că prin violenţă vor dobîndi puterea, uvrierii Statelor-Unite se îndreaptă către fericire prin însăşi procedeele capitaliste. Vechiul revoluţionar romantic şi ortodox lasă locul aci unui tehnician şi financiar. Nu în puţine discursuri auzim leaderi uvrieri proclamînd că „timpurile luptei prin forţa brutală au trecut" şi că „noile progrese trebuesc realizate altfel decît prin violenţă".

Geneza acestei noi orientări datează de acum zece ani, cînd marele războiu european reducînd considerabil producţia vechiului continent, iar imperioasele nevoi ale armatelor riscînd să rămie nesatisfăcute, se făcu apel la America.

Ridicată astfel, prin forţa împrejurărilor, în furnizarea globului, industria Americei, cunoscu atunci un avînt formidabil,—şi cum imigraţia spre America încetase iar mîna de lucru era foarte căutată salariile uvrierilor fură implicit ridicate - chiar pentru acei lucrători fără aptitudini speciale, taylorismul şi diviziunea muncii în operaţii simple şi uşoare permiţînd uvrierului celui mai puţin înzestrat să se achite în mod onorabil.

Graţie acestui concurs de împrejurări, uvrierul putu să pună bani deoparte şi cu toată reputaţia sa de cheltuitor, el ştiu să-şi asigure un trai confortabil, greu accesibil unui mic burghez francez, şi să pună de-oparte un excedent lunar.

Din 1914 şi până în 1924 suma înregistrată de casele de depuneri, a trecut dela 8.728.536 000 dolari la 20.873.562.000 dolari, numărul depozitarilor fiind de trei ori mai mare

Dacă la aceasta adăugăm asigurările pentru viaţă, care s'au înmulţit de cinci ori şi din care două treimi sînt ale uvrierilor şi diferitele case de economii sau de împrumut, găsim enormul capital de 34.666.629.573 dolari. O parte din această sumă reprezintă economiile uvrierilor şi această parte se socoteşte în miliarde de dolari.

Aceste economii într'o ţară industrială cum este America, se găseau fortat atrase către întreprinderi industriale.

In 1924 „Financial World" face o anchetă pe lîngă mai multe organizaţii industriale de mare importanţă şi găseşte că din 129 societăţi, 104 semnalează că o parte importantă din acţiunile lor sînt deţinute de însuşi personalul lor şi mai găseşte că abia 54 au încurajat prin condiţii speciale pe uvrieri să-şi plaseze bani în întreprinderile lor, restul de adeziuni fiind benevole.—Un exemplu instructiv: din 159.000 de acţionari ai lui „United States Corporation", 50.010 erau uvrieri, iar partea lor reprezenta în 1924 un capital de 40 milioane de dolari.

In America statisticele generale constată o diviziune din ce în ce mai mare a capitalului. Numărul veniturilor mari tinde să descrească în favoarea veniturilor dela 1000-5000 de dolari.—In 1916 dividendele încasate de aceşti mici capitalişti să ridicau la suma de 38.000.000 de dolari iar în 1921 ating cifra de 562.000.000 dolari.

Un fapt interesant este că organizaţiile uvriere, departe de a stînjeni această orientare a capitalului muncii, favorizează prin banca de control „Labor Banks" plasamentele uvrierilor. Aceste bănci publică un organ comun „The Labor Banker" al cărui animator, Warren Stone, a imprimat un caracter serios şi durabil acestei întreprinderi.

Toate aceste lucruri nu trebuesc însă să ne dispună la un prea mare optimism. Nu se ştie care va fi evoluţia acestui fenomen pe care, până în prezent, putem, desigur, să-l numim fericit. Nu putem profetiza care va fi atitudinea clasei uvriere conştiente faţă de noua formă pe care o are în structura socială.

In orice caz, această nouă orientare tinde să creeze o majoritate de „posedanţi" capabili să resimtă erorile economice. Acţionari de întreprinderi, uvrierii îşi vor da bine samă de strînsa solidaritate care uneşte toate formele activităţii umane şi de aci liniştea şi pacea socială nu are decît de cîştigat.

In orice caz, această mişcare indiferent de consecinţele sale şi în afară de o apreciere favorabilă sau defavorabilă, merită să fie urmărită îndeaproape şi pune probleme care merită luarea-aminte.

(Paul Rague. *Revue Mondiale*. Noembrie).

Psihologia lui Wilhelm al II-lea

Din articolul d-lui Emil Ludovig, sprijinit pe fapte şi pe documente exacte se degajează poate adevărata figură a fostului împărat al Germaniei.

In primul rînd trebueşte înlăturată pentru priceperea acestui personaj, orice urmă de romantism. Wilhelm al II lea era de o răceală de suflet care îl făcea, atunci cînd nu era el în scenă, să considere totul, destinele ţării sale, ale familiei sau ale prietenilor săi cu ochiul celui mai impasibil spectator.

Dacă existau, totuşi, lucruri care să-l mişte, acestea erau din domeniul plăcerilor, obligaţiile sale de monarh fiindu-i insuportabile. Fostul său preceptor Hinzpeter, spune despre lenea şi indiferenţa împăratului în anul 1889: „am povăţuit pe împărat să se ocupe de chestia lucrătorilor în speranţă că aceasta îi va stimula la lucru". Armata nu-l preocupa decît în mă-

sura în care multiplele uniforme îi permiteau să se costumeze în șef al diferitelor corpuri de armată.

Frica și oroarea pe care o avea pentru tot ce era serios îl făcea să-l roage pe Lyncker, ministrul său de războiu, ca raportul pe care-l va face și pe care el va fi obligat să-l cunoască, să conțină și cîteva anecdote amuzante.

Dar apatia și lipsa de seriozitate a împăratului dispăreau de îndată ce era vorba de bani. Bogăția îi impunea; spiritul său lipsit de romantism, recunoștea această formă modernă a puterii.

Istoria nu cunoaște nici un descendent al vre-unei vechi familii princiare, care să fi fost mai mult oaspetele persoanelor bogate.— Era un lucru rar ca vre-o invitație să rămînă fără răspuns, iar cînd la palatul său invita pe consilierii comerciali ca să-i cinstească cu bere, înainte de plecare circula o listă pentru flota germană, la care toată asistența se vedea nevoită să subscrie.

In chestiile de stat, cea mai neînsemnată cerere dădea prilej împăratului de a juca rolul său de monarh, chit că odată rămas cu șeful de cabinet, adică fără galerie, să adopte o atitudine mai normală.

Cu toată această viață de plăceri sau mai degrabă din cauza acestei vieți, puțini împărați au cunoscut ore de mai profundă amărăciune și mai deplină solitudine.

Din corespondența lui Eulenburg către Bülow se vede clar atitudinea anturajului împăratului Wilhelm al II-lea.

Cei mai mulți dornici, avizi de situații înalte nu se opreau în fața nici unei lingușiri, siguri de a apuca astfel calea cea mai directă către onoruri.—Alții, mai dezinteresați și mai generoși, și aceștia erau puțini, au încercat să-i deschidă ochii. Maximilian Harden este cel care a spus adevărul cu maxim de curaj și de perseverență, faptă, de altfel, care l-a condus în repetate rînduri în închisoare. Eulenburg, în calitatea sa de amic intim și admirat, a putut de cîteva ori să împiedice pe împărat dela săvîrșirea unor acte regretabile.

De asemeni Moltke i-a arătat care este situația armatei și care ar trebui să fie raporturile dintre soldați și împărat. După toată expunerea făcută de generalul său, Wilhelm i-a mulțumit și i-a reproșat de a nu-i fi spus toate acestea mai demult. Trei ani mai tîrziu Moltke constată că împăratul urmase sfaturile sale și acest rezultat probează, că un consilier serios și viril îl putea impune și chiar determina. Dacă la aceasta mai adăugăm și mărturiile lui Ballin și Metternich, rămîne hotărît că pe lîngă un temperament nefast Wilhelm al II-lea a fost înconjurat de o sumă de curteni preocupați numai de interesele lor și de prea puțini buni și adevărați patrioți.

(Emil Ludwig, *Revue de Genève*, Octobre).

Note despre Alfred Jarry

O cantitate de anecdote, o sumă de cuvinte de spirit, unele caraghioase, altele cinice, o pasiune exagerată și funestă pentru alcool și figura eternă a lui „Père Ubu", această fantoșă izvorîtă din mintea unor liceeni irespectuoși și ridicată prin geniul unui scriitor până la literatură și până la rangul de simbol, iată ce reprezintă Jarry pentru contemporanii săi și ce reprezintă mai cu seamă pentru posteritate.

Familia Jarry este originară din Mayenne, provincie cu un aspect frumos, cu o climă moderată și în care atît natura cît și oamenii par a se împotrivi oricărui fel de exces.

Cel mai vechiu membru cunoscut al acestei familii este un oarecare Jarry, zidar într'un sat de lîngă Laval, pe la începutul veacului al XVIII-lea.—Timp de o sută de ani această autentică familie franceză nu părăsește meseria de zidar, decît pentru aceia de lemnar.

Timp de o sută de ani nici un membru al familiei Jarry nu pare a fi obsedat de monotonia constanței sau de gîndul vreunei schimbări.

Tatăl lui Jarry este primul care rupînd cu tradiția familiei sale, se căsătorește cu fiica unui judecă-

tor și adoptă cariera de călător de comerț.

D-na Jarry, mama scriitorului pare a fi romantică, vanitoasă și nemulțumită de a nu ocupa în orașul Laval primul loc, pe care marea sa distincțiune de maniere precum și faptul că avea un pian, lux extraordinar la epoca aceia în Laval, o îndreptățeau, după părerea sa, să-l reclame.

Această mamă, care în multe privinți reamintește pe M-me Bovary, își iubea copiii și în special pe Alfred, asupra căruia, de altfel, era singura care avea o oarecare autoritate.

Liceul îl face tînărul Alfred la Rennes, unde la vîrsta de cincisprezece ani, după spusele colegilor săi, era un elev bun, înzestrat cu o mare facilitate atît pentru studiile clasice cît și pentru matematică, de un caracter indomptabil și înzestrat cu un fizic mai degrabă urît. Sarcastic și cu o nevoe irezistibilă de a mistifica, el povestea lucruri înfricoșătoare despre felul cum își petrecea timpul în afară de școală.

Bun camarad, el este iubit de colegii săi și are numeroși prieteni printre care, Henri Morin, Fourel, Le Maux și Guillaummin.

Viața la liceul din Rennes era aici mai frumoasă, nici mai urîtă decît viața liceelor de pretutindeni; iar elevii aveau în fața vieții de școală și în fața profesorilor lor aceiași atitudine pe care o au și avut-o toți școlarii.—De aceia nu este de mirare dacă persoana d-lui Hebert, profesor de fizică, om mediocru, cu o înfățișare grotescă și cu un saltei plat, devenise ținta către care se îndreptau ironiile și răutățile unor numeroase serii de adolescenți.

Profesorul Hebert zis și Le père Hebert, era inspiratorul unei cantități de pamflete, biografii, poezii unele mai caraghioase ca altele.

Pe timpul lui Jarry însă, generația sa consacră persoana hidoasă a profesorului de fizică într'o piesă care a fost jucată mai întâiu la unul din camarazii lui Jarry apoi la acesta din urmă acasă, pe un teatru de marionette.

După ce își termină liceul, tînărul Alfred este trimis de maica sa la Paris, unde idealul familiei sale ar fi fost să intre la școala politehnică, dar unde gustul său pentru litere îl îndreaptă mai degrabă către școala normală.

Din nefericire destinul său era altul: lucrează mult, însă o muncă desordonată și fără un scop precis.

Atunci începe viața de boem și de cafenea. Hrănit cu ideile lui Ibsen și Nietszche, și influențat de exemplele contagioase ale unui înspăimîntător individualism, tînărul Jarry face critică violentă a tot ce este egoism, meschinerie, înjosire și urîțenie. Această stare de spirit îl face să scrie Ubu Roi, unde personagiul profesorului Hebert, care n'a încetat un minut să-l preocupe, reprezintă toată tristeța sa, absoarbe tot sarcasmul și toată ironia sa.

Ubu Roi este opera unui mare și talentat scriitor, care moare obscur și sărac într'o zi de iarnă a anului 1906, la spitalul Charité.

El moare fără ca opera sa să fi fost clasată la locul pe care-l merita. Nu știm încă ce anume reprezintă „Ubu Roi" și care este exacta ei însemnătate în istoria literară; rămîne însă sigur că este o operă care va rămînea și care nu se va uita.

Paul Chauveau, *Mercure de France*, Noembrie).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Pierre Dominique, *Les fils de la Louve* (Les Editions de France).

D. Pierre Dominique este corsican, cunoaşte sufletul mediteranean şi ştie până unde pot fi antrenaţi nişte bieţi oameni cum se cade, prea sensibili la efectele teatrale. Este vorba de primejdia pe care o prezintă Italia cu orgoliul şi cu ambiţiile sale, pentru Franţa. Această carte este un pamflet scris cu talent şi sinceritate.

Nu insistăm asupra caracterului de actualitate pe care-i prezintă această carte.

Dr. A. F. Legendre, *La civilisation chinoise moderne,* Ed. Payot, Paris.

D. Legendre a locuit mulţi ani în China, în marele oraşe precum şi în cele mai umile sate. D-sa cunoaşte apoi oameni din toate clasele sociale şi descrie cu multă precizie şi pitoresc diferitele manifestaţii ale vieţii familiale şi economice.

Această carte este operă de erudit şi de filozof, iar învăţătura pe care o poate trage Occidentul din această lectură este nu numai utilă, dar mai cu samă oportună.

George Sand, *Journal intime,* Ed. Calmann Lévy, Paris.

Notele „Jurnalului intim" pe care le comunică d-na Aurore Sand încep în Noembre 1834 şi se termină în Septembre 1868. Acest jurnal trebue cetit; el conţine secretul acestui suflet extraordinar, şi-a unei opere care are o însemnătate reală, în ciuda snobismului care o neagră.

M-me Margot Asquith, *Autobiographie, traduction de Fougard de Boismilon,* Ed. Payot, Paris.

D-na Margot Asquith este soţia fostului ministru englez. Această carte a fost la Londra un adevărat succes şi un adevărat scandal.

Autoarea spune tot ce ştie, şi ştiinţa sa e mare, despre cei mai notabili contemporani, despre viaţa lor publică şi privată. Cu aceiaşi libertate vorbeşte apoi de dânsa.

Leon Treich, *L'esprit de Maurice Donnay,* Ed. Nouvelle Revue Française.

D. Treich ne oferă o ocazie excelentă de a reciti câteva scene caracteristice ale d-lui Maurice Donnay, şi de a cunoaşte, prin câteva anecdote bine alese, spiritul acestuia. Găsim de asemeni în cartea sa câteva din poeziile care fac astăzi gloria şi renumele cabaretului „Chat noir".

Ernest Delahaye, *Souvenirs familiers à propos de Rimbaud, Verlaine et Germain Nouveau.*

D. Ernest Delahaye a fost camarad şi amic cu poetul Rimbaud. D-sa ne povesteşte viaţa şi copilăria poetului, iar în amintirile sale găsim urmele câtorva poeme din „Illuminations". Autorul redă apoi conversaţii avute cu Rimbaud din care vedem perfect mentalitatea marelui poet la acea epocă.

M. A. Wolfe Howe, *La vie et la correspondance de Barret Wendell,* traduit par M. A. Brulé-Payot.

În corespondenţa şi viaţa lui Barret Wendell pe care o publică d. Wolfe Howe, Franţa găseşte înfirşit peste ocean, mărturia de amiciţie, admiraţie şi comprehensiune pe care o aştepta dela fosta ei tovarăşă de războiu, America.

André de Hevesy, *Beethoven, vie intime,* Ed. Emile Paul.

Viaţa şi personalitatea lui Beethoven au pasionat pe mulţi scriitori şi dramaturgi atît din Germania cît şi de pretutindeni. După cartea d-lui Vincent d'Indy, apărută înainte de

războiu, iată şi o lucrare a d-lui André de Hevesy, care constitue o importantă contribuţie la cunoaşterea marelui muzicant.

D-sa povesteşte viaţa lui Beethoven la Viena şi se serveşte în povestirea sa de documente culese la depoul vienez al ministerului poliţiei precum şi de descoperiri făcute la castelul de Palfalva, printre hîrtiile contesei Tereza de Brunswick.

M. Latzarus, *La vie paresseuse de Rivarol,* Ed. Plon, Paris.

O carte încântătoare, care ne transpune în atmosfera secolului al XVIII-lea.

Zugrăveşte oamenii şi moravurile timpului cu curiozitate şi popularizează extraordinara figură a lui Rivarol, acest fiu de hangiu, de origină italiană care reprezintă totuşi cea mai strălucită, mai aristocratică şi mai spirituală societate franceză.

Până la revoluţie, opera fu mai pe jos decît persoana sa. În pamfletele şi articolele contra revoluţiunii se arată însă în toată forţa talentului său, talent care poate fi comparat fără ezitare cu al lui Tacit.

D. Latzarus ne povesteşte cu un remarcabil simţ psihologic toată existenţa acestui ilustru personaj.

Jacques Rivière et Alain Fournier, *Correspondance 1905—1914,* ed. N. R. F.

Recomandăm aceste două prime volume de corespondenţă tuturor celor pentru care aceste două afli de cunoscute figuri ale literaturii franceze, prezintă un interes nesfîrşit şi şi credem că numărul celor cărora ne adresăm este mare.

Jean Prevost, *La vie de Montaigne,* Ed. Nouvelle Revue Française.

În colecţia „Vies des hommes illustres" în care se găsea deja viaţa lui Traloz, Liszt, Talleyrand, Lazare Hoche etc., a apărut acum o foarte interesantă şi documentată viaţă a lui Montaigne.

Marcel Azaïs, *Le Chemin des Gardes,* Collection „Les Ecrivains de la Renaissance Française.

Autorul acestui volum de Essais-uri avea, după cum spune Lucien Dubech, cele două calităţi principale ale criticului: caracterul şi judecata.

Louis Dimier, *Vie raisonnable de Descartes.* Plon, Paris, 1926.

Eugen Marsan, *Savoir vivre en France et savoir s'habiller,* Editions de France.

Tuturor persoanelor bine crescute precum şi celor ce vor să devină se recomandă această ultimă carte a d-lui Eugen Marsan.

Le Musée de l'Art, Cea mai frumoasă şi mai complectă istorie a Artei în toate epocile şi în toate ţările.

Aproape 2000 de reproduceri şi peste 100 de hors-texte-uri. Colecţia complectă în două volume se găseşte la toate librăriile din Paris şi în depozit la „Librairie Larousse".

Claude Debussy, *Monsieur Croche Antidilettante,* ed. N. R. F.

Acelaşi Debussy, paradoxal, ironic plin de fantezie, deconcertant, dar totdeodată însufleţit de o convingere, o sinceritate şi o puritate de gust cu desăvîrşire incontestabile, îl regăsim în „Monsieur Croche antidilletante".

Această carte se alcătueşte dintr'o serie de articole critice. Debussy este poate singurul muzicant capabil de-a vorbi sau scrie despre muzică evitînd termenii tehnici, dînd astfel prilejul tuturor de a se iniţia într'un domeniu în care până la dînsul nu puteai pătrunde decît cu o vastă pregătire de specialist.

Romane

Gabriel Maurière, *Peché Oublié,* Les Editions de France.

Subiectul acestui roman este cu totul nou şi original. Adulterul unei femei este admis şi îndreptăţit prin legile moderne ale fiziologiei.

Maurice Magre, *Le livre des lotus entrouverts,* Ed. Fasquelle.

O serie de poeme în proză, care evocă un Orient îndepărtat şi somptuos, pline de imagini de o rară fineţe şi impregnate de un subtil parfum de idealism.

Figura lui Padmani, femee ori-

entală, plină de generozitate, iluzii, bogății și felinitate, este poate cea mai desăvîrșită creație a d-lui Magre.

Abel Chevalley, *Thomas Deloney*, Ed. N. R. F., Paris.

Thomas Deloney reprezintă un tablou pitoresc și documentat al Angliei muncitoare din timpul lui Shakespeare.

Panait Istrati, *Les Haïdoucs : I. Presentation des Haïdoucs. II. Domnitza de Snagov,* Ed. Rieder et Co.

Opera d-lui Istrati, apare cu aceste două volume din urmă o epopee pe care, după părerea d-lui John Charpentier dela Mercure de France, o putem compara cu cele mai ilustre ale literaturii mondiale vechi.

Maurice Gauchez, *Cacao*, Renaissance du livre.

Cacao își datorește porecla culorii „maron" pe care a moștenit-o dela un tată de rasă neagră.

Deși de un temperament liniștit și nutrind idealul modest de a se căsători cu tînăra Lisa, Cacao se vede atras într'o expediție organizată de pirații din port. D. Gauchez zugrăvește cu multă vigoare bandiții in mijlocul cărora evoluează Cacao și cu multă grație delicată, idila dintre acesta din urmă și mica Lisa.

Gabriel Audisio, *Trois hommes et un minaret*, Ed. Rieder et Co.

Recenta clădire a unei moschee la Paris a servit de temă cărții d-lui Audisio. D-sa povestește cu multă fantezie imaginara convertire a Franței la Islamism.

O lectură amuzantă, bine scrisă și dacă d-sa exagerează de sigur snobismul francez, în schimb arată o profundă cunoaștere a musulmanilor.

René Schickele, *Patrimoine rhénane* (Ein Erbe am Klein), Kurt Wolff Verlag, Munich.

René Schickele este scriitor alsacian și și-a făcut din problema alsaciană, în Germania, o specialitate. In ultimul său roman scris la persoana a treia, cu caracter de confesiune, a vrut să scrie istoria Alsacianului de mine, a Alsacianului „europenizat".

Inzestrat, în afară de calitatea de romancier, și cu acele de poet și peisagist, d. Schickele ne-a dat o carte frumoasă.

André Demaison, *Les Oiseaux d'Ebène*, Editions du Monde Moderne.

D. André Demaison are o predilecție pentru romanele africane. După „Diala" și „La reine de l'Ombre" d-sa ne dă acum un nou roman intitulat Les Oiseaux d'Ebène. Un tînăr francez de 32 de ani, Manaurie, părăsește Franța in urma unei decepții de amor. Ajunge la Dakar, de unde pleacă să se instaleze într'un mic oraș de pe malurile fluviului Saloum; acolo întîlnește două fete, Daniele și Sophie, compatrioate exilate dintre care una devine, după multe peripeții, soția sa.

Acest roman plin de culoare, va găsi desigur numai admiratori.

Jean-José Frappà, *„A Paris sous l'oeil des métèques"*, Flamarion.

O carte de mare actualitate și care a avut la Paris un enorm succes.

Colette Yver, *Aujord'hui*... ed. Calmann Levy.

O nouă carte a autoarei lui Princesse de Science, Les Dames du Palais si le Mystère des Béatitudes.

Pierre Bost, *Crise de Croissance*, ed. N. R. F.

Acest roman, spune autorul, a fost scris pentru fetele tinere — și singura teamă de a fi prost înțeles și oroarea echivocului l-au împedicat s'o specifice într'un subtitlu.

Acțiunea se petrece într'un mic și simpatic orășel de provincie, iubitor de muzică și de virtute. Marguerite și Remé sînt două prietene, prima timidă și care presimte că viața conține mister dar îl așteaptă cu sfială. Cea de a doua dimpotrivă plină de juvenilă ardoare dispusă a merge cu entuziasm într'un întîmpinarea vieții.

Antoine Blon, tînăr pe care autorul îl găsește cam prea modern, preocupat numai de propria sa plăcere, sosește într'o bună zi în micul orășel Brevailes.

Atunci Marguerite de departe privește aventura banală care se desfășura între un tînăr lipsit de scrupule și biata sa prietenă Reme, încrezătoare și imprudentă.

Povestea de dragoste din această carte este redată prin reacțiunile pe care le provoacă la o a treia persoană, care învață a se cunoaște la lumina nenorocirii care a zdrobit viața prietenei sale.

Herman Melville, *Un Eden Canibale „Recits des Iles Marquises"*, Ed. N. R. F.

Această carte tradusă din limba engleză de Théo Variet se petrece în vara anului 1846. Aventurile povestite de autor deși nu ar mai putea fi acum posibile, nu par totuși învechite.

Toți cetitorii amatori de literatura exotică a unui Loti ori Stevenson, vor face cu un „Eden Canibale", o adevărată descoperire.

Herman Melville, fiul unei civilizații industriale pozitive a Statelor-Unite din America, și-a redactat amintirile dintr'o captivitate de șase luni în mijlocul originarilor din Nouka Hiva, a idilicilor antropofagi de pe malurile fluviului Taifi.

Boris Pilniak, *L'année nue*.

Boris Pilniak face parte din acea nouă generație de scriitori ruși ridicați în timpul Revoluției. Este dar firesc ca opera sa să poarte stigmatele acestui imens cataclism.

„Année nue" a scris-o autorul în 1920, anul cel mai grozav al revoluției cînd mizeria fizică și morală atinseseră limitele îndurării omenești.

Boris Pilniak a cunoscut revoluția de aproape ca muncitor, ca salahor, ca mizerabil intelectual, iar scenele din viața rusească de atunci pe care le descrie, l-au plasat dela început în fruntea tinerii generații de scriitori.

Filozofie

Jean Nicod, *Le problème logique de l'induction,* Ed. Alcan, Paris, 1924.

Ideia centrală a acestei lucrări este că inducția prin „enumerație simplă" a fost pe nedrept nesocotită; dimpotrivă ea ar fi inducția adevărată. „A spune că aceasta se poate neglija este echivalent cu a spune că o masă poate să stea fără picioare, pentrucă îi poți lua oricare din ele fără ca masa să cadă jos".

Știință

Sir Jagadis Chunder Bose, *Reactions de la matière vivante et non vivante*, tradus din limba engleză de d. Edouard Monod-Herzen, Gauthier Villars.

Incă demult se vorbește în lumea științifică de experiențele pe care le urmărește în India Sir Jagadir Chunder Bose relative la dezvoltarea plantelor, la sensibilitatea și reacțiunile lor electrice precum și la reacțiunile și „oboselile" metalelor.

Toate aceste experiențe se găsesc îndelung și documentat explicate în opera tradusă de d. Edouard Monod-Herzen.

Miguel Ozorio de Almeida, *Sur le role des excitations d'origine cutanée dans le maintien de l'activité du sistème nerveux*, Journal de Psychologie, 15 Juillet, 1926.

Intr'o recentă comunicare adresată Societății de Psihologie din Paris, asupra „rolului excitațiilor cutanee în menținerea activității sistemului nervos", d Miguel Ozorio de Almeida încearcă să rezolve această problemă pe cale experimentală cu toate dificultățile de a sustrage un animal la toate excitațiile exterioare.

Etnografie

G. H. Luquet, *L'art et la religion des hommes fossiles*, Masson, Paris.

Această carte răspunde exact la nevoia unei lucrări în același timp erudite, critice și ponderate asupra artei și religiei oamenilor fosili.

D. Luquet înainte de a fi etnograf și preistorician este un bun psiholog și un bun estetician. D-sa studiază chestiunea din acest dublu punct de vedere. Numeroase și excelente ilustrații în text înlesnesc și mai bine pătrunderea acestei epoci atît de străină mentalității moderne contemporane.

COMPILATOR

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot celace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, Iași.**

Din editura „Viața Romînească“ Iași:

1926. ANUL XVIII — DECEMBRE. No. 12

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri 3
1926

Viața Romînească apare lunar cu cel puțin 160 pagini. — Abonamentul în țară un an 400 lei.—
Jumătate an 200 lei.—Numărul 40 lei.—Pentru străinătate: un an 600 lei.—Jumătate an 300 lei.—Numă-
rul 60 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARA

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XVIII

CONDIŢIILE DE ABONARE

Abonamentele sint: semestriale şi anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face la 1 Ianuarie pentru un an sau jumătate de an; dela 1 Iulie pentru o jumătate de an, — trimiţind suma *prin mandat poştal.*

Reinoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Preţul abonamentului pe anul 1926 este:

IN ŢARĂ:

Pentru Autorităţi, Instituţiuni, Societăţi şi Intreprinderi comerciale, financiare şi industriale, pe an . 500 lei

Pentru particulari:

Pe un an	400 lei
Pe jumătate an	200 „
Un număr	40 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	600 lei
Pe jumătate an	300 „
Un număr	60 „

Abonaţilor li se acordă o reducere de 10 la sută din preţul volumelor editate.

Pentru siguranţa primirii regulate a Revistei D-nii abonaţi sînt rugaţi a trimite odată cu abonamentul şi 72 lei anual costul recomandării pentru ţară şi 180 lei pentru străinătate.

Colecţii complecte pe anii 1920, 1921, 1922 şi 1923, se găsesc în depozit la Administraţia Revistei cu preţ de 200 lei colecţia, iar 1924 şi 1925 cu lei 300 colecţia.—

Administraţia.

Examenul

Copiii veniseră mai de dimineaţă ca de obiceiu, dar soarele demult se ridicase deasupra Oltului şi Doinaru Gheorghe vedea aevea cum îmbracă tot rîul în solzi de argint, în minunaţi solzi de argint cît era de mare şi de mişcător, de parcă ar fi început să se trezească din somnul morţii balaurul sfîntului Gheorghe. Şi îndată închipuirea îl îmbrăcă la rîndu-i în zalele patronului din calendar, îi puse în mînă o suliţă cît raza aceia ce ţişnea din soare ca dintr'o baltă de foc, în care-ai dat cu praştia şi venea să-l împungă drept în ochi; îl punea apoi călare pe „Corbul" boeresc, al cărui bot de culoarea murii e tot o spumă cînd îi vîri zăbala între dinţi;—şi aşa dichisit ca'n icoană se vedea pornind din curtea şcolii, pe drum la vale, spre rîul ascuns între zăvoaele depărtării.

Copilul făcu un salt şi smucind din picioare, se prefăcu deopotrivă cal şi călăreţ. Svîrlind necontenit din copita închipuită, dădu ocol unui rotogol de prichindei zgomotoşi, nechezînd cu glasul lui tineresc, în aerul proaspăt. Pumnii strînşi, unul în dreptul altuia, se apropiau sau se îndepărtau de pîntec, după cum ar fi dat sau ar fi înstrunit hăţul nărăvaşului.

Atunci un ştrengar mai răsărit prinse şi el să necheze; se alipi de Doinaru şi-i păli din lătură o copită. O clipă, cei doi cai se priviră semeţi şi focoşi, din profil; numaidecît apoi se repeziră unul într'altul, umăr în umăr, oferindu-şi reciproc spatele, izbind cu piciorul numai înapoi sau într'o parte, păstrînd până în amănunt normele unei veritabile lupte cavaline.

— Eu sînt „Corbul" dela curte, proclamă mîndru agresorul.

— Eu sînt „Ducipal" al lui *Alisandru Machidon*, ripostă și mai mîndru Doinaru... Și după un pic de reflecție: „Ba nu bă... eu sînt harmăsarul lui sfîntu' Gheorghe"...

Un răspuns atît de savant, aminti celui dintăiu că azi e zi de examen și avîntul i se potoli pe loc. Prima zi a celui din urmă examen; cea mai cumplită zi, din toată școala asta! Se feri deci precaut de zburda vijelioasă a lui Ducipal și se așeză pe iarbă subt vișinul de lîngă gard, la capătul șiragului de omuleți, cu aer îngrijat, cu trăistele golite alături, cu „Cetirea" deschisă pe genunchi, răsfoind filă cu filă, sau descîntînd din buze ca popa *Elefterie* dela Sf. Ilie, cu degetul prins între pagini, cu ochii pierduți în gol.

*
* *

Din capătul celălalt al rîndului de mici momii descîntătoare, ochii lui Ispășoiu se opriră melancolici în mijlocul aprigului vîrtej ce se iscase deodată la nechezul triumfal al lui Doinaru. „Santinela Romînă" se frînse atunci în două și amintirea abătută din firul ritmului dibui înfricoșată și zădarnic versurile ce aveau să urmeze. Poticnitul își simți îndată șira spinării rece de sudoare cu tot viul soarelui ce-i bătea spatele; mintea răscolită de frică începu să facă disperate salturi în golul cadenței rupte, spre a găsi în cele din urmă statornic punct de razim doar versul începutului și chiar mai sus: titlul.

De-abia deacolo pietroiul lui Sisif pornește iar de-a prestegala. Copilul închide ochii ca să nu mai vadă încaerul ademenitor al puilor de centaur. Și'n capul plin de versuri vitejești și huet, mijește mic ca flăcărușa unei candele în noaptea bisericii, conștiința unei nedreptăți mai mari, decît a putut el să vadă pe moșia boerească. Intr'adevăr! Cum în mintea lui Doinaru, stau cocoțate toate lecțiile din carte ca minunățiile la panorama cu loterie din bilciu? Ei una, ori de unde; rămîn toate celelalte; cînd pe el, biet necăjit, îl răstignește taică-său ceasuri întregi pe scaun cu „Cetirea" sau cu „Geografia" între coatele înfipte în dunga mesei, pentru ca rînd cu rînd învățat să i se așeze ca brabetele lîngă brabete pe gard; cum ai ochit unul, fug toți ceilalți...

Dar gîndul lăturalnic și fără nădejde a frînt din nou poezia. Ispășoiu își simte neputința topindu-i ochii în lacrimi. Și munca lui Sisif, reîncepe zadarnic...

*
* *

Monitorul clasei, — băiatul vechilului boeresc, — Ștefănescu Ștefan, cu care Doinaru împarte premiul cel mare în fiecare an, se ține ca de obiceiu răsleț și de iureșul cumplit din largul curții și de rásleții de subt vișin. Cu hăinuțele lui negre, el pîndește ca un puiu de corb acolo pe banca aceia șubredă aruncată în umbra bucătăriei, mic și neînduplecat tiran, necontenit cu creionul și cu hîrtioara lîngă el (teribilul „raport" la cetitul căruia vergile *domnului* cad cu nemiluita la palmă sau pe șezutul deliquenților mititei). In mintea celor de dincolo de marginea tîrgului, creionul se lungește în mînile fiului, luînd proporțiile harapnicului părintesc, care umple de vaer moșia; pentru tîrgoveți, acest simbol al nedreptăților acumulate an cu an și abuzului în găoace, nu trece mai mult de dimensiunea vergii „domnului"...

De eri, în mintea lui e necontenit prezentă figura posomorită a vechilului, pătrunzînd cu călcătură rară și apăsată pragul odăii...

— Hm... Mi se pare mie..... păcătosu' acesta de dascal, a băgat în capu' boerului că loaza aceia a tinichigiului e mai tare ca tine la *arimetică*. Bagă de samă să nu mă faci mine de rîs...

Apoi plimbîndu-se cu pașii lui largi și grei între patul cu macat galben, cusut cu paseri colorate de arniciu și vechiul scrin lăcuit, mormăind ca pentru sine:

— He, afurisită cutră... Parcă-l aud mironosindu-se: (imitînd un glas străin și pițigăiat).—Nu m'amestec eu între copii, nene *aministratorule*... fiecare cu învățătura lui... (revenind la vocea proprie);—Ias' că te potrivesc eu la bănicior, boer Mladinescule...

Drept răspuns—(și scena asta familiară care nu-i mai ese din minte și-i dă încredere și curaj înzecit, Ștefănescu Ștefan o retrăește întreagă în amănunt)—se vede întinzînd „Cetirea" tatălui său:

— Deschide-o unde vrei...

— Zi la „Tudor Vladimirescu"...

Băiatul se repede fără nici cea mai mică șovăire: „Pe lîngă Turcii care ne împilau țara și ne jefuiau cu biruri grele, dela o vreme căzuseră și Grecii pe biata moșie. Ajutați de domnii fanarioți"...

Părintele urmărea uimit rîndurile rostite rar și semeț și la fiecare frază nouă obrajii i se înroșeau de fericire.

— Ia vină'ncoa Lină, să auzi cum știe băiatul nostru...

De dincolo, zgomotul mașinii de cusut, ce venea prin fereastra deschisă dintre odăi, ca ropotul ploii tinere de vară, încetă brusc...

— Ba l-am auzit și eu, mînca-l-ar mama de flăcău...

Lucru curios! Cu toată scena asta necontenit prezentă în minte, poeziile nu se fring în bucăți, în capul dolofan al monitorului, ca'n bietul cap al lui Ispășoiu. Favoritul acesta al norocului, trece prin lecțiile din carte cu gîndul aiurea, ca un cal învățat pe-un întortochiat drum de noapte!

Acum, el nu vrea să piardă nici măcar jumătatea de ceas care-a mai rămas pănă la sunarea clopoțelului. Ochii devorează cu iuțeală pagini peste pagini și mintea-i simte lămurit, cum fiecare foae întoarsă i se așează subt frunte, așa cum straturi, straturi stau așezate hîrtiile vechi în dulapul cu contabilități al tatălui său. Din cînd în cînd, numai colțul cîte-unui ochiu i se ridică de pe cartea, ce spre uimirea lui Ispășoiu își păstrează și acum la examen, scoarțele tari, îmbrăcate în roșu, cu etichetă mare, iscălită caligrafic; și cînd vede pe Doinaru, cu obrajii umflați și aprinși, cu capul gol, cu fruntea bombată subt părul blond, scurt tăiat, tot un rîs, tot corpul într'un spasm de rîs, învîrtindu-se înainte amețit de beția jocului, ochii i se aruncă din nou cu sete hoțească, asupra cărții, ca asupra unui lucru scump, dela care adevăratul stăpîn și-a întors nebăgător de samă, privirile.

*
* *

Jocul s'a spart.

Copiii obosiți s'au lăsat roată pe iarbă, cu obrajii roșii, cu pieptul svîcnind. Fiecare își reclamă voinicia din timpul vraiștei, atît de tare că nici unul n'aude pe celălalt. In cele din urmă tac cu toții, amuzați de nenorocul lui Pătruț Grigore. Căci pe bietul Pătruț nimeni nu l-a văzut punînd jos pe Constantin F. Constantin, iar Constantin F. Constantin neagă la început sfios, apoi cu nerușinare:

— Cînd m'ai pus *domne*, ce tot minți pe-aci...

Lui Pătruț îi vine să plîngă. El știe că unicul mijloc de convingere ar fi să-l provoace din nou pe adversarul de rea credință; însă dacă proba se întoarce împotrivă-i de astădată? Și oftează amarnic de cruda nedreptate, el, care credea că azi a trascu buretele peste toate rușinile trecute...

*
* *

In colțul cel mai ferit al curții s'au aciuat acum patru figuri întunecate și groaznice! Sînt: Budurăscu, țiganul și ceilalți trei din clasă, siguri de repetenție, atît de siguri, că'n timpul jocului, Ispășoiu îi privise cu o ușoară umbră de invidie: ei doar știau ce-i așteaptă! Il recunoșteau de căpetenie pe Budurăscu, ca unul ce urma să rămînă acum pentru a treia oară; iar țiganul își lua în serios rolul de vătaf.

Șoaptele lor subversive îi aprindeau și mai mult de dorința faptei. Planul era stabilit. Răfuiala avea să se petreacă în adîncul zăvoaelor, cînd băiatul vechilului va veni la scăldat. Stănoagă îl va atrage acolo, departe de orice văz omenesc, ademenindu-l cu un cuib de pasere moțată, cum nu s'a mai văzut alta pe lume. Pe urmă rămînea pe sama lui Budurăscu și-a celorlalți doi...

— Tu, doar, atita ai de făcut...! Să-l aduci acolo... Și chiar poți să te faci că-i ții apărarea, dacă ți-i așa frică să nu trintească tat'său pe tat'tău!—rostește Budurăscu. Așa-i, băeți?

— Da, da, așa e, încuviințează ceilalți...

— Așa e, se hotărăște Stănoagă după încă o ezitare. Vă faceți că mă cîrpiți și pe mine... Și eu plec plîngînd, cerind ajutor...

— Da, dar dacă te-o lua de martor?— își dă unul cu bănatul...

— M...—face o mișcare de eroică nepăsare țiganul... să puneți toți pe mine...

De după latrine, apare băgător de samă și gata să se tragă înapoi, capul lui Ștefănescu Ștefan. Conspiratorii au prins mișcarea din zbor, și-au plecat întunecatele priviri în pămînt. Budurăscu însă nu se intimidează:

— Și cum, mă Stănoagă, zici că e moțată rău?—rîde el. Hai mă, să ne-o arăți și nouă...

*
* *

La fel cu copiii, clasa e și ea gătită de sărbătoare. Podeaua măturată din proaspăt, păstrează încă vagi urme de gunoiu dispuse geometric. Pare stropită de azi dimineață, căci de

pretutindeni se ridică plăcuta răcoare pe care o ai, cînd intri în prăvălia cu miros de cafea pisată şi cornuri proaspete cu nuci a lui „domnu' Petcu". Copiii păşesc cu cuviinţă, în vîrful picioarelor pe-o astfel de podea, cu care nu par de loc obişnuiţi.

— Pentrucă vine boerul, îşi lămuresc ei, privind cu respect ghirlănzile de frunze, încingînd pe sus păreţii albi şi încercuind deasupra catedrei cele două portrete regale aduse special din cancelarie.

Pe sufletele mici, emoţia se aşterne uşor ca praful care cevaceva, tot mai pluteşte în aer; le acopere ca un înveliş, ce se petrifică într'una, contractîndu-le încet şi persistent, clipă cu clipă de aşteptare. Şi deodată, ca şuetul înainte mergător furtunii, foşnetul filelor întoarse umple odaia largă şi patrată de nespusă înfrigurare.

Ştefănescu Ştefan şi-a luat locul de onoare pe catedră. Ar vrea ca boerul să poftească dela început chiar, ca să-l găsească în mînă cu nuiaua scrijilită de coajă în formă de şarpe, a lui domnu'.

Dar „clasa" se ridică în picioare. Domnu' a intrat singur. Le face semn să se aşeze. N'are de gînd să rămînă; stă în uşă şi ochii îi fug necontenit, înapoi, în sală, spre intrarea principală. El vesteşte pe băeţi că va veni ca de obiceiu la ultimul examen şi boerul — şi-i îndeamnă să răspundă cu curaj şi vrednicie; le aminteşte însfîrşit că mai în fiecare an pe băiatul care răspunde mai bine la examen, boerul îl trimete pe socoteala lui la şcoli mai departe.

Toţi ochii, chiar şi ai domnului, alunecă spre figura, care s'a roşit toată a lui Doinaru; el pleacă în pămînt ochii mari de fată. Ştefănescu Ştefan strînge buzele. Domnu' e gata să iasă şi el e gata să reocupe catedra; barem să-l vadă boerul că de patru ani el conduce clasa, aşa cum tată-său conduce moşia. Dar domnu' îl opreşte; astăzi nu mai este nevoe! Ştefănescu se întoarce vînăt spre băncile care parcă au început să se'nvîrtească în juru-i...

Domnu' a eşit. Iar vocea lui Budurăscu, răsună baritonat, imitînd pe a lui domnu':

— Stai jos, băete... nota trei...

Clasa dîrdie şi rîde şi Ştefănescu, galben, priveşte sfidător toate aceste danturi care clănţănesc spre dînsul de veselie şi de frica judecăţii celei mari, ce va să înceapă peste cîteva momente.

Are să dea el şi raportul acesta... lui tăticu' şi tot are să-i dea... he, şi cel dintâiu de pe listă va fi chiar domnu'...

*

* *

Clasa trece printr'o emoţie fără seamăn. Problema s'a încurcat de tot. Ştefănescu Ştefan face feţe-feţe; înegreşte, învineţeşte, apoi iarăşi înegreşte. Insuşi domnu' e puţin cam nedumerit. El face repede o mică ecuaţie algebrică pe colţul catalogului. Aritmeticeşte însă e foarte greu de ieşit la capăt. Fruntea boerului parcă s'a umflat şi-a devenit de două ori mai mare; ochii i s'au bulbucat şi mîna grăsună şi albă trece des batista pe obrazul umed...

— Să vedem, mormăe el pentru sine... — prin urmare dacă tatăl are cu treizeci de ani mai mult ca fiul... Stai, pardon!... care va să zică tatăl are cu treizeci de ani mai mult ca fiul... peste patru ani... adică atunci cînd tatăl va fi cu treizeci şi patru de ani mai ma... pardon, că şi fiul se măreşte cu patru... a ha, bun... deci, peste patru ani... vîrsta tatălui va fi de patru ori mai mare... care va să zică...

Boerul se opri deodată; îşi văzuse vechilul rînjind satisfăcut. Ochii şireţi grăiau singuri: „Păi dacă înălţimea sa n'o nimereşte, cum o s'o nimerească Ştefănel"...

Boerul fu nevoit atunci să zîmbească: — Aşa-i, bun!... aşaa... e, ia să vedem, Ştefăniţă... curaj...

Se înseninase de parcă ar fi găsit misterul. Şi rîzînd camaradereşte, arătîndu-şi jumătatea de dantură, ce-i mai rămăsese, el scoase un carneţel din buzunar şi începu să aştearnă, privind cu grijă la vechil:

...Care va să zică: $x=y+30$... bun... foarte bine... $x+4=4\ y+30$... adică de ce... pardon, pardon... $=4+30+y$... cam aşa ar fi... ba nu... ba da... ia să vedem... deci $x=$...

Boerul zîmbeşte înainte şi după fiecare ţifră adăugată pe carnet, dă din cap afirmativ, ca şi cînd nici că s'ar mai fi pomenit o socoteală mai nimerită, ca acea, care-i eşea acolo...

Dascălul surîde şiret. Algebriceşte îi eşise. Şi simte lămurit cum ascuţişul minţii prinde ca un fin picioruş de paianjen ultima iţă a rezolvirii aritmetice. A prins-o...

— Ei, hai Ștefănescule, ce mai aștepți? Dă acum zor.

Copilul vechilului s'a înegrit la față de parcă atingerea tablei l-ar fi carbonizat de-a'n picioare. Ochii caută lacomi spre dascăl, spre boer, înapoi în bănci și clipitul lor des și umilit, pare clămpănit sec de cîne flămînd subt masă. Ii trebue doar firul... doar prima bucată s'o apuce, apoi să vadă boerul cum știe el să facă înmulțirile și împărțirile...

Domnu' se sfătuește cu înălțimea sa. Problema e prea grea pentru mințile lor...

— E grea de tot... intervine rîzînd reținut și lingușitor, vechilul. Uite, eu... om bătrîn ce mă aflu...

— Pe vremea mea, se mîndrește boerul fără să-l asculte, o problemă ca asta era moft. Și mîngîindu-și între degete o mustață, după alta, își amintește clătinînd capul sur, cu regret... Aveam pe bietul popa Mihalache, Dumnezeu să-l ierte...

— Cum, ați urmat și înălțimea voastră la școala asta?—se repede uimit Ștefănescu...

— Da' de ce să nu urmez?... — face grăbit și parcă mirat de întrebare, boerul.

Conversația ar continua tot astfel, dacă domnu' nu și-ar aminti că mai are atîția de examinat. Problema este într'adevăr peste puterile lor, însă trebue să arăte neapărat că el, dascălul, știe s'o deslege. Mai ales că se vede bine după chipul boerului, că înălțimea sa nu i-a dat încă de capăt.

— Problema nu-i de voi!... — ridică domnu' piatra cea grea de pe micile inimi... Ascultați aici, să vă arăt eu cum ar veni...

Dar boerul se opune.

— Să vedem care-i mai tare în clasă, care o să birue, propune el, ca să țină în loc pe dascăl. Căci undeva în gîndu-i, un puișor de ambiție îl încearcă și pe dînsul — așa ca pentru sine, barem, dacă nu pentru dascăl și vechil — să nu se lase mai prejos.

— Premianții, numai premianții, să iasă toți să-i vedem! — continuă boerul. Bunăoară băiatul lui Mieluță...

— Doinaru, corectează domnu'.

Doinaru se ridică în picioare. Ochii mari și umezi, încețoșați încă de neînțelegere, la îndemnul boeresc, se luminară deodată. Și fără să mai aștepte altă poftire, porni spre tablă raționînd cu voce tare: ...dacă tatăl are cu treizeci de ani, mai mult ca fiul, iar peste patru ani...

Domnu' îl opri la mijlocul drumului. Ii părea rău de vechil, pe fața căruia se întinsese culoarea macabră, de pe obrazul fiului său...

— Intoarce-te în bancă!—spuse domnu' lui Doinaru, după ce șopti ceva boerului. Treci și tu în bancă, Ștefănescule... Scoateți tăblițele! Scriți și voi: Diaconescu și Mălureanu. Toți premianții! Aveți o jumătate de ceas. Gîndiți-vă bine; acum să vă vedem...

Doinaru apucă vitejește condeiul de piatră. Inșiră cîteva cifre și pe urmă se opri. Iși lăsă capul într'o mînă. Și cu mulțumire crescîndă, văzu cît de bine făcuse domnu' că-l trecuse la loc. Totuși condeiul sgîria ca dela sine, cîte-un semn bizar, vreun început de număr, care îndată apoi, era nimicit doar dintr'o lovitură de deget. Pe urmă tăblița fu părăsită de tot; căci în capul lui Doinaru, se așternea, cu cît fruntea se încrețea mai mult, negrul unei tăblii enorme și boltite ca și cerul nopții sure de iarnă. Nu vedea nimic, dar nouri parcă veneau peste nouri, negri ca noaptea, îi simțea venind, încălecîndu-se unii pe alții, destrămîndu-se; dar totul se petrecea acolo în ascuns, nici o mărturie n'ar fi putut fi deavalma atitor limbi negre, decît numai o vagă bănuială. La urma urmei ce-i păsa lui de tatăl și de fiul și de vîrsta lor și de boerul care acum socotea de zor pe carnețelul lui. Inchise ochii și-i propti în pumnii strînși, parcă înșurubați de bancă. Și-i făcea o plăcere grozavă să ghicească norii aceia de neghicit, vînzolindu-se în noaptea de iarnă. O clipă îi veni să rîdă de Ștefănescu Ștefan; cum se bulbuca la tablă, săracul... Hm, cum trebue să fie, într'o noapte ca asta, acolo, în curtea internatului cu garduri uriașe de zid, cu paznic la poartă, cu „monitori" bătrîni și răi, care te trezesc cu clopoțelul din miul nopții... cum povestea feciorul babei Maranda, peste care căzuse acum doi ani norocul boeresc... Un tată este cu treizeci de ani mai mare ca fiul, iar peste patru ani...

Acolo, în bezna fără sfîrșit unde se încrucișau necontenit norii cei grei se încolăci deodată o cifră de foc... apoi alta... un trei, un zero... ceva mai încolo un patru. Lui Doinaru i se păru întâiu un licuriciu dîndu-se tumba în aer lăsînd urme de țifre... el zîmbi fermecat de priveliștea asta și așa într'o doară îi veni să facă socoteala părăsită... Va să zică peste patru ani, tatăl acesta va avea o vîrstă de patru ori mai mare ca a fiului... Ceia ce-l amuză acum era că pe imensul cer nocturn de iarnă, la ori ce nu-

mär ar fi gîndit, acela apărea îndată, de parcă l-ar fi scris cu un chibrit umed pe o placă muiată în fosfor... Dar el făcea socoteala alene, numai de dragul jocurilor acestora luminoase; numai că odată, două țifre se încîlciră, se împletiră și se despletiră spre a se împleti iarăși ca doi șerpi înfuriați, care s'ar lua la harță... pe urmă veniră și alte țifre și semne aritmetice, o harababură întreagă... Doinaru privea uimit, din ce în ce mai uimit în cuibul de șerpi luminoși... ridică ușor capul de pe pumnii strînși... și îndată țifrele deveniră negre pe un fond de ziuă și încremeniră astfel. Trase tăblița și așternu... Nu mai făcu nici o altă socoteală... Scrise doar un 36, apoi un 6 și dedesupt un 40 și un 10... Peste patru ani tatăl va avea patruzeci de ani și vîrsta lui va fi de patru ori mai mare ca a fiului său. Iar acum are treizeci și șase și e cu treizeci de ani mai mare ca fiul, care n'are decît șase.

Se simți deodată ușor și i se păru că plutește cu un centimetru deasupra scaunului de scîndură; și se apucă zdravăn de bancă, să nu se ridice și mai mult. Se simțea atît de ușor!

Un fior de mîndrie îi coloră obrajii; și plecă ochii în pămînt ca o fată, deși nimeni nu se uita la el, în momentul acela. Nici chiar ai lui; maică-sa parcă găsise ceva în tavan de rămăsese cu ochii acolo, iar tată-său privea uimit în ochii lui domnu' minunîndu-se de întrebările lui meșteșugite. Un domn bătrîior, din tîrg, rîdea fericit de răspunsurile nepoțelului dela tablă, un altul parcă ațipise cu ochii căscați în gol; cucoanele zîmbind, fără să privească nicăeri își făceau necurmat vînt cu batista.

Doinaru surîse de pe-acum de uluiala tuturor, cînd va trînti cu creta problema, pe tabla răsunătoare de lemn și începu să împungă cu ochi provocători pe domnu' și pe înălțimea sa, doar i-o prinde vreunul privirea să-l întrebe: Ai terminat Doinaru? Iar el să răspundă tare și semeț, privind la fiul vechilului (care se vede de departe, numai cum socotește de zor și șterge și iar socotește, cum s'a rătăcit de rezultat): „Da domne, am terminat și *mi-a eșit!*"

Dar boerul încă nu-și ridicase capul din propriile lui socoteli, iar domnu' se necăjea acum cu Ispășoiu, căruia îi venise rîndul:— „Buun, care va să zică ne-ai înșelat un an întreg *boer* Ispășoiule, care va să zică..." Lui Doinaru, o clipă, îi fu milă de Ispășoiu; îndată apoi simpatia lui trecu însă alături de domnu', căci se simțea tare și nepăsător ca domnu'. Iar bietul Ștefănescu plecat peste caet avea un chip de-ți făcea mai multă milă, decît chiar Ispășoiu...

Atunci o privighetoare se așeză în vișinul de lîngă fereastra deschisă. Se așeză și-și încercă de două, trei ori glasul... Apoi se porni deodată într'o arie lungă, fără sfîrșit. Notele picurau lin și rar în tăcerea desăvîrșită a clasei, căci Ispășoiu amuțise de tot; pe urmă se legară într'un arpegiu prelung, sfîșietor de dulce. Parcă fu un chiot de bucurie, un chiot nesfîrșit pe care l-ai țipa în desișul pădurii, aruncîndu-l neștiut de nimeni, doar arborilor și ecourilor, să-l ducă mai departe. Doinaru se cutremură; așa ceva, o atît de nouă și neasămuită plăcere, ciudat lucru, parcă a mai avut el cîndva — ciudat, foarte ciudat — demult de tot, foarte demult, poate mai demult chiar de cînd este el. Dar mintea lui de bun despicător de probleme instrunește repede în loc această amintire, scăpată din baerele înțelesului: cum mai demult, decît este el?... Hm... poate în vis... desigur...

— ...O, ba nu, de curînd, foarte de curînd, cînd a fost singur în pădure. Era departe de școală, de copii, de domnu' acesta care-l iubea în ascuns de frica vechilului, departe de Ștefănescu Ștefan, departe de tot. Era singur, singur, singur. Și plămînii i se umpleau de aer, de-un aer atît de curat și de umbros, că parcă din toate tufișurile ar fi țîșnit izvoare de vin tare și ar fi băut cu pumnii plini. Era singur și era un mușchiu atît de fraged și de fin printre arbori, că nici nu mai știa: să se trîntească pe loc, cu fața în jos, cu brațele desfăcute; să se cocoțeze pe-un tufan spre ochiurile de cer ce adiau ușor la mîngîerea vîntului, sau să sară, să salte, să cînte...

Și-a mai fost cîndva... O... o... Atunci și mai și...

Atunci cînd s'a suit cu tată-său pe acoperișul casei boerești... Era atît de înalt acolo, că toți copiii din curtea școlii păreau biete ouă de furnici, pe care iuți și vrednice lucrătoare le plimbau de colo, până colo.

În preajma lui veneau doar paserile în zbor, îl ocoleau puțin de parcă i-ar fi adus salutul lor și pe urmă se pierdeau iarăși în adîncimile de nepătruns. Și-a plecat puțin capul pe spate și cerul, atunci, pentru întâia oară i s'a părut că se nărue pe el, nămeți, nămeți albaștri. Dintr'o parte se auzea ciocanul de lemn întinzînd fierul și cîntecul voios al tinichigiului. Atunci a sunat clopoțelul școlei. Suna atît de subțire acolo jos! O, dacă nu-l deștepta taică-său, căci parcă l-a deșteptat dintr'un somn... de-atunci nu se mai cobora în lumea asta mititică...

Atît de sus, nici privighetoarea, cu tot vaerul ce picură din gușulița cea mică, nu se înalță... Numai ciocîrlia...

— Ei, ce-ați făcut cu problema?—întrebă acum boerul, după ce și-a pus carnețelul în buzunar și-și freacă mînile mulțumit ca domnu' Mieluță tinichigiul după o afacere bună.

Ștefănescu se scoală îndoit din șale și roșul figurii începe să-i capete iarăși palori negre. El bîigue un rezultat, dar domnu' și boerul dau nemulțumiți din cap. Atunci toate privirile se întorc asupra lui Doinaru; a lui Ștefănescu mai repede și mai aprigă decît a tuturor.

— Dar tu, Doinarule... mi se pare că de mult ai sfîrșit...

Doinaru simte din spate pe Budurăscu agitîndu-se. Ii simte rînjetul cald adiindu-i obrazul și-l închipue bucurîndu-se dinainte de necazul neamului de vechili. Insă mîna lui e ceva mai repede și buretele uscat și prăfos preface într'o mîzgîleală albicioasă și informă țifrele născute din foc.

Ca printr'o unghie de ac, văzu Doinaru capul lui dom' Mieluță și-al coanei Smărăndița, privind cu frică mare și totuși cu ochi înrourați de nădejde spre dînsul; ah, coana Smărăndița îl încurca rău, se uita la el, așa cum se uita la icoană, cînd se închina pentru toți seara...

Doar boerul mai căta la el binevoitor; dascălul parcă se încruntase puțin, iar toți ceilalți ochi îl înfruntau aprig, ca pe-un făcător de rele, pe subt tot felul de sprîncene.

De sticlișul atîtor priviri se încețoșă iar în juru-i; la dreapta-i și la stînga, înainte-i și înapoi se întinse deodată orașul mare și îndepărtat unde învață feciorul Marandei. E acum sus, pe-un acoperiș și mai mare decît al „curții", și paserile cerului vin să i se închine, iar de jos zeci și sute și mii de Ștefănești mici și răi azvîrl cu pietre spre dînsul. Dar pietrele n'ajung atît de sus și el rîde de neputința lor; însă brațe viguroase îl apucă. El se întoarce îngrozit: boerul, domnu' și tatăl-său îl string burduf, îl iau pe sus, pe schelea amețitoare; îl duc, nepăsători la țipetele lui, într'un fund de hrubă întunecoasă și umedă, între ziduri mari și drepte în care stau înfipte suliți împletite în sîrmă cu ghimpi, așa cum povestea feciorul babei. Ștefăneștii cei mici îl înconjuraseră și scoteau limba la dînsul, în timp ce el își simțea inima lui mică ticăind, cît pumnul lui de copil acolo între străini, sbătîndu-se ca o pasere de-abia prinsă în colivie, departe de zăvoaele Oltului, departe de coperișurile însorite, de unde cîntecul tinichigiului, pornește atît de puternic în aerul proaspăt al diminețelor de vară, departe de turlele bisericilor, unde te duc ipitropi cu chimirul plin și din înaltul cărora oamenii cei mari sînt doar biete ouă de furnici.

...Departe de orice cîntec de privighetoare... de ciocîrlii, de soare...

— E, haide băete, răspunde odată, ce te uiți așa? Ai făcut sau n'ai făcut?

Dar Doinaru Gheorghe se „uită" înainte „așa" și nu răspunde. Ii cercetează pe toți rînd pe rînd, pe domnu', pe musafiri, pe părinții care schimbau fețe-fețe, pe boerul acesta prea milos, căruia nu i-a cerut nici o milă, pe Budurăscu și pe toți ceilalți din față sau din spate, așteptînd cu toții cuvîntul care-i atîrna pe buze. Ii simte pe toți parcă strîns uniți în așteptarea asta care-l înspăimîntă ca o ceată de tîlhari așteptîndu-l la marginea pădurii. I-i frică de neștiut și de depărtare. Și-i frîng sufletul chipurile părintești lărgite, zgîite și nemișcate în grămada care pindește...

— N'am făcut domnule...

— Ei, și pentru ca să ne spui asta, trebue să ne ții atîta?—sbiară domnu' scos din fire.

— Cum, nici n'ai încercat?—intervine însă boerul mai împăciuitor. Nu ți-a dat nici un rezultat?

— Ba da... n... nu... nu mi-a dat... am făcut proba și n'a eșit.

De undeva se aude distinct un șuer de ușurare urmat îndată de un pufnet scurt de rîs.

— Șezi jos! — poruncește domnu' neîmpăcat. Altădată să ai bunătatea și să răspunzi îndată ce ești întrebat...

— Eh, copil, lămurește boerul cu îngăduință lucrurile; se vede că avea el ceva-ceva, în gînd, dar, pe semne, nu era sigur...

Doinaru s'a așezat ferindu-și fața, căci simte cum îl podidesc lacrimile de mînie și necaz. Niciodată domnu' nu i-a vorbit așa dușmănește, ca acum. Ii vine să strige în nasul tuturor: — Ba am făcut, dar nu vreau să spun!... și durerea lui crește însutit, cînd își închipue acolo, aproape, lîngă tablă, pe maică-sa, plecînd, îmbujorată de rușine, ochii care licăriseră cîteva clipe de nădejde și mîndrie; de bună samă, ea tot timpul s'a rugat lui Dumnezeu, căci Dumnezeu i-a trimes țifrele de foc; altfel cum au putut ele veni din noaptea cea sură?...

In murmur confuz, musafirii, se îndreaptă spre eșire, îngrămădindu-se în jurul boerului, care le arătă cheia problemei.

— Prea grea, prea grea pentru mințile lor! — sînt cu toții de acord.

Iar privirea lui Doinaru, îi petrece cu lumina ei șireată, căci ciuda i-a trecut. De-acuma cîmpii și zăvoaele și toamnele și ernile și primăverile sînt ale lui. Și întreaga moșie boerească e mai mult a lui decît a boerului acestuia, care nu vine pe-aici decît în preajma secerișului!

Clasa s'a ridicat acum pentru rugăciune; iar afară, privighetoarea care se oprise din cîntec, dădu un țipăt speriat și fugi. In fîlfîitul grăbit, Doinaru ghici parcă un rîs ce se îndepărtează... rîsul fonf al mătușei din poveste, care se ospătează cu copii...

De geaba: tot cerul și toată zarea asta erau acum ale lui!

Gib. I. Mihăescu

Paradoxul abstracției

„Grădină“, „însă“, „a plecat să se plimbe“, „sofiet“, ori cine înțelege ce vor să zică acestea. Dar nu există om care să poată explica în ce constă înțelegerea respectivă. Căci dacă întrebi pe cineva care nu și-a bătut capul cu această problemă, are să îți răspundă aproape invariabil că celace constitue înțelegerea unei cuvînt sau a unei fraze sînt imaginile vizuale sau de altă natură, care întovărășesc perceperea cuvintelor. Cînd, spre exemplu, cetesc sau aud „grădină“ mi se înfățișează în minte în chip mai mult sau mai puțin fugitiv, imaginea unei grădini, și în ea consistă înțelegerea cuvîntului. Aceasta a fost de altfel, până nu demult, opinia dominantă dacă nu unică, în psihologie. Și cu toate astea puține teorii psihologice sînt mai evident false decît cea de mai sus.

Să începem cu înțelesurile concrete, al căror domeniu e cu mult mai favorabil explicației prin imagini. Cînd caut să analizez priceperea cuvîntului „grădină“, cînd repet cuvîntul și insist asupra senzului lui, mi se întîmplă într'adevăr să am imaginea unei grădini. Această imagine se reduce cîteodată la acea a unei crengi pline de frunze, alte ori e mai largă, totdeauna însă ea e palidă, fără contururi hotărîte și greu de descris pentrucă dispare sau se schimbă subt atenție. Faptul că imaginea apare tocmai atunci cînd vrei să cercetezi actul priceperei, a contribuit desigur și el la stabilirea convingerii că imaginile sînt invariabil legate de sens. Cînd însă cetesc un cuvînt sau o frază fără nici o hotărîre preconcepută de-a analiza și cînd introspecțiunea *urmează* înțelegerii, nu găsesc de obiceiu imagini în amintirea imediat anterioară, sau, cînd le constat prezența, ele

sînt, de cele mai multe ori, străine de senzul cuvintelor. Dar chiar imaginile potrivite cu senzul, și pe care eu nu le obțin decît oprindu-mă cîtva timp asupra înțelegerii, sînt atît de imprecise și de variabile, încît e cu totul neverosimil ca ele să fie cauza unei înțelegeri precise și totdeauna aceiași; și cu atît mai neverosimil ar fi ca ele să constitue chiar, acea înțelegere.

Bogăția și precizia imaginilor variază mult de la om la om. Aceste deosebiri nu au de efect ca unii să priceapă mai prost decît alții cuvîntul „grădină", celace dovedește iarăși că imaginile nu joacă vre-un rol important în înțelegere. Cu toate acestea s'ar putea poate obiecta că la oamenii foarte vizuali și numai la aceștia, înțelegerea se reduce la imagini.

Bovet, care a repetat experiențele școalei din Würzburg de care vom vorbi mai tîrziu, constată că între toți cîți i-au servit drept subiecte de experiență, profesorul Claparède avea imaginile cele mai multe și mai bogate. Totuși „un autre que lui, en voyant les images par lesquelles M. Claparède traduit sa pensée, ne pourrait la deviner". *(Du jugement et de la pensée.* Archives de psychologie, t. VIII). De altfel acest rezultat s'ar fi putut prevedea. „...nulle part, en effet, nous ne voyons que les images se juxtaposent de façon à représenter le chemin parcouru par la pensée: il reste toujours des intervalles entre elles; si en analysant plus complètement notre pensée nous évoquons une nouvelle image dans chaque intervalle, nous créons deux nouveaux intervalles et en voulant combler sans cesse les intervalles nous allons à l'infini". (Dan Bădăreu, *De la nature des images.* Revue philosophique, 1925). Din moment ce gîndirea, deci și înțelegerea gîndirii altuia, cuprinde totdeauna mai mult decît pot reda imaginile, e evident că nu poate fi identitate între cele două fenomene.

Lucrul devine și mai evident dacă trecem la priceperea înțelesurilor abstracte (în sensul curent, popular). Ce imagini ar putea oare ilustra adecvat în minte înțelesul cuvîntului „transcendental", sau mai ales a unei fraze ca: „Mulțumită principiului cauzalității natura devine inteligibilă?" Sînt de asemenea alte senzuri inilustrabile, fără să fie abstracte în senzul de mai sus. Astfel sînt: „până atunci" (și de toate celelalte relații de timp) „pentrucă", „însă" și multe altele.

Să ne mai întoarcem odată la înțelesurile concrete și să luăm tot exemplul de mai sus. „O grădină", „cîteva grădini", „toate grădinile", „multe grădini"; evident, aceste expresii diferă între ele ca senz. Totuși nu e de înțeles cum ar trebui să se schimbe imaginea unei grădini pentru a fi, de fiecare dată, adecvată noului sens și a-l diferenția de celelalte. Așa dar, chiar în priceperea senzurilor concrete se găsesc elemente străine de orice imagine. Toate acestea ne explică de ce nu poate exista o scriere exclusiv ideografică.

Iată, în fine, cîteva argumente împotriva teoriei de mai sus

datorite lui Husserl, un logician care a avut cea mai mare influență asupra psihologiei și logicei germane actuale: „E o dovadă de starea înapoiată a psihologiei descriptive că astfel de teorii (ca acea care identifică imaginile cu înțelesul) sînt posibile... Considerînd și comparînd elementele datorite fantaziei și pe care le descoperim cîteodată întovărășind înțelegerea, ne vom convinge că ele se schimbă foarte mult pentru acelaș senz al cuvîntului și că nu au cu acesta decît legături foarte vagi... Dacă ni se aduce ca argument că fantazia joacă un rol chiar cînd e prea fugitivă pentru a fi observată, că reprezentările apar pentru a dispare în aceiași clipă, vom răspunde că înțelegerea întreagă a expresiilor, senzul lor viu, se menține și după dispariția reprezentărilor și că prin urmare nu poate să consiste în acele reprezentări... Și apoi rolul fără importanță pe care l-ar putea juca imaginea neobservată se dovedește prin cazurile cînd prezența ei e senzibilă. In marea majoritate a cazurilor ea nu e doar de loc adecvată înțelesului" (*Logische Untersuchungen).*

Cînd aduci argumente de acestea psihologului amator, el îți răspunde de obiceiu că, dacă nu înțelegem prin imagini, înțelegem prin aceia că știm ce înseamnă cuvintele auzite sau cetite. Prea e curent și familiar actul înțelegerii, pentru ca omul să se lase convins că e aici ceva care mai cere explicație. Oricît ar fi de naiv însă răspunsul acesta care elimineează problema printr'un cerc vițios, vom vedea că el corespunde unui adevăr presimțit instinctiv, și că numai formularea lui e ridicolă.

*

Fenomenele misterioase de care ne ocupăm aici se împart în chip natural în două specii: înțelegere și gîndire. A doua se caracterizează față de cea dintâiu prin inițiativă și activitate proprie, prin spontaneitatea spiritului. Cum această spontaneitate e greu de observat și mai ales de reprodus după dorință, vom alege exemple mai ales din speța întâia. Toate cele spuse despre înțelegere se vor potrivi în cîtva și gîndirii, căci înțelegerea nu e, în general, decît gîndirea gîndurilor altuia.

*

Trecem acum la o altă teorie a înțelegerii și a gîndirii, la nominalismul psihologic. După acesta, rolul principal îl joacă cuvintele. Bine înțeles, nu se poate închipui măcar ca perceperea sau pronunțarea cuvintelor să fie totul, căci atunci n'ar mai fi deosebire între cuvintele unei limbi cunoscute și ale uneia necunoscute. Faptul însă că sîntem atît de familiarizați cu vorbele pe care le cetim sau le auzim, face ca ele să ni se înfățișeze într'o atmosferă specială lucrului cunoscut, îmbrăcate în nuanța

du déjà vu, aceasta provoacă la rîndul ei un anumit sentiment de siguranță și de liniște care e însăși înțelegerea. „Pricepem" o frază care are senz, „masa e plină de cărți" spre exemplu, prin aceia că cuvintele își urmează unul altuia după tipic, adică într'un șir cu care sîntem obișnuiți. O frază fără senz, „masa e plină de chilometri", nu o „pricepem" pentru că e într'însa o împărechere de cuvinte disparate, o împărechere pe care n'am mai întîlnit-o; aceasta face să se poticnească cursul lin al înțelegerii, ca e o discordanță care ne previne că ce am cetit n'are nici un înțeles.

Așa dar nominalismul interpretează înțelegerea ca ceva, oarecum, negativ; singura noastră sforțare ar fi să îndepărtăm orice dată străină din conștiință, pentruca atenția să poată controla continuu, dacă șirul vorbelor sună cunoscut. „In asemenea condiții (anume, cînd nu intervin imagini) întîlnim în conștiință un gol într'adevăr uimitor, chiar cînd avem a face cu cea mai mare bogăție de gînduri... Astfel vorbele devin într'un grad de necrezut singurele reprezentante conștiente ale senzurilor. Cine are aplecare spre paradox ar putea spune: nu numai că gîndirea tăcută e vorbire gîndită, mai bine zis amintită, dar și gîndirea cu voce tare e adesea vorbire fără senz. Așa dar, nu numai că judecata se realizează în cuvinte, ci propoziția e, dese ori, singurul reprezentant conștient al judecății (Erdmann. *Logik*).

Cași la imagini, putem afirma a priori că nominalismul se înșeală, căci și vorbele sînt un fel de imagini. Pentru a recunoaște aceasta ajunge să comparăm natura cuvintelor cu acea a gîndirii. Iată cum o face Bergson: „...raffinée ou grossière, une langue sousentend beaucoup plus de choses qu'elle n'en peut exprimer. Essentiellement discontinue, puisqu'elle procède par mots juxtaposés, la parole ne fait que jalonner de loin en loin les principales étapes du mouvement de la pensée. C'est pourquoi je comprendrai votre parole si je pars d'une pensée analogue à la vôtre pour en suivre les sinuosités à l'aide d'images verbales destinées, comme autant d'ecriteaux, à me montrer de temps en temps le chemin. Mais je ne la comprendrai jamais si je pars des images verbales elles mêmes, parce que entre deux images verbales consécutives il y a un intervalle que toutes les représentations verbales n'arriveraient pas à combler. Les images ne sont jamais en effet que des choses et la pensée est un mouvement". (*Matière et mémoire*).

Nu e de loc adevărat că nu putem înțelege asociații de cuvinte disparate. Mare parte din literatura modernă trăește din astfel de împărecheri neobișnuite, ca orice de literatură nouă de altfel, și nu numai că le pricepem, dar le pricepem mai bine decît frazele banale. „Mes étoiles au ciel avaient un doux froufrou" zice Rimbaud. Ințelegem cu mai multă precizie ce a vrut să spue, tocmai pentru că împărecherea neașteptată ne deșteaptă din amorțeala în care ne cufundă litaniile de cuvinte veșnic aceleași. Astfel, sentimentul cunoscutului nu numai că nu constitue înțelegerea ci dimpotrivă, o slăbește și tinde să o anihileze.

E drept că împărecheri ca cea citată provoacă deseori imagini, dar ele sînt un efect și nu o cauză a înțelegerii intense. Pe de o parte imaginile nu intervin nici aici totdeauna; pe de alta, în cazuri ca acesta, senzul adevărat nu poate găsi o imagine adecvată. Intr'adevăr senzul real nu e „stelele fîșîiau" ci „tremuratul stelelor era așa cași cum ele ar fîșîi". Ce imagine ar putea traduce acest „ca și cum", această relație *sui generis*? Și tot astfel „mes étoiles" nu înseamnă „stelele mele" ci exprimă un sentiment de libertate și de a tot puternicie.

Chiar cînd e vorba de înțelegere, pasivitatea pe care o presupune nominalismul e în contradicție cu ce ne spune introspecțiunea cea mai superficială. Avem într'adevăr impresia precisă, că înțelegînd, lucrăm la o operă pozitivă. Și cum s'ar putea să avem în urmă o cunoștință în plus, dacă înțelegînd n'am fi făcut decît să înșirăm orbește cuvinte și imagini? Simți îndată că pentru ca înțelegerea să poată avea loc, trebue ca vorbele și imaginile să nu fie de capul lor, ci să fie orientate într'o anumită direcție, să arate spre noțiunile respective, într'un cuvînt să fie pătrunse de înțeles. Celace înseamnă că înțelegerea e altceva decît cuvintele și imaginile de sine stătătoare.

Aplicat la gîndire însă, nominalismul își pierde cu desăvîrșire orice senz. Să gîndești ar însemna să înșiri cuvinte și imagini, lăsîndu-le să se asocieze în voe, după legile obișnuinței. Ajunge să enunți această idee pentru a-i vedea absurditatea.

Nu numai că cuvintele nu constitue gîndirea, dar nici măcar nu-i sînt indispensabile. Cînd, cu intenția de-a analiza gîndirea, gîndești cutare judecată, nu poți să o faci fără cuvinte; dar cînd, cu hotărîrea bruscă de-a observa ce se petrece în tine, întrerupi gînduri depănate într'adevăr pentru tine singur — căci multe din explicațiile noastre sînt proecte de explicații pentru alții — atunci surprinzi pentru cîteva clipe, subt lumina retrospectivă a atenției, făpturile tainice, fugitive și totuși clare, care sînt noțiunile mute și oarbe. Curînd însă cuvinte, și cîte odată și imagini, năvălesc să dea consistență materială gîndului fantomatic de adineaori; așa încît adesea te întrebi, dacă nu te-ai înșelat, și dacă cuvintele nu erau de la început de față.

Astfel această experiență e grea și nesigură. Există însă alte experiențe pe care mulți le fac fără voe, și grație cărora noțiunile libere de cuvinte și imagini devin evidente: fenomenele de amnezie. Cînd vreau să zic „Omul ăsta are o mutră anostă" și zic numai: „Omul ăsta are o mutră..." pentrucă îmi scapă ultimul cuvînt, ce se petrece atunci în pauza reprezentată aici prin punctele de suspensie? Nu se poate pretinde că nu știu exact ce-aș vrea să spun, căci oricînd pot explica ce anume idee îmi lipsește. In felul acesta pot ține subt atenție noțiunea liberă, fără însă să-i pot da de rost, să aflu în ce consistă.

James descrie foarte frumos amnezia: „Să presupunem că încercăm să ne amintim un cuvînt uitat. Conştiinţa noastră e atunci într'o stare cu adevărat originală. E un gol într'însa, dar nu numai un gol. E, dacă vreţi, un gol extraordinar de activ. El îmbracă parcă fantoma cuvîntului căutat, fantomă care ne face semn să venim spre dînsa, care, cîte odată, ne dă grozav impresia că am apucat-o, şi care scapă, lăsîndu-ne cu mînile goale. Dacă ni se propune un cuvînt falş, golul misterios îl respinge îndată şi cu energie. Cuvîntul falş nu e pe măsura lui. Căci aceste goluri diferă. Acel al unui cuvînt nu se potriveşte cu al altuia, cu toate că nici unul nici altul n'are conţinut...” Acest gol de care vorbeşte James e în realitate înţelesul propriu zis, elementul specific al gîndirii.

Iată o întîmplare care dovedeşte iarăşi că înţelegerea nu e legată de cuvinte: O poezie celebră a lui Schiller începe cu versul: „Wer wagt es, Rittersmann oder Knapp” (cine îndrăzneşte, cavaler sau scutier). Mi s'a spus că un elev l-a pronunţat odată la examen: „Wer wagt es, Knappersmann oder Ritt” şi, cu toate că cunoşteam foarte bine poezia, n'am observat greşala evidentă; abea rîsul celorlalţi mi-a atras atenţia asupra ei. Cu toate acestea senzul versului mi-era prezent şi, ştiu bine, fără imagini. Singura explicaţie e că primele cuvinte, «Wer wagt es..» au fost de ajuns ca să-mi actualizeze în minte înţelesul versului întreg, deşi senzul lui e cu mult mai vast decît acel al primelor trei cuvinte. Iar ritmul versului, care rămăsese acelaşi cu toată schimbarea de cuvinte, a servit ca singur razim actualizării.

*

De sigur, sînt cazuri în care nominalismul are o îndreptăţire *relativă*; „ante, apud, ad, adversus etc.” — pot recita toate prepoziţiile cu acuzativul, fără să am în minte decît vorbe ce sună cunoscut. Tabla înmulţirii poate servi de asemenea drept exemplu. Îmi e natural să pronunţ cuvintele „şapte ori şapte patru zeci şi nouă” fără să le realizez senzul, „în chip mecanic”; dar pot să le pronunţ şi pătrunse de înţeles, dovada e că pot explica ceva ce înseamnă acest şir de cuvinte. Chiar cînd le pronunţ mecanic însă, înţelegerea nu lipseşte cu desăvîrşire. Poţi să te convingi de aceasta comparîndu-le cu un şir de silabe fără înţeles, învăţate pe dinafară. Şi acestea, odată memorate, îmi vor suna cunoscute: „şapte ori şapte patru zeci şi nouă” va cuprinde totdeauna ceva în plus care nu poate fi decît o urmă de înţelegere.

Cînd ceteşti gîndindu-te la altceva, intonaţia, accentele şi pauzele sînt ca şi cum ai înţelege. Te-ai obişnuit până la mecanizare cu accentul fiecărui cuvînt sau şir de cuvinte din frazele stereotipe. E probabil că acţiunea cetirei tot mecanică rămîne

într'un grad oarecare, chiar cînd e atentă, căci atenţia e îndreptată mai ales asupra senzului. De altfel, deseori, intonaţia n'are nici o legătură logică cu înţelesul. Astfel, aceiaşi frază în trei limbi are, de fiecare dată, accentul principal pe alt cuvînt: „Ce vrei *domnule?*”, „Was *wollen* Sie, Herr?”, „*Que* voulez-vous, monsieur?”. Prin exemplul de mai sus, al cetitului fără atenţie, se distinge perfect elementul mecanic din înţelegere, de senzul propriu zis.

Aşa dar, din punct de vedere subiectiv, senzurile pot să difere cantitativ oarecum. Am văzut că şirurile stereotipe de cuvinte adorm atenţia şi slăbesc înţelegerea. În viaţa de toate zilele mecanizarea se întîlneşte adesea în grade diferite. „Ce mai faci?” spre exemplu, e întrebuinţat în chip foarte variat din acest punct de vedere. Iată o frază dintr'un reportaj de gazetă: „Cadavrul sinucigaşului a fost transportat la morgă, urmînd a i se face autopsia pentru stabilirea cauzelor sinuciderii”. De sigur, mulţi au cetit-o fără să i observe absurditatea. Au înţeles-o ei? Fără îndoială, căci celace s'a petrecut în mintea lor a fost cu totul altceva decît dacă ar fi cetit cuvinte dintr'o limbă necunoscută lor. Dar nici complectă n'a putut fi înţelegerea, pentru că în acest caz absurditatea le-ar fi sărit în ochi. Avem a face prin urmare cu un fenomen intermediar foarte caracteristic.

Şi prin ele însile, senzurile pot fi împărţite în categorii, astfel ca ele să se deosebească nu numai ca fire, ci şi cantitativ.

a) Celace e caracteristic judecăţii (în senzul pe care logica îl dă acestui cuvînt), celace ar putea chiar servi pentru a o defini, e afirmaţia. Orice frază afirmă ceva sau poate fi transformată într'o afirmaţie fără să-şi schimbe înţelesul. Astfel întrebarea „Ce-ai făcut?” devine „Vreau să ştiu ce-ai făcut”, fraza imperativă „vino aici” devine „vreau să vii aici” etc. Judecata negativă e, de fapt, după cum arată Sigwart, o judecată asupra unei judecăţi. Sînt judecăţi ce se exprimă printr'un singur cuvînt: „uite!”, „cum?”, „frumos!” etc. Cuvintele ce nu sînt judecăţi însă, noţiunile propriu zise, nu afirmă niciodată nimic. Afirmaţia însă e un senz, un element al înţelesului şi nimic altceva. Ea nu există în afară de domeniul senzurilor, în lumea reală. Astfel judecata adaogă, prin firea ei, un înţeles în plus sintezei înţelesurilor parţiale ale cuvintelor: afirmaţia.

b) Între senzurile „omul” şi „al omului” primul e oarecum de sine stătător, *il se suffit à lui même*, cel de-al doilea cere o complectare. Marty numeşte, fără milă, aceste două feluri de senzuri categorematice şi sincategorematice. (Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie). Trecînd cu mintea dela unul la altul am, eu cel puţin, impresia precisă a unei diferenţe cantitative de înţeles.

c) Senzurile se mai pot împărţi în acele care se referă într'un fel sau altul la o realitate şi acele care nu fac aceasta de

cit în legătură cu alte senzuri. Exemple din prima categorie
ar fi: „om", „încet", „peste cîtva timp", „verde", din categoria
a doua „cum", „însă", „nu", „de altminteri" etc. Am putea nu-
mi aceste două feluri de senzuri respectiv reale şi ideale. Acea-
stă clasificare nu coincide cu vre-o împărţire făcută din punct
de vedere gramatical. Astfel cuvîntul „este" are dese ori un în-
ţeles ideal, de exemplu în fraza „cerul este albastru" (e vorba,
bine înţeles, numai de senzul lui „este", nu a frazei întregi), cu
toate că verbele fac parte în general din categoria înţelesurilor
reale. Putem afirma numai că toate conjuncţiile au înţeles ideal.
Aici de asemenea diferenţa cantitativă e evidentă. Cînd compari
cuvintele „cal" şi „însă" eşti tentat să spui că cel de-al doilea,
izolat, n'are nici un senz. Totuşi „însă", în mintea noastră, nu
e numai o grupă cunoscută de silabe. Prin urmare trebue să re-
cunoaştem că „însă" are sens, dar mai puţin decît o vorbă cu
înţeles real. Am văzut că înţelesul specific judecăţii, afirmaţia, e
de asemenea ideal.

d) In fine mai putem clasa senzurile în parţiale şi totale.
Cînd îmi arunc ochii pe gazetă şi cetesc la întîmplare fraza ur-
mătoare: „Guvernul va lua măsuri severe", zic că am înţeles
fraza deşi nu ştiu ce fel de măsuri şi în contra cui se vor lua.
Acesta e înţelesul parţial; totul e senzul pe care l-ar fi avut
pentru mine fraza dacă aşi fi cetit articolul întreg din gazetă. Tot
astfel, pentru cetitorul care nu va lua fraza „masa e plină de
cărţi" decît ca un exemplu, înţelegerea va fi parţială; pentru
acel ce ştie despre ce masă şi ce cărţi e vorba, înţelege-
rea va fi totală. Evident că aici încap deosebiri de grad: în
exemplul întâiu pot să ştiu măcar că e vorba de guvernul ro-
mîn, sau să nu ştiu nici de guvernul cărei ţări e vorba. Să con-
siderăm înţelesul cel mai parţial cu putinţă, „masa e plină de
cărţi", cetită fără nici o cunoştinţă prealabilă. E lucru straniu că
are loc şi atunci un gen specific de înţelegere, cu toate că nu
pot bănui anume la ce stare de lucruri se referă fraza. Mi se
pare că ceiace „înţeleg" aici e posibilitatea unei înţelegeri to-
tale de un anumit fel.

*

Cu cît eşti mai obişnuit cu un lucru, cu atît e mai greu să-l consideri cu mirare. Aici e una din cauzele pentru care ches-tiunea de care ne ocupăm a fost descoperită atît de tîrziu. O altă cauză e că problema aceasta nu poate fi rezolvată, cel puţin cu datele actuale ale psihologiei, şi psihologilor nu le place să pue probleme fără să le dea la urmă soluţia respectivă. Cel dintâiu care, în faţa gîndirii şi a înţelegerii, a avut destulă perspicacitate ca să se mire, şi destul curaj ca să se mire numai şi să renunţe la soluţie, a fost James. Am citat pasagiul în care

descrie amnezia; iată alt pasaj nu mai puţin interesant: „Cineva ne explică o idee sau o teorie, şi deodată exclamăm: „Da, am înţeles!" Ce e oare acest fulger care, dintr'o dată, ne-a luminat mintea? E fără îndoială, un fenomen psihic cu totul original. De asemenea v'aţi întrebat vre-odată, din ce clasă de stări de conştiinţă face parte *intenţia de a spune un lucru* înainte de-al fi spus? E o intenţie perfect definită şi deosebită de ori care alta, şi prin urmare o stare de conştiinţă cu totul specifică: cîte imagini senzoriale determinate, de cuvinte sau lucruri, găsim în ea? Ba chiar, în general, găsim ceva într'însa? Totuşi aşteptaţi niţel: iată că cuvintele şi lucrurile vă vin în minte; dar inten-ţia anticipatoare, divinaţia nu mai este. Totuşi, înainte de a face loc vorbelor, ea le-a aşteptat, primind, autentificînd pe cele ce erau armonice cu ea, descalificînd şi respingînd pe celelalte. Adevăratul ei nume e *intenţia de a vorbi în cutare sens*. E probabil că cel puţin o treime din viaţa noastră psihică se petrece în astfel de reviste repezi, în aceste examinări „prospective" de gîndiri nearticulate şi, oarecum, văzute dela distanţă".

Dintre psihologii francezi, Binet şi-a dat cel dintâiu clar seama că gîndirea şi înţelegerea nu pot fi reduse la imagini şi cuvinte. In cartea lui, „Etude expérimentale de l'intelligence", descrie experienţe asupra înţelegerii, în care două fetiţe i-au servit drept subiecte. Binet le spune un cuvînt şi le întreabă apoi, ce s'a petrecut în mintea lor în momentul priceperii. Concluzia lui e: „La pensée se compose non seulement de contemplation mais de reflexion et je ne vois pas bien comment la reflexion pourrait se traduire en images, autrement que d'une manière symbolique... Tout ceci revient donc à conclure que la pensée est distincte à la fois de l'image et du mot, qu'elle est autre chose, qu'elle constitue un *élément différent*. *Mais* en quoi consiste cet élément? Nous supposons qu'il est de la nature du sentiment. Ce serait un sentiment intellectuel, par conséquent assez vague dans sa nature, mais dont nous percevons la présence et dont nous percevons surtout les effets; c'est surtout par les effets qu'il se révèle à nous, car la pensée n'est point un état, c'est une action, un geste; on voit la conséquence du geste beaucoup plus que le geste même".

O importanţă mult mai mare o are şcoala din Würzburg. Subt această denumire se înţelege o serie de psihologi, Marbe, Watt, Ach, Messer, Bühler, Dürr etc., care s'au ocupat cu chestiunea gîndirii şi a înţelegerii, şi dintre care unii au făcut lucrări experimentale la universitatea din Würzburg subt direcţia profesorului Külpe. Pe cînd Binet făcuse greşala să se servească de copii pentru experienţele lui, subiectele de experienţă ale şcoalei din Würzburg erau aproape totdeauna psihologi de meserie. Experienţele însăşi sînt foarte variate. Unele sînt la fel ca metodă cu ale lui Binet (Marbe. Experimentelle Untersuchungen über das Urteil). Watt (Experimentelle Beiträge zu einer Psychologie

des Denkens. Arch. für ges. Psych., 1902) spune un substantiv subiectului, urmînd ca acesta să-i găsească o noţiune subordonată, coordonată sau supraordonată, o parte din întregul denumit de substantiv etc. Messer (Exp. psych. Untersuchungen über das Denken, aceiaşi rev., 1906) pune subiectului probleme mai complicate: să stabilească un raport între două noţiuni, să enunţe o părere asupra unei idei etc. Bühler (Tatsachen u. Probleme zu einer Psych. der Denkvorgänge, acelaşi rev., 1907. Über Gedankenzusammenhänge, 1908 şi Über Gedankenerinnerungen) enunţă în faţa subiectului fraze complicate din Nietzsche, Kant etc. şi îi cere numai să le înţeleagă. In alte experienţe tae în două un număr de fraze, ceteşte mai întâiu toate primele jumătăţi, apoi pe rînd jumătăţile de-a doua, şi întreabă de fiecare dată cărei jumătăţi din prima serie îi corespunde fragmentul de frază. In toate experienţele se măsoară timpul necesar răspunsului şi subiectul e întrebat, bine înţeles, ce a observat în conştiinţa lui, pe cînd căuta răspunsul.

In primul rînd experienţele din Würzburg au dovedit încă odată, că fenomenele de care e vorba aici sînt independente de imagini şi cuvinte. Aproape toţi cei cîţi au servit de subiecte experienţelor afirmă, că gîndesc cîte odată şi fără imagini. Mulţi spun chiar că pot gîndi în acest fel lucruri individuale, o nuanţă perfect definită a unei culori spre pildă, fără să o vadă în minte.

In ce priveşte cuvintele, iată la întîmplare cîteva pasagii din Watt: „Descrierea unui subiect: O impresie de grabă. Apoi apare noţiunea. Pe urmă abia urmează o pauză în timpul căreia noţiunea e formulată. Cuvîntul vine pe neaşteptate şi am sentimentul că e potrivit în momentul cînd îl pronunţ.. Căutarea poate să mai consiste într'un gol încordat în timpul căruia pluteşte ceva ce nu poate fi descris mai de aproape, în conştiinţa subiectului.. Adesea întîlnim şi conştiinţa de: *„acum ştiu ce are să vie“*. Dar şi toate aceste diverse sentimente pot lipsi cîte odată: „n'am fost conştient de nimic, ştiam numai că am înţeles senzul frazei“ (Bühler). Ach a creat chiar termenul de „Bewusstheit“ pentru a denumi „prezenţa unei cunoştinţe date în chip nereprezentativ“. (Über die Willenstätigkeit und das Denken).

In ce priveşte partea pozitivă a lucrărilor şcoalei din Würzburg—răspunsul la întrebarea „în ce constau gîndirea şi înţelegerea“?—rezultatele sînt mai slabe. Pe deoparte Messer şi Bühler descriu şi clasifică anumite sentimente (în senzul cel mai larg al cuvîntului) anumite stări de conştiinţă caracteristice gîndirii. Astfel cel dintâiu vorbeşte de o pregătire, de acomodare (Einstellung) a organismului faţă de înţelesuri, şi de sentimentul specific pe care ni-l dă această reacţiune. Bühler distinge conştiinţa de raport (Beziehungsbewusstsein) şi conştiinţa de regulă generală (Regelbewusstsein). Amîndoi însă admit, după Husserl, că toate aceste elemente psihologice nu sînt gîndire prin ele însile şi că, pentru ca să devie gîndire, trebue să fie însufleţite de o intenţie specifică, să fie interpretate într'un fel ce nu poate fi descris mai de aproape; iar această intenţie sau interpretare nu e de domeniul psihologiei.

*

Vom reveni mai tîrziu asupra acestei din urmă afirmaţii; pentru moment să ne oprim la o părere, pe care ar putea-o suggera cele de mai sus: n'am putea oare admite, că partea specifică înţelegerii şi gîndirii e un fenomen psihologic deosebit prin firea sa de toate celelalte, un element simplu şi deci ireductibil? In felul acesta am scăpa de întrebarea fatală „în ce consistă..?“ şi am pricepe de ce problema nu putea fi rezolvată. Şi Husserl pare a admite posibilitatea unei soluţii în acest fel prin comparaţia: „Ce e senzul, aceasta poate să ne fie dat tot atît de direct cum ne e dat ce e culoarea sau sunetul. Nu poate fi definit mai departe, e, descriptiv, un element ultim... Şi precum ne sînt date în chip evident deosebiri între sunetele percepute, tot astfel deosebiri între senzuri“.

Nu ne miră că senzaţia de verde e simplă şi ireductibilă. De ce nu-i tot aşa cu gîndirea? Să comparăm senzaţia de verde cu înţelesul cuvîntului „verde“. Există multe nuanţe ale acestei culori. Toate au fost subsumate noţiunei „verde“ pentrucă seamănă între ele. Cînd înţelegi cuvîntul „verde“, toate aceste senzaţii îţi sînt date într'un anume fel, fără ca, pe de altă parte, nimic din ele, nici o componentă a vreuneia, să-ţi fie prezentă. *Cum* sînt date însă toate aceste nuanţe rămîne misterios. Noţiunile sînt construcţii ale inteligenţii, iar materialul din care se compun aceste construcţii e luat din lumea experienţei. Construcţia odată terminată, poate să nu mai rămînă nici o urmă din materiale fără ca noţiunii să-i lipsească nimic. Şi acesta e misterul.

S'ar putea răspunde: culoarea verde corespunde de fapt unui număr foarte mare de vibraţii ale eterului şi totuşi senzaţia ei e ireductibilă şi simplă. Tot astfel înţelesul cuvîntului respectiv cuprinde într'un act unitar şi ireductibil toate nuanţele culorii. Dar—presupunînd chiar că teoria vibraţiilor n'ar fi numai o ipoteză—prin senzaţia de *verde*, întrucît e senzaţie, nu ne sînt date acele vibraţii. Acestea sînt corelatul fizic al senzaţiei, dată psihică; sînt prin urmare lucruri din două lumi deosebite. Pentru ca comparaţia să se potrivească, ar trebui ca prin senzaţie să-mi fie date vibraţiile, şi totuşi senzaţia să rămie un element simplu care să nu poată fi redus nici la vibraţii, nici la nimic altceva în legătură cu acestea.

Am împărţit senzurile în reale şi ideale, după cum se raportă sau nu la fapte din domeniul experienţei. Inţelesurile ideale ar putea fi interpretate la rigoare, ca date ultime ale analizei psihologice; cu toate că şi aici ar rămîne de neînţeles cum a-

ceste elemente psihice, de sine stătătoare atît timp cît sînt izolate, ar arăta spre diverse fapte ale experienţei îndată ce sînt alăturate de alte înţelesuri. Orice senz real însă reprezintă în ultimă analiză un mare număr de alte elemente psihice; şi singura soluţie satisfăcătoare ar fi, să descoperim legătura dintre data psihică numită înţelegere şi acele alte elemente psihice, legătură care să poată da seama de acea reprezentare.

De aceia James, cînd suggerează hipoteza înţelegerii dată primă, dă drept exemple numai înţelesuri ideale: „Dacă am fi drepţi, după cum vorbim de senzaţii de albastru sau de cald, am trebui să vorbim de senzaţii de raporturi şi de nuanţe, de senzaţiile de *însă*, de *prin*, de *şi*, de *dacă*".

*

Experienţele din Würzburg l-au supărat mult pe Wundt. (*Kritische Nachlese zur Ausfragemethode*. Psychol. Studien 1907). Spunea că nici una din condiţiile care garantează obiectivitatea ştiinţifică nu e împlinită în aceste „Scheinexprimente" (experienţe iluzorii). Dar există altă metodă mai potrivită pentru cercetarea gîndirii? Iar cînd Bühler i-a obiectat că ar trebui să încerce întăiu metoda ei însuşi ca să-şi dea seama de valoarea ei, Wundt a răspuns că nu vrea să repete experienţele din respect pentru adevărata metodă ştiinţifică. I se potriveşte ce spune Anatole France despre magul Sembobitis: „Savant et vieux, il n'aimait pas les nouveautés".

Cu ocazia acestei critice severe însă, Wundt face o observaţie preţioasă: Se ştie că ascultînd bătăile unui ceasornic poţi să accentuezi în minte unele din ele, şi să formezi astfel grupe ritmice de 3, 4 etc. Legîndu-le între ele poţi obţine grupe mai mari, şi după oarecare exerciţiu, ajungi la grupe cuprinzînd până la 80 de bătăi. Nu distingi diferitele feluri de grupe numărînd bătăile, ci prin anumite sentimente caracteristice fiecăruia. Wundt spune că, de cîte ori gîndeşte ceva, înainte de-aşi exprima ideia prin cuvinte, găseşte în conştiinţă un sentiment analog. Ar exista deci sentimente logice care dau unitate tuturor elementelor gîndirii, elemente pe care expresia le desface apoi unul de altul, înşirîndu-le în frază.

Imi pare însă că gîndirea exprimată, şi mai ales înţelegerea, au de asemenea un caracter ritmic pronunţat, şi acest ritm e mai larg decît acel al vorbirii. Nici nu s'ar putea altfel, ţinînd seamă de faptul că gîndirea durează mult mai puţin decît expresia ei. Experienţele din Würzburg o dovedesc adesea. Iată un exemplu: Subiectului i se cere să descrie în ce fel a înţeles fraza. „Trebue să fii în acelaşi timp milos şi crud ca să poţi fi una sau alta". Răspunsul: „La început sînt foarte încurcat faţă de frază. Apoi începe o cercetare consistînd în a-mi reaminti de

mai multe ori cele două părţi ale frazei, aşa ca şi cum m'aşi fi întrebat: cum se leagă asta, să fii crud ca să fii milos sau viceversa? (Aceasta nu e decît o descriere, de fapt n'am zis nimic). Deodată şi pe neaşteptate mi-a venit gîndul că o înclinare sau cealaltă se suprimă singură devenind exclusivă. Amîndouă nu pot subsista decît prin contrast — (*Ceiace încerc să exprim prin atîtea cuvinte a fost un singur act al gîndirii*).

Cînd reuşeşti să te „surprinzi" cetind, introspecţiunea îţi arată cum cuvintele cetite se aglomerează cîtva timp fără ca mintea să facă altceva decît să le colecteze. Chiar cînd urmăreşti foarte atent lectura, atenţia se îndreaptă tot timpul spre alte subiecte; apoi se întoarce brusc şi sintetizează amintirea cuvintelor cetite printr'un singur act atît de scurt, atît de fulgerător, încît e exclus ca introspecţiunea să ajungă vre-odată să-l analizeze, afară dacă vre-un *ralentisseur* psihic va reuşi să ne redea fazele lui succesive. Astfel înţelegerea scandează expresia. Două lucruri ne ascund aceasta de obiceiu: continuitatea cetitului şi faptul că intervalele nu ne interesează şi le uităm.

Ritmul pe care iluminările înţelegerii îl imprimă vorbirii variază, evident, cu limba vorbită. E deci probabil că limba unui popor hotărăşte în parte de intelectul lui. Astfel, de obiceiu, înţelegerea complectă nu e posibilă în nemţeşte decît la sfîrşitul unei fraze lungi. Până atunci intervin doar acte de înţelegere trunchiată şi care rămîn în suspensie până la înţelegerea totală, definitivă. In romîneşte, franţuzeşte etc. ritmul e mai egal şi mai des. Se va obiecta că limba e la rîndul ei rezultatul felului de-a gîndi caracteristic unei rase. Dar aceasta nu împiedică faptul că odată stabilită, ea influenţează continuu gîndirea şi deci evoluţia intelectuală a poporului. Afară de aceasta, limba e adesea impusă de un cuceritor, sau împrumutată de la un vecin mai civilizat.

*

Mulţi cercetători insistă asupra faptului că cuvîntul n'ar fi, psihologic vorbind, o unitate a gîndirii adevărate, decît dintr'un punct de vedere foarte superficial şi artificial. Bergson spre pildă spune: „Un mot n'a d'individualité pour nous que du jour où nos maîtres nous ont enseigné à l'abstraire. Ce ne sont pas des mots que nous apprenons d'abord à prononcer mais des phrases. Un mot s'anastomose toujours avec ceux qui l'accompagnent et selon l'allure et le mouvement de la phrase dont il fait partie intégrante il prend des aspects différents (Matière et mémoire). Ultimul element al gîndirii ar fi deci fraza.

Totuşi oricine poate constata că copilul începe prin a învăţa nume proprii şi substantive, pe care, de altfel, le întrebuinţează adesea în chip cu totul deosebit de cel convenit. Dar mai ales, trebue ţinut seamă de faptul că orice cuvînt are senz,

Bine înțeles, acest senz nu servește la nimic atît timp cît rămîne izolat și cuvintele nu se înșiră în fraze; e de asemenea sigur că înțelesul unei fraze e mai mult decît simpla sumă a senzurilor cuvintelor ce o formează. Dar e evident că avem dreptate cînd întrebuințăm același cuvînt, atribuind „înțeles" atît cuvintelor cît și frazelor. Cum înțelesul cuvîntului e dintre amîndouă fenomenul mai simplu, ar fi natural ca psihologia să-i dea lui mai întîiu de rost, să ne poată explica în primul rînd natura înțelegerii cuvîntului. Am văzut că, după alt citat din „Matière et mémoire" gîndirea e o mișcare, iar înțelesurile cuvintelor „des choses". Căci „les images verbales" n'ar putea servi de „écriteaux" dacă nu ar fi pătrunse de senz. Dar dacă e așa, ar trebui ca inteligența, destinată după bergsonism să priceapă „le tout fait", „les choses", să înțeleagă perfect natura senzului cuvintelor și să nu poată surprinde pe acea a gîndirii. Și totuși, în realitate lucrurile par a se petrece tocmai invers... cum sînt date oare cuvintele (care cuprind doar în același timp și senzurile) în conștiință? Rezultatele observărilor sînt foarte sărace aici... Chiar observatori încercați nu pot, în majoritatea cazurilor, să spună mai mult decît tocmai „că au priceput" cuvintele, sau că le-au întrebuințat „cu senz". Cînd li se cere o descriere mai amănunțită, răspund, de pildă, că știau ce vrea să spună vorba sau în ce direcție arată, din ce sferă face parte obiectul respectiv". (Messer, Psychologie).

Lucrul se explică prin acela că nici într'un caz nici în celălalt, psihologia n'a reușit să ne dea formula înțelegerii adevărate. Senzurile frazelor însă fiind fenomene mai complicate, psihologii au putut, nu să pătrundă firea însăși a acestei înțelegeri dar să descrie diverse alte elemente psihice care le întovărășesc de obiceiu.

*

Dintre toate lucrările cunoscute de mine și încercînd să reducă înțelegerea și gîndirea la alte elemente psihice, analiza psihologică cea mai pătrunzătoare o găsim în cartea lui Wilhelm Betz, „Psychologie des Denkens". De aceia îmi pare interesant să rezumăm partea privitoare la problema noastră, și să vedem întru cît reușește.

Trei sînt, după Betz, elementele care pot concura la constituirea înțelegerii unui cuvînt:

1. *Schema* (das Schehm). Imaginile care ne apar de obiceiu, cînd gîndim un lucru, nu sînt asemănătoare unor fotografii ale lucrului. Ele sînt foarte vagi și foarte variabile. Cînd vrem să ni-l închipuim, îl construim schematic în minte detaliile principale, dar părțile construite dispar pe măsură ce trecem la altele. Uneori sînt atît de vagi încît mai mult le simțim decît le vedem. Schema triunghiului s'ar putea descrie: linie, linie, linie, toate întretăindu-se. Cîte o dată, „cînd evit imaginile (propriu zise) și nu construesc nici reprezentări schematice, îmi reprezint o regiune din spațiu într'un chip specific „dinamic" și resimt în același timp dispoziția să „fac" în acel loc reprezentarea, și nu numai din linii ca într'un desen schematic, ci corporal, însă fără culoare, și o simt mai mult decît o văd... prin acest conținut al conștiinței, e perfect determinat pentru mine despre ce obiecte e vorba: ceva *așa*.

2. Reacțiunea (die Einstellung). Se întîmplă să vezi pe stradă o persoană, să știi că ai mai văzut-o și să nu știi cum și unde. Cum se explică această impresie? Prin o reacțiune a spiritului nostru, caracteristică persoanei văzute, prin redeșteptarea sentimentelor ce acea persoană ni le provoacă totdeauna. Tot astfel, simți un miros și cauți să-l identifici. Pentru aceasta nu compari mirosul cu reprezentările altor mirosuri, căci majoritatea oamenilor nu pot avea după voe astfel de reprezentări olfactive. În realitate prin urmare, reproducem reacțiunile sentimentale caracteristice diverselor senzații olfactive, și ne oprim la acea care se potrivește cu mirosul actual. Această reacțiune joacă de asemenea un rol mare în clasarea obiectelor, și aceasta e doar baza noțiunilor: Obiectiv vorbind, imaginea unui stejar și a unui plop, amîndoi egal depărtați seamănă mai mult decît imaginile stejarului văzut de departe sau de aproape. Totuși ultimele două imagini ne par mai asemănătoare decît primele: „Stejarii au ceva *noduros, aspru, creț* care lipsește plopului, iar acesta îmi face o impresie de care aș putea poate da o idee prin cuvintele *curat și bine crescut*" Orice cuvînt provoacă o reacțiune asemănătoare, caracteristică cuvîntului. Față de o noțiune concretă, reacțiunea e aceiași, sau e înrudită cu reacțiunea pe care o ai în fața obiectului respectiv. „...pentru *albastru* aș putea să-mi descriu sentimentul ca plăcut, clar, liniștit, adînc; la *verde* simt o deviare sensibilă spre neplăcut, ceva sîcîitor, supărător; la *castaniu* iar o schimbare spre plăcut, cald; iar la *purpuriu* în spre neplăcut emoțional". Cînd cuvîntul e abstract, reacțiunea corespunde funcțiunii obișnuite a cuvîntului în frază. „Pronunțînd rar particulele *chiar, totuși, însă*, observ că pentru fiecare din aceste cuvinte iau o atitudine intelectuală deosebită, că reacționez specific, și aceste deosebiri sînt atît de mari, încît mi-e imposibil să-mi amintesc la cuvîntul *însă* reacțiunea avută la cuvîntul *totuși*". Cînd avem aface cu un substantiv, reacțiunea se obiectivează și amintește unele scheme. „Reprezentîndu-mi înțelesul cuvîntului *foame*, atenția mi-e îndreptată numai în afară, înspre o regiune a spațiului reprezentativ, care regiune se distinge printr'un fel de comprimare, și gîndindu-mă la *foame* consider această regiune tocmai ca și cum foamea ar fi un lucru tangibil în acel loc". Reacțiunea caracteristică înțelesului *foame* a fost proectată în afară.

3. *Putință* (die Können). Cînd cetesc numărul 878 n'am o reacțiune deosebită de a altui număr mare. O schemă de asemenea nu pot să am decît pentru primele numere (3 sau 4 puncte negre etc.). Înțelegerea consistă aici în conștiința că *878* e o noțiune cu care pot opera, că e o noțiune a cărei posibilități le pot realiza, pot să număr până la 878, să scad sau să adun acest număr cu altele etc. „Ai putea fi tentat să zici, făcînd o mutră perspicace, că un act neîmplinit, o putință, nu e nimic. De sigur, nu săvîrșește un lucru mecanic, tot atît de puțin ca un resort încordat; totuși încordarea e ceva foarte real și putința poate fi de asemenea."

Cu cît conștiința putinței e mai intensă, cu atît reacțiunea și schema sînt mai slabe, căci liniștea și siguranța care întovărășesc putința, nu te imboldesc să construești schema sau să te lași pătruns de nuanțele sentimentelor reacțiunii. Aceste două din urmă devin sensibile de obiceiu, numai cînd înțelegerea întîlnește vre-o dificultate.

Într'un pasaj celebru, Locke pretinde că plăsmuim în mintea noastră „idei generale", sau, cum am zice azi, „imagini abstracte". Ca să putem forma noțiunea de triunghiu, trebue să realizăm imaginea unui triunghiu care să cuprindă toate felurile de triunghiuri. Berkeley a criticat „ideile generale" și a căutat să arăte, că nu putem imagina un triunghiu care să fie și mare și mic, și dreptunghiu și obtusunghiu etc. Până de curînd, nimeni nu s'a mai îndoit de evidența spuselor lui Berkeley. Totuși schemele lui Betz, prin imprecizia și variabilitatea lor, pot prezenta clase întregi de obiecte, și sînt prin urmare un fel de „idei generale". Astfel de plăsmuiri ale imaginației se arată de altfel și în experiențele din Würzburg. Iată descrierea unei asemenea reprezentări: „Am o imagine întunecată a unui buchet. Felul florilor nu mi-e de loc conștient. Imaginile îmi sînt adesea atît de întunecate încît nu pot recunoaște detaliile, și astfel ele pot conta drept generale". (Watt).

Că conștiința e, din natura ei, pornită spre creații neverosimile, o deosebesc visurile. Deși oamenii de știință care s'au ocupat cu ele au subliniat adesea absurditatea lor, descrierile nu arată gradul la care poate ajunge absurditatea. Cel dintâiu, cred, care a făcut-o cu adevărat, e Proust. În general, „à la recherche du temps perdu" cuprinde un material bogat și interesant pentru psihologi. Astfel Proust spune cum eroul se deșteaptă asupra vorbelor: „Cerf, cerf, Francis Jammes, fourchette" și simte în cele cîteva clipe cît ține deșteptarea cum senzul cuvintelor, foarte precis în timpul visului, se retrage din ele lăsîndu-le fără șir cum sînt. Chiar în prima pagină a romanului spune că, în aromeala care precede somnul, i se pare că e însuși lucrul despre care cetise adineaori: o biserică, un cvartet, rivalitatea dintre Francisc I și Carol V. Oricine cunoaște, cred, fenomene analoage: cînd, spre exemplu, deșteptîndu-te constați că grija sîcîitoare a

unei afaceri urgente care te-a sculat din somn, era în realitate clopoțelul ceasului deșteptător. Urmează de aci că doar experiența stăvilește tendința spre absurd a fantaziei și că, de cîte ori stavilarul lipsește, tumbele nebunești ale conștiinții în libertate nu mai seamănă de loc cu mersul corect al conștiinței treze.

Am văzut că și Messer utilizează noțiunea de *Einstellung* într'un senz nițel diferit, și că Binet socotește de asemenea gîndirea printre sentimente. La Paulhan găsim iarăși ceva asemănător reacțiunii: „..si par exemple on me dit „il pleut" au moment où je me dispose à sortir... pour que je dise que j'ai compris le mot... il suffit que consciemment ou d'une manière à demi consciente, j'aille prendre mon parapluie.. il suffit en un mot que je réagisse sous le mot comme je réagirais sous la sensation. Je suis donc conduit à admettre cette proposition que, comprendre un mot, une phrase, c'est non pas avoir l'image des objets réels que représente ce mot ou cette phrase, mais bien sentir en soi un faible réveil des tendances de toute nature qu'éveillerait la perception des objets représentés par le mot". („*Le langage intérieur et la pensée, Rev phil. 1886*).

In fine am mai întîlnit ceva asemănător cu putința, cînd am vorbit de nominalismul psihologic, cu deosebire că aci e mai ales subliniată conștiința neformulată a capacității de a te servi de noțiune, și nu simplul sentiment al cunoscutului.

Așa dar nici unul din aceste elemente fundamentale nu e cu totul nou. In afară de introspecția pătrunzătoare, avantajul teoriei lui Betz e că descompune gîndirea în date cu totul deosebite una de alta, așa încît să poată da seama de cît mai multe dificultăți. Dar această calitate are și partea ei rea: e în contradicție cu impresia hotărîtă că gîndirea e un fenomen uniform; cînd cetești nu ți se pare că pricepi ba într'un fel ba într'altul, ci că înțelegerea urmează un curs același în esența lui.

Totuși, chiar disparată cum e, nu cred că teoria poate da seama într'adevăr de orice. Să luăm drept exemplu o întîmplare a mea: îmi vine în minte cuvîntul „fenomenologie" (necunoașterea lui n'are importanță pentru cetitor), și am impresia hotărîtă că știu ce înseamnă, am deci *putința*, după terminolgia lui Betz. Fără să vreau să întrebuințez cuvîntul, să-l definesc sau să-l precizez, îmi dau brusc seama că mă înșelasem, și că senzul nu mi era prezent. Incep să caut înțelesul rătăcit. Pentru aceasta îmi îndrept mintea, oare cum, în spre regiunea filozofiei lui Hegel și a logicei moderne, această „îndreptare" *sui generis* ne avînd nimic precis, ci reducîndu-se la o vagă impresie; pe de altă parte insist asupra cuvîntului „fenomenologie". Și infine, tot atît de brusc cum și-a făcut simțită lipsa, înțelesul își face apariția.

Despre o explicație prin schemă nu poate fi vorba, căci noțiunea respectivă e cu mult prea abstractă pentru a putea fi reprezentată astfel. Rămîne reacțiunea. Dar cum ar putea fi expli-

cată prezența de la început a putinței, dacă nu prin o reacțiune prealabilă potrivită cuvîntului? E evident că putința nu s'ar putea explica decît ca un efect al reacțiunii. Și apoi îndreptarea minții cu dinadinsul spre regiunea caracteristică senzului, e tocmai insistența asupra reacțiunii; puteam deci să mă las pătruns de nuanțele reacțiunii fără să înțeleg cuvîntul.

Termenul „fenomenologic" are senzuri diferite la Hegel, Husserl sau Külpe; odată actul fulgerător al înțelegerii efectuat, pot trece cu mintea de la unul din aceste înțelesuri la altul. Cum ar fi putut o reacțiune instantanee să corespundă la senzuri diferite?

Adevărata interpretare a întîmplării ar fi următoarea: Sentimentul putinții nu e altceva decît conștiința că înțelegerea voită s'a efectuat sau că pot să o efectuez la dorință. Prezența reacțiunii m'a făcut să cred că aşi putea să efectuez ori cînd actul înțelegerii. Cîtva timp m'am mulțumit cu această convingere. Încercarea semi-conștientă însă de a realiza cu adevărat senzul mi-a arătat că mă înșelasem. Am urmat apoi sforțări adevărate scopului, în special intensificarea reacțiunii, şi care au adus în fine actul înțelegerii.

În rezumat, schema, reacțiunea şi putința întovărăşesc înțelegerea, sînt epifenomenele ei, îi servesc poate uneori de sprijin. Cele două din urmă în special o întovărăşesc totdeauna într'un grad şi un fel oarecare: dar ele pot apărea şi fără înțelegere, ceiace dovedeşte că înțelegerea e altceva.

Dar e un fapt care arată toată neputința, nu numai a teoriei lui Betz dar şi a tuturor teoriilor „explicative" similare: Dacă senzul unui cuvînt sau al unei fraze ar fi *constituit* psihologic de scheme, de reacțiuni, de sentimentul putinții sau de orice alt element psihic cunoscut, ar trebui ca, atunci cînd ne îndreptăm atenția asupra înțelesului, să ne apară în focarul conștiinții schemele, reacțiunile, putința, componentele psihice ale senzului. De fapt însă, singurul lucru care ne apare lămurit e înțelesul, despre care nu putem spune decît că nu e sentiment sau schemă. A fost nevoie de sforțări mari introspective pentru ca Betz şi ceilalți să descopere existența acelor elemente psihice, epifenomene ale gîndirii. Ele se află deci la periferia cercului luminos al atenției, în centrul căruia e senzul.

E o problemă dacă emoțiile sînt o categorie aparte psihologică, sau dacă sînt, după teoria lui James şi Lange, suma senzațiilor corespunzînd expresiei fizice a fiecărei emoții. Dar atenția, în cazul fricei spre pildă, nu se îndreaptă asupra emoției însăşi ci asupra lucrului, a împrejurării, a previziunii care provoacă frica. Dacă atenția ne-ar fi îndreptată în chip natural asupra emoției şi nu asupra cauzei acesteia, ne-am putea da seama imediat dacă expresia fizică constitue sau nu frica. Tocmai acesta e cazul înțelegerii şi de aceia putem fi siguri că ea nu există în elementele psihice de care e vorba.

De sigur, înțelegerea e ceva straniu şi misterios. E absurd ca starea de lucruri afirmată de o frază să se oglindească în mintea mea subt forma unei imagini care să împlinească în acelaşi timp următoarele condițiuni: să fie atît de simplă încît să o pot cuprinde dintr'un singur act de înțelegere; să nu aibă nimic asemănător cu realitatea corespunzătoare; în fine să fie perfect adecvată acestei realități, astfel ca să nu pot fi în îndoială despre ce este vorba. Dar faptul că înțelegerea rămîne misterioasă e un mister la rîndul lui; căci imagini ca cea de care vorbeam, le considerăm cu atenție toată viața, şi totuşi ele rămîn veşnic informulabile, nu ştim nimic despre ele. Parafrazînd o comparație a lui Schopenhauer am putea zice: după cum ochiul vede toate numai pe sine nu se poate vedea, tot aşa înțelegerea poate pricepe orice, numai pe sine nu se poate pricepe.

*

S'ar părea că mai e posibilă o explicație a înțelegerii, aceia prin inconştient. Diverşi psihologi au încercat-o, Ribot între alții. Wundt de asemenea spune: „Cu orice imagine reprezentativă se leagă conştiința valorii ei simbolice, conştiință exprimată subt forma unui sentiment. Acest *sentiment de noțiune* se explică desigur prin aceia că imaginii mai întunecate, care toate posedă însuşirile necesare pentru a reprezenta noțiunea, .. fiind spre conştiință... fără să ajungă cu adevărat conştiente". (Physiologische Psychologie).

Să atribui realitate unor elemente psihice inconştiente e o hipoteză contradictorie, dar care îşi răscumpără acest defect rezolvînd multe alte contradicții. Spre exemplu: La distanța, să zicem de 100 de metri, auzi zgomotul mării, dar zgomotul unui singur val nu l-ai mai putea percepe. Totuşi zgomotul mării e suma zgomotelor valurilor, şi ar urma că o sumă de nule poate da o cantitate reală. Scăpăm de această absurditate atribuind un fel de realitate, o realitate inconştientă, zgomotului fiecărui val.

Există fenomene psihice intermediare, semi sau subconştiente, şi aceasta micşorează contradicția hipotezei de care vorbim. Astfel sînt spre exemplu percepțiile vizuale pe care le avem cînd urmărim un gînd cu toată atenția. Să vedem acum dacă hipoteza inconştientului poate să ne aducă vre-un serviciu în ce priveşte problema noastră.

Am examinat mai sus diversele elemente psihice în legătură cu înțelegerea şi am văzut că nici una din ele nu ne dă explicația căutată. Dar se admite totdeauna că un fenomen psihic nu-şi schimbă întru nimic celelalte însuşiri prin faptul că e inconştient.

Ştim că adesea multe sunete conştiente slabe împreună, fac un sunet puternic, şi de aceia hipoteza că zgomotele inconştiente ale valurilor constitue la un loc zgomotul mării e relativ rațio-

nală; avem oare, tot astfel, vre-un exemplu în care imagini conştiente să constitue înţelesul? Şi întru cît ar putea-o ele face mai uşor prin aceia că sînt inconştiente?

Ar trebui prin urmare să ne închipuim imaginile inconştiente ca avînd însuşiri cu totul deosebite de ale imaginilor cunoscute de noi. Dar atunci ar fi ca şi cum am zice: „în inconştient e ceva necunoscut care face posibilă înţelegerea" celace nu seamănă nici pe departe a explicaţie.

Taine, şi alţii, explică înţelegerea astfel: la început înţelegerea e constituită de imagini. Cu timpul, printr'un exerciţiu de toate zilele, ajungem să trecem peste imagini fără să le mai observăm, ele devin subconştiente. Tot astfel, în prima copilărie, cînd învăţăm să umblăm, trebue să fim atenţi la fiecare mişcare, la şirul în care urmează mişcările etc. Cînd am ajuns la perfecţiunea mersului, putem umbla aproape fără să băgăm de seamă; mişcările îşi urmează şirul mecanic. Răspundem la aceasta că putem uşor să ne închipuim un automat care să meargă, dar nu putem imagina un automat care să înţeleagă; şi aceasta pentru că, după cum am spus, partea esenţială a înţelegerii e, de obiceiu, conştientă la maximum.

Dar înţelegerea nu e măcar totdeauna un fenomen sufletesc fugitiv, aşa ca să avem speranţa de-a-l descompune vreodată în elemente subconştiente. James distinge două feluri de stări psihice: „Să numim stări substantive acele în care gîndirea se opreşte şi stări tranzitive acele în care gîndirea zboară... greutatea cea mare e să-ţi dai seamă prin introspecţiune de adevărata natură a stărilor tranzitive. Am spus că nu sînt decît un zbor către o concluzie, şi de aceia nu pot fi prinse: să le opreşti în plin avînt înseamnă să le anihilezi; să aştepţi să ajungă la concluzie înseamnă să aştepţi ca această concluzie să le eclipseze, să înghită în strălucirea ei palida lor licărire şi să le strivească subt masa ei compactă".

Stări sufleteşti ca cele descrise pot fi uneori descompuse în date subconştiente. Dar înţelegerea unui cuvînt poate deveni o stare substantivă caracteristică: Pot, de cîte ori vreau, să repet actul de înţelegere a cuvîntului „frumuseţe", pot să mă las chiar pătruns cîtva timp de senzul acestei noţiuni. E drept că dacă încerc să reţin din cale afară prelung senzul „frumuseţe" în faţa conştiinţei, atenţia oboseşte, începe să fluctueze şi în curînd nu-mi rămîne decît cuvîntul golit de înţeles. Pentru a evita aceasta însă e de ajuns să punem intervale potrivite între actele succesive ale înţelegerii. E drept de asemenea că „adevărata natură" a acestei stări substantive nu-i voiu putea da de rost nici aşa.

Gîndirea, ca toate celelalte fenomene psihice, poate să se petreacă cîte odată şi la marginea atenţiei nu numai în centrul ei. Erdmann descrie o astfel de gîndire subconştientă, dezvoltîndu-se paralel cu cea conştientă, şi o numeşte Nebendenken: gîndire secundară. (Umrisse zur Psychologie des Denkens). După

părerea multora, trebue admisă de asemenea o gîndire inconştientă. Poincaré citează din experienţa lui dovezi de existenţa unei astfel de gîndiri. De altfel, mulţi cunoaştem dovezi ca acele ale lui Poincaré, multora ni s'a întîmplat să căutăm zadarnic seara soluţia unei probleme, şi să ne pomenim dimineaţa cu problema gata rezolvată. Tot aici trebuesc alăturate „concluziile inconştiente" ale lui Helmholtz, ca şi migăloasele asociaţii inconştiente ale lui Freud. Gîndirea obişnuită însă se deosebeşte de cele de mai sus tocmai prin aceia că e ireductibil conştientă.

*

Unele cuvinte au două senzuri, şi putem trece cu mintea de la unul la altul. *Războiu* e, de pildă, un astfel de omonim. Pentru mine cel puţin, schimbarea de înţeles al cuvîntului în gînd, cere la început o uşoară sforţare, şi atunci intervin şi imagini vagi. Curînd însă, după vre-un minut de exerciţiu, trecerea se face uşor, şi schemele slăbesc din ce în ce. Urmează de aici că schema serveşte de sprijin înţelegerii, şi că dispare cînd nu mai e nevoe de ea. Tot aşa se petrece lucrul cu reacţiunea. „*Atunci*" poate însemna „în cazul acesta" (atunci de ce-ai mai plecat?) sau „în momentul acela" (ai plecat tocmai atunci). Trecerea de la un senz la altul, bine înţeles cînd nu mă ajut cu exemple ca cele din paranteze, şi reacţiunile respective îmi sînt foarte clare. Aceste reacţiuni variază desigur mult de la om la om; iată în ce consistă ele pentru mine: *atunci* în înţelesul dintîiu îl aud pronunţat cu o voce mai înaltă şi cu sentimentul că urmează ceva după el; în senzul al doilea pronunţarea e mai joasă şi cu o nuanţă mai hotărîtă. Şi aici trecerile pot fi în curînd făcute uşor şi cu reacţiuni foarte palide, fără să am impresia că înţelegerile ar fi mai puţin precise.

*

Sîntem siliţi să ne întoarcem la concluzia desperată la care se opresc Husserl şi unii dintre cercetătorii din Würzburg: „Orice reprezentare, ca şi, în genere, orice fapt psihic... e prin conţinutul lui ceva definit şi concret, acea dată particulară anume, nu ceva general, o clasă". (Messer. Psichologie). Iar felul în care data particulară devine noţiune, actualizarea unui înţeles, nu poate fi descris psihologic. Îmi pare însă că toţi cîţi dau această „explicaţie" o fac cu inima prea uşoară, nu-şi dau destul seama că au ajuns la o concluzie desperată. „A fi ţinta unui act de înţelegere nu înseamnă a fi conţinut real psihic... Aşa dar, celace e în afara conştiinţii poate fi numai obiectul indirect al unui act (de înţelegere) şi aceasta se petrece pur şi simplu prin aceia, că conţinutul imediat al actului, obiectul său prim, funcţionează ca

reprezentant, ca semn sau ca imagine a celui care nu e dat in
conștiință". (Husserl). Dar cum pot ști la ce se referă obiectul
prim al ințelegerii, fie el cuvint, imagine sau sentiment, dacă
conținutul spre care țintește nu mi-e dat in conștiință? Ințele-
gerea actualizează in conștiință ceiace totuși e in afară de do-
meniul ei, și prin aceasta realizează absurdul. Și pentru că tot
nu putem ajunge la o explicație rațională, imi pare mai cuminte
să recunoaștem cinstit că ințelegerea e inexplicabilă. Această si-
tuație o constată intuitiv probabil profanul care, strins cu ușa,
spune că ințelegem cuvintele prin aceia că le cunoaștem senzul.

Dar dacă o explicație propriu zisă a ințelegerii nu e posi-
bilă, in schimb constatăm că ințelegerea e un caz particular al
unei legi psihologice mai generale și aceasta e, mi se pare, un
succedaneu de explicație. Intr'adevăr, fenomene similare actelor
ințelegerii pătrund intreaga viață psihică.

Vezi pe stradă o persoană despre care știi imediat că o cu-
noști. Știi aceasta pentrucă reacțiunea ce ți-o provoacă e mai
bogată și mai caracteristică—zice Betz—decit cele pe care le ai
in fața mutrelor necunoscute. După oarecare căutare iți vine in
minte o situație din trecut, cu care reacțiunea „se potrivește".
Dar dacă cunoști bine persoana intilnită, dacă ai mai văzut-o
de multe ori, ea joacă prin aceasta rolul unei noțiuni: se poate
să-ți amintești cine e fără să-ți vie in minte numele ei și nici
vre-o imagine din trecut care să o incadreze. Reconoașterea
poate fi prin urmare un act de felul ințelegerii. In general, cind
te gindești la un obiect sau la o persoană, poți să faci aceasta
in același chip „abstract" ca și cum ai gindi o noțiune: poate
să-ți lipsească din minte imaginea obiectului sau a persoanei.
Cu alte cuvinte, poți gindi datele particulare ca și cum ai gindi
noțiuni abstracte. Și intr'adevăr, ințelegerea și gindirea dau im-
presia de homogeneitate, oricare ar fi obiectul lor; nu simți vre-o
schimbare esențială cind treci cu gindul dela noțiuni la lucruri
concrete. Să luăm insă alte exemple, mai străine de ințelegere
la prima vedere.

Să presupunem că mă intreb la ce distanță se află un o-
biect pe care il văd. Se știe că ochiul se acomodează obiectului
și că, după cum acesta e mai apropiat sau mai depărtat, muș-
chii ochiului exercită o presiune mai mare sau mai mică asupra
cristalinului; senzațiile musculare respective ne spun la ce de-
părtare se află obiectul. In cazul nostru toată atenția e indrep-
tată nu asupra acelor senzații—de care nici nu ne dăm seama
in general—ci asupra distanței, după cum atenția nu e indrep-
tată asupra cuvintului ca atare, ci asupra ințelesului său. Dar
in ce fel mi-e dată, in ce consistă psihic această distanță e tot
atit de misterios, ca și in ce consistă senzul. De sigur, din punct
de vedere practic, distanța se poate traduce prin numărul de miș-
cări necesare pentru a putea atinge obiectul; insă toate aceste
mișcări nu-mi sint prezente cind mi-e prezentă distanța, după

cum, cind mi-e dat ințelesul unui cuvint, nu-mi sint prezente imaginile toate cite ar trebui să-l ilustreze.

S'ar părea totuși că e și o deosebire importantă, din punctul nostru de vedere, intre distanță și ințeles: distanța nu se reduce la senzații de mișcare decît din punct de vedere practic; de fapt ea are o ființă deosebită, independentă de mișcări. Ea posedă un fel specific de realitate pe care n'o au senzațiile, și cunoștința intuitivă ce o avem asupra naturii sale o caracterizează ca extensivă, obiectivă, spațială. Avem așa dar trei elemente in perceperea distanței. 1. Senzația musculară subconștientă care corespunde, in ce privește ințelegerea, cu imaginea, cuvintul, reacțiunea, in scurt cu reprezentarea care simbolizează senzul; 2. Senzațiile mișcărilor necesare pentru a atinge obiectul, corespunzind datelor individuale ce se pot subsuma senzului dat. 3. Distanța, care se prezintă ca ceva de sine stătător, ceva care ar continua să existe chiar dacă n'ar mai exista nici un fel de mișcări, ceva in fine care nu ni-l putem nici măcar inchipui inexistent. Aici s'ar crede că nu se mai menține de loc paralelismul intre perceperea distanței și ințelegere; avem intr'adevăr impresia că ințelesul e strins legat de obiectele denumite de el, că se confundă aproape cu acestea, și că, in orice caz, nu ar mai avea existență proprie dacă obiectele ar dispărea.

Dar această impresie e in citva greșită. Scolasticii incă observaseră că un cuvint poate să se numească pe sine insuși ca noțiune. Putem lua drept exemplu chiar fraza „*piatra* e o noțiune" in care *piatră* nu se mai raportă la obiecte ci la sine insuși; acest senz independent de obiecte il numeau scolasticii *suppozitiv materialist*. Erdmann, Riehl, Husserl etc. au reintrodus această distincție in logică. Husserl, spre exemplu, pentru a dovedi că senzul nu e identic cu obiectul, arată cum primul se poate schimba fără ca al doilea să varieze: noțiunile *triunghiu echilateral* și *triunghiu echiunghiular* diferă ca senz, deși obiectul lor e același. „Distincția intre *intentio prima* (intenția indreptată asupra obiectului real) și *intentio secunda* (intenția indreptată asupra unei noțiuni ca atare) e curentă in noua logică scolastică". (*Geyser. Grundlagen der Logik und Erkentnislehre*).

Mai important insă ne pare faptul că această distincție se poate face și din punct de vedere psihologic. Messer spune că unii dintre cei ce-i serveau drept subiecte de experiență deosebeau două feluri de judecăți numite de el judecăți reale și conceptuale. Caracteristicile gindirii reale sint: spiritul e indreptat oarecum către lumea din afară, un sentiment vag de realitate și predominarea imaginilor vizuale. Judecata conceptuală are insușirile contrarii. Ceva mai mult, in acest din urmă caz subiectul iși dă seama că rolul principal e jucat de noțiune ca atare, nu de obiectul acesteia.

Așa dar senzul are și el tendința către o ființă proprie, independentă de elementele care au inceput prin a-l constitui oa-

recum. Şi din acest punct de vedere filozofia platonică, după care ideile, deci noţiunile, au mai multă realitate decît obiectele materiale, se prezintă ca purtătoarea de cuvînt a acestei tendinţe, ea se lasă condusă de acesta până la ultimele consecinţe.

Totuşi, de fapt, înţelesul nu are încă o realitate independentă tot atît de marcată ca distanţa—ca a treia dimensiune a spaţiului mai bine zis. Lucrul se explică prin aceia că a treia dimensiune e o cunoştinţă mult mai veche a spiritului decît senzul, şi că deci, acţiunea spiritului, creatoare de realitate independentă, nu s'a exercitat timp egal intr'un caz şi in celălalt. Această acţiune însă e aceiaşi, aici şi acolo.

Să presupunem acum că, in loc să-mi îndrept atenţia asupra distanţei care mă desparte de obiect, consider obiectul însuşi. Acum senzaţiile vizuale joacă rolul cuvîntului în înţelegere; căci obiectul material şi percepţia vizuală ce mi-o dă acesta sînt lucruri foarte deosebite. Pot avea percepţii foarte diverse, schimbînd locul de unde privesc obiectul, învirtindu-mă în jurul lui, apropiindu-mă sau depărtîndu-mă, precum şi după lumina care cade asupră-i. Din acest punct de vedere, obiectul e un fel de rezumat, de sinteză a tuturor acestor imagini, precum şi a senzaţiilor tactile, olfactive etc. ce ne poate da obiectul. Tot aşa cuvîntul „piatră" reprezintă un mare număr de obiecte individuale ce se pot subsuma acestei noţiuni. Dar mai presus de toate, obiectul e real pentru că are existenţă independentă de imaginea pe care o am cînd îl privesc. Dovada e că, chiar cînd nimeni nu percepe un obiect, el continuă să existe după convingerea noastră.

Dar percepţia obiectului privit „înseamnă" pentru noi obiectul real, măcar că toate celelalte percepţii şi senzaţii posibile nu-mi sînt actuale. După cum auzind un şir de silabe înţeleg senzul unui cuvînt, tot aşa fiindu-mi dată o percepţie, înţeleg prin ea obiectul respectiv. Ce-i dreptul, percepţia poate să nu mai însemne pentru mine obiectul, anume atunci cînd dinadins consider numai percepţia ca atare şi-mi îndrept atenţia numai asupra ei; dar exact la fel pot examina un cuvînt numai ca fenomen acustic sau optic, făcînd abstracţie, printr'o sforţare specifică, de sensul lui. Aşa dar şi aici paralela e perfectă între percepţie, sistemul de percepţii şi de senzaţii posibile, obiectul independent de ele pe de o parte, şi cuvîntul, datele particulare ce se pot subsemna noţiunii respective, senzul independent, pe de alta.

Am încercat să arăt în „Două aspecte ale eului" că ideia de spaţiu şi acea a obiectelor materiale, a substanţei, s'au desvoltat subt imboldul experienţei primitiv sociale. Originea socială a limbajului nu poate fi pusă la îndoială. Vedem că şi în această privinţă, fenomenele considerate se potrivesc.

Pe scurt: subt influenţa experienţei sociale sau primitiv sociale, spiritul poate să rezume oarecum anumite mănunchiuri de date ale conştiinţei, astfel ca toate să ne fie prezente în chip potenţial, fără ca ele să fie conştiente. Partea enigmatică în această simbolizare e că rezumatele sînt lipsite de orice conţinut, sînt oarecum imateriale deşi sînt caracteristice. Cu timpul ele tind să devină entităţi de sine stătătoare, independente de fenomenele reprezentate. Continuînd, cu toată firea lor bine determinată, să fie lipsite de conţinut, entităţile îşi păstrează şi caracterul misterios şi fantomatic. Ce pot fi intr'adevăr spaţiul, substanţa şi noţiunile în afară de variatele senzaţii din care derivă ele? Singura lor însuşire pare a fi *să existe pentru noi*. Şi totuşi sînt esenţial deosebite între ele. Intuiţia ne suggerează că însuşi felul de-a exista diferă aici: altfel „există" spaţiul, altfel substanţa, altfel un senz independent.

Articolul de faţă e, de fapt, urmarea celui citat mai sus. Pentru înţelegerea complectă sînt silit prin urmare să-l rezum aici: la început, cînd conştiinţa îşi face apariţia, singura realitate e pentru ea un curent de date psihice impersonale. Nu există ideia nici unui fel de substanţă, nici psihică nici fizică, curentul de care vorbeam e prin esenţă superficial, nu e lipit de nici un substrat. Chiar dacă această stare nu e anterioară cronologic, ea corespunde în orice caz unei anteriorităţi logice. Cînd conştiinţa e silită să admită existenţa altor conştiinţe similare ei, cînd se impune, cu alte cuvinte, experienţa primitiv socială, lucrurile se schimbă şi iată de ce: în prima fază timpul era o entitate raţională, o durată unică, potrivit cu esenţa lui; cînd concepem însă o multiplicitate de conştiinţe împărţim timpul unic în durate multiple şi paralele, celace e absurd. Prin aceasta ajungem la dificultăţi logice ca următoarea: să ne închipuim două date psihice absolut asemănătoare şi petrecîndu-se simultan, fiecare în altă conştiinţă. Indiferent dacă lucrul e realizabil sau nu, sigur e că e imaginabil. Intrucît putem afirma că avem a face cu *două* date psihice? Spaţiul nu intervine spre a le diferenţia, şi nici timpul căci am presupus că ele sînt simultane. Nu ne rămîne decît să admitem că ele sînt accidentele unor *euri* diferite. Astfel apar eurile, suporturile care durează toate în cuprinsul unui singur timp, şi în felul acesta timpul redevine unitar şi deci raţional. Alte contradicţii similare impun apoi realitatea substanţei materiale, ca o trăsură de unire între lumile deosebite ce sînt eurile.

Dar o realitate, ceva care durează, nu mai poate fi concepută de conştiinţă decît atribuind un *eu* complexului de date psihice care trebue realizat. Un corp e pentru noi necontenit acelaşi, chiar cînd îşi schimbă toate însuşirile, pentrucă ni-l închipuim, fără să ne dăm clar seama, asemenea nouă.

Astfel *eul* e substanţa prototip, substanţa care joacă rolul de model pentru toate celelalte. De cîte ori avem aface cu „ceva", de cîte ori un complex se individualizează (sic) subt privirea conştiinţei, trebue să-l concepem ca durînd şi pentru aceasta să-l

substanţializăm, adică să-i atribuim un *eu*. Aşa procedăm cu spaţiul, cu corpurile şi în fine, cu noţunile.

Spaţiul a cărui realitate e atît de marcată încît nici nu ne-o putem imagina încetind, serveşte ca un fel de ciment realităţii corpurilor materiale. Bergson se întreabă în „Matière et mémoire" de ce ne vine atît de greu să admitem că trecutul nostru continuă să existe în inconştient, cînd avem cu toţii convingerea că obiectele exterioare există chiar cînd nu sînt percepute. El explică lucrul prin acela că obiectele au spaţiul drept receptacol, pe cînd trecutul psihic nu. Dar spaţiul însuşi ne apare ca o plăsmuire avînd de scop realizarea obiectelor. Adevărata explicaţie e că obiectele au importanţă socială mult mai mare decît trecutul individual. Dacă influenţa experienţei sociale s'ar fi exercitat egal şi asupra acestuia din urmă, desigur că ar fi luat naştere o entitate analogă spaţiului şi care ar fi servit drept receptacol trecutului psihic.

Dacă *eul* în faţa căruia ne-am oprit mai corespunde la ceva în afară de necesităţile logice şi practice care îl impun, aceasta nu o vom putea afla niciodată. „Orice reprezentare care ne-am face-o despre *eu* l-ar transforma în obiect. Dar prin faptul că îl gîndim ca obiect am şi încetat de-al gîndi ca eu. A fi *eu*, nu înseamnă a fi obiect ci a fi acel *ceva* faţă de care *altceva* poate deveni obiect" *(Natorp. Einleitung in die Psychologie nach Kritischer Methode)*.

S'ar părea că ne-am depărtat de problema iniţială, posibilitatea înţelegerii. Dar puterea prin care conştiinţa actualizează un complex, fie el senz, obiect sau distanţă, fără ca complexul să devie conştient, şi puterea prin care ea realizează substraturi aceloraşi complexe, par două forme ale unei singure puteri; amîndouă crează *ex nihilo*. Şi dacă actul prin care înţelegem un cuvînt rămîne paradoxal, inexplicabil, absurd şi totuşi adevărat, ne putem consola cu ideia că aceleaşi epitete se cuvin întregei armături a conştiinţei.

Ioan D. Gherea

Insemnări feminine

Isabelle Eberhardt

Pentru noi, Isabelle Eberhardt e o necunoscută. Nu ştiu dacă numele ei a fost vreodată pomenit, măcar în treacăt, în vre-o cronică literară. De altfel, şi în Franţa abia începe a se vorbi despre ea, deşi a trecut aproape un sfert de veac dela moartea ei. Isabelle Eberhardt, ca şi Marie Bashkirtseff, a fost rusă şi a scris în franţuzeşte. Subt îngrijirea lui René-Louis Doyon, au apărut de curînd însemnările ei, *Les journaliers*, şi se va publica ciudatul ei roman, *Trimardeur*. Dar mai interesantă încă decît opera literară a Isabellei Eberhardt e însăşi viaţa ei, pe care noi, cu mentalitatea noastră de europeni, de creştini şi de citadini, n'o putem înţelege şi n'o putem explica.

Ca şi Marie Bashkirtseff, Isabelle Eberhardt a trăit puţin, —douăzeci şi cîţiva ani — şi n'a avut cînd da tot ce putea să dee. Dar, în vreme ce „divina Marie", strălucită dar superficială, a fost „poseuse" şi ambiţioasă până la exasperare (şi, în definitiv, şi-a ajuns scopul: azi e celebră, iar feminitatea ei precoce şi graţioasă îi cîştigă mereu admiratori fanatici), —Isabelle Eberhardt n'a căutat decît să dispară dintre oamenii civilizaţi şi să se piardă fără urmă în valurile nomade şi fără număr ale poporului arab. Povestea vieţii ei, dacă n'ar fi reconstituită după propriile ei însemnări şi după documente autentice, ar părea subiectul unui roman senzaţional.

Isabelle Eberhardt s'a născut la Geneva, în 1877. Părinţii ei erau Ruşi, refugiaţi din Bacu. Mama ei, pe cît se pare, era circaziană de religie musulmană.

Orfană de mică, Isabelle e crescută în Elveţia de unchiul ei, om de o cultură superioară, prietin cu Herzen şi cu Tolstoi, exilat din Rusia pentru opiniile lui politice. Isabelle primeşte o educaţie de băiat, se deprinde chiar să umble îmbrăcată băieţeşte. Începe să înveţe medicina şi ia parte activă la viaţa studenţilor ruşi de pe atunci. Dar, la douăzeci de ani, îşi părăseşte pe neaşteptate studiile şi pleacă în Algeria, călătorind în condiţii de mizerie care ar fi descurajat pe orice altă femee civilizată. De cum calcă pe pămîntul Africei, Isabelle se simte pentru întâia oară în largul ei. Europa i se pare dintr'odată străină, ostilă, indepărtată. Cu tot sufletul—şi cu tot trupul—se închină Islamului. Nici un fel de rezistenţă filozofică, nici un scrupul, n'o împiedică să părăsească creştinimsul ca să adopte o religie primitivă—care fusese, însă, religia mamei ei. Dar viaţa către care se simte atrasă tînăra fostă studentă în medicină, nu e o viaţă potrivită pentru femei. Isabelle se îmbracă bărbăteşte, îşi ia nume masculin şi reuşeşte să înşele pe toată lumea (afară de autorităţi) cu aparenţa ei de băiat. Liberă de orice constringere, *Si Manm'ud*—aşa o cheamă în Africa pe Isabelle Eberhardt—duce o viaţă de adevărat arab nomad. Fuge de oraşele europenizate. La Tunis şi în Alger locueşte în cartierele arabe, acolo unde nimic din civilizaţia europeană n'a răzbătut încă. Dispreţuind orice delicateţă feminină, sărăcia şi gustul de aventuri o fac să se expue la promiscuităţi penibile şi uneori primejdioase în tavernele mărginaşe din Alger sau subt corturile beduinilor. Ca pe orice arab veritabil, pustiul o fascinează. Si Manm'ud rătăceşte tot mai spre Sud. La Beni-Unif, comandantul francez Pariel o recunoaşte într'un grup sordid de studenţi musulmani care se îndreaptă spre Kenadsa ca să primească învăţămintele unui şeic vestit. Si Manm'ud nu are nimic poetic în înfăţişarea ei. O faţă mică şi arsă de vînt, de Arab adolescent, un burnuz murdar, bocanci soldăţeşti... Si Manm'ud călăreşte pe deşelate, mănîncă ce dă Alah şi doarme unde nimereşte, subt corturile nomade, la un loc cu vagabonzii.

„Şi aşa (scrie ea în *Les journaliers*), rătăcitoare şi fără altă patrie decît Islamul, fără familie şi fără prietini, singură, singură pentru totdeauna în izolarea mîndră şi sumbră a sufletului meu,—îmi voiu urma drumul dealungul vieţii până ce va fi să sune ceasul somnului cel mare şi veşnic al mormîntului".

Si Manm'ud nu era franceză. De aceia, autorităţile bănuitoare sînt gata să vadă în ea un agent al panislamismului, care caută să ridice împotriva Franţei triburile nepacificate încă din preajma Marocului.

Într'o seară, într'o cafenea suspectă, un fanatic—care era, poate, în solda Biroului arab: lucrul a rămas nelămurit,—se aruncă asupra lui Si Manm'ud. Dar o frînghie de uscat rufe, întinsă din întîmplare în sala cafenelei, face ca lovitura de pumnal să devieze. Si Manm'ud e numai uşor rănită la braţ. Stă cîteva săptămîni în spitalul militar, pe urmă guvernul o expulzează din Algeria.

Fără rost, fără bani, dezorientată, Isabelle Eberhardt debarcă la Marsilia. Dar Si Manm'ud nu moare dintr'atîta. Schimbă burnuzul arab pe bluza albastră a hamalilor—şi, în rînd cu ei, munceşte în port la descărcatul vapoarelor. În felul acesta cîştigă suficient ca să trăiască şi să scrie, în ceasurile de răgaz, romanul ei *Trimardeur*.

Dar Isabelle Eberhardt nu-şi poate găsi astîmpăr în Europa. Nostalgia pustiului şi a vieţii slobode o urmăreşte, chinuitoare. Pîndeşte mereu ocazia să se întoarcă în Africa. Însfîrşit îl întîlneşte pe Sliman,—sergent de spahii, cetăţean francez naturalizat. Măritîndu-se cu Sliman, Isabelle ar căpăta cetăţenia franceză şi s'ar putea întoarce nestingherită, în „ţara ei"... Isabelle Eberhardt nu ezită. Aruncă bluza de hamal peste burnuzul lui Si Manm'ud şi vine în Algeria ca nevastă a spahiului Sliman.

Ce a fost viaţa de femee a Isabellei Eberhardt, nu se poate şti. Însemnările ei au rămas incomplecte. Sliman era un Arab tînăr şi frumos, cu suflet copilăros şi sălbtec, ca toţi Arabii. Lui îi trebuia o femee docilă, care să-i pregătească „cus-cusul" zilnic şi să-i facă copii mulţi. Isabelle Eberhardt n'a avut cînd să dea dovezi de calităţile ei, problematice, de menajeră arabă. Curînd după aşezarea ciudatului menaj la Ain-Sefra, o furtună violentă, cum sînt furtunile africane, a umflat apele *uedului*. Isabelle nu era acasă. Torentul creştea, ameninţînd să năvălească în casa unde dormea spahiul Sli-

man. Isabelle s'a aruncat în apa furioasă—poate ca să-și salveze bărbatul, poate pentrucă moartea asta i s'a părut, dintr'odată, sfîrșitul cel mai potrivit pentru viața ei. Și apa învălmășită a luat și a dus, nu se știe unde, trupul femeii spahiului Sliman,—ultima incarnație a neodihnitei aventuriere slave, care fusese rînd pe rînd: copilă răsfățată de nobil rus, studentă în medicină, parteneră de conversații a lui Herzen, aprig călăreț și vagabond arab și, tocmai azi,—delicata și originala scriitoare pe care Francezii încep s'o prețuiască, Isabelle Eberhardt.

Modernisme...

Avem la îndemînă un vraf de reviste franceze amuzante, din cele mai nouă și mai ilustrate: *La Vie parisienne, Le Rire, Fantasio, Le journal amusant, Le Sourire*, etc., Reviste pe care, după cît știm, pe lîngă „găinușele" pariziene și „tipii" la modă, le răsfoesc și oamenii cum se cade. „Spirite" multe, adesea izbutite, schițe umoristice îndeobște mediocre, cu aceiași preocupare unică, obsedantă și cu scopul străveziu de a servi ca stimulent persoanelor de o anumită vîrstă ori celor obosite înainte de vreme. Desene bune, uneori excelente (mai ales în *Le Rire*, deși revista se resimte încă de lipsa lui Marcel Arnac), alături de reproducerea stereotipă, în culori, a aceleiași femeiuște cîrnă și roză, cu chip inexpresiv, cu ochi imenși de rumegătoare, cu gură violent sensuală, cu părul tuns, machiată și îmbrăcată numai în ciorapi de mătasă. Așa de impersonal e tipul acesta de femelă „modernă", încît, chiar atunci cînd legenda e îndrăzneață dealbinele, desenul tot nu reușește să fie obscen. Pentrucă atîta s'a abuzat în paginile revistelor ilustrate de un anumit nud, încît acesta a ajuns ca un soiu de uniformă, care „îmbracă" mai decent decît o rochie decoltată.

Dar partea interesantă a acestor reviste nu stă în conținutul lor literar și artistic, de o arhicunoscută picanterie dulceagă, ci la sfîrșit, în ultimele pagini, acolo unde se face reclama cărților „rare", a fotografiilor „de artă" și a caselor care, în vremuri mai puțin civilizate, erau obligate să poarte anume insigne revelatoare.

Trecînd peste greutățile alegerii, colecționăm cîteva anunțuri pe care nu le traducem, de frică să nu răpim ceva din savoarea lor originală:

— **Nouveautés!** *Nouveaux clichés, vraiment artistiques. Une grande netteté vous laisse voir les plus légers détails. Indiquer le genre désiré...*

— **Livre rare et curieux.** *Tous les mystères secrets et joies les plus intimes de l'amour, dévoilés dans ce volume raffiné, avec accompagnement de photos éxplicatives. En passant la commande, indiquez votre âge...*

— **Madame Alys.** *Temple Pompeïen. Mitologique. Tout le confort...*

— **Deux gentilles amies.** *22 et 27 ans, désirent rencontrer bons camarades pour amitié durable ou éphémère, mais pouvant leur offrir aide immédiate 2000 fr. Sinon s'abstenir. Rêve Azuré.*

— **Sage-femme** *1-ère classe. Hotel particulier...*

— **12 appareils** *d'Hygiène intime* (urmează amănunte).

— **Miss Lina.** *12, rue Cadet. De 9 à 8* (...dela 9 sara ?) *Premier étage à gauche. Escalier du concierge...* (N'o fi chiar fata portarului?).

— **Les plaisirs** *que vous cherchez,—M-me Lislair, 12 Rue de Bucarest, vous les trouvera discrètement...*

— **Dame** *40 ans, distinguée, élégante, aisée, désire connaître monsieur japonais ou chinois, mêmes conditions, Jade.*

— **Plus que nus!** *Photos rares. Poses nouvelles. Entre femmes. Entre hommes. Que de beaux et vigoureux sujets!*

— **Si vous êtes amateur,** *Madame, de choses inédites et pas banales, écrire à Roger...*

— **Jeune homme** *instruit, éduqué, 22 ans, blond aux yeux bleus, grand, bien fait, cherche dame riche et généreuse pouvant lui assurer l'avenir en échange affèction sincère et durable...*

— **Pied à terre.** *Dernier confort. Avec salles de bains et chambres à la journée. Ascenseur. Deux entrées. Discrétion absolue. Ouvert toute la nuit...*

Se vede că majoritatea amatorilor acestor distracții o formează Englezii și Americanii, de oarece unele anunțuri sînt formulate deadreptul în englezește, iar celelalte poartă într'un colț indicația: *English spoken.*

Dar și mîndria noastră națională are motiv să fie măgulită. Ca să nu se creadă cumva că sora noastră mai mare ne ignoră, nici chiar în cele mai intime manifestări artistice, ori că

Romînii aflători la Paris se complac într'o condamnabilă obscuritate,—am păstrat pentru sfîrşit două anunțuri caracteristice:

— **Le palais des Sirènes,** *11 Rue Pasquier. Hotel particulier. Curieusités. Relations mondaines. English spoken. Man spricht deutsch. Si parla italiano. Se habla espanol. Se vorbeste romaneste...*

— **Jeune étranger,** *distingué, bien elevé, affectueux, cherche dame fine, n'importe âge, pouvoir l'aider moment. Ecrire au „Sourire" sous: Sava.*

* * *

Dar apropos de anunțuri tandre. Nici în țară la noi nu sîntem lipsiți cu totul de confortul şi acurateța pe care le oferă domnului matur sau adolescentului practic şi grăbit, acest mijloc modern de dobîndire a senzațiilor şi-a neprevăzutului. Legea vaselor comunicante, aplicată vieții civilizate, ne obligă să fim şi pe acest teren în pas cu Franța, la coada Parisului. Numai că, după cum se va vedea, ca şi în literatură de altminteri, *stilul* trebue să difere puțin.

Cetitorul acestei reviste nu ştie (dar copilul lui, dacă e în vîrsta claselor secundare şi dacă are un chioşc de ziare în drumul spre şcoală, *trebue* să ştie) că avem şi la noi în țară reviste „umoristice" care publică astfel de anunțuri şi mijlocesc, pe o pagină întreagă, corespondențe romantice dar cumplit de precise între cetitorii lor de ambe sexe. (Se pare chiar că toate celelalte pagini nu-s decît un pretext şi o anexă a ultimei pagini, cea cu corespondența).

Am găsit zilele trecute, în mînile unui verişor al meu, elev de liceu, care n'a împlinit încă cincisprezece ani, o asemenea revistă. Publicația e tipărită în întregime cu cerneală roşie şi oferă drept nadă, pe lîngă bucăți de literatură vulgară, stupid pornografică, şi următorul „cupon":

> **CUPON No. 4**
>
> Contra trimiterii căruia, cetitorul are dreptul de a publica 8 cuvinte gratuit la Corespondența cetitorilor. Restul 1 leu cuvîntul.

Iată acum şi cîteva mostre de „corespondență":

— *Tînăr, caută cunoştință d-ră. R. la revistă.*

— *Care din fetițe doresc cunoştința unui marinar brunet, să răspundă prin „Bonjur", Mişu M., Galați.* („Bonjur" e titlul publicației din care spicuim aceste modele. *N. R.*).

— *Doresc cunoştința unei dudui visătoare. Potemkin, la revistă.*

— *Apare micuța Julietta sărutînd pe drăgălaşul Romeo.— O. merci Julietta. Directorul.*

— *Apare mica Narcisă, dornică de o cunoştință veselă şi simpatică.—Dorința-ți va fi împlinită. Cocoşul Negru.* (Precum vedeți, din promptitudinea cu care răspunde în acelaşi număr la oferte, directorul revistei participă activ la corespondență. Atunci cînd i-se pare că oferta vine din partea unei fete naive, fără rutină, — cine ştie ce biată lucrătoare nefericită şi lipsită de sprijin,—directorul nu vrea să scape ocazia din mînă: el se oferă în persoană şi are avantagiul de a se oferi înaintea oricărui cetitor al anunțului).

— *Floarea din Stambul doreşte a fi purtată la butoniera unui simpatic drăguț.* (De data asta „directorul" nu se oferă. Simțind, cu *flair*-ul experienței, că Floarea din Stambul e deja purtată la butonieră, dacă nu chiar floare de profesie,—el o lasă cu generozitate la dispoziția cetitorilor şi abonaților).

— *Nick dragă, mi-e dor de o ciorbă de burtă. Am să viu în curînd s'o halim la Donna. Ce zici? Dante.*

— *Mitică Ionescu, frizer, Bucureşti. Nu face pe pungaşul, adu-mi banii că te dau pe mîna parchetului. Nicu.*

Etc.

Acesta e tonul, acesta e stilul şi coloritul pe care-l iau uneori modernitățile din Occident cînd se răsfrîng în specificul nostru național. Astfel răsuflă, poate, în mod diferit, aceiaşi cauză socială profundă. Colo, impulsia din adînc creiază uneori baloane-de-spumă delicat nuanțate; dincoace, beşicuțe efemere şi fără strălucire ies la suprafața glodului... Căci publicațiile acestea autohtone au o viață foarte scurtă. Se vede că fondatorii şi directorii lor sînt într'o permanentă luptă cu poliția noastră de moravuri. Interzise azi de poliție, ele apar peste cîtăva vreme cu alt titlu, cu alt „girant responzabil", dar cu acelaşi conținut.

Efemere individual, sînt tenace ca specie. Au ceva din vitalitatea uriciosilor gîndaci de bucătărie, pe care degeaba îi alungi și-i omori: cînd crezi c'ai isprăvit cu ei, vin alții fără să știi de unde, din zid sau din podele, din cotloane tăinuite subt tencuială ori din întunericul umed al pămîntului.

Cîntece ostășești

Strada mea e în pantă și ușor curbă. Cînd vine cineva dela deal, nu-l poți urmări cu privirea decît numai cîteva minute, între capetele aparente ale arcului de cerc pe care-l formează strada. Cînd vine dela vale însă, îl poți urmări cu ochii mai în voe: panta e pieptișă. Numai soldații pun același timp și cînd trec la vale spre cîmpul de instrucție, și cînd se întorc la deal: ostașul n'are voe nici să se ambaleze la coboriș, nici să răsufle la deal. Rezultatul acestei discipline e uneori amuzant: cînd sue panta spre cazarmă cîntînd, soldații subliniază fiecare frază muzicală cu un *hî!* îndesat și plin de obidă:

Eu sînt vînătorul cel de la Smîrdan—hi!
Ce-a făcut pe Turcul să strige: aman—hî!
Scumpa mea patrie eu voiu apăra,
Co-opilă dulce voiu îmbrățișa-a-a...

Cazarma e aproape. Uneori nici nu e ziuă dealbinele cînd aud, în semisomn, un răpăit multiplu și ritmic. Se apropie. Un semnal scurt, răstit. Și, cu pasul următor, cîntecul începe. Odată cu apăsarea voinicească a bocancului în caldarîm, nota muzicală, atacată pe tonuri diferite, e emisă integral, din toată puterea plămînilor tineri și hodiniți, după un precept special de estetică muzicală care a hotărît, odată pentru totdeauna, că acel ce răcnește mai tare, acela cîntă mai frumos.

In privința cîntecelor pe care le cîntă soldații ca să se antreneze în marș, a scris, nu demult, d. Sadoveanu. Unele sînt demult intrate în tradiție, de pildă:

Ca un glob de aur luna strălucea—hi!
Și pe-o vale verde oștile dormea—hi!...

Din cînd în cînd apare cîte o inovație. Dăunăzi am auzit, puțin cam tărăgănat și cam pe delături de tactul necruțător al bocancilor, un cîntec mai vechiu:

Prahova curgea în vale,
Trist ecoul răsuna.—hi!
Numa' eu eram departe
De cămin și d'ai mei frați,
Și cu lacrimi înfocate
Dam adio la Carpați.

Deși versul ultim aduce cu „să predai complimente la verișoara",—e un cîntec de demult, pe care nu te poți supăra. Il cîntau bunicii noștri, bonjuriștii, și sentimentul pus de ei în versurile naive nu s'a risipit încă: stărue în ele ceva ca un vag parfum de *Ylang-ylang* în rochia de mireasă a unei străbune.

Dar cîntecele pe care le răcnesc din toată inima soldații, sînt cele populare. De obiceiu, fizionomia colectivă a trupei dovedește o plictiseală disciplinată. Cîntecele populare îi schimbă însă înfățișarea, o animează și o pun, ca să zicem așa, într'o dispoziție sufletească galantă.

Intr'una din zilele acestui primăvăratec sfîrșit de toamnă, o fată, peste drum de mine, ștergea *oberlichturile* ferestrelor. Suită sus pe scara sprijinită de trotoar, se grăbea, harnică, întrerupîndu-se doar ca să-și tipărească în jurul picioarelor fusta umflată de vînt. Avea pulpele goale, solide și colorate ca tăiate în marmură purpurie. Ș'atunci, au trecut soldații... Au trecut cîntînd un cîntec iute, care-și încheia refrenul sprinten într'o chiuitură scurtă și sălbatecă, ca la horă. In primul rînd era un țigan, c'un cap mai înalt decît ceilalți,—nu că ar fi fost mai răsărit la trup, dar avea un gît neverosimil de lung și de flexibil, un gît de cocor. Pe fața lui tuciurie, ochii au crescut dintr'odată, albi și „păgîni". Acesta a fost semnalul. Toate capelele s'au întors uniform cu cozorocul la dreapta, întâiu puțin, pe urmă, cu cît înainta trupa, tot mai mult, — ca și cum fiecare cap ar fi fost înfipt într'un pivot. Cîntecul s'a poticnit și a rămas în urma măsurii. Intervenția autoritară și stridentă a țignalelor a fost de prisos. In cadență fantezistă de contratimp, compania a defilat, vădit emoționată, pe dinaintea pulpelor goale ale fetei.

* * *

Din cît am putut observa (de obiceiu cuvintele nu se înțeleg: soldații cîntă cu gura deschisă, ca să poată cînta mai

tare, fără să articuleze silabele), cîntecele populare nu sînt „zise" cu stihurile lor. Pe acestea, gradații le socotesc, probabil, prea din topor. Delicateța lor recent urbană se simte ofensată de „țărănismele" din poezia populară. Ș'atunci în momente de inspirație lirico-patriotică, confecționează ei înșiși, pe cît se pare, pe melodii cunoscute și pentru uzul trupei, versuri mai „nobile", cu un parfum specific atmosferei sufletești a bravilor „grade inferioare" care au în sarcina lor educația muzicală și poetică a trupei. De pildă:

Pe o vale verde,
Intr'un loc viran,
S'a 'ntîlnit o fată
C'un dom' căpitan!

Cîntecul a început la capătul de sus al străzii. In dreptul porții, soldații repetă, nu știu pentru a cîtea oară:

S'a 'ntîlnit o fa-tă
C'un dom' căpitan!

Au trecut. Baionetele sclipesc în soare. Capătul coloanei dispare la curbura din vale a drumului. De-acolo, tot se mai aude:

S'a 'ntîlnit o fa-tă
C'un dom' căpitan!

Nu e nevoe de cine știe ce efort de imaginație ca să-ți închipui ce s'a întîmplat cînd s'a întîlnit o fată c'un domn căpitan, pe o vale verde. (Aluzia cu „locul viran" este, pe cît de suggestivă, pe atît de revelatoare în ce privește intenția poetului). Dar, pentrucă inspirația gradatului a căzut în sincopă după o singură strofă, bieții soldați sînt siliți să repete aceleași versuri, ca să umple cu ele cel puțin o jumătate de chilometru.

Alt cîntec are intenția să ofere fiecărui soldat iluzia că e un Don Juan. Strofele sînt cam obscure. Refrenul însă, luat pe neașteptate cu o octavă mai sus, ese în relief și e concludent:

Cînd mă 'ntorceam acasă
Cu carul încărcat,
Părea că intră dracul
In fetele din sat!

Am auzit un grup de rezerviști, oameni amăriți, cu bărbi aspre și cu ochi osteniți, asumîndu-și cu tărie, dar fără să le ardă de așa ceva, afirmația de mai sus...

Mai departe cu o strofă, e vorba de noaptea mobilizării:

Ș' atunci copila popii
M'a sărutat cu dor
Și mi-a șoptit: — Bădiță
Să vii învingător!

Motivul acestui cîntec e cam arhaic și lucrurile au nevoe să fie puse la punct. „Copila popii" are drept la o reabilitare. Ea nu mai e demult fata de țară care se sărută sara în poartă cu „bădița". Așa ceva nu se mai întîmplă nici în literatură. Azi, „copila popei" e studentă la filozofie ori medicinistă, citește pe Proust și găsește lipsite de gust idilele rustice în genul lui Coșbuc. Și cum de obiceiu e și frumușică și are ceva zestre, nu se mai mărită cu bădița, ci cu un titrat și ajunge în scurt timp o citadină desăvîrșită.

Dar *clou*-ul cîntecelor ostășești în care farmecul feminin e evocat recruților în ce are el mai specific, îl formează... *El Zorab* al lui Coșbuc. Da, El Zorab, pus „pe cîntec" și servind în marș! „Artistul" care a avut această năstrușnică idee a fost mai pretențios poeticește decît camarazii lui întru compoziție muzicală. El Zorab e aranjat „pe voci", cu variații multe și neașteptate. Inainte de a-l începe, gradații de pe laturile trupei par cuprinși de o emoție agitată. Trupa e împărțită în două. Țignalele intră în funcțiune, tremurat. Cîntecul începe:

La Pa-a-șa vine un arab...

Cele două strofe dela început s'au isprăvit. O mică pauză. Apoi, jumătatea din capătul coloanei pornește, solemn:

Dar tre-e-ei copii de foame-mi mor...

Imediat, jumătatea din coadă—plutonul al doilea—reia versul mai repegior, cu o riturnelă de bas:

Dar trei copii de foame-mi mor!

Prima jumătate, subţirel:

Usca-a-at e cerul gurii lor...

Ceilalţi ripostează, a sfadă:

Uscat e cerul gurii lor!

Pe urmă împreună, pe două voci, în *staccato*:

Şi de a-mar îndelungat
Ne-ves-tii mele i-a secat...

ş'aici, dintr'odată, cu o explozie colectivă de entuziasm:

Al la-a-aptelui izvor!
Al la-a-aptelu-u-i i-iz-vor!

Versul ultim e repetat prelung, tragic. Şi după el,—tăcere. Gradaţii de comun acord, au socotit strofa aceasta ca fiind cea mai de efect din întreaga poezie. Figura de stil care o încheie, a frapat adînc imaginaţia lor virilă. Şi ca să nu-i strice efectul, cît şi ca să nu-şi încarce memoria,—au renunţat la celelalte.

Otilia Cazimir

Numele proprii în opera comică a lui Caragiale

Gherea spune undeva că lui Caragiale îi era imposibil să conceapă o operă, până ce nu ştia exact numele tuturor personagiilor. Aceasta o considera criticul, pe cît ne aducem aminte, ca o particularitate excepţională. Noi credem însă că nici un creator adevărat nu-şi poate gîndi opera, dacă nu ştie numele fiinţelor pe care le crează. Scriitorul care pune personagiului un nume oarecare, la întîmplare, sau, în cazul cel mai bun, un X ori un nume provizor, cu gîndul să găsească numele potrivit mai pe urmă, dă dovadă că nu vede personagiul, că nu e creator şi că face o simplă „compoziţie" literară. Se zice că Balzac, cînd avea de scris un roman, cutreera mai întâiu străzile Parisului cîteva zile, ca să se inspire dela firmele negustorilor.

Pentru un creator personagiile sale *există*. Acelaşi Balzac vorbea despre eroii lui ca de nişte cunoştinţi din viaţa reală. Iar cunoscuţii noştri au pentru noi o sumă de însuşiri, din care una esenţială e numele.

Şi numele comune sînt asociate strîns cu noţiunea (de acela limba maternă, asociată mai puternic de noţiuni decît una străină, este mai frumoasă, adică mai expresivă). Numele propriu e şi mai asociat cu purtătorul lui, fiindcă asociaţia nu se face cu o noţiune generală, ci cu o imagine, sau cu un complex de imagini dela o singură fiinţă concretă. Pe Eminescu nu ne putem închipui să-l cheme altfel decît Eminescu. Şi tot aşa pe amicul Vasiliu Gheorghe. Numele capătă caracterul persoanei care-l poartă. „Take Ionescu" este banal de tot, un Ionescu Tache, dar acest nume, din cauza omului care l-a purtat, a căpătat prin asociaţie un prestigiu deosebit. Iată de ce, dacă acuma l-am vedea purtat de un simplu Ionescu, *întîmplarea* ni s'ar părea comică.

Aşa dar, în viaţa reală, *din cauza deprinderii noastre*, numele *se sudează* cu imaginea fizică şi morală a purtătorului, devine o însuşire a lui, oricare ar fi acel nume.

In arta literară însă, adică în creaţia artistică, unde fiinţa creată (cum am văzut) nu poate creşte în concepţia artistului fără un nume—numele nu va fi oricare, ci unul care *să samene* deodată cu personagiul.

Unui scriitor niciodată nu i-ar fi venit în minte numele Take Ionescu pentru un mare ministru din romanul său. Şi, dacă scriitorul ar fi întrebuinţat acest nume, fără îndoială că cetitorul nu l-ar fi acceptat.

Aşa dar, în deosebire de viaţa reală, unde numele e oricare,—în literatură personagiul trebue să se nască odată cu numele care convine naturii sale fizice şi morale. Scriitorul trebue să-l ghicească prin intuiţie—fie ajutat şi de firmele negustorilor. Căci numele, chiar numai prin sonoritate, fără să mai vorbim de imixtiunea asociaţiilor de idei, nu sînt indiferente din punct de vedere al calităţii lor. *Berheci* e urît, iar *Sulina* este frumos, prin sonoritate. (Aleg nume geografice, pentrucă numele de oameni ar putea să beneficieze ori să piardă prin asociaţiile de idei ale cetitorului cu anume persoane dintre cunoştinţele sale).

Numele din opera comică a lui Caragiale ne dau impresia că fac parte din personagiile pe care le denumesc. Desigur, şi pentrucă ne-am *deprins* cu ele. Dar şi pentrucă numele samănă, prin ele însele, cu personagiile. Aceasta se dovedeşte prin faptul că *deodată*, la prima lectură sau reprezentare a unei comedii a lui Caragiale, simţim că personagiile nu puteau să aibă alt nume, în orice caz că au numele *lor*. Şi trebue de adăogat că mai ales în piesele de teatru e mai necesară această corespondenţă, căci o piesă de teatru e scurtă, şi nu e timp cînd să se facă acea sudare între nume şi personagiu,—celace e posibil într'un lung roman, care, la rigoare, poate „imita" viaţa şi în privinţa aceasta.

Revenim.

In viaţa reală, putea s'o cheme Veta pe tînăra cetitoare a *Dramelor Parisului*, şi Ziţa pe nevasta matură a lui Jupîn Dumitrache. Dar în artă nu se putea, adică era o greşală, pentrucă mai degrabă se potriveşte „Veta" cu o matroană şi „Ziţa" cu o femeiuşcă sprinţară. Şi tot aşa, în viaţa reală putea să-l cheme Iordache Brînzovenescu pe animatorul şi conducătorul studenţilor, iar pe avocatul din *O scrisoare perdută*—Coriolan Drăgănescu. Dar în artă numele roman şi sonor ca o trompetă de alarmă de bilciu, „Coriolan Drăgănescu", se potrivea mai bine pentru şeful svăpăiat al naţionalismului cu tinctură latinistă a vremii deatunci, decît pentru advocat.

Autorii comici obişnuesc să pună nume, care prin conţinutul lor noţional (cînd sînt formate din cuvinte comune, ca *Farfuride*), ori prin asociaţii cu medii comice (*Veta*, nume de mahala), ori prin sonoritate (*Caţavencu*), ori prin altceva,—să samene cu personagiul şi să-l caracterizeze.

Aceste nume cuprinzînd ele însele elementul comic şi evocîndu-l, prin aceasta arta e superioară naturii, căci în natură pe demagogul din *O scrisoare perdută* putea să-l cheme, din întîmplare, chiar şi Bălcescu ori Petre Carp.

Arta e artificiu. Acumulează şi aranjează în vederea efectului. Artistul comic uzează încă şi mai regalian de dreptul (ba îşi îndeplineşte chiar datoria) de a exagera, de a şarja, chiar şi la denumirea personagiilor sale, adică pe tot registrul *creaţiei*. „Trahanache" e artificiu artistic şi şarjă.

Alecsandri, ca în toate stadiile copilăreşti ale literaturii, avea procedeul copilăros. El, pe excroc îl numea Pungescu, pe demagog Răzvrătescu, pe poetul ridicol Odo-başa ori Acrostihescu.

Caragiale procedează artistic. El se mulţumeşte să suggereze. „Zaharia Trahanache", şi prin nume şi, mai ales, prin pronume, şi în definitiv prin combinarea numelui cu a pronumelui, suggerează bătrîneţa şi chiar decrepitudinea şi tot ce are greoiu şi ticăit venerabilul preşedinte. Să nu se spună că acest nume face impresia aceasta fiindcă, posterior, s'a asociat în mintea noastră caracterul tipului cu numele său. Nu poate fi nici o îndoială, că dacă ai auzi pentru întîia oară acest nume, şi numai numele,—n'ai avea o impresie, fie şi pe departe, asemănătoare cu acela pe care o ai cînd cunoşti personagiul.—„Farfuride" şi „Brînzovenescu", prin aluzia culinară a numelor lor, suggerează, cred, inferioritate, vulgaritate şi lichelism.—„Nae Ipingescu", prin sonoritate, chiar fără (ori e o impresie personală ?) nici o asociaţie de idei cu croitoria inferioară (ipingea) şi cu ciobotăria (pingea), suggerează extracţie inferioară, ocupaţie de rînd şi imbecilitate.—„Caţavencu", cu silabele lui stridente şi cu conturul ridicol, redă perfect pe demagogul *latrans*—„Agamiţă Dandanache" rimează, cred, cu ramolismentul comic, prin diminutivul caraghios al straşnicului nume Agamemnon, pe care Trahanache îl pronunţă „Gagamiţă" şi care redă căderea în copilărie a acestui ramolit; prin conţinutul noţional al cuvîntului „*Dandanache*" şi prin sonoritatea acestui cuvînt; prin sufixul *-ache*, comun şi numelui lui Trahanache, şi prin suma tuturor acestora. Iar cuvîntul *dandana* se potriveşte cu rolul lui în piesă: schimbarea intempestivă a candidatului la deputăţie, dezesperarea Zoei din cauza scrisorii amoroase, etc., plus dandanaua mai veche cu „pac! la Războiul". Din punct de vedere al ultimei intenţii, Caragiale procedează oarecum în genul Alecsandri. Dar cît de pe încunjur, adică de artistic!—„Crăcănel" evocă un om cu o conformaţie fizică şubredă, în deficit de virilitate, imbecil, adică aşa cum e acest personagiu fricos şi „tradus" de toate femeile. De altfel, aici nu poate încăpea nici o discuţie, căci „Crăcănel" este o poreclă (dar tot aşa de indirectă ca şi *Dandanache*), aşa dar trebue să conţină caracterele comice ale tipului.—„Rică

Venturiano" evocă dezinvoltură (prin nume şi prin pronume), juneţă, poate *aventură* (prin pronume) şi, prin sonoritatea numelui şi a pronumelui, caşi prin combinaţia lor, e comic.—Numele „Veta", „Ziţa", „Miţa", „Didina" nu au nimic comic, noţional sau acustic, dar au comicul categoriei sociale,—aceste nume fiind *mai mult* nume de mahala (mai mult, căci „Miţa" şi mai ales „Didina" se găsesc şi în alte clase).* Acum treizeci de ani era foarte răspîndit la mahala un cîntec: „Ah, cît de mult te-ador, De doru-ţi mor. Aşa se începea Scrisoarea sa... Didina cînd ceti, Peloc păli etc.". E un nume, considerat ca mai poetic şi mai distins în suburbie—şi 'n adevăr în *D'ale carnavalului*, Didina Mazu e *leoaica* piesei, în deosebire de biata Miţa Baston.

Acum, desigur, numele acestea cînd sînt purtate în viaţa reală de oameni distinşi, se înobilează ca în cazul „Take Ionescu", atît este de adevărat că între nume şi om se face o aderenţă. Dar în Caragiale, numele acestea se mai mahalagizează încă, din cauza marelui talent al scriitorului de a concentra în ele quintesenţă de mahalagism. Pe Lache, Mache şi Tache, el l-a făcut mai Lache şi mai Mache. Şi dela *O noapte furtunoasă* încoace, numele Veta e compromis cu totul. Caragiale, ca toţi marii creatori, a imprimat realităţii concepţia sa. A imprimat-o şi cu privire la nume.

Personagiile serioase au, *fireşte*, nume mai serioase. Ştefan Tipătescu (cu o uşoară nuanţă totuşi de comic, căci e plasat într'o comedie), Zoe.—„Zoe"! Ce bine e ales acest nume romînesc pentru o damă mare în politica din provincie! (In *comte-rendu-urile* de pe vremuri: M-me Zoë X...). Tot serioase (dar *alese* bine pentru comedia respectivă) sînt şi numele Jupîn Dumitrache, Chiriac şi Spiridon, adică negustorul, calfa şi ucenicul, oameni amestecaţi într'o afacere serioasă de negoţ (vezi această ultimă idee, desvoltată din alt punct de vedere, în «V. R.», No. 2 din 1922: *Pe marginea Nopţii furtunoase*).

Din alt punct de vedere, şi anume istoric, problema este şi mai interesantă, numele şi mai expresive.

Sufixul numelui Farfuride ne dă a înţelege că eroul e de origine grecească, şi tot aşa Agamiţă Dandanache, prin numele lui grecesc şi prin pronume. Şi poate nu e lipsit de aceiaşi semnificaţie şi numele Trahanache. Şi cum totul în *O scrisoare perdută* e semnificativ şi simbolic, numele acestea şi proporţia a-

* Caşi Anica etc. din poeziile lui Conachi, comice, pentru noi, în poezie, pentrucă dela Conachi până azi aceste nume au degringolat, rămînînd numai în clasele de jos, iar pentru tîrgoveţi evocînd mai ales nume de slujnice. E unul din „defectele" şi „ridiculele" poeziei lui Conachi pentru noi, dar nu şi pentru contemporanii lui.—Un alt ridicul al poeziei lui, de care iarăşi nu e vinovat el, un ridicul din cauze analoage, e stilul lui, din care ceva a mai rămas în mahala—caşi numele lui feminine.

ceasta de Greci din *O scrisoare perdută*, ar ilustra, temperînd-o, teoria lui Eminescu privitoare la extracţia grecească a partidului vechiu liberal. Cînd Eminescu spune că liberalii sînt urmaşii fanarioţilor, nu are dreptate. Dar că o bună parte din substratul liberalismului vechiu, adică din burghezie, a fost de această origine, e adevărat. Şi probabil că proporţia din *O scrisoare perdută* se apropie de realitate.

Agamiţă Dandanache e un liberal dela centru. Familia lui „dela patuzopt" e o familie liberală, o mică dinastie. Pe Farfuride, Caragiale l-a făcut grec numai prin sufix. Pe Dandanache îl face grec prin nume şi prin pronume. Şi vom vedea că încă şi prin altceva. E mai puţin romanizat decît Farfuride.

In piesele sale, Alecsandri punea pe Greci să vorbească greco-romîneşte. Repugnîndu-i acest procedeu, Caragiale a găsit un altul. Acela de a suggera numai (caşi în privinţa numelor. De altfel, Dandanache, care e „dela patuzopt", trebuia să se fi romanizat mult). Şi Caragiale îl face pe eroul său să vorbească peltic şi sîsîit: «neicusorule», «puicusorule», «patuzopt».—„Agamiţă", „Dandanache", „neicusorule", „patuzopt", atîtea mijloace pentru a suggera grecismul lui Dandanache — la care se adaogă şi cunoştinţa noastră despre fenomenul istoric, exagerat de Eminescu.

Tot de origine grecească sau dintr'un mediu grecesc, ori dintr'un mediu influenţat de grecism, trebue să fie, în intenţia sau în intuiţia lui Caragiale, şi conu Leonida, dacă are acest nume. Concepţia „eminesciană" se tot ilustrează.

In *Momente*, există trei schiţe în care nişte femei îşi vînd farmecele pentru parale, cu consimţimîntul mai mult sau mai puţin conştient al bărbaţilor lor. Pe aceşti bărbaţi îi cheamă Panaiotopolu, nenea Mandache şi Verigopolu. Cel puţin doi sînt Greci. Pentruce acest grecism al *souteneurilor*?

Caragiale nu era şovinist şi antigrec. Care e cauza că atunci cînd a imaginat astfel de tipuri, i-au venit în minte nume greceşti? Nu ştiu. Poate că a fost o impresie datorită unei realităţi: poate că a avut ocazia să observe acest fel de familie-în-trei la oameni, din întîmplare, cu nume greceşti. Sau poate că, de seminţia aceasta era legată mai mult în conştiinţa sa turpitudinea fanariotă sau chiar meseria de proxenet—exercitată, în adevăr, mai ales de Greci în Muntenia şi de Evrei în Moldova, adică de cele două burghezii mai vechi ale noastre, căci şi *afacerea* aceasta cădea tot în lotul burgheziei. Dar, însfîrşit, fapt este că numele acestor tipuri sînt greceşti.

In *O scrisoare perdută*, pe cei doi institutori, agenţii lui Caţavencu, îi cheamă Ionescu şi Popescu (Primul Ionescu şi primul Popescu al lui Caragiale). Aceasta însamnă că ei sînt de extracţie populară, feciorul popei şi feciorul lui Ion. Fac parte dintre cei care se ridică din poporul de jos. (Până atunci „poporul" era burghezia). E un episod al „ridicării noroadelor", care începe mai pronunţat atunci.

Aceste nume, împreună cu Georgescu, Diaconescu, Protopopescu, Iconomescu (feciori de diaconi și preoți de diferite grade; mulțimea lor *constată* faptul real că, la începutul „ridicării noroadelor", mai ales preoții, mai instăriți și deja diferențiați de norod, puteau furniza fii cu oarecare învățătură de carte, ca să ocupe funcțiile create de formele nouă — deocamdată funcțiile mici) așa dar, aceste nume vor mișuna, *mai tîrziu*, în „Momente". Aproape nici nu-l va chema altfel, decît atunci cînd autorul îl va numi cu numele de botez, și atunci se vor numi Lache, Mache, Tache, Mitică etc..

Dar cum aceste nume, pe lîngă evocarea extracției populare, sînt, prin frequența lor, aproape nume comune, Caragiale a mai intenționat să evoce și lipsa de individualitate a acestor personagii, caracterul lor de gloată, o ceară amorfă, pe care formele nouă și urmările lor au lăsat aceiași pecetie—urîtă, după sentimentul lui Caragiale.

E natural ca pentru el toate aceste nume să aibă ceva comic. Comicul lor vine din cauză că ele îi evocă mahalaua. Dar sînt comice și prin frequența lor, prin faptul că au ajuns ca niște nume comune. Frequența, neschimbarea aceasta e „du mécanique plaqué sur du vivant".

Și'n adevăr, acei pe care el îi numește Popești și Machi în „Momente", n'au individualitate.— Marele creator de oameni Caragiale, n'a creat în Machi și Popești individualități, pentrucă, după el, n'au individualitate nici în viața reală. *Formele* nouă i-au redus la unitate, i-au făcut la fel ridicoli. Comicul fiecăruia, e comicul întregii categorii. Unul sufere de „situația" țării, altul sufere de „lacuna" din codul penal — asta e singura deosebire.

Marele creator Caragiale a reușit să facă acest *tour de force* de creație, se poate zice negativă: să nu dea nimic individual acestor tipuri, ci numai pecetea categoriei lor.

In comedii, unde avea de creat caractere, n'a procedat așa. Acolo personagiile oricît de neînsemnate, au nume foarte individuale. Nu le cheamă Mache și Popescu, afară de institutorii din *O scrisoare perdută*, cu care începe Caragiale să zugrăvească anonimatul acestei categorii,—această „societate anonimă". Iar Ionescu și Popescu din *O scrisoare perdută*—ca toți cei din „Momente" de mai tîrziu,—nu-s individualizați. Și sînt singurele personagii neindividualizate din toate comediile lui Caragiale. Aceasta se potrivește cu rolul acordat lor în comedie. Conform concepției lui Caragiale, acel rol impunea chiar, aceste nume.

De altfel, pe vremea cînd a scris comediile ori în timpul cînd și-a plasat acțiunea pieselor, abia începuse „ridicarea noroadelor". Abia începuse ascensiunea lui Mache și Popescu. Chiar dacă n'ar fi fost motivul principal — nevoia impusă de genul literar de a crea individualități—realismul, supunerea la obiect, trebuia să impue lui Caragiale sgîrcenie de Popești.

Ce rol are la Caragiale numele în conceperea personagiului se poate vedea mai bine decît oriunde într'o schiță din „Momente", unde a luat ca erou un Mache, dar l-a pus într'o situație serioasă și tragică. E *Inspecțiune*, în care e vorba de sinuciderea unui casier.

Schița are ca personagii exact personagiile din celelalte „Momente".

Dar aici pe erou îl cheamă Anghelache, tot nume de om din clase inferioare, dar rar și mai serios și ne mai utilizat de Caragiale aiurea.—Iar celelalte personagii din *Inspecțiune*, (adică Lachii, Machii, Ioneștii și Popeștii din alte schițe) aici n'au nume. Caragiale le-a ascuns numele, căci dacă-i numea, trebuia să-i cheme ca în toate schițele, cu atît mai mult cu cît e vorba de o petrecere la o berărie între exact aceiași „amici" din restul *Momentelor*.

Dar acești funcționari *acum* nu mai vorbesc fleacuri. Ei sînt îngrijorați de soarta lui Anghelache, pe care o presupun teribilă. Iată de ce Caragiale n'a putut să le spună pe nume. Numele acestea comicizate atît de mult de el, ar fi dăunat atmosferei grave a bucății. Dar nici n'a putut să le dea alte nume, adică altfel de nume, căci ar fi falsificat realitatea. (Cînd însă, în peregrinațiile lor nocturne ca să dea de urma lui Anghelache, întîlnesc pe un „amic" al lor, care nu luase parte la afacerea asta gravă, —acesta are nume și-l cheamă firește: Mitică).

Și iarăși în deosebire de toate *Momentele*, acești Lachi și Machi acum nu vorbesc cu caragialisme. *

D. P. Zarifopol a imaginat cîndva pe Pulchérie Chiriac, fiica personagiului din *O noapte furtunoasă*. Se zicea acum douăzeci de ani că însuși Caragiale se gîndea, sau chiar scria, „urmarea" comediilor sale, evoluția tipurilor și a urmașilor lor. Dar pe cît știm, n'a rămas nimic dela Caragiale în direcția aceasta.

Totuși, o Pulchérie Chiriac, ba chiar mai multe, găsim în *Momentele* de mai tîrziu. De pildă Esméralde Piscupesco (=Episcopesco; bărbatul ei, burghez mare, e pe o treaptă mai înaltă a erarhiei, nu e numai Popescu) și alte doamne Popesco, *acum* devenite „societate bună", trăind în palate somptuoase, cu *„five o'clock-tea"*, etc.. Așa dar, dacă n'a arătat evoluția tipurilor și familiilor din comedii, — dacă n'a creat pe Pulchérie Chiriac—Caragiale totuși a urmărit evoluția *categoriei sociale* din comedii. Este drept că Pulchérie Chiriac e mai evoluată decît Esméralde Piscupesco. Pulchérie e dintr'o generație mai nouă decît Esméralde. Poate e fiica ei.

* Mai propriu: nu mai discută lucrul public („formele nouă"), ori ceva în legătură cu el. Nici Chiriac nu vorbește stropșit în scenele de dragoste.

în Caragiale se vede gradaţia. Dela Miţa Baston la *Mari* Popescu, şi dela Mari Popescu la Esméralde Piscupesco. De-atunci încoace, a trecut vreme—şi Esméralde a născut pe Pulchérie. E istoria întreagă a „ridicării noroadelor", a evoluţiei burgheziei noastre simbolizată şi prin nume, tot mai moderne şi mai occidentale.

Această problemă a numelui Caragiale n'o uită niciodată, atît de mult numele face parte din procesul său de creaţie. Într'o schiţă, pe două mahalagioaice vechi le cheamă Ghioala şi Anica. Pe fiicele lor: Matilda şi Lucreţia. In altă schiţă, în care institutoarea dintr'un tîrguşor e Aglae Poppesco (aici occidentalizarea a lucrat teribil la pronume) şi secretarul primăriei Athanasiu Eleutherescu (Tanase Lefterie a fost inobilat prin etimologism), —pe consilierul comunal, aşa dar simplu cetăţean, mahalagiu de moda veche, îl cheamă, *încă*, Niţă Necşulescu.

In toate aceste schiţe e vorba de Muntenia.

In schiţele cu subiect din Moldova (plasarea subiectului în Moldova se cunoaşte după limba personagiilor), lucrul se schimbă cu totul. Aici personagiile se numesc Gudurău, Perjoiu, Gregoraşcu, Buzdruzovici, Bostandaki etc.—iar numele de botez sînt Costăchel, Iordăchel, Athenaïs, Edmond, Raoul etc.—Pronumele acestea sînt foarte individuale şi chiar cu o nuanţă de „originalitate" adică de bizarerie. Prin această originalitate, ele amintesc numele din Gogol. Şi'n adevăr, chiar şi personagiile samănă cu cele din Gogol, în sensul că au rămas mai în afară de curentul cel mare al vieţii şi au curiozităţi legate de o astfel de stare.

Formele nouă, burghezirea, ridicarea noroadelor etc. sînt fenomene *mai ales* munteneşti. Şi de aceia Caragiale a urmărit fenomenul mai ales în Muntenia. Moldova a rămas în urmă. A rămas mai veche. Aceasta l-a frapat pe Caragiale şi aceasta o redă prin numele personagiilor. Aceste personagii sînt în parte boeri. Şi'n adevăr, în Moldova, influenţa franceză s'a exercitat mai ales asupra boerilor (căci burghezia a fost puţină). Caragialele Moldovei, Alecsandri, a satirizat efectele influenţei franceze asupra boerilor şi mai ales a boerinaşilor. Această influenţă franceză a dat ca rezultat mai întîiu pe Coana Chiriţa, pe Gahiţa Rozmarinovici, pe Iorgu dela Sadagura—pictaţi de Alecsandri—şi apoi pe urmaşii lor Edgar Bostandaki, Athenaïs Gregoraşcu, pictaţi de Caragiale. Aceşti boeri se numeau Bostandaki şi Gregoraşcu—şi nu Ionescu şi Popescu, căci nu erau fiii anonimi ai anonimului Ion ori ai unui popă. Dar influenţa franceză l-a schimbat din Iorgu Grigoraşcu în Raoul Gregoraşcu şi din Chiriţa Grigoraşcu în Athenaïs Gregoraşcu.—Pe de altă parte, în numele Bostandaki (şi poate şi Buzdrugovici) se vede originea străină a unei părţi din boerimea moldovenească, origine care nu e întotdeauna grecească.

In Edgar Bostandaki e simbolizată decăderea, decavarea boerimii moldoveneşti. Bostandakii au mişunat prin Iaşi pănă eri şi au mai rămas încă resturi şi azi. Regele Carol pensiona în secret pe unii Bostandaki.

Iar şarjarea acestor nume moldoveneşti este dreptul autorului comic, cum am văzut. Această şarjare este făcută cu mult simţ al realităţilor. Aceste nume ne evocă perfect caracterul de special, de învechit, de „original", de „survivance", — de tot ceiace a redat şi Gogol, în opera sa. Numai numele Gregoraşcu are altă fizionomie: un Gregoraşcu e general şi şef de partid. E mai amestecat în viaţa modernă.

Aşa dar, toată deosebirea istorică din veacul trecut dintre Moldova şi Muntenia e redată în numele inventate de Caragiale.

Această semnificativă acordare de nume nu se desminte decît rar. Vreau să spun că foarte rar Caragiale dă nume care să nu indice natura personagiului dintr'un punct de vedere oarecare. Aşa ar fi numele Pampon şi Mazu (Didina), din „D'ale carnavalului", care probabil sînt alese pentru trebuinţele intrigii, căci din cauză că nişte personagii din piesă rostesc vorbele „mazu" (un termen de joc de cărţi) şi „pampon", intriga, cum se ştie, se încurcă de tot.

Să mai adăogăm că odată Caragiale a pus un nume cu intenţii polemice: revizorul Lazăr Ionescu-Lion—la adresa lui G. Ionescu-Gion, pe care l-a persiflat şi altfel. Dar cum acest procedeu al lui Gion de a-şi crea pseudonimul l-au imitat şi alţi Ioneşti—pe lingă intenţia polemică, Caragiale a putut să aibă în vedere şi satirizarea unei apucături mai generale.

In opera lui Caragiale problema numelor proprii e mai importantă decît în opera altor scriitori, pentrucă opera lui e comică, şi într'o astfel de operă, numele e o *însuşire* mai esenţială a personagiului, decît în alte genuri literare.

Dar problema aceasta la Caragiale a fost mult mai complicată. Numele nu aveau să caracterizeze tipurile numai din punct de vedere al caracterului. Ele trebuiau să caracterizeze şi clasa socială, veche sau nouă, a personagiilor, originea lor etnică, provenienţa lor muntenească ori moldovenească, şi rolul lor social, pentrucă opera lui are ca obiect moravurile dintr'o vreme de tranziţie, adică de amestec de vechiu şi nou, indigen şi străin etc..

Numele din opera lui Caragiale *analizează* toate aceste stări şi toate aceste deosebiri. Luminează, în felul lor, istoria şi sociologia Romîniei din a doua jumătate a veacului trecut. Şi sînt formule rezumative.

Dar categoria simbolizată de Caragiale prin Ioneşti şi Popeşti avea în ea ceva care, contribuind împrejurările istorice, a făcut-o să se cultive, să creeze o burghezie naţională, să pună puţin fond în formele nouă,—şi să inobileze numele Ioneştilor şi Popeştilor, punîndu-le alăturea cu ale Ghicilor şi Cantacuzinilor şi chiar înlocuindu-le. Take Ionescu, nu numai prin rolul său, dar şi

prin numele său „schimbat în renume", este simbolul acestei categorii, al rolului ei, al ascensiunii ei,—cu toate luminile şi umbrele. Cînd vechiul partid conservator a fost *silit* de istoria ţării să-l adopte, era un semn că *trecutul* însuşi trebuia să facă concesii ca să-şi prelungească viaţa, ca să nu moară şi în „fond", cum murise în „forme".

Din tot ce precede, ar rezulta că opera lui Caragiale este de domeniul istoric, cel puţin în privinţa problemei tratată în acest articol cu ajutorul numelor. Dar adevărul este altul. Este drept că din acest punct de vedere, opera comică a lui Caragiale se învechise puţin înainte de războiu. Aceasta, şi atita, rezultă şi din cele spuse în acest articol. Dar dela războiu încoace, s'a produs un alt val, mai mare şi mai tumultuos, al „ridicării noroadelor", însoţit, fireşte, de o altă „cădere a neamurilor" (unele din aceste „neamuri", acum căzute, erau ele însele ridicate din „noroade"). Aşa dar dela războiu încoace Caragiale a devenit din nou de actualitate.

Şi va trebui să treacă iarăşi multă vreme, ca „noroadele" ridicate acuma să devină „neamuri" şi să se cureţe de „caragialism".

„Noroadele" care se ridică acuma sînt aproape întregul popor. E opera războiului şi a urmărilor lui sociale şi politice. Vechea cultură rurală, acela care a produs pe Creangă şi care era o cultură adevărată, atacată de formele nouă încă înainte de războiu, e pe cale de a dispărea. Dar dela acea cultură veche şi până la cultura adevărată europeană, este spaţiul tuturor „caragialismelor". Saltul ţării întregi, peste spaţiul acesta, la cultura europeană (varianta romînească), indiferent de ce grad, dar europeană, este evoluţia viitoare a societăţii romîneşti, dacă evoluţia va fi normală.

Atunci toate „noroadele", după ce-şi vor fi făcut stagiul în fatalul „caragialism" al fazelor de tranziţie, vor deveni „neamuri".

Până atunci Caragiale nu va fi niciodată inactual, sau cu totul inactual.

G. Ibrăileanu

Note pentru Leonardo da Vinci

de Merejkowski *

Merejkowski are pentru evocarea feluritelor stări sufleteşti metode simple şi de o rară sobrietate. Nu vom găsi valul impetuos şi trepidant de imagini al lui D'Annunzio, nici discursivele procedeuri ale lui Bourget, nici analismul cu alure matematice al lui Stendhal, nici bogăţia si luxurianta varietate tolstoiană. Ci prin citeva scurte notări a unor gesturi exterioare, printr'o reflecţie, schiţează ansamblul, care capătă imediat strălucire, sonoritate, mişcare. In citeva portative Beethoven a evocat Destinul care ciocăne la poarta vieţii omului (în simfonia V); în citeva pagini Merejkowski a evocat simfonic şi cu tragică intensitate scurgerea timpului şi ruina străduinţelor, toată nimicnicia năzuinţelor şi a bietelor visuri omeneşti.

...Leonardo se urcă într'o seară pe dealul Palatinului. „Acolo unde se înălţau odinioară palatele lui August, Caligula, Septimiu Sever, bătea vîntul printre ruine, iar pe cîmpiile cu măslini se auzea *numai* behăitul mieilor şi cîntecele greerilor". În acest decor unde „purpura şi aurul frunzelor de toamnă" înlocuiau purpura şi aurul locuinţelor imperiale, Leonardo întîlneşte pe Niccolo Machiavelli. (Acum al doilea detaliu semnificativ). Vorbind de jalnicul sfîrşit al papei Borgia şi de apropiata cădere a lui Cezar Borgia, Niccolo răspunde:

— Prin voia sorţii am fost în viaţa mea martor la atitea evenimente, că de multă vreme nu mă mai mir de nimic..."

Nicăieri prăbuşirea Borgiilor şi exclamaţia lui Machiavelli nu şi-ar fi găsit o mai adîncă rezonanţă. Şi în această scenă în care predomină nuanţele amurgului sînt citeva izbucniri de viaţă

* Ediţie integrală la Bossard.

(durerile şi bucuriile lor de descoperitori de drumuri nouă, ciripiturile triumfătoare ale paserilor care îşi făcuseră cuiburi în ruinile Coliseului şi care nici nu seamănă, nici nu seceră şi pentru care tatăl ceresc poartă grijă), ce se suprapun armonic, împrumutînd întregului tablou ameţitoare farmece şi nespusă melancolie.

*

Merejkowski are într'adevăr mentalitatea istorică. Are puterea de transpunere deplină în sufletul altor epoci, în judecăţile şi prejudecăţile lor. Nu condamnă niciodată obiceiuri care au fost naturale şi care azi par odioase. Nici urmă de repulsie ori de indignare cînd ducele Milanului invită pe Leonardo să modeleze superbe lebede de zăpadă ce se topeau în primăvară; sau cînd îl roagă să construiască pentru soţia sa, Beatrice, un scaun pentru descărcatul stomacului, care să rivalizeze cu al ducesei de Lorraine şi unde să aranjeze un instrument muzical automat.

Punctul de vedere istoric e unghiul predilect în care se aşează spiritul contemporan pentru a înţelege o epocă oarecare. Dar înţelegerea exactă şi deplină a vieţii unei epoci apuse este oare posibilă? Negativa e cu mult mai probabilă. Sufletul unei epoci, adevăratul ei suflet se îngroapă odată cu moartea epocii. Oricît ai studia documentele epocii lui Ludovic al XIV-lea de pildă, oricît ai ceti documentele, pietrele, oricît ai pipăi costumele şi perucile, niciodată n'ai să poţi spune cu deplină încredere care a fost adevărata atmosferă a epocii, care a fost sufletul ei. Putem spune doar atît: cum vibrează personalitatea şi sufletul artistului sau al cercetătorului faţă de trecut. Dealtminteri nici între două generaţii care îşi succed nu este o înţelegere. Există o întreagă literatură care are drept temă, tocmai această fatală neînţelegere şi luptă dintre „părinţi şi copii". (Romanul lui Turghenev e semnificativ). Atmosfera unei epoci e numai acela pe care noi o bănuim; în deobşte fiecare epocă îşi are atmosfera cu nota ei caracteristică, care o deosebeşte profund de alte epoci. Totuşi sînt atîtea păreri contradictorii în privinţa unei epoci, tocmai fiindcă sînt atîtea temperamente care vibrează în mod deosebit.

Italia Renaşterii a fost pictată de mulţi romancieri. Eu nu recunosc decît pe a lui Merejkowski brăzdată cu tragedia mută a lui Leonardo da Vinci. Sîntem suggestionaţi de cel mai puternic. Epopeea napoleoniană în Rusia, în vecii vecilor va fi cunoscută aşa cum a descris-o Tolstoi în „Războiu şi Pace". Cînd artistul a studiat epoca, el va face în opera sa o fotografie a aparenţelor: sufletul îi va scăpa. (Ce aţi zice de un japonez care ar veni în Romînia, s'ar documenta asupra costumelor ţărăneşti, asupra folklorului şi ar vizita cîteva sate, pentru a scrie apoi un mare roman ţărănesc?) Dacă un modern s'ar apuca să

redea viaţa Spaniei medievale, el, fiul Luminei va clocoti de furie cînd va aminti de închisorile Inchiziţiei vizitate de lilieci şi de răzbunarea milei catolice. E interesant de văzut cum blestemă Leconte de Lisle această epocă pentru care el nu are nici cea mai mică înţelegere:

> O, siècles d'égorgeurs, de lâches et de brutes,
> Honte de ce vieux globe et de l'humanité,
> Maudits, soyez maudits, et pour l'éternité!
>
> *(Poèmes tragiques: Les siècles maudits)*

După cum se vede, se face o mare greşală: se judecă trecutul prin prisma prezentului. De obiceiu un roman istoric este deghizarea—inconştientă poate—a prezentului. (Iată ce n'a priceput niciodată d. H. Sanielevici cînd imputa în „Poporanismul reacţionar" d-lui Sadoveanu că n'a studiat epoca în care îşi plasează „Şoimii" săi şi n'a înţeles-o).

*

În *Leonardo da Vinci* se profilează cele mai de seamă figuri ale Renaşterii. E şi Luca Paciolo inventatorul în estetică al unei legi a secţiunii de aur, dezvoltată mai tîrziu de Fechner cu un răsunător succes. Apare şi Michel Angelo Buonarrotti subt aspecte nu tocmai favorabile. E totuşi redată cu multă precizie impresia de forţă nestăpînită a Titanului şi e de o nespusă duioşie timiditatea lui de orgolios neîndeminatic. Apare şi Rafael Sanzio cu ochi superbi şi goi de cugetare care ascultă lecţiile de matematică ale lui Leonardo necesare în pictură, aşa cum ascultă Jean-Christophe poveţele moralizatoare ale bunicului său: „avec un profond respect", celace nu-l împiedecă se gîndească că era „très éloquent, mais un peu ennuyeux". Rafael înspăimîntă pe Maestru printr'o frază scăpată la întîmplare: „am observat că atunci cînd pictezi nu trebue să te gîndeşti la nimic şi totul merge admirabil", mărturisire în care noi recunoaştem puterea subconştientului în arta lui Sanzio. Va trece apoi multă vreme până cînd psihologii moderni în frunte cu Freud vor arăta considerabilul aport al depozitelor subterane în creaţia artistică.

O apariţie emoţionantă este şi Niccolo Machiavelli cu şiretenia lui naivă, străbun al modernilor amatori de paradoxe, în care el punea cîteodată o smintită pasiune. Înaintaşul lui Nietzsche este acest amărît ambasador al linarilor Florenţei, iar identitatea lor de îndrăzneaţă şi crudă cugetare, îşi are echivalentul şi în viaţa sentimentală, în viaţa lor de toate zilele: acelaşi duioşie şi nesfîrşită delicateţe îi uneşte.

Relaţiile dintre Leonardo şi Niccolo, aflate în perfectă armonie, se înăspresc cînd pictorul matematician dă planul topo-

grafic al patriei lor Toscana, lui Cezar Borgia ce plănuise cucerirea. Cînd autorul „Principelui" află,—cu toată exclamaţia sinceră a lui Leonardo: „crede mă, Niccolo, eu în politică sînt orb" —simte abisul ce-l desparte, verificînd încăodată observaţia, că adevăratele şi trainicele prietinii nu se pot înnoda decît avînd la temelie aceiaşi credinţă. Ce legătură ar fi putut fi între Leonardo, cetăţeanul Lumii şi între Machiavelli ce îşi termină opera capitală cu un ditiramb pentru Italia şi cu arzătoare strofe din Petrarca :

Virtù contra 'l furore
Prenderà l'arme, e fia 'l combatter corto,
Chè l'antico valore
Negl'italici cuor non è ancor morto ?

*

Leonardo, deşi recunoştea legitimitatea iubirii trupeşti, se supunea altei legi de pudoare şi de castitate. Faţă de oameni avea o bunăvoinţă amestecată parcă cu scîrbă şi cu compătimire. Era un mizantrop senin. Vă aduceţi aminte de chipul lui Octave Mirbeau? Trist şi dezolat chip. Durerea care îşi pusese definitiv pecetia ei convulsionată, emoţionează adînc. Şi emoţia e cu atît mai mare, cu cît se poate observa bine din opera lui, că toată durerea provine dintr'o eroare: din eroarea că totdeauna a considerat actul concepţiei ca ceva meschin şi degradator. Deşi a afirmat de atîtea ori frumuseţea lui, evidenţa este că toată arta sa priveşte împărecherea umană, nu dela înţelegătoarea înnălţime a artistului şi filozofului, ci prin ochelarii pudici al unui biet filistin. Octave Mirbeau, pictorul neîntrecut al cărnii putrede, detractorul ipocriziei şi al prejudecăţilor a avut până în măduva spiritului său prejudecata burgheză a sexualităţii ce degradează. Din această promiscuitate de filistinism şi năzuinţă spre candid ideal, a eşit amara lui tristeţe: Leonardo, magul care întruchipase înţelepciunea lui Hermes Trismegistul a fost de-un calm, de-o seninătate şi de deplină înţelegere a destinului şi a legilor naturale cum numai la celălalt mare olimpian vom găsi, la Goethe. Mirbeau ura prea mult pe oameni. De altfel adevăraţii mizantropi—după o dreaptă observaţie a lui Leopardi —nu sînt decît acei care trăesc prea mult printre oameni. Scoateţi pe mizantrop din mijlocul societăţii şi tot mohorîtul lui dispreţ va dispărea. Observaţia lui Leopardi trebue complectată şi precizată. Mizantropia, dacă nu e afectare sau diformare, este floarea favorită la butoniera celor mai alese inteligenţe dintr'o grupare socială şi care, conştiente de această superioritate, scîrbite de platitudinea mediului, jignite de nerecunoaşterea meritelor lor îşi formează această cochilie de dispreţ care-i pune la adăpost. Mizantropul nu dispreţueşte decît pe prostul din clasa lui.

Leonardo avea scîrbă de academicianii timpului său şi infinită dragoste pentru cei simpli şi naivi.

Dar părea că mizantropul e sterilizat de afecţiune pentru alţii. Nimic mai greşit; luminosul mizantrop Leonardo iubea cu duioasă şi maternă dragoste pe Niccolo Machiavelli cu reaua şi cruda lui inteligenţă, pe chinuitul şi răzvrătitul Cezar, ucenicul lui, pe Beltraffio, pe Francesco Melzi şi pe atîţia alţii. Mizantropii iubesc în deosebi copii. Un sculptor a avut chiar fericita inspiraţie să reprezinte pe Mirbeau mîngîind capul unui copil. Dragostea mizantropilor se revarsă mai ales cu îmbelşugare asupra animalelor necuvîntătoare, asupra ierburilor, asupra lucrurilor neînsufleţite. Descrierea minuţioasă şi pe zeci de pagini a lucrurilor pur exterioare—omul fiind înghesuit doar în cîteva rînduri—care a apărut în deosebi în romanele naturaliste dela sfîrşitul veacului trecut, este tot o formă a mizantropiei.

*

Giovanni Beltraffio este dintre acei care nu s'au culcat niciodată în ţinutul liniştii, al împăcării cu sine şi al renunţării. Face parte din categoria celor însetaţi de Absolut, acei care nu cunosc Tranzacţia, oameni certaţi cu universul şi cu ei înşişi. Nimic mai pitoresc şi mai tragic decît chinurile lui de conştiinţă, decît sbuciumul nesăbuit al fiinţei lui înzestrate cu excesivă sensibilitate.

În luptele lui Beltraffio, problema credinţei este pusă cu amploare. Pentru Merejkowski credinţa este o valoare perpetuă, un tot prezentat până acum subt două aspecte şi vremelnic subt al treilea: panteismul antic cînd în ideia divină era absorbită ideia umană, creştinismul cînd umanul a fost desprins din divin şi ultima formă a zeului umanizat a cărei primă şi neînţeleasă întruchipare a fost însuşi Nazarineanul şi al cărui urmaş e luminosul Leonardo da Vinci. Noua religie va fi numai armonie, cîntări albe şi îndoliate, tristeţi senine şi bucurii melancolice, asemenea sufletului grav al olimpianului Nardo. Până la împăcarea celor două lumi, a frumuseţii spirituale şi pămînteşti, durerea îşi va recruta încă robii. Giovanni Beltraffio e numai o pildă. Va fugi veşnic de Savonarola şi se va înspăimînta totuşi, cînd lîngă un tufiş de iasomie, în timp ce înalţă rugi Răstignitului, aude cîntec dulce de mandolă, cuvîntul „amore" şi păgîne îmbrăţişeri şi numai rare ori va bănui, neînţelegînd niciodată, neasemănata armonie a Maestrului Leonardo.

Pentru notarea problemei, Merejkowski are creionul delicatului caracteristic şi umil. Tragedia lui Beltraffio e redată în puţine şi răsfirate pagini. Romanul vieţii lui Leonardo da Vinci aproape n'are intrigă. Nu găsim ţipătul acţiunii exterioare; găsim însă zigzagurile pasionante ale gîndului tragedii sentimentale învăluite cu un *halo* diafan: artă subtilă şi rară.

*

E interesant de observat deosebirile adînci în felul cum priveşte Paul Valéry şi cum priveşte Merejkowski această măreaţă figură a Renaşterii, tip reprezentativ al epocii prin complexitate, curiozitate de lucruri nouă, lipsă de bigotism, introducere a liberului examen în viaţa interioară şi al experienţei în fenomenele externe.

Valéry vede în Leonardo mai întâiu personagiul central al unei „Comedii Intelectuale" în care să se sintetizeze aventurile, aspectele, arabescurile şi fluidul Cunoştiinţei, ceva analog cu Divina Comedie a lui Dante şi balzaciana „Comédie Humaine". Ceiace iubeşte în Leonardo este aspectul său apolinic, înfăţişarea de duşman înverşunat al lui Dionysos, de zeu „qui repousse le mystère, qui ne fonde pas sa puissance sur le trouble de notre sens; qui n'adresse pas ses prestiges au plus obscur, au plus tendre..." etc.. („Variété", pg. 172). Sîntem fireşte departe de Leonardo merejkowskian, încărcat de magnetismul misticismului Renaşterii (cu o vagă nuanţă rusă), ci dimpotrivă avem o fiinţă schematică, desenată în linii drepte şi aproape abstractă (E ciudat că se vorbeşte cu insistenţă de bergsonismul lui Valèry, cînd cei doi prinţi ai gîndirii franceze contemporane se află exact la antipozi).

Autorul lui Eupalinos a geometrizat vasta şi dinamica figură a Renaşterii. A stors-o de sucul şi savoarea vieţii pentru a o reorganiza arhitectonic, rigid şi pur. Rusul barbar a văzut mai mult temperamentul vulcanic al lui Leonardo, exteriorizat prin imensă curiozitate, inconstanţă, sete de Absolut, miuli subite cu note feminine în glas (care îmblînzeau pe neliniştitul Giovanni, făcîndu-i apropiabil pe marele Maestru, sfinx adorat, urît şi temut consecutiv sau chiar concomitent), decizii brusce de a picta *Cina cea de taină* şi de a trece la studiul vertebrelor girafei înainte de a face culorile, etc. etc.. De fapt, Merejkowski şi Paul Valéry sînt două oglinzi minunate care au reflectat deosebit, după legi specifice, hotărîte de fatalitatea structurii lor interioare, un *singur* şi incomparabil spectacol: Leonardo da Vinci. Dar prin spectacol au definit spectatorul.

Petre Marcu

Intîlnire

Nu trăiţi voi, ci un altul vă inspiră...
Eminescu.

„Tu nici nu ştii că paşii năzdrăvani
„Ce te-au adus, din vremuri, lîngă mine
„Au omorît dureri de mii de ani...

„De cînd aştept
„Să-mi luminezi cărările străine
„Şi să-mi tămădui rănile din piept!

„Dezvălue-te, ziua mea dintăi,
„Şi du-mă'n larg ca pe-un copil, de mîni,
„Mi-i sufletul crescut în ochii tăi
„Etern ca ceru'n funduri de fîntîni!.."

Aşa vorbea odată un bărbat
Femeii care l-a întîmpinat.

Cuvintele, cascadă de scîntei,
Rostite din adîncuri de-un străin,
Cădeau fierbinţi în trupul ei
Ameţitoare ca un val de vin
Şi-i răscoleau cu zvonul lor tăcerea:

„Ţi-i cîntecul mai dulce decît mierea,
„Coboară-te şi-mi cîntă mai aproape..."

Şi s'a'nclinat bărbatul, mai aprins,
Cu ochii vii ca jarul subt pleoape,
Spre gura înflorită înadins...

Apoi s'au dus în văzul tuturor
Pe stradă
Incredinţaţi că nimeni n'ar să-i vadă;

Vibrau în strîngeri trupurile lor,
Dar nu de jocurile vorbei lui,
Ci de minciunile străinului...

G. Bărgăuanu

Din lumea plantelor

Lumea nemişcătoare a plantelor destăinueşte, după observaţii mai de amănunt, minuni de organizare şi manifestări, care îndeamnă să le atribuim puteri dinafara celor pe care fizica şi chimia ni le fac cunoscute.

Aceasta, desigur, din pricină că, cu tot uriaşul progres al fizicei şi chimiei, trecerea dela viaţa materiei neorganizate la cea biologică, a materiei organizate, e prea bruscă. Incercăm, e dreptul cu oarecare succes, să umplem prin ipoteze golul lăsat de observare şi experienţe, dar aceasta numai pentru a netezi puţin drumul spre noi cercetări. Adevărata ştiinţă se stabileşte numai cind experienţele ridică orice îndoială asupra mersului unui fenomen.

Dacă materia, în ultimă analiză, e o anumită manifestare a energiei; dacă atomul e un complex de granuli de electricitate, desigur că această energie intra-atomică are şi în materia vie manifestări. A le desluşi e cu atît mai greu, cu cît sînt mai complexe moleculele organice şi cu cît între ele, subt influenţe foarte slabe, se pot naşte prefaceri mai variate.

Dar, chiar renunţind la gîndul de a descurca, măcar ipotetic, asemeni mistere ale materiei vii, lumea plantelor,—care, după concepţiile noastre de acum, e cea dintâiu care a închis în ea energii speciale, ce au reuşit să grupeze molecule simple, neorganice, în molecule mari, complexe, creind materia vie,—e plină de minuni. Lumea aceasta, în genere nemişcătoare, nu s'a putut sustrage unor condiţii limitate de viaţă, cum se pot sustrage, prin mişcări, animalele; a trebuit să se modeleze şi să se organizeze deosebit, pentru a rezista şi a cuceri pămîntul, cu variatele lui condiţii de traiu.

In lumea vegetalelor, caşi în cea a animalelor, se poate vorbi de o tendinţă biologică spre complexitate, spre perfecţio-

nare, oricît această „tendință" ese din cadrul materialului experimental. In lumea neorganizată se poate invoca deasemeni această „tendință"—în lipsă de altă expresie mai proprie,—cînd ne gîndim că cele vre-o nouăzeci corpuri simple sînt aglomerări tot mai mari de atomi mai simpli, cum sînt cei ai hidrogenului. Dar pe cînd aici atracțiile și repulsiile granulilor încărcați cu cele două genuri de electricitate, afinitățile dintre atomi, ne dau un început de explicare, dincolo diferențierile par fortuite și abia persistența unor modificări, dispariția altora, găsesc explicări în adaptări la mediu, selecție etc. Ipoteze curente în biologie.

* * *

Manifestările vieții unei plante superioare au loc în două grupe de organe: *aparatul vegetativ* și *aparatul reproducător*. Cel dintâiu dăinuește cît e de lungă viața plantei, luînd elemente minerale – e vorba de plante verzi—și creînd materie vie, mărindu-se și întărindu-se spre a folosi cît mai bine condițiile de trai. Cel dealdoilea se dezvoltă odată sau de repetate ori în viața plantei, dar are totdeauna o viață efemeră, fie că are organizarea complicată a unei flori, fie că se reduce la o simplă modificare a unei celule sau părți de celulă din planta mamă—aparatul vegetativ.

In organizarea acestui aparat vegetativ, studiul comparativ ne arată perfecționări progresive și dibuiri pentru a atinge aceste perfecțuni. Fiecare etapă de perfecționare are reprezentanți foarte numeroși, în care însă condiții speciale de trai au dat naștere la forme extrem de variate, atît în lumea microscopică cît și în cea pe care o putem cerceta cu ochii liberi.

Fără a ținea sama de asemeni variații ce caracterizează specii, genuri și familii, voiu încerca să pun înaintea cetitorului sensul în care a avut loc perfecționarea acestui aparat vegetativ al plantelor și care au fost pricinile mecanice, ca să zic astfel, a acestor perfecționări, după ce anume etape de complexitate fusese realizate fără a putea preciza cauze determinante.

* * *

Subt forma cea mai simplă, vegetalele se prezintă reduse la o singură *celulă*, adică o bucățică de *protoplasmă*, cu un *sîmburaș* (nucleu), o *membrană învelitoare* și un număr de grăuncioare verzi, de *clorofil*.

Membrana e un dializor minunat. Ea lasă să difuzeze spre protoplasmă apă și materii minerale din mediul umed în care trăește planta, oxigen și acid carbonic din apă ori aer. Clorofila, folosind energia solară, reușește a înlănțui atomii de carbon, oxigen, hidrogen, azot, veniți din lumea dinafară, în molecule complexe cum sînt: glucoza, zahărul, amidonul, albuminele simple,

apoi din aceste, prin reacții, provocate în deobște,de oxigenul respirat, se nasc alte produse mai complexe și se întreține energia vie a celulei.

Celula crește. La un anume volum se produce un dezechilibru între necesitățile interne ale plantei și suprafața prin care se fac schimburile cu mediul extern. Din această pricină, celula se gîtue pentru a mări suprafața, apoi se curmă în două celule asemănătoare; prin urmare rezultatul hrănirii și creșterii e *multiplicarea*.

Planta monocelulară nu e cu nimic inferioară, în manifestările ei vitale, celui mai falnic copac. Ii lipsește o singură calitate: nu poate învinge în același grad schimbările vremelnice ale mediului. E deajuns ca umezeala să dispară, ori ca să se adune unele materii chimice în apă, pentru ca viața să se stingă. Un mijloc de scăpare i-a mai rămas: să se schimbe, la cele dintâiu semne că se apropie primejdia, așa fel încît să nu-i piară neamul. Mijlocul obișnuit e ghemuirea substanței vii în celule mici, cu învelitori groase, care rămîn cîtva timp și subt scutul membranei celulei mame.

Aceste celule mărunte sînt *sporii*, care rezistă mult mai bine la schimbări neprielnice ale mediului, iar cînd condițiile bune se 'ntorc, cresc, rup învălitorile groase și încep cursul regulat al vieții neamului lor.

Microscopica plantă are prin urmare toate mijloacele de a dăinui. Și așa a fost cu strămoșii ei cei mai din trecut; chiar cu acei care pentru primaoară au apărut în istoria pămîntului. Ce puteri, din lăuntru sau dinafară, au determinat forma aceasta simplă să ia aspecte mai complicate, ca din plante microscopice să se ridice la uriașii reprezentanți ai arborilor? Intîmplarea? Se poate.

Constatăm, în adevăr, că sînt plante monocelulare, la care rămîn alături, lipite, cele două jumătăți rezultate din segmentare. Jumătățile rezultate din dividerea acestor bucăți, cînd ajung și ele mari, rămîn tot lipite. Așa se grămădesc la un loc 6—8 sau zeci de celule. Dependența lor una de alta e însă minimă: la cele mai neînsemnate variații ale mediului se pot despărți și trăi izolat. O primă dibuire spre complexitate, ca atomii elementari care dau atomii complexi de radiu. Aceștia îndată ce găsesc prilej, risipesc în spațiu părți din materia și energia acumulată în cine știe ce vremuri și împrejurări.

Dacă nu știm precis cum s'a trecut dela forma monocelulară la cea pluricelulară, natura ne pune la dispoziție forme simple, reduse la simple firișoare din celule prinse capăt la capăt (ex, *Spirogira* sau mătasa broaștei, comună în apele noastre). Forma filamentoasă simplă, se poate complica prin rămurele în care nu se vede altă ceva decît un număr de celule cap la cap.

Forma filamentoasă poate da mase voluminoase prin încîlcirea și lipirea firelor și ramurilor lor, dar e lipsită de posibilități de perfecționare.

Sînt însă plante la care celulele stau alăturate în toate cele trei direcţii ale spaţiului. Se formează astfel masive celulare, în care unele ocupă periferia, altele mijlocul, care, toate, cresc şi se multiplică, dînd un aparat vegetativ destul de mare şi complicat uneori, în care însă părţile constitutive, celulele, nu se deosebesc decît prea puţin unele de altele. Aşa sînt numeroasele feluri de *alge marine*, unele ca nişte benzi groase (*Fucus* sau Varech), altele ca nişte frunze mari de ştevie (Laminaria), altele cu înfăţişarea unor buruieni cu tulpini şi frunze.

Ce a determinat subordonarea acestor numeroase celule, renunţarea la independenţa lor spre a contribui la formarea unui complex unitar? — Cine poate spune? Constatăm însă foloasele: planta pluricelulară e mai înzestrată în mijloace de luptă cu mediul. Ca să nu mai căutăm alte dovezi, ajunge a spune, că ea se poate prinde de pămînt şi nu mai e jocul valurilor, care ar putea o arunca la ţărm, rămînînd în schimb cu întreaga ei suprafaţă liberă să se folosească de materia şi energiile înconjurătoare.

Această acumulare de celule are şi alte urmări, care izvorăsc din poziţia lor reciprocă. Cele superficiale, în contact direct cu mediul, se lipesc strîns una de alta, fac o îmbrăcăminte mai rezistentă şi o bună apărătoare pentru cele mai dinlăuntru, care pot rămîne cu învălitori subţiri prin care schimburile cu alte celule şi cu mediul gazos se pot face lesnicios. Dar şi între aceste, unele, cele mai mărginaşe primesc mai lesne lumina soarelui, au deci mai multe grăuncioare de clorofilă, decît cele care sînt mai spre mijloc. Printre aceste rămîn şi spaţii goale ori pline cu un fel de gelatină, cum e la *Fucus*. Se poate constata şi altă modificare a cîtorva celule, care se lungesc, iar pe păreţii lor despărţitori se produc mici găurele, prin care hrana circulă mai lesne dintr'o parte în alta a plantei.

Deci acumularea de celule, are ca urmare o împărţire a muncii între dînsele şi mici schimbări în chiar structura şi forma lor.

Un pas mai însemnat spre diferenţiere ni-l prezintă un neam al Fucusului alga marină numită *Sargassum* aşa de grămădită în marea Sargaselor, al cărei fund ar fi o parte din acel legendar pămînt al Atlantidei. La aceasta se vede o parte cilindrică, ca o tulpină, iar pe ea părţi late ca nişte frunze. Pe cînd tulpina are de susţinut aşa numitele frunze, acestea prin forma lor sînt răsbite în totul de lumină şi bucătăriile lor — grăuncioarele de clorofilă, — pot lucra fără stînjenire. Această diferenţiere, care ne dă impresia că avem a face cu o plantă superioară, e însă numai externă, de înfăţişare. Ea nu e urmată de o diferenţiere a elementului constructor, celulele. Avîntul spre diferenţiere e oprit în loc de necesităţile reduse ale plantei. Ea e susţinută de apă, are în abondenţă umezeală şi săruri, iar mişcarea valurilor îi aduce cu prisosinţă oxigen şi acid carbonic.

Spre a cuceri teren uscat şi lupta cu succes cu noi condiţii de traiu, care să-i dea impulsul spre o mai înaintată organizare, planta trebue să se diferenţieze şi în interior, spre a se uşura schimburile între părţile ce vin în contact cu umezeala şi acele ce sînt scăldate de lumina soarelui şi învălite de aerul în care e acidul carbonic. În acest caz aparatul vegetativ va cuprinde: rădăcina, ce o fixează în pămînt, tulpina care se ridică spre aer şi frunzele, iar în fiecare din aceste părţi nişte ţevi vor conduce apa şi sărurile (*seva brută*), altele hrana preparată în frunze (*seva elaborată*).

Aceste perfecţionări nu se realizează însă prin trecere bruscă, dela forme strămoşeşti inferioare ci treptat-treptat. Natura ne oferă toate etapele principale ale acestor modificări.

*

Găsim, în adevăr, între plantele cu mijloace de a se mulţumi cu o atingere mai restrînsă cu pămîntul, unele ce au corpul tot ca nişte fîşii late şi care se prind de sol cu prelungiri ale celulelor superficiale. Aceşti perişori sug apa şi materiile minerale ca nişte rădăcini, şi o duc către celulele din care pornesc. Din acestea se face apoi difuziunea la celulele vecine. Dar trecerea prin atîţia păreţi despărţitori e anevoioasă, cere vreme mai lungă şi planta rămîne sclava mediului continuu umed. Dar prin simplul fapt că planta, prin perişorii ei, poate explora terenul şi în adîncime, întrezărim posibilităţi de perfecţionare. Căci ar fi de ajuns ca apa suptă de perişori să se împrăştie repede la toate părţile ei, pentru ca planta să se mai desrobească de contactul larg cu terenul jilav.

Aceasta se şi realizează la rudele acestor precursori ce nu s'au ridicat cu mult peste strămoşii lor constrînşi a locui apele, anume se realizează în grupul *Muşchilor*.

Inceputul schimbării se face deodată numai exterior, prin deosebirea între părţile lăţite ce pot fi socotite ca frunze şi o parte îngustată, ca un firicel, care se poate numi tulpină. Dibuiri, care deşteaptă desigur reacţii interne, al căror rezultat va fi modificarea unor celule lăuntrice în tubuşoare pentru a înlesni împrăştierea apei supte de perişorii sugători.

Deacum înainte plantei nu-i trebue decît puţină rezistenţă în tulpină, spre a-şi libera aproape întreg trupul de pămînt. Modificări şi perfecţionări pe care le întîlnim la muşchii aşa de răspîndiţi în păduri, pe stînci, pe coaja copacilor.

Ei au tulpina în formă de firicel băţos, prinsă de pămînt cu numeroase firicele subţiri, dar destul de vînjoase. Pe tulpină stau laboratoriile, frunzele necontenit active cîtă vreme din pămînt primesc umezeala. Toată planta se bucură de foloasele acestei împărţiri a muncii.

Diferenţierea aparatului vegetativ al Muşchilor e dar mult mai înaintată decît a strămoşilor lor cu forme de foi simple, ori împărţite în şuviţe. In adevăr, în tulpină se deosebesc la exterior celule bine unite, cu păreţii groşi. Ele formează un înveliş rezistent, solid, care dă tulpinii puterea de a ţine frunzele. Mai înlăuntru sînt celule mari în care se poate înmagazina apa, dar şi hrana fabricată de frunze în vreme de belşug. Iar în mijloc stăpînesc celulele lungite, tubuşoarele prin care circulă apa spre frunze şi hrana din frunze spre diferite părţi ale plantei.

Cu toate aceste însemnate modificări, muşchii o duc greu izolaţi. Intovărăşindu-se zeci-sute, prin înfrăţirea lor repede, tufişoarele lor pot strînge apa în locurile goale ce rămîn printre tulpini şi frunze şi înfruntă şi mai lesne vremurile de secetă. Hrana adunată în tulpini le ajunge multă vreme, chiar cînd frunzele sînt aproape de tot uscate. La întoarcerea vremii prielnice aceste rezerve pot grăbi şi formarea altor frunze. Planta aşa prizărită cum este, stăpîneşte uscatul şi se poate răspîndi dela poli la ecuator.

* * *

Nu se poate nici măcar bănui cît amar de vreme s'a scurs dela prima licărire de viaţă vegetală, până la realizarea progresului ce constatăm la muşchi, pentrucă n'avem nici o dovadă. Desigur că şi din plante cu totul inferioare şi din muşchi s'au format urme de cărbuni de pămînt; ei au suferit însă atîtea prefaceri că nu mai putem desluşi organizarea plantelor. Ceiace ştim precis e că plante mai superioare, în care perfecţionarea esenţială stă în diferenţierea celulelor lungite în adevărate tuburi au apărut în era primară. La acestea aparatul vegetativ ia chiar forma desăvîrşită pe care o constatăm la plantele cele mai superioare, adică are rădăcini, tulpini şi frunze, străbătute toate de sistemul de ţevi, ce asigură o perfectă unitate întregului corp.

In aceste ţevi deosebim două grupe, cu forme şi funcţii deosebite. Unele îşi întăresc şi înfloresc păreţii cu creste de lemn. Acestea sînt ţevile lemnoase, ce servesc pentru primirea apei din pămînt şi urcarea ei până la frunzele cele mai depărtate. Altele au păreţi subţiri şi despărţiturile din curmeziş cu găurele, prin care hrana adunată din frunze se poate risipi şi la cele mai depărtate rădăcini. Acestea sînt tubuşoarele *ciuruite*. Chiar cele lemnoase au încă păreţi despărţitori în curmeziş: caracter încă de primitivitate, pe care-l întîlnim chiar la Brazi şi neamurile lor; pe cînd la plantele cu flori mai complicate, mai toate tuburile lemnoase sînt continui, fără păreţii curmezişi despărţitori.

Pe lîngă aceste tuburi ce slujesc la circulaţia materialelor necesare plantei, se diferenţiază şi celule cu păreţi groşi, lemnoşi, cu forma de fire lungi şi înguste. Acestea, grupate în

mănunchiuri de forme deosebite, constitue un schelet lăuntric, rezistent şi elastic, încît îngădue îndoiri şi întinderi destul de puternice fără a se rupe. Ele sînt în genere distribuite aşa că formează teci în jurul tubuşoarelor conductoare fragede, care îndoindu-se şi turtindu-se ar stînjeni cu totul mersul apei şi hranei.

Planta astfel înzestrată, caută hrană la adînc şi departe în lături cu rădăcinile ei şi poate ridica şi întinde frunzele în bătaia soarelui. Nici lipsa mai lungă de umezeală, nici vînturile puternice, nici ploile repezi n'au ce-i mai face.

Plantele vasculare apărute, cum am spus, în era primară n'au putut însă cuceri uscatul întreg, pentrucă păstrau încă o inferioritate ereditară: greutatea răspîndirii elementelor reproducătoare în mediul supus uscăciunii. Ele au rămas în mare parte sclave terenurilor ude.

Unii din urmaşii lor, chiar de pe la sfîrşitul erei primare aveau mijloace de a închega un fel de seminţe, proprii pentru mai îndelungată rezistenţă. Incercare fără reuşită îndelungată...

In schimb însă alţi urmaşi au reuşit să pregătească seminţe, care să poată încolţi în teren abia jilav, şi nici o piedică serioasă n'a mai putut opri cucerirea definitivă a uscatului. Dibuirile spre liberarea de sclavia terenului mult vreme jilav, a ţinut mii şi poate milioane de ani. E sigur însă că sfîrşitul erei primare găseşte şi acest ultim progres înfăptuit.

Neîndoelnic că în acest răstimp şi mediul fizic a suferit schimbări. Vremea călduroasă din primele ere, bogăţia în acid carbonic, ceaţa deasă prin care nu dovedeau razele luminoase ale soarelui să răzbată, presiunea atmosferică mult mai mare ca acum, toate aceste împrejurări deosebite vor fi avut rolul lor în determinarea schimbărilor din organizarea plantelor.

Dar geologii susţin că deosebirile n'au fost aşa de mari şi că, în orice caz schimbările ce s'au produs nu ne lămuresc cauze modificatoare în care să găsim determinările acestor perfecţionări.

Până la noi dovezi, constatăm că plantele, caşi animalele, închid în ele putinţi de variaţie şi că această variaţie se traduce prin perfecţionări treptate, ceiace de fapt însamnă acumulări de energie, care se şi manifestă prin funcţii superioare, mai ales la animale. Dacă în manifestările vegetalelor nu ne impresionează aceste exteriorizări, organizarea lor şi fenomenele ce se petrec în complexele lor celulare, nu sînt mai puţin impresionante.

T. A. Bădărău

Asupra situaţiei femeii moderne

Ridiculizată de gusturile subţiri şi sceptice, combătută de reacţionari şi de femeile frumoase, fericite ori măcar candide, mişcarea feministă se afirmă totuşi, în dauna tuturor negărilor, pe deasupra tuturor surisurilor. Ea face parte azi din marele curent democratic, din mişcarea de indulgenţă şi filantropie care nu se opreşte numai la materialiste conflicte de clasă, ci aspiră să amelioreze soarta tuturor obijduiţilor, oricare ar fi ea.

Democraţia modernă, în aspiraţia ei larg morală se prezintă ca o înlăturare a prejudecăţilor de clasă şi de rasă; la acestea trebue să adăogăm şi dizolvarea prejudecăţii de sex. Muncitorul, Negrul ori Evreul în unele părţi, femeia în fine, apar drept categorii în stare de quasi-servilism, care trebuesc desrobite. Pe fiecare zi cresc tot mai mult aderenţii acestui front unic de libertate.

Dar oricare ar fi prosperitatea ori decadenţa acestor curente, pentru omul de ştiinţă, ele *există*. Şi aceasta e deajuns. Inaintea politicianului care remediază, sociologul constată şi explică. Arta politică, cu reţete şi legiferări, ca să fie în adevăr fecundă, nu poate decît să urmeze ştiinţei sociale bine fundată. Medicina n'a devenit în adevăr eficace decît după ce s'a constituit Biologia. Cele cîteva observaţiuni asupra naturii fenomenului feminist, care vor urma, se prezintă doar ca o contribuţie la clasificarea acestei probleme.

* * *

Prima constatare care se impune în acest domeniu—şi care va reeşi şi din cele ce urmează,—e că problema feministă e absolut modernă. Servitudinea femeii e o situaţie de totdeauna. N'avem decît să parcurgem dela un capăt la celalalt etnografia şi

istoria: nu vom găsi nicăeri un glas de protestare. Se pot constata în antichitate revendicări de ale plebei ori ale sclavilor de altă rasă. Se pot observa şi numeroase revoluţiuni, ca urmări ale acestor revendicări. Curente serioase, protestări ori revoluţii pentru sau din cauza femeilor nu se cunosc. Toate acestea ne îndreptăţesc să credem că numai în zilele noastre s'au creat o serie de evenimente, de transformări sociale care au produs această mişcare. Numai în epoca modernă şi quasi-contemporană s'au întrunit factorii care au determinat-o. Vom vedea îndată care sînt aceşti factori.

S'ar putea obiecta totuşi, că, dacă nu s'a desinat în trecut o protestare din acest punct de vedere, aceasta se datoreşte faptului că femeia a avut o situaţie mai bună. Ar fi fost epoci şi societăţi în care tovarăşa noastră se bucura, nu numai de libertate, dar de o adevărată putere de dominaţie în societate.

A fost, de pildă, vorba de faimosul matriarcat şi de gineocraţie.

Către sfîrşitul secolului trecut, cînd se înfiripa etnografia sociologică, o întreagă pleiadă de cercetători romantici, cedînd primelor impresii au alcătuit o doctrină, după care femeia şi nu bărbatul ar fi fost în societăţile primitive agentul puternic, baza organizaţiei sociale.

Bachofen, Morgan ca şi Mac Lennan au văzut în matriarcat semnul unei sexualităţi desfrînate, unei promiscuităţi desăvîrşite. Sentimentul patern ar fi fost absent. Bărbatul n'ar cunoaşte iubirea de tată şi nici nu şi-ar recunoaşte în progenituri propriile sale creaturi. Libertatea sexuală cea mai desăvîrşită ar domni. Incestul, prejudecată tîrzie, n'ar fi măcar bănuit de aceste triburi primitive. Femeia care stabileşte filiaţia fiziologică uterină, (fiindcă de cea prezumată nu e încă vorba) e la baza familiei. Ea e şeful ei necondiţionat. De aici o civilizaţie de gineocraţie în care barbatul e un element şters, nul, cum sînt trîntorii la albine. In favoarea tezei care susţine dominaţia feminină s'a citat chiar şi mitul amazoanelor, acele straşnice femei, superioare oricărui barbat, prin vigoare aprigă, prin putere şi ambiţie.

Inducţiunile grăbite ale acestor etnografi au căpătat demult o fermă dezminţire. Etnografia serioasă a părăsit demult acest mod de a vedea. Hetairismul deplin e o himeră. Niciun etnolog n'a putut observa triburi în care să nu funcţioneze regula exogamiei.

Interdicţiunea căsătoriei ori a raportului sexual între membrii aceluiaşi clan e o regulă pe cît de strictă, pe atît de universală. Cele mai primitive societăţi cunosc prohibiţiunea incestului endogamic. Unele din ele, prin organizaţia strictă în clase matrimoniale, cum e acela a triburilor Aruntas, Kamilaroi, Kurnai, Waramunga din Australia centrală, determină în mod precis care anumite persoane pot avea relaţiuni între ele.

Acei care calcă aceste reguli sînt consideraţi ca infractori iar acţiunea e o crimă îngrozitoare.

Pedeapsa variaza între pedeapsa cu moartea și ceiace se numește „evitarea" completă de către toți membrii clanului, moartea morală prin dispreț. Femeile vinovate sînt declarate „rembi", impure, și expuse oprobiului public. Calificativul de „rembi" se atribue cîteodată chiar și persoanelor care întrețin relațiuni permise de exogamie, dar care le întrețin în mod impudic. Unele triburi cunosc termenul de „toga mantag" care înseamnă virgină, fată castă și desemnează fetele înaintea căsătoriei.

Dacă regimul matriarcal nu e caracterizat prin promiscuitate, el nu se poate defini cu atît mai puțin prin gineocrație, prin guvernarea femeilor. Toate societățile, oricît de primitive ar fi ele sînt conduse de către barbați. In societățile matriarcale, e adevarat că conducerea nu o are tatăl. * Ea cade asupra unchiului matern. Societățile australiene cunosc subt denumirea de „mamaq" pe unchiul matern ca șef al familiei.

Caracterul adevărat al societății matriarcale trebue căutat în altă parte. El se reduce la un anumit mod de a concepe subiectul de drept. Familia uterină în cap cu unchiul matern e un grup colectiv a cărui origină comună are la bază o strămoașă comună.** Mamele transmit totemul clanului. Fiul va lua totemul mamei, nu al tatei. Cea dintâiu e transmițătoare de embleme familiare și în același timp criteriul filiațiunii.

Astfel regimul matriarcal pune femeia la origina familiei. Ea constitue principiul conservator de continuitate, asupra ei cade responsabilitatea cultului familiar. Barbatul însă îndeplinește mai departe necesitățile imediate ale vieții economice. El poate fi un element foarte important, dacă nu ca tată, dar ca unchiu matern, fiindcă el nu e socotit în familia lui, ci în aceia a mamei sale. Femeia e numai reprezentanta legală, criteriul final al filiațiunii. Pentru aceasta e oare mai bună condiția sa socială?

Credem că s'a exagerat mult în această privință, prezentîndu-se subt o lumină favorabilă traiul femeii subt acest regim. De fapt ea coabitează cu barbatul său și pe teritoriul clanului acestuia. Ca atare, în mijlocul familiei barbatului său femeia e o străină. Recursul la protecția fratelui sau a unchiului său e depărtat, fiindcă aceștia trăesc în clanul de unde ea a plecat. Etnografii, de altfel, au observat aceiași supunere a femeii și în acest stadiu.

Dacă se înlătură erorile care denaturează adevăratul caracter al matriarcatului, faza aceasta rămîne o formă de căsătorie condusă de aproape aceleași principii cași căsătoriile posterioare. Fantaziile care se complăceau în a vedea în patriarcat un precursorat al feminismului contemporan cu libertatea lui sexuală și mai mult cu puterea de ascendență a femeii, rămîn departe de realitate.

În orice caz, în privința regimului patriarcal, toți autorii sînt de acord în a susține că situația femeii e foarte subordonată. La baza acestui fel de familie e cultul strămoșilor, al manilor, păstrat din tată în fiu, în linie strict masculină.

Bărbatul, cel care are grija altarului domestic, așa cum a observat Fustel de Coulanges la Greci și Romani, e totul. Puterea sa asupra familiei e absolută. Conducerea atitor membri ai familiei, agnații fiind cuprinși, presupune o disciplină severă. Tatăl are drept de viață și de moarte asupra lor. Ceiace interesează primordial e unitatea și coheziunea familiei. Femeia care se căsătorește micșorează cu un membru grupul său familiar. Dreptul colectiv al acestuia e sărăcit printr'o dezerțiune. De aceia barbatul trebue să plătească familiei nevestei sale o îndemnitate, iar acesteia un dar de logodnă „morgengabe", care devine „sponsalia" din Dreptul roman. Încetul cu încetul îndemnitatea aceasta se transformă în cumpărarea nevestei pe sume importante, în timp ce aceasta devine proprietate absolută a soțului. Pe lîngă aceasta, dacă femeia nu putea celebra cultul strămoșilor, ea nu putea nici să moștenească. Dreptul de succesiune revenea fiului care urma tradiția tatălui. Inutile din punctul de vedere al logicei stricte a familiei patriarcale, fetele erau adesea părăsite, „expuse" imediat după naștere. Obiceiul expoziției fetelor e comun la toate popoarele cu regim strict patriarcal, adică la majoritatea popoarelor indogermane.*

Excluziunea femeilor dela moștenire prezinta însă o dificultate atunci cînd tatăl murea fără să aibă nici un urmaș masculin. In acest caz unele popoare obligau fetele să se mărite cu agnatul cel mai apropiat, iar nepotul născut din această căsătorie devenea urmaș direct al bunicului, ca în instituția „epicleratului", sau se adopta pur și simplu un agnat ca în „adrogatio" din Dreptul roman.

Pe măsură ce înaintează în timp, rigurozitatea primitivă a familiei patriarcale scade. Cultul strămoșilor începe să fie ruinat de apariția marilor religii universaliste, economia domestică descrește din importanță, sistemul de „vendetta" e înlocuit cu organizarea penală de stat. Unitatea severă a familiei descrește. Subordonarea totală în care căzuse femeia se modifică întru cîtva și ea.

In primul rînd situația acesteia ca moștenitoare e îmbună-

* I Kohler (Urgeschichte der Familie) e ultimul sociolog care voește să întinerească vechea soluție a lui Morgan. Proba pe care o aduce el e frequența cuvîntului „inaba" la unele triburi din Africa, care înseamnă tata și pe care copiii îl întrebuințează și pentru tatăl propriu zis și pentru frații lui. Asemenea pentru mamă și surorile ei.

Acest argument nu valorează prea mult întru cît termenul „inaba" reprezintă mai mult un raport de înrudire de cît de consanguinitate. Afară de aceasta, termenul e metaforic: la noi, la țară, oricărui om bătrîn i se zice „taică", în Franța „père", etc.

** G. Richard, La femme dans l'histoire, I-ère partie.

* Ihering explică acest obiceiu prin greutatea popoarelor nomade de a purta cu ele femeile.

tăţită. Unele legislaţii încep să admită femeile la succesiune. Legile Iulia şi Papia Popea abrogă legea Vocornia care exclude femeile dela moştenire. In litigiile testamentare fiicele se bucură de „querella inofficiosi testamenti". Legătura matrimonială mai slăbeşte şi ea. Divorţul e admis pentru cauze foarte variate.

Ceiace e caracteristic pentru micşorarea rigurozităţii patriarcale e evoluţia dotei. In primele timpuri, după cum am văzut, căsătoria se făcea prin cumpărare, în cel mai bun caz printr'o indemnitate plătită familiei femeii, sau macar printr'un dar, „morgengabe". Consecinţele cumpărării femeii au fost dezastruoase pentru condiţia socială a acesteia. Atunci familiile bogate s'au gîndit să şteargă oarecum caracterul cumpărării, înzestrînd fetele cu o avere oarecare. Abuzul patriarcal a adus tocmai contrarul cumpărării femeii: dota. La Kabyli, Greci, Indieni, Romani, „morgengabe" se transformă cu încetul în zestrea femeii.

La Romani ea apare la început ca o indemnitate plătită barbatului pentru întreţinerea femeii. Dota intră definitiv în patrimoniul barbatului—ceiace e tot un obiceiu patriarcal—fie că „dos profectitia", fie că e „dos adventitia". In caz de divorţ femeia îşi pierdea dota, rămînea despuiată de averea personală. Mai tîrziu însă femeia e adăpostită de uzurpaţiunea dotei prin protecţiunea lui *„actiones rei uxores"*. Astfel din obiect de posesiune, femeia devine ea însăşi proprietară. In fine subt regimul legii Iulia de adulteriis, femeia are dreptul de a-şi aliena fondul dotal. Dela Justinian dreptul bărbatului e numai acela al unui uzufructuar.

O altă ameliorare a condiţiei femeii o găsim în situaţia văduvei. Dacă exagerările unor etnografi au putut fi reduse mult în senzul că obiceiul care obliga vaduva să se sacrifice pe mormîntul soţului, e foarte rar, nu rămîne mai puţin adevărat că familia patriarcală prematură considera femeia ca un obiect de succesiune. Primul agnat din generaţia defunctului moştenea femeia acestuia şi trebuia, dacă nu era căsătorit, să se căsătorească cu ea. Instituţia „leviratului", care regulează aceste moravuri e frequentă absolut la toate popoarele. Incetul cu încetul însă în faza patriarcalismului moderat, datoria leviratului se reduce la respectarea timpului de doliu. Văduva trebue să se despartă de defunct printr'un timp de doliu. Atîta tot.

Toate aceste victorii ale drepturilor femeii nu sînt cîştigate prin protestările femeilor, prin revendicările lor conştiente ca astăzi. Ele sînt o consecinţă indirectă a umanizării obiceiurilor, a îmblînzirii sufleteşti prin civilizaţie. In toate părţile aceste îndulciri ale regimului femeii sînt acordate de soţ din cauza schimbării moravurilor.

Femeile le acceptă în mod pasiv. Niciuna din aceste îmbunătăţiri nu e rezultatul vre-unei mişcări feministe cu caracter colectiv. Femeia nu-şi consideră, cu toată asprimea timpurilor, situaţia insuportabilă aşa cum fac sclavii ori plebea revoltată. Ea găseşte în organizaţia familiei, oricît de severă ar fi ea, misiunea

ei firească. Acest fapt, trebue aşa dar reţinut: oricare ar fi fost condiţiile de care s'a bucurat femeia, istoria nu cunoaşte nici un început de protestare, nici o organizaţie de opoziţie a femeii contra situaţiei care i se oferă.

Cum se explică atunci, că femeia a suportat cu uşurinţă rigurozitatea atîtor regimuri severe, barbaria unui întreg trecut de oprimare şi că tocmai acum, cînd rigiditatea patriarcală s'a îmblînzit, cînd condiţiile familiei s'au îmbunătăţit, apare curentul hotărît de protestare al feminismului?

Trebue să menţionăm, cu siguranţă, în primul rînd progresul individualismului, al ideilor de libertate şi egalitate, care, desrobind clasele oprimate, au revărsat din această ideologie umanitaristă ceva şi asupra soartei femeilor. Dar acestea nu ni se par suficiente. O ideologie nu prinde aşa puternic dacă nu se altoeşte pe situaţiuni de fapt, pe pregătiri adînci în structura societăţii şi a momentului istoric.

In trecut, oricît de grea ar fi fost situaţia ce se impunea femeii, ea îşi găsea în familie, alături de existenţa asigurată, desfăşurarea normală a sexului ei. Dar parcă înseşi bazele căsătoriei încep să se distrame, dacă criza căsătoriei din cauze diverse lasă o cantitate de femei fără existenţa asigurată, fără niciun rost social şi moral, protestarea feministă devine inteligibilă.

II

Autorii reacţionari—tipul lor cel mai reprezentativ e Le Play,—deplîng decadenţa familiei.

Oricare ar fi fost criteriile după care se organizau căsătoria şi familia—economic ori religios,—ele se bazau pe un fundament unitar, caci corespundeau unei necesităţi inexorabile. Autorii care au studiat familia contemporană nu i-au găsit nicăeri această soliditate de principii fundatoare.

Liberul consimţămînt în alegerea soţilor, legăturile lăbărţate dintre aceştia după căsătorie, (juriştii germani le numesc „rendez-vous Ehen"), scăderea prea bine simţită a autorităţii paterne,—i-au făcut să numească tipul de familie contemporan, tipul individualist

Denumirea e fericită, fiindcă corespunde unei atomizări, unei disocieri complecte a legăturilor familiare. Simptomele pe care le prezintă familia contemporană indică o criză puternică. Diferite instituţii moderne contribue serios la disolvarea vieţii familiare. Mai întâiu fabrica. Incă dela 14 ani copiii, care-şi pot cîştiga singuri existenţa, scapă de subt autoritatea părinţilor. Facilitatea cu care mîna de lucru îşi găseşte debuşeu afară oferă ori

cărui copil o carieră independentă de controlul familiar. Atelierul face o concurenţă dezastruoasă căminului.

Cel ce-şi cîştigă viaţa singur se simte o fiinţă autonomă.

In clasele avute sau mijlocii, rolul atelierului e înlocuit cu şcoala. Oricît s'ar cînta armonia şcoalei şi a familiei, oricît s'ar vedea o concordanţă şi o continuitate perfectă între rezultatele acestor două instituţii, nu e mai puţin adevărat că şcoala e un puternic agent de desrădăcinare familiară. Profesorul şi maestrul se substitue peste tot aproape tatălui. Viaţa intelectuală şi morală a celor mai multe familii e săracă. Puţini copii din clasele populare după ce cunosc şcoala, preţuesc mai mult mentalitatea de acasă, puţini copii după ce capătă cîteva instrucţiuni, care să nu simtă incultura părinţilor şi să nu-i creadă învechiţi, ruginiţi în prejudecăţi. Familia e conservatoare şi şcoala e progresistă.

Dezvoltarea gustului, revelarea de orizonturi nouă, îl face să descopere lacunele vieţii de familie. Metoda şcoalei e raţională şi critică, aceia a familiei sentimentală.

Intr'o parte se apelează la logică şi bun simţ, în cealaltă parte la simpatie şi compătimire. Logica familiei nu exclude inconsequenţa, căci e înainte de toate afectivă, aceia a şcoalei e intelectuală şi orice inconsequenţă e aspru denunţată. Voesc să spun prin toate acestea că autoritatea patriarcală absurdă şi despotică a vechii familii e incompatibilă cu o anumită cultură a copilului. Nu mai vorbim de practica internatelor. Viaţa automată de recluziune şi turmă pe care o suportă acolo copilul, anihilează căldura şi afectivitatea vieţii de familie. Contactul rar cu aceasta atrofiază sentimentul căminului. Familia clasică n'a cunoscut nici şcoala, nici atelierul, deci n'a cunoscut concurenţa nici unei alte autorităţi. Pe de altă parte, şcoala pregăteşte pentru o mulţime de profesiuni care oferind independenţa materială îndepărtează copilul dela coheziunea familiei.

Aceşti factori adunaţi dau copiilor o neatîrnare specială. Fiecare îşi regulează viaţa cum vrea încă dela cincisprezece ani. Ar fi interesant de făcut o statistică a carierelor alese de băeţi cu asentimentul părinţilor şi o alta a căsătoriilor făcute de fete cu acelaşi asentiment.

Un alt grup de fapte e tot atît de concludent în privinţa crizei familiare: frequenţa divorsurilor. Statisticele arată peste tot o creştere a procentului acestora. In Statele-Unite, încă de acum douăzeci de ani, proporţia era de două divorţuri la zece căsătorii.* Contractarea căsătoriilor e, deasemeni, foarte împiedicată. Numărul celibatarilor creşte în toate clasele, iar acela al fetelor nemăritate proporţional. Vîrsta căsătoriei pentru femei s'a mutat dela 18 la 25 ani. In generaţia trecută sau ceva mai înainte vîrsta medie era 16—20 ani. Iată atîtea fapte care indică criza familiei contemporane. Motivele pe care le găsim la acest impas sînt foarte variate. Vom încerca să arătăm pe cele mai principale.

* G. Schmoller, Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre, Vol. I, p. 256 şi urm.

In primul rînd un motiv economic: decadenţa totală a economiei domestice. Se ştie rolul jucat de economia familiară în trecut. A fost o vreme cînd fiecare grup familiar producea just atît cît consuma. Pe atunci nu exista piaţa de schimb, capitalism, comerţul şi moneda erau cu desăvîrşire rudimentare. Tatăl cu copiii săi, cu agnaţii şi servii lucrau la un ogor comun. Fecunditatea maternităţii era un avantaj: creşteau braţele de muncă şi cu ele proprietatea producţiei. Apariţia schimbului şi vînzarea pe piaţă au adus oarecare modificări. Economia urbană şi pe urmă cea naţională au luat extensiune. Economia familiară şi-a redus neputincioasă mijloacele: s'a retras la ţară unde evoluţia e mai lentă.

Dar şi acolo a pătruns cu timpul capitalismul.

Azi totul se cumpără pe piaţă unde se aduce producţia în mare a epocei salariatului. Copiii nu mai lucrează acasă, ci în fabrică. Familia nu mai corespunde la nici o necesitate economică. Ea a devenit, din acest punct de vedere, o instituţie caducă. Dacă, pe aici şi colo, în ţărănime mai subsistă acest fel de producţie, el se menţine doar ca o „survivance", care mai trăeşte, în baza inerţiei, încă cîtava vreme după ce cauza care a produs-o a încetat.

O altă cauză e de natură morală. Familia primitivă presupunea o solidaritate, o credinţă şi o serie de principii făcute din abnegaţie şi devotament.

Creşterea treptată a individualismului, după care chiar şi copilul (vezi tratatele mai noi de Pedagogie) e considerat ca o personalitate, e incompatibilă cu severitatea principiilor patriarcale. Fiecare din noi e azi un scop în sine care tinde să se realizeze singur şi autonom cît poate mai mult. Nimeni nu mai consimte azi sacrificiile necesare vieţii căminului.

Şi la toate acestea trebue să adăugăm cauza principală care e de natură politică.

Prima reformă a democraţiei a fost distrugerea privilegiilor şi a respectului de clasă. In baza acestui principiu, fiii merituoşi ai claselor populare se pot ridica la orice poziţie socială. Ca să ajungă însă la aceasta, fiului de ţăran sau de proletar îi trebue o muncă şi un timp dublu ca unuia din clasele avute. Pe cînd acesta utilizează relaţiile, averea, cultura pe care i-o oferă mediul în care a crescut şi în care trebue cel mult să se menţie, cel ridicat de jos trebue să-şi creeze din nou toate aceste lucruri. Munca e grea, efortul infinit mai mare. Declasarea, descurajarea, desrădăcinarea îl pîndeşte. Chiar cînd ajunge ucenicia în viaţă îl face să apuce vrîsta de 30—35 ani, fără să aibă încă o carieră făcută. La însurătoare nici nu se gîndeşte, fiindcă căsătoria e foarte oneroasă, condiţiile de traiu în mai multi greu de împlinit. Neomaltuzianismul e pretutindeni în floare. Tînărul proletar preferă să nu-l exercite prin abţinere, decît să-l exercite artificial după căsătorie: Soluţii nu se găsesc decît în căsătoriile cu dote respectabile.

Dar dacă e adevărată legea concentrării avuţiilor a lui K. Marx, acestea sînt tot mai rare.

Faptul de altfel ni-l atestă A. Loria. El crede că „crahul dotei" e un fenomen frequent. Micşorarea veniturilor individuale crescînd pe urma concentrării capitalurilor, părinţii se văd nevoiţi să scadă şi dota fetelor lor.

In clasa muncitorească acelaşi lucru. In lupta pentru existenţă, în care proletarizarea crescîndă tinde să scadă mereu salariul prin concurenţă, lucrătorul dispune de mijloace prea reduse ca să-şi poată întreţine o femee. La sfîrşit, dacă reuşeşte să cîştige ceva mai mult, cînd şi-a făcut o situaţie oarecare, adică abia pe la 40 ani, îl surprinde diferenţa de vrîstă şi căsătoria se realizează cu greu.* Astfel, e cert, că familia şi căsătoria modernă sînt în criză.

Dacă privim însă condiţia femeii în faţa acestei crize, observăm imediat că majoritatea femeilor trebue să-şi asigure un mod de traiu în afară de căsătorie, în forme străine de aceasta. In zilele noastre—şi aceasta e adevărata semnificaţie a feminismului,—*femeia nu se plînge de condiţia proastă în căsătorie, ci mai ales de neputinţa de a contracta o căsătorie.* Feminismul nu e o protestare de asuprire, ci mai ales teoretizarea neputinţei femeii de a găsi în căsătorie asigurarea economică a existenţii şi aceia morală a misiunii ei.

Pentru ca o mişcare de revendicări să prindă, ea trebue să aibă la bază un corp social. Clasa care revendică revoluţia feministă e compusă din cantitatea veşnic crescîndă a femeilor nemăritate.

In adevăr, care e situaţia femeii în faţa crizei căsătoriei? In clasa burgheză femeia nemăritată rămîne fată bătrînă. Existenţa ei economică depinde de familie. Dacă nu se pregăteşte în vederea unei profesiuni—(şi crescută în ideia familiei patriarcale după care fetele trebue să se mărite cu orice chip,—ea nu se pregăteşte decît de scurtă vreme în această direcţie), rămîne după moartea părinţilor în grija fraţilor ori a rudelor îndepărtate dacă acestea acceptă să o primească.

Ceiace e mai absurd e că o prejudecată burgheză inexorabilă îi interzice satisfacerea nevoii imperioase de dragoste, de care orice individ e obsedat la o anumită vrîstă.

Diferitele categorii sociale nu evoluiază concomitent.

Adesea mentalitatea perzistă chiar după ce instituţiile pe care se reazămă au dispărut. Morala patriarcală care nu admite decît dragostea legitimă a căsătoriei trăeşte încă, deşi familia s'a transformat. O fată bătrînă rămîne proscrisă drepturilor sexualităţii. Fără să poată fi încadrată în familie, ea n'are totuşi nici dreptul de a trăi liber şi independent. Ce-i rămîne atunci de făcut? Inchipuiţi-vă acum că numărul acestor femei creşte, că armata acestor „fără familie" se înmulţeşte. Fără îndoială o clasă socială care cere revendicări se va forma. La acestea se mai adaugă persoanele generoase fără interese directe care apără cauze din simplă umanitate, după cum la cauza muncitorilor se raliază şi intelectuali entuziaşti din burghezie.

* R. Michels, Amour et chasteté, p. 61.

Femeile vor cere un alt mod de existenţă, fiindcă acela al căsătoriei le e interzis. Şi ca probă că motivul adevărat al feminismului e greutatea de a contracta o căsătorie, e că aceste revendicări sînt considerate ca un „pis aller" şi că multe fervente feministe sînt dispuse oricînd să părăsească cauza sfîntă, dacă un barbat care le place le cere în căsătorie.

Dar dacă în clasa burgheză, femeile nesolicitate apucă calea feminismului, a revendicărilor conştiente pe care le-o indică cultura şi situaţia lor, în clasa muncitorească, femeia necăsătorită va apuca altă cale. Acolo situaţia de „fată bătrînă" care aşteaptă e imposibilă, fiindcă tentaţiile sînt prea mari şi sancţiunea morală prea slabă. Fata din popor nu stă claustrată în zidurile casei. Ea merge în lume unde cunoaşte fel de fel de persoane. La atelier e asediată de colegi ori patroni, la eşire, în stradă o aşteaptă o mulţime de don-juani care-i oferă felurite seducţii. Se mai adaugă la aceasta insuficienţa salarului, şomajul, mizeria materială care o pîndeşte. Prostituţia liberă e astfel pregătită. Pe de altă parte, prejudecăţile morale şi religioase care intimidează pe fata burgheză, n'o opresc de loc pe cea din popor. E caracteristic că prostituatele nu sînt feministe. Ele au altă cale de a soluţiona greutăţile vieţii.

Intre origina socială a prostituţiei şi a feminismului e o aşa de strînsă legătură, încît putem spune, fără exagerare, că prostituţia e feminismul claselor de jos. Şi prostituţia şi feminismul sînt două consecinţe ale aceluiaşi fenomen, două soluţii, diferenţiate doar pe clase sociale ale aceluiaşi rău: criza căsătoriei. E foarte semnificativ că în argot-ul uvrierilor francezi prostituatele se numesc „vieille fille". Bunul simţ popular a descoperit o coincidenţă pe care analiza ştiinţifică o confirmă. Cea mai mare parte din prostituate, chiar din cele care ajung celebre, sînt din clasa de jos. Tipul clasic e ţăranca primitivă, grosieră, insensibilă sufleteşte, ajunsă curtezană rafinată. E „Nana" a lui E. Zola. Dar „Nana" e împinsă de acelaşi determinism ca şi „Cousine Bette". Dacă s'ar întîlni undeva în comedia umană, ele sînt făcute să se înţeleagă. Fac parte din aceiaşi categorie, au aceiaşi origine socială şi poate abia aşteaptă să-şi dea cîndva, în viitor, o mînă de ajutor. Dacă între bărbaţi, burghez şi proletar există o prăpastie, femeile din ambele clase se găsesc faţă de bărbaţi pe acelaşi teren comun de revendicări.

Nu e de ajuns să facem o afirmaţie bazată pe o analogie ce poate să pară nefundată. Să căutăm a proba şi altfel observaţiile de mai sus.

Inainte de toate se impune constatarea că atît feminismul

cît şi prostituţia apar istoriceşte concomitent. Amîndouă sînt probleme actuale: şi una şi alta sînt legate de apariţia sistemului capitalist şi a democraţiei.

De fapt feminismul nu apare decît cu revoluţia franceză. Inainte de aceasta nu găsim nici o agitaţie de acest fel. Efect direct al crizei familiei, o asemenea mişcare ar fi fost imposibilă tocmai atunci cînd familia era bine consolidată şi aşa de puternică. S'a vorbit totuşi de o chestiune feministă în evul mediu (K. Bücher: Frauenfrage im Mittelalter). Unii istorici au considerat amuzamentul unei Marguerite de Valois sau Christine de Pisan, sau M-elle de Gournay ca începuturi ale feminismului. S'a indicat de asemeni şi viaţa saloanelor cu ale lor „femmes savantes" cu etichete de înalt respect pentru femee ca un fel de feminism. Toate acestea rămîn însă sporturi agreabile pornite din motive galante ori mondene. Adevărata problemă începe odată cu revoluţia franceză. Cu această ocazie apar primele cluburi de acest fel. Ceva mai tîrziu Saint-Simoniştii încurajează mişcarea.* Secolul al XIX-lea, secolul tuturor revendicărilor democratice înseamnă şi cele mai multe victorii feministe. In 1848 se adună primul congres feminist. Opinia publică începe să le susţie. Unul din cei mai mari gînditori ai timpului, St. Mill, scrie pledoarii entuziaste pentru noua mişcare. In 1869 (odată cu „Internaţionala"!) se înfiinţează „American suffrage Association" pe urmă alte cîteva societăţi similare. Mii de aderente se raliază. Faptul că coloniile cu regimul lor democratic înaintat lipsit de prejudecăţi patriarcale dau drepturi femeilor înaintea popoarelor europene, arată cît de nouă e chestiunea feministă. Ea apare astfel odată cu democraţia, al cărei reflex moral şi intelectual este, şi odată cu decadenţa economică a formulei care servea de substrat real căsătoriilor. Fireşte că un rol preponderent în această mişcare au avut cultura, ideologia umanitară şi individualismul. Dar fenomenul n'ar fi prins dacă ar fi avut o bază pur spirituală fără un substrat social mai adînc. Şi în timpul lui Ludovic al XIV-lea, până în timpul lui Ludovic al XVI-lea, femeile erau, cel puţin din nobleţe şi burghezie, instruite. Molière ridiculizează chiar excesul acestei instrucţiuni. Şi totuşi feminismul nu apare fiindcă n'are încă substratul social: criza căsătoriei.

Nici despre prostituţie—feminismul proletar,—nu se poate spune că e veche. Nu orice desfrînare sexuală se numeşte prostituţie. Definiţia acesteia trebue să conţie în primul rînd noţiunea de dragoste mercenară, de *instituţie erotică, înfiinţată în vederea răsplatei pecuniare a relaţiilor sexuale*. Atîta vreme cît relaţiile sexuale nu sînt aşa de generale şi de tipice ca să constitue o instituţie şi atîta vreme cît această instituţie nu e bazată pe raporturi pecuniare între sexe, nu se poate vorbi de prostituţie.

* C. Bouglé, Saint Simon et le feminisme, în volumul „Chez les prophètes socialistes".

Pe vremea lui Lombroso, cînd promiscuitatea primitivilor avea încă credit (am văzut mai sus cît valorează această teză), aceasta împarte prostituţia în diferite categorii. Aşa se distingea: prostituţia ospitalieră în care unele triburi din Ceylan sau Indochina oferă călătorului pe lîngă locuinţă şi masă şi bunăvoinţa fiicei casei; mai e vorba apoi de prostituţie estetică (hetairile anticee, baiaderele etc.), prostituţie religioasă (culturi orgiace la Assirieni) etc. etc.. Dar nu orice raport sexual în afară de căsătorie e un act de prostituţie. Femeia care se dă amantului din dragoste ori plăcere nu e o prostituată. Orice element estetic, religios,—altul decît cel pur materialist, exercitat *profesional* de o femee în vederea ciştigării existenţei, nu defineşte un act de prostituţie.

Dar privită subt acest aspect, instituţia de mai sus e recentă. Antichitatea n'a cunoscut-o subt forma ei pură. In orice caz, deosebirea cantitativă e enormă. Aşa numitele „dicterion" la Greci, acele „scorta" ori „circulatrices" la Romani, (caşi lupanarele acestora) erau mai mult curtezane cu caracter estetic decît profesioniste regulate. Şi acolo se amestecă, în bună parte, elementul plăcerii, care merge invers proporţional cu frigiditatea prostituţiei. Şi apoi aceste apariţiuni (în proporţia lor de prostituţie adevărată) sînt datorite unor fenomene exact analoage cu acelea care au produs prostituţia astăzi: apariţia capitalismului în Roma antică (vezi Salvioli: „Le capitalisme dans la monde antique") care a adus ca şi azi o puternică disoluţie a familiei patriarcale. Prostituţia antică—cea romană cel puţin,—apare bineînţeles într'o formă mult mai atenuată şi mai puţin clară ca astăzi, exact în momentul cînd capitalismul comercial şi bancar al publicanilor desfiinţează vechea economie domestică şi cu dînsa cultul strămoşilor, baza familiei romane.

Istoricii au remarcat cu drept cuvînt că începuturile prostituţiei sînt concomitente cu dezvoltarea comunelor, adică cu începuturile capitalismului.* În fine adevăratul avînt il capătă odată cu înflorirea deplină a acestuia. Primele regulamente contra prostituţiei, adică primele sancţiuni contra unei instituţii complect formate, apar la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Proletariatul cu aglomeraţiile lui urbane, îi dau dezvoltarea maximă. Apariţia aproape concomitentă a prostituţiei şi a feminismului, dau dovada corelaţiei lor.

Dacă aceste două fenomene coincid *în timp*, concordanţa lor coincide până la un punct şi *în spaţiu*. Aici însă se ivesc oarecare dificultăţi. Stadiul cultural nu e egal la toate popoarele. Unele au trecut de anumite faze, altele abia au intrat în ele. Afară de aceasta intervin o mulţime de alţi factori geografici, sociali, reli-

* Max Bauer, Das Geschlechts leben in deutsch. Vergangenheit, Leipzig, 1904.

gioşi, morali, economici care modifică mersul, evoluţia instituţiilor. Nu se poate constata o soluţie de continuitate între condiţiile de dezvoltare economică, politică ori morală, de pildă, la Australieni, Francezi ori Ruşi.

Cu toate acestea în chestiunea în care ne priveşte putem găsi oarecare corelaţiuni. Prostituţia apare mai mult la oraşe, ca şi feminismul. Densitatea populaţiei, frequenţa proletariatului le favorizeaza reciproc. Acolo familia e în criză mai mare, în timp ce la ţară se menţine încă patriarcalismul. Acelaşi lucru e de constatat între ţările agricole şi cele industriale. In raportul internaţional ele prezintă aceiaşi deosebire ca în cel naţional, oraşele şi satele.

Statisticeşte, în ţările nouă, Australia şi America, unde lipseşte tradiţia familiară, prostituţia şi feminismul, cresc corelativ, în dependenţă una de alta. Sînt desigur cîteva ţări în care feminismul e foarte dezvoltat şi prostituţia foarte redusă. Unele popoare adoptă soluţia feministă—sînt cele mai evoluate din punct de vedere moral,—altele soluţia prostituţiei. Printre cele dintâiu trebuesc amintite popoarele scandinave. Acolo puritanismul protestant de o severitate cunoscută, împiedică libertinagiul, mai mult, cinismul sexual. In ţări medievale, Italia şi Spania însă, predomină mai degrabă prostituţia.

S'ar mai putea spune însă că prostituţia nu are origina socială pe care am studiat-o, ci că apare din cauza unui senzualism puternic, din a unui temperament sexual excesiv, un temperament născut, ca şi al criminalului, după teoriile lombroziene. Vom răspunde că fenomene colective generale, nu se pot explica prin specificităţi individuale. Dar afară de aceasta nu e deloc adevărat că prostituata oferă un maximum de senzualitate. Nu numai că senzualismul nu poate fi o cauză a prostituţiei, dar e sigur că el constitue o piedica pentru aceasta.

Prostituţia e o profesiune, un mijloc de a cîştiga existenţa. Dar în lupta pentru existenţă, senzualitatea ori sentimentul sînt o slăbiciune. Nu învinge de cît cel bine armat. Şi sîngele rece, utilitarismul, interesul material, sînt arme, pe cînd sentimentalismul ori căutarea plăcerii sînt defecte. Chiar dacă există astfel de prostituate, ele sînt eliminate iute printr'un fel de darwinism al meseriei. Intr'un roman de Kuprin, ceiace îngrozea mai ales pe patroana unei case de prostituţie era ca «fetele» să nu cumva să se amorezeze de cineva. Celelalte se uzează repede şi dispar. Suicidul ori spitalul e sfîrşitul lor firesc.

Din contra, frigiditatea reuşeşte mult mai bine şi nu învinge decît aceia care ştie să se conserve.

Psihologia prostituatei e aceia a unei femei reci, lucide, treazâ faţă de interesul său, care nu-şi permite nici o slăbiciune cînd poate face o cucerire nouă. Gelozia prostituatelor e foarte asemănătoare cu concurenţa acerbă, cu lupta brutală, caracteristică profesiilor libere la bărbaţi. Există chiar şi un arivism al

prostituatelor. Foarte multe curtezane celebre sînt, după cum am văzut, fete de ţăran ori proletar, pe care hazardul şi o inteligenţă practică remarcabilă le-au favorizat.

Astfel prostituţia e o carieră caşi carierele pe care feministele le cer vieţii publice. Fireşte, e o carieră mizerabilă, cea mai simplă, mai facilă şi cea mai directă în lipsă de drepturi consacrate, cariera femeilor fără morală, a proletarelor. Dar e tot o carieră ca şi cele onorabile şi cauzată de aceleaşi fenomene.

Este un teren, o carieră comună, intermediară, în care fetele bătrîne se întîlnesc cu prostituatele. E teatrul oraşelor mari: Paris, Londra, Berlin. E semnificativ cum viaţa de culise a marilor teatre europene prezentată de atîţia scriitori ca o pepinieră de prostituţie rafinată e de multe ori profesia de refugiu a tinerelor burgheze care şi-au pierdut orice nădejde de măritiş. (Aşa se explică cum multe actriţe şi-au început tîrziu cariera, abia după ce posibilitatea căsătoriei trecuse). Dar tot acolo, vin, pe altă cale şi fetele eşite din popor.

Din toate acestea sîntem îndreptăţiţi să tragem concluzia anunţată încă mai sus şi care stabilea strînsa legătură între aceste două aspecte ale vieţii feminine.

Ceiace am voit a fost urmărirea unei filiaţiuni obiective a faptelor. Gîndul vreunei aprecieri ori reţete practice ne-a fost complect străin. Ne-am ferit de a face vre-o judecată de valoare asupra fenomenelor studiate. Astfel încercarea rămîne un studiu pur teoretic. Dacă el va da un imbold către soluţionarea practică a acestei mari şi umane probleme a condiţiilor femeii moderne, care trebue să intereseze orice suflet generos, indicînd care e—după noi — centrul de gravitate al problemei, cu atît mai bine.*

Mihai D. Ralea

* Problema situaţiei femeii subt aspectul prostituţiei formează azi în Europa nu numai preocuparea multor congrese de sociologie şi higienă socială, dar chiar interesul acut al legiuitorilor. Se vorbeşte de cîtva timp şi la noi de o asemenea lege. Rîndurile de mai sus vor aduce poate anumite lămuriri.

Scrisori din Paris

O restaurație filozofică în Franța

II

In scrisoarea trecută aminteam de „belphegorisarea" neotomismului dela războiu încoace. Asemenea bergsonismului odinioară, el e discutat și „gustat" azi în saloane mondene și 'n cluburi literare. Jacques Maritain, șeful acestui tomism devenit popular, e considerat în cercurile literare de filozof mare. Și, dacă adevărata lume filozofică, în frunte cu Sorbona, până azi îl ignorează, autoritatea lui filozofică în anumite cercuri literare și mondene nu se discută. Jean Cocteau se convertește și se crede dator să anunțe fericitul eveniment, cu zarvă mare, nu Papei, ci lui Maritain! Gaston Baty, animatorul grupului care se chema „La Chimère", astăzi director la „Studio des Champs-Elysées", a întreprins o reformă tomistă a teatrului, iar Henri Massis a pronunțat, știm demult, sentința de moarte a literaturii franceze netomiste. Asistăm, fără îndoială, la crearea unei estetici tomiste, pe care „societatea bună" a lui Julien Benda a adaptat-o și o va adapta cu brațele deschise. Literații grupați în jurul lui „Roseau d'or" se inspiră, toți, din sufletul acestei estetici. Reapariția lui Satan în literatura franceză—Georges Bernanos, Marcel Jouhandeau—nu e nici ea străină de influența neotomismului. Dealtfel, „Sous le soleil de Satan" a apărut mai întâiu în colecția „Roseau d'or". Iar snobii care, acum 40 de ani, exclamau în cor cu „l'Abbesse de Jouarre: „...în celace ne privește, noi sîntem totdeauna cei care tind spre necunoscut" și nu uitau să adaoge—tot în cor și entuziaști—: „dreptatea este înaintea și nu înapoia noastră" inversează azi ordinea acestei fraze din urmă iscălind, cu aceiași grabă mare, toate blestemele pe care Maritain-Massis le aruncă asupra lui Renan. Atît e de puternic noul curent belphegorian!

Propaganda filozofică—căci aici e vorba de propagandă—e întărită, și complicată, și de-o propagandă politică. „*Action Française*" declară prin Léon Daudet că toți catolicii adevărați trebue să fie și neotomiști!

Neotomismul e azi deci fără îndoială un fenomen colectiv. Curent simpatic sau antipatic, el va trebui înregistrat de oricine vrea să facă o istorie a ideilor dela războiu încoace. Căror trebuinți reale răspunde deci neotomismul subt forma sa de fenomen colectiv? Și cum se explică această formă?

Cauzele sînt, probabil, multiple, cea mai importantă este însă formula pozitivă pe care o aduce neotomismul pentru a da satisfacere unor tendinți și trebuințe intelectuale și etice, întărite dacă nu create de războiu, și despre care aminteam la începutul scrisorii din Noembre. Neotomismul—belphegorizat, căci de acesta e vorba acum, despre celălalt, identic cu tomismul, am vorbit în scrisoarea trecută—crește și se întărește încontinuu grație mai mult a celace promite decît mulțumită a celace realizează. El afirmă,— o! în această privință e neîntrecut—că e doctorul infailibil al presupusei anarhii morale și intelectuale de care suferă vremea noastră și promite tuturor spiritelor cugetătoare o formulă, acceptabilă, crede el, de „ordine". De aceia o parte a intelectualității franceze—tomiștii spun că toată intelectualitatea franceză—îl privește, dacă nu-l primește cu simpatie. Insemnătatea lui constă deci în faptul că, în aceste vremuri de bejenie, se oferă ca nucleu de cristalizare al unor tendințe, din punct de vedere pur formal, generale.

Terenul i-a fost preparat în parte și de bergsonism. Căci acesta, deși pornește dela alte puncte de minecare, deși își mișcă cugetarea cu totul pe alt plan, și deși operează cu instrumente de lucru absolut diferite, este totuși o căutare evidentă a unui absolut și afirmația găsirii acestui absolut. Prin această preocupare a sa de absolut, bergsonismul a creat, sau cel puțin a întărit—răspunzînd la rîndul lui poate și el unei trebuinți generale,—o atmosferă morală propice răspîndirii tomismului. Bergsonismul a pregătit sensibilitatea și inteligența contemporanilor noștri pentru acceptarea și „înțelegerea" promisiunilor neotomiste. Faptul că absolutul bergsonian e, din punct de vedere al conținutului său, diametral opus absolutului tomist, e, pentru celace ne interesează aici, fără importanță. Inrudirea lor pur formală e suficientă.

Jacques Boulenger, intr'un interview cu Frédéric Lefèvre dela „Nouvelles Littéraires", vede în frumuseţea estetică a neotomismului cauza esenţială a succesului lui. Frumuseţea estetică a neotomismului, cît şi aureola sa poetică—de care vorbeşte tot Jacques Boulenger—au contribuit, fără îndoială, la acest succes. Dar, după părerea mea, ele s'au asociat numai, cu rol de cauze secundare, la cauza principală menţionată mai sus. Căci, dacă lucrurile ar sta cum spune Jacques Boulenger, de ce neotomismul repurtează succese mari numai dela războiu încoace? Frumos—admiţind că e frumos—a fost el şi înainte de războiu, şi poate mai frumos a fost cînd eşise de subt pana măiastră a sfîntului Toma de Aquino şi cînd era încă tînăr! Frédéric Lefèvre—care ştie tot şi are păreri asupra tuturor chestiunilor—îmi dă dreptate mie cînd îi răspunde lui Boulenger: „mărturisesc că partea intelectuală a tomismului mă impresionează cu mult mai mult decît frumuseţea lui estetică sau aureola sa poetică".

Frédéric Lefèvre exprimă aici opinia omului „moyen" şi-a snobului monden pe lîngă care tomismul şi-a raportat faimoasele succese, şi pe care Jacques Maritain l-a grupat subt steagul său. Omul „moyen" care strigă după „ordine" din răsputeri şi pentru care formula neotomistă despre care vorbeam mai sus nu e numai o simplă promisiune.

O altă cauză,—importantă şi aceasta,—a răspîndirii şi a succesului neotomismului, este talentul mare de scriitor al lui Jacques Maritain, filozoful mişcării, şi al lui Henri Massis, esteticianul neotomismului. Se vede că soarta talentului nu e lipsită în unele cazuri de un oarecare tragic: pentruca să se poată manifesta în toată puterea şi frumuseţea lui, talentul are uneori nevoe să lupte, luptă aprigă pentru... o cauză perdută dinainte! În afară de Massis şi de Maritain, mă gîndesc la Charles Maurras.

Simţul psihologic ascuţit al lui Maritain a contribuit şi el mult la puterea de prozelitism a neotomismului. Jacques Maritain ştie să-şi prezinte doctrina cu abilitate, cercînd să impresioneze mai ales imaginaţia publicului pe care vrea să-l cucerească. Doctrina neotomistă e o întoarcere la izvoarele adevăratei înţelepciuni: Aristot, ultimul stadiu de perfecţie al filozofiei eline autentice. Doctrina neotomistă e o doctrină eroică: ea trage dungă cu curaj peste trei secole de meditaţie metafizică, care credea că metafizica, pentru ca să poată exista, trebue să ţie contact intim cu ştiinţa: Neotomismul n'are nevoe de ştiinţă, ale cărei cercetări minuţioase şi paciente sînt de dispreţuit, căci sînt fără importanţă pentru adevărata înţelepciune! Neotomismul se prezintă ca o renaştere a spiritului occidental şi ca o afirmare a acestuia contra Orientului.* Încărcat de atîtea afirmaţii şi încoronat de o aureolă mistică, neotomismul putea oare să nu impresioneze imaginaţia „bunei societăţi"? Paznic neadormit—singurul paznic titrat!—al inteligenţei, el îşi acorda, dela început, dreptul şi posibilitatea de a cîştiga şi aderenţa acesteia.

Spuneam mai sus că ambiţia neotomismului e să servească de cadru pentru plămădirea unei concepţii de ansamblu despre lume, concepţie de care vremea noastră are nevoe, fără îndoială. Din acest punct de vedere—şi numai din acesta—rolul lui în Franţa şi Belgia se aseamănă cu cel pe care şi l-a asumat, în Germania de după războiu, şcoala dela Darmstadt (Neotomiştii ar fi furioşi de această apropiere). După bocetele spengleriane deasupra ruinilor unei lumi destinată să dispară cu totul, şcoala lui Keyserling aducea cu sine o atitudine tinerească, afirmativă, oferind elemente de construcţie aduse, în parte, din depărtatul Orient. În Franţa neotomismul îndeplineşte şi rolul lui Spengler şi pe-al lui Keyserling: boceşte dispariţia unei lumi, întîmplată acum 500 de ani, iar rolul constructiv al său e unul reconstructiv: vrea să reînvie lumea după care plînge. Sarcină extrem de grea, mijloace de realizare extrem de sărace. Atît şcoala dela Darmstadt cît şi neotomismul au ceva din avîntul, din lirismul şi din ambiţia religiilor. Tomismul este, în mod franc şi o religie—mai ales o religie. Deşi unii neotomişti obişnuesc să separe neotomismul de catolicism, lucrul nu e posibil, nici teoreticeşte şi nici din punct de vedere practic. Şi, dacă nu toţi catolicii sînt neotomişti, toţi neotomiştii sînt catolici în chip necesar. Numele de „şcoală a înţelepciunii" dat de Keyserling mişcării pe care a inaugurat-o, nu trădează oare şi el caracterul ei religios?

Ca toate mişcările mari în istoria culturii omeneşti, mari, sau presupuse ca atare, neotomismul vrea să fie celace bătrînul Machiavel numea *„întoarcere la principiu"*: „Dacă dorim ca o religie sau o republică oarecare să dureze multă vreme, e necesar să le readucem adesea la principiul [din care au pornit]".** Ca tot ce e omenesc, aceste forme de creaţie omenească pier din lipsă de reînoire. O inspiraţie proaspătă din principiul ascuns la origina lor se impune, şi înlăturarea elementelor eterogene care s'au depus în cursul vremii, ca o coajă lipsită de viaţă, pe nucleul primitiv. Coaja care slăbeşte, denaturează sau chiar omoară vigoarea iniţială şi plastică a simburelui pe care s'a depus. Întoarcerea la izvor poate fi ocazionată de

* H. Massis a anunţat, demult, o carte despre Occident şi Orient.

** Discorsi, III, 1.

împrejurări diverse, și înfăptuită pe căi diferite; împrejurări exterioare, cum e un războiu nenorocos, (Machiavel vorbește de instituțiile religioase și politice, și aduce ca exemplu Roma care își regenerează instituțiile, după războaiele cu Galii), fondarea unor nouă instituții inspirate din principiul inițial dătător de viață, sau intrarea în scenă a unui om mare. (Machiavel vorbește de sfîntul Francisc de Assisi, care desvălind contemporanilor săi din nou tipul original al creștinului, insuflă viață nouă creștinismului amenințat să se petrifice subt povara unui formalism devenit aproape mecanic).*

Dar, neotomismul este el într'adevăr o astfel de întoarcere la principiu?

In istoria creștinismului poate fi considerată ca atare, în afară de apariția sfîntului Francisc de Assisi și a misticilor germani din Evul mediu, Reforma lui Luther. Da, Reforma lui Luther a fost și din punct de vedere practic, o întoarcere la izvor: la evanghelie, istorie vie și entuziastă a unui exemplu concret de viață. A unei atitudini nouă în fața vieții, dar atitudine:—formă vie, plastică de reacțiune în fața realității—și nu regulă țesută în dogme pentru totdeauna fixe. Iată de ce Reforma lui Luther s'a dovedit viabilă și extrem de rodnică. Innoind rădăcina centrală a vieții sufletești a Occidentului, ea a vărsat vigoare tinerească în toate ramurile civilizației acestuia.

Dar sistemul—singur acest cuvînt o indică—sfîntului Toma, a cărui reintronare o preconizează neotomiștii, nu este nici de cum o origină sau un principiu al unei forme de cultură umană. Sistemul sfîntului Toma e, din acest punct de vedere, un apogeu, o încheere, nu un început cum e Evanghelia. Tomismul este expresia sistematizată a unei lumi care își ajunsese deja punctul culminant de dezvoltare, și care, ca toate lucrurile, omenești și naturale, nu putea decît să stagneze sau să decline de aici înainte. In vederea demonstrării acestei afirmații am făcut în scrisoarea precedentă istoria foarte sumară a tomismului în chiar sinul bisericii catolice. O întoarcere la sfîntul Toma—presupunînd, cu mult optimism, că aceasta ar fi posibilă**—ar fi deci o întoarcere la o formă de expresie a vieții, care,

* Discorsi, III, 2. Această idee a lui Machiavel e una din cele mai mari și mai fecunde ale lui. Faptul că Machiavel propune, pentru instituțiile politice, o „întoarcere la principiu" din 10 în 10 ani, nu diminuează întru nimic profunzimea ideii lui. El e mai mult o marcă a vremurilor sbuciumate și nesigure în care a trăit acest mare cugetător politic.

** In numărul din Februar 1924 al „Vieții Romînești", am încercat să arăt motivele de ordin pur filozofic ale imposibilității acestei reîntoarceri.

chiar pentru vremea în care a fost creată, nu reprezenta o privire în viitor ci un rezumat—genial—al trecutului.

Neotomiștii, fără să-și ia osteneala de a aduce probe plauzibile, afirmă posibilitatea acestei reîntoarceri. Aceasta e afirmația lor inițială și pe care se sprijină toate celelalte. Jacques Maritain,—șeful formei „belphegorice" a neotomismului,*—nu face decît să aducă soluții, indicate de sf. Toma, pentru orice problemă, nu numai filozofică, dar și socială, politică etc., pusă de secolul nostru. Dar a pretinde că sfîntul Toma, oricît de mare ar fi fost, a găsit acum 650 de ani** soluții pentru toate problemele care se pun azi, e lucru copilăresc. Și mă întreb dacă d. Maritain e serios cînd afirmă astfel de lucruri? Cetitorul se va fi întrebat deja dacă nu cumva J. Maritain preconizează o clădire mai departe pe bazele puse de sfîntul Toma și nu o atașare servilă la litera sistemului tomist? Căci neotomiștii belgieni, de exemplu, se gîndesc la o lărgire a tomismului (Cardinalul Mercier și urmașul lui la catedra dela universitatea din Louvain: canonicul Noël). D. Maritain își dă sama că această lărgire ar însemna adaptare la o realitate inexistentă pe vremea sf. Toma și străină de spiritul sistemului, deci, în fond, ea ar fi o „falșificare" a tomismului original. Pornit odată pe această cale primejdioasă a „adaptărilor" și a „lărgirilor" e greu să prevezi unde te vei opri. Elemente de afirmații absolute, ascunse în doctrina sfîntului Toma de Aquino, nu permit acest lucru. Iată de ce—probabil—J. Maritain cere, în mod implicit mai mult prin exemplul pe care-l dă, o rămînere strictă pe pozițiile inițiale ale tomismului.

Și atunci, mă întreb dacă majoritatea și violența cu care neotomiștii Maritain-Massis dărîmă tot ce e modern, și mai ales tot ce acest „stupid secol al XIX-lea" a creat, nu purced mai mult din sentimentul acestei imposibilități de adaptare, necesară reușitei neotomismului, dar care ar trada autenticitatea cugetării sfîntului Toma, decît din graba cu care, dărămînd, vreau să zidească?! Și iarăși, faptul că neotomismul, în forma sa populară și pasionată, formă în care a raliat atîtea spirite dela războiu încoace, trage dungă peste experiența celor din urmă patru secole, e mai mult expresia slăbiciunii și neputinții lui, decît semn elocvent al curajului și al forței lui.

* Abatele Henri Brémond, într'o conversație pe care a avut o cu un neotomist, îl asigura pe acesta că sf. Toma de Aquino a fost un geniu prodigios, dar nu uită să remarce spiritual, c'ar trebui să se determine mai întâiu: „De care sf. Toma de Aquino e vorba? Căci sînt atîția!"

** Sf. Toma a trăit între 1225 - 1274.

Tot astfel, scopurile practice imediate de care e încărcat,—scopuri nu prea mărturisite, dar nu din calcul abil,—deși contribue, în măsură mare dar în chip efemer, a face din neotomism o doctrină la modă,* ele nu-i vor întări ci îi vor slăbi—aceasta în chip durabil—vigoarea lui ideologică și, ca consecință a acesteia, și vigoarea lui morală. In ce privește pe aceasta din urmă, țin să remarc că aprofundarea pur teoretică—făcînd abstracție dela scopuri practice imediate, mărturisite sau nu—a unei înalte speculații metafizice are, adesea, efecte practice (morale) mai reale și mai durabile—după trecerea unei perioade oarecare, necesare incubației—decît nesfîrșitele și neobositele „îndrumări" morale și exortații la virtute.**

Și acum, pentruca să răspund întrebării pusă mai sus; neotomismul nu e celace Machiavel numea întoarcere la origine. El va întări fără îndoială, pozițiile bisericii catolice, dar nu va putea vărsa puteri proaspete în viața religioasă intensă a credincioșilor acestei biserici. Și nu va face nici restaurația metafizică pe care o promite. Ei cere mentalității pe care o numeam, în alt loc, modernă, sacrificii enorm de mari, imposibile. Omul secolului al XX-lea, oricare ar fi aparențele, continuă pe omul secolului „stupid" al lui Léon Daudet, și nu va renunța—nu va putea renunța—la achizițiile pe care le-a făcut dela Luther și Descartes încoace. Căci, să nu uităm, că deși neotomismul se anunță ca o operă a rațiunii și ca restaurator al inteligenței, el nu este o astfel de operă. Scopul teoretic pe care-l urmăresc reprezentanții lui, întocmai ca acela al părinților Bisericii, nu este un scop filozofic propriu zis: Celace aceștia exprimă în formule filozofice sînt concepții teologice. Natura însăși a discuției pe care o deschid în toate domeniile este teologică și nu filozofică. Orice discuție filozofică presupune, ca condiție absolut indispensabilă, libertatea de cugetare a ambilor adversari. Neotomiștii discută sprijinindu-se mereu pe autoritate. Autoritatea—fie a dogmei fie a lui

* Se știe că noi Romînii am arătat totdeauna foarte mare interes pentru modă, subt orice formă s'ar manifesta ea. Uneori riscînd a ne face ridicoli, și chiar a ne păgubi pe noi în șine, adoptînd lucruri care nu ni se potrivesc de loc. Iată unul din motivele care m'au îndemnat să vorbesc aici despre neotomism.

** Această observație are valoare numai cu privire la societățile cu înaltă și veche civilizație, care, singurele, pot avea interes *real* pentru speculațiile pur teoretice și, în aparență, gratuite. Ar fi deci riscant să afirm valoarea ei într'o societate ca a noastră, unde majoritatea oamenilor cu pretenții de cultură primesc astfel de speculații cu un surîs „plin de înțeles". Acest surîs à la Pigasov nu izvorăște nicidecum dintr'un scepticism justificat, căci acesta presupune și el, la rîndul lui, existența unei speculații...

Aristot—este ultimul lor argument.* Iar celace neotomismul vrea să inaugureze este în esență, o concepție teologică a lumii și a vieții, oricît ar afirma Maritain posibilitatea separării teologiei de filozofia pe care o profesează d-sa. Concilierea pe care o anunță între două principii ireconciliabile—autoritatea cu rațiunea—nu e posibilă decît prin aservirea (care însemnează negare) celei din urmă la cea dintîiu. Aici ar zace pericolul cu care amenință neotomismul cultura Occidentului—de esență raționalistă—admițînd pentru un moment, prin ipoteză, că ar reuși să realizeze de fapt restaurația pe care o anunță. Dar la aceasta nu va putea consimți cugetarea occidentală** fără să nu iscălească în același timp sentința de moarte a culturii pe care a creat-o aici în Apusul Europei.

Putem deci prevedea de pe acum, că cu tot zgomotul cu care se anunță, restaurația metafizică de care e vorba nu va fi decît un curent de cugetare, foarte caracteristic, dacă voiți, al vremii noastre postbelice, dar efemer. Dat fiind principiul pe care se razimă, ea e putrezită chiar în originea ei. Celace noul curent filozofic va lăsa în urma sa, vor fi cîteva „puncte de vedere" izolate. Aceste „unghiuri de vedere", deși rupte din cadre vechi, nu vor fi lipsite de oarecare noutate. Ele își vor împrumuta noutatea din noutatea materiei asupra cărora se deschid și din... parțialitatea lor. Mulțumită lor și mulțumită talentului celor doi reprezentanți remarcabili ai neotomismului, Massis și Maritain, acesta a produs și va mai produce probabil opere de o incontestabilă valoare estetică, valoarea filozofică a celace a produs până acum fiind foarte redusă. Iată de ce am crezut c'ar fi poate instructiv să-l prezint în scrisoarea următoare—ca încheere—pe d. Maritain la lucru.

Paris, Decembre, 1926

D. D. Roșca

* Astfel, pentru a cita un singur exemplu: In revista italiană „Rivista di Filosofia neo-scolastica", Sept.—Oct., 1923, J. Maritain, într'un articol intitulat: „La Metafisica dei fizici ossia la simultaneità secondo Einstein", critică în numele lui Aristot, „metafizica" fizicienilor relativiști. Concluziile la care ajunge autorul se pot rezuma scurt în afirmația: tot ce n'a spus Aristot este absurd!

** Spuneam la începutul acestei scrisori că reprezentanții competenți ai ei nici nu „știu" de existența d-lui Maritain.

Cronica artistică

Expoziția inaugurală Hasefer

Hotărît, anul acesta e caracterizat în plastică prin eminența expozițiilor colective puse subt direcția artistică a doi critici încercați, Oscar Walter Cisek și Ștefan I. Nenițescu. Expozițiile personale, vre-o treizeci la număr în ultimele două luni, s'au înecat într'o negură tot mai întețită, propice loviturilor de teatru s'sstem Kimon Loghi. Un singur nume s'a desprins dintre pale de ceață și din pale de ceață și-a înălțat scări rotitoare spre adîncul cerurilor: Elena Popea. Alți doi sau trei artiști tineri își încercau în vremea aceasta rezonanța vocii în odăițe îmbîcsite de întuneric confinat. Zadarnic: vocea lor nu străbătea în larma străzii, mînată aceasta spre încăperile luminoase ale Ateneului, unde maestrul Kimon și-a statornicit de ani de zile un vad. Dar arta adevărată se retrage departe de răscrucile știute și-și croește subt privirile de priveghe iubitoare ale celor doi critici, făgașe simple și numai ale ei. Astfel librăria Hasefer inaugurează odată cu noul său local amenajat în stilul Arts-Decoratifs o expoziție colectivă de pictură și sculptură pusă subt direcția artistică a d-lui Ștefan Nenițescu. Inițiativa e demnă de orice laudă, iar alegerea nu se poate mai bună. In cadrul librăriei, arta ne desvălue un sens mai adînc al ei, acela de a se incorpora întregului spiritual. Nu ne mai apare deci ca un joc lipsit de consecințe, nici numai ca o recreație binefăcătoare, chiar dacă prin multe legături ni se aduce aminte că rostul unei pînze încadrate e să împodobească un

interior. Dar punctul acesta de vedere își găsește o îndreptățire egală cu acela care vrea să știe adîncimile artei străvăzute prin reflectările intelectualității. Aceasta explică și procentul mare de femei expozante.

Nina Arbore cultivă o artă clasică în datele ei generale, dar cuprinzătoare de stări afective foarte nuanțate și de o curăție îngerească. Simplificarea formelor e dusă la extrem. Corpurile sînt văzute în profiluri largi, a căror puritate nu o turbură nici o umbră de tratare naturalistă. Insăși figura omenească pe care atîția o amănunțesc în interogatorii zădarnice, trăește aici intens într'un contur schematic, bazat pe marile raporturi. Expresivitatea surprinzătoare a unui portret roz-albastru nu poți ști uneori din ce e făcută, atît de simplu boabele albastre ale privirilor joacă în profilul alungit de migdală al ochilor, atît de firesc o mînă de ceară, delicată, suc, se așează peste cealaltă, însuflețind rozul palid al rochiei. Siniliul intens al fotoliului, rozul acesta și verdele crud al draperiei încheagă un întreg grav de culoare, plin de un farmec turburător. Dar elementele expresive ale acestei arte apar uneori și în înfățișarea ei formală ca în nudul pus alăturea de un vas cu lalele, unde plenitudinea formelor ajunge la o plasticitate mare, înrudită cu aceia a lui Derain dinaintea războiului. Ca și la el, rotunjirea volumelor se întărește uneori în contururi lemnoase, aducînd aminte cubismul; ca și la el, volumele absorb spațiul înconjurător, excluzînd influența moleșitoare a atmosferii; ca și la el ritmuri puternice string laolaltă elementele formale din compoziție cu o rară vitalitate. Seva pămîntului se răspîndește în tot cuprinsul sînilor desăvîrșit sferici și le măsoară greutatea; iar desfoerile tainice ale lalelelor emană nu știu ce parfum de perversiune baudelairiană.

Cecilia Cuțescu Storck a redat artei cu o frumoasă autoritate un motiv ce părea iremediabil compromis de cînd Vermont pusese în circulație formula unui pitoresc zădarnic și comod. Datorită d-nei Cuțescu-Storck, țiganca poate fi astăzi și altceva decît o paparudă. Pe un fond abstract și de tăria cerului în noapte, țigăncile sale hotărăsc gesturi definitive, iar fețele lor au în configurația sintetică a liniilor ceva din liniștea nestrămutată a unei măști antice. Sănătatea în neștiință de sine a naturii umple fiecare mădular, se întețește la fiecare încheetură, circulă în voe subt pielea subțire a sînilor ca în pumnul închis de frăgezime al fructelor crude. Numai rareori, ca în lucrarea decorativă

intitulată „Rod", un galben de lămîe se încălzeşte prea mult lîngă un roşu portocaliu, un albastru se înmoae subt dogoarea unui roşu de pară, gesturile însuşi obosite parodiază o dărnicie falşă şi aduc aminte prea supărător, în grămezile de fructe exotice sau ale anotimpului, de convenţionalismul unui corn al abundenţii. Frumoase daruri de sensibilitate în desenurile sale cu acuarele.

Micaela Eleutheriade e un nume aproape nou. La ultimul salon oficial, natura sa moartă admirabil pusă într'un cadru oblung strălucea discret şi cu reflexe catifelate, prin gama sobră de brun, negru şi alb. Sensibilitatea sa ardentă şi delicată are cu ce ne fermeca şi de data aceasta într'un peisagiu de proporţii mici, care uneşte graţia unui stil archaicizant cu darul de nostalgică şi spirituală reculegere al povestitorului.

Olga Greceanu aduce preocupări mult mai severe. Elementele de compoziţie capătă uneori o precumpănire excesivă, introducînd o notă de asprime şi de chinuitoare contorsiune a formelor. Decorativul său e numai amploare şi ritmică sonoră.

Vecin de panou, *Henri Catargi* păşeşte la realizări de prim ordin. Clasicismul, făcut din renunţare şi superioară strunire a forţelor de creaţie trăeşte în toate pînzele sale. Dela prima expoziţie a pictorului până azi nu sînt decît patru ani. In răstimpul acesta scurt a început o evoluţie surprinzătoare, care tinde spre o artă despuiată şi monumentală. Dar o evoluţie fără salturi şi armonioasă, asemenea desgolirii treptate a lui Istar, fiica lui Sin din epopeea Isdubar, căreia în drum spre locuinţa morţilor paznicii îi smulg la fiecare din cele şapte porţi podoabele sale. „La poarta şaptea paznicul a despuiat-o, el i-a ridicat ultimul văl care-i acoperă trupul". Numai o fiinţă puternică poate renunţa fără strîngere de inimă la daruri fireşti sclipitoare, iar siguranţa cu care d. Catargi ştie să-şi aleagă mijloacele ne arată la domnia-sa o cultivare a meşteşugului şi a simţului artistic arareori întîlnită în cuprinsul picturii romîneşti. Şcoala lui Poussin se dovedeşte astfel atît la noi cît şi în Franţa, unde artişti de talia lui Segonzac şi Derain lărgesc drumurile tăiate de marele clasic, cea mai binefăcătoare pentru orientările noi şi sănătoase ale artei. Deastădată d. Catargi e într'o bună măsură italienizant, cînd vede în ţiganca ce-şi ţine pe braţe pruncul dormind, o madonă. O pace divină odihneşte în privirile îndelung purtate asupra lumii, o acceptare senină a soartei se vădeşte în economia gesturilor. Dar ţiganca nu e mai puţin fiinţă omenească: braţele osoase făcute pentru munci grele se ostenesc ţinînd în cumpănă trupul micuţ şi greu al copilului. Gîtul ferecat de trup arată cum toate încheeturile au fost sortite unei dăinuiri îndelungate. Faţa smeadă, pleoapele lipite de rotunzimea interioară a ochilor, sprîncenele încordate în arcade puternice măsoară şi şansele de viaţă şi trăirea ei. Dacă e vorba să stabilim acestei pînze o filiaţie în cuprinsul artei romîneşti, apoi aceia nu poate fi decît nobila înfăptuire a lui Luchian in „Safta florăriţa". Ca şi acolo caracterizarea portretistică nu întîrzie în detalii naturaliste, ca şi acolo sinteza ritmică a liniilor şi planurilor dă pînzei o odihnitoare şi aristocratică înfăţişare. Dar ritmul la Catargi e mult mai grav, mult mai apropiat de virtuţile staticului, smuls simetriei închise printr'un imperceptibil pas al disimetriei. Un acord de culori locale brun, albastru, roz e un fapt de autoritate, binefăcător în nesiguranţa generală. O natură moartă de proporţii mari ar întări şi mai mult spusele noastre. Spaţiul nu ne mai îngădue desvoltări. Să notăm numai cum între hărţuirile orizontalelor, verticalelor şi oblicelor, profilul ideal al unui glob pămîntesc însamnă un centru de cumpănire şi discernămînt clasic.

Sabin Popp nu are daruri mai mici, dar o voinţă mai puţin hotărîtă îl împedică să şi le valorifice îndestul. Pentru Sabin Popp desenul trăeşte într'o oarecare independenţă faţă de culoare. Ele sînt gîndite separat şi numai ţesute împreună ca urzeala şi bătătura într'o scoarţă romînească. In discriminarea elementelor, privitorul încearcă o plăcere pur intelectuală: scheletul negru de cărbune se desprinde uneori din plasa culorilor şi străluceşte halucinant ca pe o placă radiografică. Dar însuşi negrul e o culoare. Pulsaţia lui caldă îl alătură la jocul celorlalte valori de culoare, după cum griurile uneori reci şi abstracte pregătesc din contră precumpănirea elementului linear. Arta aceasta nu e numai rafinată: este totuşi cum s'a arătat atît de bine în lucrări mai vechi, şi sănătoasă. Conturările au ceva tineresc şi vajnic în forţa lor de delimitare; un galben şi un verde strălucesc prin frăgezime şi comunicativitate. Valorile îşi păstrează neatîrnarea lor, chiar dacă griurile precumpănesc şi modulează treceri nuanţate. Prin aceasta, arta lui Sabin Popp ne aduce aminte de unele tapiserii cu valori atît de răspicate şi de sonore, cari totuşi nu prejudică unei armonizări generale mai mult nuanţate şi stinse.

Pherekyde nu dispune de resurse prea bogate. Dar ştie cu mijloacele sale să închege o lucrare în care arta îşi spune cuvîntul

ei. Tocmai această probitate o admirăm în vederea unei străzi turcești din Tulcea. E o lucrare bine închegată, bine luminată, iar apropierea albastrului curat al cerului de cenușiul unui zid în umbră dovedește o sensibilitate cultivată pentru culoare.

Prejudecata naturalistă punînd în talerele balanței pentru o supremă valorificare estetică, deoparte opera de artă, de cealaltă natura, ajunge la același rezultat concludent ca și cutare fantezist de speța lui Jarry, dacă i-ar trece prin minte să măsoare lungimile cu unitatea de măsură pentru greutăți. Confruntarea celor două mărimi neconvertibile are și ceva trist ca scoaterea în evidență a conturilor din două registre paralele. Spunem acestea pentru a se ști din capul locului că în judecarea unei lucrări ca „Balul" lui *Marcel Iancu*, nu facem apel la un criteriu inexistent, pe care însă foarte mulți îl invoacă spre a-și acoperi inexistența priceperii artistice. Trepidația vieții moderne își găsește în lucrarea d-lui Marcel Iancu, un echivalent plastic. E drept că oamenii sînt văzuți ca furnicile; grea încercare pentru cel ce ar voi să înceapă cu identificările. Omul e o cifră într'un calcul mare; el nu contează ca individualitate și voința artistului nu e să realizeze portrete. Ci se mulțumește să extragă o schemă, însemnînd mai mult o linie și o culoare vibrantă care se integrează ca elemente de mișcare în ritmul universal. E în bucata aceasta o forță deslănțuită conjugată cu o forța coordonatoare. Artistul se află la o justă distanță între două tendințe opuse: aceia de a reda cît mai direct ritmul viu al vieții și aceia de a realiza tipare veșnice în care acel ritm să se lase cuprins. Această artă constructoare și puternică nu va putea rămîne mult timp departe de înțelegerea publicului.

Aceștia sînt tinerii, care în vecinătatea unor nume consacrate ca acelea ale lui Iser, Ressu, Petrașcu, Bunescu, Tonița, Șt. Dimitrescu, vin să dea o lovitură concluziei noastre sceptice formulată în cronica precedentă, asupra noilor generații de artiști plastici.

Sculptura e reprezentată prin Jalea, Teodora Cernat și *Milița Petrașcu*. Aceasta din urmă aduce o lucrare de proporții mici în marmură, intitulată: „Dansatoarea". E parcă pe o piatră preistorică efigia imprimată dinăuntru a unei „salamandre scînteetoare". Cuvîntul e al lui Paul Valéry în „L'âme et la danse". Cetirea acestui comentariu substanțial și subtil, pe care marele poet atic l-a închinat artei dansului, a inspirat-o, cum se

spune de obiceiu, pe artista noastră. Noi recunoaștem în dansatoarea Miliței Petrașcu pe însăși Athikté palpitanta, păsărică, lucru fără corp, lucru fără preț, regina dansatoarelor cu nume dulci și luminoase ca mierea albinelor: Nips, Niphoé, Néma; — Niktéris, Néphélé, Nexis;—Rhodopis, Rhodonia, Ptilé. Luminoasă e însăși marmura pe care d-na Petrașcu a făcut-o sensibilă. Tactilul e aici atît de amănunțit și topit în lumină sclipitoare, că parcă un mozaic de diamante minuscule și-ar juca laolaltă miile de focuri scînteinde și instabile. Realizări de soiul acesta, prin dependența de un motiv literar pe care-l interpretează, trag o linie marcată subt intențiile îndeobște intelectuale care au prezidat la formarea acestui salon.

O inițiativă frumoasă e și în prezentarea unor lucrări de artă străină valoroase, ca pînza intitulată „Director de fabrică" datorită flamandului *Franz Masereel*. Artistul acesta e mai înainte de toate un foarte mare gravor în lemn. Intelectualitatea care se leagă atît de arta selectivă a xilografiei cît și de tratarea motivelor literare—tendențioase chiar—e mai puțin servită de mijloacele picturii în ulei. E drept că tot ce poate fi senzual în pastă a fost îndepărtat prin întinderea ei în strat subțire, prin matitatea obținută. Masereel a creat arta cea mai voluntară a timpului. Încordarea artei lui e imaginea încordării de voință a marilor conchistadori contemporani: potentați ai trusturilor, conducători ai marilor concentrări industriale, seniori ai industriei și banului.

Pentru a încheia vom face cîțiva pași înapoi și ne vom opri înaintea lucrărilor decorative semnate de d-na Storck: Fapta uneia din țigăncile sale de a cumpăni în cîte o mînă un vas smălțuit și o strachină cu flori este însăși fapta artistului contemporan, născut pentru a echilibra cantități și a împăca ritmice greutăți deosebite. Sensibilitatea lui nu se mai apreciază după gradul de enervare al unui amorf țesut din nuanțe fugitive, iar destrămarea nu mai e socotită virtute. Bine înțeles în calea celor tineri s'au ridicat multe ambiții lovite în plin, iar siguranța lăuntrică a purtătorilor de măsuri necorupte apare și azi revoluționară celor deprinși să manevreze nestînjeniți într'un prelungit și ambiguu crepuscul.

14 Decembre, 1926

Aurel D. Broșteanu

Cronica literară

Johan Bojer

H. Bergson și școala pragmatiștilor americani, încercînd să exprime caracterul esențial al omului vieții contemporane, l-au denumit în mod lapidar și sintetic: homo faber.

„Homo faber" este, în concepția pragmatistă, omul care posedă în cel mai înalt grad conștiința forței practice active, pe care o reprezintă: inteligența lui e facultatea creatoare de mijloace utilitare, în vederea realizării triumfului suprem în lupta împotriva naturii. Dimpotrivă, activitatea unei inteligențe teoretice sau pur speculative — departe de a reprezenta o forță — ar părea astăzi aproape inutilă; de aceia inteligența trebue să aibă în vedere realizarea scopului practic imediat în viață.

În fața vechiului concept de: homo sapiens, omul inteligenței logice și al rațiunii speculative, se ridică astfel „homo faber", omul acțiunii practice imediate și al inteligenții aplicate la fenomenele vieții.

Fără îndoială concepția lui Bergson e remarcabilă prin gradul deosebit, în care se sprijină pe realitatea vieții privită cu obiectivitate.

Dar nicăiri nu are, poate, un mai puternic obiect de exemplificare decît în viața oamenilor dela Nord.

Oamenii Nordului mi-au apărut întotdeauna superiori, prin forța neînfrîntă pe care o manifestă; prin atitudinea fermă cu care înfruntă rigorile naturii lor vitrige. Neobosiți în lupta lor de conservare a vieții, atît de des amenințată, — oțeliți în încercarea lor de rezistență și în tendința de organizare a acestei vieți, — oamenii Nordului apar în aureola supra-omului, ce se opune prin energia individualității lui în calea mersului fatal al fenomenelor naturii.

Viguroși la corp, neînfrînți în fața necesității unei permanente rezistenți active, ei au o fizionomie aparte, distinse trăsături de caracter — individuale sau colective.

Sobri și cumpătați, Scandinavii restring adesea până la intensă condensare pasiunile ce îi domină. În fond însă, întîlnim la ei aceiași dorință de a trăi viața în toată intensitatea ei; același entuziasm meridional ce încunună rezultatul fericit al sforțărilor, în care scopul devine realitate; aceiași sdrobitoare durere atunci cînd năzuințele sfîrșesc printr'un desnodămînt fatal.

Omul dela Nord, însă, se distinge printr'o adîncă interiorizare a fenomenelor sufletești pe deoparte, — printr'un neobișnuit efort voluntar al reacțiunii individuale — pe de alta. Ibsen, marele creator de viață, pe care istoria literaturii îl consideră drept cel mai autentic reprezentant al individualismului, a prezentat, în toată opera lui, asemenea exemplare de individualitate puternică. Din acest punct de vedere — deși lipsit de fantazia anarhică a filozofului Fr. Nietzsche teoreticianul „voinții de putere" și creatorul „supra-omului", — Ibsen se apropie mult de paradoxalul cugetător german.

Deosebirea constă în faptul că pe cînd Nietzsche rămîne un idealist fantezist, ce nu are nimic comun cu realitatea, pe care o ignorează — sau subt anumite aspecte o urăște, — Ibsen își creiază idealul din realitatea socială pe care o observă, o apreciază, o valorifică sau o condamnă. Ibsen concretizează în exemplare de forță creatoare năzuințile menite de a revoluționa societatea ultimelor decenii; deaceia eroii lui — departe de a fi sclavi ai pasiunilor — apar drept martiri ai ideilor mari, pe care le mențin cu neobișnuită putere de voință; înfrîngerile lor chiar sînt prilej de reacțiune fecundă în sinul societății, care i-a doborît.

* * *

Iohan Bojer reprezintă, subt acest raport, un izbitor contrast față de H. Ibsen. Voința puternică care la Ibsen creia fondul sufletesc al acțiunii în lumea vieții exterioare, apare la Bojer subt o formă palidă și incertă.

Subtilizată de cugetare, adesea dedublată de un sentiment vag

de teamă, faţă de evenimente neaşteptate, eroii lui Bojer au aproape întotdeauna o atitudine de incertitudine, de reflexiune continuă.

Ce e drept, cugetarea a fost adeseaori considerată ca o acţiune în devenire; pentrucă orice acţiune, orice act psihic—în afară de automatismele vieţii inferioare—presupune reflecţiunea.

Şi totuşi, atunci cînd apare într'un continuu proces de reînoire, —fără a reuşi să exprime cu preciziune formele în care încearcă să se cristalizeze,—cugetarea care în mod logic trebue să fie un factor determinant, devine mai curind un impediment pentru acţiunile noastre. E celebru cazul lui Amiel, care—dacă nu intră direct în domeniul psihologiei patologice,—reprezintă un exemplu de excesivă analiză interioară, chinuitoare şi paralizantă.

Dacă în opera lui Bojer nu se evidenţiază puternic acea năzuinţă activă, pe care o exprimă în curs de realizare efortul voluntar, există însă aici altceva, care atrage atenţia cetitorului dela primele pagini: neputînd să se manifeste printr'un proces de exteriorizare, ci dimpotrivă rămînînd restrînsă numai la fenomenele vieţii interioare, voinţa încearcă să lărgească prin luptă acest cadru limitat.

E luptă între conştiinţa neclară, încadrată de idei şi reflexii, continuă transformare, pe deoparte, şi voinţa în permanentă sforţare pentru a determina viaţa exterioară—pe de alta. Această luptă apare subt forma unui sbucium sufletesc deprimant şi chinuitor.

In descrierea acestui chin interior, Bojer apare nu numai ca scriitor captivant prin minunatul său stil, dar mai ales ca psiholog desăvîrşit, cunoscător adînc al manifestărilor vieţii interioare.

* *

Aceiace constitue cea mai caracteristică formă de manifestare a voinţei înlănţuite, luptînd pentru a-şi recăpăta libertatea—e un fenomen psihic comun: ezitarea. In sufletul eroilor lui Bojer ezitarea apare ca un factor comun al vieţii obişnuite, o atitudine ce are însă ceva din caracterul anormal al vieţii patologice. Şi totuşi impresia, pe care o păstrezi—la terminarea lecturii unui roman al său—este acela a unei dezordini pronunţate în activitatea psihică mintală de ordin intelectual sau afectiv, care paralizează actul determinant al acţiunii. Erik Ewie (Sous le ciel vide), un tînăr dotat cu însuşiri superioare de intelect dar mai ales cu acel simţimînt delicat de largă simpatie umanitară, e chinuit îngrozitor până ce în fatala hotărîre de a coloniza ţinutul coastelor oceanului, care va cobori în fundul său noile căminuri înjghebate cu atîta trudă. O singură fiinţă cunoaşte secretul

terenurilor ce se scoboară încet dar lent spre fundul mărilor: e Inga Ried. Dar ea nu poate lua hotărîrea de a mărturisi fatalul adevăr, ce singur ar putea salva viaţa ameninţată a coloniştilor entuziaşti, cu preţul scump de a sdrobi idealul unic al fiinţei adorate, Erick Ewie.

Şi astfel, aceia ce e prevăzut din timp de cetitorul care asistă la desfăşurarea întregei acţiuni, se întîmplă în mod mecanic, impus de o îngrozitoare fatalitate exterioară ce îşi găseşte un sprijin decisiv în constituţia psihică a vieţii acestor indivizi.

Fireşte, ezitarea presupune un factor determinant în scădere, un act de intelect lipsit de pregnanţa acţiunii.

Totuşi, acela ce în mod obişnuit este considerat ca absenţă a voinţii, mi se pare nedrept din punct de vedere logic şi fals din acel psihologic. In adevăr, opinia curentă îşi închipue că la baza voinţii lipsite de intensitate e insensibilitatea. Burghezul obişnuit să facă în fiecare zi acelaşi lucru, oricît ar fi pe punctul de a deveni maniac, sau simplu organism mecanic—viabial doar din punct de vedere fiziologic—se crede capabil să impue şi altora atitudinea lui, pe care nu o însufleţeşte nici o notă de intelect; şi e întotdeauna gata a eticheta cu epitetul de nesimţitor pe acela, care dotat cu sensibilitate, nu se inserează în mod mecanic în calapodul felului său obişnuit de viaţă.

E în mentalitatea comună înclinarea de a arăta un suveran dispreţ, faţă de faptele de care te simţi în mod inevitabil izolat. Pentrucă solidaritatea nu e posibilă decît între oameni de acelaşi structură psihică, apropiaţi prin acelaşi fel de viaţă, susţinînd acelaşi ideal de viitor; deaceia ce îţi pare neînţeles sau fără valoare, e firesc să nu te apropii niciodată. Dispare, în acest caz, şi acea elementară tendinţă de a cunoaşte, bazată pe instinctul curiozităţii.

Deacela sensibilitatea, în mod obişnuit depreciată şi foarte rar —mai ales subt formă exagerată—considerată ca o stare psihică morbidă, apare uneori inutilă şi gratuită.

Nu voiu încerca aici să fac elogiul sensibilităţii. Există însă —în literatură—un admirabil tip, în care sensibilitatea exagerată se încrucişează cu o complectă lipsă de voinţă activă: boerul Oblomov din romanul cu acelaşi nume al scriitorului rus Gonciarov, reprezintă un minunat exemplu de viaţă dominată de sensibilitate exagerată, în care orice năzuinţă de acţiune rămîne în stare de embrion, fără a putea să apară ca formă de manifestare a energiei vitale.

Nu vreau să spun prin aceasta că, eroii lui Bojer se aseamănă întocmai acestui tip morbid, pentru care viaţa—chiar în iluziile şi

aspectele ei plăcute—e suferință. Am remarcat numai ce strînsă legătură, ce conexiune intimă, există între sensibilitate și voința în curs de manifestare.

Eroii lui Bojer păstrează acea năzuință de acțiune, caracteristică oamenilor dela Nord, pe care încearcă în fiecare clipă, să o traducă în fapt. E acea impulsiune, susținută pe convingerea intimă a victoriei, care—pentru el—*a devenit tradiție și crez interior.*

* * *

H. Taine, teoreticianul creației artistice, a încercat să găsească un fundament științific pozitiv criticii literare. Rasa, locul, momentul —într'un cuvînt mediul în care apare—sînt factori determinanți în cursul realizării operei de artă și note din conținutul ei, în momentul cînd a devenit realitate.

Această teorie a părut exagerată și factice: oricît rol ar avea factorul biologic și social în creația estetică,—s'a spus—a afirma că ei rămîne caracterul esențial al operei de artă este a nega total valoarea personală a talentului creator.

Poezia, mai ales, care—fiind un proces cu totul subiectiv și individual—putea fi greu explicat numai ca produs al mediului social, și totuși, deși pozitivismul științific a lui Taine a fost înlocuit în domeniul criticii literare mai întâiu cu analiza psihologică pură, apoi cu concepția artei pentru artă, mediul biologic și în special elementul său viabil,—societatea—a devenit o forță dominantă chiar asupra individualităților ce se desprind din ea.

Concepția sociologică contemporană afirmă în mod cu totul obiectiv și documentat, că societatea este forța creatoare a valorilor de orice natură; individul, și subt formă mai intensă individualitățile, exprimă valori personale în curs de obiectivare: geneza lor e în societate, scopul lor e a exista obiectiv în ea.

In literatură chiar, adesea s'a resimțit influența covîrșitoare a marelui public, elementul apreciativ al societății în procesul de valorificare al creației literare.

In genere, scriitorii „à thèse" nu au fost niciodată simpatizați de marele public. Pentrucă, a scrie cu intenția de a realiza un scop anumit, echivalează cu o încercare de a schimba forțat cursul mentalității sociale.

Dar societatea, care cu greu cedează în fața individualităților, ce reprezintă o forță creatoare de neînvins—rezistă cu energie în fața

oricărei tendinți artificiale de revoluție. Din acest punct de vedere, Bojer poate fi considerat ca un privilegiat prin talentul și maniera sa de a scrie.

Psiholog de fină pătrundere analitică, scoborîndu-se cu artă și subtilă abilitate în cutele adînci, inexplorate ale sufletului, Bojer prezintă—în opera lui—aspectele variate ale năzuinții noastre spre mai bine, ale tendințelor noastre larg simpatetice, care singure printr'o sforțare energică și permanentă reușesc să revoluționeze societatea.

Căci, fără îndoială, dacă există ceva bun în sufletul omenesc, ceva superior și inerent în spiritul nostru ce ne înalță fără a ne arunca în brațele orgoliului, aceasta e tendința de largă simpatie față de umanitatea din care ne-am desprins,—sacrificînd pornirile egoiste, atît de apropiate de instinct.

Subt forma de ideal, pe care viața actuală cu duritatea ei îl doboară, aceste năzuinți apar cu claritate și evidență în principalele romane ale lui Bojer („Sous le ciel vide", „La puissance du mensonge").

Oameni, pe care îi însuflețește dorința de a schimba ceva din actuala viață a societății—pe care o simt nedreaptă și aspră—eroii lui Bojer vor răscumpăra adesea cu prețul scump al liniștii, al numelui și situației lor, temerara încercare de a înfrumuseța o realitate chinuitoare (Erik Ewie în „Sous le ciel vide", Astrid Riss în „Les nuits claires", Knut Norbi în „La puissance du mensonge").

Drama antică avea—în chiar structura ei un element: Destinul, ce revenea constant în orișice moment, pentru a arăta ce mare e deosebirea între acțiunile omenești și acea forță superioară, pe care o numea o „Divinitate".

Azi „fatum"-ul antic a dispărut. Dar se păstrează în schimb un fatum nou, pe care nu toți îl resimt cu o aceiași intensitate, dar care—subt forma desorganizării materiale sau a dezagregării psihice—distruge elementul vital al societății: conștiința individuală creatoare de idealuri. Sînt oameni, care nu pot răspunde prin reacțiuni normale la excitațiile complexe ale mediului exterior;—în firea lor e un caracter de pasivitate, care paralizează tendința lor de acțiune. *Knut Norby* eroul principal al romanului „La puissance du mensonge", apare din ce în ce mai încurcat în acțiuni, pe care și un copil dotat doar cu temperament normal le-ar putea deslega fără prea mari eforturi de voință. Dar Norby se încurcă în lucruri cu totul lipsite de complexitate; sînt cauze atît de mici, încît cu greu le poți determina

în mod egal și just efectul. Acelace rămîne însă un caracter evident din toată activitatea acestui om este impresia inegalei disproporții în atitudinile lui în fața momentelor deosebite ale vieții pe deoparte,—îngrozitoarea intervenție a fatalității necunoscute dar obsedante și sdrobitoare pe de alta.

Nu știu dacă am întîlnit vreodată mai frumoase pagini, decît acelea în care romancierul norvegian arată astfel chinul intens și adînc al celor, ce cad subt lovitura Destinului.

Dar cetindu-le, simți cum în durerea misterioasă a sufletelor, ce se sting, se plămădește o energie nouă, pe care legea firii va consuma-o totuși subt tirania destinului fatal.

* * *

Bojer nu este însă numai un fin psiholog, un stilist de talent și un sincer animator al idealurilor umanitare.

El este cîntărețul Norvegiei veșnic acoperite de zăpadă, al „fiord"-urilor clar-obscure subt palida lucire a soarelui de nord, al lacurilor scînteietoare cu albia lor masivă de ghiață.

In literatura norvegiană Iohan Bojer reprezintă una din culmile înalte, pe care le-a atins talentul acestui popor, și va rămîne desigur una din strălucitele figuri ale epocei noastre.

Mircea Mancaș

Cronica ideilor

In jurul poeziei pure

E una din curiozitățile dar tot odată și din aspectele înălțătoare ale acestei vremi, faptul că în Franța de azi, atît de împovorată de nevoi materiale, o problemă de un caracter așa de inactual și dezbrăcat de contingenți terestre ca acea asupra „poeziei pure" a putut să fie mai bine de un an, obiectul unei largi și pasionate discuții.

Cuvîntul a fost aruncat de Paul Valéry în 1920 în faimoasa lui prefață, la volumul de versuri al lui Lucien Fabre „Connaissance de la déesse".

Dar el însuși recunoaște ca precursori pe Edgard Poe, Baudelaire, Mallarmé.

La Poe se observă pentru prima oară voința destul de lămurită de a izola definitiv poezia de orice element străin de esența ei. La Baudelaire această voință e accentuată subt influența tot mai covîrșitoare a muzicii, iar în ce privește Mallarmé, atît de chinuit de frumusețea pură, încercarea lui de a scoate din limbaj efecte asemănătoare cu acelea pe care cauzele pur sonore le produc asupra ființei noastre nervoase și de a purifica poezia de toate elementele intelectuale pe care muzica nu le poate exprima, e destul de cunoscută.

Doctrina estetică a lui Mallarmé a fost dezvoltată mai mult oral, în conversații intime, a căror ecou a rămas misterios și vag.

Spirit lucid, de formaţiune matematică şi carteziană, Valéry aduce în această problemă o contribuţie mai clară ca subtilul dar nourosul său maestru.

E un adevăr desigur incontestabil, observă dînsul, că cele mai mari opere versificate începînd cu „De natura rerum" a lui Lucreţiu şi sfîrşind cu „La légende des siècles" a lui Hugo sînt didactice sau istorice şi conţin anecdote, învăţăminte, descrieri, generalizări, controverse, putînd foarte bine să fie traduse, fără a-şi pierde cu totul din însemnătate.

Dar cugetarea abstractă, admisă altădată în versuri de clasici, romantici, parnassieni a devenit ceva aproape imposibil de combinat cu emoţia imediată. „A vorbi azi de poezie filozofică, e a confunda în chip naiv condiţii şi aplicaţii ale spiritului, incompatibile între ele. Scopul acelui care speculează e de a fixa sau crea o noţiune, adică o forţă şi un instrument, pe cînd poetul modern încearcă să producă în noi o stare, ba chiar să ridice această stare excepţională, la un punct de juissare perfectă*."

Poezia pură, înţeleasă ca înlăturarea progresivă a elementelor prozaice (istorie, legendă, anecdotă, moralitate, filozofie) dintr'un poem e însă o limită ideală, rareori atinsă de cei mai mari poeţi şi numai în unele versuri, care desprinse din ansamblul textului devin independente şi pun stăpînire uneori tiranic pe viaţa noastră interioară.

In altă parte, Valéry explică senzul cuvîntului pur, care coincide după el cu acel foarte simplu de care se servesc chimiştii, cînd vorbesc de un corp pur. Şi pentru a lămuri cum delicateţa gustului poate interveni în noţiunea de poezie pură, face comparaţia următoare: „E de ajuns să ne reprezentăm impresia produsă de un zgomot sau o voce izbucnind, în acelaşi timp, în care audiem orchestra. Avem atunci sentimentul unui contrast între două lumi sau între două ordini de legi a sensibilităţii noastre, căci sunetul şi zgomotul se exclud iar ansamblul sunetelor formează, într'un anumit fel, un sistem închis şi complect. Un scaun care cade, o doamnă care începe a vorbi tare întrerup brusc, nu ştiu ce, în starea noastră. Tot aşa într'un poem, intervenţia datelor istorice (acea a unui an de pildă) pare contrară obiectului pe care şi-l propune acel care vorbeşte în versuri".**

Pe cine se interesează de aproape, adăugă el, de munca însuşi

* *Variété*, pg. 101.
** *Frédéric Lefèvre. Entretiens avec Paul Valéry*, pg. 67.

a versului, îi importă poate destul de puţin să varieze subiectele. S'ar putea foarte bine concepe, ca un poet care-şi iubeşte arta să se mulţumească de a reface toată viaţa lui acelaşi poem, dînd la trei, patru sau cinci ani o variaţie nouă a unei teme odată aleasă. „Ce serait agir comme une fabrique d'automobiles qui lance de temps à autre un châssis nouveau, pourvu de perfectionnements (parfois contestables) d'un type primitivement conçu. C'est que j'incline à croire que l'essence de la poésie est la recherche de la poésie même, et que sa profondeur est possession de plus en plus précise, de tous les moyens d'un art dont l'objet, ou, si vous voulez, la fin, est dans une relation très étroite avec ses moyens".

Problema tratată de Valéry a fost reluată anul trecut de abatele Brémond, academician cunoscut prin studiile lui erudite şi profunde asupra istoriei sentimentului religios în literatura franceză, într'o disertaţie ţinută în faţa celor cinci secţii ale Institutului, complectată apoi prin „Eclaircissements" şi „Prière et poésie".

Convins de neantul doctrinei care caută în raţiune secretul poeziei, el observă că un vers, pentru a produce în noi indefinisabila stare de graţie poetică, nu e totdeauna necesar să-l prindem senzul.

Atmosfera afectivă de o seducţie stranie ca şi inefabilul deşteptat în noi printr'o infailibilă intuiţie de unele versuri ale lui Gerard de Nerval, Baudelaire sau Verlaine nu sînt însă datorite, după Brémond, numai muzicei expresiei, cum socot cei mai mulţi.

Desigur, ritmul e indisolubil legat cu poezia, care captează şi uneori orchestrează delicios resursele muzicale ale limbajului.

Dar dacă orice poezie e şi muzică verbală, nu orice muzică verbală e poezie şi din două poeme, cel mai puţin armonios e adesea cel mai poetic. Se ştie, că versurile lui Desportes sînt mai armonioase ca ale lui Ronsard şi chiar uitatul abate Delille întrece, în această privinţă, pe un Vigny.

Cîteva vibraţiuni sonore nu pot fi însă, susţine Brémond, elementul principal nici unic al unei experienţi în care ce e mai intim din sufletul nostru e angajat. Fluidul misterios care traversează cuvintele îşi are originea într'o zonă mai profundă, realitate spirituală greu de definit cu ajutorul raţiunii, care însă prin natura şi mecanismul ei psihologic, tinde spre rugăciune. Pentru a se manifesta în afară şi a fi transmisă în alte suflete, această realitate interioară e cu necesitate silită să recurgă la idei, sentimente, imagini, mijloace prozaice şi impure. Poezia îşi pierde astfel virginitatea ei nativă.

In poemul cel mai puţin impur, scrie Brémond, poezia e a lui

Ariel, cuvintele ale lui Caliban. Şi în sprijinul acestui manicheism estetic, el invoacă oroarea pe care adevăraţii poeţi o resimt faţă de impuritate şi prozaisme.

Căci poezia pură ca şi extazul mistic au ca aspiraţie supremă tăcerea şi „a accepta să nu traduci în versuri inspiraţia e cel mai frumos omagiu care se poate aduce poeziei".

Cum e lesne de observat, Brémond, spirit ingenios dar fără claritate logică nu distinge deajuns între două senzuri diferite ale noţiunei de poezie pură.

Primul senz îl întîlnim la cei mai mulţi din poeţii romantici de pretutindeni. Pentru ei, ideia de poezie pură e legată de acea de inspiraţie improvizînd forma ei, de acea de facilitate supremă sau divină stare de graţie, asemeni comuniunei cu Dumnezeu. Lamartine compara deja poezia cu rugăciunea.

Dar poezia pură mai are un senz, violent opus celui dintăiu.

Edgar Poe a arătat poate cel dintăiu, în mult discutata „Geneză a unei poeme" solidaritatea care există între poemul cel mai misterios, eterat şi pur şi tehnica cea mai minuţioasă iar după el, Mallarmé şi mai ales Valéry, opun ideii de inspiraţie aceia de fabricaţie. Geniul e fatal legat după ei de o anumită materie, iar în locul ideii de facilitate aeriană întîlnim la dînşii acea de dificultate şi aplicaţie, ba chiar de construcţie logic premeditată, de calcul raţional şi lucid.

Deşi între preocupările tehnice ale lui Poe sau Valéry şi poezia lor nu e poate o legătură necesară ci există o zonă iraţională sau chiar o contradicţie, nu e mai puţin adevărat că experienţa ne arată coexistenţa lor.

Fire cu înclinări mistice şi apologet pasionat al romantismului, abatele Brémond pare a înţelege poezia mai ales în primul senz, reproşînd lui Valéry, acest halucinat al tehnicei, demonul preciziei.

Ne putem întreba însă dacă antiteza de origine bergsoniană, asupra căreia el se opreşte, între poezia interioară ca stare de preţioasă şi inefabilă experienţă primă şi poezia exprimată în versuri cu necesitate impure, nu are în ea ceva forţat şi artificial?

Cum observă cu pătrundere Thibaudet * problema poeziei pure (ca şi aceia a intuiţiei sau rugăciunii, de altfel) nu poate fi separată de aceia a tehnicei corespunzătoare, care e legată nu de un gen literar, cum crede Brémond, ci e inerentă spiritului nostru.

* Réflexions sur la littérature, Poésie, Nouvelle Revue Française, Janvier, 1926.

Acea tăcere, analoagă cu a marilor mistici pe care el o propune admiraţiei noastre, corespunde oare unui fapt real? Şi nu e mai degrabă, produsul unei subtilizări excesive, stare virtuală şi angelică inaccesibilă omului, pretutindeni supus legii muncii şi a efortului asupra materiei rebele?

În opera lui recentă „Prière et poésie", sprijinindu-se pe unii critici englezi de azi şi pe o anumită literatură religioasă, Brémond a riscat un pas mai departe, afirmînd că poetul caşi misticul ar avea prilejul unei experienţe proprii, care îi permite să atingă direct concretul şi realitatea ultimă.

Adoptînd parabola poetului catolic şi teolog Claudel, el admite distincţia pe care o face acesta între anima (suflet) şi animus (inteligenţă), susţinînd că există o cunoştinţă poetică, bine înţeles intuitivă şi supra raţională, de aceiaşi ordine cu acea mistică sau metafizică.

Deşi orice spirit logic şi pătruns de simţul relativităţii, nu îl poate urmări pe această obscură şi primejdioasă cale, nu ne putem opri de a face unele observaţii.

Poezia comportă fără îndoială, în materia ei, o mulţime de elemente extra intelectuale, care îşi au izvorul în afectivitatea noastră şi misticul Brémond are în această privinţă dreptate, respingînd obiecţiile izvorîte dintr'un îngust şi sec raţionalism ale voltairianului Paul Souday.

Nu urmează însă de aici, că sensibilitatea considerată în bloc e superioară raţiunii, nici că elementul raţional poate fi cu totul înlăturat, cînd e vorba de forma, intenţia, organizarea materialului poetic.

In ce priveşte înrudirea sau analogia între experienţa poetică şi cea mistică, cam curios susţinută de un cleric, e uşor de văzut că ea poate da naştere la erori şi confuzii.

Căci pentru oricine e familiarizat cu psihologia religioasă se ştie că misticismul în senzul lui înalt presupune mortificări de tot felul şi mai ales renunţarea la bunurile terestre.

Faimosul precept al evangheliei „mourrir à soi même" e aici o etapă necesară a ascenziunii.

Domeniul poeziei, ca şi materia ei, e dimpotrivă universalitatea vieţii, din care experienţa mistică face desigur parte dar numai ca un element într'un vast ansamblu.

Oricît ar fi de eterică şi uneori celestă, poezia unui Lamartine,

Shelley sau Novalis, ea rămîne profund legată de natură, senzaţie, instinct şi căutînd să o confundăm cu religia riscăm mai degrabă să naturalizăm religia, cum a făcut Rousseau, decît să ridicăm poezia pe treapta divinului.

E de prisos să amintim deasemeni că pretenţiile sacerdotale şi profetice ale unor romantici gen Hugo, nu pot stîrni decît surîsul.

Dacă creaţia poetică îşi are izvorul în afară de raţiune, nu înseamnă că ea coincide necesar cu experienţa mistică.

Inrudirile şi analogiile pe care Brémond le constată între ele, există mai mult la punctul lor de plecare, din cauza indistincţiunii originare a tuturor virtualităţilor vieţii. La punctul terminal dimpotrivă, principiul diferenţierii valorilor intrînd în joc, drumurile lor deşi se pot întretăia uneori sînt în realitate divergente.

Pentru adevăratul credincios, experienţa poetică dacă ne putem servi de această expresie, nu poate avea în nici un caz calitatea şi puritatea experienţei mistice.

Confuzia între cele două categorii de valori spirituale e mai degrabă un semn al incapacităţii logice a acestei vremi, pe care nu fără temeiu Benda o compară în Belphegor cu epoca alexandrină.

Cu toate rezervele pe care le deşteaptă, părerile abatelui Brémond caşi discuţia stîrnită de dînsul în jurul poeziei pure sînt venite la vreme şi nu sînt lipsite de semnificaţie.

Căci evoluţia, pe care cu mult în urma poeziei engleze sau germane, acea franceză a îndeplinit-o în ultimele decenii, avea nevoe de o punere la punct teoretică.

Critica savantă, acea a profesorilor cum o numeşte Thibaudet, de inspiraţie clasică, tradiţională şi logică, rămăsese la o concepţie mai mult raţionalistă şi oratorică a poeziei.

Nu sînt mulţi ani de cînd Faguet, hotărît ostil lui Baudelaire, deosebea grav poeţii cu idei de acei fără de idei, iar Lemaître sau Bourget admirau pe Leconte de Lisle şi pe Sully Prudhomme, atît de scăzuţi azi în stima generaţiei nouă, prin maniera lor prea eloquent picturală sau abstract didactică.

Din multe cauze, cea mai importantă e desigur mişcarea simbolistă, e un fapt netăgăduit azi că noţiunea de poezie tinde spre o purificare şi concentrare, în care prin eliminarea a tot ce e eloquenţă, descripţie, naraţie, considerate ca genuri intruse, elementul iraţional şi intuitiv devine fundamental.

Chiar la poeţii de felul lui Valéry, pentru care un poem e o construcţie logic premeditată şi de o rigoare matematică, care exclude „le laisse aller" şi neglijenţele inspiraţiei, raţiunea nu are ca scop decît subiectivismul absolut şi senzaţia inefabilului. Poezia apare astfel, tot mai înrudită cu muzica. Azi nu se cer poetului cugetări ci asociaţii de metafore, care se impun sufletului prin magia incantatorie a ritmelor şi ei e mare nu prin spectacolele pe care le descrie sau prin ideile ce le expune, ci fiindcă multiplică analogiile şi suggerează între lucruri, afinităţi încă neobservate.

Fie că recurg la versul liber sau gramatici pasionaţi, de purism, socotesc asemeni lui Mallarmé sau Valéry, proprietăţile muzicale conciliabile cu prosodia sau metrica tradiţională, cei mai mulţi din poeţii contemporani sînt deopotrivă de subiectivi şi de mistici.

Concepţia lor e fără îndoială îndrăzneaţă dar originală şi stranie.

Căci poezia, astfel înţeleasă, nu poate evita totdeauna obscuritatea şi, produs aristocratic preţios accesibil numai cîtorva iniţiaţi, devine aproape incomunicabilă profanilor.

Lumea acceptă însă cu greu această deviare a limbajului, dela întrebuinţarea curentă şi transformarea lui într'un instrument special, în vederea unor scopuri particulare şi misterioase.

Şi ne putem întreba cu Camille Mauclair* dacă „idolatria stării pure", pe care el o descopere nu numai în poezia dar şi în pictura şi muzica modernă, cu dispreţul ei pentru tot ce e idee sau subiect, caşi adoraţia extatică a cuvîntului, culorii sau ritmului în posibilităţile lor latente nu duc la virtuozitatea sterilă şi nu înseamnă o rarefacţie a aerului respirabil, o deznutriţie prin eliminarea unor elemente vitale şi mai ales o dezintelectualizare a artelor.

Simptom care nu poate avea ca efect decît o ruptură tot mai profundă între artişti şi public şi nu a fost niciodată semnul marilor epoci creatoare.

Octav Botez

---

* Revue de Paris, Mars, 1926.

Cronica teatrală

BUCUREŞTI

— „Mioara".—„Moartea Civilă".—„Şarlatanul".—Turneul Elvira Popescu.—„Glafira".—Doctorii

Teatrul Naţional a fost preocupat în ultimul timp, nu atît de chestii propriu-zis artistice, cît de afaceri administrative: încadrări, pensionări, numiri şi suprimări de actori *honoris causa*.

După mutaţiile operate în scripte de comandamentul teatrului, observăm că arta dramatică n'a fost avută în vedere la păstrarea şi eliminarea personalului artistic. Aceasta-i de altfel situaţia teatrelor oficiale... Actorii trebue să bată la uşa tuturor cluburilor. Iar bietele actriţe sînt nevoite uneori, pentru cucerirea şi menţinerea poziţiilor, să-şi întrebuinţeze absolut toate forţele...

Cu un personal alcătuit nu atît pentru scenă, cu o distribuţie făcută între cutele culiselor, cu un repertoriu original mediocru—încadrat de un repertoriu străin parcă anume potrivit pentru scoaterea în evidenţă a pieselor naţionale—direcţia Teatrului Naţional, cu rare excepţii, merge ferm din cădere în cădere, indiferent de persoana din fruntea acestei instituţii. Pe semne sistemu-i mai tare decît omul.

Teatrul Naţional—nu ştim pentruce!—a pus pe afiş „Mioara" de d. Camil Petrescu. Comitetul de lectură, caşi direcţia teatrului, au fost poate influenţate de atitudinea dîrză a autorului în faţa scriitorilor, a artiştilor şi publicului. După ce a arătat punct cu punct calităţile cerute unui autor dramatic şi unei opere de teatru,—şi fiind convins că nimeni nu i-ar putea satisface gustul artistic,—d. Camil Petrescu s'a pus singur să scrie o piesă-model. Astfel s'a născut „Mioara". Teatrul Naţional, ameţit de zarva

autorului, a primit piesa şi a distribuit-o: actorii s'au torturat învăţînd-o pe derost. Pictorii au făcut decoruri speciale.

In urma unei mari trude artistice şi a multor cheltueli, publicul a ascultat cîteva seri o poveste banală de amor—jucată de cîteva personagii rigide ca nişte manechine, şi care rînd pe rînd repetau cu glas tare cuvintele şoptite de sufleur, nişte cuvinte pline de un literaturism exasperant (Unui personagiu de pildă îi vine „să se bată de păreţii gîndului").

Unanimitatea publicului, a cronicarilor şi artiştilor s'a pronunţat împotriva „Mioarei". Banalitatea piesei,—lipsită de fastul şi de abilităţile electorale ale d-lui Victor Eftimiu, — a desfăcut chiar cimentul legăturilor de cafenea.

Dar autorul nu se dă bătut. El se compară cu autorii acelor piese de idei, care n'au fost apreciate de contemporani—dar care şi-au deschis drum în triumf printre veacurile viitoare... De aceia d. Petrescu anunţă* apariţia unei reviste cu scopul de a lămuri „ideia" centrală a piesei—„idee" care se reduce de altfel la atît: că o femee preferă unui bărbat cu un ochiu pe un amant cu amîndoi ochii... şi că aceiaşi femee se „strică" mai degrabă la Bucureşti decît în provincie.

Pentru explicarea acestei „idei" nu-i nevoe de o revistă nouă. (Remarcăm că dela „revista unui cenaclu" se trece la „revista unei persoane"—consacrată anume chestiilor personale). „Ideia" s'a înţeles din primul moment. Doar lucru-i aşa de simplu...

Autorul trebue să pună în rîndurile piesei, şi printre rîndurile ei, tot ceiace vrea. Chestiile ce rămîn pe delături nu ne privesc. Altfel, dacă fiecare piesă n'ar putea fi înţeleasă decît mulţumită comentariilor dintr'o publicaţie, ar trebui să se vîndă biletele de teatru însoţite de un abonament la revista respectivă.

La Teatrul Naţional în timpul din urmă au atras atenţia spectatorilor reluarea piesei „Femeia îndărătnică", interpretată cu talent de d-na Marioara Zimniceanu, şi debutul d-rei Sorana Ţopa care, în „Iudith şi Holofern", a făcut—cu sobrietate—o creaţie impresionantă prin pasiunea-i autentică.

Teatrele Naţionale,— prinse între fel-de-fel de comitete, fiind înzestrate în plus cu o direcţie politică (repertoriul şi distribuţia pieselor se alcătuesc uneori în cabinetele miniştrilor),—rămîn din punct de vedere dramatic în urma teatrelor particulare, unde n'au rost sinecurile, nici piesele primite din complezenţă, nici distribuţiile făcute după alt criteriu decît cel scenic.

Teatrul Regina Maria în cursul acestei stagiuni,—caşi 'n stagiunile trecute,—a dat un şir de spectacole reuşite.

Dintre ultimele reprezentaţii au eşit în relief „Şarlatanul" şi „Moartea Civilă".

Piesele nouă înregistrînd căderi aproape pe toate scenele, directorii de teatru se întorc la repertoriul mai vechiu. Publicul

* Prima parte a acestei cronici, destinată numărului trecut, ne-a sosit cu întîrziere. O publicăm acum. Intre timp revista anunţată a şi apărut. *N. R*

—după cum se vede—nu vrea literaturism. Au la noi succes veritabil numai piesele de acțiune care cuprind ceva autentic omenesc. Astfel „Moartea Civilă"—chiar melodramă!—a mișcat publicul prin sentimentele elementare omenești, puse de autor în funcțiune: dragostea de copil, de nevastă, de cămin—dorul după libertatea pierdută... Acestea-s sentimentele care se împletesc în acțiunea „Morții Civile". In această privință,— a spus cu drept cuvînt cineva,—melodramele seamănă cu tragediile antice. Aceleași sentimente fundamentale—la discreția aceleiași implacabile fatalități...

D. I. Manolescu a jucat rolul lui Conrado Almini care, într'o clipă de furie, își ucisese cumnatul, apărîndu-și nevasta. A povestit—impresionant—viața de temniță, eliberarea, fuga pe cîmpie. S'a înflăcărat plănuind o nouă viață lîngă nevasta și copila lui, pentru care răbdase ani de temniță—cu gîndul la clipa eliberării. S'a apropiat iubitor de familia, căreia vroia să-i clădească un nou cămin. Dar nevasta își aranjase altfel viața. Copila nu-l recunoaște, i-i frică de dînsul: ea altuia-i zice „tată". Eroul își dă samă că-i de prisos în mijlocul familiei și, ne mai avînd pentru ce trăi, ia otravă. D. Manolescu a trecut natural dela duioșia iubirii de părinte, la violentele tresăriri ale geloziei, la revolta omului scos din viață de-o judecată prea aspră, la resemnarea profundă și iremediabilă, la renunțarea definitivă în fața iubirii și a soarelui. D-sa știe să miște printr'o emoție care, ca aureola de aur din jurul capului sfinților, înfășoară parcă fiecare cuvînt... Chiar într'o... melodramă!

D. G. Storin a avut norocul unei piese cu perspectivă mai largă. In „Șarlatanul" Emmerich Foldes ridică o problemă: meritul real, pus în slujba iubirii de oameni—venind în concurență cu diplomele și cu articolele de lege care, călcate întîmplător de cineva, îl exclud pe „infractor" nu numai din societate, dar și din știință.

Paul Lechner fusese condamnat la închisoare pentru furt. Furase—de foame... pentru dînsul și pentru prietinul său Hans Falk. Furase *el*, fiindcă era singur,—pe cînd prietinul avea familie: mamă, o soră... Dar condamnarea nu-l lipsește numai de libertate, ci și de diploma de doctor pe care trebuia s'o capete cu succes. Falk însă își ia diploma, dar în curînd moare.

Eșind din închisoare, Lechner vine în mijlocul familiei Falk, într'un oraș de provincie. Își aduce aminte de prietinul său. Retrăesc împreună amintiri triste. Intre Lechner și Ilma, sora lui Falk, parcă-i o prietinie mai duioasă și mai adîncă decît pare.

Lechner este stăpîn pe știința medicinii, are chiar priviri nouă în tainele acestei științe. Vrea să-și pună cunoștințele și mila în folosul oamenilor. Dar legea i-a răpit dreptul de a-și cîștiga diploma de doctor.

Atunci Lechner cere diploma prietinului mort—asupra căreia și el avea un drept, întrucît furtul săvîrșit de dînsul slujise amîndurora. O capătă. Pleacă în capitala țării, unde își stabilește reputația de chirurg. Urcă repede toate treptele măririi științifice: Universitatea, Academia... Are o vastă clientelă. Cîștigul însă nu-l păstrează pentru sine, ci-l trimite în întregime familiei Falk.

Dar adevărul ese în cele din urmă la lumină. Scandalul izbucnește. Lechner este oprit s'o opereze pe mama lui Hans Falk, tocmai cînd aceasta se găsește pe masa de operație—femeia care știa totul și care consimțise să fie operată numai de Lechner. Doctorii cu diplomă însă se opun. Bolnava moare.

In timpul acesta societățile științifice se leapădă de Lechner, îl părăsesc și clienții—scăpați de dînsul dela moarte. Ei își cer banii înapoi.

Un ziarist, provocatorul scandalului, trece senzațional prin această dramă sufletească, exploatînd-o în folosul tirajului de gazetă.

Numai o bolnavă își aduce aminte de dînsul—dar și aceasta nu din recunoștință, ci din dragoste. Ea-i dobîndește eliberarea și un pașaport pentru America. I se oferă ca tovarășă de viață. Lechner o respinge și pleacă peste Ocean cu Ilma, căreia—în clipa tragică—îi mărturisește iubirea.

Rolul lui Lechner a fost interpretat de d. G. Storin—un actor masiv, stăpîn pe o energie concentrată. D-sa a dat vigoare rolului. A creat un om de acțiune, învins o clipă de împrejurări—dar plin de destulă forță ca să se ridice îndată deasupra lor. Istorisind suferințile din viața de student, d. Storin ne-a înduioșat până la lacrimi. A știut să-i înfrunte cu bravură pe adversari. Și-a exprimat cu putere revolta împotriva doctorilor de catedră și contra articolelor înguste de lege și regulament—luate de opinia publică drept dogmă religioasă.

Atît d. Manolescu, cît și d. Storin—două talente diverse—au o mare calitate comună: sobrietatea, concentrarea... Amîndoi sînt adepții artei cinstite.

Acești actori, cași alții—din tabăra actorilor de rasă—atrag publicul, dar nu-l seduc până la frenezie.

Această operație n'o poate executa de altfel un actor, ci numai o actriță. Dovada ne-a dat-o d-na Elvira Popescu.

Piesele jucate de d-sa nu contează. Sînt niște ușoare producții pentru după-masă sau pentru scenele de café-concert cu decoruri făcute din clinuri de capoate și mantouri. Scena parcă-i o risipă a garderobei feminine. Acțiunea-i din domeniul lucrurilor nepermise.

Succesul turneului d-nei Elvira Popescu nu se datorește pieselor reprezentate, și nici talentului excepțional al protagonistei —cît mai mult faimei create de opinia publică în jurul unei persoane zvelte, drăgălașe, care face ștrengării pe scenă... faimă ratificată de spectatorii reprezentaților vesele din Paris... faimă justificată chiar în sine de niște forme concrete, controlabile, animate în plus de-o mobilitate spirituală în concordanță—ca să zicem așa—cu sediul plastic al artei dramatice...

Publicul bucureştean a întîmpinat-o pe d-na Elvira Popescu cu aplauze şi flori. Un mandatar al spectatorilor a şi sărutat-o pe scenă—spre surpriza soţului galant, care *post factum* a ratificat printr'un gest operaţia de entuziasm... invitîndu-i însă pe parteneri dintre culise cît mai aproape de lumina rampei.

* * *

Reprezentaţia piesei „Glafira" de d. Victor Eftimiu la Teatrul Naţional ne-a procurat repaos mintal şi delectare de sentiment. Autorul nu deschide printre rînduri ca alţi scriitori adevărate subterane, prin care spectatorii—cu fiorul morţii în dreptul butonului dindărăt al gulerului—bîjbie cu mînile întinse în întuneric. D. Eftimiu spune tot ce are'n cap. Şi-i aşa de lesne...

Dar „Glafira" ne-a alungat şi „niscaiva" gînduri sumbre, pe care ni le suggerase o prefaţă a operelor lui Virgiliu. Autorul „Eneidei" a renegat, în ceasul morţii, această epopee ilustră. A cerut amicilor s'o ardă. Nu era de loc mulţumit de dînsa. Şi n'a graţiat-o decît după insistente rugăminţi. In antractele „Glafirei", cînd apărea la rampă d. Eftimiu—plin de încredere şi de satisfacţie—ne-am dat samă, de-abia atunci, cît de nefericit a fost Virgiliu. Şi ne-am bucurat că măcar urmaşii lui nu cunosc chinurile îndoelii de scriitor...

„Glafira" a urmat „Mioarei". Trebue să recunoaştem că d. Camil Petrescu—cu cele cîteva baterii de şampanie—a fost biruit de d. Victor Eftimiu, cu ajutorul a trei armate unite *ad hoc* şi împodobite cu steaguri, suliţe şi coroane crăieşti...

D. Petrescu şi-a luat subiectul cu personagii şi replici cu tot numai din fantezia d-sale, pe cînd d. Eftimiu a apelat la realităţile vulnerabile. In anul trecut, „Meşterul Manole" a adus pe scenă fiinţa fizică a bisericilor; iar acum „Glafira" manevrează, la becurile rampei, mai mult cu simboluri. Iată de exemplu un jurămînt:

SIMEON
In noi!
MARCO
In neam!
ALEXAN
In lege!
GLADOMIR
In Domn!
TOŢI
In sfînta cruce!

D. Victor Eftimiu face uz de muzică la tragedii în aceiaşi măsură, în care compozitorii o utilizează în operete. Operele d-sale sînt de altfel nişte romanţe tragice... In „Glafira" funcţionează şi orchestre, şi fanfare. Nu-i neglijat nici corul. Iar din cînd în cînd răsună şi instrumente izolate. Aşa, ori de cîte ori un erou lo-

veşte cu pumnalul în altul—o tobă şi nişte trompete încep să se sghihue şi să se ţivlească de undeva: de subt podele, dintre culise, din plafon... de parcă nişte diavoli invizibili stau la pîndă şi explodează în momentul crimei.

Dar muzica nu însoţeşte numai paşii actorilor care intră în scenă, ori esă, sau loviturile de hamger—ci acompaniază uneori chiar versurile rostite în replică de diferite personagii. Prin aceasta autorul însuşi recunoaşte lipsa de muzicalitate intrinsecă a versurilor sale, fiind nevoit să le lege de coadă cîte o muzicuţă automată.

Acţiunea piesei „Glafira" nu-i fixată în timp şi spaţiu—probabil din condescenţă faţă de spectatori. Li se lasă latitudinea să facă ceiace vor... Asta le procură mare satisfacţie. Este un fel de colaborare cu autorul. După cuvîntul „voroveşti", s'ar părea că acţiunea se petrece în adînc trecut—dar după restul piesei parcă avem de-aface cu o piesă modernă: nu-i nici un amănunt de fapt sau de cugetare de odinioară. D. Eftimiu, făcînd o astfel de operaţie, dă piesei d-sale o tinctură de-o permanentă actualitate.

Este vorba în „Glafira" de răzbunarea unei femei care, chiar în clipa cînd aude că duşmanii i-au ucis bărbatul şi copiii, —pe care-i iubeşte mai mult decît orice soţie şi mamă de pe lume,—zice cu linişte: „Am înţeles... Vezi... nici un bocet... Dă-mi o spadă!" şi se şi hotărăşte pe loc să se răzbune—peste un an, doi, sau mai tîrziu, cînd va avea prilejul.

Eroina nu-şi geme durerea în faţa familiei moarte, din mai multe pricini: mai întâiu pentruca interpreta rolului să-şi economisească toate forţele vocale pentru ultimul act, care trebue să culmineze din punct de vedere acustic; şi în al doilea rînd, pentru a fi cruţat publicul de emoţii prea tari.

D. Victor Eftimiu cunoaşte foarte bine publicul post-belic în primă generaţie de teatru, căruia-i dă educaţie pregătindu-l pe mai tîrziu pentru priceperea şi gustarea pieselor lui Strindberg (La Teatrul Regina Maria s'a jucat „Tatăl", rolul principal fiind interpretat perfect de d. I. Manolescu,—dar piesa peste cîteva reprezentaţii a fost scoasă de pe afiş).

Există scriitori care nu ucid nici un personagiu, şi deprimă totuşi asistenţa ca după un măcel. D. Eftimiu este om bun: d-sa nu-şi poate chinui eroii şi nici nu-i ucide de-abinelea—de-aceia nici spectatorii nu sufăr. In ultima-i piesă mor doi copii, apoi Gladomir, Ingomar, Simeon, Glafira (dacă n'am uitat pe cineva!); în sală însă—nici un suspin. Am căutat o explicaţie. Pentruca spectatorul să-l plîngă la moarte pe-un personagiu, trebue ca acest personagiu să fi fost înainte viu, spectatorul să-l fi cunoscut, să se fi împrietinit cu dînsul. Personagiile d-lui Eftimiu nu-s vii: de-aceia nici nu mor tragic. Am schiţa o cugetare: numai acel scriitor poate ucide, care poate şi crea—în prealabil...

Dar d. Eftimiu, chiar de-ar fi în stare să omoare, tot n'ar tortura publicul ca Dostoevski—pentrucă d-sa ştie să-şi mena-

jeze contribuabilii casei. Spectatorii trebuesc distraţi: li se aplica un fel de bae călduţă, fricţiuni cu sopon pe pîntece şi între degetele picioarelor... le cîntă şi muzica—aşa ca, după reprezentaţie, să poată mînca cu poftă şi în bună dispoziţie vre-o cinci părechi de mititei cu gogoşari... De-aceia d. Eftimiu şi-a şi scris piesa în versuri—nişte versuri moi, scămoşate, fără proeminenţe, care-ţi mîngie şira spinării ca un burete de gumă în putrefacţie.

Am compătimit-o pe d-na Agepsina Macri, interpreta rolului titular, şi l-am căinat încă şi mai mult pe d. Calboreanu—cărora Fatalitatea sau direcţia Teatrului le-au repartizat roluri în această piesă cu versuri unctuoase şi rîncede.

In săptămîna dinaintea Sărbătorilor, Teatrele au făcut parcă un complot împotriva medicilor: Teatrul Naţional a jucat „Bolnavul închipuit" şi „Doctorul în dilemă", excelenta satiră în cinci acte a lui Bernard Shaw—scăpărătoare de spirit, de vioiciune, de combativitate pe un teren veşnic nou şi simpatic.

Iar Teatrul Popular,—un teatru cu mijloace modeste, condus sîrguincios de d. I. Sîn-Giorgiu şi ajutat de actori harnici, —a reprezentat „Doctorul fără voe". Spectacolul a distrat publicul, mulţumită în bună parte interpretului lui Sganarelle.

M. Sevastos

Miscellanea

Cultura germană şi cultura franceză

Cetim undeva că premiul „Nobel" pentru pace a fost decernat anul acesta d-lor Briand şi Stresemann, miniştri de externe ai Franţei şi Germaniei. E adevărat că ambii au depus serioase şi răbdătoare insistenţe pentru ameliorarea raporturilor dintre cele două ţări. Sînt acum trei-patru ani,—nu se vedea un singur Neamţ în Paris. Ni se afirmă că astăzi cîteva mii de Germani urmează universităţile franceze, iar dintr'o recentă călătorie în Franţa am avut impresia că anumite cartiere din Paris sînt locuite exclusiv de Germani, intr'atît se aude peste tot în capitala luminii limba vecinilor de peste Rin. Mai mulţi scriitori celebri ai Reichului, Th. Mann, Rilke, Unruh, Kayser, dau mereu interviewuri gazetelor franceze, iar unii din ei au ţinut conferinţe şi prelegeri la Collège de France sau chiar la Sorbonna. In congrese, savanţii celor două ţări işi întind mîni de colaborare, iar manualele au început să se citeze reciproc. Din notele de călătorie ale lui H. Béraud la Berlin reese că şi acolo Francezii sînt bine priviţi, primiţi cu atenţie, gentileţă şi simpatie.

Aşa dar raporturile dintre cele două mari ţări culturale s'au ameliorat simţitor. Ici şi colo jurnale din ambele părţi vorbesc chiar de colaborări şi alianţe economico-culturale. Acestea din urmă singure ne interesează astăzi. Sînt ele posibile? Ce poate oferi viitorul?

E perfect adevărat că formele de înţelegere ale vieţii, atitudinii în faţa existenţei, ale Franţei sînt cu totul deosebite de acelea ale Germaniei. E vorba de două filozofii generale interpretative, de două mentalităţi deosebite, diferenţiate etnic şi

istoric. Aceste două mari națiuni sînt singurele care au oferit celorlalte popoare marile rețete morale și intelectuale, activitatea Angliei fiind mai ales de natură practică ori strict locală. In ce au ele mai excesiv, cele două culturi sînt poate inconciliabile. Și cîtă vreme, aceste popoare vor specula și exploata numai ce au ele mai specific, înțelegerea, cu atît mai puțin colaborarea, nu vor fi posibile.

Cultura franceză, printr'o tendință de izolare și autodefinire impusă de ostilitățile războiului, se prezintă subt egida latină a noțiunii de rațiune. Pe aceasta e bazată cultura și literatura ei. Spiritul de claritate, de desen și contur (cum zice Gide), de limitare lucidă, de arhitectonică și compoziție simetrică, de raționalism logic, de dialectică și silogism sînt motivele de fală ale spiritului galo-latin. Secolul XVII, Boileau, Racine, Corneille, Larochefoucauld, clasicismul cu un cuvînt, caracterizează mai ales această cultură, care e o operă cerebrală, de proporție, bun simț și intelectualism. Firește tot ce e sentiment, imaginație, spirit mistic, tot ce constitue atitudinea romantică, de la Rousseau la Chateaubriand sînt pentru spiritele autentic franceze, importații străine mai ales teutonice. Idee pur franceză e cea de rațiune și corolarele ei *ordinea* și ierarhia socială. Revoluția franceză ca și romantismul care pleacă de la ideia individului introduce o nouă noțiune, aceia de *libertate*, și deci pe aceia de dezordine. Romantismul, revoluția și reforma (dela Calvin la Luther) sînt mesagii germane trimise să disolve rațiunea și ordinea latină. Ideile acestea sînt ale lui Charles Maurras, ale lui J. Bainville, G. Valois de la „Action française", și sînt în același timp ideile lui H. Massis și ale lui J. Maritain, acesta din urmă pledind în numele neothomismului.

Dacă extrema dreaptă e ostilă oricărei apropieri culturale de Germania, — ostilitate susținută în numele noțiunii de rațiune, de tradiție greco-latină, — multe curente franceze de stînga (vezi cunoscuta lucrare asupra Germaniei a lui Vermeil, profesor la Strassburg) fac opoziție curentelor de peste Rin în numele *democrației*. Germania ar fi total lipsită de educație politică. Pasivitatea maselor care poate fi exploatată de orice reacțiune (se repetă mereu cazul social-democrației care a votat credite pentru războiu), maleabilitatea opiniei publice totdeauna la ordinele guvernelor, fac din Germania o țară reacționară, lipsită de cultul libertății (vestitul instinct gregar al Nemților e mereu amintit), de afirmația individualităților. Vermeil crede că vina războiului nu e numai a cîtorva potentați, ci a întregului popor german, educat de secole într'o mentalitate de servilism, de șovinism și militarism. Germania e datoare umanității cu o adevărată și adîncă revoluție politică pe care n'a făcut-o încă. Democrația care s'a înfiripat acolo după războiu e nesinceră, în orice caz precară și provizorie.

Acestei concepții de civilizație, clădită pe ideia de rațiune, de tradiție greco-latină, de individualism și democrație, Germania opune o altă filozofie și o altă noțiune de civilizație.

In locul intelectualismului și al logicei clare, se prezintă dincolo o doctrină bazată pe istorism, pe ideia de devenire organică, pe un anumit psihologism cultural.

Cultura latină exclude ideia de perfecționare, de evoluție, de relativism istoric. Ea se crede depozitara unor valori eterne, imuabile, recunoscute ca neschimbate de categoriile noastre logice. Se știe că după Maurras nu există progres, fiindcă nu există decît idealuri fixe. (Bergson, cel care a declarat că „le monde n'est pas fait, mais en train de se faire", a fost excomunicat ca „înstrăinat" de naționalismul francez). Libertatea politică și democrația ea însăși e bazată pe o noțiune permanentă și definitivă a dreptului natural.

Nimic mai îndepărtat în această privință decît concepția de viață „Weltanschaung"-ul german. Cartea lui Tröltsch: „Dreptul natural și umanitatea în politica mondială" e reprezentativă în această privință.

Iată cum pune el față în față cele două concepții. „Acolo o organizație eternă, rațională și o lege divină contopind în comun morala și dreptul, dincoace o incarnație individuală a spiritului istoric și productiv, veșnic nouă și vie: iată o distincție ultimă. Acela care crede în dreptul natural etern și divin, în asemănarea oamenilor, în determinarea unică a umanității, concepe doctrina germană ca un straniu amestec de mistică și brutalitate.

„Din contra acela care vede în istorie o abundență veșnic vie de individualități—abundență care topește legăturile individuale într'un Drept veșnic nou,—va concepe lumea ideilor occidentale ca un raționalism arid, ca un atomism egalitar, ca o platitudine și ca un fariseism".

In aceste cuvinte Tröltsch nu face decît să rezume concepția de viață a unui Goethe, Herder, Hegel, Novalis, după care viața popoarelor e într'o continuă prefacere, se dezvoltă după o dialectică organică, inconștientă, în care sufletul popoarelor, confuz definit, se dibuește veșnic, se caută într'o semiconștiință tragică, revelînd parcele dintr'un suflet general, cosmic.

Iată dualismul, iată antagonismele față în față. Evident însă, că nimic nu e așa de clar opus. Intre teză și antiteză sînt posibile nenumărate căi de sinteză. Pe deoparte sufletul francez nu e numai *sufletul latin*. Cum constată comprehensivul critic german Ernst Robert Curtius într'un articol din „Revue de Genève" („Civilizație și Germanism"), mai este în Franța și *sufletul gotic*—acela al catedralelor, al sculpturii lui Rodin etc., și apoi *sufletul celtic*, nelămurit, religios, mistic, admirat de Renan, de Jullien, de Dubois d'Urbainville

Prin sufletul său breton şi gotic, Franţa se apropie de mentalitatea germană. Prin nevoia şi astăzi indispensabilă de lumină şi seninătate meridională, care atrage veşnic omul de Nord către Sud,—Nietzche e caracteristic—Germania admiră şi înţelege sufletul latin. A fost întotdeauna dincolo de Rin o admiraţie, adesea tăinuită, pentru eleganţa, sobrietatea şi graţia literaturii şi artei franceze. Nenumăratele traduceri din literatura franceză cea mai recentă şi vizitarea universităţilor franceze de către Germani, astăzi după marele războiu, arată că această „atracţie către Sud" e încă actuală în Germania. Dacă la acestea se mai adaugă şi motive mai serioase ca cointeresarea industriaşilor germani la economia franceză şi colaborări politice cum e vorba, înţelegerea celor două ţări e foarte apropiată. Din ea, întreaga Europă n'are decît de cîştigat.—*M. R.*

Prepararea Esteticului

Cel mai însemnat eveniment naţional din ultimul timp este prepararea esteticului pur. Graţie unor fine procedee de analiză, Esteticul a fost izolat de etnic, de etic, de sociologic, de zoologic, de botanic şi de alte elemente care-l ţineau prizonier.

Izolarea s'a făcut simultan în mai multe laboratorii estetice din Capitala Regatului,—căci adesea descoperirile mari apar în mai multe minţi deodată. Există o condensare în atmosfera ideilor, care, în momentul saturaţiei, le precipită subt formă de teorii în capetele eminente ale speciei.

Dar şi acum, ca în totdeauna, aceste capete se ceartă la capitolul paternităţii sau al priorităţii, căci geniul intelectual nu exclude, vai, măruntele meschinării de caracter.

Vom trece cu discreţie peste aceste mici „mizerii, fatal legate de o mînă de pămînt" şi vom constata faptul îmbucurător că înfirşit Esteticul, odată izolat, va putea fi preparat de aici încolo în cantităţi suficiente spre deplina satisfacere a necesităţilor noastre estetice naţionale, din ce în ce tot mai imperioase.

Căci suferinţele literaturii noastre, datorite lipsei de Estetic pur, nu mai erau un secret pentru nimeni. Estetica noastră, atît cea integrală, cît şi cea gingaşă, a atras mereu atenţia asupra acestei suferinţi a literelor romîne.

Esteticul nostru naţional, fiind amestecat până acum cu tot felul de substanţe străine,—un fel de benzină dreasă cu apă etică şi cu ţiţei etnic—literatura noastră înainta penibil, cu explozii la motor, cu pane şi cu tendinţa constantă de a da în gropi.

Estetica dela Bucureşti ne anunţă că a luat cele mai serioase măsuri ca producţia de Estetic pur să fie de cea mai bună calitate şi să nu sufere nici-o contrafacere. Ea ne asigură că de-acum înainte exploziile, panele şi gropile sînt excluse.

Pentru ca atît cantitatea necesară, cît şi calitatea Esteticului pur să fie garantate, s'a introdus diviziunea muncii. Unul din laboratorii, şi-a luat pe seamă mai ales confecţionarea Esteticului. Un alt laborator s'a specializat în verificarea, clasificarea şi etichetarea Esteticului confecţionat. Laboratorul este prevăzut cu asistenţi şi paraasistenţi—ca nu cumva vre-o cantitate de Estetic să rămîe neclasificată, căci un Estetic neclasificat este caşi unul inexistent.

Cînd preparatul estetic ese din acest al doilea laborator, calitatea lui e garantată. Esteticul ese numerotat şi stampilat. Şi cum laboratorul e declarat instituţie de stat, consumatorul are toată siguranţa că preparatul este autentic şi că în caz de contrafacere (pură ipoteză), statul îl va despăgubi.

Dar pentruca Esteticul preparat să nu sufere nici o concurenţă, laboratorul de confecţiuni estetice a intrat în tratative cu institutele similare de peste graniţă şi a reuşit să cointereseze cîteva firme străine.

Ideia este fericită, orice-ar zice d. Vintilă Brătianu. Ea a dat rezultate admirabile şi în alte branşe de producţie. Avem piperment Bresson naţional, şvaiţer elveţian naţional, pudră Coty naţională. Rachiul, jintiţa şi făina sînt autohtone; metodul şi firma sînt occidentale.

Aşa şi cu prepararea Esteticului. După ce-l izolezi de impurităţi, îl tratezi cu metodele Baudelaire şi Proust, şi obţii un produs eftin şi de prima calitate—dar mai ales eftin.

Buna calitate a acestor preparate le asigură cel mai frumos succes. In timpul din urmă, la ceaiurile estetice dansante din Capitală nu se mai serveşte decît Bresson şi Proust de fabricaţie indigenă. *Ar.*

„Postume" de Eminescu

Cu ocazia tragicomediei „Somnoroaselor păsărele", s'a vorbit încă odată de izvorul german al acestei poezii. Un ziar a ridicat chiar problema „originalităţii" operei lui Eminescu.

Este drept că în volumele lui Eminescu, există poezii inspirate de scriitori străini.

Dar aceste poezii sînt *postume*. Au fost tipărite, cînd Eminescu era nebun, aşa dar intelectualiceşte mort.

Nimene nu poate afirma că Eminescu, sănătos, le-ar fi dat publicităţii, ori că, dacă le-ar fi dat, n'ar fi spus că sînt traduse ori inspirate.

Noi sîntem siguri că el n'ar fi ascuns izvorul inspiraţiilor sale, pentrucă niciunei poezii publicată de el mai înainte nu i s'a găsit model în vre-o poezie străină.

Vom reveni asupra acestei chestii.

Dar versul „liber" ?

Am dovedit aici altădată că versul „liber" este vers numai din punct de vedere tipografic. Cu alte cuvinte, că nu e vers.

Am mai arătat că versul vechiu poate „mula" foarte bine orice stare de suflet, dacă poetul este un adevărat creator. Era vorba de citeva versuri din *Vara* lui Coșbuc, în care acest poet a reușit să complecteze pictura unor aspecte ale naturii cu ajutorul unor speciale sonorități și unor speciale finețe de ritm,—dictate de instinctul creator în chip firesc.

Pe vremea aceia—acum patru ani—o mulțime de tineri scriau în versuri tipografice.

Așa cereau timpurile nouă—și lipsa de ureche și de sîrguință a poeților. Și erau foarte fudui tinerii aceia: Versul adevărat era lipsă de cultură modernă, de sensibilitate, de „interiorizare", de „intelectualizare", era însfîrșit „perimat"—și alte cuvinte moderne cu dichis dar puțin cam speriate.

Astăzi versul „liber" trage de moarte, dacă n'a și murit. Poeții cei cu interiorizarea și cu perimarea s'au întors pe tăcute la versul cel vechiu—cam cu șchiopătări, cam cu accese de astmă, dar în sfîrșit...

D'apoi bine, versul cel liber era o dogmă. Era strins legat cu întreaga concepție a tuturor intelectualizărilor și perimărilor.

Reeșea fatal din interiorizare (și din teoria interiorizării). Era forma interiorizării. Adică o altă *față* a ei. Interiorizare, intelectualizare în vers vechiu—ni se spunea că nu se poate. Aceste noutăți pariziene și berlineze cereau numaidecit perimarea versului adevărat.—Acum de ce se poate interioriza în vers vechiu? S'au schimbat legile universului în ultimii patru ani? Căci numai cu altă evoluție a nebuloasei, cu alt cosmos, ar fi posibil ca interiorizarea să se poată exprima în forma contrariului ei, adică a exteriorizării.

Legile universului nu s'au schimbat. S'a intîmplat altceva.

Poeții cei cu perimarea, auziseră de Paul Valéry. Erau informați că el e ultimul poet mare francez. Fiind ultimul, ei au devenit valéryști, căci ei sînt întotdeauna cu progresul. Și atunci Valéry în sus, Valéry în jos. Și valéryștii noștri erau foarte excluziviști. Valéry era al lor. Nici nu-ți mai permiteau să-l pomenești, dacă nu erai pentru interiorizare cu perimarea ei respectivă.

Dar iată că într'o bună zi, au văzut însfîrșit versurile lui Valéry. Și atunci au constatat cu stupefacție că aceste versuri atît de zelos admirate de ei până atunci erau versuri vechi, „perimate".

Ce să facă poeții cei noi în fața acestei surprize? Să mai strige *sus Valéry!*, și să se strice de ris în același timp de versul vechiu, cum făceau până acum,—nu se mai putea. Situația era grea.

Dacă nu s'ar fi declarat atît de admiratori și de ucenici ai lui Valéry înainte de a-l ceti, acești poeți ar fi putut să-l declare tradiționalist, cu atît mai mult că, spre surpriza lor, acest poet nou e abstract, raționalist, cartezian, clasic și mai ales nu vorbește în versurile lui cel puțin de coapsele fiică-sa.

Dar acum era prea tîrziu. Și atunci acești valéryști fără voe, s'au întors la versul cel perimat. Dacă s'au schimbat lucrurile la Paris, ce poți să faci?

Unul a și spus-o sincer. Acest estet anunța întoarcerea la versul perimat, spunînd că acuma s'au intîmplat niște evenimente... că pe cît se pare... nu mai este la modă versul liber.

Mai în urmă a venit și articolul acestui poet francez, în care versul perimat era tratat ca un semn de virilitate estetică...

Ce mai puteau face poeții noștri originali?

Dar poeții aceștia spuneau că versul liber le era organic. Cugetarea lor cerea vers liber. Căci ei nu puteau doar să țăcăne tara-tara-tara-tara, ca un simplu Eminovici privatist.

Și cu toate că versul tipografic le era organic, iată, fără să-și schimbe organele, își exteriorizează interiorizarea și intelectualizarea cu ajutorul versului perimat. Pe semne că nu le era chiar așa de organic...

P. Nicanor & Co.

Recenzii

A. Toma, *Poezii*, ed. „Cultura Națională", Buc., 1926.

Dintr'o notiță pusă în fruntea volumului aflăm că aceste poezii au fost tipărite din inițiativa cîtorva prieteni. Chiar cei care urmăresc activitatea noastră literară, fărămițată prin puțin cunoscute foi de provincii, uitaseră de acest nume, care a apărut sporadic înainte de războiu și foarte rareori, mi se pare, după. Deaceia el a surprins ca și cum ar fi venit dela un necunoscut. „Inițiativa prietenilor", care, după lectura volumului, trebue lăudată, înseamnă, însă, oricum, că d. A. Toma, atras de alte ocupații, s'a dezinteresat de poezia sa.

Multe din aceste poezii, publicate tîrziu, unele după cincisprezece ani, n'au înfruntat eroziunile vremii. Aparținînd epocei literare Anghel, Iosif, Cerna ele pot părea demodate. (Mai apar din cînd în cînd termeni prea uzați de atunci ca: *glie*, *tină* etc.). Altele sînt inspirate (într'o epocă care s'a desrobit) de atmosfera eminesciană.

Am constatat undeva că literatura noastră, în majoritatea cazurilor e dominată de puerilitate. Ea constitue o artă mică, minoră, un joc ușurel și distractiv. D. A. Toma e însă un poet care gîndește. D-sa ia teme fie din antichitatea biblică ori creștină, fie din cea păgînă, pe care le tratează cu o ținută demnă și rece care amintește uneori de A. de Vigny. E ceiace se cheamă poezie de idei. Această ținută pontifică nu e însă numai de natură intelectuală, fiindcă d. A. Toma, se emoționează de starea celor mulți și necăjiți. Simpatia morală, umană și creștină străbate de la un capăt la altul multe poezii. Atitudinea autorului în fața vieții e din cele mai nobile.

E firesc ca un astfel de temperament să aibă o expresie artistică abstractă. Elementul figurativ, imaginea care dă amploare, orizont și acel unic delir care e propriu poeziei, lipsește d-lui Toma. D-sa descrie ori caracterizează prin epitete. Limba, ușor prețioasă, e mlădioasă, corectă. Totul dă o impresie de acurateță și îngrijire.

Prin toate aceste calități, puțin exploatate de ultima generație, poezia aceasta ne recreiază de monotonia poeziei recente, așa de enervant aceiași.

M. Ralea

* * *

Alexandre Belis, *La critique française à la fin du XIX siècle*, Paris, Librairie universitaire, J. Gamber, 1926.

In această lucrare erudită, conștiincioasă, de un spirit serios și metodic, în care e vizibilă influența d-lui Drouhet, e studiat un gen literar, care a luat în ultimii ani în Franța o deosebită dezvoltare, în patru din reprezentanții săi marcanți: Brunetière, Faguet, Lemaître și Anatole France.

Vederile lor teoretice sînt clar expuse, chipul cum au fost aplicate, examinat cu atenție și valoarea rezultatelor discutată, obiectiv și senin. Cele mai multe pagini sînt consacrate lui Brunètière și criticii dogmatice.

Temperamentul lui de orator, dialectician și moralist e bine scos în relief, deasemenea dificultățile și partea vulnerabilă a concepției lui evoluționiste. Dacă opera acestuia „cel mai violent efort care s'a făcut pentru a procura criticii un fundament mai stabil decît preferințele sau impresiile unui om", cu toate elementele ei caduce rămîne pentru d. Belis o impunătoare construcție, toate preferințele lui sînt însă pentru Faguet, reprezentantul criticii analitice și reconstructive.

Activitatea lui multiplă e cercetată subt toate aspectele și inteligența lucidă, spiritul logic, maniera lui familiară evocate cu pătrundere și simpatie. „Dacă însușirea criticului e de a înțelege și reflecta totul, prin întinderea inteligenții, Faguet e cel care ne pare a corespunde mai bine acestui ideal. Prin puritatea și limpezimea imaginelor pe care cristalul sufletului său le-a reflectat fără a le altera, el e printre criticii de la sfîrșitul secolului XIX, cel care s'a apropiat mai mult de idealul impersonalității. De aceia are drept, între semenii lui la primul loc, de aceia e mare".

Asupra lui Lemaître și mai ales Anatole France, d. Belis trece mai repede. Obiecțiile lor împotriva criticii științifice sînt combătute iar subiectivismul pe care ei îl practică, condamnat, căci „amenință soliditatea, prestigiul și autoritatea criticii".

Fără a fi insensibil la farmecul și subtilitatea impresionismului fantezist sau voluptuos, d-sa nu ia în serios această formă personală a criticii. Intuiția, poate fi după părerea sa, de o valoare neprețuită cînd e vorba de opere cu o sensibilitate analoagă cu a criticului, „elementul rațional nu poate fi însă cu totul înlăturat, căci critica pare a implica cu necesitate existența unui criteriu".

Observațiile și analizele d-lui Belis sînt aproape întotdeauna judicioase, caracterizările lui fericite, stilul viu și colorat uneori cu imagini reușite.

Ceiace i se poate reproșa, e doar oarecare lipsă de spirit sintetic.

Unele considerații de ansamblu, cauzele care au favorizat efiorescența criticii în Franța din a doua jumătate a secolului în raport cu celelalte genuri literare și cu mișcarea generală a ideilor sau motivele de ordin general care au determinat pe toți criticii de seamă a acestei epoci să sfîrșească prin a subordona sau sacrifica chiar preocupările estetice, celor morale, religioase și mai ales politice și sociale, nu apar în deajuns lămurite.

Bourget ar fi meritat poate și el un loc alături de cei patru reprezentanți ai criticii. Dacă minunatele lui „Essais de psychologie contemporaine" sînt poate cam înafară de critica literară, în „Essais de critique et de doctrine" și „Nouvelles pages de critique et de doctrine" se găsesc asupra tehnicei romanului sau nuvelei, prețioase observații estetice.

Alături de critica savantă și profesorală, singura în realitate recunoscută de d. Belis și de acea impresionistă, genul reprezentat de Bourget (o varietate a criticii maeștrilor" ar spune Thibaudet) mi se pare o formă legitimă și necesară.

Admirația sa pentru Faguet o socot deasemeni excesivă și ea îl face să treacă prea ușor asupra scăderilor sau limitelor acestui re-

marcabil spirit. Faguet a fost desigur un portretist excelent (cel mai bun poate după Sainte-Beuve) şi un incomparabil reconstructor de sisteme. Dar superioritatea lui e manifestă, mai ales cind e vorba de scriitorii cu idei. In ceeace priveşte artiştii şi mai ales poeţii, simţul său estetic nu e mai puţin limitat ca acel al lui Lemaître de educaţia lui clasică şi universitară şi departe de a fi infailibil.

Aprecierile pe care Rémy de Gourmont le face asupra lui sint rău voitoare şi adesea nedrepte, dar nu pot uita că în pragul bătrîneţii, cercetătorul solid şi conştiincios a devenit prea des un poligraf de mediocră calitate.

D. Bellu are cuvinte de laudă pentru cărţile lui Faguet asupra lui Nietzsche şi Platon, dar pentru oricine e puţin familiarizat în acest domeniu, ele nu sint decît nişte agreabile dar superficiale şi diluate „causeries", care nu pot suferi un moment comparaţie cu unele monografii germane (ale lui Riehl sau Windelband de pildă) în acelaşi subiect.

Aceste rezerve, nu scad bine înţeles, valoarea unei lucrări care face desigur cinste Facultăţii de Litere din Bucureşti.

Octav Botez

* * *

Jaques Rivière et Paul Claudel, *Correspondance 1907—1914* Paris, Plon Nourrit, 1926.

In Februar 1907, poetul catolic Claudel, pe atunci consul la Tien Sin în China, primea o scrisoare semnată de Jacques Rivière din Bordeaux.

Pe un ton pasionat şi declamator, cum el însuşi mai tîrziu a recunoscut-o, un tînăr de douăzeci şi unu de ani îşi deschidea sufletul agitat şi stăpînit de sentimentul realităţii neantului, complicîndu-se în neliniştea lui şi aspirind totuşi la pace.

Animat de dorinţa unei certitudini, pe care lectura unui Barrès sau Gide nu făcuse decît s'o aţiţe, admirator al operei lui Claudel, el cerea acestuia, sprijinul spiritual sau cuvîntul mîntuitor, care poate să vindece.

Fire robustă dar simplă, armonioasă şi optimistă, Claudel îi dă sfaturi obişnuite: să lase la o parte cărţile infectate de cugetarea anticreştină, îi recomandă o viaţă eroică şi lupta împotriva pasiunilor.

Dar acestea nu pot vindeca sufletul complicat, tulburat, şi instabil al tînărului. „Ceia ce mă ucide, exclamă el, e diletantismul. De ce creştinismul ar fi unicul adevăr? De ce nu ar fi mai multe adevăruri?"

Şi cînd Claudel îl acuză de orgoliu: „Cel mai mare duşman al spiritului sfînt, e ideia că valorezi ceva", Rivière mărturiseşte: „Sînt orgolios, îmi place mai bine să sufăr decît să consimt a fi dominat un singur moment, chiar dacă acesta mi-ar da, eterna beatitudine".

Certitudinea dogmatică a lui Claudel nu poate satisface inteligenţa lui subtilă şi scrupuloasă. „De ce cineva trebue să fie creştin, îl întreabă dînsul. Dece o necesitate să ai un Dumnezeu, o religie, un cult? Presupun că lumea e un chaos şi catolicismul singura explicaţie posibilă, care dă naturei un senz. Dar explicaţia e oare necesară? E indispensabil ca universul să aibă o intenţie, un scop, o semnificaţie? Nu e el mai degrabă un automat etern, dansînd indefinit, cea mai vastă şi gratuită dintre comediile pe care le joacă neantul?"

In atitudinea lui Claudel, el denunţă cu pătrundere unele idei a priori care se reduc la postulatul: ca să nu fiu disperat, trebuie să fie un senz în tot ceia ce văd. Deci este un senz în ceia ce văd. A proba însă, existenţa obiectivă a valorilor e o imposibilitate. „Acceptarea chaosului, sentimentul neantului ne fac să ne gîndim la armonia universală, dar se poate trece dela realitatea ideii, la acea a conţinutului ei? Dela foamea inteligibilităţii la chiar inteligibilitatea lucrurilor?" „Pesimismul sincer e preferabil. Niciodată nu am putut crede că lucrurile au o raţiune, că există o ordine în lume sau fericirea pentru oameni. Imi bat joc de altfel, de explicările filozofice".

Recunoscînd că asemenea discuţii sînt mai degrabă iritante decît serioase şi utile, Claudel face responsabil relativismul kantian, pe „hidosul Renan", pe „Taine avec son affreuse mecanique", de atitudinea lui Rivière, încercînd să-i combată cu argumente împrumutate thomismului şi scolasticei.

Rivière îi atrage însă cu delicateţă atenţia că adevărul creştin e în primejdie, cînd caută un sprijin la filozofi. „Cugetarea raţională scrie el (şi aici vorbeşte fără îndoială un elev al lui Bergson) nu e un instrument de cunoaştere adevărat. Ea nu atinge realul şi e fără obiectivitate. Cu ideile poţi să faci ce vrei. Marile sisteme, ca şi metafizica creştină au fost concepute artistic".

Şi faţă de Claudel, care îi reproşează diletantismul, el îşi precizează poziţia: „Scepticismul meu nu e acel al lui Gourmont, acest mizerabil fiziologist, el e pasional, orb, îndărătnic" un efort violent de credinţă, pasiune, spontaneitate, aliat cu o clarvedere desperată". Şi în alt loc, Rivière face o preţioasă şi adîncă mărturisire: „Indoiala, clar vederea lăuntrica care mă împiedică să iau în serios ceia ce gîndesc e însuşi fondul spiritului meu. Din copilărie m'am întrebat totdeauna în faţa unei opinii exprimate: de ce gîndeşte astfel? Şi totdeauna am găsit motive foarte diferite de acelea, pe care cineva le-ar fi dat pentru a-şi justifica gîndirea". Ceia ce face totuşi pe Rivière să se apropie tot mai mult de religie odată cu trecerea anilor, e oroarea pe care i-o inspiră impasibilitatea liberei cugetări. In stoicism el nu poate vedea, decît o morală a laşităţii.

Umilinţa creştină, acea stare de suflet care va deveni predominitoare în „A la trace de Dieu" scrisă în timpul captivităţii germane, e dejà vizibilă în ultimele lui scrisori, din 1914.

Document psihologic însemnat şi de o înălţime sufletească puţin comună, această corespondenţă, ne redă fidel şi dramatic preocupările, zbuciumul intern şi setea spirituală a unuia din cei mai nobili intelectuali ai generaţiei care a făcut răsboiul.

Octav Botez

* * *

Henry Béraud, *Ce que j'ai vu à Moscou*, Paris, 1925.
Henry Béraud, *Ce que j'ai vu à Berlin*, Paris, 1926.

Henry Béraud, amuzantul autor al volumului: „Martyre de l'obèse", romancier facil, inteligent şi plin de spirit, (ne amintim de o campanie spirituală, deşi cam simplistă, începută acum cîţiva ani contra grupului dela „Nouvelle Revue Française" şi în special contra lui A. Gide, dusă în numele spiritului galic, contra pedanteriei şi preţiozităţii plicticoase a acestui cenaclu) a fost cîştigat, ca mulţi scriitori francezi actuali, de jurnalism. Ziarul „Le Journal" l-a trimis să stabilească o anchetă în cele două ţări care dau mai multe griji burghezului francez: Rusia şi Germania. Prin verva, talentul şi fineţa lor de observaţie, aceste reportagii amintesc cu cîteva diferenţe, delicioasele călătorii ale lui J. Huret. Trebue să mai pomenim că H. Béraud e ceiace se cheamă un om de stînga, un democrat. Fiu de lucrător, entuziast din fire, el a luptat pentru independenţa Irlandei şi pentru alte diferite chestiuni muncitoreşti. Lucrătorului francez îi e dedicată cartea despre Moscova, acestui lucrător occidental pe care vrea să-l lumineze asupra scopurilor şi naturii bolşevismului. Nu avem nici un motiv să nu credem aceste mărturisiri perfect sincere şi pe autor de bună credinţă. Ancheta făcută în Germania pare să aibă de scop chiar o apropiere între cele două popoare. Dar H. Béraud, indulgent cu oarecare mefienţă faţă de Nemţi, a fost îngrozit de ororile din Rusia pe care le denunţă opiniei civilizate din Occident.

E probabil chiar că în Berlin şi în Moscova lucrurile apar aşa cum le-a prezintat autorul. Există însă ceva mai interesant decît toate

faptele relatate în aceste volume, mai interesant, cel puțin, pentru un amator de documentație psihologică: mentalitatea autorului.

E acela a unui Francez mijlociu, inteligent și superficial, a unui burghez luminat și limitat în același timp.

E cunoscută și caracteristică incomprehensiunea Francezului de mijloc pentru specificitatea etnică a altor popoare. Lipsiți de contact cu restul lumii, adversari ai geografiei, tihniți și liniștiți la ei acasă, Francezii se miră sau ridică din umere față de moravurile altor oameni crescuți subt alte meridiane și care le apar ca simple bizarerii, ca aberații mai mult ori mai puțin simpatice, abateri de la un ideal de viață, — al lor, — pe care-l cred etern și singur posibil.

H. Béraud compară și descrie, dar nu caută să înțeleagă. E cutare obiceiu îndepărtat dela regula occidentală, — adică dela singurul criteriu de viață admisibil? Implicit, el nu poate fi decît o eroare.

Dar mai este altceva interesant. H. Béraud nu e numai occidental închis la orice altă regulă de viață, dar nu e cît de puțin *intelectual* ori măcar cît de puțin om de știință, ca să nu *fie filozof*. El nu se oprește decît la *efecte*. Pe acestea le condamnă ori le aprobă. Să se întrebe asupra *cauzelor* nici nu-i trece prin minte. Nu se gîndește o clipă că anumite lucruri trebuesc înțelese în cadrul unui anumit determinism, că ele sînt rezultante necesare, că dat fiind anumite împrejurări, cutare fenomen nu putea fi altul decît celace este. Asemenea preocupări nu-l interesează. Astfel privite lucrurile, se înțelege că anumite aspecte ale vieții germane ori moscovite nu pot fi decît reprobabile. Dar întrebarea legitimă e alta: dat fiind circumstanțele și factorii în joc, viața actuală a Berlinului ori Moscovei, puteau ele fi altele? Dacă înainte de a trece frontiera Rusiei, H. Béraud ar fi răsfoit nu numai „Istoria politică" a Revoluției din 1789, dar însuși pe Taine care a condamnat-o, s'ar fi convins că toate revoluțiile sînt mai mult ori mai puțin la fel și că ororile uneia nu întrec de loc pe ale celeilalte. „Sufletul occidental" al mișcării din 1789 a trimis la ghilotină ori a înecat în masă tot atîtea victime sacrificate fără judecată, ca și revoluția roșie din 1917. O revoluție e o revoluție, adevăr simplu, dar greu de recunoscut. Poate că indignarea conținută în aceste pagini trebuia îndreptată și în altă parte. *Dacă revoluția e un rău în sine*, ea trebue evitată peste tot.

Mijloacele evoluționiste ale democrației sînt prea indicate ca antidot. Reacțiunea și țarismul au făcut poate mai mult pentru revoluție decît însuși Lenin. Dar aceasta e o altă problemă. Rămîne însă din toate acestea că anchetele lui H. Béraud sînt extrem de plăcute la lectură, amuzante pentru detalii relative la viața cotidiană, foarte instructive.

M. R.

* * *

J. Declareuil. *Rome et l'organisation du droit.* Collection „l'Evolution de l'humanité", Paris, 1924.

In interesanta prefață, pe care o scrie Henri Berr, mai la toate volumele, care apar în această colecție, se discută raportul dintre drept și morală, arătîndu-se în primul rînd, origina lor comună. Berr afirmă că aceste două instituții sociale au ca izvor obiceiul, din care, treptat-treptat apoi ele se diferențiază. Fără posibilitate de a fi contrazis Berr susține aceasta, bazîndu-se pe toate datele etnografice și etnologice. Spencer și Gillen, precum și James Frazer au arătat cum obiceiurile tabuiste cuprind în ele atît normele morale cît și cele juridice, căci tabu-ul este pentru primitivi drept penal ca și civil, normă morală cași religioasă. Deosebirea între drept și morală e mai mult în natura sancțiunilor, pe care le aplică faptelor, căci actualmente morala impune imperative interne cu sancțiuni pur psihologice (remușcarea, căința) și sociale (blamul opiniei publice, recompensa socială, etc.), pe cînd dreptul e legat de constringere exterioară și de pedeapsă. Berr recunoaște astfel deosebirea, pe care a făcut-o și Kant între moralitate și legalitate. Deasemenea el adoptă punctul de vedere al lui Jellinek, cînd stabilește raportul dreptului cu morala, căci întocmai ca și Jellinek, el definește dreptul ca un „minimum de morală necesar vieții în societate și care impune sancțiuni materiale" (Pg. VIII). Netăgăduit că sfera moralului e mult mai mare ca acela a dreptului și că fapte pe care morala le reprobă, dreptul nu le sancționează, pentrucă el impune numai un minimum de morală, peste care nu se poate trece, fără ca societatea să nu fie în primejdie. O normă religioasă sau morală devine regulă de drept, cum just observă Duguit, (Traité du droit constitutionel, vol. I) atunci cînd „massa indivizilor care compun grupul social înțelege și admite că, o reacțiune contra violatorilor ei poate fi organizată în mod social". (Pg. 36) Chiar dacă organizația este embrionară și sporadică, în momentul cînd majoritatea spiritelor concepe și dorește o sancționare a unor fapte periculoase pentru grup, apare regula de drept. Dar nu orice fapt e așa de grav încît să fie nevoie de o sancționare organizată a lui, și atunci el poate fi blamat, pedepsit, e supus deci sancțiunii morale, dar nu celei juridice. Iată de ce sfera moralului e mult mai mare ca acela a dreptului.

Dar cum s'a creat și s'a organizat dreptul odată diferențiat de morală din obiceiu? Berr recunoaște rolul individului în procesul de evoluție a dreptului și de formare a științei juridice. In aceasta constă superioritatea concepției lui asupra doctrinei durkheimiste, care întocmai ca și marxismul, refuză individului orice rol activ în evoluția socială. După Berr, dreptul cutumier se transformă subt influența acelor „inventeurs sociaux", care sînt agenți logici activi. Dreptul roman, forma clasică de drept, care constitue scheletul dreptului modern, e creația nu numai a obiceiurilor (obiceiul e origina lui), ci și a indivizilor, a magistraților și a acelor prudentes, care ținînd seamă de nevoile sociale, au adaptat mereu vechiul jus civile, stărilor sociale nouă creînd pe nesimțite un alt drept.

Eugen Huber (Über die Realien der Gesetzgebung, in Zeitschrift für Rechtsphilosophie) deosebește în formarea dreptului doi factori: *realitățile* sau realele, cum le zice dînsul, și *ideile*. Realitățile cuprind raporturile de fapt, forțele reale din societate, ele au o putere externă și dau impulsiuni pentru forme nouă de drept. Ideile au o acțiune regulativă, ele își au baza adeseaori în etică, căci pun ca ideal dreptatea. Ideile ordonează interesele din realitate și formulează dreptul nou adequat tendințelor reale și principiilor morale. După cum artistul depinde în creația sa și de materia pe care o prelucrează, tot așa și ideile sînt legate de realitate.

Massa socială, avînd conștiința că o normă de conduită trebue să devină permanentă, pentrucă e absolut necesară, constringe pe conducător să o legifereze. Legiuitorul prinde interesele și nevoile sociale și crează norme de drept, pentru a satisface aceste interese. Sînt unii sociologi și juriști, care contestă rolul individului în creația dreptului, în deosebire de H. Berr. Astfel Duguit, pe care l-am citat deja, susține că poporul are o conștiință juridică, conștiința de celace e necesar să fie sancționat și de acela poporul crează norme, care apoi sînt formulate în legi pozitive. Legiuitorul în realitate nu ar face altceva decît ar constata prin *legile* sale aceste norme, care se formează în afară de el și care i se impun (op. cit., pg. 45). E just că legiuitorul se inspiră din realitate și concretizează în reguli juridice nevoile și tendințele sociale, dar nu e mai puțin adevărat că el e acela care armonizează aceste tendinți, cu principiile morale generale, avînd chiar putere de a formula unele principii juridice pe care le crede necesare pentru viața socială. Legiuitorul poate alege din tendințele confuze și neclare ale massei, și celace e mai general și mai necesar îl transpune el în lege.

Declareuil, autorul volumului de drept roman, a cărui prefață o face Berr, e de acord cu acesta asupra elementelor care iau parte la formarea dreptului. Preocupîndu-se de locul pe care îl are dreptul roman în lumea antică, Declareuil arată superioritatea Romanilor asupra Grecilor, în ceiace privește dreptul, căci dacă Romanii au ajuns la concepții juridico-sociale importante și de sine stătătoare, Grecii au conceput dreptul numai în dependință de morală și religie. „Chiar dreptul civil nu constitue (la dînșii) o disciplină aparte. (Pg. 8, Prolégomènes). Din metafizica și morala greacă se poate extrage dreptul grecesc. Cînd viața politică atrage mai mult atenția Grecului, atunci juristul se confundă cu omul de stat sau cu filozoful.

In dreptul cetăților grecești deosebește autorul două straturi juridice: 1) obiceiurile vechi gentilice, care durează dela fundarea cetăților și care se referă la organizarea familială, la regimul bunurilor, la modul de transfert al drepturilor reale, etc., 2) Legislațiile inspirate de revoluțiile politice, care însă nu aveau rădăcini adînci în sufletul grecesc. Dreptul gentilic vechiu a fost înlăturat treptat și odată cu emanciparea societății de vechile obiceiuri constatăm o evoluție juridică spre jus-gentium, dar din cauza agitațiilor politice dreptul acesta nu e stabil. „Legea e prea adesea identificată cu capriciile mulțimii; sentințele extraordinare ale tribunalelor populare fac impracticabilă și inutilă o doctrină". (Pg. 10). Restabilirea dreptului ca ceva statornic și doctrinal se face odată cu incorporarea Greciei de către Romani.

Desigur Declareuil are foarte mare dreptate în ceiace privește caracterul metafizic, moral și religios al dreptului grecesc, care nu s'a putut emancipa ca cel roman, devenind o știință de sine stătătoare. Dar autorul a trecut prea repede asupra caracterelor vechiului drept grecesc și nici nu a arătat suficient influența sa asupra dreptului roman. Grecii nu au avut într'adevăr o conștiință juridică așa cum au avut Romanii, dar în schimb în legile lor e o tendință umană, care lipsește la Romani. Pentru Greci dreptul e o parte din dreptate (tò dikaion) e concretizarea în lege a unor idealuri morale. Desigur autorul nu și-a propus să se ocupe de dreptul grecesc, după cum arată și titlul operei sale, dar era interesant să cerceteze mai deaproape caracterul dreptului grecesc, tocmai pentru a evidenția colaborarea factorului ideal cu realitatea în construirea dreptului. Sursele pentru studiul vechiului drept grecesc nu sînt numai discursurile retorilor sau operele lui Aristotel, ci se găsesc documente și inscripțiuni pentru cercetarea caracterelor comune ale dreptului cetăților. Deși Grecia consta din o sumedenie de cetăți independente, fiecare cu legile sale, (legi ateniene, lacedemoniene, kretane, korintiene), totuși ele aveau legi și instituții comune, care izvorau din o organizare socială asemănătoare și din o concepție filozofică identică. Astfel se constată în sec. 7 și 6 a. Chr. în Naukratis, o colonie mileziană, care era și un punct de întîlnire al diferitelor cetăți, legi comerciale, obiceiuri religioase comune mai multor cetăți grecești; în sec. 5 sînt numeroase aranjamente pentru justiție reciprocă a cetăților, iar în sec. 4 contracte comerciale foarte asemănătoare ale diferitelor cetăți grecești. Deasemenea servesc ca sursă legile lui Gortyn, contemporane cu legea celor 12 table de la Romani, precum și legile lui Solon. Lucrarea lui P. Vinogradoff Autlines of historical jurisprudence, vol. II, 1922, dă ample informațiuni în această privință, alături de Leopold Wenger: das Recht der Griechen und Römer și de Partsch: Griechisches Bürgschaftsrecht, 1909, și de Glotz: la solidarité de la famille dans le droit criminel en Grèce și Histoire ancienne, II-e partie.

In orice caz vechiul drept grecesc are un caracter larg, moral și filozofic-religios. Din contra, dreptul roman are alte note speciale ale sale. *Dreptul* constitue pentru Romani istoria culturii lor în bună parte. Romanii au iubit mai puțin poezia și arta, ei au avut mai mult înclinațiuni spre viața practică; la dînșii ordinea riguroasă de drept și supunerea cetățeanului față de lege și de autoritate e un imperativ

absolut. *Aequitas* inflexibilă și fără excepții și *utilitas* sînt supozițiile fundamentale ale vieții de stat. Anatole France găsește că acest caracter utilitarist și rațional al Romanilor se vădește în toate manifestările lor, chiar și în religie, căci „zeii Romanilor erau ca și dînșii, muncitori și buni cetățeni. Erau zei utili, fiecare avînd funcțiunea sa. Miturile chiar aveau rol civil și politic" (Sur la pierre blanche, pg. 9). Religia romană deasemenea era „o religie administrativă, care se propaga ușor cu restul administrației" (idem, pg 13). De aceia dreptul roman are un caracter utilitar și național. De la sfîrșitul sec. 6 a. Chr. și până în sec. 3 p. Chr se formează și se modifică necontenit acest drept. De la sfîrșitul republicei și în timpul imperiului, Romanii suferă mult influența filozofiei și culturii grecești, influență care se resimte și în drept, care devine mai uman și mai moral.

Declareuil nu a scos în relief caracterele dreptului grecesc și nici nu a examinat destul de dezvoltat raporturile dintre dreptul roman și cel grecesc. In treacăt numai s'a ocupat de problema juridică a ipotecei romane și de origina ei grecească.

Cea mai veche formă de drept la Romani, ca și la popoarele primitive, care nu au ajuns încă la faza de organizare politică a Romanilor, a fost cutuma, *obiceiul*. Acesta e un fapt: obiceiul e prima sursă de drept. Interesant e modul cum explică Declareuil apariția obiceiului, pentrucă aici se vede clar afirmarea rolului individualităților puternice. Obiceiul nu este, cum susține școala istorică cu Savigny și Puchta, o creație spontană a unei conștiinți colective, ci el are și un autor individual. Hazardul și imitația, convențiunile sociale, necesitățile geografice și economice, concepțiile religioase toate pot da naștere obiceiurilor, adică unor regule pe care un grup de oameni le respectă în raporturile dintre dînșii. Dar „cel mai adesea origina cutumei este o decizie luată într'o zi de un șef sau o hotărîre (pg. 17) De fapt obiceiurile sînt norme prescrise de necesități sociale, dar formulate de o personalitate și care se generalizează, devenind oarecum coercitive și exterioare. (A se vedea Ihering: Zweck im Recht și Westermarck: Ursprung und Entwicklung der moralischen Begriffe).

Inainte de legea celor 12 table, Romanii aveau jus non scriptum, numai *mos majorum*, deci un drept cutumier formalist și simbolist. Publicitatea actelor juridice era constituită tocmai prin simboluri concrete (în cuvinte, gesturi), care arătau natura actului.

Cutumele vechiului drept roman au încă un caracter religios, deși unii romaniști consideră ca o caracteristică a dreptului primitiv roman tocmai faptul că *jus* e separat de *fas*, căci dreptul nu ar mai apărea ca operă divină, ci ca un produs al necesităților sociale. Dar cutumele păstrează încă un caracter sacerdotal care nu dispare decît foarte tîrziu. Juristul din vechea Romă a eșit din preot sau din pontif, observă cu dreptate Sumner Maine (L'ancien droit et la coutume). Până tîrziu chiar în dreptul scris organizația juridică a familiei, cu caracterul său agnatic, căsătoria, gradele de rudenie, dreptul de proprietate și de succesiune, adopțiunea, erau amestecate cu o sumedenie de rituri religioase și chiar determinate de credinți religioase.

De ce fata măritată nu făcea parte din familie și de ce dînsa, oricît ar fi fost iubită de tatăl ei, nu-l putea moșteni pe acesta? Pentrucă prin căsătorie ea adopta religia și cultul soțului său, ori familia era o comunitate de oameni care adorau aceiași strămoși și luau parte la oficierea aceluiași cult. De ce la divorț era necesară differeatio? Tot din considerații religioase. De ce numai fiul este heres necessarius? Pentrucă prin măritiș fata adopta cultul soțului, ori proprietatea nu era absolut separată de religie și de cult. Și pentru ce tatăl putea recunoaște sau repudia un copil dela naștere chiar? Desigur pentrucă el era șeful suprem al religiei domestice, el era responsabil de perpetuarea cultului și ca atare avea drepturi absolute. (A se vedea Fustel de Coulanges: La cité antique). Nota religioasă a dreptului totemistic se constată, sub forme ce e drept mai blînde, și în dreptul cetăților

organizate. Dreptul roman raţionalist, utilitar şi naţional nu a fost lipsit de acest caracter religios.

Altă sursă de drept este legea scrisă, care reglementează activitatea politică şi socială a cetăţenilor, dar, observă Declareuil, ea „avansează încet în domeniul raporturilor private, privind multă vreme pe indivizi numai prin prisma grupului gentilic sau familiei".

Asupra caracterului religios al cutumei şi în parte chiar al legilor propriu zise, Declareuil nu insistă de loc. In ceiace priveşte sursele de drept nu reese clar din lucrarea lui Declareuil dacă dînsul consideră cutuma ca o sursă de drept sau chiar ca o regulă juridică—şi e important acest lucru, căci dacă foarte mulţi jurişti ca Planiol, Colin şi Capitant, Girard, etc., văd în cutumă o sursă, alţii însă consideră obiceiul nu ca o sursă, ci ca un „mod de constatare a regulei de drept", ca o sancţionare a unor norme juridice deja existente. Iată o problemă de discutat.

In ceiace priveşte dezvoltarea vieţii juridice la Romani şi evoluţia dreptului roman, autorul aduce importante contribuţii de amănunt. El nu mai respectă absolut ordinea istorică, ci priveşte în mod sistematic dezvoltarea dreptului pe chestiuni, ceiace uşurează cetirea şi înţelegerea dreptului roman.

P. Andrei

* * *

George Moroianu, *Legăturile noastre cu Anglia*, Cluj, 1925.

După o scurtă rezumare a celor mai vechi relaţiuni anglo-romîne, autorul insistă asupra vremurilor mai noi şi dă aici ce lipseşte în *Histoire des relations anglo-roumaines* (Iaşi, 1917) a d-lui *N. Iorga*. Expune intervenţia din anul 1704 a lordului Paget, ambasador englez în favoarea Romînilor ardeleni ademeniţi şi constrînşi la unirea cu biserica catolică, atrage atenţia asupra referinţelor călătoriei de studii, pe care a făcut-o în Anglia Petre Poenaru, se opreşte la propaganda făcută în Anglia de Alexandru Golescu pentru unirea principatelor—aici ar fi putut aminti şi activitatea analoagă a lui Cezar Boliac—, urmăreşte interesul Englezilor pentru cauza dreaptă a Romînilor de sub Habsburgi. Dela 1890 înainte detaliază în această privinţă chestiunii şi faptele imediate, până la crearea Romîniei mari. De aceia cartea d-lui Moroianu are loc preţios reclamat de informaţie istorică romînească lămurind mai ales o parte necunoscută din istoria Romînilor ardeleni. Partea din urmă e memoriu despre evenimente, la care a luat parte importantă autorul, pe care le povesteşte cu o vioiciune firească, trezind interes în cetitor.

I. Minea.

* * *

N. Cartojan, *Legenda lui Avgar în literatura veche romînească* (Extras din *Convorbiri literare* pe Aprilie, 1925).

Regretatul V. Bogrea dăduse cîteva note despre *Avgar* la noi. (Anuarul institutului de istorie naţională, I., Cluj, 1922 pag. 318 326 şi 409). In studiul de mai sus d. N. Cartojan urmăreşte chestiunea în literatura noastră. Reconstrueşte folosind Vieţile Sfinţilor publicate la noi, corespondenţa (apocrifă) a lui Avgar—Abgar al V-lea Ukkama, regele Edesei (176-213)—cu Mîntuitorul şi ne prezintă mediul istoric, în care s'au redactat aceste apocrife. Are dreptate autorul, cînd conchide că avgarul n'are nici un caracter bogomilic. Dacă se găseşte această corespondenţă în zbornicul tipărit la Roma în 1651—d-l Ilie Bărbulescu a corectat (Arhiva, Iaşi, XXXII, 1925, pag. 296) data de an după scrierea Rusului Const Kuzminski—pentru Bulgari de acel episcop bulgar catolic, Filip Stanislavof, care convertise la catolicism pe Bulgarii pavlichieni din jurul Filipopolului, aceasta nu e dovadă pentru caracterul bogomilic al scrierii, care nu era combătută de biserica catolică şi

fusese primită demult între scrierile recomandate de biserica ortodoxă credincioşilor săi. Dealtfel, adăogăm noi, faptul că au circulat şi la noi texte bogomilice, nu constitue o dovadă că am fost cîndva bogomili. Simplitatea naivă a textelor bogomilice, caracterul lor popular a putut încătuşa evlavia naivă a vechilor vremuri, cînd lipsea la fiece pas îndrumarea ierarhiei, iar împrejurarea că erau scrise romîneşte mărea cercul cetitorilor.

D. Cartojan dovedeşte cu prisosinţă că toate versiunile romîneşti din legenda lui Avgar se leagă de originale greceşti.

Legenda a ajuns la noi romîneşte prin hronograful lui Matei Cigala tradus de Pătraşcu Danovici şi hronograful lui Dorotei de Monembasia de Nicolae sin Mihalache sau Grigore Dascălu Buză (pag. 13). Versiunea din hronografe se deosebeşte de cea din *Vieţile Sfinţilor Ceasloave* şi *Minee*. Autorul specifică versiunea dată de mitropolitul Dosoftei „de pre greciaşte", versiunea din *Vieţile Sfinţilor* traduse din ruseşte şi tipărite la *Neamţ*, scoase din Minee greceşti, versiunea din *Mineiul* tradus „după synaxariul grecesc" de Radu Greceanu în 1698 – aici cîntările sînt date slavoneşte şi vor fi traduse şi acestea romîneşte de mitropolitul Grigore în Mineiul din 1780 tipărit la Rimnic şi care reproduce „cuvînt de cuvînt textul" Mineiului din 1698 al lui Radu Greceanu. Partea cîntărilor slave o va fi luat Greceanu din vre-un Mineiu slavon. Dar Ceaslovul lui Antim Ivireanul din 1715 prezintă versiunea legendei din redacţia lui Eusebiu. Redacţiunea Sf. Ioan Damascenul o dă după textul grecesc tipărit la Bucureşti (1715) şi *Descoperire* etc., tradusă şi tipărită cu ajutorul mitropolitului Veniamin în Iaşi (1806). Pentru icoana Mîntuitorului adaosă legendei, aceasta a fost împinsă şi'n vechile *Erminii* în circulaţie pe la noi.

Concluzia autorului este: nici o versiune a legendei în romîneşte nu e în legătură cu literatura religioasă slavonă.

Oare zbornicul lui Vuković a circulat şi pela noi? (Vezi Bărbulescu, I., c. pag. 296-7). Avgarul publicat latineşte în 1651, ca şi Vuković dă la un loc cu legenda şi „cele 72 numi ale Domnului" şi „72 numi ale Maicei Domnului". Faţă de aceasta este necesar să subliniem că în textele romîneşti cele 72 nume ale lui Hristos nu vin la un loc cu legenda lui Avgar, căci nici Gaster, în cartea sa cunoscută, nici Branişte studiind Tabla dela Lugoj nu pomenesc nimic de Avgar.

De aceia aprobăm concluziile d-lui N. Cartojan aranjate cu multă eruditiune.

I. Minea.

* * *

Robert Louzon, *L'economie capitaliste*, 6 Fr., pag. 173, Librairie du Travail, Paris, 1925.

Cartea conţine o expunere concentrată a principiilor economiei politice capitaliste.

Autorul desprinde trei tipuri de civilizaţie, în cursul evoluţiei umanităţii: civilizaţia culturii intensive (ex. Egipt, India, etc.); civilizaţia comerţului maritim (ex. Tyr şi Atena); în sfîrşit perioada civilizaţiei industriale.

In cadrul acestei civilizaţii analizează R. Louzon normele economiei politice, al cărei obiect îl formează schimbul, adică legăturile dintre indivizi fără deosebire de clasă,—şi producţia, care presupune în mecanismul ei diferenţierea indivizilor în clase.

Funcţionarea normală a schimbului presupune o piaţă; iar valoarea produselor pe această piaţă este determinată de munca necesară din punct de vedere social pentru fabricarea obiectului şi de munca economistă prin faptul disponibilităţii imediate a produsului.

Variaţiile valorii sînt în funcţie de cerere şi ofertă, de creşterea populaţiei şi de progresul tehnic al industriei.

Formula valorii e descompusă în elementele ei alcătuitoare: valoarea specifică a materiilor prime (P) şi munca depusă pentru trans-

formarea acestor materii (Ta): de unde însemnînd cu M valoarea specifică a mărfii respective, obținem:

$$M = P + Ta.$$

Plus-valoarea este diferența între valoarea travaliului depus de lucrător și valoarea salariului pe care îl primește lucrătorul.

Cuantumul acestei plus-valori alcătuește mărul discordiei permanente între clasa capitalistă și muncitorimea proletară. Lupta de clasă și chiar frămîntările în sinul aceleiași clase, se fundează pe repartiția plus-valorii.

Autorul analizează apoi mașinismul cu legile și consecințele lui, stăruind în cartea finală asupra *dialecticei economice*; în această parte a lucrării expune judicios *protecționismul*, *liber-schimbismul*, *dumpingul* și *imperialismul*, *arătînd tot deodată și mijloacele de înlăturare a crizelor*: *trusturi*, *cartele și konzernuri*. Ca tip aproape perfect al concentrării verticale—*konzern*—d. R Louzon ne citează întreprinderea formidabilă germană Hugo Stinnes, ale cărei ramificații împînzesc toate posibilitățile de manifestare ale vieții sociale din Germania.

*

Toate aceste forme de exploatare capitalistă, dacă înlătură în mare măsură crizele, nu rezolvă însă întru nimic problemul luptei de clasă. Dimpotrivă: epoca noastră modernă a cunoscut, tocmai în vremea celei mai accentuate concentrări capitaliste—cea mai ascuțită luptă a claselor sociale.

Antagonismul dintre proletariat și burghezie conduce proletariatul să-și creieze o Economie potrivnică celei capitaliste.

Idealul proletarian se conturează limpede: muncitorimea trebue să distrugă forma actuală a organismului social și să-și făurească o societate, în care proprietatea mijloacelor de producție să aparțină proletariatului, făcînd astfel cu neputință *intrarea plus valutei în patrimoniul exploatatorilor capitaliști*.

O asemenea societate nu e realizabilă decît în ziua cînd se va înfăptui socializarea mijloacelor de producție.

*

Întru cît es'e sau nu cu putință trecerea în faptă a idealului comunist,—discuțiunea ar fi inutilă: experiențele comunismului rusesc au vidat chestiunea: s'a văzut cu preciziune marginile viabilității doctrinei marxiste în împrejurările actuale ale vieții sociale.

D. R. Louzon se dovedește însă un bun cunoscător al problemelor economiei capitaliste și un fin analizator al acestor probleme în lumina principiilor economice.

Expunerea, deși succintă, nu perde nimic în limpezime.

Petre I. Ghiață

Revista Revistelor

Prosper Merimée

Familia Merimée este o familie burgheză. Bunicul scriitorului, advocat în parlamentul din Normandia și intendentul mareșalului de Broglie avu un fiu, Leonor Merimée, pictor de un oarecare renume, care la vîrsta de patruzeci și cinci de ani se căsătorește cu tînăra sa elevă, Anne Moreau, fată săracă, mai degrabă urîtă și de o origină obscură. Din acest mariaj au avut un copil, care devine apoi scriitorul cunoscut.

Copilăria bolnăvicioasă a lui Prosper se desfășoară în interiorul retras și plin de intimitate a unei familii burgheze, iubitoare de artă și literatură.

D-na Merimée, cu care fiul său are mare asemănare și pentru care autrea o adevărată pasiune era o persoană antireligioasă, voltairiană, și plină de ironie.— Din amintirile Împărătesei Eugenia și a familiei Buloz, apare ca o persoană originală în îmbrăcăminte ca și în vorbă, căreia îi plăcea să trăiască acasă înconjurată de o sumă de tablouri rococo și numeroase pisici de toate culorile.

Cînd Leonor Merimée își dădu seama că fiul său manifesta reale dispozițiuni pentru pictură, făcu tot ce-i sta în putință ca să-l îndepărteze de la această îndeletnicire, hotărîndu-că va face dreptul spre a deveni advocat. În aceste împrejurări, Prosper Merimée urmează cursurile facultății de drept nu însă pentru a ajunge advocat ci pentru a lega prietinii cu numeroși scriitori cu care frecventează apoi diverse reuniuni literare. Albert Ștapfer îl introduce chiar în casa tatălui său, unde are prilejul să cunoască pe Stendhal. Cu toată prietinia care ia naștere chiar din această primă întrevedere, nu trebue de confundat asemănarea de gusturi și o identitate a unor anumite trăsături morale cu o subordonare a spiritului lui Merimée celui lui Stendhal.

Prosper Merimée, nefiind în măsură de a da literaturii un al doilea Stendhal, s'ar fi mulțumit de sigur să rămînă un simplu imitator fără valoare și originalitate. În loc să fie al doilea după unul mai talentat a fost primul într'un grup poate mai discret, în care se cultiva un romantism sui-generis, mai degrabă îndreptat către ideologie și discuție. Din acest grup făceau parte Delecluze, Ampère, Vitet, Remusat Leclercq, Duvergier de Hauranne.

Genul în care a debutat Merimée a fost genul dramatic și prima sa piesă „Le Théatre de Clara Gazul" (1825) este o mistificare foarte reușită a cărui autor păstrează anonimatul. Doi ani mai tîrziu, Merimée simte din nou nevoia mistificării și publică volumul său „la Guzla" pe care-l prezintă

ca pe o traducere a unor cînturi lyrice. — Apoi urmează publicarea lui „La Famille Carjaval (1828) și „La chronique de Charles IX (1829) primită cu un mare succes. Toate aceste opere le scrie Merimée în mai puțin de 5 ani. În afară de activitatea sa literară, timpul său era absorbit și de una mondenă și mai cu seamă de una sentimentală. Cu toată această bogată existență, Merimée avea crize de deprimare care-l făceau să fugă din locul unde se afla. Unei astfel de crize i se datorește primul său voiaj în Spania, unde cunoaște pe d-na de Montijo, a cărei fetiță, Eugenia devine douăzeci de ani mai tîrziu împărăteasa Franței.

Prosper Merimée căuta întotdeauna în țările străine pe care le cutreera o societate aleasă ori pitorească în care să fie primit ca amic. Astfel în Anglia numără buni prieteni în familiile Childe, Sutton Sharpe, Panizzi.

După revoluția din 1830, Merimée, a cărui familie legată cu cea de Broglie avea sentimente orleaniste, fu șeful de cabinet al Contelui d'Argout, ministru comerțului, apoi al marinei. Cu remarcabilul său talent de adaptare, aduse mai mult poate ca un technician, reale servicii partidului. Trimis în 1832 în Anglia ca să studieze mecanismul elecțiunilor, Merimée trimite de acolo contelui d'Argout un raport, precum și cîteva considerațiuni asupra vieții politice engleze de o remarcabilă valoare, atît literară cît și psihologică.

După căderea de la putere a ministerului său, Merimée este numit inspectorul Monumentelor și se achită și de această slujbă care cerea pregătiri de specialist, în modul cel mai satisfăcător. Articolele sale publicate în revista de arheologie sînt de o uimitoare rigurozitate științifică.

Și poate niciodată ca atunci Merimée nu a fost mai „dandy". Frecventa împreună cu Horace de Viel-Castel, Alfred de Musset și alții toate localurile de petrecere precum și saloanele la modă.

După căderea Orleanilor, Merimée desgustat de politică, și lipsit de încredere în acest nou Bonaparte, se hotărăște să părăsească viața publică. Căsătoria împăratului cu mica sa prietină, îl face însă să privească lucrurile altfel. — Primește un loc în senat păstrînd numai onorific pe acel de Inspector al Monumentelor.

Atitudinea sa la curtea împăratului este din cele mai corecte: este atitudinea unui prieten devotat și conștient de sentimentul convenientelor.

In 1870 războiul îl găsește bolnav și moare la Cannes, unde suferind, își petrece de cîțiva ani iernile, fără să cunoască noul aspect al Franței de după războiul de la 1870, aspect care de altfel i-ar fi rămas străin și la care nu ar mai fi avut destulă putere ca ca să se adapteze.

(Maxime Revon. *Mercure de France*, 1 Decembre, 1926).

Despre literatura italiană modernă

Viitorul tinere literaturi italiene nu angaja la un prea mare optimism în 1923. De atunci însă se constată o renaștere deja vizibilă în 1924, astăzi evidentă.

Înaintea războiului, putem zice chiar din 1890 toată producția literară italiană purta marca a două mari influențe.

Prima, influența profesoratului: poeții și scriitorii pentru a fi meritoși și talentați, trebuiau să iasă din universități, modă care de altfel se prelungește până la noi. Pentru a nu cita decît nume ilustre, Pirandello, Panzini, Bontempelli, n'au scăpat de profesorat decît după ani îndelungați de muncă istovitoare ori printr'o hotărîre bruscă și irevocabilă.

A doua influență e cea covîrșitoare a lui d'Annunzio. Cei mai slabi cădeau victimele frazelor sale frumoase dar deșarte, cei mai tari, mai personali închideau ochii în fața titanului, căutîndu-și alt patron, oricare altul sau atunci lunecînd pe panta urîțeniei și a destrăbălării vulte.

Prima victorie repurtată contra acestor două flagele este victoria

futuriștilor cu Marinetti, la care se mai adaugă poeții florentini grupați de Papini și Soffici în jurul stindardului „Lacerba"-ei.

După războiu arena literară se vede invadată de o sumă de poeți și „essaiști" lipsiți de talent numiți, nu se știe pentru care motiv, „milanezii".

Ceva mai tîrziu, o societate „Ronda" însuflețită de idealul neo-clasic și care de altfel nu cunoaște decît o foarte efemeră existență, reușește să aducă un mare serviciu literaturii italiene și anume, acela de a combate și de a învinge lipsa de ținută în scris, introdusă de futuriști.

Un fapt foarte caracteristic trebuește stabilit: în Italia celace contează și a contat întotdeauna nu au fost grupările literare. Indivizi izolați ca Bontempelli, Papini, Pirandello, Cecchi, sînt acei care au adus lumina și care au realizat progresul. Îndrumați de aceștia, scriitorii mai tineri ca Orio Vergani, Spaini, Alvaro Savinio, Barilli, au găsit calea cea bună.

Adăogăm la acestea poeții mai tineri ca Ungaretti și Cardarelli, romancieri ca Puccini ori Lorenzo Viani.

Revista este un gen care în Italia nu reușește. — Pentru ca Bontempelli să poată asigura succesul publicației 900 (așa se cheamă revista) a trebuit să o conceapă în mod foarte original, traducînd texte în limba franceză și apelînd la o colaborare internațională. Revista sa va fi dealtfel cetită cu siguranță mai mult în străinătate. Marele public și chiar publicul ales face cunoștință cu literatura din „pagina III-a" a jurnalelor (Idea nazionalle, Tribuna, Tevere, Impero).

Teatrul este reprezentat prin Pirandello, mult mai apreciat ca dramaturg decît ca novelist, Massimo Bontempelli, Rosso de San Secondo. Tot în același domeniu semnalăm activitatea excelentului om de teatru și director Bragaglia, care în fiecare an montează 10 — 15 piese îndrăznețe, adeseori imperfecte, dar totdeauna interesante.

Pentru a evalua și mai bine această renaștere literară vom spune în urmă că autorii străini, de la André Gide la Knut Hamsun, la Cehov ori Gonciarow, au fost toți cunoscuți în Italia înainte ca Franța de pildă, să fi auzit măcar de ei.

Toate aceste fapte și nume citate ne îndreptățesc dar să schimbăm vechiul pesimism din 1920, într'un foarte legitim optimism.

(Nino Frank. *Revue de Genève*).

Despre muzica Orientală

Mahomed Effendi Kamel Hajjage ne vorbește de arta muzicală orientală, de debuturile ei și de condițiile în care s'a dezvoltat mai întâiu în Persia, apoi în Arabia.

Șahul Persiei, încă din timpuri îndepărtate, încuraja muzica, înălțînd'o la rangul celei mai de seamă ocupațiuni.

Arabul cu toate că n'a cunoscut muzica decît mai tîrziu, arăta în versurile sale de o armonie, de un ritm și de o dulceață unică, un profund și natural simț muzical.

Originele acestei arte le găsim în cărțile conducătorilor de caravane care cîntau în pasul cadențat al cămilelor. Aceleași melodii le cîntau apoi băeții tineri în vasta solitudine a deșertului.

Majoritatea erau de o compoziție simplă, iar progresele datează de la cucerirea Musulmanilor, care făcu să înceteze viața nomadă și oferi condițiuni de traiu și o prosperitate până atunci necunoscută în Arabia.

Vechile melodii arabe nu prezintă mare valoare, fiind transmise prin simplă audiție, deci inevitabil alterate — Asbaham a cules mii de astfel de melodii în cartea sa „El Agham".

Notația muzicală apare în Arabia abia în secolul al VII-lea. D. Soriano Fuertes în cartea sa publicată la Barcelona, în 1852 afirmă că înaintea cuceririi Spaniei, Arabii întrebuințau pentru notațiile lor primele șapte litere ale alfabetului și șapte culori care trebuiau să arăte durata mai scurtă sau mai lungă a timpului.

Toți erudiții demni de încredere, Ibn Khaldourm, Asbahani etc. sînt unanimi în a recunoaște că Saëb

Khaler este promotorul mișcării muzicale a țărilor arabe. El este primul muzicant adevărat al Arabilor și de la dînsul începe tradiția marilor cîntăreți și cîntărețe care au ilustrat secolul Ommniadelor și a Abassidelor.

După cucerirea Andaluziei și a Portugaliei, cînd Arabii ajunseră până aproape de Poitiers, artiștii rămași în Europa influențară mult ritmul și fraza muzicală. Cordova și Sevila erau orașele muzicale după scrierile lui Ibn Rached și ale lui Ibn Khaldourm.

In Persia însă muzica luă un avînt mai mare. In secolul Sassaniților Asdachir Ben Babake, primul lor împărat, fu un respectuos adorator și protector al muzicei și al artiștilor.

Această îndeletnicire ajunse la o așa mare înflorire, încît vechea muzică arabă rămase împreună cu cea din tot Orientul, mult în urmă. Ea își făcu apariția la Constantinopole în 1638 al erei creștine.

Muzica înflori apoi în Turcia, unde astăzi marii săi artiști și compozitori au un loc de frunte în lumea muzicală mondială. Raouf Bey Yakta, autorul tratatului asupra muzicei turcești și colegul regretatului compozitor Zakai Nadah, este o glorie nu numai pentru țara lui dar pentru tot Orientul. In Egipt găsim deasemeni artiști și cîntăreți ca Abdah Effendi El Hamouli[1], promotorul mișcării muzicale moderne, El Cheik Said Darwiche, mort tînăr dar care totuși a lăsat numeroase operete ca Seherazade, Harie, Ochs, Joyeuse Compagnie, Radotage etc., cum și marele cîntăreț El Cheik Salamale Hijazi pe care grație gramofonului îl putem încă auzi.

Dar toate gloriile acestea prezente nu ne surprind. Urmînd muzica orientală de la origine, evoluția ei ni se pare firească.

(Mahomed Effendi Kamel Hajjage. *La Revue muzicale*).

Literatura și politica

Din seria de articole publicate în ultimele numere din Nouvelle Revue Française, asupra spiritului orei actuale, acesta din urmă este menit să clarifice chestiunea literaturii politice sau mai degrabă a lipsei unei noi literaturi politice.

Faguet în cele trei volume de „Politiques et Moralistes du XIX-e siecle" ne dă o idee clară de valoarea pe care trebue s'o acordăm acelor reformatori sociali, semiprofeți religioși, pe care îi zugrăvește în opera sa: Seria însă se termină cu Taine și Renan, ultimii interpreți ai secolului lor și de atunci au trecut patruzeci de ani.

Ne întrebăm dacă un al patrulea volum, care ar completa pe cele trei ale lui Faguet, nu ar fi indicat iar figurile lui Barrès, Maurras, Georges Sorel, Banville, Benda nu ar alcătui un program satisfăcător.

Pentru a întreprinde însă o astfel de lucrare trebue de renunțat la vechiul cadru al lui Faguet, excelent pentru epoca pe care o studia, defectuos pentru epoca actuală.

Dela sfîrșitul secolului al XIX-lea și până acum, adică într'un interval de aproape treizeci de ani, găsim partidul de stînga veșnic la putere, iar cel de dreapta veșnic în opoziție, fenomen care n'a putut să nu lase urme, să nu creeze o fizionomie specială și diferită la cele două partide.

Puțin timp după afacerea Dreyfus, în care reprezentanța ambelor partide au luat cuvîntul la tribuna publică, stînga fiind însă victorioasă pe terenul politic ca și pe cel intelectual, iar dreapta învinsă, puterea politică rămînînd la stînga, puterea spirituală își reluă locul la dreapta păstrînd pentru ea scriitorii și lăsînd stîngei profesorii.

Un Jaurès, oricît de mare ar fi influența sa politică, nu se poate compara cu Barrès, în ceiace privește influența asupra elitei literare.

L'action Française, gazeta partidului de dreapta al cărui program este: „Politique d'abord" este gazeta pe care de douăzeci de ani, o citesc scriitorii tot așa cum mondenii citesc „le Gaulois", profesorii „Le Temps", ofițerii „l'Echo de Paris" și institutorii „Le Quotidien". Lumea politică, cea de stînga ca și cea de dreapta nu au luat niciodată în serios literatura „Acțiunii franceze".

Acel separatism dintre literatură și politică, dacă își are avantajele, acela de a vedea problemele plasate pe terenurile lor proprii de pildă, și de a evita o nouă confuziune a literelor și a politicei din care gîndirea unui Guizot, Royer-Collard, Thiers, a unui Lamartine ori Hugo, a eșit oarecum victimă și Franța deasemenea își are și dezavantajele ei: Ceiace caracterizează viața politică contemporană este o lipsă totală de spirit inventiv și de elan și aspectul unui lucru mecanic, care oferă un contrast atît de frapant cu lumea literară actuală plină de spontaneitate. Alphonse Allais vorbește de o „Ecole Anormale Inferieure". Al patrulea volum care ar trebui să urmeze celora trei de „Politiques et Moralists" a lui Faguet, ar trebui deci intitulat „Apolitiques et Immoralistes".

Nu știm dacă toate acestea remarcări și explicații vor avea darul de a satisface pe cetitori, un lucru însă este clar că în prezent din divorțul dintre politică și gîndire care nu mai funcționează pe același plan, rezultă lipsa totală a gîndirii politice. Situație destul de supărătoare din care singura beneficiară este Biserica. Dacă patria nu mai are o politică a sufletelor sau mai degrabă dacă politica ei nu mai are suflet, este natural ca Biserica, această grupare spirituală care se exersează de cincisprezece sute de ani, să aibă o oarecare experiență și să fie capabilă de a umple această lacună.

(Albert Thibaudet. *Nouvelle Revue Française*, 1 Decembre, 1926).

Două direcții fundamentale în psihologie

Psihologia nouă a împrumutat dela științele naturii nu numai metoda experimentală ci și atitudinea lor față de fenomene. Această atitudine fiind obiectivă, ea consideră nu numai celelalte persoane, ci chiar propriul eu, ca un obiect psihofizic cu anumite reacțiuni necesare. Dar această atitudine, cum a observat cel întâiu Münsterberg în „Grundzügen der Psychologie" 1900, nu e atitudinea noastră obișnuită. Adevăratul eu, al experienței imediate și naive nu e un obiect pe care-l percep, ci o actualitate pe care o trăesc și nu o cunosc decît prin activitatea mea, proprie și liberă. Această cunoaștere imediată a eului viu, înrudită cu psihologia vieții practice, Münsterberg o numește „psihologie subiectivă". Ea e cu totul deosebită, de artificiala, și străină de viață „naturwissenschaftliche Psychologie", pentru care fenomenul psihic e obiectiv, impersonal și asemenea lucrurilor.

Intrucît această atitudine e considerată azi încă de mulți cercetători ca unica posibilă, se poate vedea în cartea recentă a lui Driesch (Grund probleme der Psychologie), care reduce voința la senzații, reprezentări, sentimente, adică la ceva obiectiv, susținînd că „voința și gîndirea nu există ca activități conștiente". Inrudită cu concepția lui Münsterberg asupra psihologiei obiective și celei subiective e deosebirea pe care o face W. Stern între psihologia personalistă și cea impersonalistă.

Pe cînd pentru cea din urmă, individul e considerat ca un simplu agregat, o sumă de atomi în care totul se explică mecanic, și cu înlăturarea aprioristică a valorii și sensului, cea dintâiu consideră persoana ca un tot viu, care tinde către anumite scopuri.

Lipsurile psihologiei „naturwissenschaftliche" și atomiste au fost deasemeni scoase în lumină de Felix Krueger, care în „Entwicklungspsychologie" 1915, scria următoarele: „Psihologia elementelor se mărginește la descompunerea ființelor individuale și indiferente din punct de vedere cultural, neglijînd viața socială a omenirii ca și produsul ei spiritual, cultura". Aceste constatări explică apariția cași succesul operei „Lebensformen", 1921, a pedagogului berlinez Eduard Spranger, elev al lui Dilthey, care opune psihologiei actuale, orientate după modelul științelor naturii, ceiace numește el „einsgeisteswissentschaftliche" sau

„verstehende Psychologie", în care noţiunile de valoare şi senz devin esenţiale.

Dar fiindcă tablele de valori de care depinde senzul vieţii sînt diferite, psihologia lui Spranger e o „Typenpsychologie", care deosebeşte omul teoretic de acel economic, estetic, social, religios, politic.

Pe cînd unii consideră această „geisteswissenschaftliche Psychologie" ca o negare şi o înfrîngere a psihologiei atomiste, care a dominat până în timpul din urmă, alţii reprezentînd direcţia psihologiei structurale (Gestaltpsychologie) ca şi W. Stern prin psihologia lui personalistă şi Driesch cu biologismul lui vitalist, caută o sinteză între cele două curente. Mai presus de tendinţa atomistă, ei se preocupă de viaţa psihică ca un tot, căruia caută să-i pătrundă senzul. Căci metoda explicării cauzale şi acea a înţelegerii teleologice, cum susţine cu drept cuvînt Kurt Koffka, nu se exclud în realitate, ci se complectează.

Ceiace Kant a lămurit odinioară pentru Biologie, se potriveşte şi Psihologiei. Ideia de scop, considerată ca idee regulativă, trebue să îndrumeze şi să călăuzească cercetarea cauzelor.

(August Messer. *Archiv für die gesamte Psychologie 1926*).

Montaigne în mişcarea filozofică

Semnificaţia filozofică a operei „Essais" de Montaigne a fost puţin adîncită. Unii au căutat să vadă numai o reeditare a cugetării stoice şi sceptice; alţii, privind numai forma, aspectul literar, au înscris pe Montaigne în istoria literaturii. Din această pricină, în manualele de istoria filozofiei mai vechi (până la Hoffding), Montaigne ocupă cel mult cîteva pagini cînd nu-i uitat. Pentru cine îl studiază în chip serios, se poate observa că Montaigne face trecerea dela filozofia medievală la filozofia modernă. Intr'adevăr meritul Renaşterii constă în faptul că deşteptă gustul pentru gîndirea antică, înlăturînd orice autoritate care ar căuta să împedice sau să impună anumite directive, libertăţii de conştiinţă. Montaigne, mulţumită unei culturi clasice desăvîrşite, a atras cel dintâiu atenţia asupra cugetătorilor din antichitate, nesocotiţi până atunci de biserica creştină. In afară de aceasta, Montaigne şi-a dat seama că numai fenomenul de conştiinţă poate fi sezisat; că el alcătueşte unica şi adevărata realitate. Ingrădindu-şi analiza la Eu, Montaigne face abstracţie de orice ipoteză şi construcţie metafizică, cum ar fi *Divinitatea, lumea viitoare* etc.

Limitînd cercetarea filozofică în cadrele experienţei şi susţinînd în acelaş timp prioritatea actului de conştiinţă faţă de lume, Montaigne apare ca un precursor al lui Bacon şi Descartes.

Bacon împrumută dela dînsul atît forma de Essai cît şi argumentele de atac împotriva raţiunii. Cît priveşte pe Descartes, el ridică la rangul de metodă, îndoiala propovăduită de Montaigne. La fel cogito pe care îl susţinea, aminteşte tocmai „le moi" al înaintaşului său.

Pe lîngă aceste influenţe pe care le-a exercitat, Montaigne mai poate fi privit ca un precursor al lui Pascal.

Problema vitală din Pensées şi Essais este omul privit ca obiect de speculaţie filozofică.

Pascal foloseşte dela Montaigne obiecţiile aduse împotriva senzibilităţii şi raţiunii pentru a face dreptate aspiraţiilor inimii. Se poate spune că Pascal dă omului grandoarea şi demnitatea descrisă de Epictet, dar nesocotite de Montaigne.

Fără să fi construit un sistem, Montaigne e original prin înrîuririle pe care le-a exercitat la naşterea filosofiei moderne.

(P. Villey. *Revue philosophique*).

D. Mussolini consolidează

Urmînd exemplul guvernului belgian de uniune naţională, guvernul fascist a hotărît consolidarea forţată a bonurilor de tezaur în titluri de împrumut de 5 la sută. Fără să influenţeze cursul lirei, d. Mussolini a pus în practică un adevăr fundamental, anume că nu poate fi vorba de o stabilizare definitivă a monedei unui stat dacă el se încarcă cu un împrumut prea greoiu pe un termen scurt.

Punctul acesta de vedere a fost expus în „L'Europe nouvelle" încă din Noembre 1925.

Bineînţeles, economiştii şi financiarii s'au arătat sceptici, învinovăţind revista că face jocul ocultei socialiste propovăduind o „eră de dezordine şi violenţă". Acum cînd Italia a luat iniţiativa să-şi consolideze forţat toată datoria flotantă, presa care striga în Noembre 1925 ignoră cu prudenţă actul guvernului fascist. „Adevărul este că poţi fi naţionalist, fascist, socialist sau comunist. Dar în ziua cînd norocul te aduce la cîrma ţării, trebue să-ţi dai seama în chip limpede că nu poate fi siguranţă şi nici libertate pentru stat ca şi pentru particulari, atît timp cît datoriile şi moneda rămîn *instabile*"

După gestul Belgiei şi Italiei, guvernul de uniune naţională al d-lui Poincaré trebue să-şi precizeze cu hotărîre atitudinea pe care înţelege s'o ia faţă de regimul salturilor monetare brusce,—regim care justifică orice speculaţie faţă de salariaţi şi pensionari.

Programul de consolidare ar trebui să se ocupe de datoria flotantă, de datoria publică, de datoriile externe şi de revalorizarea lentă a monedei.

Guvernul Poincaré trebuia să-şi fixeze punctul de vedere. Numai astfel opinia publică neliniştită îşi va recăpăta calmul.

(Georges Bonnet. *L'Europe nouvelle*).

Mişcarea intelectuală în străinătate

Literatură

Laurent Tailhade, *Lettres à sa mère*, Rein van den Berg et Louis Eelart, Paris.

Aceste scrisori către mama sa, constitue jurnalul unei tinereţi ardente, mistice şi dureroase. Ele ne fac să descoperim, spune d. Pierre Dufay într'o prefaţă la aceste scrisori, un Laurent Tailhade necunoscut, pe care amicii săi deabea îl bănuiau şi care se arată plin de duioşie şi dragoste faţă de mama sa, căreia îi spovedeşte fără reticenţe toate ambiţiile şi deziluziile sale literare, cerîndu-i sfaturi şi aprecieri.

Georges de la Fouchardière, *A la recherche d'un Dieu*, Albin Michel, Paris.

Caşi Pascal, Chateaubriand ori Renan, d. de la Fouchardière abordează suprema chestiune a inteligenţei umane: aceia de a găsi pe Dumnezeu.

D. de la Fouchardière fiind însă un autor vesel, nu are nimic din atitudinea tragică şi respectioasă a filozofilor de care am vorbit. Dimpotrivă, d-sa porneşte plin de jovialitate către Jerusalim în căutarea unui Dumnezeu pe care dealtminteri vedem bine că nu se va îndărătnici preamult să-l găsească.

Louis Reynaud, *Le Romantisme* (ses origines anglo-germaniques), Armand-Colin, Paris.

Cu ocazia centenarului romantismului francez, a apărut această carte menită să arăte care sînt originele acestui curent.

In secolul al XVIII-lea şi al XIX-lea, literatura îşi schimbă cu desăvîrşire aspectul şi dacă se poate spune, chiar sufletul. D. Louis Reynaud arată rolul Germaniei şi al Angliei în această revoluţie. Influenţe venite din afară au atras literatura franceză către un curent de idei şi sentimente care au falşificat-o cu desăvîrşire.

Maurice Maeterlinck, *La vie des termites*, Ed. Eugène Fasquelle, Paris.

Această operă este menită, caşi „la Vie des Abeilles" unui public curios de viaţa animalelor.

Paul Leautaud, *Le Théâtre de Maurice Boissard*, Nouvelle Revue Française, Paris.

A fost un timp cînd mai întâiu în „Mercure de France", apoi în „Nouvelle Revue Française" cronicile lui Maurice Boissard erau atracţia cea mare a acestor două reviste.

In acest prim volum este cuprinsă perioada care merge dela 1907 la 1913. Farmecul şi originalitatea acestor cronici constau din felul în care acest autor înţelege critica teatrală: cînd o piesă i se părea banală, mediocră ori gratuit obscenă, se abţinea pur şi simplu să vorbească de ea, lăsînd imaginaţiei sale pline de fantezie şi spirit, libertatea de a vagabonda în voe. Şi pentru cetitor este o mare plăcere a-l întovărăşi în toate aceste vagabondaje.

Florent Fels, *Claude Monet*, „Nouvelle Revue Française, Paris,

Această carte apărută în colecţia „Les Peintres français nouveaux", conţine treizeci de reproduceri, un studiu critic, notiţe biografice şi un portret inedit al artistului, gravat în lemn de G. Aubert.

Rembrandt, spune Florent Fels, este pictorul clar-obscurului, dar Claude Monet este desigur unul din cei mai mari pictori ai luminii.

Robert Harbourgh Sherard, *The Life, Work and Evil Fate of Guy de Mauppassant*, Werner Laurie.

D. R. H. Sherard relatează într'un volum de patru sute de pagini viaţa, opera şi destinul nefericit al scriitorului francez Maupassant. Memoria lui însă nu are nimic de cîştigat din această biografie, unde un material interesant utilizat dar cu incoherenţă, denotă din partea autorului o completă incomprehensiune a subiectului.

Romane

Saikakou, *Contes d'amour des Samourais* (tradus din limba japoneză de Ken Sato) Vald Rasmussen, Paris (numai ediţii de lux).

Capodopera lui Saikakou în care găsim fantezia din „o mie şi una de nopţi" alături de accentele de pasiune din „Tristan şi Yseult", este alcătuită dintr'o serie de povestiri din epoca eroică a Japoniei medievale. Povestiri de dragoste, caracteristice oricărei civilizaţii romantice şi militare.

J. H. Rosny-aîné, *Une jeune fille à la page*, Flammarion, Paris.

Cu toate că autorul îşi consideră uneori modelele cu un „parti-pris" evident şi cu toate că amărăciunea sa i-a dictat cîteva pagini de un teribil pesimism „Une jeune fille à la page" este un roman bun, captivant, plin de viaţă şi plăcut de cetit. Este romanul unei tinere autoare de talent, victima epocii sale, care o face să-şi falşifice talentul şi să scrie numai pentru nevoia de glorie.

Săli de redacţie, recepţiuni mondene, directori de revistă, scriitori sînt evocate cu multă vervă într'un stil plin de culoare.

André Beucler, *Gueule d'amour*. Nouvelle Revue Française, Paris.

„Gueule d'amour" este porecla pe care camarazii au dat-o unui foarte frumos şi simpatic băiat pe timpul cînd îşi făcea serviciul militar. Imbrăcat în hainele de militar, Gueule d'amour este neîntrecut în arta de a se juca cu inimile semenelor lui. Reintrat însă în viaţa civilă, o femee de care se amorezează îl face să plătească pentru toate cele pe care le făcuse să sufere.

Romanul d-lui Beucler este un roman trist şi eroul său grozav de nefericit.

Henri Deberly, *Le suplice de Phèdre*, Nouvelle Revue Française, Paris.

Elena, eroina romanului d-lui Deberly este o femee cinstită, sănătoasă, frumoasă şi deşteaptă, iar Marc, fiul ei vitreg, nu are nimic care să-l deosebească de majoritatea comună a oamenilor. Şi cu toate acestea, Elena iubeşte pe Marc cu un amor care la început nu e conştient dar care devine apoi un obiect de tortură şi de oroare pentru acea care l-a conceput.

Autorul a căutat să descrie în romanul său nu atît pasiunea incestoasă, cît circumstanţele care o determină precum şi modul în care se dezvoltă.

Lucienne Favre, *Bab El Oued*, Editions Crès, Paris.

O puternică şi pitorească evocare a cartierului emigranţilor spanioli din Alger, romanul se desfăşoară în jurul unei femei din popor, rînd pe rînd amorezată şi venală.

Jean de la Grèze, *Serafina*, Editions Crès, Paris.

Romanul unei tinere fete din Franţa, care pleacă după războiu, plină de iluzii, cu un American...

Emanuel Bove, *Armand*, Editions Emile Paul, Paris.

D. Emanuel Bove este autorul care acum doi ani a cunoscut un atît de frumos succes cu „Mes amis", carte căreia juriul premiului Goncourt precum și acel al premiului Femina i-au acordat numeroase voturi.

Poate unul din cei mai originali autori al generației sale, d. Bove arată în acest volum prodigioasele sale însușiri de romancier.

Geografie

Histoire du peuplement de la Corse, Editions Lechevalier, Paris, 1926.

Societatea de Biogeografie a editat o „istorie a populării Corsicei", operă a șaptesprezece colaboratori, majoritatea savanți ai Universităților și ai Museumului. Obiectul principal al acestei lucrări consistă în determinarea epocilor de izolare progresivă ale masivului insular corsico-sard, altădată continental.

Dr. M. Walters, *Le Peuple Leton*, Riga.

Opera doctorului Walters pare la primă vedere să aparțină acelei categorii de pledoarii izvorîte din negocieri pentru pace. Cartea d-lui Walters are însă o altfel de valoare. Apariția sa într'un moment cînd existența Letoniei este unanim aprobată și cînd frontierele sale sînt definitiv stabilite o pune la adăpostul unei astfel de bănueli. Autorul vorbește de începuturile Letoniei și de civilizația ei, nu de origină germană, cum se credea, ci de origină autonomă. O descripție interesantă a vieții politice și culturale a fostei provincii rusești, ne arată un popor susceptibil de progres și căruia lipsa unei organizații autonome îi stînjenea până acum dezvoltarea.

Arheologie

A. Moret, *Le Nil et la civilisation Egyptienne*, Ed. La renaissance du livre, Paris.

Cartea d-lui Moret este urmarea logică a volumului scris în colaborare cu d. M. G. Davy în anul 1923 și intitulat „Des Clans aux empires".

Opera d-lui Moret face accesibilă marelui public chestiunea evoluției Egiptului în legătură cu credințele religioase și morale, chestiune care până acum cerea o competință de specialist.

Găsim în această ultimă carte a savantului francez o filozofie a istoriei Egiptului, cu atît mai interesantă, cu cît autorul a tradus extrase dintr'un mare număr de documente vechi.

F. Lexa, *La magie dans l'Egypte ancienne*, Geunthner, 1925, 2 volume.

Un subiect din cele mai pasionante este magia egipteană veche, ale cărei farmece și vraje le găsim ades denunțate în Biblie.

D. Lexa ne introduce în misterele ei. Opera sa cuprinde, după un plan foarte clar, o expunere a doctrinelor, o alegere a cîtorva texte magice și un album cu reproduceri de monumente în legătură cu magia.

Științe financiare

Octave Homberg, *La grande Injustice*, Ed. Bernard Grasset.

Această carte a d-lui Homberg relativă la datoriile interaliate nu vrea să fie un istoric al acestei chestiuni. Găsim într'însa mai degrabă amintirile unui fost delegat financiar al Franței în Statele-Unite înaintea intrării lor în războiu și protestarea, după o lungă și tristă meditație asupra acestei mari probleme, a unui francez deceptionat în fața rezultatului Marelui Războiu, întreprins în numele dreptății.

COMPILATOR

Bibliografie

Sextil Pușcariu, *Studii Istro-Romîne, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan*, Edit. „Cultura Națională".

G. Vîlsan, *Harta Moldovei*, Edit. „Cultura Națională", 1926.

Paul Zarifopol, *Din registrul ideilor gingașe*, pagini alese, pentru a ține la curent pe tinerii cultivați și serioși. Edit. „Cultura Națională", 100 lei.

Romînia în chipuri și vederi, „Cultura Națională", 700 lei.

Ion Minulescu, *Manechinul sentimental*, Edit. „Cultura Națională", 90 lei.

Dr. Silvia T. Bălan, *Opera literară a poetului Dimitrie Anghel*, Edit. „Cultura Națională", 30 lei.

I. Simionescu, *Oameni aleși, II, Romînii*, Edit. „Cartea Romînească", lei 80.

P. Virgilius Maro, *Aeneis*, ediția V. Traducere de George Coșbuc, Edit. „Cartea Romînească", 1926, lei 70.

I. Simionescu, *Calendarul gospodarilor pe anul 1927*, Edit. „Cartea Romînească", lei 25.

P. Dulfu, *Povestea lui Făt Frumos*, Edit. „Cartea Romînească", lei 42.

Anton Pann, *Culegere de proverburi sau Povestea vorbei, vol II*, Edit. „Cartea Romînească", lei 65.

Dan Ciocîrdia, *Răsbunarea privighetorii*, Edit. „Cartea Romînească", lei 50.

Florian Cristescu, *Piticel voinicul*, carte ilustrată pentru copii, Edit. „Cartea Romînească", lei 28.

C. Sandu-Aldea, *Două neamuri, ed. IV*, Edit. „Cartea Romînească", 1926.

Locotenent M. Zapan, *Aparat de Radiofonie construit de oricine*, Cunoștințe Folositoare, Edit. „Cartea Romînească", lei 5.

I. Simionescu, *Animale de demult*, Cunoștințe folositoare, Edit. „Cartea Romînească", lei 5.

Maica Raluca, *Sfaturi casnice*, Cunoștințe folositoare, Edit. „Cartea Romînească", lei 5.

Arhitect I. D. Enescu, *Intre muncă și capital*. Edit. „Cartea Romînească".

Emanuel Bucuța, *Romînii din Bulgaria*, „Cunoștințe Folositoare", 1926, lei 6.

Goethe, *Herman și Dorotheia*, Bibl. „Minerva", 1926, lei 6.

André Theuriet, *Prăvălia la doi crapi*, Bibl. „Minerva", lei 9.

Pr. Prof. Gh. F. Ciaușeanu, *Inmuguriri*, Craiova, lei 40.

El. Sighiarten, *Monografia comunei Agrieș*, Dej, 192[illegible].

Leca Morariu, *Erezia antineologistă*, Suceava, 1926.

Lucian Costin, *Tălmăciri din lirica germană contimporană*, Timișoara, lei 35.

Ministère de L'Industrie et du Commerce, Correspondance économique roumaine, lei 100.

I. C. Popescu-Polyclet, *Epigrame*, Craiova, lei 40.

G. Coriolan, *Energia fizică și energia sufletească*, Constanța, 1926.

Calendarul „Asociațiunii" pe anul 1927, lei 14.

T. Cristureanu, *Confederația Pontolitică, Apusul latinității?* Suceava, 1926, lei 70.

Prof. Dr. Jules Guiart, *Medicina în timpul Faraonilor*, Cluj, 1926.

Lucrările Institutului de Geografie a Universității din Cluj vol. II (1924-1925). Cluj, „Institutul de Geografie", 1926.

Sanda Mateiu, *Bucuria vieții*, Edit. „Scrisul romînesc" Craiova.

P. Mușoi, *Alte zări*, Edit. „Revista ideii", București, 1926, lei 39.

Albert Mousset, *Le royaume serbe, croate slovène*, Edit. Bossard, 1926.

Otilia Cazimir, *Fluturi de noapte*, poezii, lei 40.

T. Atanasiu, *Fabricarea fulmicotonului din celuloză de lemn*, Rîmnicul-Vîlcea, 1926.

F. Aderca, *Femeia cu carnea albă*, Edit. „Ancora", lei 75.

Ing. I. Andreescu-Cale, *Pavajele de beton și de beton armat*, București.

Eugen Herovanu, *Încotro ne duce destinul*, Iași, lei 30.

M. Carp, *Umoristice, traduceri*, Iași, lei 30.

I. Iordan, *Linguistică, filologie, istorie literară*, București, 1926.

N. Ghiulea, *Școala poporului*, Bibl. „Sămănătorul".

A. L. Zissu, *Spovedanià unui candelabru*, Edit. „Brănișteanu", 1926.

Axente Banciu, *Virgil Onițiu*, Brașov, 1926.

Ioan Dragan, *Dușmanul nostru, copilul*, Piatra-Neamț, 1926.

A. Popescu Teleja, *Rătăcirea lui Ion Vancea*, Craiova, 1926.

Dr. N. Tcaciuc, *Cîteva cuvinte despre Romînii rutenizați din nordul Bucovinii*, Cernăuți.

Reviste primite la redacție

Revue internationale du travail, No. 5; *Graiul nostru* No. 11; *Cosînzeana*, No. 45–46; *Contemporanul*, No. 70; *Ritmul Vremii*, No. 18; *Romînia militară*, No. 11; *Foaia Tinerimei* No. 21–22; *Zorile Lumii noi*, No. 3; *Grafica Romînă*. No. 45–46; *Adevărul Literar*, No. 322; *Revista științelor veterinare*, No. 10; *Natura*, No. 8–10; *Convorbiri literare*, Septembrie, Decembrie; *Familia*, No. 8; *Șezătoarea*, No. 9–10; *Lamura*, No. 10–11; *Gîndul nostru*, No. 10–11; *Biserica Ortodoxă Romînă*, No. 9–11; *Flamura*, No. 9–10; *Căminul*, No. 10; *Viața literară*, No. 26–28; *Economia națională*, No. 1–9; *Universul literar*, No. 44–48; *Cimpoiul*, No. 21; *Revista spiritistă*, No. 2–3; *Răsăritul*, No. 2–4; *Revista funcționarilor publici*, No. 10–11; *Corespondența economică*, No. 9–11; *Viața agricolă*, No. 20–21; *Arhiva*, No. 3–4; *Vlăsia*, No. 4–6; *Noua revistă bisericească*, No. 7; *La Nouvelle Revue Française*, No. 159; *Mercure de France*, No. 683–684; *La Revue Mondiale*, No. 21–23; *Societatea de mîine*. No. 44–?8; *Revista scriitoarei*, No. 1; *Pe drum (revistă literară-artistică-socială)* No. 1; *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie*, Turnu-Măgurele; *Pandectele romîne*, caetul 8; *Înfrățirea Romînească*, No. 21–24, 1–4; *Glasul minorităților*, No. 10–11; *Buletinul Societății numismatice romîne*, No. 57–58; *Comoara satelor*, No. 7–8; *Pagini agrare și sociale*, No. 13–22; *Făt-Frumos*, No. 6; *Falanga*, No. 1–2; *Sburătorul*, No. 5; *Arhivele Olteniei*, No. 2–7; *Profile Literare*, No. 16; *Peninsula balcanică*, 7–8; *Banatul*. No. 8–9; *Revista generală a Învățămîntului*, No. 8–9; *Le Monde Nouveau*, No. 9; *Roma*, No. 11; *Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations*; *Orpheus*, No. 4; *Foaia plugarilor*, No. 9–10; *Junimea Literară*, No. 9–12; *Ideia europeană*, No. 192–194; *Revista Moldovei*, No. 7–9; *Economia Națională*, No. 11; *Buletinul No. 2 al Seminarului de Pedagogie Teoretică*, Edit. „Casei școalelor". București; *Comptes rendus de la sixième conference internationale de la chimie apliquée*, Edit. Socec, București.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LXVIII

(Anul XVIII, Numerele 10 11 și 12)

I. Literatură:

II. Studii.—Articole.—Scrisori din țară și din străinătate.

III. Cronici.

IV. Miscellanea.

V. Recenzii

VI. Revista Revistelor

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoează; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste, ziare, cărți etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, Iași.**

Din editura „Viața Romînească“ Iași:

G. IBRĂILEANU
SPIRITUL CRITIC IN CULTURA ROMÎNEASCĂ

C. STERE
IN LITERATURA

OCTAV BOTEZ
Pe marginea cărților
Scriitori romîni și străini

G. TOPÎRCEANU
Strofe Alese
(Balade vesele și triste)

MIHAIL SADOVEANU
Pildele lui Cuconu Vichentie
Strada Lăpușneanu
Cocostîrcul Albastru

MIHAI CODREANU
Cîntecul Deșărtăciunii
Statui *ediția II*
Marele Premiu Național de 100,000 lei pentru poezie.

PREȚUL 40 LEI

RADU ROSETTI
Păcatele Sulgerului
1 volum
Cu Paloșul *3 volume*

DEMOSTENE BOTEZ
Floarea Pămîntului *poezii*
(Premiată de Academia Romînă)
Povestea Omului *poezii*

Dr. C. I. PARHON & M. GOLDSTEIN
Traité d'Endocrinologie:
I. La glande Thyroide

C. HOGAȘ
Pe Drumuri de Munte
I. In Munții Neamțului.
II. Amintiri dintr'o călătorie

AL. A. PHILIPPIDE
AUR STERP

G. GALACTION
RĂ[illegible]OJI
PE BR[illegible]DUL VERDE